

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJS

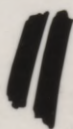
GADAGRĀMATA

Y E A R B O O K

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

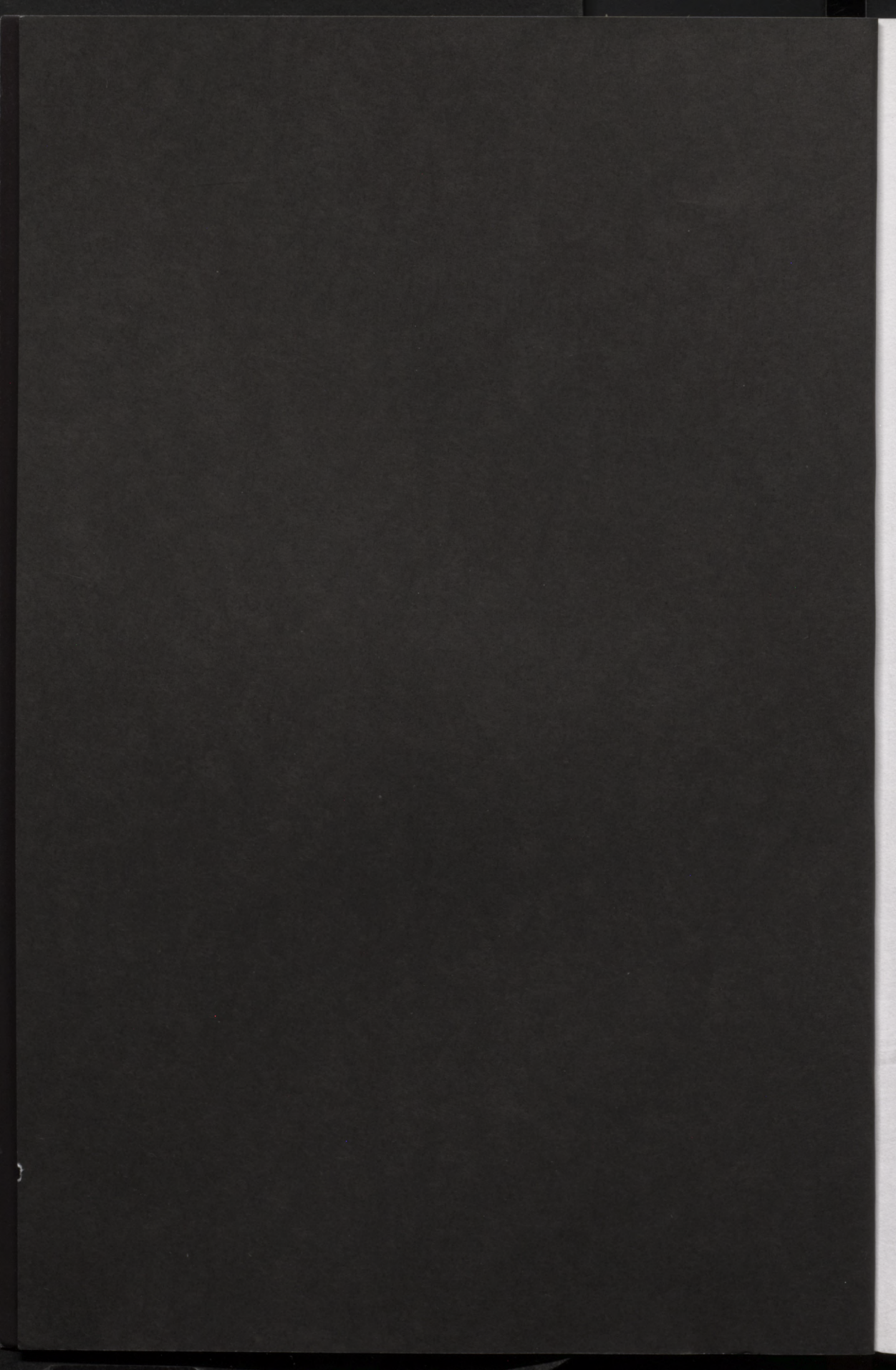
2 0 0 4

CĪŅA PAR BALTIJU
BATTLE FOR THE BALTIC

Generāļa Jāņa Kureļa 1944. gada novembra apkārtraksts ar virsnieka vietnieka Stendera 1944. gada 13. novembra atzimi, rakstītu dienu pirms vācu SS un SD vienības likvidēja kureliešus Ventpils rajona Puzes pagasta "Stiklos" 1944. gada 14. novembrī. Pirmpublicējums. OMF krājumi, Gunāra Tamsona mape.

Circular signed by General Jānis Kurelis with a distribution note written by Staff Sergeant Stenders dated 13 November 1944, a day before the detachment was liquidated by the German SS and SD units in "Stikli," Puze Township, Ventpils District, on 14 November 1944. The circular announces that from 3 November on the Kurelis units are directly subordinated to General Jeckeln (Supreme Commander of SS and Police for Ostland); that therefore wilful leaving the post, causing incidents with German forces and casual enlistments are forbidden; that malingerers, scoundrels and thievish elements are to be reported and cleansed from the detachment. Document from Museum Collection.

Gar acīm vēsture slīd. Kā daudzsērīju filma. Tu apstājies pie nosaukuma "Otrais pasaules karš" un redzi, cik sāpīgi trauslo šodienas mieru aizvien vēl tā atblāzma skar. Minējumos un hronikās tu jaunuma sakni meklē, bet kāda balss saka – sākums ir dziļāk – tur, kur prāts savas dīvainās cilpas vij. Tur rosās kārības, iesākumā vieglas kā spāres. Tās riņķo ap galvu, čukst ausis kaut ko par pasauli kā grīdceliņu zem vareno kājām. Aizvien uzstājīgāk uzrunā maņas, līdz pārvēršas bungu un tauru skaņās.

Gadsimta baisākā mīkla: "Kas tas ir: viens – sarkans, otrs – brūns?" Abi dzimuši zvēra zīmē. Un abiem Dievs bija miris. Nāvi no dzīvības neatšķirot, uz savu alu sienām viņi zīmēja dīvainus sapņus, līdz sapņi pārauga murgos. Tie krāšņas pilsētas pārvērtā milzīgos morgos, nāves atmatā – rudzu un kviešu zemi, ko ilgi ar pelniem mēsloja krāsmatu vējš. Nežēlību mācīdamies no tiem, kuri pasauli sagrābt arī reiz kārojuši, viņi pārspēja visus. Kad tuvums bij iztukšots, viņi lūkojās pāri kalniem un jūrām, līdz satikās vēl neskartos medību laukos un sāka tos dalīt. Tankiem žļerkstot un kautot bumbām, sacirtās nagi un zobu. Nobira lapas cerību zaļajiem kokiem. Nobira lapas jūrā. Arī tur viņi brida iekšā. Ak, sālās dzīles, kas saskaitīs nogremdētos kuģus, laivas un laudis? Tie, kuri aizkavējās dzimtajās sētās, jo pietrūka spēka tās pamest, kļuva vēlreiz par kāju pameslu gadsimtam, kādu veltīgi pagātnē meklēt.

Gar acīm vēsture slīd – pār muguru skudriņas tekalē. Skaties un neaizklāj acis! Nupat te vēl valstis un tautas bija... Kārtu kārtām zem kājām drupas. Tik viegli var nojaukt trauslo mieru. Kā smilšu pili, pie jūras celtu. Kurš gan apņemsies sacīt – vēsture neatkārtojas?

Anda Līce

YEARBOOK

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

2 0 0 4

BATTLE FOR THE BALTIC

The Yearbook contains scholarly articles, reviews, new documents, and information about the newest acquisitions and activities of the Occupation Museum of Latvia. Articles are accepted in Latvian and in English, with corresponding summaries in the other language.

Editorial and subscription address

Research Program,
The Museum of the Occupation of Latvia
Strēlnieku laukums 1, Rīga, LV-1050
Latvia.

Telephone: +371-7212715

Fax: +371-7229255

E-mail: omf@latnet.lv

www.occupationmuseum.lv

The Museum of the Occupation of Latvia in Riga, founded in 1993, is a learning, documentation, and research centre about the years of occupation by the Soviet Union (1940-1941, 1945-1991) and Nazi German (1941-1945) and their consequences. It is dedicated as a memorial to those whom the occupying regimes politically persecuted, imprisoned, exiled, executed, or allowed to die by cruelty and deprivation.

2005-5
268

162473

L
9

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA

GADAGRĀMATA

2 0 0 4

CĪŅA PAR BALTIJU

Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds
Rīgā, 2005

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA GADAGRĀMATA 2004

SESTAIS GADS

Rīga, 2005, 340 lpp.

Autori:

- © Arūnas Bubnys
- © Inese Dreimane
- © Toomas Hiio, Aivar Niglas, Peeter Kaasik
- © Kārlis Kangeris
- © Ilze Kuduliņa
- © Anda Līce
- © Uldis Neiburgs
- © Valters Nollendorfs
- © Aivars Pētersons
- © Ojārs Stepens
- © Heinrihs Strods

Sastādītājs un zinātniskais redaktors	Heinrihs Strods
Redaktors	Valters Nollendorfs
Redakcija	Gundega Michele Uldis Neiburgs
Redakcijas padomnieki	Metjū Kotts (Matthew Kott) Ojārs Stepens
Korektore	Dzintra Auziņa
Tulkojumi angļu valodā	Dagnija Staško Gundega Michele Valters Nollendorfs
Datorsalikums	Maira Andžejevska
Datormakets	Oskars Stalidzāns
Vāka dizains	Niluta Bahmane Anitra Eglīte

Ar autora vārdu publicētie raksti
pauž autora viedokli.

© Latvijas 50 gadu okupācijas
muzeja fonds (OMF) 2005

ISSN 1407-6330
ISBN 9984-9613-5-4

Saturs

Contents

Anda Līce IESKAŅAI	1	Anda Līce DEDICATION	
Heinrihs Strods CĪŅAI PAR BALTIJU – 60	7	Heinrihs Strods SIXTIETH ANNIVERSARY OF THE BATTLE FOR THE BALTIC	
I APCERĒJUMI	11	I RESEARCH ARTICLES	
Arūnas Bubnys LITAUISCHE SCHUTZMANNSCHAFTS- BATAILLONE UND ANDERE PARAMILITÄRISCHE EINHEITEN WÄHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGES	13	Arūnas Bubnys LITHUANIAN POLICE BATTALIONS AND OTHER PARAMILITARY UNITS IN WORLD WAR II	
Arūns Bubnis LIETUVIEŠŲ POLICIJAS BATALJONI UN CITAS PARAMILITĀRĀS VIENĪBAS OTRĀ PAŠAULES KARA LAIKĀ Kopsavilkums latviešu valodā	32	Summary in Latvian	
Kopsavilkums angļu valodā	33	Summary in English	
Tomass Hiio, Aivars Niglass, Pēteris Kāsiks IGAUNU MILITĀRĀS VIENĪBAS VĀCIJAS BRUŅOTAJOS SPĒKOS UN POLICIJĀ OTRĀ PAŠAULES KARA LAIKĀ Kopsavilkums latviešu valodā	34	Toomas Hiio, Aivar Niglas, Peeter Kaasik ESTONIAN MILITARY UNITS IN GERMAN ARMED FORCES AND POLICE DURING THE SECOND WORLD WAR	
Kopsavilkums angļu valodā	67	Summary in Latvian	
Ojārs Stepens PIRMĀ MAIJA SVĒTKI NACISTU OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ 1942–1945 Kopsavilkums angļu valodā	68	Ojārs Stepens MAY-DAY CELEBRATIONS IN NAZI-OCCUPIED LATVIA 1942–1945	
Kopsavilkums angļu valodā	88	Summary in English	
Kārlis Kangeris "LATGALES JAUTĀJUMS" VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ (1941–1944): NACIONĀLSOCIĀLISTISKĀS RASES POLITIKAS ASPEKTI Kopsavilkums angļu valodā	89	Kārlis Kangeris THE "LATGALE QUESTION" DURING THE GERMAN OCCUPATION (1941–1944): ASPECTS OF NATIONAL SOCIALIST RACE POLICY	
Kopsavilkums angļu valodā	108	Summary in English	
Aivars Pētersons SARKANĀS ARMIJAS IEBRUKUMS LATVIJĀ 1944. GADĀ Kopsavilkums angļu valodā	109	Aivars Pētersons RED ARMY'S INVASION OF LATVIA IN 1944	
Kopsavilkums angļu valodā	132	Summary in English	
Heinrihs Strods PSRS OKUPĀCIJAS ADMINISTRĀCIJA LATVIJĀ 1944. GADĀ Kopsavilkums angļu valodā	133	Heinrihs Strods ESTABLISHMENTUSSR OCCUPATION ADMINISTRATION IN LATVIA IN 1944	
Kopsavilkums angļu valodā	155	Summary in English	
II DOKUMENTI	157	II DOCUMENTS	
Heinrihs Strods sadarbībā ar Andrievu Ezergaili, Ojāru Stepenu, Vladimiru Veremjevu		Heinrihs Strods in cooperation with Andrievs Ezergailis, Ojārs Stepens, Vladimir Veremjev	
Saturs	158	Contents	
DOKUMENTI	159	DOCUMENTS	

III MUZEJA DARBS	255	III WORK OF THE MUSEUM
Inese Dreimane		Inese Dreimane
IESKATS MUZEJA KRĀJUMOS UN	257	A SAMPLING OF MUSEUM COLLECTIONS
JAUNIEGUVUMOS 2003.–2004. GADĀ	282	AND RECENT ACQUISITIONS 2003–2004
Kopsavilkums angļu valodā		Summary in English
Valters Nollendorfs		Valters Nollendorfs
MUZEJA DARBS 2004. GADĀ	283	WORK OF THE MUSEUM IN 2004
Kopsavilkums angļu valodā	297	Summary in English
Ilze Kuduliņa		Ilze Kuduliņa
MUZEJA APMEKLĒTĀJU IZPĒTE 2004. GADĀ	299	PROFILING MUSEUM VISITORS IN 2004
Kopsavilkums angļu valodā	306	Summary in English
IV RECENZIJAS	307	IV REVIEWS
Uldis Neiburgs		Uldis Neiburgs
NOPIETNS PĒTĪJUMS VAI PLAĢIĀTISKA	309	SERIOUS RESEARCH OR A PLAGIARISED
KOMPILĀCIJA PAR LATVIEŠU LĒGIONU?	314	COMPILATION ABOUT THE LATVIAN LEGION?
Kopsavilkums angļu valodā		Summary in English
Heinrihs Strods		Heinrihs Strods
BOLŠEVISTISKĀ CENZŪRA	315	BOLSHEVIK CENSORSHIP
Kopsavilkums angļu valodā	320	Summary in English
V FORUMS	321	V FORUM
PAR GENOCĪDU PRET LATVIEŠIEM:		THREE OPINIONS ABOUT GENOCIDE
TRIS VIEDOKĻI		AGAINST LATVIANS
Matiss Kotts	323	Matthew Kott
Irēne Šneidere	325	Irēne Šneidere
Valters Nollendorfs	327	Valters Nollendorfs
Arturs Neparts		Arturs Neparts
PAR BJORNA M. FELDERA RAKSTU		COMMENTS ON BJÖRN M. FELDER'S
2003. GADAGRĀMATĀ	330	2003 YEARBOOK ARTICLE
Bjorns M. Felders	335	Björn M. Felder
Anatolijs Bīrons		Anatolijs Bīrons
PAR PĀVELA KOĶA RAKSTU		COMMENTS ON PĀVELS KOĶIS'
2003. GADAGRĀMATĀ	337	2003 YEARBOOK ARTICLE
Pāvels Koķis	338	Pāvels Koķis
AUTORI	339	AUTHORS

Cīņai par Baltiju – 60

Cīņa par Baltiju pirms 60 gadiem bija lūzuma notikums ne tikai Baltijas nāciju dzīvē. 1944.–1945. gadā Baltijā risinājās plašākās cīņas par Baltiju visā tās vēsturē. Tās bija turpinājums agrākajām sadursmēm, kaut arī ģeopolitiskās cīņas argumentācija un tiešie mērķi Baltijā laiku gaitā mainījušies. Senajos laikos šeit notika kari par lielo upju deltām, viduslaikos – par kundzību Baltijas jūrā (*Dominium maris Baltici*), savukārt jaunākajos laikos norisa totalitāro impēriju cīņas par reģioniem, izmantojot bijušo lielvalstu un kultūru ietekmes jomas, par impēriju mūžīgu politisko, saimniecisko un garīgo kundzību Baltijā.

Arī cīņas formu akcenti mainījušies no diplomātiskās cīņas līdz kariem, aukstajiem kariem un pēdējā laikā līdz informācijas kariem, kas dominē mūsdienās, ieskaitot plānotu dezinformāciju. Nav iespējams iztēloties Baltiju un tās nācijas bez cīņām – liesmas, dūmi un putekļi, kas sacelti pirms 60 gadiem, nenoplok arī šodien.

Cīņu par Baltiju pirms 60 gadiem veica divi totalitārie režīmi – nacisms un boļševisms, kuri Otrā pasaules kara laikā (1939. gada 23. augusts – 1941. gada 22. jūnijs) 22 mēnešus (31% no kara laika) bija cieši sabiedrotie dižvadoņu Hitlera un Staļina kaujās pret "angļu–amerikāņu imperiālistiem". Kara otrajā pusē 1941. gada 22. jūnijā abi totalitārie režīmi sāka savstarpēju Vācijas–Krievijas impērijas karu, kurā boļševisms uz laiku (1941–1945) kļuva par "angļu–amerikāņu imperiālistu" sabiedroto, līdz sagrāba Viduseiropu un Austrumeiropu. Neticis tālāk, tas sāka auksto karu.

"Sarkanarmijas atbrīvošanas karagājienā pāri PSRS robežām" 1944. gadā Baltijā un Viduseiropā austrumnieciskie "visu tautu un laikmetu lielākie atbrīvotāji" ielauzās Eiropā ar tās simtgadu politiskajām, saimnieciskajām un garīgajām tradīcijām, sākot tās iznīcināt. Vienlaikus Staļina pasludinātais neoriģinālais Lielais Tēvijas karš¹ zaudēja atbrīvošanas kara raksturu.

Sarkanarmijas Baltijas operācija 1944. gadā, kurā piedalījās vairāku frontu karaspēks, bija ar augstākā virspavēlnieka J. Staļina līdzdalību izstrādāta principiāli jauna armijas stratēģiskā lieluzbrukuma forma.² Lieluzbrukumos parasti piedalījās no 100 līdz 150 divīzijām (viens miljons līdz 1,5 miljoni karavīru), uzbrukums sniedzās 500–700 km frontē un 300–500 km dziļumā. Pēc Sarkanarmijas ģenerālā štāba aprēķiniem, 1944. gadā bija jāieņem visas trīs Baltijas valstis. Taču Kurzeme, kā raksta mūsdienu krievu vēsturnieki, pārvērtās par "sarkanarmiešu nāves ieleju", un lieluzbrukums, pat sviežot kaujā arvien jaunus desmittūkstošus sarkanarmiešu, 1944. gadā Austrumu frontē tika apturēts Kurzemē. Te Latvijas pilsoņi bija spiesti cīnīties abās frontes pusēs, dažkārt latvietis pret latvieti. Baltijas tautas pirms 60 gadiem negribēja ne noslikt nacistu okupantu sludinātajos tīrajos ūdeņos, ne iet bojā jau 1940.–1941. gadā pazīstamajā boļševiku staignajā purvā. Baltijas tautas gribēja turpināt savu izvēlēto likumīgo Eiropas demokrātijas un neatkarības ceļu. Otrajā pasaules karā uzvarēja Rietumu sabiedrotie, un ne bez viņu piekrišanas Jaltas un Potsdamas konferencēs Sarkanarmija palika Baltijā.

Tā 1945. gadā Latvija kā pēdējā Baltijas valsts bija kļuvusi par boļševiku lielinkvizitora impērijas sastāvdaļu un pārdzīvoja Sarkanarmijas triumfālo marodierismu.

¹ Pirmais Tēvijas karš 1812. gadā, Otrais Tēvijas karš 1914.–1917. gadā.

² Волгогонов Д. А. Сталин. Книга II. Вожди. – М., 1998. – 360.–361. lpp.

J. Staļins pēc Otrā pasaules kara intervijā M. Džilasam (Dienvidslāvija) atklāti atzina: "Katrs uzspiež savu sistēmu tur, kur var nonākt viņa armijas,"³ atstājot novārtā F. D. Rūzvelta ieteikumu PSRS "radīt pozitīvu ietekmes sfēru iepretim saviem Rietumu kaimiņiem un izveidot draudzīgas valdības".

Boļševistiskās revolūcijas eksports, tāpat kā 1917.–1919. gadā, arī pirms 60 gadiem notika ar Sarkanarmijas palīdzību, kura plānoja nevis veidot labklājību, bet gan iedzīt bailes savai un kaimiņu tautām. Boļševiku Baltijas valstu okupācija un aneksija 1944.–1945. gadā bija starptautisko tiesību pārkāpums.⁴

Boļševiku īstenotā Latvijas okupācija notika PSRS totalitārās impērijas augšupejas posmā, kas raksturojās arī ar nacionālās līdztiesības likvidāciju,⁵ t. s. speckontingenta kā šīs sistēmas sastāvdaļas lomas nostiprināšanos un impērijas gatavošanos jaunajam lēcienam uz Rietumiem. 1944.–1945. gadā pirms 60 gadiem īstenotā Baltijas otrā boļševiku okupācija bija ilgi plānota. Sagatavota atklāta un slēpta kundzības un tautu iznīcināšanas sistēma, ieskaitot bezpartijisko ļaužu finansiālo sterilizāciju, kadru negatīvo atlasu, makulatūras ražošanu literatūras vietā, masu apziņas pārvaldi, diktatūras valodas un kultūras izplatību nolūkā saglabāt murgu par impērijas visvarenību. VK(b)P CK un LKP CK "pirmās strādnieku un zemnieku valsts pasaulē" armijas, čekas un ierēdņu desants, tāpat kā citās okupētajās valstīs, imitēja demokrātiju un veidoja Baltijā savas politiskās, saimnieciskās un garīgās kolonijas, vardarbīgi mainot iedzīvotāju sastāvu. Baltija bija pakļauta pēdējam okupantu virsuzdevumam – kļūt par jaunu kodolbruņotu PSRS priekšposteni.

Ciņa par Baltiju turpinājās arī pēc Baltijas okupācijas, aneksijas un inkorporācijas Otrā pasaules kara rezultātā, mainot ciņas formas. Aukstā kara laikā pirmajā vietā izvirzījās boļševiku valsts terorisms, ko sauca par boļševiku revolucionāro likumību. Tas izpaudās ne tikai pret cilvēkiem, bet arī pret kultūru (čeka Latvijā iznīcināja aptuveni 12 miljonu eksemplāru unikālu grāmatu un apmēram 750 000 žurnālu un laikrakstu), neskaitot noraidītos, fiziski un garīgi redīgētos darbus.

Ciņa par Baltiju boļševiki arvien vairāk iekļāva valsts tautu mākslu,⁶ (Staļina lakstīgalas) "visiem saprotamo" diktatūras valsts valodu, valsts tautu sadzīvi, ko sauca par "jaunajām tradīcijām", radīja sabiedrībā t. s. mikrofonu bailes.

Tāpat kā pirms 60 gadiem, kad ciņa par Baltiju galvenais ierocis bija masas, migrantu masas pagājušā gadsimta 60.–80. gados kļuva par galvenajiem ciņas pulkiem par Baltiju. Impērijas stratēģi atcerējās jau 19. gs. iesākto, bet nepabeigto kroņa zemju sadalīšanu pareizticīgajiem. Tagad, Baltijas iedzimto blīvi apdzīvotos apgabalos (Valmierā, Ogrē, Jelgavā, Mažeikās, Ignalīnā, Kohtla-Jarvē u. c.) ceļot sociālistiskās rūpniecības gigantus, kam izejvielas, darba spēku sagādāja "varen plašā Dzimtene", bet noieta "sociālistiskā nometne" un "attīstības valstis", imitējot industrializāciju, tika veikta Baltijas kolonizācija, ievēdot šeit apmēram 2 000 000 "minoritāšu".

"Nācijas nekad neiznīcināja barbaru invāzija no ārienes, bet barbaru vairošanās iekšienē," savulaik teica Arnolds J. Toinbijs. Ciņa par Baltiju notika diplomātiskā, militārā un garīgā līmenī, turklāt šīs ciņu formas laiku gaitā mainījās vietām.

Tāču pirms piecpadsmit gadiem Viduseiropas un Austrumeiropas tautu garaspēks pieveica boļševiku karaspēku un diplomātiju un atjaunoja zaudēto neatkarību,

³ История России. // Под ред. М. А. Жукова, А. А. Чернобаева. – М., 2003. – 372. lpp.

⁴ Hough III. W. J. H. The Annexation of Baltic States and Its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory. // Journal of International and Comparative Law. – NY, 1985. – Vol. VI. – No. 2.

⁵ История отечества. // Под ред. академика Г. Б. Полака. II изд. – М., 2002. – 432.–643. lpp.

⁶ Громов Е. Сталин: Искусство и власть. – М., 2003; Этелинг В. Политика и культура при Хрущеве и Брежнев. 1953–1970. – М., 1999.

atgūstot savu vietu Eiropā un iestājoties Rietumu militārajās struktūrās. Uzvarēja, kaut arī atsevišķās to iedzīvotāju grupās saglabājies PSRS iespaids, kas klusējot atbalsta un pieņem atbaidošus lēmumus un tos totāli īsteno. Uzvarēja, kaut arī trūkst ideoloģijas, bez kurām nācijas nevar pastāvēt. Uzvarēja, kaut arī bolševisms saglabājies daudzu cilvēku apziņā, neraugoties uz to, ka šie cilvēki izstājās no bolševiku partijas. Tāpēc cīņas par Baltiju vēl turpināsies. Cīņa par Baltiju pirms 60 gadiem Latvijas vēsturē nav tikai mācība, zinātne, izglītība. Tā ir arī tautas zemapziņa, kas veidojusies gadsimtos un dzīvo tautas ģenētiskajā atmiņā.

Katras valsts nākamā vēsturnieku paaudze cenšas par jaunu rakstīt savas valsts vēsturi. Taču šī rakstīšana nenotiek tukšā vietā, bet balstās uz iepriekšējo paaudžu pieredzi. Latvijas vēsturnieki šodien balstās uz Latvijas iepriekšējo paaudžu, bet jo īpaši uz neatkarīgās Latvijas un okupētās Latvijas, politkatordznieku paaudžu pieredzi, uz tautas ģenētisko atmiņu.

Jābūt pārliecībai, ka par cīņu Baltijā pirms 60 gadiem kādreiz Latvijā nestāstīs tikai kapu kopiņas, pieminekļu lielums un skaits. Ja dzīvie klusēs, tad jācer, ka vismaz kritušie runās. Jo tad, kad arī kritušie klusē, viss ir sācies no jauna, atkārtoties jaunās formās. Jau tagad, tāpat kā 1939.–1940. gadā, bijušo nomenklatūru dzird runājam, ka Baltija apdraud par to simtreiz lielākas valstis, jo daži dzīvo impēriskajā virtuālajā realitātē. PSRS nav turpinājuma ne politiska, ne saimnieciska, ne kultūras, taču tas slēpjas neoimperālistu šizofrēniskajā impērijas apziņā. Baltijas ieguvums globalizācijas laikmetā ir atgriešanās pie savas mūžsenās garīgās, politiskās un saimnieciskās piederības Rietumiem, kļūstot par to sastāvdaļu politiski, ekonomiski un militāri.

Šogad Baltija atzīmē 60 gadus kopš asiņainās cīņas par Baltiju, kura ilga gada garumā un kurā abās pusēs piedalījās visas trīs Baltijas nācijas. Pasaule baltiešus uzskata par kopību, kā, piemēram, Beniluksa valstis. Taču mēs paši savā iekšējā lepnumā par to dažkārt šaubāmies, izdarot pakalpojumu mūsu ģeopolitiskajiem pretiniekiem. Nepietiekami mācāmies cits no cita, nepietiekami turamies kopā, tāpat kā 1939.–1940. gadā. Un nepietiekami vienprātīgi veidojam savu politiku iepretī savam Austrumu kaimiņam, kurš pirms 60 gadiem ienāca pie mums Baltijā un ar kuru mēs bijām spiesti sadzīvot, zaudējot aptuveni ceturto daļu tautas un daudz sava garīguma. Kā nacisms un bolševisms, tā cīņa par Baltiju pirms 60 gadiem uz mūžiem saglabāsies Baltijas nāciju atmiņā un vēsturē.

Šis Gadagrāmatas sestā izdevuma mērķis ir pieminēt, atgādināt un palīdzēt saprast otrās bolševiku okupācijas sākumu, norisi un sekas Latvijā, bez kā Latvijas demokrātiskā nākotne nebūs skaidra. Dzīve bez objektīvas vēstures izpratnes veicina utopiju veidošanos un utopiju kundzību.

Heinrihs Strods

Apcerējumi

I

Sagrautie tilti pār Daugavu. 1944. gada oktobris. Latvijas Okupācijas muzejs.

Litauische Schutzmannschafts- Bataillone und andere paramilitärische Einheiten während des Zweiten Weltkrieges

ARŪNAS BUBNYS

Die Geschichte der litauischen Polizeibataillone und anderer paramilitärischer Einheiten während des Zweiten Weltkrieges ist bisher nicht tiefgreifend und objektiv untersucht worden. Es gibt in Litauen keine ernste Monographie zu diesem Thema. In der Sowjetzeit wurde das Thema häufig zu propagandistischen Zwecken benutzt, um die Gegner des Sowjetregimes zu kompromittieren. In der Presse wurden die Gerichtsprozesse gegen ehemalige Angehörige der Polizeibataillone breit dargestellt, dennoch wurde eine umfassende Monographie über die Aktivitäten der litauischen militärischen Formationen, die an deutscher Seite kämpften, nicht verfasst.

Man muss betonen, dass im autoritären Sowjetsystem die Geschichtsschreibung überhaupt einer strengen Zensur unterworfen war und sich am ideologisch genehmigten Geschichtsbild orientieren musste. Die Historiker hatten damals keine Forschungsfreiheit und waren mehr Propagandisten als Wissenschaftler. In Sowjetlitauen wurden auf Bestellung des KGB und der Kommunistischen Partei viele propagandistische Bücher und Artikel über die faschistische Besatzung verfasst, deren eigentliche Aufgabe es war, die sogenannten litauischen "bürgerlichen Nationalisten" zu kompromittieren. Der Begriff "bürgerliche Nationalisten" umfasste alle Litauer, die nicht kommunistisch und sowjetisch eingestellt waren. Als Teil dieser Ausgabe galt es auch, die verbrecherische Zusammenarbeit der litauischen Verwaltungsbeamten und Polizisten mit den Nazis zu belegen.

Erstaunlich ist aber, dass während der Sowjetzeit nur ein Buch über die Tätigkeit der litauischen Polizeibataillone erschien.¹ Das Buch von Jakovas Vicas ist keine systematische Arbeit, die verschiedene Aspekte der Tätigkeit der litauischen Polizeiverbände untersucht. Autor des Buches schreibt nur über die von diesen Bataillonen durchgeführten Kriegsverbrechen. Über die Entstehung, Struktur, Funktionen, Kämpfe und Verluste der Bataillonen gibt es sehr wenig in diesem Buch. In den 80er Jahren hat der Journalist und langjährige Redakteur der zentralen Zeitung der Kommunistischen Partei Litauens, Vytautas Žeimantas, viele Artikel über einzelne Personen, ehemalige Mitglieder der litauischen Polizei (Ordnungs-, Sicherheitspolizei und Schuma-Bataillone), geschrieben. Er benutzte ihm zugespieltes KGB Material und bemühte sich, im Westen lebende Litauer als Kriegsverbrecher zu kompromittieren. Neben der Darstellung der Verbrechen warf Žeimantas westlichen Rechtsorganen vor, offensichtlichen Kriegsverbrechern ein ruhiges Leben zu ermöglichen. Žeimantas hat zwei Bücher über litauische Nazikollaborateure geschrieben.² Die Debatte um in Ausland lebende

¹ Jakovas Vicas, *SS tarnyboje. Dokumentinis leidinys apie lietuvių apsaugos dalių įvykdytus nusikaltimus* [Im Dienst der SS. Dokumentation über die Verbrechen der litauischen Selbstschutzeinheiten] (Vilnius, 1961).

² Vytautas Žeimantas, *Teisingumas reikalauja* [Gerechtigkeit verlangt] (Vilnius, 1984); *Procesas nesibaigia* [Der Prozess ist nicht zu Ende] (Vilnius, 1988).

Kriegsverbrecher gehörte einige Jahreszehnte zum festen Repertoire der sowjetlitauischen Veröffentlichungen. Schon in den 60er Jahren erschienen entsprechende Bücher und Artikel in englischer Sprache.³ Im Zusammenhang mit dem Ost-West-Konflikt war solche Literatur Teil der für die sowjetische Historiographie charakteristischen Ideologisierung und Politisierung.⁴ Die Auseinandersetzung der sowjetischen Historiographie mit der litauischen Exilhistoriographie war eine der wichtigsten Aufgaben. Die sowjetische Historiographie hatte die Aufgabe, ihre eigene Geschichtsinterpretation als die einzig richtige darzustellen und litauische Exilhistoriographie als "Geschichtsfälschung" abzuwerten.

Im litauischen Exil entwickelte sich eine reiche Memoirenliteratur über die Tätigkeit der Polizei und verschiedener paramilitärischer Formationen, die während des Krieges an deutscher Seite kämpften. In den Vereinigten Staaten erschien die den Kriegsfragen gewidmete Zeitschrift *Karys*. Dennoch wurde auch im Exil keine ernsthafte wissenschaftliche Monographie über die litauischen Polizeieinheiten geschrieben. Charakteristisch für die Exilliteratur ist, dass sie das Problem der Beteiligung der litauischen Polizeieinheiten am Holocaust völlig ignorierte. Der amerikanische Historiker Henry L. Gaidis hat, z.B., eine dreihundertseitige materialreiche Geschichte der litauischen Militäreinheiten im Zweiten Weltkrieg geschrieben, in dem aber kein Wort über die Beteiligung der Polizeibataillone am Holocaust steht.⁵ Oft schrieben im Exil ehemalige Offiziere und Polizisten ihre Memoiren, und sie wollten ihre eigenen Vergehen nicht anerkennen. Diese unkritische Bewertung der Ereignisse während der deutschen Besatzung war quasi-Gegenpol zur sowjetischen Historiographie. In den Publikationen der Exillitauer wird das Verhalten der litauischen Institutionen während der Bestzung als rein patriotisch dargestellt, ohne Merkmale von Kollaboration und Kriegsverbrechen. Im Gegenteil zur sowjetischen Historiographie wurde die Tätigkeit der litauischen Polizei idealisiert und heroisiert. Am meisten wurde über Kämpfe gegen die Partisanen und die Rote Armee geschrieben. Wenn der Holocaust in Litauen überhaupt erwähnt wurde, waren die Darstellungen gewöhnlich sehr verzerrt. Die seit 1953 in den USA herausgegebene *Litauische Enzyklopedie* behauptete, z.B., dass die Juden von mit litauischen Polizeiuniformen ausgestatteten deutschen Gestapoleuten, ehemaligen Kommunisten und sowjetischen Kriegsgefangenen erschossen worden seien. Das Gerede über eine litauische Beteiligung sei eine Lüge des Weltjudentums und der litauischen Kommunisten.⁶ Man muss jedoch auch betonen, dass während der Sowjetzeit litauische Emigranten keinen Zugang zu litauischen Archiven und somit auch sehr geringe Möglichkeiten hatten, gut dokumentierte und objektive Arbeiten über den Zweiten Weltkrieg zu schreiben.

Nach der Wiederherstellung der Unabhängigkeit waren sowohl die litauische Öffentlichkeit wie auch die Historiker mehr für die während des stalinistischen Regimes (1940–1953) betriebene Terrorpolitik interessiert, und das deutsche Besatzungsthema war scheinbar vergessen. Im Jahre 1998 hat der litauische Staatspräsident Valdas Adamkus eine internationale Kommission zur Untersuchung der nazistischen und sowjetischen Verbrechen eingesetzt. Eine der wichtigsten Aufgaben der Kommission ist, die Wahrheit über den Zweiten Weltkrieg herauszufinden. Deshalb begann in der

³ *Do you know this man?* (Vilnius, 1963); *Who is hiding in Grand Street?* (Vilnius, 1964); *Documents accuse* (Vilnius, 1970); V. Žeimantas, *A Call for Justice* (Vilnius, 1988).

⁴ Michael Kohrs, "Die offizielle Darstellung des Holocaust in der Sowjetzeit (1945–1990)," in *Holocaust in Litauen. Krieg, Judenmorde und Kollaboration im Jahre 1941*. (Köln–Weimar–Wien, 2003) 253.

⁵ Henry L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War II 1939–1945* (Chicago, 1998).

⁶ Vgl. "Žydai" [Juden] in: *Lietuvių enciklopedija*, Bd. 35 (Boston, 1966): 293–94.

zweiten Hälfte der 90er Jahre das Interesse der litauischen Historiker an den Zweiten Weltkrieg zu wachsen. Mit der Nazi-Besatzung beschäftigen sich jetzt die Historiker des Instituts für litauische Geschichte und des Forschungszentrums für Genozid und Widerstand in Vilnius. Seit 1998 erscheinen in Litauen wissenschaftliche Arbeiten über die Tätigkeit der litauischen Polizeieinheiten während des 2. Weltkrieges.

In 1998 erschien auch die erste Monographie von Petras Stankeras über die litauische Polizei während der deutschen Besatzung.⁷ Der Autor dieser Monographie setzte sich das Ziel, "die nicht immer begründet beschuldigten litauischen Polizeibeamten während der Zeit des Zweiten Weltkrieges wenigstens teilweise in den Augen der Gesellschaft zu rehabilitieren." Der Meinung des Autors nach, seien die Polizisten keine Untergebenen der Deutschen, sondern Patrioten des eigenen Landes gewesen.⁸ Stankeras hat in seiner Monographie sehr viel über Polizeistrukturen, ihre Funktionen, Aufgaben und Personalien geschrieben, hat aber das Problem der Kollaboration und Beteiligung am Holocaust verschwiegen oder die Schuld nur den Deutschen zugeschoben. In Zusammenfassung seines Buches schreibt Stankeras:

In der Kriegszeit waren die Aufgaben der litauischen Polizei bedeutend breiter als in den Friedensjahren. Sie hat nicht kollaboriert, sondern dem litauischen Volk im Kampf gegen die Kriegsschwierigkeiten beigestanden. [...] Die litauischen Polizeieinheiten wurden nicht auf Befehl der Deutschen gegründet, sondern auf Initiative und Bemühungen der Litauer selbst. Sie wurden für den Kampf gegen den Bolschewismus geschaffen, in der Hoffnung, mit deutscher Hilfe die Freiheit und Unabhängigkeit Litauens wiederherzustellen. Sie waren für Litauen und nicht für das Dritte Reich bestimmt, aber sie wurden von den deutschen Verwaltungsbehörden benutzt.⁹

Einen wertvollen Artikel über das erste litauische Polizeibataillon – ein Nationales Arbeitsschutz-Bataillon [lit. Abkürzung-TDA] hat Stasys Knezys veröffentlicht.¹⁰ Der Autor des Artikels behauptet, dass an den besonders großen Mordaktionen der Juden das ganze Bataillon teilgenommen hat. An allen Exekutionen waren auch einige deutsche SD Offiziere beteiligt, die die Aktionen leiteten, ebenso eine 10 bis 20 Mann starke Gruppe deutscher Soldaten. Knezys widerlegt auch eine in Litauen verbreitete Meinung, dass die litauischen Polizisten nur unter deutschen Zwang an den Erschiesungen der Juden teilgenommen hätten. Die Polizeibataillone wurden in Wahrheit aus Freiwilligen gemustert, und aus ihnen konnte man, wenigstens noch im Sommer 1941, austreten.

Mit der Geschichte der litauischen Polizeibataillone hat sich auch der Autor dieses Artikels beschäftigt. Mich interessierte besonders das Problem der Beteiligung litauischer Polizeibataillone am Holocaust. Ich habe erforscht, dass praktisch fast alle 1941 aufgestellten Bataillone am Holocaust beteiligt waren, wobei der Grad ihrer Involvierung variierte. Die Beteiligung von mindestens 10 Bataillonen steht ausser Frage. Diese Bataillone wurden entweder direkt (Erschiesungen von Juden) oder indirekt (Bewachung der Ghettos, Hinführung der Opfer zu Hinrichtungsplätzen) eingesetzt. Das 1. und 2. Bataillon, die in Kaunas aufgestellt wurden, pervertierten zu regelrechten Killerkommandos, die in Litauen und Weissrussland Zehntausende von Juden ermordeten. Der Anteil der übrigen Bataillone erreichte diesen Ausmaß nicht, doch auch sie nahmen, wenn auch nur einige Male, an Vernichtungsaktionen teil, teils als

⁷ Petras Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais* [Die litauische Polizei 1941–1944] (Vilnius, 1998).

⁸ Ebenda 11–12, 200.

⁹ Ebenda 277–78.

¹⁰ Stasys Knezys, "Kauno karo komendantūros tautinio darbo batalionas 1941 m." [Das Bataillon der nationalen Arbeit der Kriegskommandantur von Kaunas 1941], *Genocidas ir rezistencija* 1(7) (2000): 122–68.

Direkttäter, teils als Handlanger.¹¹ Ich habe auch die Geschichte einzelner litauischer Polizeibataillone untersucht.¹²

Ausländische Historiker haben erst vor kurzem begonnen, sich für die Tätigkeit der litauischen Polizeibataillone zu interessieren, als die litauischen Archive zugänglich wurden. Ausländische Historiker interessieren sich besonders für die Beteiligung der litauischen Polizeieinheiten am Holocaust. Unter ihren Arbeiten ragt die Monographie des deutschen Historikers Knut Stang über das Nationale Arbeitsschutz-Bataillon (TDA) in Kaunas, das "Rollkommando" J. Hamanns und die Massenmorde an den Juden 1941 hervor.¹³ Obwohl Stang einige faktische Fehler und Ungenauigkeiten unterlaufen sind, hat er die Tätigkeit des TDA Bataillons im wesentlichen objektiv und detailliert behandelt. Allerdings konzentrierte sich Stang mehr auf die vom TDA Bataillon verübten Morde in den Forts um Kaunas und untersuchte die vom selben Bataillon an der Peripherie durchgeführten Aktionen nicht detailliert. Ganz allgemein ist die Tätigkeit der litauischen Polizei, besonders ihre Beteiligung am Holocaust auf dem Lande, bis heute das am wenigsten erforschte und bekannte Thema. Nicht wenige wichtige Fragen bleiben auch im Zusammenhang mit der Tätigkeit der litauischen Polizeieinheiten jenseits den litauischen Grenzen (Weissrussland, Ukraine, Russland, Polen) unbeantwortet. Über die Beteiligung der litauischen Polizeibataillone an Holocaust in Weissrussland und Ukraine hat der schottische Historiker Martin C. Dean geschrieben.¹⁴

Die Entstehung der Polizeibataillone

Im Sommer 1940 wurden die unabhängigen baltischen Staaten infolge des Ribbentrop-Molotov Paktes und dessen Zusatzprotokolle durch Rote Armee besetzt und rechtswidrig in die Sowjetunion eingegliedert. Es begann die gewalttätige "Sowjetisierung" aller Lebensbereiche. Am Ende der sowjetischen Herrschaft, am 14. Juni 1941, wurde eine große Deportation durchgeführt. Ganze Familien wurden ohne jegliche Anklage oder Gerichtsspruch nach Sibirien abtransportiert – von Litauen etwa 20 000 Menschen. Besonders das Offizierkorps und die ehemalige Polizei war vom roten Terror betroffen: 525 Offiziere und 887 Polizisten wurden während der sowjetischen Besatzung repressiert.¹⁵ Der rote Terror und die Sowjetisierung führten zu einer Widerstandsbewegung. Es entstand die Litauische Aktivisten-Front (LAF). Führer der LAF war der ehemalige litauische Gesandte in Berlin, Oberst Kazys Škirpa (1895–1979). Im litauischen Volk herrschte eine allgemeine Überzeugung, dass ein deutsch-russischer Krieg unvermeidbar sei. Auf diesen Krieg haben Litauer wie auf eine Erlösung gewartet und sich systematisch vorbereitet. Die Führung der litauischen Widerstandsbewegung war der Meinung, dass eine Chance, den litauischen Staat wieder herzustellen nur im Kriegsfall zu erwarten sei. Über den bevorstehenden Ausbruch des Krieges war die LAF informiert und konnte trotz der Verhaftung eines Teils der Führung den Aufstand militärisch vorbereiten. In den ersten Kriegstagen griffen in

¹¹ Vgl. Arūnas Bubnys, "Die litauischen Hilfspolizeibataillone und der Holocaust," in *Holocaust in Litauen ...* 128.

¹² Arūnas Bubnys, "253-iasis lietuvių policijos batalionas" [Das 253. Litauische Polizeibataillon], *Genocidas ir rezistencija* 2(4) (1998): 104–20; "Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)" [Das 2. Litauische Polizeibataillon (Vilnius) und das 252. Bataillon (1941–1944)], *ebenda* 2(8) (2002): 42–55.

¹³ Knut Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden* (Frankfurt a.M., 1996).

¹⁴ Martin C. Dean, "Lithuanian Participation in the Mass Murder of Jews in Belarus and Ukraine (1941–1944)," in *The Vanished World of Lithuanian Jews*, eds. Alvydas Nikžentaitis, Stefan Schreiner und Darius Staliūnas (Amsterdam–New York, 2004) 285–96.

¹⁵ *Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1941*, t. 1, (Vilnius, 1999) 64.

Litauen ca. 50 000 Mann zu den Waffen. Hunderte von ihnen fielen im Kampf mit den Rotarmisten und NKWD Truppen. Im Kauener Rundfunk wurde am 23. Juni 1941 die Unabhängigkeit Litauens ausgerufen. Eine provisorische Regierung wurde gebildet. Doch Hitler war gegen die Wiederherstellung der baltischen Staaten. Die provisorische Regierung Litauens wurde am 5. August 1941 endgültig aufgelöst, die einheimischen antisowjetischen Partisaneneinheiten wurden zum größten Teil aufgelöst und entwaffnet. Am 26. September 1941 folgte das Verbot der LAF. An Stelle der litauischen Regierung wurde die deutsche Zivilverwaltung eingerichtet und Litauen in den Reichskommissariat Ostland als Generalbezirk Litauen eingegliedert.

Wie in anderen besetzten Ländern ließ Deutschland auch in Litauen die Aufstellung lokaler Polizeieinheiten zu, die im Rücken der Wehrmacht die Sicherheit kriegswichtiger Objekte sicherstellen und Partisanen oder Diversanten bekämpfen sollten. Zu Beginn des Krieges wurden die Polizeibataillone hauptsächlich aus Beteiligten am antisowjetischen Aufstand im Juni 1941, bewaffneten Gruppen der LAF und Deserteuren aus dem 29. Lokalen Schützenkorps der Roten Armee gebildet. Am 23. Juni 1941 übernahmen bewaffnete Gruppen der LAF noch vor dem Einmarsch der deutschen Truppen die Kontrolle in Kaunas, und die auf dem Truppenübungsgelände Varena stationierten Soldaten der 184. sowjetischen Division desertierten in Gruppen und organisierten sich in Vilnius. Es wird angenommen, dass von den 7–8 000 Soldaten des 29. Schützenkorps etwa 6 500 Offiziere und Soldaten abzogen. In die Sowjetunion gingen freiwillig oder unter Zwang nur 2 000 litauische Soldaten.¹⁶ Am Anfang des Krieges hoffte die Mehrheit der Litauer, dass Deutschland ein unabhängiges Litauen anerkennen würde. Daher begannen sie mit dem Wiederaufbau von Verwaltungsorganen, der litauischen Armee und Polizei. In Kaunas wurde die Bildung eines Stabes der Streitkräfte verkündet. Verteidigungsminister der provisorischen Regierung wurde der ehemalige Oberbefehlshaber der litauischen Armee General Stasys Raštikis (1896–1985). Zu Beginn des Krieges traten Litauer in großer Zahl und mit Enthusiasmus den wiedergebildeten litauischen Streitkräften und Polizei bei. In Friedenszeiten bestand die Ordnungspolizei aus 3 243 und die Grenzpolizei aus 2 875 Mann (insgesamt 6 118 Mann). Ausserdem bestand der 30 000-Mann starke Schützenverein (*Šaulių sąjunga*). Fast in jedem Amtsbezirk war ein bewaffneter Zug des Schützenvereins vorhanden, der im Bedarfsfall der Polizei Unterstützung leistete.¹⁷ Vor dem Krieg war die litauische Armee etwa 28 000-Mann stark (Offiziere und Soldaten). Nach der Besetzung Litauens durch die deutsche Wehrmacht, wurde die litauische Polizei durch den Rundfunk aufgefordert, auf ihre ehemaligen Posten zur Übernahme des Polizeidienstes zurückzukehren. Auf den Aufruf meldeten sich und kehrten zum Polizeidienst mehr als 40% der ehemaligen Polizeiangehörigen zurück, d. h. fast 3000 Männer. Dieser verhältnismäßig geringe Anzahl von Polizeiangehörigen gelang es, im Lande die Ordnung wieder herzustellen.¹⁸

Am 28. Juni 1941 wurde in Vilnius auf Befehl des Kommandeurs der Garnison Vilnius der litauischen Armee, Oberstleutnant Antanas Špokevičius (1900–1968), unter Leitung von Oberstleutnant Jonas Juknevičius (1901–1964) der provisorische Stab der Garnison Vilnius gebildet. Auf Befehl von Špokevičius wurden die Befehlshaber der litauischen Einheiten angewiesen, die Disziplin zu stärken, gemeinsam mit Vertretern

¹⁶ Henry L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War II 1939–1945* (Chicago) 46.

¹⁷ "Schreiben des litauischen Verbindungsoffiziers für die Schutzmannschaft des Einzeldienstes vom Februar 1944," Litauisches zentrales Staatsarchiv (im folgenden LCVA), f. R-683, ap. 2, b.31, l. 2.

¹⁸ Ebenda, l. 3.

der Polizei und der Sicherheitsorgane die Ordnung in der Stadt aufrecht zu erhalten und Kriminelle zu strafen.¹⁹ In den ersten Tagen der Besatzung ließ die Wehrmacht die Verwendung des Namens Litauische Armee zu und verhinderte die Bildung litauischer militärischer Einheiten nicht. Mit einer solchen Entwicklung und der Position der deutschen militärischen Führung war die Gestapo deutlich unzufrieden. Unter dem Druck der Gestapo begann der deutsche militärische Oberbefehlshaber von Vilnius eine strengere Haltung gegenüber den litauischen Soldaten einzunehmen.

Am 5. Juli 1941 ordnete der Oberbefehlshaber der deutschen Streitkräfte bei einem Besuch in der Militärkommandantur Vilnius an, dass politische Zusammenschlüsse und die Bildung einer litauischen Armee unzulässig seien. Es dürften nur örtliche Selbstschutzeinheiten aufgestellt werden, die von der deutschen Feldkommandantur und litauischen Offizieren geleitet würden. Die deutsche Besatzungsmacht wollte keinen litauischen Staat und keine litauische Armee anerkennen.

Die Nazis teilten die Völker Europas in wehrwürdige und wehrunwürdige Völker ein. An der Ostfront akzeptierten die Nazis nur Italiener, Finnen, Rumänen, Ungarn, Slowaken und Kroaten als Verbündete. Angehörigen der Völker Osteuropas (darunter auch die Litauer) war nur die Rolle von Hilfspolizisten zugeordnet. Nachdem sie ihre Positionen hinter der Front verstärkt hatten, befassten sich die Nazis mit der Liquidierung der sich bildenden litauischen Armee und ihrer Umgestaltung in Polizeibataillone. Vom 9. Juli 1941 an waren die Einheiten der Litauischen Armee als Litauische Selbstschutzeinheiten zu bezeichnen.²⁰ Dabei ist anzumerken, dass die Benennungen der Polizeibataillone oft wechselten. Sie wurden Hilfspolizei-Dienstbataillone, Selbstschutzeinheiten oder Schutzeinheiten genannt. Erst im April 1944 wurden ihnen offiziell die Bezeichnung Litauische Polizeibataillone gegeben. Am 14. Juli 1941 befahl der Feldkommandant in Vilnius Oberst Adolf Zehnpfennig einen "Wiederaufbaudienst Vilnius" (lit. VAT) zu formieren und erklärte, dass "die litauische Armee nicht mehr existiert". Dieser VAT sollte in Sicherheits-, Ordnungs- und Arbeitsdienste unterteilt werden.²¹ Am 1. August 1941 wurde VAT als Selbstschutzdienst und seine Einheiten als Bataillone bezeichnet: Sicherheit – 1 Bataillon, Ordnung – 2 Bataillone, Arbeit – 3 Bataillone.²²

Bis Oktober 1941 wurden in Vilnius fünf Polizeibataillone aufgestellt. Nach Angaben vom 24. Oktober war die Zusammensetzung der Bataillone in Vilnius folgende: 1.– 10 Offiziere und 334 Soldaten; 2.– 18 Offiziere und 450 Soldaten; 3.– 24 Offiziere und 607 Soldaten; 4.– 8 Offiziere und 253 Soldaten; 5.– 22 Offiziere und 288 Soldaten. Daneben gab es noch eine Kompanie (5 Offiziere und 20 Soldaten). Das 1. und das 4. Bataillon verrichtete zu diesem Zeitpunkt Wachaufgaben in der Stadt Vilnius, das 2. bereitete sich auf seine Abfahrt nach Lublin zur Bewachung des Konzentrationslagers Majdanek vor und das 5. sicherte Eisenbahnverbindungen im Bezirk Vilnius.²³

Ein anderes wichtiges Zentrum der Aufstellung von Polizeibataillonen war Kaunas. Bis zum November 1941 wurden in Kaunas fünf Polizeibataillone gebildet, in denen rund 3 470 Personen Dienst leisteten. Jeweils ein Polizeibataillon wurde in Šiauliai und Panevėžys aufgestellt.²⁴ Nach Anweisungen des Höheren SS- und Polizeiführers im

¹⁹ LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 264, l. 13–14, 18.

²⁰ Ebenda, l. 9.

²¹ "Befehl des Feldkommandanten in Wilna Oberst A. Zehnpfennig, 14.07.1941," ebenda, b. 248, l. 8.

²² "Befehl Nr. 3 für die Selbstschutzdienst, 11.08.1941," ebenda, b. 261, l. 175.

²³ "Schreiben des Kommandeurs der Ordnungspolizei in Wilna Maj. M. Stötzl, 2.4.10.1941," ebenda, b. f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 17.

²⁴ Stankeras 126.

Ostland Friedrich Jeckeln (1895–1946) bekamen die in Litauen formierten Polizeibataillone die Nummern 1–15 (Lettland 16–28, Estland 29–40, Weissrussland 41–50). Mitte 1942 wurden Litauen zusätzliche Bataillonnummern zugeteilt: 251–265 und 301–310. Aber die litauischen Polizeibataillone Nr. 260–265 wurden nie aufgestellt.²⁵ Entsprechend den Anweisungen von Heinrich Himmler (1900–1945) vom 25. Juli 1941 und Kurt Dalūge (1897–1946) vom 6. November 1941 waren alle Hilfspolizisten in den neu besetzten Ostgebieten als Angehörige der Schutzmannschaften zu betrachten. Die Schutzmannschaften sollten direkt oder indirekt über den KdO dem HSSPF unterstellt werden. Es gab vier verschiedene Arten von Schutzmannschaften:

Schutzmannschaften, deren Angehörige normalen Polizeidienst als Stadt- oder Landschutzmännern versahen. Sie wurden als "Schutzmannschaften des Einzeldienstes" bezeichnet und unterstanden der örtlichen deutschen Polizeibehörde. Sie sollten aus Mitgliedern der früheren lokalen Polizeikräfte rekrutiert werden. Das bedeutete für Litauen die weitgehende Übernahme der vorgefundenen litauischen Polizeistruktur in die Schutzmannschaft des Einzeldienstes.

Schutzmannschaften in geschlossenen Verbänden. Diese unterstanden in zivilverwalteten Gebieten dem KdO. Die Einheiten bestanden aus Bataillonen, unterteilt in Kompanien, Züge und Gruppen. Die Stärke eines Bataillons wurde Anfang 1942 mit 501 Mann festgelegt. Ein deutscher Verbindungsoffizier sollte jedem Bataillon zugestellt werden.

Ausserdem wurden auch Feuerschutzmannschaften und Hilfsperschutzmannschaften aufgestellt. Die letzten sollten aufgestellt werden, wenn die örtliche Polizei Bedarf an Hilfskräften hatte. Hilfsperschutzmannschaften sollten in Zügen und Kompanien zusammengefasst werden.²⁶

Die schriftliche Verpflichtung der Schutzmänner erfolgte zunächst auf 6 Monate. Der Verwendung nach unterschied man die Bataillone zwischen Schutzmannschaft-Front-Bataillonen, Schutzmannschaft-Wach-Bataillonen und Schutzmannschaft-Ersatz-Bataillonen. Als offizielle Abkürzung der Bataillonen galt die Abkürzung "Schuma. Btl."²⁷ Die Führung aller Polizei- und SS-Gliederungen im Generalbezirk Litauen lag in Händen des SS- und Polizeiführers Litauen SS-Brigadeführers Lucian Wysocki (geb. 1899). Der Kommandeur der Ordnungspolizei Litauen war Major der Schutzpolizei A. Engel (bis Februar 1942). Ihm unterstand die gesamte uniformierte deutsche und litauische Ordnungspolizei.²⁸ Die litauische Führung der Polizeibataillone wurde dem am 1. Oktober 1941 eingerichteten Stab der Litauischen Selbstschutzeinheiten (lit. LSD) übertragen, der sich ab 3. Oktober LSD-Inspektorenstab nannte. Führer bzw. Inspektor der Litauischen Polizeibataillone wurde der oben erwähnte Oberstleutnant A. Špokevičius. Am 24. Oktober 1941 wurden vier Bezirke eingerichtet: Vilnius, Kaunas, Šiauliai und Panevėžys. Jeder Bezirk hatte seinen eigenen Stab. Der LSD-Inspektorenstab hatte seinen Sitz in Kaunas. Leiter des LSD-Stabes wurde Generalstabsobersobers Antanas Reklaitis (1897–1977).²⁹ Mitglieder der Schuma-Bataillone wurden durch die Verwaltung des KdO aus Reichsmitteln bezahlt. Die deutsche Verwaltung versorgte die Schuma-Angehörigen mit Proviant, Waffen und Uniformen. Die Versorgung erwies sich jedoch oft als unzureichend.³⁰

Die Überforderung des deutschen Kriegspotentials schlug sich auch in Litauen nieder. Die Zahl der litauischen Schuma-Bataillone wuchs. Im Februar 1942 wurde die

²⁵ Ebenda, p. 119–20.

²⁶ Stang 182.

²⁷ G. Tessin, *Die Stäbe und Truppeneinheiten der Ordnungspolizei* (Koblenz 1957) 56.

²⁸ "Schreiben des Kommandeurs der Ordnungspolizei A. Engel, 15.09.1941," LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 4, l. 1.

²⁹ LCVA, f. R-683, ap. 1, b. 8, l. 1.

³⁰ Stang 183.

Bildung von insgesamt 15 Bataillonen beschlossen. Im September 1942 gab es in Litauen 16 600 Schuma-Männer, nämlich 8 757 Mitglieder des Einzeldienstes und 7917 Angehörige der Schuma-Bataillone.³¹ In dieser Zeitspanne wurden in Litauen 20 Bataillone gebildet.

Litauische Schuma-Bataillone ausserhalb Litauens

Die Schuma-Battailone wurden häufig ausserhalb ihres Heimatgebiets eingesetzt. Neben der Bewachung von Kriegsgefangenen und der Sicherung militärisch wichtiger Objekte wurden Schuma-Battailone für Massenexekutionen von Juden und Kommunisten wie auch zur Bekämpfung der Partisanen eingesetzt. Schon im Sommer 1941 wurden die ersten litauischen Schumaeinheiten nach Weissrussland beordert. Ende Juli wurden zwei litauische Schuma-Battailone nach Grodno und Lida und eine Kompanie nach Molodecno abtransportiert.

Ende August 1941 wurde in Kaunas das 2. Schuma-Btl. (ab Februar 1942 bekam es die Nr.12) gebildet. Generalstabsmajor Antanas Impulevičius (geb. 1897) wurde zum Kommandeur des Bataillons ernannt (er hatte diesen Posten bis Anfang 1943).³² Am 3. Oktober 1941 erhielt das 2. Bataillon den Befehl des Kommandeurs des deutschen Reserve Polizeibataillons, Major Franz Lechthaler, in das Gebiet Minsk-Borisov-Sluzk einzurücken, um "den Ort von dort verbliebenen Resten der bolschewistischen Armee und bolschewistischen Partisanen zu reinigen." Vom Moment des Abmarsches an unterstand das 2. Bataillon, in dem 23 Offiziere sowie 464 Unteroffiziere und Soldaten dienten, Maj. F. Lechthaler direkt.³³ Der Stab des Bataillons war in Minsk untergebracht; die Angehörigen des Bataillons gingen häufig auf Dienstfahrten, "in geheimen dienstlichen Angelegenheiten" oder "auf Wachtposten," wie es in Befehlen an das Bataillon heisst. Nach den Aussagen der von den sowjetischen Behörden verurteilten Angehörigen des Bataillons und den erhaltenen deutschen, sowjetischen und litauischen Dokumenten bedeuteten aber die oben erwähnten "Dienstfahrten" meist Strafaktionen, die Ermordung von Zivilbevölkerung (meist Juden) und Kriegsgefangenen. Es liegen Angaben vor, dass das 2. Bataillon im Herbst 1941 gemeinsam mit den deutschen Gestapo-Leuten und Polizisten rund 46 000 Menschen erschossen (darunter etwa 9 000 sowjetische Kriegsgefangene) und 12 Angehörige des sowjetischen Untergrunds erhängt hat.³⁴ Die absolute Mehrheit der Opfer waren Juden.

Später (1942–44) nahm das Bataillon nicht mehr an Massentötungen teil und wurde für den Kampf gegen sowjetische Partisanen und zum Objektschutz eingesetzt. Im Sommer 1944 zog sich das 2. Bataillon nach Litauen zurück und wurde von den Deutschen in Taurage entwaffnet und aufgelöst.³⁵ Auch viele andere litauische Schuma-Battailone wurden nach Weissrussland, Nordrussland, Ukraine und Polen beordert.

Das 3. Litauische Selbstschutz-Bataillon in Vilnius wurde ab 1. August 1941 auf Grundlage des bislang existierenden Arbeitsdiensts formiert. Im Oktober 1941 dienten in dem Bataillon 24 Offiziere und 607 Soldaten. Es war zahlenmäßig das größte der

³¹ Ebenda 188.

³² "Schreiben des Kommandeurs des 11. Pol. Res. Btl. Major Franz Lechthaler, 07.08.1941," LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 5, l. 179.

³³ "Befehl Nr. 42 an 2. Hilfspolizeidienstbataillon, 06.10.1941," LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159–163.

³⁴ "Urteil gegen Major A. Impulevičius u.a.," Litauisches Sonderarchiv (Lietuvos Ypatingasis archyvas, LYA), f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 9, l. 377, 379.

³⁵ "Vernehmungsprotokoll J. Stanislovaitis," LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41055/3, l. 96–97.

**Soldaten des
12. Schuma-
Bataillons im Zug.
Gebiet Minsk, 1943.**
Lietuvos Ypatingasis
archyvas (LYA)

fünf in Vilnius aufgestellten Polizeibataillone. Bis zum Abzug des Bataillons nach Minsk am 12. November 1941 bewachten seine Angehörigen nicht nur kriegswichtige Objekte und das Ghetto in Vilnius, sondern stellten auch zweimal Begleitmannschaften für den Transport der Juden zu den Mordstätten in Paneriai. Beide Male wurden etwa 500–600 jüdische Männer, Frauen und Kinder nach Paneriai gebracht.³⁶ Am 12. November 1941 rückte das 3. Bataillon nach Minsk ab. In Weissrussland blieb das Bataillon bis zur Mitte des Sommers 1944 und beteiligte sich aktiv an Kämpfen gegen sowjetische Partisanen und ihre Unterstützer. Der Stab des Bataillons war in Minsk stationiert, aber einzelne Kompanien beteiligten sich auch in Molodetschno, Starobin, Woloshin, Wilejka, Lida, Kopyl und anderen weissrussischen Städten an Kampfoperationen gegen Partisanen oder bewachten militärische Objekte. Im Juli 1944 zog das 3. Bataillon über Kaunas und Jurbarkas nach Deutschland und wurde dort aufgelöst.³⁷

Im Herbst 1942 wurde das 255. litauische Schuma-Bataillon (Kommandeur Hauptmann Medardas Liorentas) von Kaunas nach Weissrussland abgesandt. Es bewachte die Eisenbahnstrecke zwischen Mogilew und Shlobin. Da musste das Bataillon sich vor Partisanen Angriffen verteidigen. Während der Bekämpfung der Partisanen erlitt das Bataillon große Verluste. Das anfangs 409 Mann starke Bataillon zählte im Februar 1944 nur etwa 200 Offiziere und Soldaten. Ein Teil der Schutzmänner fiel im Kampf oder wurde verwundet, andere desertierten.³⁸ Im Herbst 1943 wurde die Heeresgruppe Mitte von der Roten Armee zurückgedrängt und die litauischen Schuma-Bataillone zurückgezogen. Das 255. Bataillon wurde im Frühling 1944 nach Deutschland gebracht und in Danzig aufgelöst.

Laut Befehl des Kommandeurs der Ordnungspolizei Litauen vom 24.11.1943. wurde ein Bataillon aufgestellt, das aus zwei Lehrgängen der Polizeischule und aus der Polizeikompanie bestand. Es wurde in das Schuma-Bataillon Nr. 257 eingegliedert³⁹ und beteiligte sich an der Partisanenbekämpfung in Weissrussland und war in Swir stationiert.⁴⁰

³⁶ "Vernehmungsprotokoll K. Dreinius, 04.03.1949," *ibid.*, b. 15380/3, l. 14–17.

³⁷ "Vernehmungsprotokoll M. Adomaitis, 23.08.1944," *ibid.*, b. 45577/3, l. 15; "Vernehmungsprotokoll P. Ambraziūnas, 30.10.1950," *ibid.*, l. 152–153.

³⁸ "Die Gerichtsakten von J. Ralys," *ibid.*, b. 26739/3.

³⁹ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 31, l. 5.

⁴⁰ L. B., "Lietuvos apsaugos dalinių 257 Bn." *Karys* 3–6 (1979).

Soldaten des
12. Litauischen
Schuma-Bataillons
beim Wachtposten
an einer
Eisenbahnlinie.
Gebiet Minsk, am
19. Mai 1943. LYA

Im Herbst 1943 nahm das litauische Schuma-Bataillon Nr. 253 an Partisanenkämpfung an der litauisch-weissrussischen Grenze teil. Am Anfang des Jahres 1944 befanden sich im Weissrussland vier litauische Schuma-Bataillone – 3., 12., 15. und 255. Alle wurden bis zur Mitte des Jahres 1944 nach Litauen verlegt und dort oder in Deutschland aufgelöst. Der größte Teil der Männer entwich nach Deutschland. Ausserdem wurden die litauischen Schuma-Bataillone auch in anderen besetzten Ländern benutzt – Ukraine, Russland und Polen.

Viele litauischen Bataillone wurden in Ukraine eingesetzt. Im Juli 1942 befanden sich in Ukraine vier litauische Schuma-Bataillone – Nr. 4, 7, 8 und 11.⁴¹ Das 11. litauische Schuma-Bataillon wurde im September 1941 in Kaunas aufgestellt. Damals trug das Bataillon die Nr. 3. Befehlshaber des Bataillons war Kapitän Pranas Šopaga.⁴² Bis zur Abfahrt nach Ukraine wurde das Bataillon militärisch ausgebildet und bewachte Armeelager, wichtige öffentliche Gebäude in Kaunas und das Ghetto. Im Februar 1942 bekam das Bataillon die Nr. 11. Gemäß Erlass des Befehlshabers der Ordnungspolizei Ostland Georg Jedicke (geb. 1887) vom 12.03.1942 mussten die Schuma-Bataillone 4 (Wilna), 7, 8 und 11 (Kaunas) für Einsatz in Ukraine auf Abruf bereit zu stehen.⁴³ Im April 1942 zog das Bataillon unter dem Kommando von Juozas Gruodis (geb. 1903) mit 15 Offizieren, 99 Unteroffizieren und 326 Soldaten nach Ukraine. Zuerst ging es mit dem Zug bis Shitomir. Hier wurde das Bataillon in Gruppen mit mehreren Dutzend Leuten aufgeteilt und sicherte Eisenbahnstrecken und andere kriegswichtige Objekte gegen Angriffe der Partisanen.⁴⁴ In Ukraine stieß das Bataillon oft mit sowjetischen Partisanen zusammen und führte Strafaktionen gegen Dörfer durch, von denen aus die Partisanen unterstützt wurden. Während der Zusammenstöße mit den Partisanen hatte das Bataillon keine geringen Verluste. Auf der anderen Seite tötete und ergriff das Bataillon einige hundert Partisanen und ihre Unterstützer.⁴⁵ 1944 kehrte das Bataillon nach Kaunas zurück und wurde später aufgelöst (nach anderen Angaben wurde er zum 258. Bataillon reorganisiert).

⁴¹ "Schreiben an Herrn Ministerialrat Meinecke, 09.07.1942," BA, R 19/120, S. 60.

⁴² "Befehl Nr. 4 an 3. Hilfspolizeidienstbataillon, 01.09.1941," LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 34.

⁴³ "Vorbefehl des Kommandeurs der Ordnungspolizei Litauen, 23.03.1942," LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 131.

⁴⁴ "Vernehmungsprotokoll K. Didelis, 31.01.1951," LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25638/3, l. 18–20.

⁴⁵ "Vermerk des KGB über das 11. litauische Schuma-Bataillon, 18.12.1975," ebenda, ap. 45, b. 295, l. 148–149.

**Wachposten des
12. Litauischen
Schuma-Bataillons
mit litauischer
Staatssymbolik.
Gebiet Minsk, 1943.
LYA**

Ende August 1941 wurde in Kaunas das 4. Bataillon aufgestellt. Das Bataillon bestand aus drei Kompanien und einem Versorgungszug.⁴⁶ In Kaunas bewachte es Armeelager und Brücken und wurde militärisch ausgebildet. Am 1. Februar 1942 erfolgte die Umbenennung zum 7. Bataillon.⁴⁷ Am 1. April 1942 rückte das Bataillon nach Ukraine aus. Zu diesem Zeitpunkt bestand das Bataillon aus vier Kompanien. Das Bataillon kam in das Gebiet Winniza, wo die Kompanien in kleine Gruppen zu 10–15 Mann aufgeteilt wurden, die sowjetische Kriegsgefangene bei Straßenarbeiten an einem wichtigen Verbindungsweg (Durchgangsstraße IV) bewachten. Der Bataillonstab blieb in Winniza; die 4. Kompanie richtete ihre Basis in der Stadt Gaisino im Gebiet Winniza ein.⁴⁸ Es ist bekannt, dass der 1. Zug der 4. Kompanie (Kommandeur Vaitiekus Steponkus, 1909–1951) in 1942 im Gebiet Winniza einige Male an Judenmorden beteiligt war. Nach ungefähren Angaben erschossen Angehörige dieser Kompanie gemeinsam mit Deutschen und ukrainischen Polizisten etwa 300 jüdische Männer, Frauen und Kinder.⁴⁹ Ende 1942 wurde das Bataillon zum Woronesch-Gebiet beordert. Dort beteiligte sich das Bataillon im Landkreis Ostrogorsk am Bau von Verteidigungsanlagen. Als die Rote Armee die Frontlinie durchbrach, wurde das Bataillon eingekesselt. In schweren Kämpfen brach das Bataillon mit großen Verlusten durch und wich Richtung Charkow zurück. Im März 1943 kehrte das Bataillon nach Litauen zurück.⁵⁰ Drei von vier der nach Ukraine abgesandten litauischen Bataillonen dienten an der Durchgangsstraße IV. Das 4. Bataillon wurde im September 1943 von Stalino abgerufen und bald aufgelöst.⁵¹ Das 11. Bataillon war zuerst in Kirowograd, wurde aber schon im Sommer 1943 aufgelöst und seine Soldaten an das 4. und 8. Bataillon verteilt. Das 8. Bataillon wurde im Januar 1943 zum rückwärtigen Gebiet der Armeegruppen Nord verlegt und im November 1943 aufgelöst.⁵²

⁴⁶ "Befehl Nr. 4 an 4. Hilfspolizeidienstbataillon, 10.09.1941," LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 111–116.

⁴⁷ "Befehl Nr. 9 an Schutzmannschaftsbataillonen Kauen-Land, 01.02.1942," LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16.

⁴⁸ "Vernehmungsprotokoll V. Steponkus, 27.10.1950," LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 20–22.

⁴⁹ "Vernehmungsprotokoll V. Steponkus, 06.12.1950," ebenda, l. 60–63; "Vernehmungsprotokoll A. Dagys, 24.10.1950," ebenda, l. 71–72.

⁵⁰ "Schreiben des Kommandeurs der Ordnungspolizei Litauen Musil, 03.03.1943," LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 19.

⁵¹ Stankeras 132.

⁵² Ebenda 131.

Soldaten des
12. Schuma-
Bataillons während
der Heiligen Messe.
Vater Zenonas
Ignatavičius. Gebiet
Minsk, 1943. LYA

Die deutsche Armee spürte großen Mangel an polizeilichen Kräften, die für die Sicherung des rückwärtigen Armeegebiets sorgen würden. Schon Ende Juli 1941 kam die Forderung der Heeresgruppe Nord, ihr Hilfspolizeiverbände zur Verfügung zu stellen, die aus den Angehörigen der baltischen Völker gebildet werden sollten. Schon im Winter 1941–42 waren baltische Bataillone bei der Heeresgruppe Nord, sowohl an der Front, wie auch im rückwärtigen Dienst tätig. Das erste litauische Schuma-Bataillon, das zum Leningrad–Pskow–Nowgorod Gebiet geschickt wurde, war der 5. Bataillon aus Kaunas. Es wurde im November 1941 am Ilmensee disloziert. Die erste Kompanie des Bataillons geriet im Januar 1942 bei Demjansk mit deutschen Einheiten der 16. Armee in Belagerung und blieb bis zum Sommer 1942 eingekesselt. Die zweite Kompanie des Bataillons führte im Winter 1941–42 harte Kämpfe mit sowjetischen Fronteinheiten im Landkreis Cholm. Bei diesen Kämpfen wurde der Befehlshaber der Kompanie, Leutnant Jonas Balčiūnas (geb. 1907), verwundet; einige Soldaten fielen.⁵³ Das 5. Bataillon diente in Nowgorod und Pskow Gebiet bis Anfang des Jahres 1944 und beteiligte an der Partisanenbekämpfung. Im Sommer 1944 zog sich das Bataillon nach Lettland zurück. Da übernahm das Bataillon Wachdienst an der Ostseeküste zwischen Ventspils und Pāvilosta. Im Dezember 1944 wurde das 5. Bataillon aufgelöst und seine Soldaten auf litauische Schuma-Bataillone 256 und 13 verteilt.⁵⁴ Im März 1942 wurde von Kaunas nach Pskow Gebiet das 13. litauische Schuma-Bataillon abgesandt. Hier bewachte es Eisenbahnstrecken und führte sehr oft Kämpfe mit sowjetischen Partisanen.⁵⁵ Im Pskow Gebiet befand sich Bataillon bis Sommer 1944 wurde nach Lettland zurückgezogen. Anfang August führte es schwere Kämpfe mit Einheiten der Roten Armee bei Gulbene. mehr als hundert Soldaten fielen.⁵⁶ Später wurde der Kommandeur der 3. Kompanie des Bataillons, Leutnant Petras Mikelskas (geb. 1907), mit dem Eisernen Kreuz 1. Klasse ausgezeichnet.⁵⁷

Aus den litauischen Sonderkompanien, die in Pleskau (Pskow) und Dünaburg (Daugavpils) stationiert waren, wurde das neue litauische Bataillon Nr. 250 aufgestellt. Die

⁵³ J. Lauce, *Penktasis savisaugos batalionas* (Vilnius, 1998) 29–31.

⁵⁴ Ebenda 63.

⁵⁵ Knezys 143.

⁵⁶ "Vernehmungsprotokoll A. Audiejaitis, 17.07.1946," LYA, f. K–1, ap. 58, b. 40920/3, t. 2, l. 16.

⁵⁷ "Vernehmungsprotokoll P. Mikelskas, 03.06.1945," ebenda, l. 28.

**Beerdigung der
Gefallenen des
12. Litauischen
Schuma-Bataillons.
Gebiet Minsk, 1943.**
LYA

Heimatort des Bataillons war Kaunas. Mitte 1942 befanden sich im rückwärtigen Gebiet der Heeresgruppe Nord in Russland drei litauischen Schuma-Bataillone – Nr. 5, 13 und 250. Im nächsten Jahr wurden noch zwei litauische Bataillone nach Russland geschickt – Nr. 10 und 256. Interessant ist der Fall des 10. Bataillons. Es gab zwei Bataillone mit dieser Nummer. August 1941 bis Januar 1943, als es aufgelöst wurde, existierte das 10. Bataillon in Panevežys. Ende März 1943 begann die Formierung des 10. Bataillons in Kaunas. Nach Ausbildung kam es nach Russland (Gebiet Pleskau). In 1944 wurde es aufgelöst und in das Bataillon Nr. 256 eingegliedert.

Zwei litauische Schuma-Bataillone, das 2. Bataillon von Vilnius und das 252. Bataillon von Kaunas, wurden auch in Polen eingesetzt. Das 2. Bataillon war Mitte Oktober 1941 einsatzbereit. Sein Befehlshaber war damals Hauptmann Aleksandras Kazakevičius. Zu diesem Zeitpunkt dienten im Bataillon 18 Offiziere und 450 Soldaten.⁵⁸ Am 11. November 1941 fuhr das 2. Bataillon mit dem Zug nach Lublin. Das Bataillon wurde mit dem Wachdienst in einem bei Lublin gelegenen Konzentrationslager Majdanek beauftragt.⁵⁹ Die Männer waren ab Februar 1942 für die Bewachung des Lagers von aussen eingesetzt. Die Aufsicht über die Gefangenen im Inneren lag bei einem speziellen SS-Kommando (SS-Totenkopf Sturmbann). An Erschießungen von Häftlingen des Lagers waren die Männer des 2. Bataillons nicht beteiligt. Im November 1942 wurde das 2. Bataillon aus Lublin abgezogen und kehrte nach Litauen zurück.⁶⁰ Seine Aufgaben in Lublin übernahm das 252. litauische Schuma-Bataillon.

Zwischen 1943 und 1944 wurde das 2. Bataillon für die Bewachung kriegswichtiger Objekte und Partisanenbekämpfung in Ostlitauen, Weissrussland (Gebiet Swir) und Russland (Gebiet Pleskau) eingesetzt. Juli 1944 kehrte das Bataillon nach Kaunas zurück und zog Richtung deutsche Grenze. An der Grenze geriet das Bataillon in Kreuzfeuer von sowjetischer Artillerie und Panzern. Viele Soldaten fielen, andere flüchteten, andere wiederum zogen sich nach Deutschland, wo sie auf verschiedene deutsche Einheiten verteilt wurden.⁶¹

⁵⁸ "Schreiben Maj. Stötzel, 24.10.1941," LCVA, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 117.

⁵⁹ "Vernehmungsprotokoll A. Mišlius, 30.03.1945," LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 20.

⁶⁰ "Vernehmungsprotokoll A. Sinkevičius, 05.10.1944," ebenda, l. 20.

⁶¹ "Vernehmungsprotokoll A. Stasiukynas, 29.11.1951," ebenda, b. 24976/3, t. 1, l. 19.

Das 252. litauische Bataillon wurde im Mai 1942 aufgestellt. Zum Kommandeur des Bataillons wurde Major Bronius Bajerčius (1896–1993) ernannt.⁶² Laut Befehl des Befehlhabers der Ordnungspolizei Ostland vom 26. Oktober 1942 musste das 252. Bataillon nach Lublin abgesandt werden, um das 2. litauische Bataillon zu ersetzen. Nach Lublin fuhren die drei Kompanien des Bataillons mit 13 Offizieren, 59 Unteroffizieren und 286 Soldaten.⁶³ In Lublin kam es erst am 19. Dezember 1942 an. Dort wurde es militärisch ausgebildet, und im Februar 1943 übernahm es die Aussenbewachung des Konzentrationslagers Majdanek.⁶⁴ Die litauischen Polizisten patrouillierten zwischen den Türmen an der äusseren Stacheldratbegrenzung des Lagers. Ausserdem bewachten sie die Gefangenekonvois auf dem Weg vom Bahnhof in das KZ, brachten die Insassen zu Arbeitsstätten ausserhalb des Lagers und bewachten sie während der Arbeit.⁶⁵ Im Herbst 1943 wurde der größere Teil des 252. Bataillons nach Pulawy (Distrikt Lublin) verlegt, wo es eine Eisenbahnstrecke bis zur Annäherung der Frontlinie bewachte. Im November 1944 wurde das Bataillon in Radom aufgelöst und in das deutsche 19. Polizeiregiment eingegliedert. Dieser Regiment wurde nach Jugoslawien abgesandt, wo es bis zum Ende des Krieges gegen jugoslawische Partisanen kämpfte. Am Ende des Krieges geriet das Regiment in englische Gefangenschaft in der Nähe von Klagenfurt.⁶⁶

In der ersten Hälfte des Jahres 1942 begann eine neue Welle der Bataillonenformierung. Bei der Werbung musste die Erfassung von Freiwilligen in den Vordergrund gestellt werden. Die geworbenen, beziehungsweise erfassten Kräfte mussten im Gebiet Wilna dem 254. Bataillon und im Gebiet Kauen dem 252. Bataillon zugeführt werden.⁶⁷ Seit Ende Mai 1942 bekamen die neu geschaffenen litauischen Bataillone die Nummern von 250 an. Während dieser Zeit wurden einzelne Kompanien und andere kleinere Einheiten aufgelöst und ihr Personal in die neu gebildete oder schon existierende Schuma-Bataillonen eingegliedert werden. Aus den bisherigen Restkompanien der Bataillone 7, 8 und 12 wurde Schuma-Bataillon Nr. 251 aufgestellt. Es gliederte sich in 3 Kompanien, die in verschiedenen Städten Litauens stationiert waren.⁶⁸ In den Jahren 1942–44 wurden in Litauen die Schuma-Bataillone Nr. 250–259 und 10 aufgestellt. Im April 1944 wurde in Prienai das Bataillon Nr. 259 gebildet. Das war das letzte in Litauen aufgestellte Schuma-Bataillon.⁶⁹ Nur wenige litauische Schuma-Bataillone blieben innerhalb Litauens: 1. (Vilnius), 6. (Eisenbahnschutzbataillon), 9. (Kaunas), 10. (Panevežys, dieser wurde am 31. Januar 1943 aufgelöst und in das 14. Bataillon eingegliedert), 14. (Šiauliai), 251. (am 31. Oktober 1943 aufgelöst), 258. und 259. In der zweiten Hälfte 1943 begann sich im Generalbezirk Litauen die Partisanenbewegung stark zu entwickeln (mit Ausnahme der nordwestlichen Kreise wie Kretinga, Mažeikiai). Die Partisanenaktionen schädeten der Front, dem Transport, der Erzeugung und Erfassung von Lebensmitteln. Die örtliche Verwaltung (Amtsbezirkvorsteher, Gemeindeälteste) wurden (besonders in Ostlitauen) von den Partisanen terrorisiert und

⁶² "Sonderbefehl des Kommandeurs der Ordnungspolizei Litauen Wolfgang Denicke, 25.05.1942," LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

⁶³ "Sonderbefehl des Kommandeurs der Ordnungspolizei Litauen, 17.11.1942," LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 74–75.

⁶⁴ "Vernehmungsprotokoll J. Mikšys, 23.10.1975," LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 123–124.

⁶⁵ "Vernehmungsprotokoll J. Janavičius, 04.02.1953," ebenda, b. P-17460, t. 1, l. 39–40.

⁶⁶ "Vernehmungsprotokoll J. Povilionis, 21.07.1949," ebenda, b. 15377/3, l. 33; "Vernehmungsprotokoll V. Baranauskas, 06.07.1949," ebenda, l. 64–65.

⁶⁷ "Schreiben des Kommandeurs der Ordnungspolizei Litauen, Major der Schutzpolizei Dungs, 15.08.1942," LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 29.

⁶⁸ "Sonderbefehl des Kommandeurs der Ordnungspolizei Litauen Denicke," ebenda, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

⁶⁹ "Befehl Nr. 2 an 259. Bataillon, 18.04.1944," ebenda, f. R-1018, ap. 1, b. 106, l. 2–3.

**Soldaten des
12. Litauischen
Schuma-Bataillons
pflegen die Gräber
ihrer gefallenen
Kameraden. Gebiet
Minsk, 1943. LYA**

konnten ihre Amtspflichten nicht normal erfüllen. Im Gebiet Wilna entstanden große polnische (Armia Krajowa) und sowjetische Partisanenverbände (300–700 Mann). Sie überfielen nicht nur Dörfer, sondern auch kleinere Städte. Zum Beispiel, am 19.11.1943 haben etwa 300 sowjetische Partisanen die Kleinstadt und das Gut Kama-jai überfallen. Das Gut und 51 Häuser wurden eingeäschert. Es kamen 1 Angehöriger der Schutzmannschaft des Einzeldienstes und 4 Zivilisten ums Leben.⁷⁰ Im Kreis Wilna haben am 28.12.1943 etwa 300 polnische Partisanen die Kleinstadt Turgeliai überfallen. Die Aussenposten und andere Dienststellen wurden niedergebrannt und die Einwohner ausgeraubt. Zwei Angehörige der Schutzmannschaft des Einzeldienstes wurden verwundet, einer wurde gefangen genommen.⁷¹ Bei der Partisanenbekämpfung zählte die Schutzmannschaft des Einzeldienstes 198 Gefallene, 16 Vermisste und 94 Verwundete.⁷²

Anfang Juli 1944 wurde in Kaunas das 1. litauische Polizeiregiment aufgestellt. Es bestand aus vier Schuma-Bataillonen: 2., 9., 253. und 257. Als Kommandeur des Regiments wurde Oberstleutnant A. Špokevicius ernannt. Als die Front sich näherte, zog sich das Regiment Richtung deutsch-litauische Grenze zurück. Ende Juli 1944 geriet das Regiment in Kreuzfeuer der sowjetischen Artillerie und Panzer. Mit großen Verlusten überquerte es die deutsch-litauische Grenze und kam in Tilsit an. Dort wurde es entwaffnet. Die Offiziere wurden nach Dresden zur weiteren Ausbildung geschickt und die Soldaten auf verschiedene Flakeinheiten in Deutschland verteilt.⁷³

Die Geschichte der litauischen Schuma-Bataillonen endete mit der Kapitulation Deutschlands im Zweiten Weltkrieg am 08.05.1945. Zu dieser Zeit befanden sich in Kurland noch zwei litauischen Schuma-Bataillone: Nr. 13 und 256. Im Herbst 1944 verübten beide Bataillone Wachdienst an der Ostseeküste zwischen Liepāja und Pāvilosta. Nach der Kapitulation Deutschlands geriet die Mehrheit der Offiziere und Soldaten in sowjetische Gefangenschaft.⁷⁴

⁷⁰ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 31, l. 1.

⁷¹ Ebenda.

⁷² Ebenda l. 11.

⁷³ L.B., "Lietuvių apsaugos dalinių 257 Bn.," *Karys* 6 (1979): 232–33.

⁷⁴ "Vernehmungsprotokoll P. Ambraziūnas, 09.11.1950," LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 52–63.

Während des Krieges wurden insgesamt 28 litauischen Schuma-Bataillone aufgestellt, in denen etwa 13–15 000 Männer dienten. Wenigstens 500 Männer der Bataillone fielen im Kampf gegen Partisanen oder die Rote Armee. Die Zahl der Verwundeten und Gefangenen ist unbekannt. Ausserdem wurden 1943 sechs litauische Baubataillone aufgestellt, die im rückwärtigen Gebiet der Heeresgruppe Nord tätig waren. Alle Baubataillone wurden im Sommer 1944 aufgelöst.

Litauische SS-Legion

Am Anfang des Jahres 1943 plante das Reich die Aufstellung einer litauischen SS-Legion. Am 19. Februar 1943 ging der Erlass des Reichskommissars für das Ostland Hinrich Lohse (1896–1964) über die Erfassung der Jahrgänge 1919–1924 mit Richtlinien (Fassung 16.02.1943) in Kauen ein. Am gleichen Tag gab der SS- und Polizeiführer Litauen an die Polizeidiensstellen einen Befehl heraus zur listenmäßigen Erfassung der Jahrgänge, die zum 1. März abgeschlossen werden sollte.⁷⁵ Als erster Musterungstag wurde schon der 24. Februar bestimmt. Von deutscher Seite wurde die ganze Aktion organisatorisch und propagandistisch schlecht vorbereitet und überraschte die litauische Bevölkerung unangenehm. Der zu kurzfristig angesetzte Musterungsbeginn machte rechtzeitige Verbreitung des amtlichen, sowie des Propagandamaterials technisch unmöglich. Die einheimische Widerstandsbewegung machte in großem Umfang Propaganda gegen die Werbemaßnahmen. Den Aufruf des Reichskommissars Lohse an die Litauer, zu den Waffen zu greifen und sich in die deutsche Wehrmacht einzureihen, beantwortete der litauische Freiheitskämpferverband mit folgendem Flugblatt:

Keine Okkupationsverwaltung hat das Recht, Bürger der besetzten Gebiete zu mobilisieren. [...] Alle, die diese Stellungsbefehle schon erhielten oder erhalten werden, dürfen zum Wohle des Vaterlandes diesen angeblichen Mobilisationsbefehlen keine Folge leisten. [...] nur die Dummen und Litauens Verräter könnten in dieser Zeit für die Okkupation ihr Blut vergiessen gehen. Wir werden, einer wie alle, den Mobilisationsplänen beipflichten, wenn dies durch die Regierung des unabhängigen Litauens zur Wehr ihrer Grenzen durchgeführt wird.⁷⁶

Anders als in Lettland und Estland endete diese Aktion mit einem völligen Fehlschlag. In einem Bericht des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und SD Litauen, Karl Jäger (1888–1959), für den Monat März 1943 steht:

Die litauische Intelligenz versuchte, inspiriert durch gewisse Gerüchte aus Berlin, die von einer baldigen Wiederherstellung der litauischen Unabhängigkeit sprachen, den Beweis anzutreten, dass nur durch eine eigene litauische Regierung eine vollkommene Mobilisation durchgeführt werden könne. Von den Generalräten wurden verschiedene Memoranden ausgearbeitet, in denen auch in staats- und völkerrechtlicher Hinsicht diese Tendenzen bewiesen worden sollten. Es wurde die Parole ausgegeben, die Zivilverwaltung besitze im Volke kein Vertrauen, eine Mobilisation wäre nur durchführbar, wenn sie vom litauischen Volk selbst, d.h. also von einer autonomen litauischen Regierung durchgeführt würde. Die nationale Flugblattpropaganda [...] forderte die litauische Jugend auf, den Gestellungsbefehlen nicht Folge zu leisten, sondern sich versteckt zu halten.⁷⁷

Die deutschen Machthaber erkannten selbst an, dass die Musterungsergebnisse ein katastrophales Bild aufzeigten und im Durchschnitt nicht mehr als 5 bis 10% der zur

⁷⁵ "Übersicht über den Verlauf der Musterungsaktion in Litauen, 09.05.1943," Bundesarchiv (BA), R6/162, S. 6.

⁷⁶ "Bericht des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des SD Litauen für den Monat Februar 1943," LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 15–16.

⁷⁷ "Bericht des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des SD Litauen für den Monat März 1943," ebenda, l. 31–32.

Meldung aufgeforderten betrogen. In Lettland und Estland gab es hingegen keinen starken Widerstand gegen die Mobilisierung. Hier erschienen bis zu 85% der Einberufenen zur Musterung, und es entstanden nationale SS-Legionen. Himmler ordnete an, die Werbung für die SS-Legion in Litauen einzustellen. Der Generalkommissar in Kauen, Adrian Theodor von Renteln (1897–1946), erklärte daraufhin den Verzicht auf die Aufstellung der geplanten Legion, der am 17. März 1943 öffentlich bekannt gemacht wurde. Als Strafmaßnahme, die sich besonders gegen die litauische Intelligenz richtete, verfügte Generalkommissar Renteln die völlige Schließung der Universitäten in Kaunas und Vilnius. Gleichzeitig verhaftete die Gestapo Mitte März 46 Vertreter der Intelligenz und deportierte sie in das KZ Stutthof.⁷⁸ In einem deutschen Bericht über den Verlauf der Musterungsaktion in Litauen wurden verschiedene Gründe des schlechten Musterungsergebnisses vorgebracht. Neben den technischen und organisatorischen Gründen wurden auch psychologische und rassistische genannt. Es wurde betont, dass das litauische Volk unter den Ostvölkern das stärkste Rassengemisch darstelle und ein völlig unkriegerisches Volk sei. Die niedrige kulturelle und zivilisatorische Stufe des litauischen Volkes spiele nach der Meinung der Nazis auch eine wichtige Rolle beim Scheitern der Musterungen. Das geringe Gemeinschaftsgefühl, das mangelnde Interesse an öffentlichen Dingen, die ganze kulturelle Rückständigkeit habe die Litauer durch Jahrhunderte hindurch stets zum übernehmenden und nehmenden aber nicht zum gebenden Teil erzogen. Das unentwickelte Straßennetz, die Unzulänglichkeit der Postverbindungen, das Fehlen von Rundfunkbatterien in Verbindung mit dem fehlenden Elektrizitätsnetz, die geringe Zahl und die geringe Auflagenhöhe von Zeitungen und Zeitschriften, die darüberhinaus den Empfänger oftmals erst nach vielen Tagen oder Wochen erreichten, verzögerten die Verbreitung der Propaganda unter die breiten Massen um Wochen und verminderten ihre Wirksamkeit wegen der Leseunkundigkeit der Bevölkerung oft völlig. Neben diesen Gründen wurde auch betont, dass auch die Mobilisierungen im selbstständigen Litauen seit 1918 zum vollen Misserfolg geführt hätten mit einer einzigen Ausnahme der 1939 Einberufung, die durch jahrelange Arbeit vorbereitet wurde. Die größere Entfernung von der Ostfront gebe den Litauern größere Sicherheit, und das Gefühl für die Bedrohung durch den Bolschewismus sei nicht so lebendig wie etwa in Lettland oder Estland. Man glaube, sich nicht besonders anstrengen zu müssen, weil die Deutschen noch die lange Zeit die Angriffe der Sowjets aufhalten würden. Die litauische Intelligenz und katholische Kirche trotz ihrer Ablehnung gegenüber dem Bolschewismus sei gegen die Mobilisierung der Litauer durch Nazis eingestellt. Der Einfluss der Kirche und der Intelligenz habe auch zum Misserfolg der Musterungsaktionen geführt.⁷⁹ In einem Bericht der Sipo und des SD stand, dass der einfache Litauer die Waffenformation der SS nicht als reguläre Wehrmacht ansehe, sondern als eine Art Polizeitruppe, deren vornehmliche Aufgabe die Wahrung der Parteinteressen sei. Die Litauer hätten jedoch kein Interesse, als eine Polizeiformation der Partei zu dienen. Schon während der Unabhängigkeit habe der litauische Wehrmachtsoffizier mit einer gewissen Geringschätzung auf den Polizeioffizier herabgesehen. Man wolle "Soldat," "Wehrmachtsangehöriger" sein, in der Armee dienen, nicht aber in der Polizei.⁸⁰ Nach dem Scheitern der deutschen Absichten, die Litauer für den Waffendienst innerhalb der Wehrmacht zu gewinnen, begannen seit Sommer 1943 noch umfassendere Versuche zur Heranziehung von litauischen Arbeitskräften für die Kriegsindustrie im Reich.

⁷⁸ H. W. Neulen, *An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS* (München, 1992) 278.

⁷⁹ "Übersicht über den Verlauf der Musterungsaktion in Litauen, 09.05.1943," BA, R6/162, S. 8–12.

⁸⁰ "Bericht des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des SD Litauen für die Monat Dezember 1943," LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 284.

Lietuvos vietinė rinktinė (Litauische Sonderverbände)

Am Ende des Jahres 1943 begann die Stimmung der Bevölkerung in Litauen zu ändern. Das die Stimmung beherrschende Faktor waren die sowjetischen Erfolge an der Ostfront. Sie verstärkten die Überzeugung, dass eine Niederlage Deutschlands zu einer neuen Okkupation Litauens durch die Bolschewiken und damit zur Ausrottung des litauischen Volkes führen würde. Diese Furcht wurde verstärkt durch Äusserungen der offiziellen Sowjetpresse über die kommende "Befreiung" der baltischen Staaten und durch die Ablehnung der Amerikaner in den inneren Angelegenheiten der Sowjetunion einzumischen. Fast in allen Kreisen der litauischen Gesellschaft wuchs die Erkenntnis von der Notwendigkeit einer aktiven Teilnahme an der Kampf gegen die Bolschewiken. Dabei wurde aber betont, dass man im eigenen Wehrmachtsverband und für ein freies Litauen kämpfen wolle. Die sowjetische und polnische Partisanentätigkeit, die sich früher mehr auf das Wilnagebiet beschränkte, nahm zu und dehnte sich aufs ganze Litauen aus. Insbesondere wurde die Landbevölkerung durch die Partisanen unter Druck gesetzt. Die Einwohner erwarteten, dass die aufgestellten litauischen Einheiten endlich wirksam gegen die Partisanen eingesetzt würden. Die Verhandlungen über die Aufstellung litauischer Streitkräfte begann schon Ende November 1943. Der ehemalige SS-Polizeiführer Litauen, SS-Brigadeführer und General der Polizei Hermann Harm (geb. 1894), hat über den Höheren SS- und Polizeiführer Ostland Friedrich Jeckeln erreicht, dass zunächst 5 000 Litauer erfasst werden. Später wurde das Kontingent auf 10 000 Mann erhöht. Ein Teil des nationalen litauischen Widerstands zeigte sich bereit, unter dem Druck der näherrückenden Roten Armee und dem Wachstum der Partisanenbewegung in Litauen deutsche Bemühungen zu unterstützen, weil es sich um Einheiten unter litauischen Offizieren mit deutschen Verbindungsoffizieren handeln sollte. Die Einberufungen sollten auf freiwilliger Basis erfolgen. Als Führer dieser Truppen (10 litauische Bataillone, sogenannte Sonderverbände, litauisch – *Lietuvos vietinė rinktinė*, "Örtlicher Verband") wurde der Generalleutnant der früheren litauischen Armee, Povilas Plechavičius (1890–1973), bestimmt, der eine gewisse Popularität in der litauische Öffentlichkeit besaß. Zur Unterstützung seiner Aufgabe wurde aus ehemaligen litauischen Offizieren ein Stab gebildet, zu dem ein Stabschef und 4 Abteilungsleiter berufen waren. Zum Stabschef der Sonderverbände wurde Oberst Oskaras Urbonas (1892–1978). Diese litauischen Sonderverbände sollten primär gegen sowjetische und polnische Partisanen in der Heimat eingesetzt werden. Da der nationale Widerstand in der Entstehung von Gen. Plechavičius Verbänden die Chance sah, den Kern eines eigenständigen litauischen Heeres zu schaffen, unterstützte er die Mobilisierung. Die Werbung für die Sonderverbände begann am 21.2.1941. Anfang März 1944 hatten sich bereits fast 20 000 Freiwillige gemeldet.⁸¹ Aus der Freiwilligen wurden 10 Bataillone aufgestellt und eine Militärschule in Mariampole eröffnet. Dieser überraschende Erfolg der Sonderverbände machten den Deutschen Appetit auf weitere litauische Kader. Sie forderten die Entsendung von 20 000 – später 30 000 – Mann nach Deutschland zum Einsatz bei der Luftwaffe. Für je 2000 Mann Hilfwillige der Luftwaffe sollte General Plechavičius 1000 Mann für seine nationalen Einheiten mobilisieren dürfen. Im Falle der Nichterfüllung der gestellten Forderungen drohte Jeckeln General Plechavičius mit schärfsten Repressalien

⁸¹ Neulen 279; "Schreiben des SS- und Polizeiführers Litauen Kurt Hintze ü1901–1944+ an das RSHA in Berlin, 2.06.1944," LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 106, l. 81, 82.

gegen die litauische Bevölkerung.⁸² Sieben Bataillone der Sonderverbände wurden Ende April ins Wilnagebiet verlegt. Bei der Berührung mit den polnischen Partisaneneinheiten wurden einige litauische Kompanien vernichtet oder ließen sich gefangen nehmen. In den meisten Fällen wurden sie entwaffnet und entkleidet. Im Kampf mit polnischen Partisanen sind bis Mitte Mai etwa 100 litauischer Soldaten gefallen.⁸³ Am 28.04.1944 erfolgte ein neuer Mobilisierungsauftrag von Plechavičius, der die Einberufung von einigen zehntausend Litauern anordnete. Die sofort einsetzende Gegenpropaganda der Widerstandsbewegung, die zur Sabotage der Mobilisierung aufrief, führte die neue Aktion zum Misserfolg. Der nationale Widerstand sah keinen Sinn darin, wehrfähige Litauer ins Reich zu schicken, während die Sowjets Litauen unmittelbar bedrohten. SS-Obergruppenführer Jeckeln ließ daraufhin General Plechavičius und seinen Stab, den er für mitschuldig an dem Versagen hielt, verhaften und in das Konzentrationslager Salaspils bei Riga überführen. Gleichzeitig gab er am 15.05.1944 Befehl, die litauischen Sonderverbände aufzulösen, zu entwaffnen und zwangsweise in die Wehrmacht und den Luftschutzdienst zu überführen. Nach der Auflösung der Sonderverbände wurden mehr als 80 litauischen Soldaten als "Meuterer" erschossen, einige Tausend (etwa 3 500) verhaftet und nach Deutschland transportiert. Der größte Teil der Offiziere und Soldaten desertierte und flüchtete noch vor der Entwaffnung.⁸⁴ Es gab viele Gründe für die Liquidierung der Sonderverbände: das Misstrauen der Deutschen gegenüber dem als litauischen Patriot bekannten General Plechavičius, zum Teil versagen der Sonderverbände im Kampf gegen polnische Partisanen im Wilnagebiet, die Weigerung der litauischen Soldaten, den Eid auf Hitler abzulegen und ihre Einheiten unmittelbar der SS zu unterstellen, sowie Kontakte litauischer Offiziere zum nationalen Widerstand.⁸⁵ Das war der letzte ernsthafte Versuch der Deutschen, litauische Truppen zu mobilisieren.

Bis Ende des Krieges dienten noch Tausende Litauer in verschiedenen deutschen militärischen und paramilitärischen Einheiten. Nach dem Bericht des Ostministeriums für Januar 1945 hatten 5 400 Litauer in Wehrmacht, 12 000 Mann in der Luftwaffe, 3 000 in der Polizei, 400 in Reichsarbeitsdienst (RAD), 15 000 in der Organisation Todt und 1 000 in der Organisation Speer (zusammen 36 800) gedient.⁸⁶

Es gibt viele Fragen in der Geschichte der litauischen Polizeieinheiten, die noch nicht erforscht sind. Neben Fragen nach Herkunft und Motivation der Polizisten und der sozialen Struktur der Bataillone wird sich die Forschung auch mit den Partisaneinsätzen der Polizeibataillone beschäftigen müssen. Die Beteiligung der litauischen Polizeieinheiten am Holocaust, besonders ausserhalb Litauens, ist noch heute nicht genug erforscht. Wir dürfen noch die Frage zu beantworten: Warum glaubten die Nazis, dass diese Bataillone für die Durchführung von Massenexekutionen geeignet seien? Wichtige Fragen sind auch die Beteiligung der Polizeibataillone an der Ostfront, ihre Verluste im Kampf gegen die Rote Armee und Partisanen, die Desertion aus den Bataillonen. Man muss auch die Geschichte der einzelnen Bataillone weiter erforschen. Es gibt noch viel Arbeit für litauische und ausländische Historiker, um dieses Thema objektiv und allseitig zu beleuchten.

⁸² M. Broszat, *Die nationale Widerstandsbewegung in Litauen im Zweiten Weltkrieg (1941 bis 1944)*, Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte, Band II, (Stuttgart, 1966): 324.

⁸³ "Schreiben des SS- und Polizeiführers Litauen an das RSHA in Berlin, 2.06.1944," LCVA, F. R-1399, ap. 1, b. 106, l.84.

⁸⁴ Ebenda.

⁸⁵ Neulen 279.

⁸⁶ Ebenda 280.

Lietuviešu policijas bataljoni un citas paramilitārās vienības Otrā pasaules kara laikā

ARŪNAS BUBNIS

Vācijas un Padomju Savienības kara sākumā 1941. gadā vairākums lietuviešu cerēja, ka Vācija pieļaus neatkarīgas Lietuvas atjaunošanu. Tāpēc viņi nekavējoties sāka atjaunot pārvaldes organizācijas – armiju un policiju. Lietuvas policija tika atjaunota lietuviešu pašu iniciatīvā. Ap 40% neatkarības laikā policijas darbinieku atgriezās darbā policijā. Lai gan vācieši likvidēja Lietuvas pagaidu valdību, tās veidotās policijas struktūras lielākoties saglabājās. Tāpat kā citās okupētās zemēs vācieši arī Lietuvā atļāva veidot vietējas policijas vienības, kam bija uzdots vācu armijas aizmugurē nodrošināt militāri svarīgus objektus un apkarot partizānus vai diversantus.

Lietuviešu armijas vienības, kas tajā laikā sāka veidoties, pārveidoja policijas bataljonus (*Schutzmannschaft – Schuma*). Lietuviešu policijas bataljoniem ierādīja numurus 1–15, vēlāk arī 251–265 un 301–310. Līdz 1942. gada rudenim izveidoja 20 policijas bataljonus ar vairāk nekā 8000 dalībniekiem. Visā kara laikā izveidoja 28 bataljonus, kuros kalpoja ap 13–15 000. No tiem kaujās ar partizāniem vai Sarkano armiju krita vismaz 500 viru. Bataljonus bieži norīkoja ārpus dzimtā novada – Baltkrievijā, Ukrainā, Krievijā, Polijā.

Bataljonu uzdevumi neierobežojās ar kara gūstekņu un militāri svarīgu objektu apsargāšanu. Tos iesaistīja arī ebreju un komunistu masu iznīcināšanā un partizānu apkarošanā. Vismaz 10 lietuviešu policijas bataljoni bija dažādos veidos iesaistīti holokaustā. Divi no tiem, Kauņas 1. (13.) un 2. (12.) bataljons piedalījās sistemātiskā ebreju slepkavošanā. Šie bataljoni nogalināja desmitiem tūkstošus ebreju Lietuvā un Baltkrievijā 1941. gadā. Astoņu citu bataljonu piedalīšanās holokaustā bija epizodiska un mazāk nozīmīga.

Jau 1941.–42. gada ziemā vairāki lietuviešu bataljoni atradās vācu armijas grupas “Ziemeļi” (*Nord*) rīcībā, gan frontē, gan aizmugures dienestā. Vismaz septiņi bataljoni kara laikā bija cīnījušies frontē. Lielākos zaudējumus cieta 4. (7.) un 256. bataljons. Gandrīz visus bataljonus izformēja 1944. gada vasarā Lietuvā vai Vācijā. Bataljonu vēsture beidzās ar Vācijas kapitulāciju 1945. gada 8. maijā. Tobrīd vēl divi bataljoni atradās Kurzemē – 13. un 256.

1943. gada sākumā Vācija plānoja izveidot lietuviešu SS leģionu. Februāra vidū Ostlandes Reihskomisārs pavēlēja apzināt 1919.–1924. gada gājumus. Sarakstiem vajadzēja būt gataviem 1. martā. Pret rekrutēšanu leģionam masīvi propagandēja lietuviešu pretošanās kustību. Citādi nekā Latvijā un Igaunijā – Lietuvā šī akcija beidzās ar pilnīgu neveiksmi. Vācu Ģenerālkomisārs Kauņā tāpēc paziņoja, ka plānoto leģionu neveidos. Kā sodu par pretošanos slēdza Kauņas un Viļņas universitātes. Apcietināja un uz Štuthofas koncentrācijas nometni deportēja 46 inteliģences pārstāvjus.

Neskatoties uz neveiksmi leģiona veidošanā, 1944. gada pavasarī nacisti vēlreiz centās izveidot lietuviešu paramilitārās vienības – t.s. “specvienības” (*Sonderverbände*) ar uzdevumu galvenokārt cīnīties pret padomju un poļu partizāniem Lietuvā. Izveidoja 10 brīvprātīgo bataljonus. Par to komandieri iecēla ģenerāli P. Plehaviču (*Plechavičius*). Kad izcēlās konflikts starp ģenerāli Plehaviču un Augstāko SS un Policijas komandieri Ostlandē, Fridrihu Jekelnu, Plehaviču un viņa štābu arestēja un ieslodzīja Salaspils koncentrācijas nometnē. 1944. gada vidū lietuviešu specvienības izformēja, atbrūvoja un piespiedu kārtā nodeva vērmahta un vācu gaisa aizsardzības dienesta rīcībā Vācijā. Tas bija pēdējais vācu mēģinājums mobilizēt un savās interesēs izmantot lietuviešu karotājus.

Lithuanian Police Battalions and Other Paramilitary Units in World War II

ARŪNAS BUBNYS

At the outbreak of the war between Germany and the Soviet Union in 1941, most Lithuanians hoped that the Germans would allow the reestablishment of an independent Lithuanian state. Therefore they started immediately to renew both the army and the police. Lithuanian police was reconstituted on Lithuanian own initiative. About 40% of the police force of independent Lithuania returned to the ranks. Although the Germans liquidated the provisional government of Lithuania, they retained the re-established police structures almost intact. As in other occupied countries, the Germans allowed the formation of local police units in Lithuania. Their assignment was to guard militarily important objects and to fight against partisans and saboteurs.

Lithuanian army units that were in formative stages at that time were transformed into Police Battalions (*Schutzmannschaft – Schuma*). Lithuanian Police Battalions were assigned numbers 1–15, later also 251–165 and 301–310. Until the fall of 1942, 20 Police Battalions were formed with more than 8000 members. During the war, 28 battalions were formed altogether with 13–15,000 members. More than 500 men were killed in action in battles with partisans or the Red Army. The battalions were oftentimes stationed outside their home districts – in Belorussia, Ukraine, Russia, Poland.

The duties of the Police Battalions were not restricted to guarding prisoners of war or strategic objects. They were also involved in the mass execution of Jews and Communists and in anti-partisan warfare. At least 10 Lithuanian Police Battalions were in various ways involved in the Holocaust. Two of them, the 1st (13th) and 2nd (12th) Kaunas Battalion, were involved in systematic murder of the Jews. They murdered tens of thousands of Jews in Lithuania and Belorussia in 1941. The participation of eight other battalions in the Holocaust was more incidental and thus of lesser importance.

As early as winter 1941–42, several Lithuanian Police Battalions were serving the Wehrmacht Army Group Nord, both at the front and in rear assignments. At least seven Lithuanian battalions saw battle action at the front during the war. The 4th (7th) and the 256th Battalion suffered the most casualties. Most of the battalions were decommissioned in Lithuania or in Germany in the summer of 1944. The history of the Lithuanian Police Battalions ended with the capitulation of Germany on 8 May 1945. On that day two Lithuanian Police Battalions remained in Western Latvia, in Kurzeme – the 13th and the 256th.

In early 1943, Germany developed a plan to form a Lithuanian SS-Legion. The Reichskommissar for Ostland issued orders to register the cohorts for the years 1919 to 1924. The lists were to be ready by 1 March. However, the Lithuanian resistance movement started a massive anti-recruitment campaign, and – in contrast to Latvia and Estonia – the call-up failed totally. The German Commissar General in Kaunas announced that there would be no Lithuanian Legion. As a measure of punishment, the Universities in Kaunas and Vilnius were closed and 46 members of the intelligentsia were arrested and deported to the Stutthof Concentration Camp.

Despite the failure in organizing a legion, the Nazis tried again in the spring of 1944 to form Lithuanian paramilitary units, the so-called Special Units (*Sonderverbände*) charged with battling Soviet and Polish partisans in Lithuania. Ten volunteer battalions were formed. General P. Plechavičius was appointed commander. After a dispute with the Supreme Commander of SS and Police in Ostland, Friedrich Jeckeln, Plechavičius and his staff officers were arrested and imprisoned in the Salaspils Concentration Camp in Latvia. In the middle of 1944, the Special Units were disarmed and disbanded. Their members were placed at the disposal of the Wehrmacht and Air Defence Service in Germany. That was the last German attempt to mobilise Lithuanians to achieve their own ends.

Estonian Military Units in German Armed Forces and Police during the Second World War

TOOMAS HIIO, AIVAR NIGLAS, PEETER KAASIK

Dozens of armed units of different sizes and with different assignments were formed from Estonian citizens by various Wehrmacht and *Waffen-SS* headquarters as well as SS and police headquarters. Their formation, composition, subordination, assignments and losses are considered in this publication. Although there is a lot of literature on this subject, there exists no accurate overview of Estonian units formed in subordination to German armed forces and police. The books and articles that have been published so far are mainly based on memoirs and popular history books. Archives have been used too little.¹ The documents about Estonian units that can be found in German archives have not practically been used. This article fills some of these gaps. Due to its limited scope it does not consider the units whose participation in direct military activities was insignificant: Estonian Security Police companies, customs and border guards' battalions, *Omakaitse* (Self-Defence Home Guard; a voluntary armed organisation in the function of auxiliary police force 1941–44) territorial units, etc. The authors also skip detailed descriptions of battles.

¹ The best of the literature published so far includes the following. Hamilkar Mengel, *Suurim armastus* [Greatest Love] 1–4: [1.] *Esimene Piirikaitse Rügement lahingutules* [The First Border Defence Regiment in Battle Fire] ([New York]: Kultuur, 1960; 2. *Teine ja Kolmas Piirikaitse Rügement lahingutules ning täiendusi sõjaraamatule "Suurim armastus"* [The Second and Third Border Defence Regiments in Battle Fire and additions to the book "Greatest Love"] ([New York]: Kultuur, 1961; 3. *Neljas ja Viies Piirikaitse Rügement lahingutules ning täiendavaid lehekülgi Teise Piirikaitse Rügemiendi Teisest Pataljonist* [The Fourth and Fifth Border Defence Regiments in Battle Fire and additional pages about the Second Battalion of the Second Border Defence Regiment]. ([New York]: Kultuur, 1962; 4. *Kuues Piirikaitse Rügement ja Esimene Tagavara- ja Väljaõpperügement ning täiendavaid lehekülgi Teise Piirikaitse Rügemiendi Kolmandast Pataljonist* [The Sixth Border Defence Regiment and the First Reserve and Training Regiment and additional pages about the Third Battalion of the Second Defence Guards Regiment] ([New York]: Kultuur, 1963). Evald Uustalu and Rein Moora, *Soomepoisid. levaade eesti vabatahtlike liikumisest ning sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja päevil* [Finnish Boys. Overview of Estonians Voluntary Movement and War Path in Finland and at Home during the Second World War] (Toronto, n.p., 1973) (2nd ed. Tallinn: Olion, 1993). Seppo Myllyniemi, *Die Neuordnung der Baltischen Länder 1941–1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik* (Helsinki, 1973); Hans Werner Neulen, *An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS* (München: Universitas, 1985). *Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas* [Estonian Freedom Fighters in World War Two], comp. August Jurs ([Toronto]: Oma Press, [1987]) (2nd ed. [Tallinn]: Tallinna Raamatutrükikoda, 1995); English edition, comp. by August Jurs ([Hamilton]: Võitleja Relief Foundation Book Committee, n.d.). Toe Nõmm, "Eesti üksustest Saksa sõjaväes. Formeerimine ja isikkoosseis" [About Estonian Units in the German Armed Forces. Formation and Staff, *Akadeemia* [Tartu] 1 (1990): 113–36. Alvin Isberg, *Zu den Bedingungen des Befreiers. Kollaboration und Freiheitsstreben in dem von Deutschland besetzten Estland 1941 bis 1944* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1992). *Minu au on truudus. Pataljon "Narva" ajalugu* [My Honour is Loyalty. The History of the Battalion "Narva"], comp. and ed. Harry Tulp (Tartu): History Commission of the Club "Wiking-Narva," 1995). *Terasest tugevamad (Stronger than Steel). History of the Battalion "Narva" II*, comp. and ed. Harry Tulp (Tartu: Club "Wiking-Narva," 1997). *Visadus võitis* [Stamina Won] History of the Battalion "Narva" III, comp. Harry Tulp, ed. Eduard Vääri (Tartu: Club "Wiking-Narva," 1999). Hendrik Arro, *Eesti lendurid lahingute tules. Lühike ülevaade eesti lendurite sõjateest II maailmasõja päevil* [Estonian Pilots in Battle Fire. A Short Overview of the War Path of Estonian Pilots in World War II], 2nd corrected and supplemented ed. (Tallinn: JMR, 1996). Toomas Hiio, "Eesti üksused Kolmanda Reichi relvajõududes" [Estonian Units in the Armed Forces of the Third Reich], *Vikerkaar* [Tallinn] 8–9 (2001): 156–79; *Eesti idapataljonid Idarindel 1941–1944* [Estonian Eastern Battalions at the Eastern Front 1941–1944], 2nd supplemented and corrected edition (Tallinn: Club of Estonian Eastern Battalion Fighters, 2004).

Recruitment of Volunteers in 1941–1943

1941: Units Formed Outside Estonia: "Erna Platoon" and Police Reserve Battalion "Ostland."

At the beginning of the war between the Soviet Union and Germany in 1941, there were service-aged Estonian citizens in Finland and Germany. In Finland there were men who had moved there earlier but also dozens of those who had gone to Finland in one way or another 1939–41: the first group went to fight as volunteers in the Finnish armed forces during the Winter War and the second group fled from the Soviet occupation.

The training of the Estonian reconnaissance group "Erna" started near Helsinki in co-operation between Finnish military intelligence and Wehrmachts counterintelligence service (*Abwehr*) on 23 June 1941. On the part of *Abwehr* the formation of the reconnaissance group was supervised by *Abwehr*'s representative in Helsinki, Leader Captain Alexander Cellarius (1898–1979), who had been Germany's marine attaché in Estonia in the 1930s. Lieutenant Colonel Henn-Ants Kurg (1898–1943, killed in action), the last Estonian military attaché in France was appointed Platoon Commander, and 1st Lieutenant Kurt Reinhardt became Wehrmachts liaison officer for the platoon.

On 10 July 1941, platoon members landed on the north coast of Estonia. 17 more men parachuted in on 28 July. German forces reached Central Estonia by early August. On 4 August 1941 the platoon was ordered to cross the front line and end its activities. The "Erna" Platoon became then the basis for an approximately 400-strong battalion, the so-called "Erna II," that from 20 to 28 August participated in the taking of Tallinn and in September of the West Estonian islands. In its latest activities it was subordinated to Wehrmacht's 217th Infantry Division. On 10 October 1941 the battalion was disbanded. 32 men were killed or missed in action from July to October.²

The majority of Estonian citizens residing in Germany in 1941 were the so-called late resettlers (*Nachumsiedler*) who left Estonia from January to March 1941 on the basis of the treaty between the Soviet Union and Germany signed on 10 January 1941 in Riga. Most of them were ethnic Estonians. Late resettlers were divided into two groups: resettlers (*Umsiedler*) and refugees (*Flüchtlinge*). Most non-Germans were in the second group. Refugees were placed in refugee camps. At least 56 active officers went to Germany during the resettlement in 1939–40 and the late resettlement in 1941.³

From 6 July 1941 on, Estonian volunteers from refugee camps were concentrated in the Stansdorf training camp near Berlin to train them and send them to the Eastern front as a battalion of the German Order Police (*Ordnungspolizei*). Latvian late

² *Erna salga organiseerimine* [The Creation of the Erna-Platoon] in *Koguteos Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas* [Estonian State and People in the World War II], vol. 5: *Punavägi tõrjutakse maalt* Stockholm: EMP, 1957): 170–72; Tõnu Parming, "Fighting for What and Whom?" in: English-language supplement to the Estonian weekly *Meie Elu* [Our Life], Toronto, 18 February 1998; "XXXXII Armee-korps. Kriegstagebuch" (hereafter: KTB) Nr. 3 (23.4.1941–8.10.1941), Military Archives of the Federal Archives of Germany (Bundesarchiv Militärarchiv, hereafter BA MA) RH 24–42 / 10, pp. 270, 274; "Der Reichsführer-SS und Chef der Deutschen Polizei im Reichsministerium des Inneren an SS-Obersturmführer Warninghoff," Betr.: Estnischer Oberst Kurg, o. P. 6. Januar 1943. B. Nr. 812/42 Ads. H. (g. Rs.), Federal Archives of Germany (Bundesarchiv, hereafter the BA) NS 19 / 3759.

³ *Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941*, comp. and intro. Dietrich A. Loeber (Neumünster: Wachholz, 1972), doc. 285, pp. 545–577; "Сводка о выезде переселенцев из Эстонской ССР в Германию на 5 апреля 1941 г." State Archives of the Estonian National Archives (Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiiv, hereafter the ERA) R 2–1–412, p. 100; Rein Helme, "Baltisakslaste ohvitserid Eesti kaitseväes" [Baltic German Officers in the Estonian Army] in *Umsiedlung 60* (Tallinn: Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis & Tallinna Linnaarhiiv, 2000): 49–50.

resettlers were also sent there later, and after some time the battalion was stationed in Frankfurt (Oder). The battalion consisted of three companies: two Estonian and one Latvian. The leader of the Latvian company, Colonel Hugo Braschnewitz, was appointed Battalion Commander, and Major Henn Sarmiste (1897–1947; executed in Byelorussia) became the leader of the Estonian half-battalion consisting of two companies. In October 1941, the battalion was sent to Ukraine. From August to October 1941 its official name was Police Reserve Battalion "Ostland" (*Polizei-Reserve-Bataillon "Ostland"*) and, from October, 33rd Reserve Police Battalion (*Reserve-Polizei-Bataillon 33*). The battalion fought against partisans in Ukraine. Later on, many former civilian specialists among them were used in occupied Ukraine as so-called *Sonderführer* in their profession. In autumn 1942, when the formation of the Estonian SS Legion began, the SS Headquarters (*SS-Hauptamt*) asked *SS-Obergruppenführer* Hans-Adolf Prützmann (1901–1945; committed suicide in British custody), Supreme Commander of SS and Police in Ukraine, to send the Estonian members to the Estonian SS Legion. However, the men were still in Ukraine in December. On 8 December 1942, Heinrich Himmler personally phoned Prützmann and asked him to send 350 out of the 421 Estonians from the "Ostland" Battalion to the Estonian Legion immediately. The last Estonians from the 33rd Reserve Police Battalion were sent to the Estonian SS Legion as late as mid-1943.⁴

1941: Estonian Units in Wehrmacht Infantry Divisions in the First Summer of the War.

Wehrmacht units crossed the Estonian border on 7 July 1941. Narva was taken on 17 August, Tallinn on 28 August and Hiiumaa by 21 October 1941.⁵

Wehrmacht infantry divisions used some Estonian battalions and companies under their command. The battalion "Erna II" was described above. In August 1941, Captain Karl Talpak (1905–1991 in Sweden) formed a company from Estonian partisans, the so-called Forest Brethren and *Omakaitse* people. At the time when Tallinn was taken, it consisted of 300 men. The company was disbanded on 5 September. A battalion headed by Major Hans Hirvelaan (1898–1941; killed in action) was formed from Järva-maa Forest Brethren on 3 August. The battalion participated in taking Tallinn and later in cleansing of rear areas and guarding the coast. On 10 September, the battalion was disbanded. One of its companies stayed with the 311th Regiment of the 217th Infantry Division until 8 November. There were also several smaller units. Some men who joined German units directly as volunteers participated in the battles. For example, the 504th and 505th Regiments of the 291st Infantry Division had 100 to 150 Estonians each. After the Wehrmacht front divisions left Estonia, the Estonian men were

⁴ "Berger, SS-Gruppenführer. An den Führer von Dienst des Pers. Stab der RFSS mit dem Bitte um Weiterleitung an den Reichsführer-SS," Telegramm. Nr. 5079 3.9.42; "Reichsführer-SS, Persönlicher Stab an SS-Gruppenführer Berger," Nr. AR/28/13/42. 10. September 1942; "H. Himmler an SS-Obergruppenführer Prützmann," Funkspruch. 8.12.1942., all in BA NS 19 / 382. Avdy Anderson, "Eesti vabatahtlikud Ukrainas ja Kievis" [Estonian Volunteers in the Ukraine and Kiev] in: *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*, vol. 6: *Surutud vastu seina* (Stockholm: EMP, 1958) 92–93; Georg Tesin and Norbert Kannapin, *Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegseinsatz 1939–1945. Ein Überblick anhand der Feldpostübersicht* (Osnabrück: Biblio Verlag, 2000) 630.

⁵ "Lage am (7.7.1941, 8.7.1941...28.8.1941) abends. Maßstab 1:1500 000" (Heereskarten der Heeresgruppe "Nord"), BA MA RH 19 III / 661; "Das XXVI. Armeekorps im Feldzug durch die Baltenländer vom 22.6.–20.8.1941. Kurzer zusammenfassender Bericht vom Kriegstagebuch," BA MA RH 24–26 / 276; "KTB des XXVI. A. K.," BA MA RH-24–26 / 62; "XXXII Armeekorps. KTB Nr. 3," loc. cit., note 2; Walther Melzer, *Kampf um die baltischen Inseln. 1917–1941–1944*, vol. 24 of *Die Wehrmacht im Kampf* (Neckargemünd: Kurt Vowinkel Verlag, 1960) 21–22.

Estonian partisans in summer 1941 in Tartu. *Eesti rahva kannatuste aasta*, Tallinn 1943.

sent home. 107 men who fought in Estonian units or directly in German divisions were killed in action.⁶

1941–1942: Recruitment of Estonian Volunteers for Security Units of the 18th Army and the Rear Defence Battalions of the Army Group "Nord."

On 3 April 1941, while preparing for an assault on the Soviet Union, the German Army High Command (*Oberkommando des Heeres*, hereafter OKH) divided areas controlled by the commanders of major military units into three zones. Up to 20 kilometres from the front, the supreme power belonged to either division commanders or the commanding generals of army corps. The Commandant of the Army Rear Area (*Kommandant des rückwärtigen Heeresgebiets*, *Korück*) had the supreme power at a distance of 20–50 km from the front. In the third zone that was between the Rear Commandant's area and the civil government territory, the supreme power was given to the Commander-in-Chief of the Rear Area of the Army Group. The Rear Area of the Army Group "Nord" was established on 1 July 1941. Its Commander-in-Chief was Infantry General Franz von Roques (born 1877, died after the war).⁷

⁶ Walter Melzer, "151.jalaväe rügement ründab Tallinna" [The 151st Infantry Regiment Attacks Tallinn] in *Koguteos Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*, vol. 5: 83–90; Johannes Kant, "Hirvelaane pataljoni. Pataljoni koosseis ja juhtkond" [The Hirvelaan Battalion. Membership and Leadership] *ibid.* 17–18; *Metsavennad suvesõjas 1941*, op. cit., pp. 56–60; Harri Jõgisalu, "Saksa aeg. Väikese lootuse ja suure pettumuse aastad 1941–1944. Mälestusi" [German Time. The Years of Little Hope and Big Disappointment] 2003–2004. Manuscript in the Estonian Literary Museum.

⁷ Friedrich Wilhelm, *Die Polizei im NS-Staat. Die Geschichte ihrer Organisation im Überblick*. 2nd rev. ed. (Paderborn Ferdinand Schöningh, 1999) 153; "v. Roques, General d. Infanterie, der Befehlshaber. Betr: Bildung des rückw. Heeresgebietes Nord. 1.7.41. Befehlshaber d. rückw.Heeres-Geb.Nord la Nr. 197/41 g. Kdos," BA MA RH 22 / 253; "v. Roques. Betr: Vorverlegung der Grenze des rückw.H.G.Nord, Vorbereitung der Winterunterkünfte. 18.9.41. Befehlshaber d. rückw.Heeres-Geb.Nord la Tgb.Nr. 1218/41 geh.," BA MA RH 22 / 255.

Armeeoberkommando 18

O.Qu./Qu.2/10/IVa Nr.1236/41

Betr.: Aufstellung von estnischen Sicherungs-Batl.für Russland.

Zur Sicherung des rückw.Armeegebiets in Russland werden vom A.O.K.18 3 Sicherungsbataillone zu je 4 Komp.aus dem estnischen Selbstschutz aufgestellt mit den Nummern 181, 182 und 183.

Die Aufstellung führt, Kdt.r.A.G.durch.

Die Sicherungsbataillone haben folgende Aufgaben:

- a) Sicherung der Nachschubstrassen und Bewachung der Kunstbauten an Strassen und Eisenbahnen,
- b) Säuberung des rückw.Armeegebiets von Versprengten und Partisanen.

1.) Der Eintritt in die Sicherungsbataillone hat freiwillig zu erfolgen. Jeder Freiwillige hat sich für die Dauer von einem Jahr schriftlich zu verpflichten. Ihm kann im Regelfalle mit 14-tägiger Frist gekündigt werden, sofern nicht aus besonderen Gründen eine kürzere Kündigungsfrist oder sofortige Entlassung angebracht ist.

2.) Führung.

Die Bataillone unterstehen in jeder Hinsicht Kdt.r.A.G.

Die Bataillone bilden geschlossene selbstständige Einheiten, Welche die eigenen Belange unter sich regeln, so auch die Stellenbesetzung, die jedoch erst mit der Zustimmung des Kdt.r.A.G.wirksam wird. Den Batl.= und Komp.=Führern steht die Disziplinarstaftgewalt zu; der Bataillonskommandeur kann auf sofortige Entlassung erkennen, der Komp.Chef kann mit 14-tägiger Kündigung entlassen.

Die taktische Führung der Bataillone und Komp.erfolgt durch Offiziere der deutschen Wehrmacht. (Unterstellung unter Führer der entsprechenden deutschen Einheit.)

Zu den Batl.-Stäben treten deutsche Offiziere, Einzelheiten regelt Kdt.r.A.G.

The formation order of the Supreme Commander of the 18th Army Colonel General Georg von Küchler for the Estonian Security Groupings no. 181, 182 and 183.

The State Archives of the Estonian National Archives: R358-2-1, pp. 2-3.

Der Oberbefehlshaber

gez. v. Küchler

On 29 November 1941, Adolf Hitler decided that the Estonian territory as the General Commissariat of Estonia (*Generalkommissariat Estland*) as part of the Reich Commissariat Ostland (*Reichskommissariat Ostland*) would be controlled by the State Ministry of Occupied Eastern Territories (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) starting noon 5 December 1941. Due to Estonia's significance for the rear of the Army Group "Nord," Estonia at the same time remained a military operation area (*Operationsgebiet*). General von Roques's new post was called Commander-in-Chief of the Rear Area of Army Group "Nord" (Commander-in-Chief in Estonia) (*Befehlshaber des rückwärtigen Heeres-Gebiets Nord (Befehlshaber in Estland)*).⁸

In August 1941 the subordinates of both Rear Commandant of the 18th Army, Major General Hans Knuth (1875–1945; was shot in Pomerania), and General von Roques

⁸ "Adolf Hitler. Am 5. Dezember 1941 mittags ... 29. November 1941. Der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht OKW/WFSt/Abt.L-IV/Verw.-Nr. 841/41"; "v. Roques. Betr.: Übernahme des Befehls in Estland. Korps-Befehl. 6.12.41. Befehlshaber d. rückw.Heeres-Geb.Nord (Begehlshaber in Estland) la Tgb.Nr. 1577/41 geh.," both in: BA MA RH 22 / 255.

Second group of the Heavy Machine Gun Platoon of the 18th Company of the 184th Estonian Security Unit in Velikino, Leningrad District, Russia. 3 September 1942.

Photo by E. Laid. Estonian National Museum 1009: 270.

started recruiting volunteers for Estonian companies and battalions. Breaking the resistance of the Red Army required much more effort than initially planned. An entry in the War Diary of the Army Group "Nord" on late evening of 24 August reads:

The Supreme Commander of the Army Group orders to start organised struggle against partisans who have now become a serious threat to the supply of the operations. The necessary defence of the objects can only be guaranteed if all the security and fighting units of security divisions are immediately used for their actual tasks and directed against partisans in a planned manner. Their use for other tasks, which might be desired, should be avoided.⁹

On 16 August 1941 the Chief of Staff of the Army Group "Nord" wrote to the Operative Department of the OKH and asked whether the temporary [underlined in the original] formation of Estonian and Latvian larger military units is possible in terms of foreign policy. He added that using Estonians and Latvians would enable German units to be freed from rear cleansing and struggle against partisans.¹⁰ On 12 August 1941, the Deputy Rector of the University of Tartu, Edgar Kant (1902–1978 in Sweden), had sent to the Army Supreme Command (*Oberste Heeresleitung*) a letter saying that young Estonian men were ready to fight against Bolsheviks and suggesting that Estonian units be formed. Chief of Staff of the 18th Army, Colonel Wilhelm Hasse (1894–1945; died as Infantry General in Soviet Captivity), forwarded the letter to the High Command of the Army Group "Nord" and wrote that the 18th Army supported

⁹ "Heeresgruppe Nord Ia. KTB 22.6.–31.8.41," BA MA RH 19 III / 767. 24.8.1941 22.55 Uhr.

¹⁰ "Der Chef des Generalstabes an Heeresgruppe Nord. 13.8.1941. Kommando der Panzergruppe 4. Abt. Ic; Der Chef des Generalstabes dem O.K.H./Op.Abt. 16.8.1941. Heeresgruppenkommando Nord Ia Nr. 5472/41 geheim," BA MA RH 19 III / 492.

Kant's proposal for military reasons. He ended his letter as follows: "[...] every day many Estonians say that they would like to join the German Army."¹¹

In reply to Colonel Hasse's letter, the Chief of Staff of the Army Group "Nord" gave the instructions to form Estonian units on the 25th of August. The instructions said: "In order to prevent undesirable political developments, Estonians can only be involved in fighting against Bolshevism as part of the tasks of security divisions [i.e., to secure the rear]." Item 4 stressed once more: "These measures have no effect on the final regulation of the political organisation of the Estonian territory."¹²

The reasons why Estonian men volunteered are described in the memoirs of those who were in the security battalions. For example, Guido Reinvala wrote:

We joined the military after we saw the dead bodies in the common grave. Because we also had vivid memories of the deportation, we knew what Bolshevism was about and wanted to help the Germans to liberate Estonia. There was one more reason. Some of us, including myself, wanted to go to university. [...] The applicants had to serve a year in the military or *Omakaitse* before they could be admitted. My father advised us to join the military. First, because we would fight for the liberation of our country. Second, because the time we served in the military during the war would be considered as double.¹³

On 25 November 1941, the OKH regulated the status and names of the Lithuanian, Latvian and Estonian defence battalions and security units. The regulation established the following:

1. The Lithuanian, Latvian and Estonian units formed by the Commanders-in-Chief of the 16th and 18th Army and the Rear Area of the Army Group "Nord" in personnel, judicial and disciplinary issues shall be subordinated as assistance police units to the Supreme Commander SS and Police [Rußland-] "Nord". Operationally and in maintenance issues these formations shall be subordinated to the armies or the Commander-in-Chief of the Rear Area of Army Group "Nord".
2. Auxiliary police units supervised by the armies shall be named "*Sicherungs-Abteilungen*" and those supervised by the Commander-in-Chief of the Rear Area of Army Group "Nord" [underlined in the original] shall be named "*Schutzmannschaftsabteilungen*" [...]. The ethnic origin and number or the place of formation shall be added to distinguish among various security units and defence battalions, for example "*Estnische Sicherungs-Abteilung 181*" or "*Estnische Schutzmannschafts-Abteilung Dorpat*." Military terms such as battalion, company etc. are not allowed.¹⁴

By early 1942, the "companies without German supporting staff" and "cavalry squadrons with German supporting staff," as the OKH euphemistically called respectively security units consisting of Estonians, Latvians and Lithuanians and cavalry squadrons consisting mainly of Cossacks and Ukrainians, had proved to be good fighters. In the circular sent to army groups and armies on 9 January 1942, the OKH ordered to form new "companies and squadrons" from "reliable released war prisoners and residents [of the occupied territories] hostile to the Soviet regime." Furthermore, on 11 January 1942, the OKH telegraphed that it was considering the formation of larger

¹¹ "Prof. Edgar Kant, stellvertretender Rektor der Universität Tartu. An die Oberste Heeresleitung. 12. August 1941. Tartu Ülikooli Rektor, No. 258"; "Der Chef des Generalstabes Hasse an der Heeresgruppe Nord. 18.8.1941. A.O.K. 18 Abt. Ic/A.O.," both in: BA MA RH 19 III / 492.

¹² "Der Chef des Generalstabes. Betr: Aufstellung estnischer Truppenteile. 25.8.1941. Heeresgruppenkommando Nord. Ib/Ic Nr. 5855/41 geheim," BA MA RH 19 III / 492.

¹³ Guido Reinvala, "182/8," in *Eesti idapataljonid Idarindel 1941–1944* (note 1) 107–08.

¹⁴ "Oberkommando des Heeres an Heeresgruppe Nord, nachr.: Bef. rückw. H. Geb. Nord. 25.11.1941. OKH Gen St d H/Gen Qu Abt. K. Verw. Nr. II/ 8071/41 geh.," BA MA RH 19 III / 492.

military units, up to a regiment, with as little German supporting staff as possible.¹⁵ On the basis of the OKH's order, the 18th Army started to form a new security regiment consisting of 16 companies in Estonia and the rear of the 18th Army. At first it was planned to form four Estonian companies as the 186th Security Group and four [Ingrian] Finnish companies as the 187th Security Group.¹⁶

Hitler, as the Supreme Commander of the German Armed Forces, was politically opposed to the OKH's initiative. On 10 February 1942, the OKH stopped recruiting Baltic people and Ukrainians to security units:

The Führer has decided that we should stop the formation of large battle-capable Ukrainian and Baltic military units for operations in security tasks and at the front. The recruitment of new units, which is only allowed in state commissariats with the consent of the *Reichsführer-SS*, should not exceed the involvement of residents in local police units."¹⁷

The interests of other power branches can be seen behind the order along with political considerations. On 30 March 1942, General Commissar of Estonia *SA-Obergruppenführer* Karl-Siegmund Litzmann (1893–1946 in Germany) wrote a letter to a dozen representatives of the German military and civil power branch, in which he protested against these recruitment actions. He wrote that men were recruited in Estonia to defence battalions, SS units, border guards, Security Police, the *Omakaitse* Border Guard Battalion, Reich Labour Service (*Reichsarbeitsdienst*), the guard unit of the organisation Todt, object guard and automobile transportation enterprises. He wrote:

Considering that the Bolsheviks have deported a remarkable share of able-bodied men, which has significantly impaired the countrys production capacity, I think I will act sensibly if I prohibit or temporarily limit individual recruitments. If the country is to fulfil the task of feeding the military and the population in the future, any further labour force outflow would be detrimental to agriculture and would significantly affect the situation at the front.¹⁸

On 24 March 1942 Chief of Staff of the OKH Colonel General Franz Halder gave the army groups instructions for the formation of security units from residents of the occupied eastern territories. The army groups were prohibited to form new security units from local people, except from Crimean Tartars and to recruit the legions of Caucasian Moslems, Turkestanis, Georgians and Armenians, for which there were special regulations. The existing units were preserved and it was allowed to supplement them as needed but they could not be bigger than a battalion.¹⁹

1941–1944: Estonian Security Units and Eastern Battalions in the Rear of the 18th and 16th Army.

On 21 August 1941, the Commander-in-Chief of the 18th Army, Colonel General Georg von Küchler (1881–1968), ordered the Commandant of the Rear Army Area of

¹⁵ "Paulus. An die Oberkdos. der Heeresgruppen, die A.O.K. 9. Januar 1942. OKH GenStdH/Org. Abt. (II) Nr. 213/42 geh. Abschrift!; Fernschreiben – geheim – Anna 1311 An. H.Gr.Nord. 11.1.42 2230. OKH/Gen Qu (Qu 4/b) Nr. II/257/42 g.," BA MA RH 19 III / 492.

¹⁶ "von Tiedemann, Generalleutnant und Div.-Kommandeur. Betr.: Aufstellung von estn. Sich.Abteilungen für A.O.K. 18. 2.2.1942. Sicherungs-Division 207 Abt. Ia Az. 7 Nr. 119/42 geh. Anlage 2," BA MA RH 26–207 / 14a.

¹⁷ "Fernschreiben SSD Ganna 09183 10/2 2130 An Heeresgruppe Nord. G. Kdos. OKH – GenStdH – Org Abt (II) Nr. 736/42 g. Kdos. Abschrift!" BA MA RH 19 III / 492.

¹⁸ "Litzmann, der Generalkommissar in Reval. 30.III.42. Nr. 5669," ERA R-65–1–2, p. 27.

¹⁹ "J. A. Halder. An die Oberkdos. der Heeresgruppen pp. Betr.: Aufstellung von Kampf- und Sicherungsverbänden aus Landeseinwohnern im Osten. 24. März 1942. OKH GenStdH/Gen.Qu.–Org.Abt. (II) Nr. 1349/42 g. Kdos." BA MA RH 19 III / 492.

the 18th Army to form three Estonian security units (i. e. battalions) (No. 181, 182 and 183). The responsibilities of the security battalions included securing the transport routes and construction (i.e. primarily bridges) on roads and railways and clearing the rear areas from Red Army soldiers and partisans.

Volunteers were only recruited to security battalions, and one-year agreements were signed with them. The battalions were subordinated to the Commandant of the Rear Army Area. Tactically the battalions were subordinated to the responsible German unit commander operating in the area. The men wore Wehrmacht uniforms without German insignia (Eagle and Swastika, *Hoheitsabzeichen*) and distinguishing signs on the collar, but a band with the words "*Deutsche Wehrmacht*" on the left arm.²⁰

The battalions had to include staff and rifle companies. There were five officers in the battalion staff, two military officials in the status of a junior officer, and the Staff Company included 16 NCOs and 56 soldiers. Each rifle company consisted of three rifle platoons and a heavy machine-gun platoon. A company included a total of 191 men: 4 officers, 26 NCOs and 161 soldiers.

The headquarters of *Omakaitse* called Estonians to join security battalions in the newspaper *Postimees* on Saturday, 23 August 1941.²¹ Six security units and a reserve security unit were formed by the order of the Commandant of the Rear Army Area of the 18th Army by the beginning of 1942. There were about 4,000 Estonians and 50 Germans in Estonian Security Units no. 181–186 and a training and replacement unit in May 1942.²²

On 15 May 1942 the Commander-in-Chief of the Order Police in Ostland appointed Police Captain Dr. Hersmann as Liaison Officer in the Headquarters of the 18th Army to organise the transfer of the security units to the Order Police, i.e. Supreme Chief of SS and Police. The security units were taken over and named Defence Battalions No. 281–286. However, already on 21 August 1942, they were again subordinated to the 18th Army as security units.

From the spring of 1942 on, the OKH started paying more attention to the so-called Eastern Troops (*Osttruppen*). The losses of the German armed forces increased the need for volunteers in the Occupied Eastern Territories. On 17 April 1942, the OKH declared that units consisting of residents of the occupied territories and participating in the armed struggle against Bolshevism should be considered as armed forces (*Truppen*) and placed under German military court regulations. On 26 May 1942, the OKH also issued regulations for granting ranks to members of voluntary military formations consisting of foreigners, as well as for their appointment, promotion, demotion, etc.²³ In August 1942, the OKH provided detailed regulations regarding the status and application of units recruited in occupied territories.²⁴ At the end of the year a separate

²⁰ "Küchler, der Oberbefehlshaber. Betr: Aufstellung von estnischen Sicherungs-Batl. für Russland. 21.8.1941. A.O.K. 18. O.Qu./Qu.2/10/IVa Nr. 1236/41," ERA R-358-2-1. Pp. 2-3; "v. Tiedemann. Betr.: Aufstellung von estn. Sich.Abteilungen für A.O.K. 18," (note 16).

²¹ *Postimees* 23 August 1941.

²² "Der Quartiermeister für den Kommandanten des rückw. A. Geb. 583 an den Höheren SS- u. Pol.-Führer Rußland-Nord über AOK. 18/O. Qu. Betr.: Stärkemeldungen der estnischen Sicherungsgruppen. 7.5.42. Kdt. r. A. 583 Qu. Nr. 4524," BA MA RH 23 / 278.

²³ "I. A. Müller. An die Heeresgruppen, Armeen und Panzerarmeen im Osten, die Befehlshaber Heeresgebiet Nord, Mitte, Süd. Betr: Strafrechtspflege. 17.4.1942. OKH Gen z b V beim OKH Az 500 Gr R Wes Nr. 99/42 gKdos.," "Betr: Bestimmungen über Stellenbesetzung, Beförderung, Rangverlust und Dienstgradherabsetzung für ausl. Freiw. Verbände. 26. Mai 1942. OKH Chef H Rüst u. BdE A la VI Nr. 12479/42 geh.," "Betr: Unterstellung landeseigener estnischer Verbände. 18.7.1942. A.O.K. 18 O. Qu. / Qu 2 Nr. 3435/42 geh.," all in BA MA RH 19 III / 492.

²⁴ "Halder. An die Kommandobehörden des Ostheeres. Betr: Landeseigene Hilfskräfte im Osten. Im August 1942. OKH GenStdH/Org.Abtt.(II) Nr. 8000/42 geh.," BA MA RH 19 III / 492.

institution was formed at the OKH to command the eastern nations' military formations: General of Eastern Troops (*General der Osttruppe*), in 1944 renamed General of Volunteer Formations (*General der Freiwilligenverbände*).²⁵ Commanders of Eastern Troops (*Kommandeur der Osttruppen*) who had the status of a regiment commander and who had in their subordination eastern units that were earlier subordinated to the rear area commanders were appointed at army headquarters. Commander of Eastern Troops in the 18th Army (*Kommandeur der Osttruppen z. b. V. 711*) was Lieutenant Colonel Iffert.²⁶

In September 1942, the service agreements of members of the Estonian security units expired, and many men wanted to end their service relations with the German armed forces. In addition, it was planned to establish an Estonian SS Legion, and a large part of the members would be recruited to the SS Legion. In autumn 1942, some men left the military, and hundreds joined the Legion. The rest were regrouped into three four-company Eastern Battalions and a reserve battalion. The OKH ordered the reorganisation of the Eastern Units of the Army Group "Nord" on 23 October 1942. Estonian Eastern Battalions No. 658–660 (*estnische Ost-Bataillone*) were placed under the command of the 18th Army.

Until early 1944, the 658th, 659th and 660th Eastern Battalions secured the rear of the 18th Army, but they were also used at the front. In late January and early February 1944, the 658th Eastern Battalion covered the retreat of German troops in the Novgorod–Pskov area, for which the Battalion Commander Major Alfons Rebane (1908–1976 in Germany) received the Knights Cross of the Iron Cross.²⁷

On 1 August 1943 it was agreed that the Eastern Battalions would be transferred from the Wehrmacht to the *Waffen-SS*. However, operationally the battalions remained subordinate to the Wehrmacht, for the *Waffen-SS* was not ready to take them over administratively. Thus, at the end of 1943, they in fact had no administrative subordination.²⁸ From February to May 1944, the Estonian Eastern Battalions were integrated into 20th Estonian SS-Division: the 2nd and 1st Battalions of the 47th Regiment of the 20th Estonian SS Division were formed on the basis of the 658th and 659th Battalions. The 660th Eastern Battalion was named the 3rd Battalion of the 46th Estonian SS Regiment.²⁹

1941–1944: Estonian Defence Battalions in the Rear Area of the Army Group "Nord."

According to the order of the High Command of the Army Group "Nord" of 25 August 1941 mentioned above, Infantry General von Roques ordered the formation of

²⁵ web.archive.org/web/20021220172752/http://www.angelraybooks.com/diewehrmacht/heer/ot.htm [19.10.2004].

²⁶ *Eesti idapataljonid Idarindel 1941–1944* 409.

²⁷ "Zeitler an Oberkdo. Heeresgruppe Nord, A.O.K. 16, A.O.K. 18, Befh. im Heeresgebiet Nord. Betr: Landeseigene Verbände. 23.10.1942. OKH GenStdH/Org.Abt. (II) Nr. 4971/42 g.Kdos.," BA MA RH 19 III / 492; *Eesti idapataljonid Idarindel 1941–1944* 312–27, 335, 341–64, 381–82.

²⁸ "Lindemann an dem Oberkommando der Heeresgruppe Nord. 11.1943. A.O.K. 18 la Nr. 16131/43 geh.," "von Küchler an Kommandostab Reichsführer SS, an Höh. SS- und Pol. Fhr. Russland Nord. 14.11.1943. H. Gr. Nord la Nr. 9498/43 geh. Fernschreiben." Both in BA MA RH 19 III / 251.

²⁹ "Generalkommando LIV. A. K. KTB Nr. 25 (1.1.–31.1.1944). 30.1.1944, Generalkommando LIV. A. K. als Gruppe Sponheimer. KTB Nr. 26 (1.2.–23.2.1944). 10.2.1944.," BA MA RH 24–54 / 104, 111; "Armeegruppenkommando Narwa. KTB Nr. 1. Teil I (23.2.–15.3.44). 23.2.1944, 26.2.1944, Teil II (16.3.–31.3.1944). 2.3.1944, KTB Nr. 2 (1.4.–30.4.1944). 2.4.1944, 27.4.1944, 28.4.1944, KTB Nr. 3 (1.5.–31.5.1944). 4.5.1944.," BA MA RH 24–54 / 116, 117, 133, 137; "Gefechtsstärken der infanteristisch eingesetzten Einheiten – Stand 3.2.1944. 5.2.44. A.O.K. 18 la Nr. 729/44 g. Kdos.," BA MA RH 20–18 / 824; "Alfons Rebane an Krätschmer. 20. Juli 1975.," BA MA N 756–181; Valdur Jürissaar, *Kahe rinde vahel. Kolonel Rebasega koos idavõitluses* [Between Two Fronts. Together with Colonel Rebane in the Eastern Battles] (Göteborg: Orto, 1951) 197; Arnold Purre, "Eesti sõda Nõukogude Liiduga" [Estonian War Against Soviet Union] in *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas*, vol. 7: 40–41 (note 1).

Estonian defence battalions (*Schutzmannschaften*) also in the rear area. He deferred the formation of the battalions to the Supreme Commander of SS and Police "Russland-Nord," who issued the order to recruit Estonian defence battalions on 3 September 1941. The man who was directly involved in the formation of the battalions was the Commander of the 321st German Police Battalion, Police Major Petersen. Six Estonian defence battalions (*Estnische Schutzmannschafts-Abteilungen*) were formed. They were named by their location, place of formation or purpose. Four infantry battalions were called Pleskau, Dorpat, Fellin and Poltsamaa. In addition, a reserve and training battalion (*Estnische Schutzmannschafts-Stamm-Abteilung*) that was stationed in Tartu and a pioneer battalion (*Estnische Schutzmannschafts-Pionier-Abteilung*) were formed. Service orders to the battalions were given on 22 and 28 October 1941. On 12 March 1942, the Commander-in-Chief of the Rear Area of the Army Group "Nord" gave numbers to the battalions: Dorpat became No. 37, Fellin No. 38, Poltsamaa No. 39 and Pleskau No. 40. Later on, the reserve and training battalion became No. 41 and the pioneer battalion No. 42. After the post of the Commander of the Order Police in Estonia was created in late 1941 (see below), the Estonian defence battalions were administratively subordinated to him. He appointed liaison officers for the battalions from the summer of 1942.³⁰

The task of the defence battalions was to secure transport routes, to guard important objects, roads and railways and to clear the rear area of the Army Group "Nord" from partisans and Red Army soldiers who had stayed there during the retreat. The 37th, 38th and 39th Defence Battalions were supposed to include three companies each and 507 men. The reserve and training battalion was supposed to include six companies and 975 men; the pioneer battalion – a staff company and three pioneer companies (588 men). A fourth company was added to the infantry defence battalion by the order of Himmler of 30 May 1942. The battalion consisting of four companies had to include 631 men and 6–7 German military persons.³¹

Three security divisions controlled the Rear Area of the Army Group "Nord": the 207th, 281st and 285th Division. The security divisions were formed to administer the rear area and maintain order. The Estonian defence battalions were operationally subordinated to the security division and administratively to the Commander-in-Chief of the Order Police in Ostland through the Commander of the Order Police in Estonia. According to the service order of 22 October 1941, the 37th Defence Battalion was subordinated to the 207th Security Division under the direct supervision of the 105th Reserve Police Battalion; 38th Defence Battalion – to the 285th Security Division under

³⁰ "Der Chef des Generalstabes. Betr.: Aufstellung estnischer Truppenteile. 25.8.1941". (note 12); "v. Roques. Betr.: Aufstellung estnischer Schutzmannschaften und beweglicher Schützen-Abteilungen. 29.8.1941. Befehlshaber d. rückw. Heeres-Geb. Nord. Ia. Tgb. Nr. 1077/41 geh.", BA MA RH 22 / 271; "SS-Gruppenführer Prützmann, der höhere SS- und Polizeiführer beim Befh. Rückw. Heeresgeb. Nord. Aufstellung von Schutzmannschafts-Abteilungen. 3.9.1941. Abschrift von Abschrift," ERA R 358-2-1, p. 3a; "v. Tiedemann. Dienstanweisung für die estnischen Schutzmannschafts-Abteilungen – E Sch A – Dorpat, Fellin und Poltsamaa. 22.10.41. Befehlshaber d. rückw. Heeres-Geb. Nord. Ia. Tgb. Nr. 991/41," BA MA RH 22 / 255; "v. Tiedemann. Betr.: Dienstanweisung für die estnische Schutzmannsch.-Stamm-Abteilung und die estnische Pionier-Schutzmannsch.-Abteilung. 28.10.41. Befehlshaber d. rückw. Heeres-Geb. Nord. Ia. Tgb. Nr. 1042/41," BA MA RH 22 / 255; "Major Kriegsheim, Chef des Stabes an Sich. Div. 207, 281, 285. Betr.: Bezeichnung estn. Sich. Abteilungen. 12.3.42. Befehlshaber d. rückw. Heeres-Geb. Nord. Ia. Tgb. Nr. 170/42," BA MA RH 22 / 259; "Sich.-Div. 207. KTB Nr. 6. 1.–28.5.1942," BA MA RH 26-207 / 13.

³¹ "v. Tiedemann. Dienstanweisung für die estnischen Schutzmannschafts-Abteilungen Dorpat, Fellin und Poltsamaa," (note 30); "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland. Zusammengestellt vom Kommandeur der Ordnungspolizei Estland. v. Thaden 7. 43," Manuscript, original privately owned, p. 21; "Sollstärke und Gliederung eines lettischen Pol.- Batl. bezw. estnischen oder litauischen Schutzmannschafts-Bataillons. Zu Erlass BdO/Kdo. Abt. V. 10.00 (1) Nr. 7102/43 vom 22.10.43, betreffend Neugliederung der einheimischen Batl.," ERA R 358-2-19, pp. 119–24.

the direct supervision of the 65th Reserve Police Battalion; and the 39th Defence Battalion – to the 281st Security Division under the direct supervision of the 2nd Reserve Police Battalion. The 40th Defence Battalion was subordinated to the 207th Security Division and was in direct subordination to the 241st Pskov Field Commandature. The 41st battalion was subordinated to the 207th Security Division; the 42nd battalion operated in the whole rear area and was subordinated in accordance with its location.³²

The 37th Battalion was formed in Tartu and sent to Russia in January 1942. The headquarters of the battalion was in Pskov. In late 1943 or early 1944 the battalion was brought back to Estonia. The 38th Battalion was formed beginning 13 September 1941 in Viljandi and Valga Counties. In early 1942, the members of the battalion were hit by a typhus epidemic that began in the Viljandi POW camp. The companies of the battalion were quarantined and sent to Russia only in February and March 1942. The headquarters staff was taken to Luga. In early 1944, the battalion was brought back to Estonia. The 39th Defence Battalion was formed in Põltsamaa in autumn 1941. In early 1942 the battalion was sent to Russia where it operated in the region of Ostrov, Opochna and Pustoshka. In April 1943, the battalion was returned to Estonia and disbanded. Most of the men joined the Estonian SS Legion, and the rest supplemented the 287th Estonian Police Battalion. The 40th Battalion was formed on 28 August 1941 in Võru, Valga and Pechory. On 2 September the battalion was sent to Pskov, where it was in guard service until the summer of 1942 and later fought against partisans. On 5 March 1944, the battalion was sent to Estonia. The 41st Battalion was based in Tartu and involved in the training of men for other defence battalions, but its subunits were also occasionally sent to Russia to fight against partisans. The battalion was disbanded on 11 July 1944. The men were transferred to the 35th Estonian Police Battalion (see below). Individual companies and platoons of the 42nd Battalion were used in the territory of the three divisions mostly for construction, maintenance and fortification works. In the summer of 1944 the battalion was brought to Estonia. In the autumn of 1943, the battalions were renamed police battalions (*Polizei-Bataillon*), and their members received police ranks.

In July 1944, the 37th, 38th and 40th Police Battalions were subordinated to the 2nd Estonian Police Regiment. The headquarters staff of the first Estonian Police Regiment was brought from the Narva front and became the staff of the 2nd Regiment. Major Karl Saimre (1904–1944, killed in action) was Regiment Commander. The regiment fought south of Daugavpils from 12 to 25 July 1944, when it was threatened with encirclement and retreated to Jēkabpils. Subsequently it was brought to Estonia and decommissioned. The 40th Battalion merged with the 38th Battalion. On 28 August 1944, the 37th and 38th Battalions were sent to the Emajõgi front under the command of the Wehrmacht 87th Infantry Division where they distinguished themselves in battle and were mentioned in the front report of Wehrmacht. The 42nd Police Battalion was also at the Emajõgi front in late August. On 18 September, the battalions started retreating to the west, and some men stayed in Estonia. In October the 37th and 38th Battalions were taken to Germany and merged to form the 37th Police Battalion that was disbanded on 31 October. The men were sent to the 20th Estonian SS Division.³³

³² "v. Tiedemann. Dienstanweisung für die estnischen Schutzmannschafts-Abteilungen Dorpat, Fellin und Poltsamaa," (note 30); "v. Tiedemann. Betr.: Dienstanweisung für die estnische Schutzmannsch.-Stamm-Abteilung und die estnische Pionier-Schutzmannsch.-Abteilung," (note 30); "Derzeitiger Stand der Unterstellungsverhältnisse der estnischen Einheiten. 3.1.1942. Befehlshaber d. rückw. Heeres-Geb. Nord. Ia Tgb. Nr. 3/42," BA MA RH 26-207 / 14a.

³³ "KTB der Sicherungs-Division 207: Nr. 6 (1.1.–31.12.1942), Nr. 7 (1.1.–3.6.1943), Nr. 8 (1.7.–31.12.1943); "Einsatzübersichten. Anlageband Nr. 6 zur K. T. B. Nr. 6 der Sicherungs-Division 207. 10.1.–31.5.1942.,"

1941–1943: Defence Battalions Recruited by the Commander of the Order Police in Estonia

When German civilian government was established in Estonia, the Chief of SS and Police in Estonia, *SS-Oberführer* Hinrich Möller (born 1906; in 1969 lived in Schleswig-Holstein), who was subordinated to the Supreme Commander of SS and Police in Ostland, Friedrich Jeckeln (1895–1946; was executed in Rīga), took office. The German Order Police (*Ordnungspolizei*) in Estonia, which was commanded until June 1942 by Police First Lieutenant Schallert, from then on by Police Colonel Wilhelm von Thaden, and the Estonian Constabulary (uniformed police) were subordinated to him. The formation, equipment and maintenance of defence battalions in Estonia were the responsibility of the German Order Police that from November 1941 to January 1942 recruited battalions No. 29–36.³⁴

The 29th Battalion was formed in Tallinn for guard service in Tallinn; therefore only men who did not want to serve outside Estonia were recruited. On 3 March 1942, the untrained and only partly equipped battalion was sent from Tallinn to Gatchina and further to Volodarsk where they started training. Then the battalion was sent as part of the police formation *Kampfgruppe Jeckeln* to defend the coast between Leningrad and Oranienbaum. The headquarters was in Strelna Monastery. In November 1942, the battalion was brought back to Estonia and decommissioned. Some men joined the Estonian Legion.

The 30th Defence Battalion was planned as a reserve battalion and formed in Tallinn. On 20 January 1943, the members of the battalion were transferred to the 35th Defence

BA MA RH 26–207 / 13, 19, 20, 23; "KTB der Sicherungs-Division 285: Nr. 2 (II Teil, 1.7.–31.12.1942), Nr. 3 (I Teil, 1.1.–30.6.1943). BA MA RH 26–285 / 9, 11; KTB der Sicherungs-Division 281: 1.1.–31.12.1942, 1.1.–29.6.1943," BA MA RH 26–281 / 7, 9; "Kommandierender General d. Sicherungstruppen u. Befehlshaber im Heeresgebiet Nord. Stand vom: 20.2.43," BA MA RH 22 / 267; "Von der ersten Generalstabsoffizier an den Kommandierenden General d. Sicherungstruppen u. Befehlshaber im Heeresgebiet Nord. 31.12.1942. Meldung über Einsatzübersicht der Truppen und Kommandanturen. Sich.-Div. 285. Ia Nr. 1518/42," BA MA RH 26–285 / 10; "Bericht zum KTB 8.12.1941. Sich.-Div. 281," BA MA RH 26–281 / 2; "An den Kommandierenden General der Sicherungstruppen und Befehlshaber im Heeresgebiet Nord. Gesamtübersicht nach dem Stande vom 26.5.43. Sich. Div. 207 Abt. Ia Az. 34 Nr. 830/43 geh.," BA MA RH 26–207 / 22; "Divisionsbefehl. Truppenverlegungen. 3.6.1943. 281. Sich. Div. Abt. Ia. Tgb. Nr. 938/43 geh.," BA MA RH 26–281 / 10; "Derzeitiger Stand der Unterstellungsverhältnisse der estnischen Einheiten. 3.1.42. Befehlshaber d. rückw. Heeres-Geb. Nord Ia Tgb. Nr. 3/42; Monatsbericht der Abt. Ia für Monat Februar. 4.3.42. Befehlshaber d. rückw. Heeres-Geb. Nord Ia Tgb. Nr. 480 / 42," BA MA RH 22 / 259; "An Sich. Div. 207, 281, 285. Betr.: Bezeichnung estn. Sich. Abteilungen. 12.3.42. Befehlshaber d. rückw. Heeres-Geb. Nord Ia Tgb. Nr. 170/42," BA MA RH 26–207 / 16a; "Betr.: Estnische Schutzmannschafts-Abteilungen. 10.7.42. Kommandierender General der Sicherungstruppen u. Befehlshaber i. Heresgeb. Nord. Abt. Ia Tgb. Nr. 1143/42 geh.," "Einsatzkarte der Sich. Div. 207. Stand 16.11.42," BA MA RH 26–207 / 18; "Beschprechungspunkte für den 15.12.1942 beim Befehlshaber in Werro. Anl. 540 zu K. Tgb. Ia.," BA MA RH 26–207 / 18; "Generalkommando II. Armeekorps. KTB Nr. 5 (16.7.–15.10.1944). 28.8.44, 30.8.44," BA MA RH 24–2 / 275; "Armeegruppenkommando Narwa. KTB Nr. 5 (1.7.–31.7.1944). 8.7.44. 20.10. Uhr," BA MA RH 24–54 / 153; "A.O.K. 18. KTB, Teil 4g. Zusammenfassungen v. 1.1. bis 15.7.1944. Zusammenfassung von 9.7.1944," BA MA RH 20–18 / 739; "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland," pp. 24; 37 (note 31); "rindekaitsepataljoni päevakäsud, lahingutegevuse ülevaated, koosseisu nimekirjad," ERA 4365–2–15; "Julgestus-põhiüksuse 41 "E" ülema käskkiri nr. 68 11.6.1942, nr. 71. 16.6.1942," ERA R 1610–1–1, pp. 88, 91; "Eesti vabatahtlike üksuste paigutustabel 20.8.42 ja 12.3.43; Eesti vabatahtlikud üksused 1.9.1943; Eesti üksuste nimekiri 1.1.44," ERA R 358–2–1, pp. 15, 21, 29, 38; "Viljandi Vabatahtlike Kaitseüksuse päevik 29. 9.–16.10.1941," ERA 4365–2–25, pp. 2–4; "Eesti väeosade koosseis ja paigutus 29.2.44," ERA R 358–2–36, p. 5; *Postimees* 25 October and 19 November 1941; Voldemar Madisso, *Nii nagu see oli. Ohvitseri märkmikust* [As it Was. From an Officers Diary], vol. 2 (Tartu: W.-U., 2002) 35; Raivo Kalamäe, "Isamaa kutsel. Meenutusi võitlustest igiavaenlasega 1941–1946" [When Homeland Called. Memories From the Fight With Eternal Enemy 1941–1946], Sydney, 2001 (manuscript); *Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas*, 2nd ed. 152–54 (note 1); *Eesti idapataljonid Idarindel 1941–1944* 236.

³⁴ "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland," pp. 10, 13–14; Harald Riipalu, "Schutzmannschafts-F-Bataillon 36. Ajaloolisi märkmeid" [Historical Notes], ERA 4365–2–13, p. 1; ERA 1962–1–164; "Härmi kiri Hugole 4.2.1976, Torontos," Branch of the Estonian State Archives of the Estonian National Archives (Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiivi Filiaal, hereafter ERAF) ESSA; *Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas* 156; *Linna Teataja* 11 November 1941; *Meie Maa* 25 October 1941; *Järva Teataja* 12 February 1942; *Sakala* 7 and 9 February 1942; *Uus Elu* 10 February 1942.

Battalion, and the battalion was decommissioned. The 31st Defence Battalion was formed in Rakvere and Kunda. There are no data about the 32nd Defence Battalion. The 33rd Defence Battalion was formed in Tartu and sent with the 29th Battalion on 29 March 1942 to coast defence between Leningrad and Oranienbaum. On 4 December, the battalion was brought back to Pärnu, where it was decommissioned. The men were transferred to the Estonian SS Legion. The formation of the 34th Battalion began in Võru. In 1942 the headquarters of the battalion was operationally subordinated to the Organisation Todt, and the battalion was sent to Pskov. The 287th Defence Battalion was formed from the men of the 29th and 33rd Defence Battalions who did not join the Estonian SS Legion in early 1943. In 1943, a number of men of the Red Army 8th Estonian Rifle Corps who surrendered to the Germans during the battles at Velikiye Luki were forced to join this battalion. The battalion was used to guard POW prison camps in Estonia.

The formation of the 35th Defence Battalion began in Pärnu. In the spring of 1942, most men recruited by that time were sent to supplement the 33rd Battalion. In January 1943, men from the 30th Defence Battalion were transferred to the 35th Battalion, which subsequently functioned as a reserve and training unit for defence battalions and later on – police battalions until it was taken to Germany in late summer 1944.³⁵

The formation of the 36th Defence Battalion began in Haapsalu and on the Estonian islands on 23 November 1941. On 2 August 1942, the battalion was sent to Novogradok in Byelorussia. From 25 to 28 August the battalion was sent to Tchansekovo (near Stalino) in Ukraine. Until 19 November 1942 the battalion was in guard service in Ukraine; from 22 November to 31 December 1942 it fought at the Stalingrad front under Major General von Stumpfeldt's Order Police Battle Group. On 6 January 1943, the battalion was sent to Estonia, where it was decommissioned. The men were sent to the Estonian Legion or other battalions.³⁶

1941–1944: Estonian Units in the *Luftwaffe*

In the autumn of 1941, the former Estonian pilot Gerhard Buschmann, a Baltic German, started to form a sea reconnaissance airforce squadron from former Estonian pilots. The squadron got orders from the marine air defence units subordinated to the Commander-in-Chief of the Eastern Baltic Sea, Rear Admiral Theodor Burchardi (1892–1983), but administratively it was subordinated to Hinrich Möller. On 12 February 1942 the unit was named *Sonderstaffel Buschmann*. On 1 April 1943, *Sonderstaffel Buschmann* was reorganised into the 127th Reconnaissance Air Force Group (*Aufklärungsfliiegergruppe 127*) subordinated to the *Luftwaffe* 1st Air Fleet. The group included three squadrons. The group was based at Lake Ülemiste near Tallinn (water planes) and on Ülemiste Airfield (now Tallinn Airport).

In the summer and autumn of 1943, two Air Force squadrons based on land were sent to Russia to the rear area of the Army Group "Nord" where they supported

³⁵ "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland," pp. 13–24; Härm Kore, "Eesti Rindepataljon 29," in *Eesti vabavõitluse Teises maailmasõjas* 155–59; "Eesti vabatahtlike üksuste paigutustabel 12.3.1943"; "Eesti vabatahtlikud üksused 1.9.1943"; "Eesti üksuste nimekiri 1.1.44.," ERA R 358–2–1, pp. 21, 29, 38; ERA R 358–2–6, p. 83; ERA R 358–2–36, pp. 5–6; ERA 4365–2–16.

³⁶ "Hauptmann d. Sch. Gierhake, Verbindungsoffizier des Kommandeurs des Ordnungspolizei Estland an den Befehlshaber der Ordnungspolizei für das Ostland. Betr.: Erfahrungs- und Tätigkeitsbericht bei dem Schutzmannschafts F-Batl. 36, zuzeit in Novogrodek. 16. 8. 1942.," ERAF 4–1–9; "Leitnant E. Lippingu mälestused [Memories of 2nd Lieutenant E. Lipping], ERA 4365–2–14; "kapten Harald Riipalu mälestused" [Memories of Captain Harald Riipalu], ERA 4365–2–13; "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland," p. 20.

anti-partisan actions. The independent 11th Night Bomber Group (*Nachtschlacht-gruppe 11*) was formed on their basis on 28 November 1943. The sea squadron remained in Tallinn and was reorganised into the Sea Reconnaissance Air Force Squadron 1/127. In February 1944, the 11th Night Bomber Group was brought to Estonia. The group was used in battles until September 1944, when the Estonian air units were taken to Eastern Prussia and decommissioned. Some Estonian pilots flew their aircraft to Sweden when Estonia was occupied by Soviet troops. Together with land services, there were 600 to 800 men in Estonian air units; approximately 170 out of them were pilots.³⁷

In 1942, Estonian volunteers were also recruited into the aircraft reporting service. The 38th *Luftwaffe* Aircraft Reporting Company (*Flugmeldekompanie 38*) was formed on the island of Naissaar near Tallinn. Six-month service agreements were signed by the members of the company.³⁸

1942–1943: Recruitment of Members of Security Units and Defence Battalions and Volunteers to the *Waffen-SS* Estonian Legion.

Probably the first proposal to recruit Latvians, Estonians and Lithuanians to legions was made by the Commissar General of Latvia, Otto-Heinrich Drechsler (1895–?), already in October 1941. Chief of SS Headquarters, *SS-Gruppenführer* Gottlob Berger (1896–1975), and the State Minister of Occupied Eastern Territories, Alfred Rosenberg, were opposed to the formation of legions. Rosenberg saw the Estonians and Latvians serving in German armed forces as a political rather than military issue.³⁹

The start of recruitment of Estonian volunteers to the *Waffen-SS* was accelerated by the impending expiry, on 1 September 1942, of the one-year service agreements of security unit members. On 6 August 1942, the Commander-in-Chief of Security Police and SD in Ostland, *SS-Brigadeführer* Dr. Heinz Jost (1904–1964), met Commissar

Recruitment Office of the Estonian Legion in Tartu. September 1942. Estonian National Museum.

³⁷ Arro, *Eesti lendurid lahingutules* (note 1)

³⁸ A. Paesüld, *'huseire Eestis 1942–1944* [Aircraft Reporting Service in Estonia in 1942–1944] (Tallinn: A. Paesüld, 1999); Nils B. Sachris (born in 1923), memoirs 2004, held by T. Hiio.

³⁹ "Chef des SS-Hauptamtes SS-Gruppenführer Berger an den Reichsführer-SS. Betr.: Baltische Legionen. 2.10.1941. CdSSHA/Be/Bo/Tgb. Nr. 1382/41 geh."; "Chef des SS-Hauptamtes SS-Gruppenführer Berger an den Reichsführer-SS. Betr.: Reichsleiter Rosenberg. 10.10.1941. CdSSHA/Be/Bo/Tgb. Nr. 197/41 g.Kdos.," both in: BA NS 19 / 382.

AMTLICHER ANZEIGER AMETLIK TEATAJA

Nr. 20.

26. Oktober — 26. oktoobril

1943.

I.

Art. 76. Anordnung über die Aushebung der im Jahre 1925 geborenen Männer zum Wehrdienst.

1925. aastal sündinud meeste kaitseteenistusse kutsumise määrus.

I.

76. Anordnung

über die Aushebung der im Jahre 1925 geborenen Männer zum Wehrdienst.

Mit Ermächtigung des Generalkommissars in Reval ordne ich an:

§ 1.

(1) Alle Männer des Geburtsjahrganges 1925, die bis zum 20. Juni 1940 die Staatsangehörigkeit der ehemaligen Republik Estland besaßen, sind wehrpflichtig.

(2) Sie sind verpflichtet, auf Grund entsprechender Bekanntmachungen zur Musterung zu erscheinen.

§ 2.

Durch die Einberufung wird ein bestehendes Arbeitsverhältnis nicht aufgelöst. Die Arbeitnehmer gelten als beurlaubt.

§ 3.

Wehrpflichtige, die erfolgreich die vorletzte Klasse einer Oberschule beendet haben, erhalten das Reifezeugnis dieser Oberschule. Wehrpflichtige, die infolge dreier ungenügender Zensuren oder noch nicht bestandener Ergänzungsprüfungen die vorletzte Klasse noch nicht beendet haben, erhalten das Zeugnis über die Beendigung dieser Klasse.

Wehrpflichtige, die in eine Hochschule aufgenommen worden sind, werden von dieser Lehranstalt beurlaubt.

§ 4.

(1) Mit der Durchführung dieser Anordnung ist der Generalinspekteur Soodla beauftragt.

(2) Der Generalinspekteur ist ermächtigt, die zur Durchführung dieser Anordnung erforderlichen Vorschriften zu erlassen.

§ 5.

Wer es unternimmt sich der Musterung oder der Gestellung zu entziehen oder einen Anderen von der Musterung oder Gestellung abzuhalten, wird entsprechend §§ 108, 109, 110 des Estnischen Militär-Strafgesetzbuches (Gesetzessammlung IV 1940, 3, 1) bestraft.

§ 6.

Die Zusammensetzung des Gerichtes und das Verfahrensrecht werden durch eine besondere Anordnung des Ersten Landesdirektors geregelt.

§ 7.

Diese Anordnung tritt am 26. Oktober 1943 in Kraft.

Reval, den 26. Oktober 1943.

* Der Erste Landesdirektor Dr. Mäe.

Regulation for the call-up of men born in 1925 into the defence forces, issued by Hjalmar Mäe (German version).

Published in *Ametlik Teataja* (Official Gazette) 1943, 20, 76.

General Karl-Siegmund Litzmann to discuss the issue of Estonian volunteers. Litzmann said that there were too few recruitable men in Estonia to form an SS legion. It would be possible only by involving part of the about 10,000 Estonian volunteers at the disposal of Army Group "Nord." Litzmann thought that an Estonian SS Legion could have a propaganda effect to overcome negative moods in Estonia.⁴⁰

⁴⁰ "Jost SS-Brgf. u. Gen. Major d. P. Befehlshaber der SiPo u. d. SD an den Reichsfuehrerr SS-Sonderzug "Heinrich". Betrifft: Estnische SS-Legion. 7.8.42. Geheim," BA NS 19 / 3522.

On 14 August 1942, Himmler's personal staff asked Berger to inform Rosenberg that Himmler would consent to the formation of the Estonian SS Legion on 15 August 1942. Hitler had given his permission by then.⁴¹ From correspondence between Litzmann, Jost and Himmler we can see that the German civilian government in Estonia and authorities subordinated to Himmler did not notify the Wehrmacht about the issues concerning the Estonian SS Legion. They had no illusions about the number of volunteers eligible for the SS, and the only possibility to form the Legion was to take over the Estonian volunteers who were subordinated to the Wehrmacht.

On 28 August 1942, the first anniversary of the taking of Tallinn, Litzmann openly declared that Adolf Hitler had given permission to form the Estonian Legion.⁴² The Legion was formed in the Debica Training Centre (Heidelager) near Krakow.⁴³

Recruiting volunteers for the *Waffen-SS* was primarily the responsibility of the Recruitment Office of the SS Headquarters (*Amt B 1 Ergänzungsamt der Waffen-SS*), the functions of which in Ostland were fulfilled by the Ostland Recruitment (Replacement) Commando of the *Waffen-SS* (*Ersatzkommando Ostland der Waffen-SS*) in Riga.⁴⁴ In Estonia, recruitment was conducted by the Estonian Recruitment Service of the *Waffen-SS* (*Meldestelle "Estland" der Waffen-SS*) that was subordinated to the Tallinn Branch Office, (*Nebenstelle Reval*) of the Ostland Recruitment Commando and based with the Chief of SS and Police in Estonia.⁴⁵ The commissions of the Recruitment Service also went to Estonian security units and defence battalions and inspected the Legion volunteers from these units. The following conditions were set for the volunteers: full SS eligibility, military eligibility, age 17–30, height at least 1.68 m for up to 20-year-old and at least 1.70 m for over 20-year-old soldiers.⁴⁶

In the daily report (*Tagesmeldung*) of 2 September 1942, the Commander-in-Chief of the 18th Army, Colonel General Lindemann, wrote that, *according to the press* [emphasis supplied], the Estonian SS Legion was formed under the *Reichsführer-SS*. Because there were not enough eligible young men in Estonia, he thought that Himmler might want to recruit to the Legion also men from the security units of the 18th Army, whose service agreements were expiring. The 18th Army wanted to keep the security units. As an option, he suggested that security units be included whole in the Estonian Legion so that they could be also placed at the disposal of the 18th Army.⁴⁷ This idea was not implemented. The first 113 men recruited from the security units were sent from Pskov to the Legion on 8 October 1942.⁴⁸

On 20 September 1942 Himmler gave an order to all Supreme Chiefs of SS and Police: all Estonian defence battalion members who had registered with the Estonian SS Legion and considered to be SS-eligible should be released from service and sent to the Estonian SS Legion.⁴⁹ From the 36th Defence Battalion based in Ukraine,

⁴¹ "Himmler an Litzmann. 11.8.1942. RFV. Fernschreiben. BA NS 19 / 3522; Persönlicher Stab des Reichsführer-SS an SS-Gruppenführer Berger. Tgb.Nr. AR/28/13/42. 14.8.1942., BA NS 19 / 382.

⁴² Hjalmar Mäe, "Eidesstattliche Erklärung 10.6.1948.," BA MA N 756–180.

⁴³ "Estnische SS-Legion. Regiments-Tagesbefehl Nr. 16 / 43. 11.3.43.," ERA R-67–2–2, p. 28.

⁴⁴ "Jeckeln, SS-Obergruppenführer und General der Polizei. Betr.: Errichtung der SS-Ersatzinspektion Ostland. Anlage No. 4. Abschrift. 14. Februar 1944.," BA MA N 756–181; Mäe, "Eidesstattliche Erklärung."

⁴⁵ See in "1. Estn. SS-Frw. Gren. Rgt. Rgt.-Tgb. Nr. 32 / 43. 10.7.43.," ERA R 67–2–2, pp. 67–69.

⁴⁶ *Eesti Sõna* 30 August 1942, ERA R 358–2–7, p. 2.

⁴⁷ "Gen. Oberst Lindemann an Oberkommando Heeresgruppe Nord. Betr. Estn. Sich. Btl. Meldung von A.O.K. 18. 2.9.1942. A.O.K. 18 lc Nr. 1900/42 geh.," BA MA RH 19 III / 492.

⁴⁸ Elmar Silm, "Eesti Leegion loomisest" [At the Creation of the Estonian Legion] in *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas*, vol. 7: 149–50; "Paul Maitla salary file," ERA R-165–1–168.

⁴⁹ "Der Reichsführer-SS an alle Höheren SS- und Polizeiführer in den besetzten Ostgebieten. Befehl. 20.9.1942. Tgb.Nr. AR/28/26/42. Vollzugsmeldung 10. Oktober 1942.," BA NS 19 / 382.

German and Estonian officers of the Estonian *Waffen-SS* Legion. 15 March 1943. First from the right Legion-Untersturmführer Harald Riipalu. Estonian State Archives.

15 officers, 59 NCOs and 128 soldiers wanted to join the Legion.⁵⁰ 53 men from the 39th Battalion were recruited to the Legion on 5 October 1942. A total of 158 men were recruited from the 37th and 40th Battalions and approximately 15% of men from the 38th Battalion and the 1st Company of the 42nd Battalion.⁵¹

Very few civilians joined the Legion. Most men eligible for military service were already fighting in security units and defence battalions. Many thought that the Legion as an SS unit was too closely linked to the German police. One of the reasons why Estonians were not very much impressed by the Legion was the Germans' incompetence in their Eastern policy.⁵²

On 7 January 1943, the Head of the Estonian Self-Administration, Hjalmar Mäe (1901–1978 in Austria), published the following appeal:

The Estonian Legion is the carrier of the Estonian peoples honour in struggle against Bolshevism and for the better future of the Estonian people. The bigger the Estonian Legion in number, the more seriously it can fulfil its tasks. [...] I hope that all Estonians who have no important tasks that keep them at home will follow the Estonian Legion's appeal.⁵³

⁵⁰ "Himmler an SS-Obergruppenführer Prützmann. 12.12.1942. Fernschreiben," BA NS 19 / 382.

⁵¹ "Verb.-Offz.d.Kdr.d.Orpo.Estland an der 39. estn.Schutz.-F.Bat. an den Höheren SS- und Polizeiführer Rußland-Nord. Erfahrungs- und Tätigkeitsbericht für Oktober 1942. 25.10.1942.," BA MA RH 26-281 / 8a; "von Tiedemann an den Kommandierenden General der Sicherungstruppen und Befehlshaber im Heeresgebiet Nord. Betr.: Anwerbung für die Legion. Umgliederung der Schutz.-Bat. 37 und 40. 17. Oktober 1942. Sich.-Div. 207 Abt. Ia Az. 4. Nr. 1648/42 geh.," BA MA RH 26-207 / 17b; "Adolph-Auffenberg-Komarow, Generalmajor an den Herrn Kommandierenden General der Sicherungstruppen und Befehlshaber im Heeresgebiet Nord. Betr.: Erfahrungsbericht über die Verwendung entlassener Kriegsgefangener, bzw. geeigneter Landeseinwohner im Kampf gegen die UdSSR. 27.10.42. Sich.-Div. 285. Ia Nr. 1175/42 geh.," BA MA RH 26-285 / 10; "v. Tiedemann. Betr.: Werbung für die Estn. Legion. 2. November 1942. Sich.-Div. 207 Abt. Ia Az. 9 Nr. 1726/42," BA MA RH 26-207 / 18.

⁵² Oskar Angelus, *Tuhande valitseja maa. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast* [The Land of the Thousand Rulers. Memories of the German Occupation] (Stockholm: EMP, 1956) 245.

⁵³ "Eesti Politseidirektor kolonelleitnant E. Reissar. Avaldan Sisedirektori käskkirja 14. jaanuarist 1943 nr. 574: Avaldan teadmiseks EOJ Juhi üleskutse 7. jaanuarist 1943. 15. jaanuar 1943. Eesti Politseidirektori käskkirja nr. 9 § 2," ERA R 358-2-7, p. 6.

The daily orders of the Commander of the 1st Regiment of the Estonian SS Legion start on 1 December 1942. It is known that on this day there were 686 Estonians in the Legion; and 14 German officers, 17 NCOs and 186 soldiers. Seven soldiers were German expatriates (*Volksdeutsche*).⁵⁴ By 31 March 1943, 969 Estonian volunteers had joined the Legion. The Estonian SS Legion was planned as a regiment: staff, anti-tank company with 12 guns, pioneer company, heavy mortar company, three rifle battalion staffs, nine motorised rifle companies, three heavy machine-gun companies and four truck columns.⁵⁵ From 20 October 1942 on, the Commander of the Estonian SS Legion was *SS-Obersturmbannführer* Franz Augsberger (1905–1945, killed in action), the former leader of the 7th SS Motorised Infantry Regiment.⁵⁶

After the Battalion "Narwa" was sent to Ukraine, the Estonian SS Legion on 5 May 1942 was named the Estonian SS Volunteer Brigade.⁵⁷ Although some volunteers also joined the Estonian SS Brigade later, the brigade and later the 20th Estonian SS Division was mostly formed from people recruited during forced mobilisation (see below).

1943–1944: SS Motorised Infantry Battalion "Narwa."

On 23 March 1943, the 1st Battalion of the Estonian SS Legion was excluded from the Legion and transferred as the SS Motorised Infantry Battalion "Narwa" to the SS Panzerdivision "Wiking." The battalion included most Estonian volunteers who had been trained by the time. The Battalion Commander was *SS-Sturmbannführer* Georg Eberhardt (1914–1943, killed in action). There were 776 Estonian volunteers and 197 Germans in the battalion.⁵⁸ In August 1943, 127 men were sent to the battalion from Debica and 500 boys born in 1925 in December. All in all 1,400 Estonians were in the battalion in 1943–44.⁵⁹

On 4 April 1943 the battalion was sent to Ukraine, where it fought in several major battles. The remains of the battalion battled through the Cherkassy encirclement on 16–17 February 1944. The battalion was sent to Estonia on 16 March 1944 and included in the Estonian *Waffen-SS* units (as the core of the 20th SS Fusilier Battalion).⁶⁰

⁵⁴ "Von SS-Führungshauptamt Ia an den Pers. Stab Reichsführer-SS. – z. Hd. SS-Ostuf. Brandt. 20.12.1942. Tgb. Nr. 674/42. G. Kdos. Fernschreiben"; "Von SS-Führungshauptamt Ia an den Reichsführer-SS Pers. Stab. – z. Hd. SS-Ostuf. Brandt. 20.12.1942. Tgb. Nr. 674/42. G. Kdos. Fernschreiben," both in: BA NS 19 / 3522; "Stammtafel des 1. Estnischen SS-Freiwilligen Grenadier Regiments," BA MA RS 3–20 / 1; "Estnische SS-Legion. Regiments-Tagesbefehle Nr. 2 (2.12.42), 5 (8.12.42), 9 (21.12.42), 10 (30.12.42)," ERA R 67–2–1, pp. 5–20.

⁵⁵ "Jüttner, SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS. Betr: Aufstellung der Estnischen SS-Legion. 29. Sep. 1942. SS-FHA, der Chef des Stabes. Org. Tgb. Nr. 5960/42 geh.," BA NS 19 / 3522.

⁵⁶ "Estnische SS-Legion. Regiments-Tagesbefehl Nr. 1 (1.12.42). ERA R-67–2–1. L. 1; Stammtafel des 1. Estnischen SS-Freiwilligen Grenadier Regiments" (note 54); http://www.geocities.com/~orion47/SS-POLIZEI/SS-Brigf_A-E.html [11.08.2004].

⁵⁷ "Jüttner. Betr: Umgliederung der 1. SS-Inf. Brig. (mot) in die Estnische SS-Freiw. Brigade. 5. Mai 1943. SS-FHA. Kdo. Amt d. Waffen-SS. Org. Tgb. Nr. 600/43 g. Kdos.," BA NS 19 / 3523.

⁵⁸ "Stammtafel des Estnischen SS Freiwilligen Grenadier Regiments" (note 54); *Terasest tugevamad* 715 (note 1).

⁵⁹ Stammtafel des "Estnischen SS Freiwilligen Grenadier Regiments" (note 54); "Himmeler an Jüttner. 3.8.1943. 35/113/43g. BA NS 19 / 382; SS.-Gren. Ausb. u. Ers. Btl. 33 an SS-FHA an Amt. IV Verwaltung. 17.11.43. Fernschreiben," ERA R-67–2–13, p. 200; "Neumann, SS-FHA Org. Abt. IE/ IA an SS.-Gren. Ausb. u. Ers. Btl. 33. 8.12.43. Fernschreiben," ERA R-67–2–14, p. 76.

⁶⁰ John P. Moore, "5. SS-Panzer Division Wiking. Casualty List," <http://www.geocities.com/~orion47/SS-POLIZEI/Wikin-gded.html> [19.10.2004].

Men Recruited to the German Armed Forces from Paramilitary Units

1943–1944: Defence Battalions Formed from *Omakaitse* Barracked Battalions.

Defence battalions No. 29–33 were formed from barracked *Omakaitse* (*kasernierte Selbstschutz*) companies. This was the part of voluntary *Omakaitse*, the members of which got wages and lived in barracks. On 23 July 1942 there were 4,457 men in paid service (two battalion staffs, 27 single companies and 16 single platoons). General von Roques and *SS-Obergruppenführer* Jeckeln agreed that from 1 October 1942 on these units would be subordinated to Jeckeln. The service conditions of defence battalions were applied to them after the subordination was changed. By Himmler's order of 16 December 1942, these battalions were assigned the numbers of Battalions 29–33 that had been disbanded by then.⁶¹ As agreed by Jeckeln and von Roques, the battalions stayed in guard service in Estonia. In December 1943 they were renamed police guard battalions (*Polizei-Wach-Bataillone*).

The 29th Battalion was formed from the barracked companies of Tallinn, Pärnu County, Viljandi County, Saare County and Lääne County *Omakaitse* territorial regiments and the 30th Battalion from the barracked companies of the Harju–Järva territorial regiment. The 30th Battalion was sent to northeast Estonia to defend oil shale mines on 31 August 1943. 70 men deserted during the relocation, as they thought that the battalion was sent to the front. Most of them escaped to Finland. In December 1943, a company from the 30th Battalion was sent to the eastern bank of the river Narva to stop partisans from crossing the river.

The 31st Battalion was formed from the barracked companies of the Viru and Narva *Omakaitse* territorial regiment. In 1942–44 the battalion staff and the first company were in Rakvere, three companies in Narva. The battalion was engaged against partisans at the former Estonian–Russian border and controlled the movement of people in the border area. The 32nd Defence Battalion was formed from the barracked companies of the Tartu *Omakaitse* territorial regiment and the 33rd Defence Battalion from the barracked companies of Võru, Valga and Petseri County territorial regiments. In 1942–1944 the 29th, 32nd and 33rd Defence Battalions were in guard service in the places where they were formed.

On 26 January 1944, the Headquarters of the Army Group "Nord" appointed as Commander of the 207th Security Division Major General Erich Hofmann (1889–1961), Commandant of the Panther Line (*Panther-Stellung*, the part of the defence line "Eastern Rampart" on the river Narva), and placed Battalions 29–32 at his disposal. The battalions were at the Narva front until spring and were last assigned to the XXXXIII Army Corps. On 27–29 May, the 1st Estonian Police Regiment (see below) replaced them. The 33rd Battalion in South Estonia participated in defeating Red Army landing forces on the west shore of Lake Peipus. In June 1944, Battalions no. 29–33

⁶¹ "Organisation und Gliederung des Selbstschutzes nach den Angaben v. 23.07.42"; "Entwurf der Sich.-Div. 207. Abkommen über die Übergabe des estn. Selbstschutzes," both in: BA MA RH 26–207 / 16a; "v. Roques. Betr.: Übernahme des estn. Selbstschutzes. 29.9.1942. Abt. Ia Tgb. Nr. 1655/42 geh.," BA MA RH 26–207 / 17a; "Oberst d. Sch. von Thaden. Der Generalkommissar in Reval und SS- und Polizeiführer in Estland. 2. Dezember 1942. Betr.: Durchführungsordnungen für die Dienstverpflichtung der Angehörigen der Schutzmannschafts-Bataillone und des Schutzmannschafts-Einzeldienstes Stadt und Land," ERA R 65–1–28, pp. 133–137; "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland" p. 21.

were disbanded and the men were transferred to the 37th, 38th and 40th Police Battalions (see above).⁶²

1943–1944: 286th Police Battalion formed from Estonian Constabulary.

The formation of the battalion from constabulary began in May 1943. The men were collected from all police prefectures, except Pechory and Narva. It was promised to the men that they would execute police functions and that the service would last for two months. Desertion began immediately after the men were assigned to the battalion: on 28 June there were 148 policemen on the deserters' list of the Security Police. There were 632 men on the list of the battalion. The formation of the battalion (together with the deserters) halved the number of people in the Estonian Constabulary.

On the 8th of June the battalion left Tallinn and went to Rīga for training. From 20 July to 11 September, the battalion was in Lithuania and participated on 12–16 August in the anti-partisan operation "Unternehmen Sommer." On 1–23 October, the battalion participated in the anti-partisan operation "Unternehmen Fritz" in East Byelorussia and from 24 October to 6 November as part of *Kampfgruppe Jeckeln* in the operation "Unternehmen Heinrich" in the area of Polotsk, Krasnopolye, Pustoshka, Idritsa and Sebez. Then the battalion was sent to the Nevel front where it was assigned to the 132nd Infantry Division from 16 January 1944 and later to the 290th Infantry Division of the 16th Army. On the 15th of February the battalion was brought back to Estonia, and the policemen were sent back to their service places.⁶³

Estonian Police Battalions No. 288 and 289 are on the list of units concentrated for the operation "Heinrich." More accurate data about their formation are lacking.⁶⁴

Forced mobilisations

Only volunteers were recruited from Estonia to the German armed forces until 1943. The worsening of the situation at the front forced the German Supreme Military Command (*Oberkommando Wehrmacht, OKW*) to find new reserves in the occupied areas. Forced mobilisations began.

⁶² "Einsatz-Übersicht. Stand vom 26.12.43. Sich.-Div. 207 Abt Ia Az. 38 Nr. 3113/43 geh.," BA MA RH 26-207 / 25a; "Sich.-Div. 207. KTB Nr. 8 (1.7.-31.12.1943). 17.9.1943.," BA MA RH 26-207 / 23; "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland" pp. 21-24; "Kommandierender General der Sicherungstruppen u. Befehlshaber im Heeresgeb. Nord an Oberkommando Heeresgruppe Nord. Betr.: Grund für Misstimmung unter estnischen Soldaten. 17.9.1943. Gruppe A. O. Nr. 1337/43 g.," BA MA RH 19 III / 492; "Leitnant Mihkel Hennoste. Eesti Politseivalitsuse IV osakonna A jaoskond. Omakaitse kasarmeeritud üksuste ümbermoodustamise asjus Eesti Politseivalitsuses, Tallinn, Pagari tn. 1 peetud koosoleku protokoll. 3.12.1942"; "Eesti Politseivalitsuse IV osakonna A jaoskond. Omakaitse Vahipataljoni (Schutzmannschafts-W-Bataillon) jaotus- ja alluvus Omakaitse malevate suhtes. 4.12.1942"; Deutscher Verbindungsoffizier beim Kommandeur der Ordnungspolizei Estland an Oberstleutnant Gutman im Direktorium der inneren Verwaltung. Betr.: Umorganisation des kasernierten Selbstschutzes. 12.10.1942. Abt. V. S.-13. Abschrift"; Leitnant Mihkel Hennoste. Eesti Politseivalitsuse IV osakonna A jaoskond. Omakaitse kasarmeeritud üksuste ümberformeerimise kava Omakaitse vahipataljoni (Schutzmannschafts-W-Bataillone 287-293). 12.12.1942.," ERA R 358-2-6, pp.76-82, 84-88; 29. politseipataljoni palganimekirjad. ERA 4365-2-16; "Eesti üksuste nimekirj 1.1.44.," ERA R 358-2-36, p. 39; "Eesti vabatahtlike üksuste paigutustabel 12.3.43"; "Eesti vabatahtlike üksuste nimekirj ja koosseis. Mai 1943; Eesti väeosade koosseis ja paigutus 29.2.44.," ERA R 358-2-36, p. 5; Voldemar Madisso, *Nii nagu see oli*, vol. 1. *Sõduri märkmekaus* [As it Was. Soldiers Notebook] (Tallinn, 1997) 32; V. Madissoo, "Märkmeld 30.

⁶³ "Jeckeln an Litzmann. 19.11.1943.," ERA R 65-1-8, p. 26; "Jeckeln. Befehl für Bereitstellung der Einsatzgruppe Jeckeln. 25.10.1943. Ia-13/43 g. Kdos.," Latvian National Historical Archive (Latvijas Valsts vēstures arhivs, hereafter the LVVA) P 82-1-14; "Unternehmen Heinrich 25.10.43-15.11.43.," LVVA 82-1-15; "Minutes of the interrogation of Aleksander Kaelas. 7.11.1943.," Swedish National Archive, Baltic Archive (Riksarkivet Baltiska Arkivet, hereinafter RA BA). Warma 1a (Kures); "Olukorrad Eestis. 9.1943. RA BA Warma DMA 3; S. Kuusiks salary book," copy; original in private ownership; "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland," p. 23; "Memoirs of Kaarel Kotkas and Karl Randma about the 286th Police Battalion. ERAF ESSA; Esten SS-Btl. 286.," BA MA N 756-180.

⁶⁴ "Jeckeln. Befehl für Bereitstellung der Einsatzgruppe Jeckeln" (note 63); "Unternehmen Heinrich" (note 63); "18 Monate Deutsche Ordnungspolizei in Estland," p. 24.

1. Establishment of Work Duty for People Born in 1919–1924.

On 19 December 1941, Alfred Rosenberg as the State Minister of Occupied Eastern Territories established public work duty for residents of the territories he controlled. On 25 January 1943 the State Commissar of Ostland, SA-Obergruppenführer Hinrich Lohse (1896–1964), issued "The First Regulation for the Application of the Regulation on the Establishment of Work Duty in Occupied Eastern Territories," and on 16 February 1943 – the guidelines for the application of the regulation. Work duty applied to men born in 1919–24. The men who joined the Estonian SS Legion as volunteers were exempted from work duty. It was planned to use the men who were recruited under work duty and did not join the Estonian Legion as so-called *Hilfswillige* by the Army Group "Nord" or in the war economy. On 24 February 1943, work duty for men born in 1919–24 was openly declared in Estonia. There were approximately 33,210 men subject to this recruitment and 29,234 out of them registered. When the recruitment was conducted, the recruited were advised to choose the Estonian Legion. 5,322 men were recruited to the Estonian Legion and defence battalions; 5,002 of them were sent to the Estonian SS Legion. Additional recruitment to the Estonian SS Legion through exemption from work duty was considered as hidden mobilisation.⁶⁵

2. Establishment of Defence Service Duty for People Born in 1925 and 1924.

On 26 October 1943, Hjalmar Mäe issued "The Regulation on the Conscription of Men Born in 1925." It was done to satisfy Himmlers demand to recruit 5,500 more men for the Estonian Legion. 3,375 men born in 1925 were recruited to the Legion. Approximately 3,300 of them were sent from Estonia to Debica from 4 to 15 November 1943.⁶⁶

"The Regulation on the Conscription of Men Born in 1924" was issued on 10 December 1943 following of Hitlers order of 16 November to mobilise to the Waffen-SS men born in 10 consecutive years in Estonia and Latvia (20,000 Latvians and 10,000 Estonians). According to information provided by the SS Recruitment Commando, 1,143 men were registered in Estonia and approximately 900 of them inducted on 2 February 1944.⁶⁷ Several thousand men escaped from the mobilisations to Finland, where the 200th Infantry Regiment of the Finnish Army (so-called "Finnish Boys") was formed from them in early 1944.

⁶⁵ "Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete. Verordnung über die Einführung der Arbeitspflicht in den besetzten Ostgebieten. 19. Dezember 1941," in *Amtsblatt des Generalkommissars in Reval. Jahrgang 1943* (Reval, 1944) 50; "Erste Verordnung zur Durchführung der Verordnung über die Einführung der Arbeitspflicht in den besetzten Ostgebieten. Vom 25. Januar 1943. Zu Anlage 1 zu Befh. i. Estd. – la/Qu. Nr. 479/43 geh. v. 27.2.43"; "Richtlinien – Fassung vom 16.2.1943 – für die Durchführung der Musterung der Jahrgänge 1919/20/21/22/23/24 auf Grund der Verordnung ... Anlage 2 zu Befh. i. Estd. – la/Qu. Nr. 479/43 geh. v. 27.2.43"; "Der Befehlshaber in Estland an Sich. Div. 207. Betr.: Arbeitspflicht und Arbeitseinsatz. Nur für Estland gültig. 27.2.1943. la/Qu. Tgb. Nr. 479/43 g.," all in: BA MA RH 26–207 / 21a; "Vermerk über Ablauf und Ergebnisse sämtlicher seit dem Frühjahr 1943 durchgeführten Musterungen. Reichskommissar "Ostland" HA III – Arbeitspolitik und Sozialverwaltung. 1. Februar 1944.," BA R 90 / 3; "Arbeitsstab für Musterung an Befehlshaber i. H. G. Nord. Nachrichtlich an Sich. Div. 207. Betr.: Musterung und Aushebung. Reval, 10.5.43. Tgb. Nr. 832/43," BA MA RH 20–207 / 22a; Angelus 246.

⁶⁶ "1925. a sündinud meeste kaitseteenistusse kutsumise määrus," *Ametlik Teataja* 1943 20, 76; "Vermerk über Ablauf und Ergebnisse sämtlicher seit dem Frühjahr 1943 durchgeführten Musterungen" (note 65); "Ers. Kdo. d. W.-SS. Nebenstelle Reval an SS-Gren. Ausb. u. Ers. Btl. 33. 6.11., 6.11., 6.11., 8.11., 11.11., 11.11., 11.11., 16.11.43. Fernschreiben," ERA R-67–2–13. Pp. 170, 173, 174, 175, 178, 180, 181, 197.

⁶⁷ "1924. a sündinud meeste kaitseteenistusse kutsumise määrus," *Ametlik Teataja* 1943 26, 93; "Vermerk über Ablauf und Ergebnisse sämtlicher seit dem Frühjahr 1943 durchgeführten Musterungen"; "Reichskommissar f. d. Ostland an Reichsleiter Bormann. 31.1.44. Posttelegramm," BA R 90 / 3.

AMTLICHER ANZEIGER AMETLIK TEATAJA

Nr. 5

30. Januar — 30. jaanuaril

1944

I.

Art. 9. Anordnung über die Heranziehung der männlichen Bevölkerung zum Selbstschutzdienst.

Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise mäarus.

10. Anordnung über die Requisition von Verkehrsmitteln.

Liiklusvahendite rekvireerimise mäarus.

I.

9. Anordnung

über die Heranziehung der männlichen Bevölkerung zum Selbstschutzdienst.

§ 1.

(1) Alle männlichen Personen, die im Besitze der Staatsangehörigkeit des ehemaligen Freistaates Estland sind, sind, gerechnet vom vollenden 17. Lebensjahr bis zum Schluss des Kalenderjahres, im Verlaufe dessen sie das 60. Lebensjahr vollenden, selbstschutzdienstpflichtig, soweit sie nicht unter die Anordnungen des Ersten Landesdirektors zur Aushebung zum Wehrdienst fallen.

§ 2.

(1) Die Selbstschutzdienstpflichtigen sind verpflichtet, sich zwecks Erfassung bei der zuständigen Erfassungsstelle zu melden.

(2) Die Erfassungsstelle ist verpflichtet, alle in ihrem Bereich wohnhaften Selbstschutzdienstpflichtigen zu erfassen.

(3) Die Erfassungsstellen werden durch den Landesdirektor für Innere Verwaltung bestimmt.

§ 3.

(1) Die Heranziehung und Verpflichtung der Selbstschutzdienstpflichtigen erfolgt durch den örtlichen Selbstschutzregimentskommandeur. Er kann diese Befugnis nötigenfalls auch auf die örtlichen Bataillonskommandeure oder Kompaniechefs der Selbstschutzes übertragen.

(2) Die Dienstzeit darf bei jeder Heranziehung 14 Tage nicht überschreiten mit Ausnahme des Alarmzustandes, während dessen die Dienstzeit unbeschränkt ist. Den Alarmzustand, der auch für einzelne Regimenter oder Kreise erfolgen kann, verhängt der Befehlshaber im Heeresgebiet Nord.

(3) Die Dienstleistungen erfolgen innerhalb der Grenzen des ehemaligen Freistaates Estland.

(4) Zum Selbstschutzdienst nicht herangezogen werden Personen, die an Krankheiten oder körperlichen Gebrechen leiden, die in den Listen der vom Wehrdienst befreienden Krankheiten und körperlichen Gebrechen aufgeführt sind (Staatsanzeiger 1937, 30, 293 und 294).

Reval, den 29. Januar 1944.

Der Erste Landesdirektor Dr. M ä e.

Regulation for the call-up of the male population aged 17 to 60 to service in the Omakaitse, issued by Hjalmar Mäe.

Published in *Ametlik Teataja* (Official Gazette) 1944, 5, 9.

3. Mobilisations in 1944.

On 31 January 1944, Hinrich Lohse told the Head of Hitler's Chancellery, Martin Bormann, that due to the difficult situation at the northern front Himmler had ordered Jeckeln to mobilise another 30,000 Latvians and 15,000 Estonians. The mobilisation was declared in Estonia by the Head of the Estonian Self-Administration, Hjalmar Mäe, who on 30 January issued four regulations to conscript men born in 1904–23, as well as officers and NCOs, military officials, veterinary doctors, pharmacists, medical assistants and veterinary assistants. Men aged 17–60 were obliged to join *Omakaitse*. On 2 August, military duty was established for men born in 1926, and on 8 August men

born in 1927 were conscripted to the air force auxiliary service.⁶⁸ The mobilisation declared by Mäe was supported in a radio interview on 7 February 1944 by the last Estonian Prime Minister Jüri Uluots (1890–1945 in Stockholm), who represented the position of former Estonian statesmen.

Even military authorities did not know how many men were conscripted during the 1944 mobilisations. In his report of June 1944 Welfare Officer of the *Waffen-SS* in Estonia, *SS-Untersturmführer* Willy Hillen, wrote on the basis of information obtained from the Chief of the Headquarters of the Estonian General Inspection, Lieutenant Colonel Alfred Luts (1899–1991 in USA), that 38,000 men had been mobilised in Estonia by 10 June 1944. In the July report, the Welfare Officer wrote that the number 38,000 was by no means accurate.⁶⁹

Mobilised men were used to supplement existing units and to form seven border defence regiments and a reserve regiment for the latter, Police Fusilier Battalions No. 286, 288, 291 and 292, and five Police Pioneer Building Battalions. In the staff orders of the Estonian supplementary units of the *Waffen-SS* from 27 March to 15 September 1944 we can find the names of more than 13,700 men who were assigned to the Estonian units of the *Waffen-SS* at the time. Most of them were mobilised, but the number also included members of Eastern battalions who were assigned to the *Waffen-SS* in the spring and summer of 1944 (see above) and more than 1,700 “Finnish Boys” who came back from Finland in August.⁷⁰

Use of Men Conscripted during Forced Mobilisation in 1943–1945

1943–1944: 3rd Estonian SS Brigade.

On 5 May 1943, Chief of the SS Main Office, *SS-Obergruppenführer* and General of the *Waffen-SS* Hans Jüttner (1894–1965), ordered the formation of the Estonian SS Volunteer Brigade. The brigade was manned by the men who remained after the Battalion “Narwa” was sent to the front and men conscripted from March to August during the hidden mobilisation (see above). The Estonian SS Brigade was supposed to include two infantry regiments with three infantry battalions, an infantry gun company, anti-tank company and pioneer company in each, as well as an artillery battalion, anti-aircraft battalion and rear subunits of the brigade. The first regiment of the brigade gave the oath on 6 June 1943.⁷¹ Brigade Commander was the former Commander of the Estonian SS Legion, Augsburg, who was promoted to

⁶⁸ “Reichskommissar f. d. Ostland an Reichsleiter Bormann. Posttelegramm 31.1.44.” (note 67); “1904.–1923. aastal sündinud meeste kaitseteenistusse kutsumise määrus,” *Ametlik Teataja* 1944 3, 5; “Ohvitseride, sõjaväeametnikkude, ohvitseriasetahtlate, sõjaväeloomaarside, sõjaväeapteekrite, allohvitseride ja sõjaväe meditsiini- ning loomavelskrite kaitseteenistusse kutsumise määrus,” *Ametlik Teataja* 1944 3, 6; “Arstide, loomaarside ja rohuteadlaste kaitseteenistuse kohustuse määrus,” *Ametlik Teataja* 1944 3, 7; “Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määrus,” *Ametlik Teataja*, 1944 5, 9; “1926. a sündinud meeste kaitseteenistusse kutsumise määrus,” *Ametlik Teataja* 1944 17, 43; “1927. aastakäigu lennuväe abiteenistusse kutsumise määrus,” *Ametlik Teataja* 1944 18, 47.

⁶⁹ “Tätigkeitsberichte des Fürsorgeoffizier der Waffen-SS Estland für die Monate Juni, Juli 1944,” ERA R 165–1–4.

⁷⁰ “SS-Gren. Ausb. u. Ers. Btl. 33. Personal-Befehle Nr. 12/44 – 40/44. 9.2.44–15.4.44,” ERA R-67–2–7, pp. 44–132; “SS-Gren. Ausb. Rgt. 20. Regiments-Personal-Befehle Nr. 7/44–11/44. 28.4.–21.5.44,” ERA R-67–2–8, pp. 20–55; “SS-Gren. Ausb. u. Ers. Einheiten 20. Regiments-Personal-Befehle Nr. 27/44–105/44. 19.6.–15.9.44,” ERA R 67–2–8. p. 77, R 67–2–9, R 67–2–10.

⁷¹ “Jüttner. Betr. Umgliederung der 1. SS-Inf. Brig. (mot) in die Estnische SS-Freiw. Brigade. 5. Mai 1943. SS-FHA. Kdo. Amt d. Waffen-SS. Org. Tgb. Nr. 600/43 g. Kdos.,” BA NS 19 / 3523; “1. Estnische SS-Frw. Gren. Rgt. Regiments-Tagesbefehle Nr. 25/43 (19.5.43), 26/43 (25.5.43), 27/43 (29.5.43), 29/43 (20.6.43), 32/43 (10.7.43), 35/43 (23.7.43), 37/43 (15.8.43), Regiments-Sonderbefehle Nr. 25/43 (27.5.43), 27/43 (4.6.43),” ERA R 67–2–2, pp. 46–59, 62–64, 67–69, 76–77, 80–81.

Officers of the Estonian Border Defence Reserve and Training Regiment at Maleski glass factory, Central Estonia. Third from the left is Captain Nõmm (in the uniform of the Estonian Army).

Kamilkar Mengel, *Suyurim armastus*, vol. 4.

SS-Standartenführer on 1 June 1943. *Legion-Standartenführer* Johannes Soodla (1897–1965 in Germany) was appointed Commander of the 1st Regiment on 15 August 1943. On 10 October 1943 he was appointed Inspector General of the Estonian *Waffen-SS* Formations and promoted to *Legion-Oberführer*. Colonel (*Legion-Standartenführer*) Henn-Ants Kurg, the former leader of the group "Erna" replaced him as Regiment Commander. He drove onto a mine near Nevel and died on 28 December 1943. *Legion-Sturmbannführer* Paul Vent (1900–1944, missed in action) succeeded him. *Legion-Standartenführer* Juhan Tuuling (1897–1946 in Denmark) was appointed Commander of the 2nd Regiment and *Legion-Sturmbannführer* Alexander Sobolev (1891–1944; died of wounds) became Commander of the Artillery Battalion.⁷²

The mobilisations that took place in 1943 did not provide the desired number of men. There were not enough men to form the planned two grenadier regiments consisting of three battalions. The new composition of the Estonian SS Volunteer Brigade was established on 18 October 1943. The brigade included two grenadier regiments, two battalions in each, four companies in each battalion; in addition, both regiments included an infantry gun company, anti-tank company and pioneer company. The brigade also included the 53rd SS Anti-Aircraft Battalion, the 53rd SS Artillery Battalion and a signal company. The 33rd SS Reserve and Training Battalion stayed in Debica when the brigade was sent to the front. The brigade was supposed to include 7,253 men.⁷³

On 22 October 1943, the brigade was renamed the 3rd Estonian SS Volunteer Brigade, and its regiments were assigned the numbers 42 and 43, but already in November they were changed to 45 and 46. On 24 October 1943 the brigade was sent to the area of Nevel, involved in the operation "Heinrich" and was subordinated to the "Kampfgruppe Jeckeln" (see above). On 8 November, the operation "Heinrich" was stopped, and on 10 November 1943 the 3rd Estonian SS Brigade was placed under the

⁷² "1. Estnische SS-Frw. Gren. Rgt. Regiments-Tagesbefehl Nr. 37/43 (15.8.43)" (note 71); Harri Rent, *Ma jäin ellu* [I Survived] (Tallinn, 1997) 62; "Tätigkeitsbericht des Fürsorgeoffizier der Waffen-SS Estland für den Monat Dezember 1943. 1. Januar 1944," ERA R-165-1-4, pp. 48–53; "Stammtafel der Art. Abt./Estn. SS-Frw. Brig.," BA MA RS 3-20 / 1; Georg Ilital, *Kohustus kutsus* [Commitment Calls] (Tallinn, 1997) 17, 21.

⁷³ "SS-FHA. Betr.: Estn. SS-Freiw. Brigade. 18. Okt. 1943. Abt. II Org. Abt. Ia/II. Nr. 1564/43 g. Kdos.," BA NS 19 / 3504.

command of the 16th Army. In mid-December, the brigade was sent to the Nevel front. On 31 December 1943, there were 5,099 men in the brigade. On 23 January 1944, a field reserve battalion was formed in the rear area of the brigade, to which 2,500 men, mainly born in 1925, were assigned from Debica.⁷⁴

1944: 20th Estonian SS Division.

On 24 January 1944, Hans Jüttner ordered transformation of the Estonian brigade into a division. The name was changed immediately. The formation of the division had to take place in Estonia, involving men mobilised in 1944.⁷⁵ The 20th Estonian SS Volunteer Division (20. *Estonische SS-Freiwilligen Division*) was renamed the 20th *Waffen-SS Grenadier Division* (20. *Waffen-Grenadier-Division-SS (estnische Nr. 1)*) on 26 May 1944.

Subsequently the third grenadier regiment was formed (no. 47). The 53rd SS Artillery Battalion was transformed into the 20th SS Artillery Regiment. A pioneer battalion, signal battalion, anti-tank battalion, anti-aircraft battalion and rear units were also formed. A third battalion for the grenadier regiments also had to be formed. Augsberger remained the Division Commander. On 30 January 1944, he was promoted to *SS-Oberführer* and on 21 June 1944 to *SS-Brigadeführer* and Major General of the *Waffen-SS*. According to his report of 18 February 1944, there were 7,319 men in the division and 659 men were lacking.⁷⁶

The 33rd SS Reserve and Training Battalion was brought from Debica to Estonia in March 1944. The 20th SS Grenadier Reserve Battalion and the 20th SS Grenadier Training Regiment were formed on the basis of the battalion in April. They were united under the name of the 20th SS Training and Reserve Units (*SS-Ausbildungs- und Ersatzeinheiten 20*) under the command of Training Regiment Commander *SS-Sturmabführer* Georg Ahlemann. The reserve and training units were subordinated to the Commander-in-Chief of the *Waffen-SS* in Ostland *SS-Obergruppenführer* and the General of the *Waffen-SS*, Walter Krüger (1890–1945 in Courland, Latvia; committed suicide).⁷⁷

On 14 May 1944, Himmler wrote to Jeckeln and Krüger that the formation of the division had to be completed as soon as possible, by 15 June. He planned to start forming another Estonian SS division by 15 July. He saw two options for it: first, in agreement with the Army Group "Nord," to give the division one or two border

⁷⁴ "Stammtafel des Estnischen SS Freiwilligen Grenadier Regiments" (note 54); "Stammtafel des SS-Feldersatz-Battalion 20," BA MA RS 3–20 / 1; "SS-Gren. Ausb. u. Ers. Btl. 33. Personal-Befehle 2/44 (15.1.44), 3/44 (15.1.44), 5/44 (19.1.44), 6/44 (24.1.44), 8/44 (28.1.44), 9/44 (29.1.44)," ERA R 67–2–7, pp. 4–13, 20–32, 37–39; "SS- u. Polizei v. d. Bach ("Heinrich")," BA MA N 756–180; "Jeckeln. Einsatzbefehl Nr. 1 für Unternehmen Heinrich. 30. Oktober 1943. Kampfgruppe Jeckeln la Nr. 301/43 geh.," LVVA P 82–1–14, pp. 68–69; "OKdo. H. Gr. Mitte an Pz. AOK 3. 9.11.1943. la Nr. 13 051/43 geh. Fernschreiben; OKdo. H. Gr. Mitte an Pz. AOK 3. 9.11.1943. la Nr. 13 028/43 geh. Fernschreiben," BA MA N 756–180 (copies, originals in BA MA RH 21–3 / 251); "Feldtruppenteile, Ergänzungseinheiten und sonstige dem SS-Führungshauptamt unterstehende Dienstseinheiten. 31.12.1943," BA MA N 756–180; "SS- und Polizei-Kampfgruppe Jeckeln (1943–44)," BA MA N 756–180; *Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas* 325. Jüri Rimmelgas, *Kolm kuuske Three Fir-trees* (Stockholm: EMP, 1955) 154–58, 166; Harald Riipalu, *Kui võideldi kodupinna eest. Mälestuskilde sõja-aastatest 1944* [When For Home Soil Was Fought. Memory Pieces From the Years of War] 2nd ed. (Tallinn: Olion, 2004) 15–37.

⁷⁵ "Jüttner. Betr.: Umgliederung bzw. Neuaufstellung der 3. Estn. SS-Freiw. Brig. zur 20. Estn. SS-Freiw. Div. SS. 24. Jan. 1944. SS-FHA Amt II Org. Abt. Ia/II. Tgb. Nr. 180/44 g. Kdos.," BA MA N 756–181 (copy).

⁷⁶ "Jüttner. Betr.: Umgliederung bzw. Neuaufstellung der 3. Estn. SS-Freiw. Brig. zur 20. Estn. SS-Freiw. Div. SS" (note 75); "Augsberger, SS-Oberführer. Meldung vom 28.2.1944. Verband: 20. Estn. SS-Frw.-Div.," BA MA N 756–181 (copy).

⁷⁷ "SS-Gren. Ausb. u. Ers. Btl. 33. Personal-Befehle Nr. 12/44 – 40/44 (9.2.–15.4.44)," ERA R 67–2–7, pp. 44–132; "SS-Gren. Ausb. Rgt. 20. Regiments-Personal-Befehle Nr. 7/44 – 11/44 (28.4.–21.5.44)," ERA R 67–2–8, pp. 20–55; "SS-Gren. Ausb. u. Ers. Einheiten 20. Regiments-Personal-Befehle Nr. 27/44 – 105/44 (19.6.–15.9.44)," ERA R 67–2–8, p. 77p, R 67–2–9, R 67–2–10.

defence regiments with all officers, NCOs and soldiers; or, second, to mobilise promptly 5,000 conscripts who had so far had an extension. To form the new division, each regiment of the existing division had to provide one battalion to start the regiments of the new division and replace it by the same number of men from border defence regiments. By 1 October 1944, Himmler was planning to unite both Estonian divisions into a corps.⁷⁸ The second Estonian SS division was never formed.

On 17 April 1944, there were 7,760 men in the 20th Estonian SS Division (including 913 *Hiwis* and reserve battalion men). At that time the planned number of men in the division was 16,135, including 2,443 *Hiwis*. On 30 June 1944 there were 13,423 men in the 20th Estonian SS Division and on 15 September 1944 there were 15,382 men.⁷⁹

The 20th Estonian SS Division started moving to the Narva front on 14 February 1944. The division was subordinated to the III SS Panzerkorps "Germania". On 23 February 1944 the Army Detachment "Narwa" was formed on the basis of the LIV Army Corps. The detachment was responsible for the Narva front and from 14 August 1944 also for the southeastern Estonian front section. The Commanders-in-Chief of the "Narwa" were Infantry Generals Johannes Frießner (1892–1971) and from 3 July 1944 Anton Grasser (1891–1976). Until the retreat to the Tannenberg Line in Vaivara Sini-mäed on 24–26 July 1944, the 20th Estonian Division at the front was subordinated to the III SS Panzerkorps "Germania" (Commanding General *SS-Obergruppenführer* and General of the *Waffen-SS*, Felix Steiner, 1896–1966). In the battles at the Narva front and during the retreat to the Tannenberg Line, the division suffered severe losses and only three battalions managed to maintain their battle capability. Therefore the division was sent to reserve, and its regiments and battalions participated in the Sinimäed battles under the 11th SS Panzer Grenadier Division "Nordland" and the 4th SS Panzer Grenadier Brigade "Nederland," as well as of Wehrmacht's 11th Infantry Division. The front stayed in the Tannenberg Line until the Germans left Estonia in September 1944.⁸⁰

After the south-eastern Estonian front section was subordinated to the Army Detachment "Narwa" the Battle Group "Wagner" under the command of the Commander of the "Nederland" *SS-Brigadeführer* and Major General of the *Waffen-SS* Jürgen Wagner (1901–1947; was executed in Belgrad, Yugoslavia) was sent there from the Tannenberg Line. The following 20th Estonian SS Division units were subordinated to it: 2nd Battalion of the 47th Regiment, 1st Battalion of the 45th Regiment and two battalions of the 46th Regiment. The 3rd Battalion of the 46th Regiment that was crushed on the 25th of July was replaced at the Emajõgi front by the so-called "Finnish Boys" 1st Battalion on the 26th of August.

⁷⁸ "Himmler an Jeckeln und Befehlshaber der Waffen-SS Ostland SS-Gruppenführer Krüger. 14. Mai 1944. Reichsführer-SS 35/59/44 g.," BA NS-19 / 382.

⁷⁹ "Auszug aus der Stärkemeldung des SS-FHA: 20. Estn. SS Frw. Div. (einschl. Frw. Ers. Batl. + Batl. 660). 17.4.44.," BA MA N 756-181; "Himmler an Jeckeln und Krüger" (note 78); Nömm 131 (Nömm's information is based on the book by Hugh Page Taylor. *Uniforms, Organization and History of the Waffen-SS*, vol. 5, San Jose, 1982: 172, 204).

⁸⁰ "A.O.K. 18. KTB, Teil 4g. Zusammenfassungen v. 1.1. bis 15.7.1944" (note 33); "KTB, Teil 4h. Zusammenfassungen v. 16.7. bis 7.10.1944.," BA-MA RH 20-18 / 839; "Generalkommando LIV. A. K. als Gruppe Sponheimer. KTB Nr. 26 (1.2.–23.2.1944)" (note 29); "Armeegruppenkommando Narwa. KTB: Nr. 1. Teil I (23.2.–15.3.1944),," Teil II (16.3.–31.3.1944), Nr. 2 (1.4.–30.4.1944), Nr. 3 (1.5.–31.5.1944)" (note 29); "Nr. 4 I. Teil (1.6.–15.6.1944),," BA MA RH 24-54 / 143, "Teil II (16.6.–30.6.1944),," BA MA RH 24-54 / 144, "Nr. 5 (1.7.–31.7.1944),," BA MA RH 24-54 / 153, "Nr. 6 (1.8.–31.8.1944),," BA MA RH 24-54 / 156, "Nr. 7 (1.9.–25.9.1944),," BA MA RH 24-54 / 160; "Generalkommando II. Armeekorps. KTB Nr. 5" (note 33); "Heeresgruppe Nord. Frieszner. Geheime Kommandosache. An Nachr. Admiral oestl. Ostsee. 22.7.1944 22.45. Fernschreiben," BA MA RM 45 I-154; Riipalu, *Kui võideldi kodupinna eest*, 38–58, 80–81; Arnold Purre, "Võitlused Eestis 1944" [Battles in Estonia in 1944] in *Koguteos Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*, vol. 9 (Stockholm: EMP, 1960): 19–20, 22–24;

The 200th Estonian Infantry Regiment of the Finnish Army was moved from the Karelian front in mid-August 1944. 1,800 soldiers and officers of the regiment, with the consent of the Finnish Army Higher Command, came back to Estonia and the German occupying forces in Estonia promised them amnesty from avoiding mobilisation and fleeing to Finland. The "Finnish Boys" 2nd Battalion was sent to the field reserve battalion of the 20th Estonian SS Division and some "Finnish Boys" also to training and reserve units in Klooga.⁸¹

In early September the Battle Group "Wagner" was taken back to the Tannenberg Line. The abovementioned units of the 20th Estonian SS Division that were in South Estonia stayed at the Emajõgi front and were subordinated to the II Army Corps subordinated to the Army Detachment "Narwa". On 16 September 1944 Hitler allowed evacuation from Estonia. On 17 September 1944 Red Army Leningrad Front rifle corps, including the 8th Estonian Rifle Corps, began an assault from the Emajõgi and moved forward fast threatening the rear of the German formations at the Tannenberg Line. German formations at the Emajõgi front retreated through Põltsamaa and Viljandi to Latvia where they moved further west. The units that were in the Tallinn area were evacuated by sea.

The OKW was interested in taking motorised and battle-capable units out of Estonia. Therefore, mostly border defence regiments, *Omakaitse* battle units and police infantry battalions stayed in Estonia. Many members of these units did not want to leave Estonia but hoped to continue resisting the advancing Red Army. The Red Army took Tallinn on 22 September 1944.⁸²

On 27 September 1944, after the battles in mainland Estonia ended, the High Command of the 18th Army ordered to send all Estonian units and battle-capable Estonians to Germany.⁸³

On 24 September, there were some clashes in Haapsalu between troops of the 20th SS reserve and training units and Wehrmacht units. Estonians attempted to fly the national blue, black and white flag. The 23rd Wehrmacht Infantry Division was ordered to arrest all members of the Estonian *Waffen-SS* units who were in Haapsalu. Clashes between retreating German units and Estonian men also took place in and near Tallinn, in Pärnu and elsewhere. On 24 September 1944, there were about 2,000 Estonians in Western Estonia under the command of Captain Julius Made and Rear Admiral of the former Estonian Navy, Johan Pitka (1872–1944, missed in action). Most of them were taken to Saaremaa, and 1,500 of them were shipped to Danzig on 30 September 1944.⁸⁴

All regiment commanders changed in Estonia during battles. The Commander of the 45th Regiment, *Waffen-Obersturmbannführer* Paul Vent, was appointed Commander of the new 47th Regiment and replaced by the promoted Commander of the 1st Battalion of the 45th Regiment, *Waffen-Sturmbannführer* Harald Riipalu (1912–1961 in

⁸¹ "Armeegruppenkommando Narwa, KTB Nr. 6 & 7"; Generalkommando II. Armeekorps. KTB Nr. 5," Uustalu and R. Moora (note 1).

⁸² "Armeegruppenkommando Narwa", KTB Nr. 7"; "Generalkommando II. Armeekorps, KTB Nr. 5"; *Lühike ülevaade mõningatest Eesti üksustest Wehrmachtis, politseis ja SSis* [Short Overview on Some Estonian Units in Wehrmacht, Police and SS], comp. Leo Tammiksaar (Tallinn: Leo Tammiksaar, 2001).

⁸³ "A.O.K. 18. KTB, Teil 4h. Zusammenfassungen v. 16.7. bis 7.10.1944."

⁸⁴ "Armeegruppenkommando Narwa, KTB Nr. 7"; "Blum, Korv. Kapt. u. Abtlg. Kdr. M. A. A. 532. Bericht über die Absetzbewegungen der M. A. A. 532. 28.9.1944. Abschrift," BA MA RM 45-I / 222; "Geleitlage 21.9. 12.00 Uhr. Baltischport"; "Noch Geleitlage 30.9. 1200 Uhr. Libau"; "Geleitlage 30.09.[1944]. 1200 Uhr. Ahrensburg," all in: BA MA RM 45-I / 246; "noch Geleitlage 2.10. 1600 Uhr. Ahrensburg," BA MA RM 45-I / 247; Karl Gailit, *Eesti sõdur sõjatules. Rindereporterit sulega* [Estonian Soldier in War. Memories of the War Correspondent] (Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia, 1995).

Great Britain). Commander of the 46th Regiment *Waffen-Standartenführer* Juhan Tuuling was dismissed after the retreat from the Narva front to the Sinimäed and replaced by *Waffen-Obersturmbannführer* Alfons Rebane.⁸⁵

1944: Border Defence Regiments.

A large part of the mobilised men was used in border defence regiments. The regiments were modelled on a security regiment: staff and staff company, anti-tank platoon and three four-company infantry battalions, in total 2,384 men.⁸⁶ In addition, the regiment included pioneer, signal and infantry gun companies.

The formation of border defence regiments started immediately after the beginning of the 1944 mobilisation. First the regiment "Reval" was formed in Tallinn. It was sent to the Narva front on 13 February. The regiment was poorly equipped and trained and therefore incapable of fighting as a regiment. Its individual battalions were divided among German infantry divisions. In spring the regiment was decommissioned, and the men were sent to the 20th Estonian SS Division.

Another six regiments and the reserve regiment were formed in February. The 1st Border Defence Regiment was formed in Rakvere, the 2nd Regiment in Tartu, and the 3rd Regiment in Pärnu. The 4th to 6th Border Defence Regiments were formed on the basis of the reserve units of *Omakaitse* territorial regiments, respectively in Tartu, Paldiski and Pärnu. The reserve regiment was formed in Tartu and later moved to Viljandi.⁸⁷

The official German name of the border defence regiment was *Estonisches SS-Grenzschutzregiment*. The name reflects their administrative subordination to the Supreme Commander of SS and Police in Ostland. At the same time, the Wehrmacht headquarters in Estonia, to which *Omakaitse* was subordinated, also participated in the formation of the regiments. Members of the regiments had Wehrmacht's ranks and epaulets and collar-patches, but some subunits also wore *Waffen-SS* uniform. Senior officers often wore uniform of the Estonian Army. At the front, border defence regiments were under the command of the headquarters and division staffs of the respective front section.

From February to April, the border defence regiments were deployed in the area of Lakes Peipus and Pskov, apart from the 2nd and 3rd border defence regiments that were sent to the Narva front. In May the 13th *Luftwaffe* Field Division was decommissioned, and its staff was renamed the staff of the 300th Special Purpose Division (*Division z. b. V. 300*). The border defence regiments that were in the area of Lakes Peipus and Pskov were subordinated to it. The Division Commander was Major General Rudolf Höfer (1892–1961). From 22 to 24 July, the headquarters staff of the division was sent with the 4th and 6th Border Defence Regiments to the Narva front. The 300th Division and the Estonian border defence regiments took over the front section of the river Narva from Lake Peipsi to the so-called Auvere "hedgehogs head" on 25 July. After the beginning of the Red Armys assault in September, the staff of the 300th Division retreated from Estonia; the regiments that had no transportation vehicles stayed in Estonia.

⁸⁵ *Eesti Diviisi struktuur ja ohvitseride koosseis II maailmasõjas* [The Structure and Composition of the Officer Corps of the Estonian Division in the World War II], comp. Leo Tammiksaar (Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia, 1998; *Lühike ülevaade mõningatest Eesti üksustest Wehrmachtis, politseis ja Ssis*.

⁸⁶ ERA R 358–2–18, pp. 127, 161–164; R 358–2–19, pp. 83, 97–124; Mihkel Hennoste, "Eesti üksused Eesti piiride kaitseks" [Estonian Units Defending Estonian Borders], vol. 1. Manuscript, s. a., s. l., p. 116; Mengel 4: 129–30.

⁸⁷ ERA R 358–2–18, pp. 38–40, 86, 124–125, 168, 173; R 358–2–19, pp. 65–82; Mengel, vols. 1–4.

The 1st and 5th Border Defence Regiments were fighting in August and September in South Estonia at the Emajõgi front under the command of the 207th Security Division. The assault of the Red Army on the 17th of September started at the front section of the 1st Border Defence Regiment, and the regiment was completely crushed. The reserve regiment of the border defence regiments was taken to Germany.⁸⁸

There is little information about the actual size and losses of the border defence regiments. According to the *Waffen-SS* Welfare Officer in Estonia, border defence regiments lost approximately 300 men in July 1944. In his August report he informed that on 10 August 1944 there were 19,710 men in border defence regiments.⁸⁹

1944: Police Fusilier Battalions and Police Building Pioneer Battalions.

On 12 April 1944, Colonel Reichelt of the headquarters of the Army Detachment "Narwa" informed the headquarters of the Army Group "Nord" that *SS-Obergruppenführer* Jeckeln had formed the Estonian Police Regiment and placed it at the disposal of the Army Detachment "Narwa." The battalions of the regiment reached the front, where they replaced Police Battalions No 29–32 (see above).

On 15 June 1944, Commander-in-Chief of the Order Police in Ostland reported to Himmler about the formation of new units in Estonia, Latvia and Lithuania. The report reflects the formation and composition of the battalions mentioned above. The new units that were formed included the staff of the 1st Estonian Police Regiment, two four-company police infantry battalions (*Polizei-Füsilier-Bataillon*), numbers 291 and 292, including about 630 men each and a reserve company within the 35th Police Battalion. In addition, more mobilised men were added to Police Battalions No. 286 and 288, which were formed for the operation "Heinrich," but who were sent back to their service posts in early 1944.

On 8 July, the headquarters staff of the 1st Police Regiment was withdrawn from the Narva front, renamed the staff of the 2nd Police Regiment and appointed to command the 37th, 38th and 40th Police Battalions (see above). The 286th, 288th, 291st and 292nd Battalions stayed at the Narva front. In August the 286th, 288th and 292nd Battalions were subordinated to the 300th Special Purpose Division of the border defence regiments, where they stayed until the end of military activities in Estonia.

Five police pioneer battalions were formed from mobilised ethnic Russians with Estonian citizenship in Pechory County. In July, the 4th Estonian Police Pioneer Battalion was at the Narva front, and in August–September the 1st and 2nd Estonian Police Pioneer Battalions were at the Emajõgi front.⁹⁰

⁸⁸ "A.O.K. 18. KTB, Teile 4g, 4h"; "Armeegruppenkommando Narwa, KTB Nr. 1–7"; "Generalkommando II. Armeekorps, KTB Nr. 5"; Mengel, vols. 1–4

⁸⁹ "Tätigkeitsbericht des Fürsorgeoffizier der Waffen-SS Estland für den Monat Juli 1944, Tätigkeitsbericht des SS-Fürsorgekommando Estland für den Monat August," ERA R-165–1–4.

⁹⁰ "Der Höhere SS- und Polizeiführer für das Ostland, der Befehlshaber der Ordnungspolizei an den Reichsführer-SS und Chef der Deutschen Polizei – Chef der Ordnungspolizei –. Betr.: Aufstellung von neuen Einheiten (Schutzmannschaft) im Ostland und im Generalgouvernement. 15. Juni 1944. Kdo. Abt. V 10.00 Nr. 3314/44. Nr. 1716/44 g., BA MA N 756–180 (copy, original in: BA R 19 / 326); "Armeegruppenkommando Narwa, KTB: Nr. 2–7"; "Generalkommando II. Armeekorps, KTB Nr. 5"; "Memoirs of Karl Randma and Kaarel Kotkas about the 286th Estonian Police Battalion" (note 63); "J. Madise telegramm Kindralinspektuurist 23.3.44 malevate ülematele," ERA R 358–2–18, p. 231; "288. politseipataljoni ülema hauptmann Lannu kiri sideohvitserile 28.7.1944," ERA R 64–1–197, p. 339; "Der Fürsorgeoffizier der Waffen-SS Estland. An das RuS- Hauptamt, Amt für Angehörigeunterhalt im Ausland. Betr.: Tätigkeitsbericht für den Monat Juni 1944. 10. Juli 1944. Az. A3/7-M./te., ERA R 165–1–4, p. 26; "SS-Oberführer J. Soodla. An den Aufstellungsstab Generalmajor Riiberg. Betr.: Estland-Russen. 21. April 1944. Nr. 538/44 Kd/U," ERA R 358–2–18, p. 256; "Generalinspekteur der Estnischen SS-Legion J. Soodla. Monatliche Kräfteübersicht. Stand vom 1.4.1944. (Listenstärke). 2. April 1944," ERA R 358–2–18, pp. 245–246; "Omakaitse Petserimaa Maleva Staap Omakaitse Ülemale. Käsitleb: Maleva Tagavaraväepataljoni likvideerimist. Nr. 121/43/Admin. Petseri 20. juuni 1944," ERA R 358–2–18, p. 257.

1944: *Omakaitse* Units at the Front.

On 1 October 1942, the voluntary territorial *Omakaitse* was subordinated to the Commander-in-Chief of the Rear Area of the Army Group "Nord." The leader of the *Omakaitse* was at first Colonel Jaan Maide (1896–1945; executed in Moscow) and later Lieutenant Colonel Arnold Sinka (1897–1986 in Australia), who commanded 12 regiment-status regional units (*Malev*, 11 counties and Tallinn) that were divided into battalions. There were more than 38,000 men on the list of the voluntary *Omakaitse* in the summer of 1942. On 30 January 1944, Hjalmar Mäe issued a regulation obliging men aged 17–60 to join *Omakaitse*. This concerned men who were not mobilised or were not subject to mobilisation. In spring 1944, a 42-man rapid reaction commando (*Jagdkommando*) was formed at each *Omakaitse* regional unit.

The following *Omakaitse* regiments were sent to the front in South Estonia under the command of the XXVIII Army Corps of the 18th Army on 12 August 1944: the three-battalion Tartu County Regiment, the two-battalion Lääne County Regiment, the three-battalion Viljandi County Regiment, the two-battalion Pärnu County Regiment and six individual battalions. Five battalions were under the command of the XXVIII Army Corps at the front on the 20th of September. In total, there were more than 4,000 members in *Omakaitse* units at the front.⁹¹

1944–1945: Estonian Units in Germany after Evacuation from Estonia.

In the autumn of 1944, all Estonian military personnel who arrived in Germany were concentrated in a training centre in Neuhammer (now Świątoszów in Poland) in order to reorganize the 20th Estonian SS Division again. The number of men totalled 15,000. Because of the fast advance of the Red Army the training was stopped earlier than planned, on 20 January 1945. The division staff, the 45th and 46th Regiment and Artillery Regiment left Neuhammer on 22–23 January. The division was subordinated to the VIII Army Corps of the 17th Army and sent to liquidate the Red Army's "hedgehog's head" at Oppeln (Opole). In early March, the division was caught in an encirclement, and Division Commander Augsburg was killed on 19 March near Neustadt (Prudnik). SS-Oberführer Berthold Maack (1898–1981) was appointed new Division Commander. At the end of March, the division was again involved in a battle near Bolkenhain (Bolków) and on 15 April sent to the front near Schönau (Świerzawa) under the command of the VIII Army Corps. On 20 April, the division was subordinated to the 17th Army and sent to the area of Goldberg–Hirschberg (Złotoryja–Jelenia Góra). On 7 May 1945, the 20th Estonian SS Division was ordered to withdraw from the front. The division was supposed to follow the route Hirschberg–Turnau–Pilsen (Jelenia Góra–Turnov–Plzeň), but they did not manage to get there and surrendered to the Red Army in the area of Mělník. There were an estimated 6,500–7,000 men in the division at the time, and approximately 500 of them were killed by Czech communists and Red Army soldiers (this is called the "Czech hell" in memoirs). Approximately the same number of men managed to reach the American zone.

A new reserve and training regiment was formed for the division in Denmark in January 1945. Later it was based in Odense on the island of Fyn. The 2nd Battalion was

⁹¹ "Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määrus," *Ametlik Teataja*, 1944 5, 9; "Omakaitse Viru Maleva IX territ. pataljoni juures moodustatud jahikomando koosseis. 02.04.44.," ERAF 5–1–1; "A.O.K. 18. KTB, Teil 4h", "Zusammenfassung v. 12.8.1944; Truppeneinteilung von 18. Armee (o. Versorgungs-Tr.). Stand 26.8.44 18.00, 30.8.44 24.00, 9.9.44 24.00, 20.9.44 24.00," BA MA RH 20–18 / 840; "Mihkel Hennoste kogutud materjalid" [Materials Collected by Mihkel Hennoste], ERAF ESSA.

formed from older and stronger men. The men had earlier served in the 20th Estonian SS Division, eastern and police battalions, *Omakaitse* units, coast defence units, border defence regiments and as *Hiwis*. The boys from the airforce auxiliary services were also concentrated in Odense. A youth battalion was formed from boys born in 1926–27.

At the end of March, the division required more men. The 2nd Battalion was sent to supplement the division on 3 April 1945. Battalion Commander Julius Made no longer wanted to take the men to the front, and the battalion stayed in Neumünster, where it surrendered to the British forces. The youth battalion was sent to the front on 17 April under the command of the 103rd Panzer Brigade subordinated to the III SS Panzer corps. On 3 May, the battalion surrendered to the US Army at Neustadt-Clewen.

The Commander of the 45th Regiment was *Waffen-Obersturmbannführer* Riipalu and from late January 1945 *Waffen-Sturmabführer* Paul Maitla (1913–1945; killed by Czech partisans). The Commander of the 46th Regiment was *Waffen-Standardenführer* Alfons Rebane, who fulfilled the duties of Division Commander after Augsburg was killed and before Maack arrived. Commander of the 20th SS Artillery Regiment Sobolev was lethally wounded in October 1944 in Klaipeda and replaced by German *SS-Sturmabführer* Hans Belzer (born 1913) on 20 January 1945.⁹²

Conclusion

Hundreds of pages have been written about Estonian units within the German Armed Forces. Most of them, however, are based on memoirs of former soldiers, officers and non-commissioned officers. Therefore the texts published so far are full of mistakes, particularly regarding the nomenclature of units and their subordination. Memoir literature also fails to place the Estonian units in the broader context of World War II and the Eastern Front and tends to overrate their role in warfare. Very little attention is paid, furthermore, to the role of the *Wehrmacht* and *Waffen-SS* headquarters and staffs in commanding and directing the warfare. There are no detailed treatments of the role and activities of other *Wehrmacht*, *Waffen-SS*, *Kriegsmarine* and *Luftwaffe* units and formations while occupying Estonia in 1941, during the occupation of Estonia in 1941–1944, as well as in the battles fought on Estonian territory in 1944. Filling these gaps by making use of the enormous number of recorded sources is the most important future task for researchers of the history of Estonian military units.

Concerning the German occupation more generally, the role of German military and civilian authorities in Estonia has also been treated rather superficially, including the activities of institutions subordinated to the Estonian Commissar General, the activities of institutions and units subordinated to the Commander-in-Chief of the Rear of Army Group "Nord" (the 207th Security Division, Field Commandantures) in Estonia, the functions and tasks of police agencies – the *Sicherheitspolizei* (security police) and the SD, the *Ordnungspolizei* (order police), etc. There are also numerous gaps in information about the activities of the Estonian Self-Administration led by Hjalmar Mäe, and

⁹² Arvi Tiniits, *Välgumärgi kasvandikud* [Pupils of the Flash] (Toronto: Lennuväepoiste Klubi, 1982) 224–27, 231; Karl Gailit, "Sõja lõpp ja vangipõlv" [End of the War and POW-time], 1–2, in: *Videvik* 26 and 27, 14 and 21 July 1993; *Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas* 445, 490; Eduard Möts, "Lennuväe abiteenistustelased sõjakeerises" [Air Force Auxiliary Service Boys in Battles], in: *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*, vol. 10 (Stockholm: EMP, 1962): 91–93.

there is no comprehensive picture of Estonian economy during the German occupation, including the oil-shale industry.

The events of World War II have been an object of historical research and public attention both within the Soviet Union as well as in the free world. The disinformation created by the propaganda agencies of the Soviet Union about events in Estonia during the German occupation, including attempts at discrediting Estonian refugees by connecting them to the German occupation authorities during World War II, is used against Estonia to this day. Impartial historical research can help to overcome the simplistic schemes created for propagandistic objectives and provide a true picture of what actually took place.

Such research was given an impetus in the second half of the 1990s when the crimes against humanity committed during and after World War II, during both the German and Soviet occupations, became the centre of scholarly attention in Estonia, Latvia and Lithuania. In 1998 the President of the Republic of Estonia convened the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity. The Commission has by now published reports of the Soviet occupation of 1940–1941, as well as the German occupation of 1941–1944. Our article has grown out of the research fostered by the Commission.

Translated from the Estonian by Natalia Schönfeld

Igaunju militārās vienības Vācijas bruņotajos spēkos un policijā Otrā pasaules kara laikā

TOMASS HĪO, AIVARS NIGLASS UN PĒTERIS KĀSIKS

Igaunju vienības Vācijas bruņotajos spēkos 1941.–42. gadā veidoja no brīvprātīgajiem. Sākot ar 1943. gadu notika piespiedu mobilizācija. Vācu politiskā vadība sākumā izturējās atturīgi vai klaji negatīvi pret okupēto apgabalu iedzīvotāju iesaistīšanu cīņā ar Padomju Savienību. Kad situācija frontē pasliktinājās, Igaunijā notika 20 gada gājumu mobilizācija. 1941. gadā igauņu viri bija gatavi cīnīties, lai atriehtos par padomju represijām 1940.–41. gadā, it sevišķi par 1940. gada jūnija deportāciju. 1944. gadā sabiedrības atbalstu mobilizācijai nodrošināja vēlēšanās aizkavēt atkārtotu okupāciju un cerību, ka Igaunija varētu atgūt neatkarību miera sarunās pēc kara, ja PSRS to nebūtu pēc kara anektējusi.

Vācu armijas augstākā komanda vēlējās izmantot no okupēto apgabalu iedzīvotājiem saformētas vienības galvenokārt, lai nodrošinātu frontes aizmuguri un lai izpildītu policijas funkcijas SS un policijas vadības pakļautībā. Vērmahts bija rezervēts vāciešiem. Turklāt starptautiskie likumi aizliedza okupētāvaras militārajos spēkos iesaukt okupēto teritoriju iedzīvotājus. Tāpēc Himlers 1942. gadā ierosināja izveidot Igaunju *Waffen-SS* leģionu, kas būtu veidots pēc rietumeiropiešu un skandināvu *Waffen-SS* brīvprātīgo vienību parauga. No 1943. gada sākuma Igaunju *Waffen-SS* leģionu papildināja ar slēptas mobilizācijas palīdzību; gada beigās jau ar tiešu mobilizāciju. Ne visi viri pakļāvās mobilizācijas pavēlēm. Vairāki tūkstoši aizbēga uz Somiju, kur tie veidoja 200. igauņu kājnieku bataljonu Somijas armijas sastāvā.

1944. gadā mobilizētos igauņu virus nosūtīja uz 20. Igaunju leģiona divīziju, robežapsardzības pulkiem vai policijas bataljoniem Ostlandes SS un policijas augstākā komandiera pakļautībā. Tikai igauņu austrumu bataljoni, igauņu gaisa spēku un dažādas mazākas vienības bija pilnībā pakļautas vērmahtam. Frontē igauņu vienības bija pakļautas vai nu vērmahta divīzijām un augstākajiem štābiem vai arī *Waffen-SS* divīzijām un korpusiem.

Par igauņu vienību piedalīšanos holokaustā vai noziegumos pret cilvēci ir trūcīgas ziņas. Par 36. igauņu aizsardzības bataljona piedalīšanos 1942. gada Novogrudokas notikumos dokumentāri pierādīts tikai, ka igauņu bataljons bija iesaistīts plašā operācijā pret partizāniem, kuras laikā tika iznīcināts Novogrudokas geto. Nav dokumentāru liecību, ka igauņu karavīri šeit būtu piedalījušies ebreju slepkavībās. Ir arī zināms, ka 287. policijas bataljons bija norikots koncentrācijas nometņu ārējās apsardzes dienestā, ieskaitot bēdīgi slaveno Klogas (*Klooga*) nometni. Apcietinātos parasti nogalināja specvienības un komandas Drošības policijas un Drošības dienesta pakļautībā, kuras nav apskatītas šajā rakstā. Nepieciešama arī rūpīga izpēte par igauņu vienību, ieskaitot 3. SS brigādes, darbībām, nodrošinot aizmuguri Ļeņingradas, Pleskavas apgabalos un Nevelas apvidū, it sevišķi cīņās pret partizāniem. Līdz šim tās bijušas pakļautas tikai propagandistiskām spekulācijām.

Aptuveni 70 000 Igaunijas pilsoņu kalpoja igauņu vienībās Vācijas bruņoto spēku sastāvā. Precīzus skaitļus ir grūti noteikt, jo bija liels skaits dažādu vienību un virus bieži pārcēla no vienas vienības uz citu. Arhīvu materiāli nav pilnīgi. Lēš, ka vairāk nekā 10 000 krita kaujās vai pazuda bez vēsts. Lieļāku skaitu ievainoja vai sakropļoja. Vairākums igauņu karavīru, kuri palika Igaunijā 1944. gadā vai nonāca padomju gūstā Vācijā, Čehoslovākijā vai Polijā 1945. gadā, uz ilgāku laiku nonāca Gulaga spaidu darbu nometnēs. Gūstekņiem, kurus nenosūtīja uz Gulagu, bija jāsastopas ar ierobežojumiem iegūt izglītību, darbu vai iegūt dzīves vietas pierakstu.

Gandrīz 5 000 igauņu karavīru nonāca Rietumu sabiedroto gūstā. Vairākums pēc 1949. gada izceļoja no Vācijas uz ASV, Kanādu, Austrāliju, Zviedriju un citām zemēm. Tūkstošiem viru devās uz Zviedriju 1944. gada rudenī.

Pirmā maija svētki nacistu okupētajā Latvijā 1942–1945

ĪJĀRS STEPENS

1941. gada vasarā PSRS okupēto Latviju ieņēma nacistiskās Vācijas karaspēks. Nacistu ideoloģijā savijās sociālisma un vācu nacionālisma idejas. Iekarotajās zemēs vācieši īstenoja savu nacionālo politiku. Okupācijas vara mēģināja ieviest tajās arī "vācu sociālismu".¹ Tas ietekmēja nacistu okupācijas režīma propagandu šajās zemēs. Viens no lielākajiem nacistiskās Vācijas propagandas pasākumiem bija Nacionālā darba svētki (*Feiertag der nationalen Arbeit*) 1. maijā.² Šajā dienā PSRS tika svinēta Darbaļaužu starptautiskās solidaritātes diena.³ Zemēs, ko 1939. un 1940. gadā bija okupējusi PSRS, tika ieviesta šo svētku svinēšana pēc padomju parauga. Nacistu okupācijas laikā šajās valstīs sāka atzīmēt 1. maija svētkus saskaņā ar nacionālsociālistiskās Vācijas tradīcijām. Raksta mērķis ir izpētīt šo svētku ideoloģiju un norisi Latvijā nacistu okupācijas laikā no 1942. līdz 1945. gadam.

Latvijas vēstures literatūrā rakstā aplūkotā tēma nav pētīta.⁴ 1. maija svinēšanu nacistu okupācijas laikā savā darbā "Vācu okupācija Latvijā 1941–1943" 1943. gadā pieminēja Latvijas sūtnis ASV Alfreds Bilmanis (1887–1948).⁵ Arī pētījumu par nacistu okupācijas laika propagandu nav daudz. No pētījumiem par nacistu propagandu jāatzīmē filozofijas doktora Vilņa Zariņa raksts "Valdošās idejas Latvijā Otrā pasaules kara laikā".⁶ Rakstā analizēta gan neatkarīgās Latvijas valsts ideoloģija 1939. un 1940. gadā, gan padomju okupācijas varas ideoloģija 1940. un 1941. gadā un vācu okupācijas varas ideoloģija 1941.–1945. gadā.⁷ No jaunākajiem pētījumiem par vācu okupācijas laika propagandu atzīmējams Ulda Neiburga un Kaspara Zelja raksts 2002. gada "Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmātā" "Rietumu sabiedrotie nacistiskās okupācijas laika latviešu presē (1941–1945)" un U. Neiburga raksts "Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu" 10. sējumā "Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: Oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941–1945)".⁸ Nacistu okupācijas

¹ Liepiņš O. Vācijas sociālisms. // Tēvija. – 1943. g. – 30. aprīlis.

² Feiertag der nationalen Arbeit. // Krammer H., Bratsch E. Jugendlexikon Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit Gewaltherrschaft 1933–1945. – Reinbek bei Hamburg, 1982. – S. 65.

³ 1. maijs. // Latvijas Padomju enciklopēdija. – 7. sēj. – Rīga, 1986. – 714. lpp.

⁴ Par galvenajām nostādņēm nacistiskās vācu okupācijas pētniecībā sk. Feldmanis I. Latvija vācu okupācijas laikā (1941–1945). Aktuālās izpētes problēmas. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. – Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. – Rīga, 2001. – 173.–185. lpp.; Zunda A. Vācu okupācijas varas politika Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. – 186.–207. lpp.; Feldmanis I. Latvija nacistiskās okupācijas varā (1941–1945). // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 1. (53.).

⁵ Bilmanis A. Latvia under German occupation 1941–1943. – Washington, 1943. – P. 82.

⁶ Zariņš V. Valdošās idejas Latvijā Otrā pasaules kara laikā. // Starptautiskā konference: Bibliotēka, Grāmatniecība, Ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945). – Rīga, 1999. – 47.–66. lpp.

⁷ Turpat. – 58. lpp.

⁸ Neiburgs U., Zellis K. Rietumu sabiedrotie nacistiskās okupācijas laika latviešu presē (1941–1945). // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002. Varas patvaļa. – Rīga, 2003. – 173.–197. lpp.; Neiburgs U. Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: Oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941–1945). // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi. – Rīga, 2004. – 169.–215. lpp.

laika propagandu pētījis arī vēsturnieks LU doktorands Dmitrijs Oļehnovičs.⁹ Minētie pētījumi apskata vācu okupācijas varas propagandu kopumā. Savukārt Berlīnes Tehniskās universitātes doktorande, vēsturniece Katrīna Reihelte "Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu" 11. sējumā rakstā "Latvijas neatkarības dienas, 18. novembra, loma nacistu okupācijas politikā, 1941–1945" analizē vācu varas attieksmi pret 18. novembra atzīmēšanu un nedaudz ieskicē nacistu vispārējo politiku svētku rīkošanā.¹⁰ No vēstures avotu publikācijām jāmin vēsturnieka Andrieva Ezergaila sastādītais dokumentu krājums "Stokholmas dokumenti. Vācu okupācija Latvijā 1941–1945. Ko zināja Amerika?", kurā apkopoti ASV izlūkdienesta savāktie materiāli par norisēm Latvijā vācu okupācijas laikā. Tai skaitā ir arī ASV izlūkdienesta radio noklausīšanās stacijas Stokholmā pārtvertu Rīgas radio raidījumu atreferējumi no 1942. līdz 1945. gadam. Tie ziņo par 1. maija svinībām 1943. un 1944. gadā.¹¹

Lai pētītu 1. maija svētku norisi vācu okupācijas laikā, rakstā izmantoti materiāli no Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA), Latvijas Valsts kinofonofotodokumentu arhīva, Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Latvijas Okupācijas muzeja krājumiem. LVVA pieejamos materiālos par nacistu okupācijas laika 1. maija svētkiem kā īpaši nozīmīgi jāatzīmē P-1018. fondā saglabājušies 1944. gada 21. aprīlī izdotie Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas Preses un propagandas galvenās nodaļas norādījumi Ostlandes reihskomisāram un Baltkrievijas ģenerālkomisāram par 1. maija svētku rīkošanu, kuros izskaidroti nacistu 1. maija propagandas pamatuzdevumi un galvenie svētku pasākumi Baltkrievijā, Lietuvā, Latvijā un Igaunijā.¹² Tēmas izpētei nozīmīgs ir arī 3800. fondā saglabātais 1944. gadā Vācijas Izglītības un propagandas ministrijas Austrumu nodaļas izdots propagandas materiālu apkopojums par 1. maija svētku svinēšanu.¹³ Pētījumā izmantoti arī nacistu okupācijas laika preses materiāli. Preses izdevumos rakstus saistībā ar 1. maija svētkiem publicēja jau aprīļa beigās (28., 29., 30. aprīlī). Pēc svētkiem vairākas dienas (2., 3., 4. maijā, reizēm arī vēlāk) laikrakstos publicēja plašus aprakstus par svētku norisi. Lielākajā okupētās Latvijas laikrakstā "Tēvija" 1942., 1943. un 1944. gada aprīļa un maija numuros galvenokārt publicēja rakstus par 1. maija svētku pasākumiem Rīgā. "Tēvijā" bija arī daudzi raksti, kas skaidroja Nacionālā darba svētku ideoloģiju nacistiskajā Vācijā. Arī Latvijā iznākušajos žurnālos aprīļa un maija numuros ievietoja rakstus, kas aprakstīja 1. maija svētku norises un ideoloģiju. No tiem ievērojamākais bija žurnāls "Laikmets". Tēmas izpētei nozīmīgu informāciju var atrast arī dažādu nozaru periodiskajos izdevumos. Latvijas Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas izdotajā žurnālā "Izglītības Mēnešraksts" tika publicēti raksti, kas skaidroja nacistu režīma ideoloģiju. Vērtīgi tēmas izpētei ir Arod biedrību centrālās savienības (ACS) izdevumi "ACS Informācijas Biļetens" un "Strādnieku gada grāmata". ACS

⁹ Oļehnovičs D. Padomju propagandists nacistiskās propagandas spoguļi. // *Vēsture: Avoti un cilvēki.* – Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli; *Vēsture VII.* – Daugavpils, 2004. – 139.–146. lpp.; Oļehnovičs D. Karikatūra kā "kara ierocis": dažas tendences nacionālsociālistiskajā propagandā. // *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.* – 11. sēj. – Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945. – Starptautiskās konferences referāti. – 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga. – Rīga, 2004. – 30.–39. lpp.

¹⁰ Reichelt K. The Role of Latvian Independence Day, 18th November, in Nazi Occupation Policy, 1941–1943. // *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.* – 11. sēj. – Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945. – Starptautiskās konferences referāti. – 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga. – Rīga, 2004. – 177.–187. lpp.

¹¹ Stockholm Intercepts Riga Radio Reports. American Ears in Nazi Occupied Latvia September 1942 to February 1945. // *Symposium of the Commission of the Historians of Latvia.* – Volume 5. – Stockholm Documents the German Occupations of Latvia. 1941–1945. What Did America Know? – Rīga, 2002. – P. 217–222; 283–289.

¹² Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas Preses un propagandas galvenās nodaļas norādījumi Ostlandes reihskomisāram un Baltkrievijas ģenerālkomisāram par 1. maija svētku rīkošanu, 1944. gada 21. aprīlis. – Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LVVA), P-1018. f., 1. apr., 13. l., 10. lp.

¹³ Propagandas materiālu apkopojums (1944. gada maijs). – LVVA, 3800. f., 3. apr., 317. l., 21.–22. lp.

piegalējās 1. maija svētku pasākumu organizēšanā. Tās izdoto "Strādnieku gada grāmatu" viens no galvenajiem uzdevumiem bija propagandēt nacistu sociālo politiku, liekot uzsvāru uz nacistu ideoloģijas sociālistisko daļu. Vēl pētījumā izmantoti materiāli no vācu okupācijas laika izdevumiem "Mana Māja", "Latvju Tautsaimnieks", "Rīkojumu Vēstnesis", "Ostlande" ("Ostland") un "Ostlandes Vācu Avīze" ("Deutsche Zeitung im Ostland").

Lai pētītu 1. maija svētku dažādus konkrētus pasākumus, noderīgs avots ir vācu okupācijas laika vietējā prese. Tajos publicēja aprakstus par svētku pasākumiem – sapulcēm, mītiņiem, strādnieku apbalvošanu 1. maijā, dažādiem kultūras sarīkojumiem svētku laikā. Pētījumā izmantoti materiāli par Darba svētku svinībām 1942.–1944. gadā no Cēsu laikraksta "Cēsu Vēstis", Liepājas laikraksta "Kurzemes Vārds", Talsu laikraksta "Talsu Vārds", Ventspils laikraksta "Ventas Balss", Daugavpils laikrakstiem "Daugavas Vēstnesis" un "Dvinskas Vēstnesis" ("Двинский Вестник"), Jēkabpils laikraksta "Jēkabpils Vēstnesis", Bauskas laikraksta "Bauskas Vēstnesis", Jelgavas laikraksta "Zemgale", Tukuma laikraksta "Tukuma Ziņas", Valmieras laikraksta "Tālavietis", Rēzeknes laikraksta "Rēzeknes Ziņas" un Smiltenes laikraksta "Smiltēnietis".

Nacistu 1. maija svētki

1933. gadā Vācijā pie varas nāca Ādolfa Hiltlera (1889–1945) vadītā Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP*). Vācijā ieviesa valsts kontroli pār uzņēmumiem.¹⁴ Nacisti mēģināja atrisināt iedzīvotāju sociālās problēmas, uzsākot valsts atbalstītu dažādu rūpniecības nozaru attīstības projektus. 1933. gadā tika pieņemts Bezdarba samazināšanas likums, kas paredzēja izlietot valsts nodarbinātības programmai 1,5 miljardus reihsmarku.¹⁵ Nacisti ieviesa Vācijā arī 40 stundu darba nedēļu, samazinot darba dienu līdz 8 stundām.¹⁶ 1934. gada 1. maijā stājās spēkā likums, kas regulēja strādnieku un uzņēmumu vadības attiecības.¹⁷ Tika izveidotas īpašas organizācijas, kas rūpējās par strādājošo atpūtas un medicīniskās aprūpes organizēšanu.

Vienlaikus ar šiem pasākumiem nacistu režīms uzsāka propagandu, kam bija jāpārliecina Vācijas iedzīvotāji par to, ka Trešais reihs ir sociālās taisnības, strādnieku valsts. Par vienu no plašākajiem propagandas pasākumiem kļuva Nacionālā darba dienas svinības 1. maijā. Līdz 1933. gadam Vācijā 1. maija svētkus galvenokārt svinēja Vācijas Komunistiskā partija, Vācijas Sociāldemokrātiskā partija un citas kreisās organizācijas. NSDAP attieksme pret šiem svētkiem bija pretrunīga. Nacisti bieži mēģināja izprovocēt 1. maijā sadursmes ar komunistu un sociāldemokrātu mītiņu dalībniekiem un rīkoja "kontrmītiņus" komunistu mītiņiem.¹⁸ Tomēr arī viņi prasīja pārveidot Vāciju par sociālistisku valsti. Pēc nākšanas pie varas nacisti pārņēma 1. maija strādnieku svētkus. Pasludinot tos par oficiālu strādnieku svētku dienu, nacisti deva triecienu komunistiem un sociāldemokrātiem, apvainojot tos nespējā un negribēšanā panākt šo svētku valstisku atzīšanu.¹⁹ 1933. gada 24. martā Vācijas Reichstāgs pieņēma likumu, kas pasludināja

¹⁴ Deutsche Arbeitsfront.– Jugendlexikon Nationalsozialismus. – S. 46.; Германский трудовой фронт. // Энциклопедия Третьего рейха. – Москва, 1996. – Стр. 150.

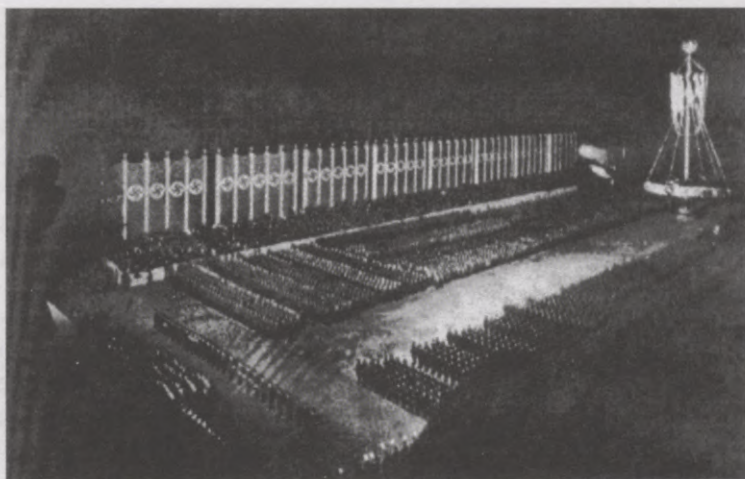
¹⁵ Пленков О. Ю. III рейх. Социализм Гитлера (Очерк истории и идеологии). – Санкт-Петербург, 2004. – Стр. 46–47.

¹⁶ Гейден К. Путь НСДАП. Фюрер и его партия. – Москва, 2004. – Стр. 511.

¹⁷ Хартия труда. // Энциклопедия Третьего рейха. – Москва, 1996. – Стр. 492.

¹⁸ Третий рейх. Трагедия народов. Штурм власти. – Москва, 1997. – Стр. 84–87.

¹⁹ Гейден К. Путь НСДАП. Фюрер и его партия. – Москва, 2004. – Стр. 491.; Пленков О. Ю. III рейх. Нацистское государство. – Санкт-Петербург, 2004. – Стр. 294.

**Nacistu 1933. gada
1. maija mitiņš
Berlīnē.**

Энциклопедия
Третьего рейха. –
Москва, 1996.

1. maiju par Nacionālā darba svētku dienu.²⁰ Ā.Hitlers paziņoja, ka nacistu Nacionālā darba svētki atšķirībā no boļševiku svinētajiem "šķiru cīņas svētkiem" ir "nacionālās vienotības svētki".²¹ 1935. gadā Vācu Darba frontes vadītājs Roberts Lejs (*Ley*; 1890–1945) oficiāli paziņoja, ka nacionālsociālistiskā Vācija ir kļuvusi par pirmo valsti Eiropā, kurā vairs nepastāv šķiru cīņa.²² 1935. gadā uzsāka propagandas kampaņu, pasludinot, ka valstī ir "pārvarēts kapitālisms".²³ Nacistu propaganda apgalvoja, ka šķiru sabiedrības vietā ir izveidota "Tautas kopības" (*Volksgemeinschaft*) sabiedrība.²⁴ Par strādniekiem tajā tika atzīti visi ražošanā un garīgajā darbā nodarbinātie. Arī uzņēmumu īpašnieki. Pēc nacistu ideologu uzskatiem, tautai Vācijā bija jāklūst par "mūžīgu kopību, kurā visi locekļi ir vienlīdzīgi pēc statusa, bet ne pēc funkcijām".²⁵ Tādējādi nacistiem izdevās 1.maija propagandas pasākumos vienlaikus iesaistīt gan strādniekus, gan buržuāziju.

Pirmo reizi nacistu režims oficiāli atzīmēja Nacionālā darba svētkus 1933. gada 1. maijā. Berlīnē tika sarīkota vairāk nekā 100 000 cilvēku manifestācija.²⁶ Mitiņam sekoja armijas un NSDAP militarizēto vienību parāde.²⁷ Nākamajos gados nacisti atkal rīkoja masu pasākumus 1. maijā. 1934. gadā ieviesa īpašu Nacionālā darba svētku simbolu – apaļu zīmi ar NSDAP simbolu (kāšķrustu), papildinātu ar āmuru un sirpi.²⁸ Par svētku tradīciju līdztekus demonstrācijām kļuva arī uzņēmumu publiskas atskaites par iepriekšējā gada sasniegumiem un Impērijas uzņēmumu ražošanas sacensību (*Reichsberufswettkämpfe*) rezultātu paziņošana.²⁹ Katra ražošanas gada sākumā uzņēmumi un strādnieki deva "svinīgu solījumu" piedalīties sacensībās.³⁰ Sacensībās uzvarējušajiem uzņēmumiem piešķīra Parauguzņēmuma (*Musterbetrieb*) nosaukumu.

²⁰ Германский трудовой фронт. // Энциклопедия Третьего рейха. – Москва, 1996. – Стр. 149.

²¹ Feiertag der nationalen Arbeit. // Jugendlexikon Nationalsozialismus. – S. 65.

²² Лей, Роберт. Энциклопедия Третьего рейха. – Москва, 1996. – Стр. 277.

²³ Пленков О. Ю. III рейх. Социализм Гитлера (Очерк истории и идеологии). – Санкт-Петербург, 2004. – Стр. 35–36.

²⁴ Norādījumi un informatīvi ziņojumi presei un radio 05.04.43.–28.05.43. – LVVA, P-70. f., 2. apr., 34. l., 4.lp.

²⁵ Моссе Дж. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма. – Москва, 2003. – Стр. 393.

²⁶ RojaA. Strādāt nozīmē kalpot savai tautai. // Tēvija. – 1943.g. – 30.aprīlis.

²⁷ SchröterE. Der zehnte Ehrentag der Arbeit im Reich. // Deutsche Zeitung im Ostland. – 1. Mai 1942.

²⁸ Overesch M. Das III. Reich 1933–1939. Eine Tageschronik der Politik, Wirtschaft, Kultur. – Augsburg, 1991. – S. 50.

²⁹ Das III. Reich OvereschM. Das III. Reich 1933–1939. – S. 50., 133., 134., 208., 278, 279., 355., 442., 527., 528.; Das III. Reich 1939–1945. – S. 77., 172., 261., 365., 366., 480.

³⁰ Моссе Дж. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма. – Москва, 2003. – Стр. 395.

Nacistiskajā Vācijā 1. maija svētkos lietotais strādnieku apbalvojums "Darba goda pioniera zīme". Пиа Дж. Ордена и медали Третьего рейха. – Москва, 2003.

Uzņēmumus arī apbalvoja ar īpašiem "zelta karoģiem". Pirmo reizi uzņēmumu ražošanas sacensības notika 1936.–1937. gadā. 1937. gada 1. maijā apbalvoja 30 uzņēmumus.³¹ Nacionālā darba dienā arī apbalvoja labākos strādniekus un uzņēmumu īpašniekus ar īpašām medaļām – Darba goda pionieru zīmēm.³² Vēl pirms Otrā pasaules kara nacisti mēģināja izplatīt savu 1. maija svētku tradīciju citās zemēs. 1937. gada 1. maijā Buenosairesā (Argentīnā) vācu emigrantu nacistu atbalstītāju organizētajā "Vācu darba dienas" demonstrācijā piedalījās 16 000 cilvēku.³³ Pēc Austrijas pievienošanas Vācijai 1938. gada martā arī Austrijā ieviesa Nacionālā darba svētkus.³⁴

Pēc 2.pasaules kara sākuma Nacionālā darba svētku ideoloģija Vācijā ieguva jaunu šķautni – tika uzsvērts darba varonīgums kā uzvaras pamats. Nacionālā darba dienā uzņēmumi apņēmas ražot arvien vairāk kara materiālu.³⁵ 1942. gada 2. maijā

ieviesa īpašu goda nosaukumu veiksmīgākajiem kara materiālu ražotājiem uzņēmumiem – Nacionālsociālistiskais kara parauguzņēmums (*Nationalsozialistischer Kriegs-Musterbetrieb*).³⁶ Goda nosaukumu uzņēmumiem piešķīra svinīgā pasākumā 1.maija svētkos. Šādus uzņēmumus arī vienlaikus apbalvoja ar Kara Nopelni krustu. Pēdējo reizi ar plašiem masu pasākumiem Vācijā Nacionālā darba svētki tika atzīmēti 1944. gadā. 1945. gada 1. maijā Berlīnē atradās Sarkanās armijas ielenkumā, un Vācijā netika rīkoti lieli Nacionālā darba svētku pasākumi.³⁷

1. maija svētki nacistu okupētajā Latvijā. Ideoloģija un propaganda

Nacistu okupētajā Latvijā 1.maija svētkus pirmo reizi atzīmēja 1942. gadā.³⁸ Tomēr tikai 1943. gada 15. jūlijā Ostlandes reihskomisariāta Latvijas ģenerālapgabala ģenerālkomisārs Oto Heinrihs Drekslers (*Drechsler*, 1895–?) izdeva rīkojumu par oficiālajām svētku dienām: 1. maijā bija jāatzīmē Darba svētki.³⁹

Nacistu propaganda okupētajā Latvijā uzsvēra 1. maija svētku sociālistisko būtību. NSDAP nākšanu pie varas Vācijā un karu dēvēja par "Eiropas sociālo revolūciju" un "Darba revolūciju".⁴⁰ Nacistu valsti par – "vienreizēju īstas sociālvalsts paraugu".⁴¹

³¹ Schröter E. Der zehnte Ehrentag der Arbeit im Reich. // Deutsche Zeitung im Ostland. – 1. Mai 1942.

³² Пиа Дж. Ордена и медали Третьего рейха. – Москва, 2003. – Стр. 42.

³³ Ионг де Л. Пятая колонна в Западной Европе. Загадки Третьего рейха. – Москва, 2004. – Стр. 49.

³⁴ Das III. Reich 1933–1939. – S. 442.

³⁵ Das III. Reich 1939–1945 – S. 77., 172., 261., 365., 366., 480.

³⁶ Turpat. – 261. lpp.

³⁷ Turpat. – 611. lpp.

³⁸ 1941.gada otrā pusē Ed.Alaiņa izdevniecība Rīgā sagatavoja un izdeva "Dzimtenes kalendāru" 1941. gadam. Kalendārā 1. maijs atzīmēts kā "Vācu tautas nacionālā svētku diena". Sk. Dzimtenes kalendārs 1941. – Rīga, 1941. – 12. lpp.

³⁹ Noteikumi par svinamām dienām. // Rīkojumu Vēstnesis. – 1943.g. – 22. jūnijs.

⁴⁰ Kāle G. Eiropas sociālā revolūcija. // Daugavas Vēstnesis. – 1944.g. – 30.aprīlis.; Schröter E. Revolution der Arbeit. // Deutsche Zeitung um Osten. – 30.April 1944.

⁴¹ Kāle G. Eiropas sociālā revolūcija. // Daugavas Vēstnesis. – 1944.g. – 30.aprīlis.

Nacisti paziņoja, ka viņi vērsas pret kapitālismu, jo tas izmanto strādniekus.⁴² Strādniekus pasludināja par sabiedrības pamatu un valdošo spēku.⁴³ Rakstā laikrakstā "Daugavas Vēstnesis" 1944. gada 30. aprīlī Latgales novada komisārs H. Riekens (*Riecken*) uzsvēra, ka "iepretim kapitālistiskajai uztverei par zeltu kā visu vērtību mērauklu radās nacionālsociālistiskā uztvere par darbu kā visu vērtību mēru".⁴⁴ Publicists un jurists Ādolfs Šilde (1907–1990) ACS izdotajā "Strādnieku gada grāmatā 1942. gadam" šādi raksturoja strādnieku stāvokli nacionālsociālisma valstī: "Jaunais pasaules uzskats (nacionālsociālisms) un sociālās taisnības kārtība novērsusi kapitālisma ļaunumu, dodot darba veicējam lielāko ieguvuma daļu no darba produkta."⁴⁵

Tikpat aktīvi kā pret kapitālismu vācu propaganda Darba svētkos vērsās arī pret boļševismu. 1942. gada Darba svētkos nacistu propaganda sludināja, ka nacistu mērķis 1941. gadā ir bijis Latvijas atbrīvošana no boļševisma.⁴⁶ Par galveno atšķirību starp komunistu un Trešā reiha 1. maija svētkiem uzskatīja atteikšanos no šķiru cīņas ideoloģijas. Nacistu propaganda raksturoja boļševiku Darbaļaužu starptautiskās solidaritātes dienu kā šķiru naida, nemiera cēlāju un provokatoru svētkus.⁴⁷ Laikraksta "Jēkabpils Vēstnesis" 1943. gada 6. maija numura ievadrakstā tika apgalvots, ka 1. maiju agrāk marksisms izmantojis "demonstrācijām pret darbu".⁴⁸ Tika uzsvērts, ka nacistu nākšana pie varas ir devusi šiem svētkiem pavisam jaunu, nebijušu saturu. 1. maija svētki ir kļuvuši par "nācijas vienotības dienu". "Tēvijas" žurnālisti 1943. gadā tos nosauca par "Darba un tautas kopības svētkiem".⁴⁹ Laikrakstā "Daugavas Vēstnesis" 1944. gada 30. aprīlī bija apgalvots, ka 1. maija svētkos nav svarīga cilvēku šķiras un sociālā piederība.⁵⁰ Līdzīgi kā Vācijā propaganda arī okupētajā Latvijā Darba svētkos uzsvēra, ka nacistu ideoloģija par "strādniekiem" uzskata jebkura darba darītājus – arī inteliģenci un uzņēmumu īpašniekus. ACS izdevumā "ACS Informācijas Biļetens" 1943. gada 1. maija numura ievadrakstā tika paziņots, ka "strādnieks tagad nav vairs proletārietis, zemnieks vairs nav kalps, uzņēmējs nav izsūcējs".⁵¹ Nacisti arī izvairījās propagandas materiālos lietot apzīmējumu "uzņēmuma īpašnieks". Tā vietā rakstīja – "uzņēmuma vadītājs". Tādējādi propaganda Darba svētkos kļuva it kā "sociālistiskāka". Savukārt vārdu "strādnieks" aizstāja ar vārdu "strādājošais" vai "strādātājs", jo šajā jēdzienā varēja iekļaut ne tikai strādniekus, bet visus nodarbinātos. Ar to mēģināja radīt iespaidu par tautas vienotību un šķiru nepastāvēšanu. Darba svētku pasākumi tādēļ tika dēvēti, piemēram, par "strādājošo sapulcēm", "visu strādājošo godināšanas aktiem", "darba vīru un darba sievu sanāksmēm" un tamlīdzīgi.⁵²

"Tautas kopība" vienā zemē iekļāvās "Eiropas tautu kopībā", par kuras daļu nacistu propaganda pasludināja arī latviešu tautu. Latviešu tautai bija jāieplūst "Eiropas tautu sociālajā likteņkopībā".⁵³ 1942. gada 30. aprīlī paziņojumā Latvijas iedzīvotājiem

⁴² Vītols H. Pirmais maijs. // Tēvija. – 1943. g. – 30. aprīlis.

⁴³ Turpat.

⁴⁴ Riecken H. Uzvarēs vienīgi cēlais, labais un tirais. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

⁴⁵ Šilde Ā. Marksisma pārvarēšana. // Strādnieku gada grāmata 1942. gadam. – Rīga, 1941. – 75. lpp.

⁴⁶ Pirmais maijs. // Jēkabpils Vēstnesis. – 1942. g. – 30. aprīlis.

⁴⁷ Werchan M. Nacionālsociālistiskais 1. maijs. // Tēvija. – 1942. g. – 30. aprīlis.

⁴⁸ Darba uzvara. // Jēkabpils Vēstnesis. – 1943. g. – 6. maijs.

⁴⁹ Darba un tautas kopības svētkos. // Tēvija. – 1943. g. – 3. maijs.

⁵⁰ Riecken H. Uzvarēs vienīgi cēlais, labais un tirais. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

⁵¹ Roja A. Darba svētku dienā. // ACS Informācijas Biļetens. – 1943. g. – 1. maijs.

⁵² Jāatzīmē, ka nacistiskajā Vācijā propaganda pārveidoja arī jēdziena "proletāriats" saturu. Par proletariātu dēvēja nevis strādniekus, bet "zemākos tautas elementus" (noziedzniekus, krāpniekus, liekulus utt.) neatkarīgi no to sociālās piederības. Pat negodīgus uzņēmējus dēvēja par "proletāriešiem". Sk. Пленков О. Ю. III рейх. Социализм Гитлера (Очерк истории и идеологии). – Санкт-Петербург, 2004. – Стр. 36.

⁵³ Darba un tautas kopības svētkos. // Tēvija. – 1943. g. – 3. maijs.

Darba svētkos Latvijas iekšējās pārvaldes ģenerāldirektors ģenerālis Oskars Dankers (1883–1965) uzsvēra latviešu vienību ar "vācu nāciju".⁵⁴ 1943. gada 1. maijā Berlīnē tika sarīkota Vācijas okupēto zemju Pretboļševistisko Eiropas strādnieku manifestācija, kuras dalībniekiem (arī no Latvijas) vajadzēja apliecināt Eiropas tautu līdzdalību nacistu plānos.⁵⁵ Lai gan nacistu ideoloģija neģermāņu tautas (arī latviešus) uzskatīja par rases ziņā zemākām, vācu propaganda Darba svētkos centās to neuzsvērt, bet sludināja vietējo un vācu strādnieku vienotību labākas nākotnes celtniecībā. Kā vienu no "Eiropas tautu kopības" izpausmēm nacistu propaganda uzsvēra okupēto zemju strādnieku izmantošanu darbā Vācijā. To pasludināja par iespēju Austrumu tautām piedalīties kopējā "jaunās Eiropas celtniecībā". 1. maijā no Latvijas uz Vāciju izvesto strādnieku nometnēs arī tika rīkoti svētku pasākumi. 1944. gada 21. aprīlī Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas norādījumos Ostlandes reihskomisāram par 1. maija svinēšanu bija teikts, ka propagandai ir jāuzsver Austrumu strādnieku ieguldījums cīņā pret boļševismu, jāizsaka viņiem pateicība par labu darbu.⁵⁶ Propaganda saistīja ideju par "Eiropas tautu kopību" ar nacistu vadoņa Ā.Hitlera personu, kurš, "kalpodams vācu tautai, kalpo arī visam Eiropas kontinentam".⁵⁷ Tika uzsvērts, ka latviešu tautai jābūt pateicīgai Ā.Hitleram par atbrīvošanu no boļševisma jūga un iespēju piedalīties "Rietumu zemju brīvības cīņā nolūkā atsvabināt Eiropas tautas no židiski kapitālistiskā un boļševistiskā jūga draudiem".⁵⁸

Vēl viena nacistu Darba svētku propagandas saukļu tēma bija aicinājumi strādāt aktīvāk, kvalitatīvāk, saražot arvien vairāk produkcijas. Par galveno uzvaras nesēju pasludināja arvien lielāku ražošanas kāpinājumu.⁵⁹ Panākumus darbā salīdzināja ar uzvaru kaujā. 1944. gada Darba svētku laikā Latvijā tika izplatīts plakāts, kas lauciniekus aicināja piedalīties "darba cīņā" pret boļševikiem ar Latvijas Zemes pašpārvaldes lauksaimniecības ģenerāldirektora Jāņa Andersona (1902–1969) runas citātu: "Arī arkli un izkaptis ir cīņas ieroči pret mūsu nāvīgo ienaidnieku – boļševismu."⁶⁰ "Strādnieku gada grāmatā 1942. gadam" ievietotajā ACS Arodpropagandas daļas sagatavotajā rakstā "Darba uzvarai" līdzīgi kā padomju propagandā tika lietots jēdziens "darba fronte". Tā tika pasludināta par līdzvērtīgu kara fronteī, tajā tāpat visu laiku notika "darba kaujas", tika izcīnītas "darba uzvaras".⁶¹ Tāpat kā kara frontē arī darba frontē bija "darba veterāni" un "darba varoņi". No ražošanas panākumiem visvairāk uzsvēra bruņošanās rūpniecības attīstību, jo tā dod iespēju uzvarēt karā. 1942. gada 8. maijā uz žurnāla "Laikmets" vāka bija attēlota milzīga metālapstrādes rūpnīca saspringta darba laikā un sauklis: "Dienu un nakti Lielvācijas uzņēmumi ražo ieročus uzvarai." Žurnālā ievietotajā rakstā "Ieroči uzvarai" apgalvots, ka, neskatoties uz ASV kara rūpniecības ražošanas apjoma ievērojamo pieaugumu, vācu kara rūpnīcas ir pārākas. Vienlaikus uzsvērts arī, ka, neraugoties uz kara grūtībām, Vācijas rūpniecība lielos daudzumos turpina ražot civilā patēriņa preces, lai rūpētos par tautas labklājību.⁶² Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabājas vācu okupācijas laikā Latvijas apriņķu vecākajiem izsūtīti Vācijas Izglītības un

⁵⁴ Iekšējās pārvaldes ģenerāldirektora ģen. Dankera paziņojums. // Tēvija. – 1942. g. – 30. aprīlis.

⁵⁵ Pretboļševistisko Eiropas strādnieku manifestācija. // Tēvija. – 1943. g. – 4. maijs.

⁵⁶ Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas Preses un propagandas galvenās nodaļas norādījumi Ostlandes reihskomisāram un Baltkrievijas ģenerālkomisāram par 1. maija svētku rīkošanu, 1944. gada 21. aprīlis. – LVVA, P-1018. f., 1. apr., 13. l., 10. lp.

⁵⁷ Vācu tautas vadonis. // Izglītības Mēnešraksts. – 1942. g. – aprīlis.

⁵⁸ Kāle G. Eiropas sociālā revolūcija. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

⁵⁹ Kāpināts darbs uzvarai. // Tēvija. – 1942. g. – 4. maijs.

⁶⁰ Plakāta fotogrāfija. – Latvijas Valsts Kinofotofonodokumentu arhivs (LVKFFDA), inv. nr. 168185 – N.

⁶¹ ACS Arodpropagandas daļa. Darba uzvarai. // Strādnieku gada grāmata 1942. gadam. – Rīga, 1941. – 71. lpp.

⁶² P.D. Ieroči uzvarai. // Laikmets. – 1942. g. – 8. maijs.

propagandas ministrijas Austrumu nodaļas sagatavoti propagandas materiālu apkopojumi, kurus izdeva ik mēnesi. Madonas apriņķa vecākā lietā glabājas šādu materiālu apkopojums no 1944. gada maija. Tajā ievietota atsevišķa nodaļa, kurā skaidrots, kā propagandēt Vācijas ekonomikas sasniegumus. Propagandistiem likts uzsvērt, ka jo-projām, neraugoties uz kara grūtībām, pieaug vācu rūpniecības produktivitāte. Īpaši jāslavē militārās produkcijas pieaugums.⁶³ Savukārt Latvijas Zemes pašpārvaldes Saimniecības ģenerāldirekcijas izdevuma "Latvju Tautsaimnieks" 1943. gada maija numurā bija ievietots raksts, kas slavēja vācu strādnieku pašaieliedzību un brīvprātīgos upurus, strādājot virsstundas "totālā karā".⁶⁴

Latvijā nacistu propagandai īpaši svarīgi bija nodalīt Darba svētkus no ļoti līdzīgās padomju 1. maija svētku tradīcijas. Nacisti paziņoja, ka līdz šim latviešu tauta nav pazinusi "īstos" strādnieku svētkus. 1941. gada 1. maija svētki padomju varas laikā ir bijuši "šķiru cīņas svētki", sveši latviešu tautai. "Mums visiem vēl atmiņā laiki, kad 1. maija diena bija marksistu cīņu parolu, šķiru naida, demonstrāciju un streiku iemiesojums", rakstīja "Tēvija" 1942. gada 30. aprīlī.⁶⁵ Savukārt laikraksta "Smiltienietis" ievadrakstā 1943. gada 30. aprīlī bija apgalvots, ka agrāk ticis atzīmēts "bolševistiskais" 1. maijs, bet vācu laikā – "eiropēiskais" 1. maijs.⁶⁶ Aprakstot 1941. gada 1. maiju, vācu propaganda neskopojās ar šausminošiem apzīmējumiem: "Priekš trim gadiem (rakstīts 1944. gadā) mums piespiedu kārtā bija jāsvin kāda diena, kura ar pretīguma sajūtu atmiņā labi uzglabājusies vēl tagad. Latviešu strādnieki (..) tika izstumti uz ielām demonstrēt par kādu viņiem pilnīgi svešu lietu."⁶⁷ Lai vēl vairāk Latvijas iedzīvotāju apziņā nodalītu padomju 1. maija svētkus no nacistu Darba svētkiem, vācu propaganda izmantoja faktu, ka 1941. gadā 1. maija svētkiem pēc pusotra mēneša sekoja 1941. gada 14. jūnija deportācija, un mēģināja šos abus notikumus sasaistīt.⁶⁸ 1942. gada maijā Latvijas ģenerālkomisārs O.H.Drekslers runā Darba svētkos teica: "1941. gada 1. maijā jums vēl bija jāiet ielās, lai demonstrētu židiski bolševistiskiem bendes kalpiem. (..) Mēnesi vēlāk jūs izdzina uz ielām, lai jūs aizvestu, spīdzinātu un zvēriski slepkavotu."⁶⁹ "Strādnieku gada grāmatā 1942. gadam" publicētajā R.Skrābāna rakstā "1. maija jaunā doma" atkal tika uzsvērts: "Atmiņā uzpeld arī pagājušā gada 1. maijs, kad latviešu strādājošos ielās izdzina bolševiku un židu terora pātaga (..) marksistiskās necilvēcības baigums atklājās tikai pēc šiem 'svētkiem'."⁷⁰ Savukārt laikrakstā "Ventas Balss" 1942. gada 1. maijā padomju laika Darbaļaužu starptautiskās solidaritātes diena tika raksturota šādi: "Cik organiski pretīgi šie svētki bija latviešu tautas locekļiem pagājušajā gadā, liecina fakts, ka nepacēlās sveicienam neviena (..) roka, ejot garām parādes tribīnei, kurā stāvēja visi šie Kirchenšteini, Lāči un citi komūnisma algotņi."⁷¹ 1944. gada 21. aprīlī Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas norādījumos Ostlandes reihskomisāram par 1. maija svinēšanu bija noteikts, ka propagandistiem ir jākritizē padomju 1. maija svētku tradīcija, jāskaidro, kā šķiru cīņas ideoloģija noved pie visu tautisko vērtību iznīcināšanas.⁷²

⁶³ Propagandas materiālu apkopojums (1944. gada maijs). – LVVA, 3800. f., 3. apr., 317. l., 21.–22. lp.

⁶⁴ Delvigs A. Racionalizācijas jautājumi totālā karā. // Latvju Tautsaimnieks. – Rīga, 1943. – Nr. 5/6. – 65.–70. lpp.

⁶⁵ Berlings O. Prieka un liksmes diena. // Tēvija. – 1942. g. – 30. aprīlis.

⁶⁶ Eiropēiskais un bolševistiskais 1. maijs. // Smiltienietis. – 1943. g. – 30. aprīlis.

⁶⁷ T.T. Pirmais maijs. // Mana Māja. Pilsētas izdevums. – 1944. g. – aprīlis.

⁶⁸ Roja A. Strādāt nozīmē kalpot savai tautai. // Tēvija. – 1943. g. – 30. aprīlis; Pirmais maijs. // Mana Māja. – 1944. g. – aprīlis.

⁶⁹ J.M. Darba svētki pilsētās un laukos. // Laikmets. – 1942. g. – 8. maijs.

⁷⁰ Skrābāns R. 1. maija jaunā doma. // Strādnieku gada grāmata 1942. gadam. – Rīga, 1941. – 101. lpp.

⁷¹ Pirmais maijs. // Ventas Balss. – 1942. g. – 1. maijs.

⁷² Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas Preses un propagandas galvenās nodaļas norādījumi Ostlandes reihskomisāram un Baltkrievijas ģenerālkomisāram par 1. maija svētku rīkošanu, 1944. gada 21. aprīlis. – LVVA, P-1018. f., 1. apr., 13. l., 10. lp.

Vēl viena tēma nacistu 1. maija svētku propagandā bija antisemitisms. Ebrejus pasludināja par divkāšiem latviešu darba tautas ienaidniekiem – “kapitālistiskajiem apspiedējiem” un “bolševistiskajiem bendēm”.⁷³ Laikraksts “Rēzeknes Ziņas” 1942. gada Darba svētkos rakstīja, ka ebreju mērķis arvien ir bijis despotiska pasaules kapitālisma radišana.⁷⁴ Nacistu propaganda uzvēra Vācijas izšķirošo lomu latviešu “atbrīvošanā” no šiem abiem “žīdu jūgiem”. O. H. Drekslers vēl 1944. gadā Darba svētku uzrunā ģenerālapgabala iedzīvotājiem paziņoja: “Tāpat kā 1933. gadā Lielvācijā, tā pēc šī kara visā Eiropā ies bojā pilsoniski liberālās un uz labdarības sociālisma pamatotās židiski marksistiskās šķiru cīņas tukšās frāzes.”⁷⁵ Laikrakstā “Zemgale” 1943. gada 3. maijā rakstā par Darba svētku svinībām Jelgavā bija norādīts, ka ebreju Vecajā Derībā darbs tiekot dēvēts par “cilvēces lāstu”,⁷⁶ bet 1944. gada 29. aprīlī laikraksts pārpublicēja Vācijas propagandas ministra Jozefa Gebelsa (*Goebbels*; 1897–1945) rakstu, kurā nacistu attieksme pret sociālismu, kapitālismu un ebrejiem tika izteikta ļoti skaidri: “Židisms ir kapitālisma inkarnācija.”⁷⁷ Savukārt Krievu komitejas (*Русский коммитет*) pārstāvis Latvijā G. A. Aleksejevs (*Алексеев*) 1944. gada 1. maija uzrunā Latvijas krieviņiem aicināja visus karot pret jūdu bolševismu, kapitālismu un plutokrātiju.⁷⁸ 1943. gada 1. maijā Berlīnē rīkotās Pretbolševistisko Eiropas strādnieku manifestācijas dalībnieki pieņēma rezolūciju, kas “vainagojās aizrautīgā cīņā pieteikumā starptautiskajam židismam un viņa pret tautām naidīgajām izpausmes formām – bolševismam un kapitālismam”.⁷⁹

Nacistu propaganda vienlīdz asi vērsās pret PSRS un Rietumvalstīm. PSRS, Lielbritānija un ASV visos nacistu okupācijas laika 1. maija pasākumos bija propagandistu uzbrukuma objekti. 1943. gadā Darba svētku uzrunā tautai Ostlandes reihskomisariāta Latvijas ģenerālapgabala Propagandas nodaļas vadītājs Gustavs Dreslers (*Dressler*) apgalvoja, ka karš ir sācies “žīdu plutokrātu” valstu – Lielbritānijas un ASV – agresijas dēļ. Pēc sakāvēm karā 1940. gadā Lielbritānija meklējusi atbalstu no “žīdu bolševiku” valsts – PSRS. 1944. gada 1. maija uzrunā viņš paziņoja, ka vācu reihs ir visas Eiropas pretestības centrs anglo-amerikāņu kultūras kaitīgām ietekmēm.⁸⁰ Latvijas ģenerālkomisārs O. H. Drekslers 1. maija uzrunā 1944. gadā atzīmēja, ka Lielbritānijā un ASV strādnieku stāvoklis jau pirms kara bijis daudz sliktāks nekā Vācijā.⁸¹ Savukārt “Latvju Tautsaimniekā” 1943. gada maijā publicētajā rakstā inženieris Aleksandrs Delvigs (1891–1975) apgalvoja, ka nacionālsociālistiskajā Vācijā uzņēmumu īpašniekiem atšķirībā no Rietumiem nav iespējams palielināt savus ienākumus, pazeminot algas un palielinot darba slodzi bez strādnieku piekrišanas.⁸² PSRS strādniekus nacistu propaganda nodēvēja par “žīdu-čekiņu ekspluatētiem vergiem”.⁸³ Latviešu strādniekus okupācijas vara aicināja “liet savas asinis” cīņā pret “kapitālistiskiem un židiski bolševistiskiem pasaules pārvaldīšanas plāniem”.⁸⁴ Jau minētajā Vācijas Izglītības un propagandas

⁷³ Kāle G. Eiropas sociālā revolūcija. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

⁷⁴ Pirmais Maijs. // Rēzeknes Ziņas. – 1942. g. – 29. aprīlis.

⁷⁵ Latviešu tautas darba griba uzvarai un sociālai brīvībai pelna viscildenāko atzinību. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

⁷⁶ Darbs – Augstākā dižciltība. // Zemgale. – 1943. g. – 3. maijs.

⁷⁷ Gebelss J. Mūsu sociālisms. // Zemgale. – 1944. g. – 29. aprīlis.

⁷⁸ Алексеев Г. А. “Наши задачи”. Большевизм это гибель народа. // Двинский Вестник. – 3 мая. – 1944 года.

⁷⁹ Pretbolševistisko Eiropas strādnieku manifestācija. // Tēvija. – 1943. g. – 4. maijs.

⁸⁰ Dressler G. Unserer Schicksal liegt in unserer Arbeit, in unsrem Kampf und in der Kraft unseres Glaubens. // Materialdienst zur propagandistischen Anwendung. – Folge 36, 3. Mai 1944.

⁸¹ Drechsler Latviešu tautas darba griba uzvarai un sociālai brīvībai pelna visizcilāko atzinību. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

⁸² Delvigs A. Racionalizācijas jautājumi totālā karā. // Latvju Tautsaimnieks. – Rīga, 1943. – Nr. 5/6. – 65. lpp.

⁸³ LD. 1. maijs – strādājošo goda diena. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

⁸⁴ Turpat.

ministrijas Austrumu nodaļas 1944. gada maija propagandas materiālu apkopojumā tika aprakstīta strādnieku grūtā dzīve Lielbritānijā un ASV un "stahanoviešu darba sistēmas" posts PSRS. Nacistu propagandistiem likts vienmēr uzsvērt, ka Vācijas sāktais karš ir taisnīgs "Tautas karš" (*Volkskrieg*), ka Vācija sagraus Rietumu kapitālismu un padomju sociālismu un izveidos Eiropu par "lielu sociālistisku tautas valsti". Nacistu propagandai Darba svētkos bija jāsludina, ka Vācijā valda sociāls miers un apmierinātība ar dzīvi, bet Lielbritānijā un ASV draud izcelties tautas nemieri.⁸⁵ Laikrakstā "Tukuma Ziņas" 1942. gada 5. maijā bija ievietots raksts, kas kritizēja Anglijas ārpolitiku attiecībā pret Eiropas mazajām tautām un norādīja, ka angļu aristokrātija un karaļnams "ir pārsātināti ar Dāvida cilts asinīm".⁸⁶

Nacistu propagandisti 1. maija svētku runās vērsās arī pret bijušo neatkarīgo Latvijas valsti, apgalvojot, ka tajā valdījusi darba tautai nelabvēlīga sociālā iekārta. To uzlabot ir spējusi tikai nacionālsociālistu valdīšana. Ā. Šilde 1942. gadā šādi raksturoja neatkarīgās Latvijas valsts sociālo politiku: "Ulmaņa–Muntera–Dubina plutokrātiski–brīvmūrnieciski–žīdiskā kliķe (...) nespēja atrisināt strādnieku jautājumu. To spēja gan tādas tautas kā Vācija, Itālija, Portugāle un Spānija."⁸⁷ Ļoti negatīvi nacistu propaganda vērtēja demokrātisko Latvijas valsti (1918–1934). Tā tika nosaukta par "plutokrātisku", "žīdisku". Tajā strādniekus ekspluatējuši kapitālisti un apkrāpuši sociāldemokrāti. Neatkarīgajā Latvijā valdījis šķiru naidis un darba tautas apspiestība. 1. maija svētkus demokrātiskās Latvijas valstī nacisti raksturoja kā sociāldemokrātu organizētu strādnieku kūdīšanu. Tajos sociāldemokrātu vadībā galvenokārt piedalījušies deklasēti elementi – "nekam nederīgo un tāpēc arī mūžam neapmierināto izlase."⁸⁸

Pretstatā PSRS, Lielbritānijas, ASV un neatkarīgās Latvijas strādnieku posta aprakstam Darba svētkos nacistu propaganda slavināja "vācu sociālisma" panākumus. Laikrakstos un žurnālos publicēja Vācijā un okupētajā Latvijā priekšzīmīgi strādājošu rūpnicu un lauku saimniecību attēlus. Okupācijas vara paziņoja, ka padomju vara 1940. un 1941. gadā ir galīgi sagrāvusi Latvijas rūpniecību, zemniecību, sociālās apdrošināšanas jomu un citas tautsaimniecības nozares.⁸⁹ To atjaunošana var notikt tikai pilnīgā nacistu kontrolē. Vācu okupācijas varas izdotos rīkojumus par darba apmaksu, sociālo apdrošināšanu u.c. pasludināja par izcili taisnīgiem un labvēlīgiem Latvijas iedzīvotājiem.⁹⁰ Propaganda apgalvoja, ka "nacionālsociālistiskās Vācijas galvenais uzdevums ir darīt visu, lai atvieglotu un uzlabotu strādnieku dzīvi".⁹¹ Īpaši tika uzsvērti nacistu panākumi strādnieku veselības aprūpes un brīvā laika organizācijas uzlabošanā. Par galveno strādnieku labvēli slavēja Hitleru, kurš "(...) ir radījis laimīgu Vāciju un pēc šā kara radīs arī laimīgu Eiropu".⁹² Zemgales novada komisārs Valters Ēberhards fon Medems (*Medem*; 1887–1945) 1944. gada Darba svētku uzrunā Ā. Hitlera lomu strādnieku dzīvē raksturoja šādi: "Piemērs un priekšzīme mums katrā laikā ir Vadonis Ādolfs Hitleris."⁹³

Karam turpinoties, arvien nozīmīgāku vietu vācu propagandā ieņēma aicinājumi viesiem apvienoties uzvaras gūšanai. 1943. gadā Darba svētku runās propagandisti aicināja latviešus stāties Vācijas armijā, lai karotu pret PSRS. "Tēvija" 1943. gada 30. aprīlī

⁸⁵ LVVA, 3800. f., 3. apr., 317. l. 13.–15. lp.

⁸⁶ Mellinš A. Anglija un mazās valstis. // Tukuma Ziņas. – 1942. g. – 5. maijs.

⁸⁷ Šilde Ā. Marksisma pārvarēšana. // Strādnieku gada grāmata 1942. gadam. – Rīga, 1941. – 73.–74. lpp.

⁸⁸ Skrābāns R. 1. maija jaunā doma. // Strādnieku gada grāmata 1942. gadam. – Rīga, 1941. – 100. lpp.

⁸⁹ Ceichners A. Latvijas bojševizācija. – Rīga, 1944. – 233.–446. lpp.

⁹⁰ Ceļš uz sociālo taisnību. // Laikmets. – 1943. g. – 14. maijs.

⁹¹ H.K. Rūpes par strādniekiem. // Laikmets. – 1942. g. – 8. maijs.

⁹² J.M. Darba svētki pilsētās un laukos. // Laikmets. – 1942. g. – 8. maijs; Letten grüßten den Führer. // Deutsche Zeitung im Ostland. – 3. Mai 1942.

⁹³ Medems V.E. Strādājošie Zemgales viri un sievas! // Zemgale. – 1944. g. – 29. aprīlis.

Rīt, 1. maijā, Lielvācija svin savus nacionālos tautas svētkus, godinādama darbu un visus krietnos darba darītājus. Šinī lielo cīņu laikā, kad blakus vācu karavīriem frontē cīnās arī latviešu brīvprātīgie un visa mūsu darbīgā tauta nes savu daļu upuru lielajā uzvaras kaldināšanas talkā, — mēs esam kopā ar vācu nāciju arī tās pavasara svētku svinībās. Šinī dienā grežnosim mūsu pilsetas un laukus Lielvācijas un Latvijas karogiem, apliecinot latviešu gatavību turpmākām kopīgām cīņām un darbam.

Iekšējās pārvaldes ģenerāldirektors
gen. Dankers

Latvijas Zemes
pašpārvaldes
iekšējās pārvaldes
ģenerāldirektora
O. Dankera
uzsaukums
iedzīvotājiem
1942. gada 1. maija
svētkos. Tēvija,
1942. gada 30. aprīlis.

iznāca ar lielu saukli pirmajā lapā – “Visu uzvarai – pie darba!”. Vidzemes novada komisārs Hermanis Hanzens (*Hansen*) Darba svētku uzrunā latviešiem 1943. gadā norādīja: “Nākotnē totālais karš prasīs no jums vēl lielākus upurus.”⁹⁴ Savukārt Arodbiedrību centrālās savienības (ACS) vadītājs Alfreds Roja 1943. gada Darba svētku uzrunā deklarēja: “Svētas (ir) ne vien par tēviju izlietās asinis, bet svēti (ir) arī par tēviju izlietie sviedri.”⁹⁵ 1944. gada 30. aprīlī laikraksts “Daugavas Vēstnesis” pirmajā lapā publicēja zīmējumu, kurā attēlots latviešu leģionārs, kas spiež roku aizmugurē palikušajam latviešu strādniekam, simbolizējot vienotību karā pret boļševismu. Savukārt uz Valmieras laikraksta “Tālavietis” pirmās lapas 1944. gada 29. aprīlī bija latviešu leģionāra attēls uz senlatviešu karavīra vairoga fona. Latvijas ģenerālkomisariāta Propagandas nodaļas vadītājs G. Dreslers runā 1943. gada 1. maijā aicināja latviešus aizstāvēt savu māju, ģimeni, tautu un Eiropas kultūras vērtības.⁹⁶ Laikraksts “Bauskas Vēstnesis” 1944. gada 28. aprīlī iznāca ar saukli: “Karavīrs un strādātājs – uzvaras garanti!”, bet Latvijas ģenerālkomisārs O. H. Drekslers 1944. gada 1. maija uzrunā latviešu tautai pasludināja: “Uzvaras dēļ – viss jāliek ķīlā!”⁹⁷

Apkopojot iepriekš minētos faktus, var secināt, ka nacistu okupācijas laika 1. maija svētku propagandas tēmas iedalījās divās lielākās grupās. Pirmkārt, nacistu ideoloģijas (nacionālsociālisma) propaganda – kapitālisma un boļševisma kritika, “vācu sociālisma” slavināšana, bezšķiru sabiedrības (“tautas kopības”) propagandēšana un antisemitisms. Otrkārt, praktiskas nepieciešamības (kara apstākļu) noteiktas propagandas tēmas – kara materiālu ražošanas un darba ražīguma kāpināšanas propagandēšana un aicinājumi latviešu strādniekiem piedalīties karā kā karavīriem Vācijas pusē.

⁹⁴ Uzsaukums visiem Ziemeļvidzemes novada strādājošiem. // Tālavietis. – 1943. g. – 1. maijs.

⁹⁵ Vītols H. Pirmais maijs. // Tēvija. – 1943. g. – 30. aprīlis.

⁹⁶ Unāms Ž. Kultūras aktuālās problēmas. // Tēvija. – 1943. g. – 4. maijs.

⁹⁷ Ģenerālkomisāra 1. maija vēstījums latviešu tautai. // Jēkabpils Vēstnesis. – 1944. g. – 4. maijs.

1. maija svētki nacistu okupētajā Latvijā. Svētku norise

Darba svētkos 1942.–1945. gadā nacisti rīkoja dažādus pasākumus. Okupācijas vara izdeva rīkojumus 1.maijā apdzīvotās vietās pie ēkām izkārt Latvijas un Vācijas karogus. Pie ēkām, kur atradās nacistu okupācijas varas iestādes, izkāra Vācijas karogus. Pie ēkām, kur atradās Latvijas Zemes pašpārvaldes iestādes, izkāra gan Vācijas, gan Latvijas karogus. Vācijas karogs bija jāizkar ēkas labajā pusē, Latvijas – kreisajā. Iedzīvotājiem okupācijas vara pavēlēja 1. maijā rūpēties par savu māju, darba vietu, transporta līdzekļu u.c. izrotāšanu.⁹⁸ Darba svētku pasākumu organizēšana Ostlandē tika uzdota arodorganizācijām.⁹⁹ Latvijā svētkus organizēja un propagandas materiālus sagatavoja Latvijas ģenerālkomisariāta Propagandas nodaļa un ACS Arodpropagandas daļa.¹⁰⁰ Svētku noformējumā ietilpa arī dažādi uzskatāmās agitācijas līdzekļi: plakāti, uzsaukumi, nacistu vadoņu portreti. Valmieras laikraksts "Tālavietis" 1942. gada Darba svētkos pilnietas izrotāšanu aprakstīja šādi: "Veikali un iestādes skatlogus dekorē ziediem un Vadoņa ģimētnēm, izliekot logos un arī telpās 1.maija lozungus (..) lestādēm un uzņēmumiem jācenšas rotāt zaļumiem arī darba telpas, lai tā simbolizētu darba cildenos svētkus."¹⁰¹ Ieskatu 1. maija svētku noformējumā dod arī Latvijas Nacionālajā bibliotēkā saglabājušies nacistu laika plakāti, kas lietoti Darba svētkos. Šie materiāli vēltiti galvenajām nacistu Darba svētku propagandas tēmām – "vācu sociālisma" un "tautas kopības" sludināšanai, antisemitismam un aicinājumiem kāpināt ražošanu. No pirmajiem jāmin plakāti uzsaukumi ar saukļiem: "Tava sociālā nākotne – uzvara totalitārā karā!" (1944), "Pēc boļševisma un plutokrātijas iznīcināšanas – patiens sociālisms" (1944),

Pēc boļševisma un plutokrātijas iznīcināšanas –
PATIESS SOCIĀLISMS.

Nacistu okupācijas laikā 1942.–1944. gadā Latvijā 1. maija svētkos lietotie propagandas plakāti. Latvijas Nacionālā bibliotēka.

**RAŽĪGS DARBS
STIPRINA FRONTI!**

⁹⁸ Apgabala komisāra Rīgā 1942. gada 23. aprīļa rīkojums aprīņķu priekšniekiem Rīgas un Madonas aprīņķos par karogšošanu 1. maijā. – LVVA, 3800. f., 3. apr., 3. l., 167. lp.; Karogošana 1. maijā. // Tēvija. – 1943. g. – 30. aprīlis; Karogošana 1. maijā. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

⁹⁹ Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihšministrijas Preses un propagandas galvenās nodaļas norādījumi Ostlandes reihškomisāram un Baltkrievijas ģenerālkomisāram par 1. maija svētku rīkošanu, 1944. gada 21. aprīlis. – LVVA, P-1018. f., 1. apr., 13. l., 10. lp.

¹⁰⁰ 1. maija sarīkojumi Zemgalē. // Zemgale. – 1943. g. – 29. aprīlis; 1. maija svinības Tukumā. // Tukuma Ziņas. – 1942. g. – 5. maijs.

¹⁰¹ Ziemeļvidzemes apgabals poša Pirmā maija svētkiem. // Tālavietis. – 1942. g. – 30. aprīlis.

TAVA SOCIĀLĀ NĀKOTNE-
uzvara
totālajā karā!

ADOLFA HITLERA UZVARA
garantē
SOCIĀLO TAISNĪBU.

Nacistu okupācijas laikā 1942.–1944. gadā Latvijā 1. maija svētkos lietotie propagandas plakāti. Latvijas Nacionālā bibliotēka.

VALSTS
BIBLIOTĒKA

1. maija
UZSAUKUMS.

Darba vīri un sievietes! Visi, kas esat pulcējušies zem pretboļševisma karogiem!

Jau otro reizi, kopš esat brīvi no boļševiku jūga, ir pienācis 1. maijs. Tam līdzīstāties arī Eiropas tautu pavasaris. Tiek izcināta jauna pasaule, kas nesīs sociālo taisnību un laimīgu darba dzīvi. Vācu armija, varonīgi gūstot uzvaru pēc uzvaras, atbrīvoja arī jūsu dzimteni no visu laiku lielākā barbarisma. Tā atdeva to atpakaļ mūsu kontinentam, mūsu kultūrai un tīklam.

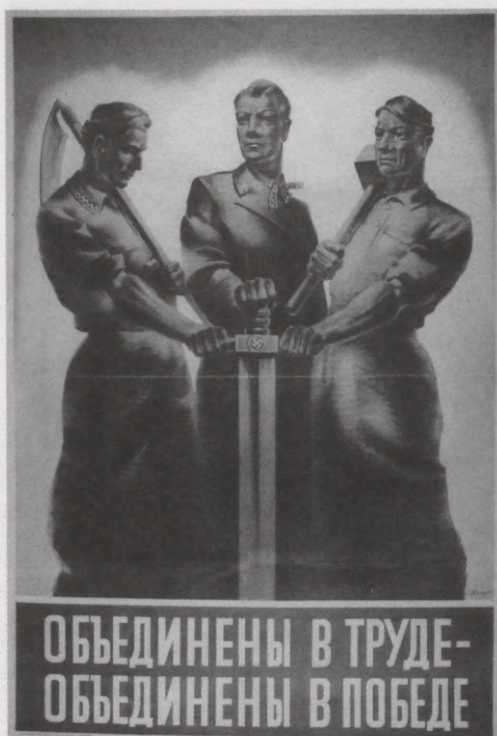
Tomēr humanitātes uzvara, kas katram no mums piešķir vietu pie jaunās Eiropas bagātīgi klātā galda, vēl nav galīgi izcināta.

Mums visiem, kā vāciešiem, tā latviešiem vēl jāpārvar lielas grūtības, kuras uzlek šī cīņa uz dzīvību un nāvi. Šī cīņa tiek izcināta vispārības labā, tai jābūt nesaudzīgai, aerēķinoties ar atsevišķa cilvēka interesēm. Tomēr jau tagad, lielajai uzvarai anafot, mēs varam saskatīt topošās pākoines pasaules kontūras; pēc Adolfa Hitlera gribas arī jūsu tautai, atkarībā no upurēm un līdzdalības tai boļševisma iznīcināšanas cīņā, šai pasaulē tiks ierādīta pienācīga vieta.

Tādēļ, vīri un sievietes — visu darbu darītāji, ar visu sirdi un visiem spēkiem iekļaujieties šai izšķirošā cīņā, kur jaunā Eiropa uz visiem laikiem iznīcinās lielāko pasaules ļaunu — boļševismu! No ziemeļiem un dienvidiem, no rietumiem un no mūsu kontinenta vidus šais dienas un nedēļas uz austrumu fronti plūst miljoniem jaunu cīnītāju, lai plecu pie pleca ar ziemas kaujās rūdītajiem varoņiem iznīcinātu židu-boļševiku mērī.

28. IV 1943

1943. gada 1. maija svētkos izplatīts nacistu propagandas uzsaukums Latvijas iedzīvotājiem. Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Nacistu okupācijas laikā 1942.–1944. gadā Latvijā 1. maija svētkos lietotie propagandas plakāti. Latvijas Nacionālā bibliotēka.

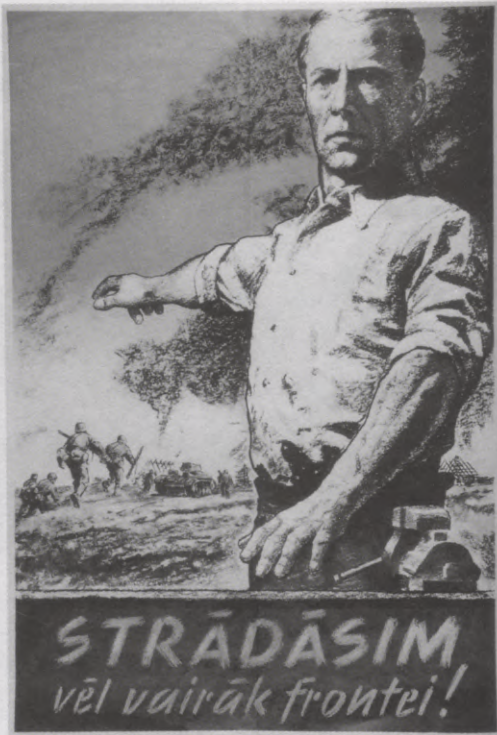
"Ādolfa Hitlera uzvara garantē sociālo taisnību" (1944).¹⁰² "Tautas kopības" idejas propagandēja plakāti ar saukļiem – "Eiropa ir likteņkopība" (1943), plakāts, uz kura attēloti strādnieks, zemnieks un inteliģents, kas satvēruši zobenu ar nacisma simbolisku rokturī, plakāts ar krievisku uzrakstu – "Vienoti darbā, vienoti uzvarā" (1942) un plakāts ar strādnieka, zemnieka un karavīra attēlu un uzrakstu – "Uzvara. Darbs. Uzbūve. Parole cīņā pret bolševismu un židismu!" (1943).¹⁰³ Vairāki plakāti ir veltīti ražošanas kāpināšanas propagandai: plakāti ar saukļiem – "Ražīgs darbs stiprina fronti!" (1944), "Nepļāpā un nebīsties no briesmām, bet cīnies un strādā tik ilgi, kamēr tavs nāvigākais ienaidnieks – bolševisms būs iznīcināts!" (1942). Vācu valodā: "Darbs un cīņa ir uzvaras un miera priekšnoteikumi".¹⁰⁴ Tāpat arī plakāts, uz kura attēlota milzīga lāpsta un strādnieka roka uz jaunceļamas rūpnīcas fona un uzraksts – "Pieliec roku. Tavs darbs saīsina karu!" (1943), plakāts, uz tā attēlots strādnieks pie darba galda, kurš norāda ar roku uz karavīriem frontē, kuri attēloti fonā, un uzraksts – "Strādāsim vēl vairāk fronteī!" (1944), plakāts ar strādnieku un karavīru fotogrāfijām un uzrakstu – "Cīņa un darbs – uzvaras ceļš!".¹⁰⁵ Savukārt okupēto austrumu zemju strādnieku darbu Vācijā propagandēja plakāts ar strādnieces attēlu un saukli – "Vācija, kas Tavu dzimteni

¹⁰² Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) Attēlizdevumu un sikiespieddarbu fonds (ASF), inv. Nr. I / PL. – 355 / 38.; I / PL. – 355 / 40.; I / PL. – 355 / 38.

¹⁰³ "Объединены в труде – объединены в победе" (1942) – LNB ASF, inv. Nr. I / PL. – 355 / 34.; I / PL. – 355 / 3.; I / PL. – 355 / 5.

¹⁰⁴ LNB ASF, inv. Nr. I / PL. – 355 / 45.; I / PL. – 355 / 58.; I / PL. – 355 / 48.

¹⁰⁵ LNB ASF, inv. Nr. I / PL. – 355 / 20.; I / PL. – 355 / 10.; I / PL. – 355 / 14.

Nacistu okupācijas laikā 1942.–1944. gadā Latvijā 1. maija svētkos lietotie propagandas plakāti. Latvijas Nacionālā bibliotēka.

sargā, sauc Tevi! Arī Tavs darbs ir cīņa pret boļševismu!"¹⁰⁶ Iedzīvotājiem piedalīšanās svētku pasākumos bija obligāta. To pārraudzīja nacistu okupācijas varas iestādes un arodbiedrības. Piemēram, 1942. gada 30. aprīlī laikrakstā "Talsu Vārds" tika publicēts īpašs brīdinājums: "Darba vietu arodbiedrību pārstāvjiem jā rūpējas, lai visi strādājošie piedalītos šajos svētkos."¹⁰⁷

Lai veicinātu iedzīvotāju aktīvu piedalīšanos Darba svētku pasākumos, tika izmantota arī uzbekšana – dāvanas, apbalvojumi. Piemēram, 1942. un 1943. gada Darba svētkos ACS izsniedza strādniekiem, kuriem bija bērni līdz 14 gadu vecumam, naudu dāvanām bērniem – 5 reihsmarkas.¹⁰⁸ 1943. gadā dāvanām strādnieku bērniem iztērēja 650 000 reihsmarkas.¹⁰⁹ Latvijas ģenerālkomisārs lika izsniegt 1943. gada 1. maijā strādniekiem degvīna "speciāldēvu": vīriešiem – 0,5 litrus, sievietēm – 0,4 litrus.¹¹⁰ 1944. gada 1. maijā "speciāldēva" ietilpa degvīns – 0,5 litri vīriešiem un 0,25 litri sievietēm, 100 gramu saldumu pieaugušajiem un 400 gramu saldumu bērniem, 20 papirosu vīriešiem.¹¹¹ Savukārt Latvijas Lauksaimnieku savienība 1944. gadā organizēja atzinības balvu izsniegšanu laukstrādniekiem – 40 reihsmarkas vīriešiem un 35 reihsmarkas sievietēm.¹¹²

¹⁰⁶ LNB ASF, inv. Nr. I / PL. – 355 / 45.

¹⁰⁷ 1. maija svinības. // Talsu Vārds. – 1942. g. – 30. aprīlis.

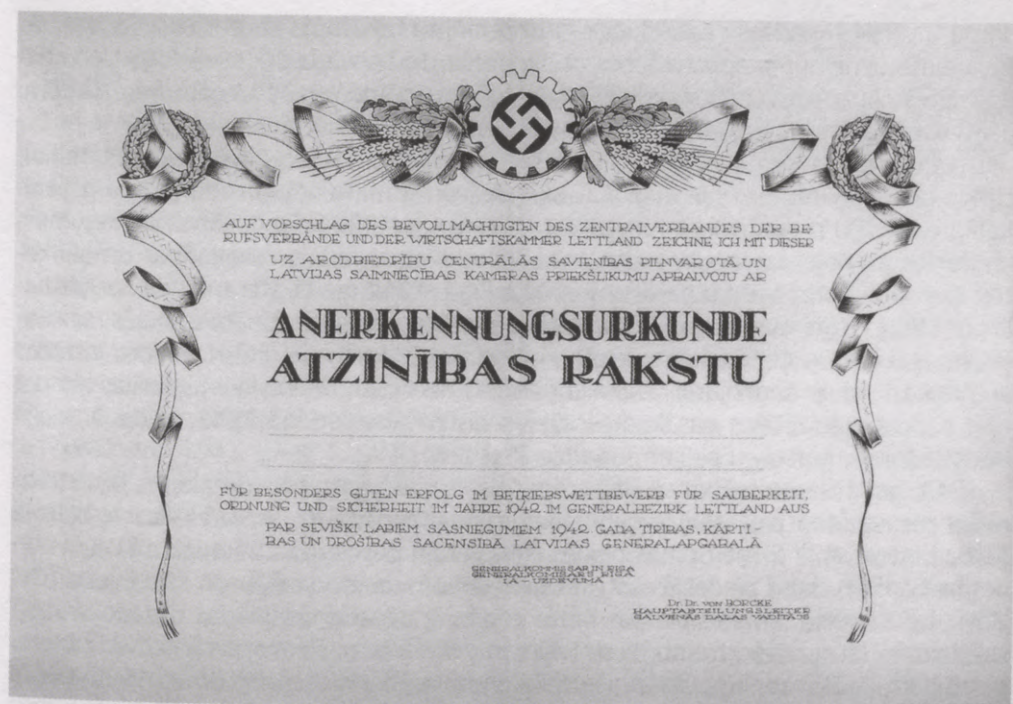
¹⁰⁸ Dāvana strādājošo bērniem. // ACS Informācijas Biļetens. – 1943. g. – 1. maijs.; Dāvinājums uz 1. maiju arodbiedrību biedru bērniem. // Jēkabpils Vēstnesis. – 1942. g. – 30. aprīlis.

¹⁰⁹ Fest der Schaffenden. // Deutsche Zeitung im Ostland. – 30. April 1943.

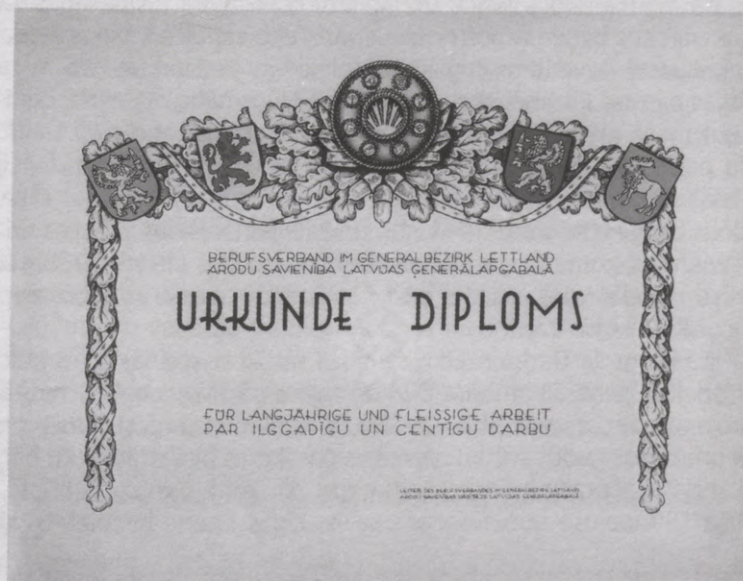
¹¹⁰ Speciāldēva strādājošajiem uz 1. maiju. // ACS Informācijas Biļetens. – 1943. g. – 1. maijs.

¹¹¹ Speciāldēva strādājošajiem 1. maijā. // Bauskas Vēstnesis. – 1944. g. – 28. aprīlis.

¹¹² Darba svētku balvas lauksaimniekiem. // Tālavietis. – 1944. g. – 29. aprīlis.

Nacistu okupācijas laikā Latvijā 1942.–1944. gadā strādnieku apbalvošanai 1.maija svētkos lietotie "Diploms" un "Atzinības raksts". Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Līdzīgi kā nacistiskajā Vācijā arī okupētajā Latvijā Darba svētku laikā notika labāko strādnieku un uzņēmumu apbalvošanas akcijas. Labākos strādniekus apbalvoja ar goda rakstiem. Apbalvošanā piedalījās galvenās nacistu amatpersonas – H. Loze un O. H. Drekslers. Goda rakstus strādniekiem un uzņēmumu īpašniekiem izsniedza ACS. Ar tiem apbalvoja par dažāda veida darba sasniegumiem. Piemēram, izsniedza atzinības rakstus "Par sevišķi labiem sasniegumiem tīrības, kārtības un drošības sacensībā Latvijas ģenerālapgabalā" un diplomus "Par ilggadīgu un centīgu

darbu".¹¹³ 1943. gadā arī Latvijā ieviesa uzņēmumu ražošanas sacensības. Sacensībās uzvarējušo uzņēmumu apbalvošanas akcija notika 1944. gada 30. aprīlī Rīgā Lielās gīldes namā. Apbalvoja 79 sacensībās uzvarējušos uzņēmumus.¹¹⁴ Uzņēmumu pārstāvji balvā saņēma īpašus uzvarētāju karogus.¹¹⁵

Izplatītākie 1. maija svētku pasākumi bija strādnieku sapulces uzņēmumos, mītiņi, strādnieku pieņemšanas pie augstām okupācijas režīma amatpersonām, ielu gājieni. Radio pārraidīja propagandas raidījumus. 1. maija vakarā rīkoja dažādus sarīkojumus: koncertus un deju vakarus ar bezmaksas apmeklējumu, svinīgas vakariņas un banketus. Galvenie Darba svētku pasākumi notika Rīgā. 1942. gadā 30. aprīlī dienas pirmajā pusē Rīgas uzņēmumos notika strādnieku sapulces, kurās ar runām uzstājās reihskomisārs H. Loze un ģenerālkomisārs O. H. Drekslers. Skolās un citās izglītības iestādēs arī notika 1. maija sarīkojumi. 1. maijā mācības nenotika, un skolēni piedalījās okupācijas varas organizētajos pasākumos. Galvenais pasākums Rīgā 1942. gada 1. maijā bija strādnieku pārstāvju pieņemšana pie Drekslera.¹¹⁶

1943. gadā Darba svētku svinībās tāpat kā iepriekš galvenais pasākums bija strādnieku pieņemšana pie Latvijas ģenerālkomisāra. Tās laikā O. H. Drekslers apbalvoja darba veteranus.¹¹⁷ Pieņemšanas beigās Dreksleram pasniedza strādnieku dāvanas un notika bankets, kurā piedalījās Latvijas ģenerālkomisariāta vadība un strādnieku pārstāvji. Lai uzsvērtu "Jaunās Eiropas tautu kopību", dāvanas pasniedza dažādu tautību strādnieki – latvietis elektromontieris Freimanis un krievs atslēdznieks Zaikovs.¹¹⁸ Diena pirms tam – 30. aprīlī – Ostlandes reihkomisārs Hinrihs Loze (*Lohse*; 1896–1964) pašā nolūkā rīkoja "Vācu un latviešu darbinieku tuvināšanās vakaru".¹¹⁹ Rīgas rūpnīcās un citos uzņēmumos notika strādnieku sapulces. Vakarā – dažādi kultūras pasākumi: operas uzvedums Rīgas strādniekiem, bezmaksas teātra un kino izrādes u.c.¹²⁰ Rīgas pilsētas komisāriskais lielvecākais Hugo Vitroks (*Wittrock*; 1873–1958) 1943. gada 1. maijā rīkoja labāko strādnieku apbalvošanas akciju.¹²¹ 1943. gada 1. maijā ar īpašu pasākumu Rīgā Saulesdārzā Darba svētkus atzīmēja arī Latvijas Drošības dienests. Pasākumā piedalījās Latvijas Drošības policijas un Drošības dienesta komandieris Rūdolfs Lange (*Lange*; 1910–1945) un Latvijas Drošības policijas un Drošības dienesta palīgvienības komandieris Viktors Bernhards Arājs (1910–1988). Lange uzstājās ar runu vācu valodā, kurā aicināja latviešus strādāt uzvarai un cīnīties pret bolševismu. Runu latviski tulkoja Arājs.¹²²

1944. gadā Darba svētku svinības sākās ar strādājošo sapulci Rīgā 29. aprīlī, kurā piedalījās ģenerālkomisāra O.H.Drekslera pārstāvji un ACS vadītājs A.Roja. Sapulcei sekoja ražošanas sacensībās uzvarējušo uzņēmumu un strādnieku apbalvošana. Tāpat kā iepriekšējos gados svētku galvenais pasākums bija strādnieku pārstāvju pieņemšana pie Latvijas ģenerālkomisāra 1944. gada 30. aprīlī. Svētku kultūras programmā galvenais bija "Strādājošo godināšanas" saiets Rīgas operā, bezmaksas koncerti, teātra izrādes

¹¹³ Atzinības raksta un diploma fotogrāfijas. – LVKFFDA, inv. nr. 167933–N; 167938–N.

¹¹⁴ Die Heimat hilft der Front zum Sieg. // Deutsche Zeitung im Ostland. – 2. Mai 1944.

¹¹⁵ Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihministrijas Preses un propagandas galvenās nodaļas norādījumi Ostlandes reihskomisāram un Baltkrievijas ģenerālkomisāram par 1. maija svētku rīkošanu, 1944. gada 21. aprīlis. – LVVA, P-1018, f., 1. apr., 13. l., 10. lp.

¹¹⁶ 1. maija svinības Latvijā. // Tēvija. – 1942. g. – 30. aprīlis.

¹¹⁷ Ģenerālkomisārs Dr.Drekslers pieņem strādnieku pārstāvjus. // Tēvija. – 1943. g. – 3. maijs.

¹¹⁸ Turpat.

¹¹⁹ Darbinieku tuvināšanās vakars Reihskomisariātā. // Tēvija. – 1943. g. – 3. maijs.

¹²⁰ Darba un tautas kopības svētkos. // Tēvija. – 1943. g. – 3. maijs.

¹²¹ Strādnieku apbalvošana. // Tēvija. – 1943. g. – 3. maijs.

¹²² Maija svētki Saules dārzā. // Tēvija. – 1943. g. – 4. maijs.

un uguņošana.¹²³ 1944. gada 1. maijā lieli svētku pasākumi nenotika, bet tika izsludināta "strādnieku atpūtas diena" (*Ruhetag*).¹²⁴

1945. gada 1. maijā nacistu okupācijas vara bija saglabājusies tikai Kurzēmē. Tās sakari ar Vāciju bija apgrūtināti. Šādos apstākļos nacisti nevarēja rīkot lielus Darba svētku pasākumus. 1945. gada 1. maijā Kurzēmē tika noteikta darba diena, lai nepārtrauktu frontes apgādi. Strādniekiem tomēr sakarā ar svētkiem noteica piemaksu pie darba algas par darbu 1. maijā 100% apmērā.¹²⁵ Laikraksts "Ventas Balss" vēl 1945. gada 1. maijā publicēja propagandas rakstu, kurā aicināja latviešus atzīmēt Darba svētkus.¹²⁶

Latvijas novados nacistu okupācijas laikā arī tika svinēti Darba svētki. Galvenie pasākumi notika novadu (Daugavpils, Valmiera, Jelgava, Liepāja) un apriņķu centros. Arī novados notika strādnieku pārstāvju pieņemšanas pie okupācijas režīma vadošajām amatpersonām – novadu komisāriem un pilsētu vecākajiem. Tāpat notika strādnieku un uzņēmumu vadītāju sapulces, strādnieku apbalvošanas un dažādi bezmaksas kultūras pasākumi. 1942. gada 1. maijā Ventspilī notika strādājošo sapulce Latviešu biedrības namā, strādnieku pieņemšana pie pilsētas vecākā J. Dzeņa, vakarā – orķestru un koru koncerti.¹²⁷ Talsos – strādājošo sapulce Sadraudzīgās biedrības namā un arodbiedrību rīkoti koncerti.¹²⁸ Cēsīs – strādājošo sapulce ar lozungu "Visu strādājošo diena – ražības diena!" Viesīgās biedrības namā, dažādi uzvedumi un koncerti.¹²⁹ Bauskā – "Strādājošo un iestāžu darbinieku svinīgais akts" Aizsargu namā, vakarā – muzikāli uzvedumi.¹³⁰ Jelgavā – svinīgas strādnieku sanāksmes dažādos pilsētas uzņēmumos un iestādēs, kurās piedalījās okupācijas varas ierēdņi un uzņēmumu vadītāji. Vakarā – bezmaksas koncerts strādniekiem.¹³¹ Tukumā notika svinīga sapulce Viesīgās biedrības namā, kuru vadīja pilsētas vecākais Bertrams Rozenbergs (1904–1960).¹³² Valmierā – 1. maijā "Darba svētku atklāšanas akts" Valmieras Latviešu biedrībā, uzņēmumos – darbinieku vakari, koncerti un teātra izrādes.¹³³ Smiltēnē – 1. maija svētku svinīgais akts Lauksaimniecības biedrības namā, kurā piedalījās pilsētas vecākais J. Venners, mūzikas un deju priekšnesumi, koru uzstāšanās.¹³⁴

1943. gada 1. maijā Liepājā notika Metalurģiskās fabrikas pūtēju orķestra koncerts, Policijas spēļu grupas uzvedums pilsētas ielās, ACS Kurzemes pārstāvniecības rīkoti sporta svētki pilsētas stadionā, vakara kultūras programmā – bezmaksas teātra un kino izrādes.¹³⁵ Ventspilī – strādājošo sapulce un brīvkonzerts Latviešu biedrības namā.¹³⁶ Cēsīs – strādnieku un uzņēmumu vadītāju sapulce Viesīgās biedrības namā 1943. gada 30. aprīlī un "Visu strādājošo svinīgais akts" 1. maijā ar lozungu – "Visu uzvarai – pie darba!"¹³⁷ Bauskā Darba svētku pasākumu programmā bija "Strādājošo svinīgais akts", ACS apbalvojumu pasniegšana un vakara izklaides sarīkojums strādniekiem.¹³⁸

¹²³ Ostland-Chronik. 1. 5. // Ostland. – Juni 1944. – S. 31.–32.

¹²⁴ Vācijas okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas Preses un propagandas galvenās nodaļas norādījumi Ostlandes reihskomisāram un Baltkrievijas ģenerālkomisāram par 1. maija svētku rīkošanu, 1944. gada 21. aprīlis. – LVVA, P-1018. f., 1. apr., 13. l., 10. lp.

¹²⁵ Atbildība par darbu 1. maijā. // Ventas Balss. – 1945. g. – 27. aprīlis.

¹²⁶ Krusts T. Visiem, kas darbu dara. // Ventas Balss. – 1945. g. – 1. maijs.

¹²⁷ 1. maija svinības Ventspilī. // Ventas Balss. – 1942. g. – 1. maijs.

¹²⁸ 1. maija svinības. // Talsu Vārds. – 1942. g. – 30. aprīlis.

¹²⁹ Kā cēsinieki atzīmēs Darba svētkus. // Cēsu Vēstis. – 1942. g. – 1. maijs.

¹³⁰ Svinīgs 1. maija akts Bauskā. // Bauskas Vēstnesis. – 1942. g. – 1. maijs.

¹³¹ 1. maija svinību akti Jelgavā; 1. maija svētku koncerts. // Zemgale. – 1942. g. – 2. maijs.

¹³² 1. maija svinības Tukumā. // Tukuma Ziņas. – 1942. g. – 5. maijs.

¹³³ Ziemeļvidzemes apgabals pošas Pirmā maija svētkiem. // Tālavietis. – 1942. g. – 30. aprīlis.

¹³⁴ 1. maija svētku norises kārtība Smiltēnē. // Smiltēnietis. – 1942. g. – 1. maijs.

¹³⁵ Maija svētku sarīkojumi Liepājā. // Kurzemes Vārds. – 1943. g. – 1. maijā.

¹³⁶ Pirmā maija svētki kara laikā. // Ventas Balss. – 1943. g. – 4. maijs.

¹³⁷ Mēs strādāsim, lai karavīri varētu cīnīties. // Cēsu Vēstis. – 1943. g. – 1. maijs.

¹³⁸ 1. maija svinēšana. // Bauskas Vēstnesis. – 1943. g. – 30. aprīlis.

Jelgavā – strādnieku kopsapulce Uzvaras parkā, apbalvošana, bezmaksas koncerti, kino un teātra izrādes.¹³⁹ Tukumā 1943. un 1944. gadā notika svētku sapulces un bezmaksas koncerti Brīvības laukumā.¹⁴⁰ Valmierā 1943. gada 1. maijā – “Svinīgais strādājošo svētku akts” Valmieras latviešu biedrībā, kurā piedalījās Vidzemes novada komisārs H. Hansens.¹⁴¹ Smiltēnē – svētku akts Lauksaimniecības biedrības namā, vakarā – ACS Smiltēnes nodaļas orķestra koncerts un brīvas kino izrādes.¹⁴²

1944. gada 29. aprīlī Daugavpilī darba vietās tika organizēta Latvijas ģenerālkomisāra O. H. Drekslera un ACS vadītāja A. Rojas uzrunu Darba svētkos radiotranslācijas klausīšanās. 30. aprīlī Daugavpilī notika strādnieku godalgošanas akts, kurā piedalījās Latgales novada komisārs. 1. maijā ACS Daugavpilī organizēja strādniekiem kultūras pasākumus – koncertus un operetes izrādi.¹⁴³ Bauskā 1944. gada 1. maijā notika svinīgs strādājošo sarīkojums dienā un operetes uzvedums vakarā.¹⁴⁴ Jelgavā 1944. gada 30. aprīlī – strādnieku apbalvošana un svinīgais svētku akts, 1. maijā – dažādi kultūras pasākumi.¹⁴⁵ Valmierā – 30. aprīlī “Brīvsarīkojums strādājošajiem”, 1. maijā – jaunatnes sarīkojums.¹⁴⁶ Pēc līdzīgiem scenārijiem nacistu okupācijas laikā Darba svētku pasākumi tika organizēti arī citās Latvijas vietās.

Slēdzieni

1. maija svētki (Darba svētki) bija vieni no galvenajiem nacistu okupācijas laika svētkiem Latvijā. Svētku laikā izplatītajā propagandā izpaudās nacistu okupācijas varas ideoloģija – nacionālsociālisms. Svētku galvenais uzdevums bija propagandēt nacisma ideoloģijas “sociālistisko” sastāvdaļu. Propagandas tēmas var dalīt divos lielos lokos. Pirmkārt, nacisma ideoloģijas propaganda. Otrkārt, praktiskās nepieciešamības (kara apstākļu) noteiktas propagandas tēmas. Pie pirmajām jāmin kapitālisma kritizēšana un nacionālsociālisma panākumu slavināšana, tāpat arī “tautas kopības” (bezšķiru sabiedrības nacisma izpratnē) propagandēšana un antisemitisma sludināšana. Latvijā atšķirībā no nacistiskās Vācijas vēl jāatzīmē “vācu un latviešu tautu kopības” propagandēšana. Šim propagandas tēmu lokam piederēja arī boļševisma un PSRS valsts iekārtas kritizēšana. Nacistu ideologiem grūtības radīja fakts, ka gan nacisti, gan komunisti mēģināja ieviest “sociālistisku” iekārtu. Izskaidrot tautai atšķirības ideoloģijā bija grūti. Tādēļ okupētajā Latvijā nacistiem bija nepieciešams īpaši uzsvērt “padomju sociālisma neīstumu”. Savukārt padomju laikā notikušos 1. maija svētkus vajadzēja dēvēt par “darba tautas krāpšanu” un apspiešanas izpausmi.

Otrajam tēmu lokam piederēja aicinājumi kāpināt ražošanu, īpaši bruņojuma ražošanu. Ar katru gadu šai propagandas tēmai nacisti pievērsa arvien lielāku vērību. Šeit pieskaitāmi arī aicinājumi latviešu tautai atbalstīt Latvijas strādnieku izvešanu uz Vāciju, lai tos izmantotu kara rūpniecībā. Otrkārt, tika propagandēta arī tieša “latviešu darba tautas” iesaistišanās karā. Katros Darba svētkos tika aicināts latviešiem stāties vācu izveidotajās militārajās vienībās. 1943. un 1944. gadā pēc Latviešu leģiona izveidošanas šie aicinājumi kļuva aktīvāki.

¹³⁹ 1. maija ACS sarīkojums Zemgalē. // Zemgale. – 1943. g. – 29. aprīlis.

¹⁴⁰ 1. maija svētki Tukumā un apriņķī. // Tukuma Ziņas. – 1943. g. – 6. maijs.; Tukuma dzīve. 1. maija svinības. // Tukuma Ziņas. – 1944. g. – 27. aprīlis.

¹⁴¹ Strādājošo sanāksmes 1. maijā. // Tālavietis. – 1943. g. – 29. aprīlis.

¹⁴² Pirmā maija svētki Smiltēnē. // Smiltēnietis. – 1943. g. – 30. aprīlis.

¹⁴³ Strādājošo svētku norise Daugavpilī. // Daugavas Vēstnesis. – 1944. g. – 30. aprīlis.

¹⁴⁴ 1. maija sarīkojums strādātājiem. // Bauskas Vēstnesis. – 1944. g. – 28. aprīlis.

¹⁴⁵ Sarīkojumi Darba svētkos strādātājiem. // Zemgale. – 1944. g. – 28. aprīlis.

¹⁴⁶ Pirmā maija svētki Ziemeļvidzemes novadā. // Tālavietis. – 1944. g. – 29. aprīlis.

1. maija svētku pasākumi nacistu okupācijas laikā tika organizēti centralizēti, aptverot gan Rīgu, gan novadus. Svētkos centās iesaistīt, cik iespējams, lielas iedzīvotāju masas. Šim nolūkam izmantoja gan piespiešanu, gan uzpirkšanu (dažādu bezmaksas sarīkojumu rīkošanu, pārtikas papilddevu izdalīšanu u.c.). Šajā ziņā nacistu 1. maija svētku organizēšanas prakse bija līdzīga padomju okupācijas laikā piekoptajai. Raksturīga nacistu 1. maija svētku pasākumiem bija arī nacistu amatpersonu tieša piedalīšanās, lai tādējādi uzsvērtu nacistu ideoloģijas tēzi par to, ka nacionālsociālismā nav atšķirību starp iedzīvotāju kārtām.

May Day Celebrations in Nazi-Occupied Latvia 1942–1945

OJĀRS STEPENS

May 1 (National Labour holiday) was one of the chief propaganda undertakings of the Nazi regime. The holiday was introduced in Germany in 1933; its main objective was to propagandise the "socialistic" element in Nazi ideology. In Nazi-occupied Latvia the May 1 holiday (Labour Day) celebrations were started in 1942. They evolved into one of the largest propaganda enterprises organised by the occupation authorities.

Propaganda distributed during the holiday contained the ideology of the Nazi occupation power – National Socialism. Propaganda themes can be divided into two major realms – first, Nazi ideological propaganda and, second, propaganda themes dictated by practical necessities (wartime conditions). The first includes criticising capitalism and praising the achievements of National Socialism, as well as propagandising "national community" (*Volksgemeinschaft*, in Nazi terminology – a classless society) and preaching anti-Semitism. In Latvia, unlike in Nazi Germany, there was also propaganda to promote "community of German and Latvian nations". This realm of propaganda themes included, as well, criticism of Bolshevism and the USSR state. Nazi ideologists were hampered by the fact that both Nazis and Communists tried to establish a "socialistic" order. It was difficult to explain the differences in ideology to the people. Hence, it was especially necessary to emphasise the "unreality of Soviet socialism." Furthermore, the Soviet period May Day festivities had to be described as a "swindle of the working people" and an expression of subjugation.

The other realm of propaganda themes consisted of appeals to increase production, especially weapons manufacturing. With each year more emphasis was placed on this propaganda theme. Also included were calls to the Latvian people to support the transfer of Latvian workers to Germany to take part in the war industry. There was also propaganda to involve "the Latvian working people" directly in the war. Each Labour Day celebration issued a call for the people to join German-formed military units. In 1943 and 1944, after the formation of the Latvian Legion, these appeals grew more insistent.

During the Nazi occupation, May Day functions were organised centrally to cover Riga and the provinces. Efforts were made to involve the largest possible masses of people, both by coercion and bribery (organising various free social gatherings, distributing extra food rations etc.). In these ways Nazi organisation was similar to that practiced during the Soviet period. Characteristic of Nazi observances was also the direct participation of high-ranking Nazi officials (or of the corresponding local officials in the provinces), to underscore the Nazi ideology thesis of National Socialism with a classless society. The most frequent forms of observance were "workers meetings", rallies and other mass gatherings of people to listen to the speeches of Nazi officials. As well, representatives of the "workers" were received by high Nazi officials in organised receptions. The holiday programme also included various free functions – film and theatre performances, concerts and musical shows. Another characteristic element of the Nazi May Day celebration was the ceremonious presenting of awards to the best worker or factory, a Nazi German practice introduced in occupied Latvia.

"Latgales jautājums" vācu okupācijas laikā (1941–1944): nacionālsociālistiskās rases politikas aspekti

KĀRLIS KANGERIS

Latvijas brīvvalsts laikā, pirms padomju okupācijas 1940. g., pastāvēja sava veida "Latgales jautājums", kas no vienas puses radās no centrālās varas centieniem Rīgā, Latgali politiskajos, ekonomiskajos, sociālajos un kulturālajos jautājumos ciešāk piesaistīt pārējai Latvijai, bet no otras puses "izauga" no pašu latgaliešu dažādām vēlmēm pēc sava veida politiskas vai kultūras autonomijas, sava dialekta (valodas) atzišanas, tā brīvas pielietošanas u. c. Šo jautājumu izkārtojums ne vienmēr apmierināja latgaliešu vadošo intelektuālo slāni.¹ Arī pirmajā padomju okupācijas gadā (1940/1941) un tai sekojošā vācu okupācijas laikā "Latgales jautājumam" palika sava aktualitāte, pie kam vācu laikā klāt nāca vēl pavisam jauns aspekts – latgaliešu novērtējums pēc nacionālsociālistiskās rasu teorijas.

Ja analizējam vācu okupācijas laika vācu pārvaldes dokumentus, tad tajos neatradīsim tādu apzīmējumu kā "Latgales politika". Toties, ja tuvāk izvērtējam atsevišķus okupācijas varas politikas darbības aspektus, tad skaidri redzam, ka attiecībā uz Latgali un tās iedzīvotājiem vācu pārvaldei bija sava specifiska ievirze, kas atšķīrās no tās politikas, kuru īstenoja pārējos Latvijas apgabalos. Šajā vācu okupācijas varas specifiskajā "Latgales jautājuma" kārtošānā es vēlētos izšķirt trīs galvenos darbības virzienus:

- Pirmais bija saistīts ar nacionālsociālistisko rases politiku, kas Latgales iedzīvotājiem rases ziņā visumā noteica zemu, mazvērtīgu pozīciju. Šai aspektā arī jāskata jautājums par pašiem latgaliešiem, vai viņi pieder pie latviešiem, vai viņi ir atsevišķa tauta. Tas bija jautājums, kas visu okupācijas laiku nodarbināja vācu plānotāju un politikas realizētāju prātus. Ar rases politiku daļēji arī ir saistīts jautājums par etniski maisīto iedzīvotāju sastāvu Latgalē, kura dēļ okupācijas vara attiecībā uz katru atsevišķo etnisko grupu vēlējās vest savu specifisko politiku.
- Otrs darbības virziens saistīts ar darbaspēka jautājumu. Latgali savas iedzīvotāju demogrāfiskās un sociālās struktūras dēļ uzskatīja par darbaspēka rezervuāru. Strādniekus no Latgales sūtīja gan piespiedu kārtā darbos uz Vāciju, gan arī speciālās akcijās vervēja darbam citur Latvijā. Arī darba spēka jautājumu kārtošana Latgalē nebūs īsti saprotama, neievērojot nacionālsociālistu rases teorijas un drošības politikas aspektus.
- Trešais darbības virziens izpaudās drošības politikā. Tā bija saistīta ar Krievijas un Baltkrievijas robežu un padomju partizānu ("bandītu") apkarošanu. Sākot ar 1942. gada otro pusi partizānu apkarošanas jautājums pastāvīgi bija Drošības policijas, aizmugures karaspēka un civilās pārvaldes darba kārtībā.

¹ Par "Latgales jautājuma" kārtošānu Otrā pasaules kara priekšvakarā sk. Josifs Šteimans: *Latgale 1939–1959*. Rēzekne 2003, 5.–39. lpp.

No šiem trīs minētajiem vācu okupācijas pārvaldes darbības virzieniem šai rakstā tuvāk iztirzāšu pirmo, kas saistīts ar latgaliešu rases tipa novērtējumu un tā piederību vai nepiederību kopējai, vienotai latviešu rasei un tautai. Neskatoties uz to, ka okupācijas varai Latvijas teritorija bija jāpārvalda pēc viena kopēja politiska principa, tad tomēr rases politika padarīja šāda principa pielietošanu par neiespējamu. Kā Austrumu reihsministrs Alfrēds Rozenbergs (*Alfred Rosenberg*; 1893–1946) to bija formulējis, tad citiem novērtējuma principiem vajadzēja pakārtoties rases politikai: "... iepretim atšķirīgām tautību grupām jārikojas attiecīgi atšķirīgi, vadoties pēc attiecīgās tautas rases vērtības, tās nostājas iepretim Vācijai, kā arī pēc lomas, kas tai paredzēta Austrumu apgabalu pārkārtošanā".² Tas vācu pārvaldē jau no paša sākuma radīja nepārvaramu pretrunu – no vienas puses pārvaldes noteikumi attiecās uz visu Latviju, bet no otras puses nacionālsociālistiskais rases princips piespieda pārvaldi rīkoties tā, ka kopējais pārvaldīšanas princips attiecībā uz Latgali vienmēr bija jāpārkāpj un Latgalei jāmeklē speciāli risinājumi.

Neapšaubāmi nacionālsociālistiskā rases politika savā veidā noteica Latgales iedzīvotāju ikdienas dzīvi, bet jo sevišķi būtu iespaidojusi nākotni, kurā bija paredzēts, ka Latgales iedzīvotājiem – latgaliešiem, krievi, baltkrievi, poļi – būs jāatstāj sava patreizējā dzīves telpa.

Latvijas vēstures pētniecībā varam atrast piemērus, kuros tiek norādīts uz nacionālsociālistiskās rases politikas plāniem iepretim Latgalei un latgaliešiem, piemēram, ka vācieši nebija paredzējuši latgaliešus pārvācot, vai, ka viņi bija plānojuši Latvijas austrumu daļas iedzīvotājus pēc kara deportēt uz Krieviju, bet tuvāk šī vāciešu politika vēl nav tikusi analizēta.

Josifs Šteimans savā pārskatā par Latgales vēsturi no 1939. līdz 1959. gadam arī piemin, ka vācieši latgaliešus neuzskatījuši "par cienīgiem pārvācošanai", savu teikto pamatojot ar Žaņa Unāma pētījumiem, kas nav balstīti uz specifiskiem avotiem par Latgali.³ Katrīna Reihelte, kurai ir speciāls pētījums par nacionālsociālistu rases teoriju un kolonizācijas politikas plāniem Latvijā, tikai vienā vietā piemin, ka 1941. gada vasarā vācieši jau atzinuši, ka Latvijas rietumu apgabalu iedzīvotāji rases ziņā esot vērtīgi, bet austrumu apgabalu iedzīvotāji no šī viedokļa nederīgi, pamatojot šis atziņas ar brīvvalsts laikā Latvijā veiktajiem antropoloģiskajiem pētījumiem. Citādi Reihelte "Latgales jautājuma" un nacionālsociālistiskās rases politikas saistības neievēro.⁴ Rakstot par "Austrumu ģenerālplāniem" Heinrihs Strods piemin būtisku dokumentu – 1943. gada vadlinijas īgaunu, latviešu un lietuviešu pārvācošanai –, kurā arī norādīts, ka ar latviešiem un īgauniem jāapejoties savādāk nekā tas paredzēts ar lietuviešiem un latgaliešiem.⁵ Tomēr autors šo dokumentu nesaista ar kaut kādu vācu pārvaldes specifisku latviešu un latgaliešu jautājumu risināšanu. Vēl citā vietā Strods gari un plaši diskutē Daugavpils (Latgales) novada komisāra Hermana Rīkena (*Riecken*) ziņojumu Rozenbergam, kad viņš 1944. gada februārī apmeklēja Latviju. Rīkens aicināja uzsākt jaunu politiku iepretim latgaliešiem; viņš prasīja visus, no vienas puses, gan vidzemniekus, kurzemniekus un zemgaliešus, no otras puses, gan arī latgaliešus, atzīt par latviešiem; pēc viņa domām vajagot arī izbeigt bezjēdzīgo politiku, no vienas puses uzskatot Latviju

² Aufzeichnung. Stand der Agrarordnungs-, Religions- und Nationalitätenfrage in den besetzten Ostgebieten, [21.03.1942]. R 105170, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (turpmāk saīsināti – AA), Berlīnē, Vācijā.

³ Šteimans, op. cit., 63. lpp. Žanis Unāms savukārt bija analizējis tikai vispārējus vāciešu pārvācošanas un kolonizēšanas plānus Austrumeiropā, bet neko specifisku Latgalei. Piem., sk. Žanis Unāms: *Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos*. [Aļovas Veiverlījā] 1969, 46.–58. lpp.

⁴ Katrin Reichelt: "Latvia and Latvians in the Nazi Race and Settlement Policy: Theoretical Conception and Practical Implementation". *Latvija Otrajā pasaules karā*. Starptautiskās konferences materiāli 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. Rīga 2000 (= Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti. 1. sējums), 265.–275. lpp., te 268.–269. lpp.

⁵ Heinrihs Strods: *Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā 1939–1945*. Rīga 1994, 73.–75. lpp.

par vienotu, bet no otras puses tajā pašā laikā Latgali no tās atdalot.⁶ Šī runa izsauca speciālu Drošības policijas un SD ievēribu, kas konstatēja, ka tas liekoties visai divaini, ja šādi uzskati esot jādzird no kāda vācu varas pārstāvja mutes.⁷ Šai laikā latgaliešu liktenis augstākajās vācu pārvaldes instancēs jau bija izlemts. Diemžēl arī šo dokumentu Strods apraksta ārpus latgaliešu jautājuma konteksta.

Vēl uz latgaliešu jautājuma problemātiku vācu okupācijas laikā vairākās publikācijās ir norādījis šī raksta autors, ka vācieši, veicinot latgaliešu nacionālismu, ar to vēlējušies stiprināt latgaliešu identitātes attīstību, kas vēlāk padarītu vieglāk, latgaliešus atpazīt, kad būtu pienācis laiks viņus no Latvijas "izvākt".⁸ Tomēr arī te nav dota tuvāks šīs politikas izskaidrojums un pamatojums.

Tāpēc šis raksts būs pirmais mēģinājums parādīt vācu okupācijas laika nacionālsociālistiskās rases teorijas aspektu attiecināšanu uz latgaliešiem un šī jautājuma risināšanu konkrētajā ikdienas politikā.

Latgale vāciešu skatījumā pirms Otrā pasaules kara sākuma

Pirms Otrā pasaules kara Vācijas politikai, respektīvi ārpolitikai nebija nekādas sevišķas intereses par Latgali. Latgale kopš 1558. gada, kad tā nonāca Lietuvas/Polijas varā, vairs nepiederēja vācu kultūras lokam. Arī pēc Latvijas Republikas proklamēšanas 1918. gadā, kad Latgale atkal ietilpa agrākās Līvonijas valsts robežās, interese par Latgali nepalielinājās, jo tajā vāciešu skaits bija visai niecīgs, lai par šiem vāciešiem speciāli interesētos (pēc 1935. gada Latvijas tautas skaitīšanas datiem Latgalē dzīvoja 892 vācieši). Toties pēc 1933. gada, kad nacionālsociālisti Vācijā pārņēma varu, Vācijā demogrāfiskos un rases politikas pētījumos un aprakstos par Latviju sāka arī parādīties Latgales jautājumi.

Tā Vācijā dzīvojošais baltvācietis/vācbaltietis Roderihs fon Ungerns-Šternbergs (*Roderich von Ungern-Sternberg*) (1885–1965) darbā "Bevölkerungsprobleme Lettlands" 1936. gadā lielu uzmanību pievērš tieši Latgalei un tās iespaidam uz vispārējo demogrāfisko attīstību Latvijā. Pēc autora domām vēsturiskā attīstība kopš 1558. gada novedusi pie tā, ka Latgalē parādotos pavisam cits kulturālais un tautiskais (*völkisch*) veidojums (*Prägung*) nekā pārējā Latvijā. Latgales iedzīvotāji atrodies "uz ļoti zemas pakāpes un sociālbioģiski un politiski tie neesot ar latviešiem salīdzināmi". "Latviskie latglieši" runājot savā dialektā, kas atšķīroties no latviešu valodas citos Latvijas apgabalos. Tāpēc Latvijas latviešu skaits neesot viss 1,4 miljoni, kā oficiālajā statistikā uzrādīts, bet gan 1,2 miljoni. No Latgales statistikā uzrādītajiem 307 838 "latviešiem" esot jāatskaita apm. 200 000 latgaliešu. Tā savu bioloģisko un demogrāfiski politisko aspektu dēļ Latgale veidojot Latvijas kopainā īpatnēju parādību, kas šo apgabalu atšķirot no pārējās Latvijas. Arī demogrāfiskā šķirtne starp Viduseiropu un Austrumeiropa ejot līnijā Pļaviņas – Aiviekste – virzienā uz Peipusa ezeru.¹⁰

⁶ Turpat, 85.–86. lpp.

⁷ Stimmungs- und Lagebericht für die Zeit vom 01.–29.02.44, 03.03.1944. R 6/24, BA.

⁸ Kārlis Kangeris: "Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpausme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā". *Bibliotēka, grāmatniecība, Ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945)*. Rīga 1999, 24.–44. lpp., te 32.–33. lpp.; –: "Nacionālsociālistiskās Vācijas plānotā represīvā politika pret latviešu inteliģenci 1941. un 1942. gadā". *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. g.* Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. g. pētījumi. Rīga 2001 (= Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti. 3. sējums), 240.–266. lpp., te 242. lpp.; –: "Die Kulturpolitik der deutschen Okkupationsmacht in Lettland 1941–1944. Eine Einführung". *The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945*, Ed. Baiba Metuzāle-Kangere. Stockholm 2004 (= Södertörn Academic Studies. 18), 188.–213. lpp., te 199. lpp.

⁹ *Ceturtdā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā*. Rīga 1937, 292. lpp.

¹⁰ Roderich von Ungern-Sternberg: "Bevölkerungsprobleme Lettlands". *Osteuropa* 12, 1936, Heft 3, 155.–173. lpp., te 156. lpp.

Latvijas austrumu daļā – Latgalē – dzīvojot viena trešdaļa Latvijas iedzīvotāju, kuriem ar "isto latvietību" neesot gandrīz nekā kopēja. Latgalē esot ļoti liela dzimstība, kas arī izpaužoties iedzīvotāju blīvumā, kas savukārt atkal novedot pie tā, ka Latgales iedzīvotāji virzoties uz rietumiem. Šī virzišanās uz rietumiem nozīmējot, ka ar to notiekot kulturāli un saimnieciski augstāk stāvošo latviešu "graušana no iekšpuses" (*Unterwanderung*), kas nākotnē varot novest pie "latviešu tautas garīgās fizionomijas maiņas".¹¹ Šādas briesmas draudot latviešu tautai un Latvijas valstij, ar kuru Latgales iedzīvotājiem vēl esot ļoti maz saistību. To esot arī sapratis Ulmaņa režīms, kurš pūloties panākt, lai kulturālā un saimnieciskā ziņā Latgale tuvotos pārējai Latvijai.

Trīs gadus vēlāk (1939. g.) Ungerns-Šternbergs līdzīgā garā atkal analizēja demogrāfisko situāciju Latvijā. Tagad autoram bija izveidojies pavisam skaidrs uzskats par iedzīvotāju etnogrāfisko sadalījumu Latvijā: Latvijā bez "īstiem latviešiem" vēl dzīvojot "latgaliešu, vācu, krievu, poļu, lietuviešu, židu (ebreju) un igauņu" tautu piederīgie.¹² Secinājums, kas norāda, ka pēc Ungerna-Šternberga viedokļa latgalieši būtu uzskatāmi par īpašu tautas grupu Latvijā.

Tai pašā gadā (1939) iznāca cits demogrāfiska satura darbs ar gandrīz tādu pašu nosaukumu: "Die Bevölkerungsverhältnisse im Baltikum". Šis darbs bija klasificēts kā "slepens" (*geheim*) un tas bija sagatavots SS reihsfirera Heinriha Himlera (*Heinrich Himmler*, 1900–1945) vadītās Valsts drošības Galvenās pārvaldes speciālajā nodaļā II (NO), kas tikai nodarbojās ar Baltijas jautājumiem un kuru vadīja baltvācietis Dr. Fridrihs Burhards (*Friedrich Burchardt*, 1909–1982). Arī citi šīs nodaļas līdzstrādnieki nāca no Baltijas. Šai sakarā ļoti svarīgi ir konstatēt, ka tieši SS reihsfirers Himlers kļuva turpmāk par atbildīgo personu jautājumos, kas skāra vāciešu nākamo dzīves telpu kolonizēšanas un arī rases politikas īstenošanas jautājumus.

Šajā demogrāfiskajā pētījumā autori latgaliešus atzīst gan par latviešu cilti, "bet sakarā ar ciešo kopdzīvi ar krieviem un sakarā ar Latgalē valdošo poļu aristokrātiju, kā arī trūkstot vāciešu kultūras iespaidam, viņi esot ieguvuši spēcīgas slāviski–austrumnieciskas kultūras pazīmes un limeni".¹³ Sevišķi šai pētījumā norāda uz sekām, kas rodoties no latgaliešu migrācijas uz citām Latvijas daļām:

Viņi [latgalieši] ļoti būtiski palielina, gan tautības ziņā, gan arī asiņu samaisīšanās ziņā, noslēgtās jauktās laulības, kā arī viņu dēļ pieaug ārliulību bērnu skaits. Bez tam šis skaitliski lielās latgaliešu grupas iespiešanās ļoti smagi ietekmē visas dzīves nozares vācu veidotajās un kulturāli augstāk stāvošajās valsts daļās. Ieceļotāju skaits ir par lielu, lai panāktu šo austrumu un slavu kultūras lokam piederīgo latgaliešu pielāgošanos valsti valdošajam rietumeiropiskajam kultūras limenim. Latviešiem pašiem nav pietiekoša spēka šādam veidošanas darbam. Tā šis "iekšējais ārdīšanas darbs" (*Unterwanderung*) noved pie kultūras līmeņa pazemināšanās un citām nepatīkamām sekām Latvijas rietumu daļās. [...] Šai iekšējai migrācijai nepatīkamākās sekas ir etniski jaukto laulību pieaugums. Šis etniski jauktās laulības noved pie jaukta iedzīvotāju sastāva, kam vairs nav sakara ar tautību. Šāda jaukta tautību sabiedrība ir labākais pamats komunistu propagandai un ārdīšanas darbam.¹⁴

Bez tam šī latgaliešu migrācija veicinot katolicisma izplatīšanos līdz šim protestantishtiskajā Latvijā.

¹¹ Turpat, 160.–162. lpp.

¹² Roderich von Ungern-Sternberg: *Die Bevölkerungsverhältnisse in Estland, Lettland, Litauen und Polen. Eine demographisch-statistische Studie*. Berlin 1939 (= Veröffentlichungen aus dem Gebiet des Volksgesundheitsdienstes. LIII. Bd., 1. Heft), Lettland 30.–64. lpp., te 33. lpp.

¹³ Sonderbericht. Die Bevölkerungsverhältnisse im Baltikum. R 58/1063, Bundesarchiv Berlin (turpmāk saīsināti – BA), 19. lpp.

¹⁴ Turpat, 64.–65. lpp.

Sakarā ar jauktajām laulībām, kā arī asins samaisīšanās dēļ, iedzīvotāju sastāvā notiekot manāmas pārmaiņas. Tā neesot pārtautošana vienā vai otrā virzienā, bet gan esot jauktas iedzīvotāju grupas izveidošanās ar visām nepatīkamajām un sliktajām īpašībām, kādas pieder šādiem iedzīvotājiem. Raksturīgs šāda iedzīvotāju daļai esot, ka "mazvērtīgie austrumu (latgaliešu) elementi šim jaunajam tipam kļūst noteicoši". Pārbauda jauktai iedzīvotāju grupai esot latgalietis, kurš savās rakstura īpašībās stāvot tālu zem vāciešu kultūras iespaidā veidotā latvieša, kā arī zem asins ziņā nesajaukta krieva.¹⁵

Šie abi 1939. gada latgaliešu novērtējumi atšķirās viens no otra ar to, ka Ungerns–Šternbergs latgaliešus jau raksturoja kā atsevišķu tautas grupu Latvijā, bet Himlera SS iestāde vēl pieļāva, ka latgalieši var būt "latviešu cilts". Toties SS iestādes aprakstā konsekventi pieturas pie nacionālsociālistu rases teorijas uzskatiem, norādot uz tautību un asiņu sajaukšanos kā uz kaitīgu parādību, kas veicinot sliktu īpašību izplatīšanos šajās sajauktajās tautās un galu galā novedot pie komunisma izplatīšanās. Tieši šis konstatējums, ka rases pazīmes ir saistītas ar politisku nostāju, latgaliešiem nākotnē varēja izrādīties ļoti bīstams.

Vāciešu skats uz Latgali "Barbarosas pasākuma" sagatavošanas laikā

1940. gada beigās Vācijā sākās plānošana "Barbarosas pasākumam", resp. uzbrukuma sagatavošana Padomju Savienībai. Arī civilās iestādes sāka izstrādāt savus plānus, kā vislabāk pārvaldīt iekaroto telpu un kādā veidā nākotnē risināt vācu tautas "dzīves telpas" jautājumus. Pirms 1941. g. 22. jūnija izstrādātajos memorandos speciāli tādām jautājumam kā "latgalieši" tuvāk nepieskārās, kaut par jautājumiem, kas skāra cilvēku "izsūtīšanu", "izvietošanu" no Baltijas austrumu apgabaliem tomēr diskutēja.

Viens šāds dokuments bija nākamā Austrumu reihsministra Alfrēda Rozenberga 1941. gada 2. aprīļa memorands par Padomju Savienības okupēšanas mērķiem un metodēm, kurā arī teikts, ka būtu iespējams "asimilēt rases ziņā pieņemamās personas", bet, ka "rases ziņā mazvērtīgās iedzīvotāju grupas būtu jāpārvieto".¹⁶ Otrs dokuments ir Rozenberga 1941. gada 8. maija instrukcijas Austrumzemes reihskomisāram, kurā raksta, ka mērķis Baltijā esot "rases ziņā pieņemamo pārvācošana", bet ka "nevēlamos elementus izsūtīs".¹⁷ Trešo reizi šim jautājumam Rozenbergs pieskārās savā runā 1941. gada 20. jūnijā, kuru viņš noturēja austrumu problēmu ekspertiem. Te viņš nepārprotami izteicās, ka no "Baltijas valstīm būs vajadzīgs izvest daudz asociālu cilvēku", par kuru uzņemšanas vietu kļūs Baltkrievija.¹⁸

Bez šiem Rozenberga dokumentiem, kurā mērķi izteikti vispārējiem vārdiem, eksistē vēl viens dokuments, kurā ar vārdu pat tiek minēta Latgale, ka "Austrumlatvijas iedzīvotāji /latgalieši/ atrodoties uz ļoti zemas kultūras pakāpes". Tas bija 1941. gada 5. jūnijā sastādīts speciāls memorands par Latviju, kurā bija ieteikumi, kā vācu varai rīkoties tūlī pēc okupācijas.¹⁹

¹⁵ Turpat, 80. lpp.

¹⁶ Denkschrift Nr. 1 vom 2. April 1941 über die Ziele und Methoden einer künftigen deutschen Besetzung weiter Teile der Sowjetunion. *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg 14. November 1945 – 1. Oktober 1946* (turpmāk saīsināti – IMG). XXVI sējums. Nürnberg 1947, 550. lpp.

¹⁷ Instruktionen vom 8. Mai 1941 für einen Reichskommissar im Ostland. Turpat, 574. lpp.

¹⁸ Rede des Reichsleiters A. Rosenberg vor den engsten Beteiligten am Ostproblem am 20. Juni 1941. Turpat, 618. un 623. lpp.

¹⁹ Aufzeichnung betr. die staatsrechtliche Zukunft der früher selbständigen, jetzt Sowjetrepublik Lettland, 05.06.1941. R 105190, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin (turpmāk saīsināti – AA).

Ja šajos dokumentos par cilvēku pārvietošanu bija teikts ļoti vispārējos vārdos, tad tas tikai atspoguļoja vispārējo atmosfēru, kāda valdīja Vācijas reihā vadītāju aprindās. Labs piemērs ir rases politikas plāni attiecībā uz Baltiju, kas bija būtiska nacionālsociālistiskās politikas sastāvdaļa. Arī šajā jautājumā valdīja ļoti liela neskaidrība, cik lielā mērā latvieši, vai arī igauņi un lietuvieši būtu derīgi pārvācošanai.

Baltijas pamattautu novērtējums pēc to rases piemērotības pārvācošanai (asimilācijai) 1941. gadā patiešām nebija sevišķi skaidrs. Rozenbergs savā instrukcijā Austrumzemes reihskomisāram uzsvēra (8. 5. 1941), ka sakarā ar "pārvācošanu resp. izceļošanu" igauņi līdz 50% būtu uzskatāmi par "radniecīgu" tautu. Latvijā asimilējamā daļa esot nozīmīgi mazāka un ka šeit būšot jāapsver lielākas "izceļošanas". Lietuvā būtu jārēķinās ar līdzīgu attīstību kā Latvijā.²⁰ Arī pats Lielvācijas Vadonis Ādolfs Hitlers (*Adolf Hitler*, 1889–1945) uzskatīja (11./12. 7. 1941), ka igauņi ir "labākie" no Baltijas tautām, kuriem seko lietuvieši un visbeidzot latvieši.²¹ Tādu pašu tautu vērtību klasifikāciju arī uzstādīja mazākumtautību eksperts, baltvācietis no Igaunijas Verners Haselblats (*Werner Hasselblatt*, 1890–1958) 4.7.1941. g.: vispirms igauņi, tad lietuvieši un beigās latvieši.²² SS reihsfirers Himlers vērtēja, ka Baltijas pamattautu pārvācošanai derīgā daļa varētu būt pie 10%.²³ Jaunieceltais reihskomisārs Hinrihs Loze (*Hinrich Lohse*, 1896–1964) uzskatīja šo Himlera minēto pārvācojamo skaitu par zemu un drīzāk pieslējās Rozenberga uzskatiem. Kad vēlāk SS vadībā sāka izstrādāt dažādus Austrumu ģenerālplāna (*Generalplan Ost*) variantus, tad aprēķins pamatojās uz to, ka Latvijā paliks 30% pārvācošanai derīgu latviešu. Uz 1941. gada beigām radās arī pārmaiņas Baltijas pamattautu ranga kārtībā, latviešiem ar lietuviešiem apmainot savas vietas. Tagad secība bija – igauņi, latvieši, lietuvieši.²⁴

Ja pats Hitlers Vācijas-PSRS kara sākumā, 1941. gada vasarā, starp austrumu tautām nešķiroja, jo ar "zemcilvēkiem" vispār nebija jārēķinās, tad tomēr praksē radās citi, diferencētāki risinājumi. Var teikt, ka vismaz Baltijas gadījumā vadījās pēc Rozenberga ieteiktā "modeļa", ka "iepretim atšķirīgām tautību grupām jārikojas attiecīgi atšķirīgi, vadoties pēc attiecīgās tautas rases vērtības, tās nostājas iepretim Vācijai, kā arī pēc lomām, kas tai paredzēta Austrumu apgabalu pārkārtošanā".²⁵ Šis risinājums Latgales gadījumā slēpa sevī zināmas pretrunas. No rases viedokļa latgalieši Vācijai nebija vērtīgi, bet no otras puses Vācijai vajadzēja Latgales iedzīvotāju līdzdalību "tuvā laika plānu īstenošanai" un darbaspēka sagādāšanai. Tā vienmēr aktuāls bija jautājums: kā rīkoties? Sekot tālejošajiem rases politikas plāniem, vai raudzīties uz tuvā laika plānu īstenošanu, vai mēģināt kaut kādā veidā apmierināt abu plānu prasības?

²⁰ IMG, XXVI sēj., dok. 1029-PS, 574. lpp.

²¹ *Adolf Hitler. Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims.* Ed. Werner Jochmann. Hamburg 1980, 42. lpp.

²² Hasselblatt-Grosskopf, 04.07.1941, 3. lpp. R 105194, AA.

²³ Protokoll der Besprechung über die politische und wirtschaftliche Lage im Ostland in der Sitzung bei Reichsminister Rosenberg am 1. August 1941. R 6/300, BA.

²⁴ Rede Reinhard Heydrichs über die Grundsätze der nationalsozialistischen "Neuordnung" Europas, 02.10.1941. *Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan.* Herausgegeben von Czeslaw Madajczyk. München, New Providence, London, Paris 1994 (= Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin. Bd. 80), dokument Nr. 5, 20.–22. lpp.

²⁵ Aufzeichnung. Stand der Agrarordnungs-, Religions- und Nationalitätenfrage in den besetzten Ostgebieten. [21.03.1942], R 105170, AA.

Latgale un vācu okupācijas pārvalde

Vācu karaspēks īsā laikā iekaroja Latvijas teritoriju, kas jau 1941. gada 8. jūlijā skaitījās galīgi zem vāciešu kontroles. Sākumā Latvija bija pakļauta militārās pārvaldes. Tomēr jau 25. jūlijā Kurzemi un citas Latvijas daļas dienvidos no Daugavas nodeva vācu civilpārvaldei, bet visu Latviju civilpārvalde savā varā pārņēma 1941. gada 1. septembrī. Austrumzemī pārvaldīja reihskomisārs, bet Latvijas ģenerālapgabalu ģenerālkomisārs Rīgā. Savukārt Latgales pārvalde bija pakļauta sevišķam novada komisāram Daugavpilī. Tomēr jāatzīst, ka novadu komisāru varas pozīcijas bija ierobežotas, un ka visus svarīgākos jautājumus noteica vācu okupācijas pārvaldes centrālās iestādes Rīgā un Berlīnē. Pirmais vāciešu Latgales novada komisārs bija Frīdrihs Švungs (*Schwung*; 1904–?), kuru 1943. gadā nomainīja Hermanis Rīkens.

Pēc padomju varas sagraušanas Latgalē, tāpat kā citur Latvijā, atjaunoja Latvijas laikā vietējās pārvaldes struktūras, kādas bija pastāvējušas līdz 1940. gada 17. jūnijam. Apriņķus vadīja apriņķu priekšnieki, pilsētās un pagastos bija savas pašpārvaldes un valdes. Policijas funkcijas apriņķa mērogā pārzināja apriņķa policijas priekšnieks, kam bija pakārtotas citas apriņķa policijas iestādes. Tomēr visas latviešu pārvaldes iestādes bija pakļautas vāciešiem un tās pašas nevarēja neatkarīgi rīkoties. Lai labāk varētu "stūrēt" savu rases politiku, tad vācieši vietās, kur nelatviešu minoritātēm bija skaitlisks pārsvars, iecēla šo minoritāšu "uzticības padomes" pārstāvjus, lai tie raudzītos uz savas grupas interešu aizstāvēšanu, resp., ierobežotu latviešu ierēdņu "patvaļības".

Latgalē pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem bija 567 164 iedzīvotāji. Pēc nacionālā sastāva sadalījums bija šāds: latvieši – 347 751, lielkrievi – 153 976, ebreji (žīdi) – 27 974, poļi – 19 534, baltkrievi – 13 919, vācieši – 892, lietuvieši – 925, igauņi – 457, pārējie un nezināmi – 1 736.²⁶ Kad vācu okupācijas laikā 1943. gada 24. februārī izveda tautas skaitīšanu, tad iedzīvotāju skaits Latgalē bija samazinājies par 67 241 personu un tagad bija 499 923 personas.²⁷ Pie skaita samazināšanās nebija vainīga tikai padomju vara (deportācijas, padomju varas iedzīvotāju evakuācija un bēgšana uz Krievijas iekšieni), bet paši vācieši bija gādājuši, ka 1941. gadā noslepkavoja Latgales ebrejus,²⁸ garā slimos²⁹ un daļu čigānu, bet 1942. gadā spaidu kārtā Latgales iedzīvotājus izveda darbos uz Vāciju,³⁰ vai arī daļu savervēja brīvprātīgi, lai tie strādātu citās Latvijas daļās.

Ar vācu civilpārvaldes ieviešanu Latvijā sākās okupācijas varas politisko mērķu īstenošana, mēģinot arī Latgalei un tās iedzīvotājiem noteikt savu vietu un lomu šajā politikā. Nacionālsociālistu rases politika bija slepena un par to vietējie iedzīvotāji – pašas politikas objekti – neko nedrīkstēja zināt. Toties presē Latvijas iedzīvotājiem bija savas iespējas arī izteikties par latviešu un latgaliešu jautājumiem.

No vācu puses mums jāizšķir četrus līmeņus, kuros pieņēma lēmumus par rases politiku Latvijā un Latgalē, vai no kuriem atsevišķi pārstāvji piedalījās debatēs.

1. Centrālās ministrijas Berlīnē, kuras pieņēma galīgos lēmumus. Vispirms te būtu jāmin SS reihsfirera Himlera vadītās iestādes – Valsts drošības Galvenā pārvalde

²⁶ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, op. cit., 292. lpp.

²⁷ *Statistische Berichte für den Generalbezirk Lettland. Jahresheft 1943.* Rīga 1943, 136. lpp.

²⁸ Skati Andrievs Ezergailis: *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944.* Rīga 1999, 263.–265., 308.–327. lpp.

²⁹ Skati Rudite Viksne: "Garīgi slimo iznīcināšana Latvijā vācu okupācijas laikā". *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā.* Starptautiskā semināra referāti 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga 2003 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 8. sējums.), 324.–350. lpp.

³⁰ Skati Kārlis Kangeris: "'Nodeva reiham' – Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāji darbos Lielvācijā". *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 1990, Nr. 12, 34.–48. lpp.

- (*Reichssicherheitshauptamt*), SS Galvenā pārvalde (*SS-Hauptamt*), Rases un kolonizācijas Galvenā pārvalde (*Rasse- und Siedlungshauptamt*), Reichkomisārs vācietības stiprināšanai (*Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*), SS Saimniecības Galvenā pārvalde (*SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt*) u.c. Otrā vietā būtu jāmin Austrumu ministrija, kuras rases politikas referents apstrādāja visas no austrumiem ienākošās ziņas. Arī Reiha Ārlietu ministrijai bija sava loma, kaut varbūt vairāk kā ziņu apkopotājai, bet ne kā politikas veidotājai.
2. Austrumu ministrijai bija pakļauts Baltijas pārvaldīšanai radītais Reichkomisariāts ar "sēdekli" Rīgā. Rases politiku šeit aktīvi veidoja ministrijas politiskās nodaļas vadītājs baltvācietis Frīdrihs Trampedahs (*Trampedach*; 1907–1945).
 3. Galvenais darbs tomēr gūlās uz Ģenerālkomisariāta ierēdņu pleciem. Viņiem bija jāpilda pavēles, kas nāca no "augšas", bet neskatoties uz to, viņi tomēr mēģināja veidot savu politiku, kas savā veidā mēģināja arī ievērot vietējo iedzīvotāju vajadzības, prasības un viņiem paredzēto vietu Hitlera "Jaunās Eiropas" kārtībā.
 4. Zemākā vācu lēmēju un izpildu vara bija novada komisārs Daugavpili. Novada komisāri visumā bija aktīvi un bieži iesaistījās diskusijās par rases politikas jautājumiem Latgalē.
 5. Pilnības labad vēl būtu jāpieliek vēl viens darbības līmenis (piektais līmenis), kurā latviešiem bija dotas iespējas izteikties par Latgales jautājumiem: Latviešu iesniegumi vācu pārvaldei un raksti latviešu presē par Latgales jautājumiem, latgaliešiem un latviešiem. (Latvijas zemes pašpārvaldei ar šiem jautājumiem oficiāli nebija nekādas darīšanas.)

Vāciešu Latgales plāni pirmajā okupācijas gadā

Vācieši vēl nebija īsti okupējuši Latviju, kad jau parādījās plašais, agrāk pieminētā baltvācieša, Venera Haselblata memorands par austrumu telpas pārveidošanu. Tas bija sarakstīts Ārlietu ministrijas vajadzībām. Haselblats savā memorandā izteicās pret tūlītēju pārvācošanas uzsākšanu Baltijā un Latvijas gadījumā šaubījās, vai varēšot panākt, ka latvieši patiesi pievērsīšoties Vācijai. Pārvācošanai noderēšot tikai maza daļa vecās zemniecības, bet latviešu inteliģence būtu izsūtāma. Sevišķa problēma esot "kulturāli ļoti neattīstītie" latgalieši, kas savas ticības piederības dēļ vien jau esot svešķermenis Latvijā (Baltijā). Par viņu pārvācošanu vispār neesot ko domāt, un viņi drīzāk būtu jāatstāj savā "primitīvajā tautiskajā" līmenī.³¹ Pēc Haselblata uzskata latgalieši arī nebija uzskatāmi par piederīgiem ziemeļu rasei kā igauņi, lietuvieši un latvieši.

Vācu civilpārvalde Latgales jautājumus sāka risināt 1941. gada augusta beigās/septembra sākumā. Vācu ierēdņu tālākām pārdomām pamatā bija baltvācieša, SS oberštumfirera Dr. Hansa Tomasa Meijera (*Meyer*; 1904–1964) raksts par "Rases politiku latviešu tautas dzīves telpā" ("Beiträge zur Rassenpolitik im Siedlungsraum des lettischen Volkes"). Raksta autors tieši nemin latgaliešus vārdā, bet gan runā par Latvijas austrumu apgabalu, kuras "rases ziņā mazvērtīgie vietējie iedzīvotāji" būtu no savas dzīves telpas "jāizspiež".³²

³¹ Hasselblatt-Grosskopf, 04.07.1941, 3. un 9. lpp. R 105194, AA.

³² Beiträge zur Rassenpolitik im Siedlungsraum des lettischen Volkes, Dr. Hans Thomas Meyer, 20.08.1941. R 70/5/89, Latvijas Valsts Vēstures Arhivs (turpmāk saīsināti – LVVA), Rīga; Dokuments atrodams arī ar signatūru R 90/138, BA, bet tam nav pielikumu kā LVVA.

Šo rakstu komentēja Ģenerālkomisāra Zinātnes un kultūras nodaļas vadītājs, baltvācietis Dr. Kārlis fon Štrickis (*Karl von Stritzky*; 1911–1943), tos nosūtot Reihskomisāra Politiskās nodaļas vadītājam baltvācietim Trampedaham, kurš koordinēja visu rases politiku Reihskomisariātā. Štrickis vēlreiz uzsvēra, ka Latvijā pie ziemeļu rases var vienīgi pieskaitīt latviešus, bet nekādā ziņā latgaliešus. Tālāk viņš ieteica, "Latgali hermētiski noslēgt no pārējiem latviešu apgabaliem", jo latgalieši gan ticības, gan rases, gan valodas ziņā manāmi atšķiroties no pārējiem latviešiem un tāpēc viņus "oficiāli arī nevarot par latviešiem saukt". Tā kā vāciešu interesēs neesot stiprināt "latvietību" (palielināt latviešu skaitu), it sevišķi ja tas notiekot tādā veidā, kad latgalieši sajaucas ar rases ziņā rietumnieciski veidotajiem latviešiem, tad vāciešu interesēs varot būt tikai viens, latviešus atdalīt no Latgales – no Latvijas "bioloģiskā spēka" centra.³³

Ar šo Štricka prasību, Latgali un latgaliešus atdalīt no pārējās Latvijas, iezīmējās konkrētā vāciešu civilpārvaldes nākotnes politika. Katrai tautības grupai vajadzēja palikt par sevi. Latvieši nedrīkstēja asimilēt latgaliešus, bet latgalieši savukārt bija jāattur no krievu un baltkrievu asimilēšanas. Tas spēkā arī uzturēja vispārējos rases politikas principus, ka asinis un tautības nedrīkst sajaukt. Ja vācieši nākotnē vēlējās latviešus pārvācot, tad līdz tam laikam latvieši rases ziņā bija jāsauglabā "tīri", bez sajaukšanās ar tautību grupām, kas rases ziņā bija novērtētas par mazvērtīgām. Šīs vadlīnijas vispirms sāka īstenot skolu politikā.

Nākošos memorandus par rases politiku Latvijā bija sastādījis baltvācietis Dr. Vilhelms Lencs (*Lenz*; 1906–1976) no Reihskomisariāta. Viņš sevišķi daudz uzmanības nepievērs Latgales jautājumam, bet divas lietas pasaka skaidri. Pirmkārt, ka "pastāv ļoti būtiska atšķirība starp īstiem latviešiem Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē un latgaliešiem, kuri kulturālā ziņā ir ļoti atpalikuši".³⁴ Otrkārt, ka rases ziņā vidzemnieki, kurzemnieki un zemgaļi būtu pieskaitāmi ziemeļnieku tipam, bet ka latgaļi ir samaisīti ar "gaišo austrumu rasi".³⁵

1941. gadam ejot uz beigām, vāciešu pārvalde sāka intensīvāk risināt dažādo Latvijā dzīvojošo tautību pārvācošanas politiku. Kā izrietēja no Reihskomisāra Politiskās nodaļas vadītāja Trampedaha un Ģenerālkomisāra tautību referenta (atbildīgs par vācietību – *Deutschtum*), baltvācieša Oskara Helmsa (*Helms*; 1910–1947) sarunām, tad dažādajās vācu pārvaldes iestādēs patlaban neesot skaidras "politiskas līnijas" Latvijas iedzīvotāju pārvācošanas jautājumā. Šajās pirmajās sarunās 1941. gada 24. novembrī abu ministriju pārstāvji vienojās, ka Ģenerālkomisāra Politiskā nodaļa izstrādās ierosinājumus un ieteikumus šīs problēmas tālākai risināšanai. Šajā pirmajā sēdē Latgales jautājumam speciāli nepievērsās.³⁶

Uz 1941. gada beigām arī iznāca Reihskomisariāta sagatavotā "Instrukcija par Latviju", kas bija domāta "dienesta vajadzībām", lai par Latvijas apstākļiem informētu visus vācu ierēdņus. Arī šajā instrukcijā īsumā tika skārts Latgales jautājums: Latvijā 76% no iedzīvotāju kopskaita esot latvieši, no kuriem būtībā tikai 60% esot īsto latviešu. Pārējie 16% esot latgaliešu un būtībā būtu jāatskaita no īstajiem latviešiem. Latgalieši esot latviešu cilts, kas kopš 16. gs. nav dzīvojusi vācu kultūras iespaidā, bet bijusi pakļauta krievu un poļu kultūrai. "Rases ziņā latgalieši esot daudz mazvērtīgāki par īstajiem latviešiem, bet sakarā ar savu primitivitāti, lielo dabisko pieaugumu un ar savu

³³ Štricka piezīmes SA štandartenfireram Trampedaham, [25.09.1941]. R 70/5/89, LVVA.

³⁴ Die biologische Lage des lettischen Volkes. Pielikums rakstam 21.10.1941. R 1018/1/65, LVVA.

³⁵ Die rassische Zusammensetzung der Letten und ihre Beeinflussung durch die Deutschen. Pielikums rakstam 21.10.1941. R 1018/1/65, LVVA.

³⁶ Vermerk. Schreiben an den Herrn Reichskommissar für das Ostland, [24.11.1941]. R 69/1a/6, LVVA.

pieticīgumu viņi bioloģiski esot latviešiem pārāki, kas izpaužoties tādā veidā, ka viņi no iekšienes graujot latviešus. Ja neskaita Latgali, tad Latviju var uzskatīt par latvisku zemi".³⁷

Šī bija aina par Latgali, ar kuru bija jāsastopas katram vācu ierēdnim. Šī instrukcija bija informatīvas dabas un tajā nebija nekādu norādījumu, kā nākotnē būtu jāapietas ar atsevišķām tautību grupām Latvijā.

Latviešu un latgaliešu uzskati par Latgales jautājumiem

Kamēr vācieši plānoja, tikmēr latvieši/latgalieši izteica savas domas un uzskatus par rases jautājumiem, latgaliešiem un latviešu-latgaliešu attiecībām, rakstot presē – galvenokārt *Daugavpilī* iznākošajā "*Daugavpils Latviešu Avīzē*" resp. vēlāk "*Daugavas Vēstnesī*". Tā avīzē parādījās raksti ar nosaukumiem kā, piemēram, "Murgu nakts beigusies",³⁸ "Rase",³⁹ (Heronima Tichovska raksts) "Jauns posms latviešu kopējā dzīvē",⁴⁰ (Mintauta Plāķa raksts) "Aktuālās rases un kultūras problēmas",⁴¹ (Harija Maldoņa raksts) "Āriskais cilvēks",⁴² "Latgale latviskā skatījumā",⁴³ (Lucijas Jērumas-Krastiņas raksts) "Par latviešu rasisko būtību",⁴⁴ "Āriskā apziņa".⁴⁵

Apskatisim tuvāk dažus rakstus, kuriem ir tiešs sakars ar Latgales jautājumiem. Tāds ir "Murgu nakts beigusies", kurā aprakstīts komunistu valdīšanas gads un ka komunisti esot "izgudrojuši, ka latgalieši, lūk, neesot nekādi latvieši (!), bet tikai kāda cita tauta pārejas stadijā uz baltkrieviem". Latgales komunisti Maskavā esot panākuši, ka tur latviešus un latgaliešus uzskatot par divām dažādām tautām un ka bijis pat paredzēts publicēt Latgales autonomijas projektu. Latgales komunistu avīze "Taisneība" pat rakstījusi, ka "latviešu valodai un 'latgaliešu valodai' varot būt tikai pagaidu nozīme, kamēr visa tauta vēl neesot iemācījusies krieviski". Šis raksts tieši vērsās pret šo komunistu sludināto divu tautu konceptu un konstatēja, ka "latgalietis ir kauls no latviešu kaula, miesa no latviešu miesas" un ka "ikviens apzinīgs latgalis zina, ka nav un nebūs cita ceļa, kā kopā ar Kurzemes un Vidzemes latviešiem".⁴⁶

Otrs raksts bija (Heronima Tichovska) "Jauns posms latviešu kopējā dzīvē". Pēc Latgales vēstures apskata līdz Pirmajam pasaules karam, skaidrojot latgaliešu īpatnību iemeslus, Tichovskis kritizē grupējumus, kuri agrāk atbalstījuši Latgales autonomijas idejas, uzsvēruši latgaliešu īpatnības un runājuši par (no latviešiem) atšķirīgu valodu un atšķirīgām asinīm. Toties Latgales jaunā inteliģence esot sapratusi, "ka viņi ir tie paši latvieši, ka viņu asinis, valoda, dzīve un liktenis ir kopīgi ar visu novadu latviešiem".

Tagad pienācis laiks, kad šiem nožēlojamiem kariņiem par divējādām valodām, divējādiem latviešiem – 'latgaliešiem' un 'baltiešiem' – jānozūd no mūsu dzīves. [...] Vārds 'latgalietis' lai paliek novada piederības apzīmēšanai, kā ir kurzemnieks un vidzemnieks, bet visi kopā lai ir vienādi latvieši.⁴⁷

³⁷ Merkblatt über Lettland. R 90/140, BA.

³⁸ *Daugavpils Latviešu Avīze*, 22.07.1941.

³⁹ *Turpat*, 30.08.1941.

⁴⁰ *Tēvija*, 22.09.1941.

⁴¹ *Daugavas Vēstnesis*, 28.10.1941.

⁴² *Turpat*, 30.10.1941.

⁴³ *Turpat*, 04.11.1941.

⁴⁴ *Tēvija*, 20.12.1941.

⁴⁵ *Turpat*, 11.02.1942.

⁴⁶ *Daugavpils Latviešu Avīze*, 22.07.1941.

⁴⁷ *Tēvija*, 22.09.1941.

Šais divos rakstos skaidri uzsvērts, ka ir viena latviešu tauta un ka visa runāšana un rakstīšana par divām tautām un divām valodām ir nepareiza un neatbilst tā laika stāvoklim un prasībām. Trešais raksts – antropoloģes Jērumas–Krastiņas "Par latviešu raskisko būtību" – latgaliešu un latviešu jautājumā tomēr pieļauj divejādu tulkojumu. Viens no tiem varētu būt tāds, kādu to "sludināja" vācu pētnieki, ka latgalieši rases ziņā ir daudz mazvērtīgāki par latviešiem. Tekstā attiecīgais teikums skan šādi: "Visumā līdz šim veiktie antropoloģiskie pētījumi Latvijā atļauj domāt, ka izņemot Latgales apgabalu, pie mums visbiežāk ir antropoloģiskie tipi, kuros vairumā ziemeļu rases pazīmes". (Rakstā tālāk runa tieši par šīm ziemeļu rases pazīmēm un ziemeļu rasei piederīgā rakstura īpašībām, nekādā ziņā nenorādot tuvāk, vai rakstītais arī attiecināms uz iedzīvotājiem Latgalē.)

Bez rakstiem presē saglabājušās arī citas pašu latgaliešu/latviešu liecības, kas atrodas vācu iestāžu dokumentos. Tā latviešu skolu pārvaldes darbinieks Heronims Tichovskis (1907–1991) 1941. gada 9. oktobrī bija ticies ar Ģenerālkomisāra referentu skolu jautājumos baltvācieti Hansu Feldmani (*Feldmann*) un sarunā arī skāruši latgaliešu dialekta jautājumus. Tichovskis Feldmanim norādījis, ka latviešu iestādes izvēršot plašu propagandu par latviešu tautas nedalāmību un latgaliešu piederību latviešu tautai. Šai sakarībā latviešu iestādes torpedējot avīzes izdošanu latgaliešu dialektā, lai tādā veidā neveicinātu tautas nedalāmības principa graušanu. Šis novēdis pie šķelšanās šai jautājumos ieinteresētajos latviešu/latgaliešu grupējumos. Pēc sarunas Feldmanis pierakstīja, vai "nebūtu mērķtiecīgāk atbalstīt avīzes izdošanu latgaliešu dialektā un tādā veidā veicināt pārvācošanai nederīgās latgaliešu tautas daļas partikulārisma tieksmes".⁴⁸

1942. gada sākumā latgaliešu aprindas Ģenerālkomisāram iesniedza plašu memorandu ar nosaukumu "Latgale". Memorandā tuvāk izskaidroja Latgales vēsturi, "Latgales atdzimšanu" 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, sociālo stāvokli Latgalē, nacionalitāšu jautājumu un Latgales latviešu raksturu. Memorands nobeidzās ar 13 punktos sakopotiem "secinājumiem un iecerēm" (*Folgerungen und Wünsche*):

1. Latgale ir latviešu zeme un tās iedzīvotājiem ir tādi paši nākotnes mērķi kā pārējiem latviešiem.
3. No rases viedokļa Latgale nav sajaukusies ar savām slāviskajām minoritātēm.
- (5. Latgales latvieši nav ne agrāk un arī ne tagad naidīgi izturējušies pret Vāciju un vāciešiem ...)
6. Latgales minoritātes (krievi, baltkrievi, poļi un žīdi) neizturējās pilnīgi lojāli pret latviešiem Latvijas Republikas laikā, komunistu laikā viņi bija ļoti naidīgi un arī tagad viņi nav ne ieprētīm latviešiem ne vāciešiem draudzīgi noskaņoti. [...]
7. Nepareizas informācijas, kuras izplata minoritātes, bet arī daži latviešu ierēdņi, šķēļ latviešu vienotību un kaitē savstarpējai uzticībai.
9. [...] Ja Latgalē bija daudz komunistu, tad tie bija poļi, krievi, baltkrievi un žīdi.
12. Latgales latviešu vēlēšanās būtu, ka nacionālo apziņu nākotnē vairs neapdraudētu svešas tautas un ka tādā veidā arī neciestu rases vērtība. To varētu panākt, ja aizvāktu poļus, krievus un baltkrievus.
13. Tā kā Latgales zemniekiem pieder tikai mazas lauksaimniecības, [...], tad aizvācot slāvus, varētu palielināt viņu [t. i. latgaliešu] īpašumus. Ar to uzlabotos sociālie apstākļi Latgalē un ar to arī manāmi palielinātos lauksaimniecības produktivitāte".⁴⁹

No latviešiem par latgaliešu jautājumiem ir izteikusies rakstniece Dr. Zenta Mauriņa (1897–1978) savā konfidencialajā ziņojumā par noskaņojumu latviešu sabiedrībā. Viņa

⁴⁸ Zeitung in der lettgallischen Mundart, Feldmann, 09.10.1941. R 92/102, BA.

⁴⁹ Lettgallen, bez datuma un paraksta. R 92/131, BA.

vēršas pret vācu aprindām, kas bieži samaisot latgaliešus ar poļiem un krieviem. Viņa argumentē vienotas latviešu tautas ideoloģijas garā, ka "vienu pa visām reizēm ir skaidri jāpasaka, ka Latgales iedzīvotāji ir tāpat kā iedzīvotāji Kurzemē un Vidzemē pilnā mēra latvieši". Latgales bolševistiski noskaņotie iedzīvotāji piederot minoritātēm, kaut arī izņēmumi sastopami visās tautās.⁵⁰

Arī Tieslietu Ģenerāldirektors Alfreds Valdmanis (1908–1970) bija vāciešiem izteicis savu spriedumu par latgaliešiem, ka tos nevarot pielīdzināt latviešiem. Latgalieši esot "nepatikams sajaukums no poļiem, lietuviešiem, krieviem un latviešiem". Arī brīvvalsts laikā latviešiem bijušas "lielas grūtības" ar latgaliešiem. "Latgalieši arī nekad neesot ļutušies kā latvieši".⁵¹

Nelatviešu skolu jautājums

Skolu jautājums bija tā darbības sfēra, kurā visātrāk un visskaidrāk parādījās vācu rases politikas mērķi iedzīvotājus sadalīt pēc tautībām un nākotnē nepieļaut sajaukšanos ne tautību grupām, ne arī dažādām rasēm.

1941. gada septembra sākumā kļuva skaidrs, ka būs jāuzsāk latviešu pamatskolu darbība. 6. septembrī fon Štrickis izdeva instrukcijas Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijai. Ģenerāldirekcija bija atbildīga tikai par latviešu skolām. Par citu tautību skolām nākotnē izdošot speciālus norādījumus. Jauktās latviešu–krievu skolas (Latgalē) bija jālikvidē, lai krieviem nebūtu iespējas asimilēt latviešu bērnus.⁵² Savukārt latviešu ģenerāldirekcija (Dr. Visvaldis Sanders; 1885–1979) mēģināja panākt, lai Latvijā vispār minoritāšu skolas neatvērtu. Šis bija solis, kuru vācieši novērtēja kā Ulmaņa laika politikas turpinājumu, lai ar latviešu skolu palīdzību varētu asimilēt citu tautību grupu piederīgos un tādā veidā palielināt latviešu tautai piederīgo skaitu. Šis ģenerāldirekcijas ieteikums vāciešus pamudināja formulēt politiku, kas aizkavētu latviešu asimilācijas centienus. Minoritātēm vajagot atstāt tādu pašu patstāvīgu kulturālo dzīvi kā latviešiem. "Ar šādu politiku [Latvijas] iedzīvotājus varētu sadalīt pa [etniskām] sastāvdaļām, un nevienai grupai nebūtu iemesla sūdzēties, ka ar viņiem apejoties slikti".⁵³

Pēc darbības uzsākšanas latviešu skolās, nebija vairs iespējas izvairīties no citu tautību grupu skolu atvēršanas. Ievērojot no Latvijas ienākušos ziņojumus, ka latvieši ar savu skolu politiku mēģinot asimilēt citas tautību grupas, Austrumzemes reihšministrs izdeva instrukciju, ka jāatver krievu un baltkrievu skolas. Tika arī noteikts, ka vietās, kur vairums iedzīvotāju nav latviešu, bet agrāk bijušas atvērtas latviešu skolas, nākotnē būtu jāraugās uz to, lai te ierīkotu krievu vai baltkrievu skolas. Toties vietās, kur jau nodibinātas latviešu skolas, tad tās ir likvidējamas un tās aizstājamas ar krievu vai baltkrievu skolām.⁵⁴

Ar jaukto skolu likvidēšanu, resp. neievešanu panāca, ka manāmi pieauga krievu un baltkrievu skolēnu skaits. Latgalē 1940. g. vien bija pastāvējušas 85 jauktās skolas ar 8467 skolēniem. Tā krievu pamatskolu skaits palielinājās no 144 uz ca. 200 (skolēnu skaits no 16 268 uz ca. 25 000), bet baltkrievu pamatskolu skaits no 1 uz 19 (skolēnu skaits no 170 uz ca. 3000). Krievu un baltkrievu skolas tika pakļautas tiešai vācu pārraudzībai – pamatskolas novadu komisāriem, bet ģimnāzijas Ģenerālkomisāram.⁵⁵

⁵⁰ Kleine Randbemerkungen zu einem lettischen Stimmungsbild, Mauriņa, [05.01.1942]. R 90/33, BA.

⁵¹ Aktenvermerk, Leckzyck, 25.01.1942. R 6/200, BA.

⁵² 06.09.1941. g. mutiski dotās instrukcijas. R 92/86, BA.

⁵³ Minderheitenschulen, Feldmann, 09.10.1941. R 92/102, BA.

⁵⁴ Weissruthenische und russische Schulen, Dr. Leibbrandt, 26.11.1941. R 92/102, BA.

⁵⁵ Bericht über die russischen und weissruthenischen Schulen mit besonderer Berücksichtigung Rigas, Redlich, 16.01.1942. R 92/102, BA.

Vēlāk arī iecēla krievu un baltkrievu skolu referentus, kuriem bija jā rūpējas par šo skolu autonomiju. Arī ja šie referenti ar laiku nonāca latviešu skolu pārvaldes pakļautībā, tad tomēr viņiem palika tiesības strīdus jautājumos tieši griezties pie Ģenerālkomisāra. Latviešu skolu inspektoriem bija tiesības šīs krievu un baltkrievu skolas pārraudzīt, bet viņiem nebija tiesības šīm skolām dot tiešus norādījumus. To drīkstēja darīt tikai saziņā ar attiecīgās tautas grupas skolas referentu.⁵⁶

Izšķirošais 1942. gads

Kaut vēl 1942. gada sākumā (31.01.1942.) Operatīvā grupa A (*Einsatzgruppe A*) savā darbības pārskatā (*Gesamtbericht*) rakstīja, ka tieši sakarā ar zināmas iedzīvotāju daļas pārvācošanas metodēm vēl "neesot nekādas skaidribas", ⁵⁷ tad tomēr lietas bija sākušas kārtoties.

1942. gada janvārī Latvijā sākās jauniešu vervēšanas akcija, lai tie uz gadu iestātos Reiha darba dienestā (*Reichsarbeitsdienst* – RAD). Šīs akcijas otru posmu (septembris/oktobris) izmantoja rases politikas plānotāji, lai tās aizsegā izvestu slepeni visas Latvijas iedzīvotāju antropoloģisku pārbaudi. (Šī slepenā komisija darbojās ciešā saistībā ar Trampedahu no Reichskomisariāta.) No šiem rezultātiem sagaidīja definitīvu atbildi uz jautājumiem, cik lielu daļu Latvijas iedzīvotāju vajadzēs pārvācot, un kuros apgabalos šie pārvācošanai derīgie dzīvo. (Rudenī rezultāti bija apkopoti. Skati tālāk!)

Ģenerālkomisāra ierēdņiem nebija tikai vien jākārto ar rases politiku saistīti teorētiski jautājumi, bet bija arī jāraugās uz rases jautājumu risināšanu ikdienā, kā, piemēram, uz laulību noslēgšanu. Lai nākotnē rases politikas jautājumos atvieglotu savu darbu, tad šādu diskusiju ietvaros tika pieņemts lēmums (03.02.1942.), Latvijas iedzīvotājus sadalīt divās grupās: "imobilā daļā un mobilā daļā".

Pēc definīcijas "imobilā daļa aptver visus rases ziņā vērtīgos un rases ziņā pieņemamos iedzīvotājus". Toties "mobilā daļa atbilst rases ziņā nepieņemamajiem iedzīvotājiem; visumā viņi nododami Darba pārvalžu ziņā [...]". Vispār noteica:

Mobilai daļai netiks dotas tiesības laulībām ar Vācijas reiham piederīgiem. Tiesības iegūt zemes īpašumu, tiesības dibināt un vadīt visāda veida uzņēmumus, kā arī brīva aroda izvēle jau šodien atkarīga no atļaujām, uz ko arī no rases politikas viedokļa varētu iedarboties. Nākotnē būtu apsverams, vai sakarā ar šo dalīšanu mobilajai daļai nevajadzētu arī ierobežot brīvas dzīves vietas izvēli.

Kritēriji, kuri ņemami par pamatu iedzīvotāju sadalīšanai šais divās grupās bija:

- a) personas rases pazīmes,
- b) sekmju rādītājs (*Leistungsbild*),
- c) tautība,
- d) demogrāfiskas dabas apsvērumi.⁵⁸

Februāra mēnesī diskusijās par pārvācošanu (Baltijā) Latvijā parādījās arī Latgales/latgaliešu jautājums, gan Berlīnē Austrumu ministrijas sēdē, gan arī Latvijā Reichskomisāra iestādē. Berlīnē galvenokārt runāja par rases ziņā nevērtīgo izsūtīšanu – vai to darīt piespiedu kārtā, vai uz brīvprātības bāzes, un uz kuriem. Vairākums sēdes dalībnieku bija uzskatos, ka visumā Igaunijā/Latvijā būtu jārikojas uz brīvprātības bāzes un šie

⁵⁶ Stellung der Referenten für das russische und weissruthenische Schulwesen, Adolfs, 04.08.1942. R 92/106, BA.

⁵⁷ Einsatzgruppe A, Gesamtbericht, 31.01.1942. R 500/4/92, Centrs vēsturisko dokumentu kolekciju uzglabāšanai, Maskava.

⁵⁸ Aktenvermerk, Dr. Bosse, 03.02.1942. R 92/578, BA.

cilvēki būtu izmantojami Krievijā. Sēdē vienīgi vienojās par to, ka Baltijā sīkāk jāizpēta iedzīvotāju rases sastāvs.⁵⁹

Ja Berlīnē runāja vispārēji, tad Latvijā lietas minēji tieši vārdā. Vērmahta virsārstis, baltvācietis Dr. Hermans Šlaus (*Schlau*; 1897–1945), savā Reihskomisāram sagatavotajā rakstā "Rases politiskas pārdomas sakarā ar latviešu pārtautošanu" nepārprotami izteicās, ka "pavisam nederīga ir Latgale, kurai gandrīz nemaz nav ziemeļu asins piejaukuma un kura savā vēsturiskā gaitā ir ar poliskumu un krieviskumu pavisam sabojāta".⁶⁰ Šo rakstu Trampedaha uzdevumā komentēja Dr. Lencs. Viņš atzina, ka "pamatā visa latviešu tauta uzskatāma par derīgu pārvācošanai, izņemot latgaliešus, llūkstes apriņķa iedzīvotājus un rases ziņā nepatīkamus elementus".⁶¹

Šai laikā savus uzskatus par latgaliešiem izteica arī Drošības policija un SD, konstatējot, ka esot vērojama interesanta parādība – arvien lielāka latgaliešu atdalīšanās no pārējās latviešu tautas. Viņi vairs neatzīstot "baltisko latviešu" vadību un sevi arvien vairāk uzskatot par "speciālu tautu".⁶² Šai ziņojumā arī bija citāts no Ludzas ģimnāzijas skolēnu vēstules novada komisāram Daugavpilī:

Kopš vairāk nekā 20 gadiem mēs Latgalē zinām visai labi, ko latvieši mums latgaļiem nozīmē. Viņi ir mūs izlaupijuši un pametuši. Arī tagad viņi nevēlas laist mūs no savām rokām ārā. Tā kā lielu daļu mūsu latgaliešu inteliģences latviešu čekisti ir noslepkavojuši, tad visās vadošajās vietās šodien Latgalē sēž gandrīz tikai latvieši. Pie pareiz valdošajiem apstākļiem mums jaunajiem latgaliešiem nākotnē nav izredžu iegūt piemērotas darbavietas mūsu dzimtenē. Visur sēž latvieši, kas nīst mūsu latgalisko mātes valodu, kas nīst mūsu paražas, mūsu ticību un vispār mūsu būtību. Līdzīgā kārtā mēs nīstam viņus, kā vienu pārāku apspiedēju vispār var nīst.

Tā gan vāciešu civilpārvaldē, gan arī policijas struktūrās arvien vairāk nostiprinājās uzskats, ka latgalieši nav piemēroti pārvācošanai, ka latgalieši gan rases ziņā, gan valodas ziņā, gan dzīves stila ziņā manāmi atšķiras no istiem (baltiskiem) latviešiem un ka tāpēc latgalieši būtu uzskatāmi par atsevišķu tautības grupu, kas pielīdzināma, piemēram, krieviem vai baltkrieviem. Ar latgaliešiem būtu jārikojas līdzīgi kā ar šīm tautību grupām un tāpēc arī jāveicina latgaliešu kultūra, lai pastiprinātu norobežošanos no latviešiem.

Kamēr Dr. Gintera Holca (*Holtz*) vadītā antropoloģiskā komisija visā slepenībā vāca savus datus, tikmēr Latvijas ģenerālapgabālā rases politikas jautājumos valdīja sava veida "miers". Priekšplānā izvirzīja mazākumtautību, bet jo sevišķi krievu jautājumu, kam arī bija nenoliedzams sakars ar Latgali. (1942. gada vasarā tad arī pieņēma noteikumus par mazākumtautību Uzticības padomju izveidošanu.)

Risinot krievu jautājumus, gribot negribot bija arī jārisina Latgales jautājumi. Vispirms ar garu rakstu pie vārda pieteicās Daugavpils (Latgales) novada komisārs Švungs. Viņš kritizēja "latviešu šovinistu" centienus, labot agrākās kļūdas un padarīt Latgali par "labu latviešu provinci", kas notiekot uz Vācijas reiha rēķina. Vācieši viņu [t. i. latviešu labā] labā esot jau žīdus nolikvidējuši. Arī vecticībnieku un poļu jautājumā latviešu un vāciešu intereses esot līdzīgas. Tagad klāt nākot vēl krievu jautājums, kurus latvieši vēloties arī "dabūt prom no Latgales", šī mērķa izvešanu uzliekot uz vāciešu atbildības

⁵⁹ Bericht über die Sitzung am 4.2.1942 bei Dr. Kleist über die Fragen der Eindeutschung, insbesondere in den baltischen Ländern, 07.02.1942. "Der Generalplan Ost". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 6, 1958, 281.–325. lpp., te dok. Nr. 1, 293.–296. lpp.

⁶⁰ Rassenpolitische Erwägungen zur Umvolkung der Letten, *Schlau*, 15.02.1942. R 70/5/89, LVVA.

⁶¹ Betrifft: Dr. H. Schlaw: Rassenpolitische Erwägungen zur Umvolkung der Letten, *Lenz*, 13.03.1942. R 70/5/89, LVVA.

⁶² Ereignismeldungen UdSSR Nr. 186, 27.03.1942. R 58/221, BA.

birkas. Bet šajā jautājumā latviešiem nevarot būt nekas kopējs ar vāciešiem, jo kā ne kā 36% Latgales iedzīvotāju esot krievu.⁶³

Ar Ģenerālkomisāra Zinātnes un kultūras nodaļas vadītājs fon Štrickis pagārā raksta apskatīja krievu grupas situāciju Latvijā, veltīdams arī Latgales problēmām daudz vietas. Lai vācieši panāktu krievu grupas uzticību, tad viņi būtu "jāatbrīvo" no latviešu aizbildniecības, krievu apdzīvotās vietās ieceļot krievus par pašvaldību vadītājiem. Arī Latgalē vajadzētu vietējos latgaliešus iecelt vietējos vadības posteņos, it sevišķi tādā gadījumā, ja vācu plānos paredzēts Latgali atdalīt no pārējās Latvijas. Vai vispār nebūtu ieteicams Latgalei dot sava veida kultūras autonomiju un no šī apgabala izvākt visu "latviešu birokrātiju"?⁶⁴

Tā 1942. gada 27. jūlijā iznāca instrukcijas par "vietējām tautību grupām". Pēc instrukcijas stingri bija jāraugās uz to, lai vietējās zemju pašpārvaldes lgaunijā, Latvijā un Lietuvā savās rokās nepārņemtu tautību grupu politiku. Tai bija stingri jābūt vācu rokās. Bija jāaizkavē, ka latvieši (igauņi un lietuvieši) asimilē citas tautību grupas, tādā veidā palielinot savu skaitu un garākā tecējumā radot vienveidīgu nacionālo sabiedrību. Asimilējot citus, latviešos (igauņos un lietuviešos) ieplūstu svešas asinis un padarītu tos rases ziņā mazvērtīgākus. Šādā veidā ar baltiešu starpniecību nevērtīgi rases elementi varētu arī ieplūst vācu tautā. Attiecībā uz krieviem un baltkrieviem, kuri kaut kad vēlāk no Baltijas ģenerālapgabaliem būtu jāpārvieto uz savu vēsturisko dzīves vietu, būtu jāiegūst viņu uzticība, pirmkārt, lai viņi būtu palāvēgi sekotāji vācu lietai, un, otrkārt, lai viņu vidū neizplatītos komunisms. Tāpēc šīs grupas jāpasargā no titulārnācijām un viņu pašpārvaldēm, kas bieži izrādījušas centienus, šīs grupas asimilēt, tās "terorizēt" politiskajā un kultūrpoltikas jomā, darbaspēka jautājumos, kā arī sakarā ar sociālo apgādību. Savas situācijas uzlabošanai šī instrukcija krieviem un baltkrieviem paredzēja "uzticības padomju" (*Vertrauensrat*) izveidošanu. Poliem vispār tādu neparedzēja. Židu un čigānu jautājumam jau no pirmās okupācijas dienas bija speciāls izkārtojums, kas neietilpa vispārējā ģenerālapgabalu tautas grupu politikā.⁶⁵

Vasaras mēnešos arī izšķīra Latgales un līdz ar to latgaliešu likteni "tālākā laika plānu" ietvaros. Apspriežot Austrumu ģenerālpilāna variantus un okupēto austrumu apgabalu tautu likteni, Himlera vadītās 1942. gada augusta sanāksmes dalībnieki arī pieņēma netiešu lēmumu par latgaliešiem: "... jo no Latvijas jebkādā gadījumā ir jāizraida latgalieši" ["... da aus Lettland unter allen Umstānden die Lettgallen ausgesiedelt werden müssen"].⁶⁶

Tā pēc viena okupācijas gada Latvijā bija noskaidrojušās vācu rases un tautību politikas vadlīnijas:

1. Latvijā jāšķiro starp "īstiem vai baltiskiem latviešiem" un latgaliešiem.
2. Nākotnē latvieši visumā ir paredzēti pārvācošanai, bet latgalieši būtu izsūtāmi no patreizējās dzīves telpas.

⁶³ Monatsbericht Mai/Juni 1942, Schwung, 18.06.1942. R 69/1a/18, LVVA.

⁶⁴ Lage der russischen Volksgruppe, von Stricky, 02.09.1942. R 92/49, BA.

⁶⁵ Einheimische Volksgruppen, Lenz, 27.07.1942. R 69/1a/2, LVVA.

⁶⁶ Besprechung im Führerhauptquartier, 17.08.1942. Czesław Madajczyk: *Generalny plan wschodni*. Warszawa 1990, dok. Nr. 38, 177. lpp.; Czesław Madajczyk: *Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan: Dokumente*. München, New Providence, London, Paris 1994 (= Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin. Bd. 80.), dok. Nr. 40, 165. lpp. Sanāksme Vadoņa Galvenajā mitnē 1942. gada 17. augustā piedalījās: SS reihsfirers Heinrihs Himlers, SS obergruppenfirers Karls Volfs (*Karl Wolff*; 1900–1984), SS obergruppenfirers Verners Lorencs (*Werner Lorenz*; 1891–1974), SS obergruppenfirers Hanss Ādolfs Pricmans (*Hans-Adolf Prützmann*; 1901–1945), SS grupenfirers Gotlobs Bergers (*Gottlob Berger*; 1896–1976), SS grupenfirers Ulrihs Greifelts (*Ulrich Greifelt*; 1896–?), Valsts sekretārs SS grupenfirers Dr. Vilhelms Štukarts (*Wilhelm Stuckardt*; 1902–1953), SS oberfirers profesors Konrāds Meiers (*Konrad Meyer*; 1901–?).

3. Latgaliešiem ārpus Latgales ar slepeniem dekrētiem ierobežojamas viņu tiesības (nekustamu īpašumu iegādāšanās u.c.).
4. Latgalieši kā piederīgie "mobilai iedzīvotāju daļai", izmantojami darbaspēka jautājumu kārtīšanai.
5. Jāveicina tāda politika, kas rada skaidras kultūras piederības atšķirības starp latviešiem un latgaliešiem. Jāveicina latgaliešu tautiskā apziņa.
6. Latvieši nedrīkst asimilēt ne latgaliešus, ne arī citas tautību grupas. Pirmkārt, lai saglabātu "tīru ziemeļniecisko rases tipu", otrkārt, lai neizveidotos palielināta nacionāli latviska nācija.
7. Tāpat jāaizkavē citu tautību grupu sajaukšanās (latgalieši nedrīkst asimilēt krievus utt.). Kā pēc "skaldi un valdi" principa, tāpat arī pēc rases politikas principiem tautību grupas jātur izolēti, vienu no otras atšķirti.
8. Jāizveido krievu un baltkrievu tautas grupu pārstāvniecības, lai tās rūpētos par savas grupas interesēm un novērstu Latvijas Zemes pašpārvaldes un latviešu pašvaldību spiedienu (netaisnības) no tām. Šādai politikai arī jāpanāk šo grupu pietuvināšanās vāciešu interesēm un tai reizē arī jāattur komunisma ideju izplatīšanās šajās grupās.

Tik tālu Latvijas ģenerālapgabalā viss bija skaidrs, vienīgi tikai trūka zinātniski skaidras analīzes par Latvijas iedzīvotāju antropoloģisko sastāvu. Par šī trūkuma novēršanu pēc vasaras gādāja Holca vadītā Austrumministrijas antropoloģiskā komisija.

Savu pirmo ziņojumu par Latviju Dr. Holcs nosūtīja 1942. g. 1. oktobrī uz Berlīni. Pēc Dr. Holca uzskata vienīgais Latvijā ejamais ceļš esot, kā jau ieteicis Dr. Teihs (*Teich*), latgaliešus atdalīt no latviešiem un veicināt speciālu latgaliešu kopības apziņu. Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē esot līdz 80% pārvācojamu vietējo iedzīvotāju, bet Latgalē šis skaits kļūstot pavisam niecīgs. Iepriekš Berlīnē diskutētais jautājums, vai visi latvieši kā kopība (ieskaitot latgaliešus) būtu pārvācojami, jāatbild ar "nē". Latgalieši pārvācošanai neesot izmantojami.⁶⁷

Otru ziņojumu Dr. Holcs nosūtīja 13. oktobrī. Šajā ziņojumā viņš izteicās, ka Latgalē savā rases struktūrā nav nekā kopīga nedz ar Viduseiropu, nedz ar tām Latvijas daļām, kas pavērstas uz Baltijas jūru. "Latgaliešu iedzīvotāju grupa veido ļoti neharmonisku dažādo eiropēido rasu konglomerātu [...]". Ļoti lielā mērā parādoties tādi rases elementi, kuri esot austrumeiropiskas izcelsmes un tāpēc personas, kurām parādoties šādi rases elementi, būtu kategoriski no pārvācošanas izslēdzamas. Latgalieši pēc savas rases būtības drīzāk atbilstot tām iedzīvotāju grupām, kas dzīvo vecajos Padomju Savienības apgabalos, bet nekādā ziņā neatbilst "īstiem latviešiem Vidzemē, Zemgalē vai Kurzemē".⁶⁸

Dienu vēlāk Dr. Holcs referēja Reihskomisariāta vadošajiem darbiniekiem. Savā referātā viņš tieši izcēla problēmu, kas saistās ar latgaliešu ieplūšanu citās Latvijas daļās. Te notiekot baltiešu tautu atspiešana uz rietumiem. Kā vācieši latviešus nākotnē novērtēšot, varēšot arī atkarāties no tā apstākļa, vai latvieši izteikšoties par kaut kādu kopību ar latgaliešiem, vai viņi to noraidīšot. Pēc komisijas darba laikā iegūtajiem iespaidiem ticamākais liekoties, ka latvieši kopību ar latgaliešiem noraidīšot. Diskusijās arī apsprieda jautājumu par tiem latgaliešiem, kas dzīvojot ārpus Latgales. Dalībnieki pauda nepārprotamu viedokli, ka jāaizkavē, ka šīs personas var iegādāties zemi ārpus Latgales u.c.⁶⁹

Savu gala ziņojumu Holcs iesniedza 5. novembrī. Tajā attiecībā uz latviešiem un latgaliešiem nekā jauna nebija, kas jau nebūtu pateikts agrākajos ziņojumos.⁷⁰ Ziņojuma beigās bija aprakstīta Trampedaha kritika par Ģenerālkomisariātu, ka sevišķi tā

⁶⁷ Holca ziņojums Dr. Leibbrandtam, 01.10.1942. R 6/184, BA.

⁶⁸ Holca ziņojums, 13.10.1942. R 6/184, BA.

⁶⁹ Protokoll, 26.10.1942. R 69/1a/19, LVVA.

⁷⁰ Abschluss-Bericht der rassischen Musterungskommission Ostland, 05.11.1942. R 90/148, BA.

Veselības nodaļas vadītājs baltvācietis Dr. Harijs Marnics (*Marnitz*, 1894–?) pārstāvēt tādu uzskatu, ka latvieši un latgalieši esot pārvācojami kā viena kopība. Uzskats, pret kuru jāizsakot "visstingrākie iebildumi".

Pašam Dr. Marnicam vēlāk arī tika dota iespēja izteikties. Attiecībā uz Latgali viņš uzsvēra, ka vispirms jābūt skaidrībā par to, ko nozīmē jēdziens "latgalietis". Plašākajā nozīmē tas aptverot visus Latgales iedzīvotājus (latviešus, poļus, krievus, baltkrievus u.c.), bet šaurākajā nozīmē, skatoties no kopēja latviskuma viedokļa, to latviešu tautas daļu, kas dzīvo Latgalē. "Kopēja tautiskā piederības apziņa [Latgalē] esot tik pat liela kā, piemēram, starp iedzīvotājiem Vidzemē un Kurzemē". Saprotams, ka rases ziņā esot atšķirības no austrumiem uz rietumiem, bet pavisam nepareizi esot no tā secināt, ka pastāvot kāda šķirtne, kura sadalot latviešus. Neapstrīdami arī esot, ka starp Latgali un pārējo Latviju pastāvot zināmas pretrunas. "Pretrunas tomēr nav spēcīgākas par tautisko saderības sajūtu un mēģinājumi to iespaidot izsauks tikai apvienotu pretestību". Šīs atziņas zemākās vācu pārvaldes iestādes, Ģenerālkomisārs un novadu komisāri, esot ieguvušas ikdienas darbā ar latviešiem un nevarot būt runa, ka augstākajām iestādēm esot pareizāka izpratne.⁷¹

Arī Daugavpils novada komisāri vairākkārt bija izteikušies līdzīgā garā, ka starp latviešiem un latgaliešiem nepastāvot atšķirību un ka tas esot kļūdaini, ja latvieši un vācieši šādu atšķirību mēģinot konstruēt.⁷²

Pēc Holca komisijas materiālu un ziņojumu saņemšanas augstākai vadībai Austrumministrijā vēl tikai atlika noformulēt "galīgās" rases un tautību politikas vadlīnijas Latvijā un Latgalē. Šo darbu veica Austrumministrijas rases politikas eksperts Dr. Erhards Vecels (*Wetzel*; 1903–?), izstrādājot savas "Pārdomas par Austrumzemes tautu pārvācošanu".⁷³ (Atsauksmei šo darbu arī piesūtīja Haselblatam.) Dokumentam bija 19 lapuses, no kurām liela daļa attiecās tikai uz pārvācošanu Igaunijā un Latvijā. Rakstot par Latgales un latgaliešu jautājumiem, Dr. Vecels daudz ko bija pārņēmis no Dr. Holca ziņojumiem.

Rases ziņā no latviešiem stingri esot jāatdala latgalieši, kuriem ar latviešiem esot mazāk kopēja nekā ar baltkrieviem vai krieviem. "Latgalieši gan rases ziņā, gan arī citādāki pieder pie Austrumeiropas". Tā kā visus latviešus latgaliešu dēļ nevarēšot kā kopību pārvācot, tad jāpanākot, lai rases ziņā vērtīgā latviešu daļa Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē atdalītos no Latgales. Tas būšot vācu iestāžu vienots uzdevums, veicināt šo darbu. Propagandā būtu jāuzsver, ka Latgales austrumnieciskie vaibsti apdraudot latviskumu. Visur un vienmēr jāuzsverot, ka Latgale ir Austrumeiropas daļa. Jāpanākot, lai latvieši paši sāktu domāt šādās kategorijās, kas tad viegli varētu novest pie latviešu sašķelšanas "istos latviešos" un "latgaliešos". Jāpanākot arī tas, ka latvieši paši atstumtu latgaliešus. (Šajās "pārdomās" netiek diskutēts jau agrāk izteiktais viedoklis, ka būtu jāatbalsta sava veida latgaliešu "kultūras autonomija", lai viņi paši no sevis novērstos no latviešiem.) Latgaliešu izsūtīšana no savas teritorijas varēšot sākties, kad rases ziņā vērtīgā latviešu daļa jau orientēšoties uz vācietību (*Deutschtum*). Viens iespējams latgaliešu noņemšanas apgabals varēšot būt Ļeņingradas rajons.

⁷¹ Vermerk zum Protokoll der Sitzung vom 14. Oktober 1942, Marnitz, 02.01.1943. R 69/1a/19, LVVA; Vēlāk Marnicam bija dažādi konflikti ar SD, bet savos memuāros viņš par konfliktu iemesliem nemin savu nostāju latviešu/latgaliešu jautājumā. Harijs Marnics: *Kāvi pār Daugavu. Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941. līdz 1943. g.* Weilheim 1958, 130.–144. lpp.; –: *Nordlicht über der Dūna. Kritische Betrachtungen und Erinnerungen an die deutsche Besatzungszeit in Lettland 1941–1943.* Michelstadt 1991, 70.–79. lpp.

⁷² Bericht über die Reise des Herrn Reichsministers durch das Reichskommissariat Ostland in der Zeit vom 13.–18.02.1944, 04.03.1944. R 6/217, BA.

⁷³ Gedanken zur Frage der Eindeutschbarkeit der Völker des Ostlandes, Wetzel, 1942. g. novembris. R 6/160, BA.

Šīs savas "pārdomas", kā arī Dr. Haselblata atsauksmes, Dr. Vecels vairākus mēnešus vēlāk pārstrādāja un tās tika sakopotas pavisam slepenā dokumentā (*Geheime Reichssache*) "Vadlinijas par jautājumiem, kas skar igauņu, latviešu un lietuviešu pārvācošanas iespējas".⁷⁴ Vadlinijās bija pavisam 12 punkti. Attiecībā uz latviešu un latgaliešu jautājumu šo vadliniju atsevišķos punktus bija teikts:

4. "Pie viņiem [latviešiem] pārsvarā ir ziemeļu rases elementi. Pretēji īstiem latviešiem, latgalieši [...] uzrāda pavisam citas rases pazīmes. Viņi rases ziņā stāv daudz tuvāk baltkrievi un (kaimiņiem) krievi. Pie viņiem pārsvarā dominē austrumbaltiskie rases elementi ..."
5. "... latvieši savā rases pazīmju kopainā tuvojas vācu tautai, toties lietuviešiem un latgaliešiem rases ziņā ir tāda kopaina, kas tos manāmi atdala no vācu tautas. [...] Lietuviešu un latgaliešu ziņā iespējama tikai atsevišķu izmeklētu dzimtu pārvācošana. [...] Tas nozīmē, ka iepretim lietuviešiem un latgaliešiem realizējamai praktiskajai politikai principiāli jāatšķiras no tās, kāda būs iepretim igauņiem un latviešiem".
7. Visa latviešu tauta kā kopums nav paredzēts pārvācošanai. Lai šīs rases ziņā nevēlamās daļas izslēgtu no vēlāk paredzamā pārvācošanas procesa, tad vispirms jāpanāk šo nederīgo daļu atdalīšana no savas tautas. "To var panākt tādejādi, ja uzskati, ka latvieši pieder ziemeļu rasei, iegūst arvien lielāku pārliecības spēku un, ka tautā nostiprinās pārliecība, ka tas slānis viņu tautā, kuram nav ziemeļu rases pazīmju, īstenībā arī nav uzskatāms par latviešiem. Tautai jāattīstās tādā veidā, ka viņa pati no sevis atstumj nevēlamos iedzīvotāju elementus. [...] Tikko doma, ka latvieši un latgalieši ir divas atšķirīgas tautas, latviešu tautā būs vairāk izplatījusies nekā šodien, tad būs vēl viena cita doma jāpauz vēl spēcīgāk nekā šodien, ka rases ziņā nevēlamie, ziemeļu rasei nepiederšie iedzīvotāju slāņi, nekādā ziņā nav īstie latvieši, bet gan it latgalieši".
12. "Tās pašas vadlinijas, kas attiecas uz lietuviešiem (11. punkts), attiecināmas arī uz latgaliešiem".

1943. gada martā iznāca arī plašākai sabiedrībai domātais Dr. Haselblata raksts "Tautas austrumos. Latvieši un latgalieši",⁷⁵ kurā nepilnas 3 lappuses veltītas tikai Latgalei. Pēc Dr. Haselblata teiktā, "latgalieši nekādā ziņā neesot tas pats kā latviešu zemnieki un pilsētnieki Latvijas rietumos". Viņi dzīvojot "civilizācijas un kultūras nabagajos Latvijas austrumu novados". Tomēr stingri esot jāatšķir latgalieši no Latgales krievi (lielkrievi). Brīvvalsts laikā ievadītie centieni, Latgali kulturālā un ekonomiskā ziņā pietuvināt citiem Latvijas apgabaliem, esot devuši mazus panākumus. Sevišķi katoļu baznīca esot kavējusi nepieciešamo reformu izvešanu. "Jāatzīst, ka ne sociāli bioloģiskajā kā arī ne nacionālpolitiskajā ziņā latgaliešus nevar pielīdzināt īstajiem latviešiem, (nemaz nerunājot par Latgalē dzimušajiem krievi un poļiem), un viņi nav ne iepretim zemes [Latvijas], ne iepretim latviešu tautas interesēm vēl atraduši kaut kādu tuvāku attieksmi".

Var uzskatīt, ka ar pārvācošanas vadliniju izstrādāšanu 1943. gada martā visumā nobeidzās vācu ierēdņu meklējumi, gan vispār Latvijā, gan speciāli Latgalē definēt savu rases un tautību politiku. Latgalieši rases ziņā tika atzīti par atšķirīgiem no latviešiem, viņi nedrīkstēja sajaukties ar latviešiem un viņi nebija paredzēti pārvācošanai, izņemot atsevišķas izmeklētas dzimtas. Jaunais ar šīm vadlinijām bija, ka latgaliešus pielīdzināja lietuviešiem, kas agrāk nebija noticis. Vācieši Latvijā turpmāk bija nolēmuši vest tādu politiku, ar kuras palīdzību vēlējās panākt, lai latvieši atsvešinātos no latgaliešiem un viņi paši sāktu tos izstumt no "latviešu tautas kopības".

⁷⁴ Richtlinien zur Frage der Eindeutschbarkeit der Esten, Letten u. Litauer, 17.03.1943, R 6/160, BA.

⁷⁵ Werner Hasselblatt: "Die Völker des Ostens. Letten und Lettgaller". *Nation und Staat* 16, 1943, 190.–198. lpp. Sacerot šo rakstu, Dr. Haselblatam vajadzēja būt zināmai Austrumministrijā noteiktajai rases un tautību politikai Latvijā, ko viņš šai rakstā atklāti nevarēja paust.

Viena lieta bija, ko lēma augstākās ministrijas (Austrumministrija, Reihskomisariāts) teorētiskā līmenī, bet otra, ko darija ministrijām pakārtotās iestādes (Ģenerālkomisārs un Novadu komisāri), veidojot praktisko ikdienas politiku. Šais zemākajās iestādēs bija daudz lielāka gatavība latviešus un latgaliešus uzskatīt par vienas kopējas tautas piederīgajiem, kaut arī šajās iestādēs nevaldīja vienprātība.

Latgales "rases jautājuma" izskaņa

Sākot ar 1943. gada martu, kad Latvijā sākās Latvijas iedzīvotāju mobilizācija vācu armijas vajadzībām (Latviešu leģionam), vācu politikas pamatlīnijas kļuva neskaidras: grūtāk kļuva noteikt, kura politika attiecās uz tuvā laika plāniem, kura uz tāla laika plāniem. Vai sakarā ar situāciju frontē Latvijas ģenerālapgabālā vestā politika nebija tikai improvizācija, mēģinājums darīt iespējamo? Arī ja Reihskomisariāta Politiskās nodaļas vadītājs, rases jautājumu koordinators Trampedahs vēl 1944. gada februārī svinīgi Okupēto austrumu apgabalu reihsministram Alfrēdam Rozenbergam paziņoja, ka sakarā ar "tālākā laika plāna" mērķiem nekas nav mainījies, tad tomēr arī viņam pašam bija jāatzīst, ka kara prasību dēļ notiek zināmas novirzīšanās no šiem plāniem.⁷⁶

Ja 1943. gada oktobrī vācieši deva atļauju izdot avīzi "Latgolas Bolss" latgaliešu dialektā,⁷⁷ tad sakarā ar to varētu jautāt – kāpēc? Vai ar to vācieši domāja palielināt vācu propagandas iespaidu latgaliešu vidū, piem., arī mobilizācijas jautājumā? Vai tas bija Ģenerālkomisāra rases politiku plāns, veicināt latgaliešu kultūras autonomiju un tādā veidā atsvešināšanos no latviešiem? (Par šo variantu nerakstīja 1943. g. marta vadlīnijās, bet par to savā laikā bija izteikušies daži ierēdņi.) Vai tas kalpoja abiem – gan tuvā, gan tālā laika plāniem?

Jautājums par rases politiku Latgalē 1943. gada vasarā nozuda no vācu ierēdņu darba kārtības. (Izņēmums bija Rīkena runa pieņemšanā pie Rozenberga 1944. g. 15. februārī.) Turpmāk sāka dominēt krievu jautājums, kuru no vienas puses izraisīja pieaugošā padomju partizānu aktivitāte pierobežā, bet no otras puses Latvijā ieplūstošie krievi – tā sauktie *Evarussen* – no Krievijas apgabaliem evakuētie krievi. Drošības un tautību politikas apsvērumu dēļ bija jāiegūst viņu labvēlība.

Vāciešu novērtējums par latgaliešiem pirms Otrā pasaules kara un vēlāk pēc Latvijas okupācijas visai daudz neatšķīrās. Okupācijas laikā klāt nāca nākotnes politiskie mērķi. Vācieši vēlējās latviešus pārvācot, bet latgaliešus izsūtīt no savas patreizējās dzīves telpas. Tāpat kā latvieši bija jāatšķēļ no latgaliešiem, tāpat arī latgalieši bija jāatšķēļ no latviešiem. Līdz 1943. gada pavasarim vāciešiem vadlīnijas šiem plāniem bija izstrādātas, bet tās arī kā tādas palika uz papīra, jo militārā situācija piespieda izmaiņas praktiskajā ikdienas politikā Latvijā. No iecerētās tiešās rases politikas Latgales iedzīvotāji daudz necieta, bet drīzāk cieta no šīs politikas blakus efektiem, latgaliešus visumā iedalot "mobilajā iedzīvotāju" daļā, kas izmantojama darbaspēka jautājumu kārtīšanai un kurai citās Latvijas daļās ārpus Latgales iespējams uzlikt sevišķus personiskās rīcības brīvības ierobežojumus.

76 Reichskommissar für das Ostland. "Herr Reichsminister, Herr Reichskommissar", [Trampedach], [13.02.1944]. R 70/5/56, LVVA.

77 Herausgabe der Zeitung "Latgolas Bolss", Steinert, 16.10.1943. R 70/5/4, LVVA.

The "Latgale Question" During the German Occupation (1941–1944): Aspects of National Socialist Race Policy

KĀRLIS KANGERIS

During the interwar independence, before the Soviet occupation of 1940, there was something of a "Latgale question" in Latvia. This arose on the one hand due to efforts on the part of the central administration in Riga to bring Latgale closer to the mainstream of Latvian politics, society and culture, but on the other hand as a result of the wishes of the Latgalians themselves to maintain a political or cultural autonomy, a recognition of the Latgalian dialect viz. language and its free usage etc. The policies adopted were not always in line with the ideas of the Latgalian intellectuals. During the first year of the Soviet occupation (1940/1941) and the subsequent German occupation, the "Latgalian question" did not lose its significance and during the German occupation a new aspect was introduced on account of the evaluation of Latgalians according to the National Socialist racial theory.

Until the onset of World War II, German politics had little interest in Latgale. The exception was in descriptions of the demographic situation in Latvia where the Germans dryly concluded that Latgale was inhabited by a "culturally backward", "primitive" group of people that had a negative affect on Latvia due to its high natural population growth rate.

After the conquest of the territory of Latvia the Germans were forced to embark on finding solutions for the "Latgale question". In general it was clear that with respect to race, Latgalians did not belong to the Northern race; their race was very mixed and in the future they were not to be Germanized. During the secret racial evaluations of the inhabitants of Latvia in the first year of the occupation, the German authorities discussed the future of the inhabitants of Latgale. Some recommended that from the very first day of the occupation, Latgale was to be separated from the rest of Latvia to prevent the Latvians from being intermingled with Latgalians. Others upheld that there was no difference between Latvians and Latgalians and that Latvia be subjected to one single racial policy, including Latgalians, as the peoples to be Germanized.

The racial evaluations completed by the summer of 1942 deemed that Latgalians were not fit to be Germanized. This was followed by a directive from the *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler that Latgalians in the future were to be removed from their present habitat. In the short term, a policy that in part corresponded with the strivings of Latgalian nationalists was adopted, whereby Latgalians were recognized as a people distinct from Latvians and Latgalian as a separate language. By supporting Latgalian culture, it was thought that a Latgalian identity would crystallize so that Latgalians would in turn alienate themselves from the rest of the Latvians. By virtue of creating a separate identity, the identification of Latgalians would be facilitated when the time was ripe for their removal from their place of abode. Similarly, a form of Russian and Byelorussia autonomy was to be promoted in Latgale, to prevent their assimilation as Latgalians.

This policy led to a difference of opinion in the German civil administration. The highest ranks – the *Ostministerium* in Berlin and the *Reichskommissar* in Riga – were in favour of systematic separation of the Latvians from Latgalians. The minor ranks, however – the *Generalkommissar* in Riga and the *Gebietskommissar* in Daugavpils – were of the general opinion that Latvians and Latgalians were one inseparable people in which case there was no need of a special Latgalian policy.

Although by the end of 1943, a decision was reached to separate Latvians and Latgalians and subsequently to deport the latter from Latvia, in practice this decision had little effect on political developments in Latvia because the situation demanded that all efforts be concentrated on the war waged in the border territories of Latvia. Thus in the end Latgalians did not suffer much from the direct application of the racial policy, but indirectly – by virtue of their classification into the group of "mobile inhabitants" that were to be used as a labour force and subjected to special restrictions on personal freedom in Latvia outside Latgale.

Sarkanās armijas iebrukums Latvijā 1944. gadā

AIVARS PĒTERSONS

Sešdesmit gadi, kas mūs atdala no dramatiskajiem 1944. gada notikumiem un bija pārpilni ar padomju vēstures falsifikācijām, šodien ļauj mums daudz ko pārskatīt pašos pamatos. Atklātībā nākušie materiāli ļauj dot pareizus vērtējumus un secinājumus par notikumiem mūsu zemē.

Šajā pētījumā apskatīta karadarbība un notikumi Latvijas teritorijā, kā arī latviešu formējumu līdzdalība tajos. Tiek akcentēti līdz šim nezināmie vai apzināti slēptie notikumi, kā arī nosaukti atbildīgie par notikušo. Neskatoties uz plašajiem pētījumiem, par nožēlu, nākas konstatēt, ka Krievijas arhīvos slēptie dokumenti joprojām liedz gūt izsmeļošas atbildes uz visiem jautājumiem to dienu notikumos.

Austrumu fronte 1944. gadā un Latvijas virziens

Neskatoties uz to, ka Sarkanās armijas plānos tika akcentēts Berlīnes virziens, lai ielauztos Centrāleiropā, līdztekus tam joprojām frontē ārkārtīgi svarīgs bija Rīgas virziens ar izeju uz Baltijas jūras stratēģiski svarīgajiem ūdensceļiem un ostām.

Šis plāns pārvērtā drāmā to dienu Sarkanarmijas Baltijas fronšu (armiju grupu) pavēlnieku likteņus. Neviena no vienpadsmit stratēģiskajām uzbrukuma operācijām Baltijas (galvenokārt Rīgas) virzienā 1944. gada pavasarī nebija veiksmīga, neskatoties uz uzbrucēju smagajiem zaudējumiem. Sarkanās armijas uzbrukumi Polockas un Vitebskas virzienā uz Dienvidlatgali bija sevišķi neveiksmīgi; tāpēc Rietumu frontes pavēlnieks, ģenerālleitnants Vasilis Sokolovskis (1897–1968) 1944. gada 12. aprīlī tika atstādināts no amata.¹

Kurzemes stratēģisko placdarmu Sarkanarmija tā arī nespēja ieņemt. Placdarma galvenās ostas palika vācu pavēlniecības rokās līdz pēdējai kara stundai, un PSRS Baltijas Jūras kara flote tā arī līdz kara beigām bija bloķēta Somu līcī. Lai mazinātu savu neveiksmju iespaidu, VK(b)P CK propagandas aparāts visādi centās mazināt Kurzemes placdarma stratēģisko nozīmi, pretēji loģikai dēvējot to par "maisu" vai pat "slazdu". Jāatzīst, ka slazdā bija iekritusi Baltijas pavēlniecība – 1. Baltijas frontes pavēlnieks, ģenerālpulkvedis Ivans Bagramjans (1897–1982), un 2. Baltijas frontes pavēlnieks, ģenerālpulkvedis Andrejs Jerjomenko (1892–1970), kurus 1945. gada sākumā līdzīgi jau minētajam Sokolovskim neveiksmju dēļ atbrīvoja no amatiem.²

Pētījuma apjoms neļauj izskatīt visas kauju operācijas Baltijas virzienā 1944. gadā (notikumus Volhovas frontē gada sākumā un Kurzemē gada beigās), tāpēc iepazīstinām tikai ar notikumiem laika periodā no 1944. gada jūnija līdz oktobrim.

¹ Великая Отечественная война. 3-я часть. – Москва, 1999. – Стр. 11. Архив Генерального штаба Вооруженных сил СССР. Сов. секретно. Ф., 96. оп., 2001, д. 35.

² Борьба за Советскую Прибалтику. – Книга третья. – Рига, 1966. – Стр. 34.

Dramatiskie notikumi Latvijas austrumu pierobežā sākās ar Daugavpils aizstāvēšanas operāciju 1944. gada 4.–27. jūlijā, smagās kaujās novirzot Sarkanās armijas triecien spēkus gar Lietuvas ziemeļu robežu uz Šauļiem:

- Jelgavas–Tukuma aizstāvēšanas operācija 1944. gada 28.–30. jūlijā;
- Sarkanās armijas Madonas uzbrukumoperācija 1944. gada 1.–28. augustā;
- Krustpils operācijā 1944. gada 7.–8. augustā, ko īpaši veiksmīgi īstenoja Sarkanās armijas 130. Latviešu strēlnieku korpuss;
- neveiksmīgā Sarkanās armijas Alūksnes ielenkumoperācija 1944. gada 10.–19. augustā;
- Rīgas operācija 1944. gada 14.–27. septembrī.

Savukārt zem nepārtrauktiem Sarkanās armijas triecieniem Vācijas karaspēks īstenoja lielmēroga kaujas operācijas, kas ievērojami iespaidoja operatīvo situāciju mūsu zemē:

- Auces operācija no Igaunijas un Ziemeļlatvijas (segvārds “Aster” (“Aster”) uz Siguldas pozīciju (*Segewold-Stellung*) 1944. gada 14.–27. septembrī;
- Vācijas armiju grupas “Ziemeļi” (“Nord”) pārvešana no Siguldas pozīcijas uz Kurzemes placdarmu caur Rīgu 1944. gada 5.–15. oktobrī (segvārds “Pērkons”, *Donner*).

Pētījuma apjoms ļauj ielūkoties tikai dažos notikumos, kas līdz šim noklusēti. Tādas ir Sarkanās armijas atkārtotas neveiksmes Rīgas virzienā 1944. gada vasarā ar 5. tanku korpusa iznīcināšanu pie Ērgļiem vai divu Vācijas armiju izvešana uz Kurzemes placdarmu Sarkanās armijas Baltijas stratēģiskās uzbrukuma operācijas gaitā (operācijas “Aster” un “Pērkons”), vai Vācijas armijas pēdējā tanku operācija Austrumu frontē ar triecienu no Auces uz Jelgavu (operācija “Dubultgalva”, *Doppelkopf*) ar Sarkanās armijas 51. lauka armijas strēlnieku korpusa sagrāvi Tukuma izcilni, kas gan mums vairāk pazīstams ar Tukuma koridora nosaukumu.

Lai varētu spriest par abu pušu karotmāku, ielūkosimies feldmaršala E. Manšteina grāmatas “Zaudētās uzvaras” komentārā, ko 1999. gadā devuši Krievijas operatīvās kara mākslas speciālisti:

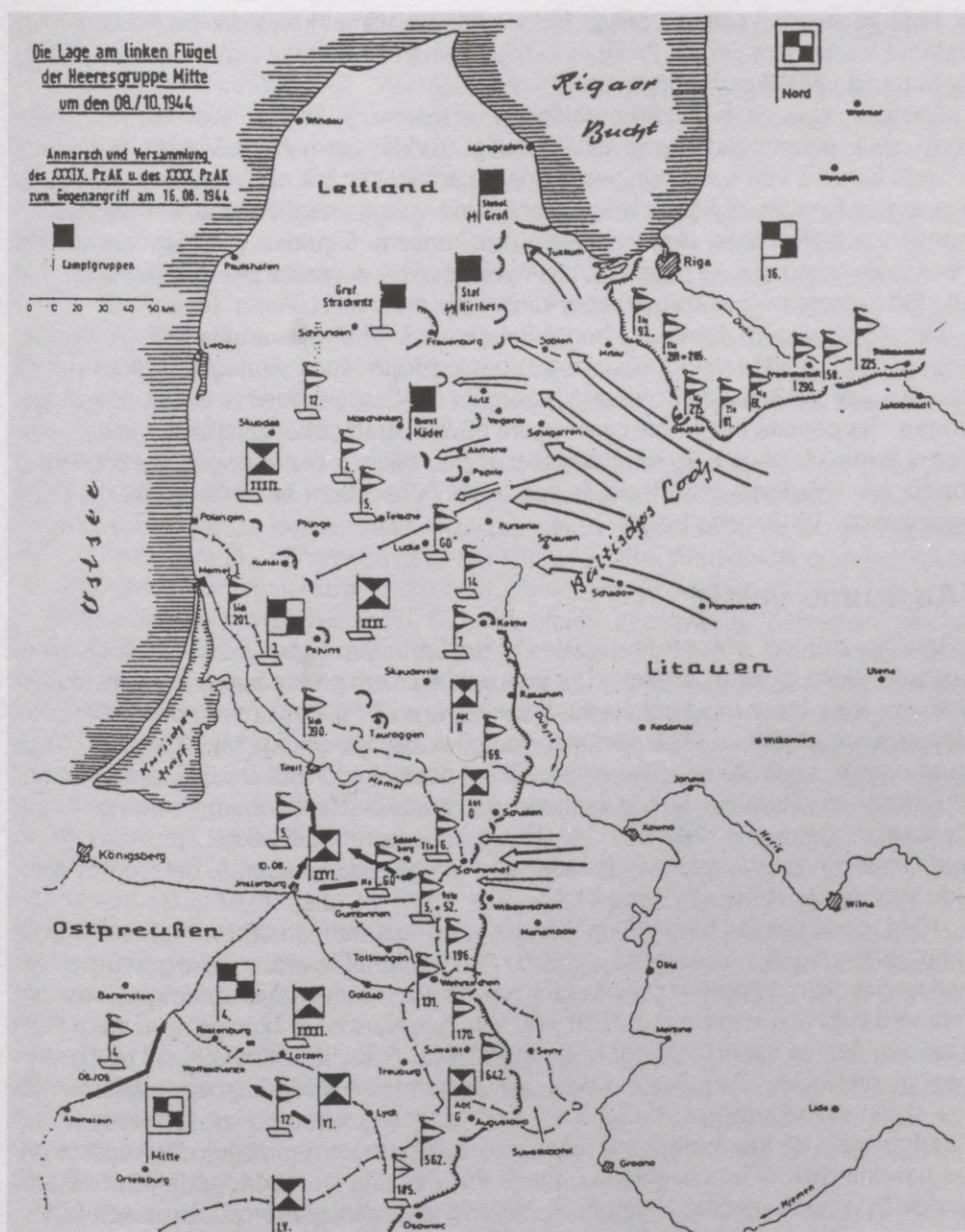
Vācija bija gatava un spējīga tikai īslaicīgai efektīvai militārai akcijai un īstenībā jau 1941. gada oktobrī plānoto zibenskaru bija zaudējusi. Taču galu galā par labāko Otrā pasaules kara armiju nākas atzīt vācu. Eiropas uzvarētāja, armija, kura trīs gadus pilnīgi bezcerīgā situācijā cīnījās pret visas pasaules bruņotajiem spēkiem.³

Kas attiecas uz pretinieka armijas vadīt mākslu un vadīt māku, tad šajos komentāros teikts: “Vācu sauszemes spēku ģenerālštābs (*Generalstab des Heeres*), iespējams, bija vienīgais štābs karā, kurš patiešām vadīja karaspēku.”

Neskatoties uz smago vispārējo stāvokli 1944. gadā, visas Vācijas iestādes turpināja pedantiski strādāt, bet rūpniecība, pilnīgi pārorientēta kara vajadzībām, deva produkciju vairāk nekā jebkad agrāk. Šķiet paradoksāli, bet maksimālo ražotspēju kara rūpniecība sasniedza tieši 1944. gada septembrī. Pat 1945. gada 20. aprīlī, t.i., dažas dienas pirms pilnīga ielenkuma, Berlīnes rūpniecība vēl ražoja ap 75% no agrākā apjoma. Tas noteica Vācijas pretestību un kauju smagumu arī mūsu zemē. Protams, Vācijas saimniecībā bija arī vājas vietas, un visjūtamākais bija degvielas trūkums, kas atņēma tās armijai manevrētspējas un paralizēja gaisa spēkus.

Otrais pasaules karš Latvijā skāra no pirmās līdz pašai pēdējai dienai. Taču pēc posījumiem, Sarkanarmijai bēgot 1941. gada vasarā, līdz 1944. gadam tieša karadarbība

³ E. Манштейн. Утерянные победы. – Москва, 1999. – Комментарии Б. Переслегина. – Стр. 758, 759.

1. kartoshēma. Operācija "Doppelkopf" (no 11. augusta) – pēdējā tanku uzbrukumoperācija Austrumu frontē. Vācu sprostgrupas Kurzemē (tolaik A Gr Centrs) un vācu 3. tanku armijas (39. un 40. tanku korp.) gatavošanās triecienam uz Jelgavu un Šauliem.

Latvijas teritorijā nenotika. Vēl 1943. gadā Latvija bija samērā tāla frontes aizmugure. Taču Vācijas armijas sakāve pie Staļingradas jau gada sākumā ievērojami ietekmēja mūsu zemes un tautas likteņus. Sabiedroto desants Vidusjūrā 1943. gada 9. jūlijā, Itālijas kapitulācija 1943. gada 3. septembrī, un Hitlera pavēle Vācijas armijai atiet izejas pozīcijās pie Kurskas loka ievērojami ietekmēja tālāko kara gaitu.

Tiešā kauju zonā Latvija nonāca 1944. gada vasarā un kļuva par kaujas lauku līdz pašām kara beigām Eiropā. Zīmīgais Latvijas militāri stratēģiskais izvietojums nesa latviešu tautai vislielākos zaudējumus.

Situācija prasa sīkāku faktisko notikumu vērtējumu, jo līdz šim svešzemnieku dotie vērtējumi ir galvenokārt mums atklāti naidīgi. Turklāt par galveno vainīgo tiek saukti latviešu karavīri, kuri spiesti cīnīties okupantu armiju sastāvā, taču kaujas laukos parādīja augstu karavīra atbildības izjūtu, pienākuma apziņu un saliedētību, bet latviešu karotmāka, vērtējot pēc dramatiskajiem notikumiem Siguldas pozīcijās pie Mores 1944. gada septembrī, kā redzēsim, bija vairākas reizes augstāka par tās pretinieku. Tad arī kļūst saprotams, par ko uztraucas kādreizējie pretinieki ...

Līdz 1944. gadam Austrumu frontē Baltijas virzienā Vācijas armijai izdevās noturēties jau 1943. gadā izveidotajās aizsardzības pozīcijās. Taču stratēģiskā iniciatīva bija zaudēta. Jau 1943. gadā Vācijas armija pārgāja uz stratēģiskās aizsardzības izveidi austrumos. Tās pamatā bija frontes aizmugurē būvētā stratēģiskā aizsardzības līnija "Austrumu valnis" (*Ostwall*). To sāka veidot tūlīt pēc sakāves pie Staljingradas. Būvdarbus forsēja pēc neizdevušās stratēģiskās operācijas "Citadele" (*Zitadelle*) Kurskas lokā un pabeidza jau 1943. gada beigās.

"Austrumu valnis"

Vācijas armijas "Austrumu valņa" nostiprinājumi balstījās uz lielākajiem ūdensšķēršļiem, pirmām kārtām – Dņepras upi un citiem grūti pārvaramiem apvidus iecirkņiem līnijā (no ziemeļiem) Narva–Igaunijas ezeri–Velikajas upe–Pleskava–Ostrova–Novorževa–Pustoška un tālāk gar Dņepras upi uz dienvidiem līdz Melnajai jūrai. "Austrumu valnis" sastāvēja no vairākām mazākām pozīcijām Vācijas armiju grupu iecirkņos ar saviem nosaukumiem. Narvas iecirknis tika nosaukts "Tannenberga", iecirknis starp Pleskavu un Ostrovu – "Pantera". Latvijas virzienā, iepretim Rēzeknei apmēram 70 km austrumos no robežas atradās "Barbarosa" (*"Barbarossa-Stellung"*), bet frontes dienvidu iecirknī nocietinājumi "Votans".⁴

1944. gada janvāra beigās Sarkanā armija frontes ziemeļu sektorā bija sekmīgi īstenojusi stratēģisku uzbrukuma operāciju un pilnīgi atbrīvojusi Ļeņingradu no blokādes. Savukārt Vācijas armiju grupējums "Nord" pēc smagām atiešanas kaujām februāra vidū bija atspiests uz Austrumu valni pie Narvas un šķērspozīciju starp Pleskavas un Ilmeņa ezeru, veidojot izstieptu frontes izcilni līdz Staraja Rusai un Lovates upei ar sliktu ceļu tīklu. Tuvojās pavasara šķīdonis, un Vācijas armijas vadība nolēma atvilkt savu karaspēku šajā iecirknī uz "Austrumu valņa" pozīciju "Pantera" un "Barbarosa". Vācijas armijas atiešana izdevās kopumā organizēti, jo Sarkanās armijas pavēlniecībai tā bija negaidīta. Staraja Rusu atstāja jau 1944. gada 18. februārī, Sarkanās armijas vienībām nemanot. Sekošanu organizēja ar stipru novēlošanu. Februāra pēdējās dienās Vācijas armijas vienības ieņēma plānotās "Austrumu valņa" pozīcijas, saglabājot sev placdarmus austrumos no Pleskavas un Ostrovas. Šajā operācijā iekļāva arī latviešu leģiona divīzijas. Vācijas armijas atstātajā Staraja Rusā iegājušās Sarkanarmijas vienības saņēma ordeņus un goda nosaukumus, gan acīmredzot par vairāk nekā divus gadus smagām cīņām Lovates un Polas purvainajās zemienēs. Atzīmējot arī Sarkanās armijas 43. gvardes Latviešu strēlnieku divīzijas nopelnus kaujās par Demjanskas placdarmu un Ramuševas koridoru, smagos

⁴ Padomju Savienības Lielais Tēvijas karš 1941–1945. Īsa vēsture. – Rīga, 1975. – 354.lpp.

zaudējumus šajās kaujās, viena no Staraja Rusas ielām saņēma Latviešu gvardes divīzijas nosaukumu.

Vācijas armijas atiešanas uz "Austrumu valni" un Sarkanarmijas komandieru pārspīlēto ziņojumu dēļ augstākā virspavēlnieka Galvenā mītne deva Sarkanajai armijai uzdevumu tūlīt "sākt Baltijas republiku atbrīvošanu". Taču, uzduroties "Austrumu vaļņa" pozīcijām 1944. gada martā, ilūzijas par ātru uzvaru izgaiss.⁵

Austrumu frontē iestājās relatīvs klusums. Ņemot vērā savu bēdīgo pieredzi, PSRS gatavoja stratēģisku uzbrukuma operāciju Baltkrievijā, koncentrējot šeit lielu armiju grupējumu. Tālākie notikumi ievērojami ietekmēja operatīvo situāciju visā Latvijā.

Bija ievērojami mainījusies arī vispārējā stratēģiskā situācija. Notikumi Klusajā okeānā 1944. gada vasarā samērā maz ietekmēja vispārējo situāciju Austrumeiropas frontē. Stabilizējās situācija Itālijā pret vācu armiju grupu C, kā tagad sauca vācu dienvidrietumu fronti, jo sabiedrotie šeit neiesaistījās lielās operācijās. Toties Rietumeiropā bija iestāties draudīgs klusums.

Sabiedrotie gatavoja sen apsolīto otro fronti ar lielmēroga desanta operāciju (*Overlord*), un tā sākās 1944. gada 6. jūnijā Francijas ziemeļos Normandijā. Sabiedrotie desanta operācijai bija koncentrējuši milzīgus spēkus. Tāpēc, sākoties kaujām Normandijā, uz rietumiem tika pārsvietas galvenās Vācijas armijas stratēģiskās rezerves. Tas atvieglāja Sarkanajai armijai stratēģisko uzbrukuma operāciju Baltkrievijā.

Baltkrievijā bija stratēģiskie spēki. Šajā uzbrukumā ar segvārdu "Bagration" piedalījās četri frontes grupējumi (armijas grupas): 1. Baltijas, 1., 2. un 3. Baltkrievijas fronte, tajā skaitā arī 1. Polijas armija. Pavisam 20 kājnieku un 2 tanku armijas ar 166 divīzijām un 28 brigādēm, kuru sastāvā bija apmēram 2,4 miljoni karavīru, 36 400 lielgabalu un mīnmetēju, 5200 tanku un pašgājēju lielgabalu, 5300 lidmašīnu, 1010 bumbvedēju un 500 pretgaisa aizsardzības iznīcinātāju, kas ievērojami pārsniedza Staļingradas operācijā izmantotos spēkus.⁶ Pēc Vācijas militāro zinātnieku aprēķiniem, spēku attiecība bija: karavīri 1:3,7, tanki 1:23, triecienlielgabali 1:36, artilērija 1:9,4, kaujas lidmašīnas 1:10,5 (no pulkveža Dr. Karla Frīzera ziņojuma Rīgā 2004. gada 1. novembrī). Uzbrukums sākās 1944. gada 23. jūnijā, kad Latvijā līgo un Baltijā svin Jāņu dienu. Līdz 4. jūlijam spēcīgs Sarkanās armijas grupējums iznāca dienvidos no Daugavpils un centās pilsētu apiet no dienvidrietumiem. Uz Daugavpils fronti steidzīgi pārsveda visas aizmugurē formētās latviešu vienības, kuras jau no ešeloniem ievadīja kaujā Drīsvjātu rajonā.

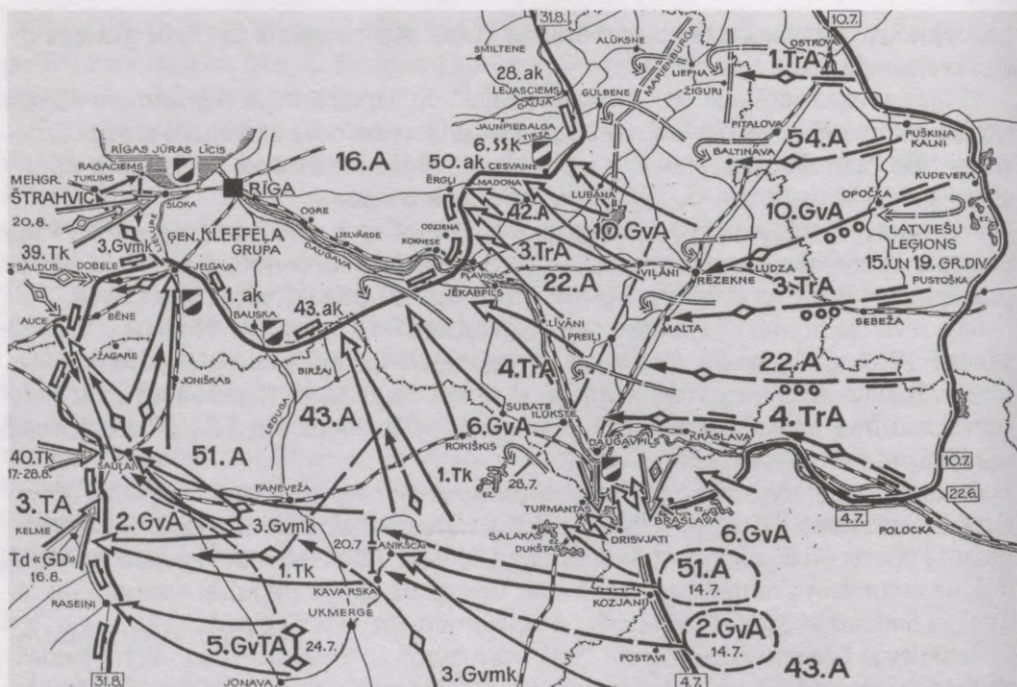
Ar četrus latviešu robežsargu un divu policijas pulku palīdzību visi uzbrukumi Daugavpilij tika atsisti. Daugavpils fronte it kā bija kļuvusi stabila, taču īstenībā visas trīs Vācijas armijas 2. korpusa divīzijas (132., 205., 215.) un 61. un 81. divīzijas daļas bija atspiestas uz ziemeļiem, un frontes līnija jau stiepās no austrumiem uz rietumiem gar Latvijas dienvidu robežu.⁷

Bija izveidojies frontes pārrāvums Paņevēžas virzienā, ko Vācijas armijas vadība izteiksmīgi nosauca par Baltijas tukšumu jeb caurumu (*Baltisches Loch*). Šeit no 1944. gada 14. jūlija praktiski bez pretestības plūda no Sarkanās armijas ģenerālštāba rezervēm pārsvietās 2. un 51. gvardes armijas motorizētās vienības. Tās jau 1944. gada 23. jūlijā sasniedza Paņevēžu. 1944. gada 20. jūlijā pārrāvumā ievēda arī 3. gvardes mehanizēto korpusu, kurš 27. jūlijā sasniedza Šauļus un tika pagriezts uz Jelgavu.

⁵ Борьба за Советскую Прибалтику. – Книга третья. – Рига, 1966. – Стр. 36.

⁶ Военная энциклопедия. 1997. 1-й том. Белорусская операция 1944. – Москва, 1985. – Стр. 112.

⁷ A. Pētersons. Latvieši kaujās pie Daugavpils. – Militārais apskats Nr. 1, 1996.; Hinze Rolf. Das Ostfront-Drama 1944. – Stuttgart, 1987.

2. kartoshēma. Operatīvā situācija Baltijas virzienā 1944. gada vasarā.

Vīri, kuri pie Daugavpils, aizstāvēt savu Tēvzemi, bija paveikuši neiespējamo, būtībā jau bija dziļā krievu aizmugurē. Vācijas armijas vadība deva pavēli 27. jūlijā atstāt Rēzekni un Daugavpili. Latviešu vienības 1944. gada 27.–28. jūlijā atvilka uz Eglaines–Ilūkstes līniju un tālāk uz Subati un Aknīsti. Tālāk Vācijas armijas vadība plānoja latviešu vienības pārsviet uz Bausku un lecau frontes pārrāvuma bloķēšanai šajā rajonā. Latviešu robežsargu pulkus izņēma no Vācijas armijas 2.korpusa pakļautības un pārveda uz Rīgu, tūlīt pat iedalot ģenerālpulkveža Krukenberga kaujas grupā cīņai dienvidos no Rīgas.

Notikumus frontē ievērojami iespaidoja atentāts pret Hitleru. Hitleris, palicis dzīvs 1944. gada 20. jūlija atentātā, nomainīja visus armiju grupu komandierus. Atentāta gatavotāju "jaunā vācu vadība" turpreti paredzēja nekavējoties dot pavēli visām armiju grupām pārtraukt uzbrukumu un atiet izejas pozīcijās. 1944. gada 23. jūlijā armiju grupas "Ziemeļi" (Nord) pavēlnieku ģenerālpulkvedi H.Frisneru (Friessner) nomainīja ģenerālpulkvedis Ferdinands Šerners (Schörner). Nomainīts tika arī "Ziemeļu" štāba priekšnieks ģenerālleitnants Kince ar pulkvedi Nacmeru, kuram piešķīra ģenerāļa pakāpi.

Bija beidzies viens kauju posms cīņā par Latviju. Tajās latviešu karavīri pierādīja, ka viņi grib un var cīnīties par savu dzimto zemi. Vairāk nekā simts kaujinieku saņēma kaujas apbalvojumus.

No "Austrumu vaļņa" līdz Vidzemei

1944. gada 4. jūlijā atļauju atiet saņēma arī armiju grupas "Ziemeļi" (Nord) 16. armija, kura sedza Latvijas virzienu austrumos un kuras sastāvā bija latviešu leģiona divīzijas. Atiešana notika ar segvārdu "Bruņurupucis" (Schildkröte) un sākās 10. jūlijā. Līdz

20. jūlijam Vācijas 16. armija jau bija atvilkta uz Daugavpils–Rēzeknes–Pleskavas līniju. Armiju grupas “Ziemeļi” pavēlnieks ģenerālis Frisners lūdza Hitleram atļauju atiet Baltijā uz Daugavas kreiso krastu starp Daugavpili un Rīgu. Sarunas ar Hitleru beidzās ar to, ka Hitlers pavēlēja nomainīt ģenerāli Frisneru ar brutālās enerģijas pārpilno ģenerālpulkvedi Ferdinandu Šerneru. Pa to laiku situācija bija kļuvusi vēl sarežģītāka, jo 1944. gada 27. jūlijā Sarkanās armijas vienības ieņēma Šauļus un mobilo spēku grupa tika pagriezta Jelgavas–Rīgas virzienā.

Šerneram atļāva atvilkst fronti austrumos uz Pededzes–Aiviekstes līniju (*Marienburg*), kas būtībā atbilda Latvijas aizsardzības plāna “A” variantam. Tādējādi 27. jūlijā ar vietējā rakstura sedzējkaucēm tika atstāta Daugavpils un Rēzekne. Ieejot Vācijas karaspēka atstātajās pilsētās, PSRS to pasludināja par milzīgu militāru panākumu. Šeit jāpaskaidro, ka arī Latvijas aizsardzības plānā Daugavpils–Rēzeknes līnijai bija tikai segpozīcijas loma. Taču šoreiz situācija ir drīzāk komiska, jo par šo sev pierakstīto “atbrīvošanu” gandrīz visi padomju armijas grupas ģenerāļi saņēma kārtējās ģenerāļu Pakāpes, bet 2. Baltijas frontes (armiju grupas) pavēlnieks ģenerālis A. Jerjomenko pat Padomju Savienības Varoņa zelta zvaigzni ar Staļina apsveikumu un novēlējumu – tādā pašā veidā ieņemt Rīgu ...⁸

Savukārt ģenerālim Šerneram bija kategoriski pavēlēts noturēt fronti Peipusa ezera līnijā. Tam pamatā bija arī nozīmīgi politiski iemesli – nepieļaut Somijai sākt miera sarunas ar Padomju Savienību.

Latviešu vienības – 15. un 19. grenadieru divīzijas – 6. SS brīvprātīgo korpusa sastāvā Vācijas armijas vadība turēja aizsardzībā austrumos no Opočkas purvaini mežotā apvidū.

23. jūnijā Sarkanās armijas uzbrukuma operācijai latviešu iecirknī nebija panākumu, un fronte stāvēja uz vietas, līdz pienāca pavēle naktī no 10. uz 11. jūliju atiet. Vispirms atgāja vācu vienības, kurām sekoja artilērija un vezumni ar munīcijas krājumiem. Situācija kļuva arvien sarežģītāka, jo pretimstāvošās Padomju 2. Baltijas frontes rīcībā bija vairākas tanku brigādes. Bez prettanku ieročiem tās bija ļoti bīstamas. Latviešu augstākie virsnieki to labi saprata un protestēja Vācijas armijas vadībai, par ko tika nomainīti un no frontes atsaukti toreiz labi pazīstamie pulkveži Kārlis Lobe (1895–1985), Aleksandrs Plensners (1892–1984), Arvids Krīpens (1893–1968) u.c. Nopietni atzīts frontē bija agrākais Latvijas karaskolas priekšnieks pulkvedis Krīpens, kuram radās konflikts ar divīzijas komandieri ģenerālpulkvedi N. Heilmanu. 26. jūnijā Krīpenu nomainīja, par 32. pulka komandieri norīkojot pulkvežleitnantu Kārli Aperātu (1891–1944).

1944. gada 13. jūlijā latviešu vienības atgāja uz Velikajas upes rietumkrastu, taču visiem tas neizdevās, jo vācu sapieri latviešu aizmugurē uzspriecināja vienīgo tiltu pie Kosogoriem (16 km uz dienvidiem no Opočkas). Latvieši bija spiesti atiet pa mežu un purvu takām. Tādējādi jau pie Latvijas robežas Mozuloš krievu tankisti ienāca vienlaikus ar latviešu leģionāriem. Ar rokas ieročiem leģionāri spēja sašaut tikai astoņus tankus. Sarkanarmijas tanki šaujot izbrauca latviešu kaujas izkārtojumam cauri. Piecu stundu ilgās kaujas laikā krita 22 latviešu un seši vācu virsnieki un apmēram 300 karavīru. Apmēram 300, galvenokārt ievainotie, krita gūstā. Ap 100 karavīru četru ievainotu virsniņu vadībā mēģināja iziet pa purvu masīviem, bet tas izdevās tikai 60 vīriem. Par kaujas nopelniem, aizturot Sarkanarmijas korpusa uzbrukumu, kritušo pulkvežleitnantu Kārli Aperātu apbalvoja ar Bruņinieka pakāpes Dzelzs krustu un pēc nāves paaugstināja pulkveža pakāpē. Visas uz Latviju atejošās 15. divīzijas kaujas grupas vadību uzņēmās 34. pulka komandieris pulkvedis Kārlis Dzenīts–Zeniņš (1892–1979).

⁸ А Ерѐменко. Годы возмездия. – Москва, 1985. – Стр. 112.

1944. gada 17. jūlijā tika saņemta pavēle atrauties no pretinieka un atiet uz Kārsavu, ko vienības izdarīja 18. jūlijā plkst. 6.00. Viena laikus atgāja VI Vācijas armijas korpusa latviešu vienības – 19. divīzija, 15. divīzijas kaujas grupa un 3. latviešu robežapsardzības pulks (no Krasnīje). Atiešanu šoreiz piesedza agrāk atgājušās vācu vienības Latvijas segpozīcijā (*Lettische Stellung*). Latviešu vienības atgāja uz Kārsavas–Mērdzenes rajonu. Visi pulki bija smagi cietuši, izņemot artilēristus. Kaujas uzdevums bija izpildīts par ļoti smagu cenu.⁹

Sarkanarmijas karaspēka grupējumā Latvijas virzienā uzbruka 2. Baltijas frontes armiju grupa (komandieris ģenerālis A. Jerjomenko) triju armiju sastāvā. Grupējuma centrā uzbruka 3. trieciēnarmija, labajā flangā – 10. gvardes armija un kreisajā – 22. armija. No tām lielākā bija 10. gvardes armija (komandieris ģenerālpulkvedis Mihails Kazakovs (1901–1979)) desmit strēlnieku divīziju sastāvā (sk. 1. kartoshēmu). Savukārt 22. armijas sastāvā cīnījās 43. Latviešu gvardes strēlnieku divīzija, bet no 1944. gada jūlija 130. Latviešu strēlnieku korpus (komandieris ģenerālmajors Detlavs Brantkalns (1898–1979)). Jāpiebilst, ka latviešu vienības vienmēr skaitījās karaspēka trieciēnvienību sastāvā un no 121 dienas kaujās Latvijas teritorijā tās 80 (66,1%) diennaktis tika izmantotas uzbrukuma operācijās.

Pa labi un kreisi no A. Jerjomenko komandētās armiju grupas Latvijas teritorijā uzbruka vēl divi armiju grupējumi: 1. Baltijas (komandieris ģenerālis I. Bagramjans) – dienvidos un 3. Baltijas – ziemeļos (komandieris ģenerālpulkvedis Ivans Masļeņņikovs (1900–1954)).

Vācu aizsardzības pozīcija "Alūksne" (*Marienburg*), kā minēts, atbilda kādreizējai latviešu–igauņu galvenajai aizsardzības pozīcijai austrumu virzienā, ko tagad izmantoja Vācijas armijas vadība. Šī aizsardzības līnija sākās pie Pleskavas ezera Igaunijā, Latvijas teritorijā gāja gar Pededzes upi uz Lubāna ezeru, purvaino līdzenumu tā apkārtnē un Aiviekstes upi. Nekādi nocietinājumi šajā līnijā agrāk būvēti netika, jo galvenokārt efektīvi izmantoja dabiskos šķēršļus un atbalsta punktus ar labi organizētu uguns sistēmu. Bija paredzēta arī otrās aizsardzības pozīcijas izveide aizsardzības dziļumā.

1944. gada jūlija pēdējās dienās visas Vācijas armijas vienības jau bija atgājušas uz Alūksnes aizsardzības līniju un ieņēma savlaikus izveidotās pozīcijas. Sekojošās Sarkanās armijas vienības centās neļaut tām nostiprināties, un galvenajā Alūksnes pozīcijā sākās smagas kaujas. Ar to pašu Sarkanās armijas uzbrukuma operācija šeit beidzās.

Tajā pašā laikā, izmantojot spēku trūkumu Vācijas frontē Ziemeļļietuvā, Sarkanās armijas priekšvienībām izdevās Tukuma virzienā no dienvidiem 29. jūlijā sasniegt Rīgas jūras līci, uz laiku atšķēlot šeit vācu grupējumu "Ziemeļi" no centrālās armiju grupas. Šo saskari, sauktu arī par Tukuma koridoru, ar Vācijas armijas tanku triecienu atjaunoja tikai 1944. gada 20. augustā.

Rīgas virziens. Madonas operācija

Izpildot augstākā virspavēlnieka Galvenās mītnes direktīvas un Staļina personīgos novēlējumus, ģenerāļa A. Jerjomenko vadītā 2. Baltijas fronte (štāba pr. ģenerālpulkvedis L. Sandalovs (1900–1973)), plānoja un jau 1944. gada 1. augustā no Lubānas ezera līnijas uzsāka lielāko vienas frontes operāciju Baltijā – Madonas operāciju (1944. gada 1.–28. augusts, sk. 2. kartoshēmu), ar galveno uzdevumu sašķelt Vācijas armiju grupu "Ziemeļi", izejot pie Rīgas jūras līča.

Madonas operācijas tuvākais uzdevums bija iziet uz līniju Galgauska–Cesvaine–Madona–Kalsnava–Pļaviņas, tālāk izvēršot uzbrukumu Rīgai. Taču frontes komandpunktā

⁹ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā (turpmāk – Lkopkl). – Vesterās (Zviedrija). – 4.sēj. – 222.–228.lpp.

absolūti nebija izlūkinformācijas. Tas galīgi neorientējās operatīvajā situācijā un, apskurbis no apbalvojumiem un paaugstinājumiem par "panākumiem Daugavpils–Rēzeknes operācijā", plānoja jau 31. jūlijā forsēt Aivieksti, bet 1. augustā ieņemt augstienes starp Mārcienu un Jaunkalsnavu.¹⁰

Tiesa, frontes pavēlniecības rīcībā bija arī vēl neredzēti spēki: četras lauka armijas (10. gvarde, 22., 3. un 4. triecienarmija), 5. tanku korpuss un 15. aviācijas armija. Kopā vairāk nekā 390000 karavīru. Interesanti, ka 22. armijas sastāvā iekļautais 130. Latviešu strēlnieku korpuss visu laiku bija trieciena smailē un, katru reizi mainot galvenā trieciena virzienu, tika atkal un atkal ievadīts kaujā.

130. Latviešu strēlnieku korpuss

Uzsākot Baltkrievijas stratēģisko uzbrukuma operāciju, Sarkanās armijas ģenerālštābs un tā Galvenā politpārvalde risināja arī jautājumu par Baltijas valstu resursu un iedzīvotāju maksimālu iesaisti karadarbībā, ko īstenoja, paplašinot latviešu, igauņu un lietuviešu vienības.

Jau 1944. gada maijā tika dots rīkojums izveidot latviešu strēlnieku korpusu, formējot vēl vienu latviešu divīziju uz 1. atsevišķā latviešu rezerves pulka bāzes Gorohovecas nomētņē pie Permas (Gorkijas). Ar 1944. gada 5. jūnija pavēli tika formēts 130. Latviešu strēlnieku korpuss divu – 43. gvardes un 308. strēlnieku – divīziju sastāvā. Par korpusa komandieri iecēla bijušo 43. gvardes divīzijas komandieri ģenerālmajoru Detlavu Brantkalnu; divīzijas komandiera posteņi viņu nomainīja pulkvedis Alfrēds Kalniņš (1897–?). Par korpusa štāba priekšnieku iecēla pulkvedi Pēteri Baumanī (1903–1968).¹¹

4. jūlijā korpuss operatīvā ziņā tika pakļauts 2. Baltijas frontes 22. armijai. 16. jūlijā 43. gvardes Latviešu strēlnieku divīzija koncentrējās Latvijas pierobežā un 18. jūlijā pulksten 4.30 43. divīzijas priekšvienības pārgāja Zilupi, šķērsojot Latvijas robežu pie Šķaunes. Latviešu strēlniekiem atgriešanās Latvijā bija aizkustinošs brīdis.

130. Latviešu strēlnieku korpusa karavīri šķērso Latvijas robežu. Šķaune, 1944. gada 18. jūlijs. Latvijas Okupācijas muzejs.

¹⁰ A. Pētersons. Madonas operācija. // Laikraksts "Stars" (Madona). – 1979.g. – 1. – 25.augusts; No Gaiziņa līdz Ogresi. // Stars. – 1984.g. – 25. – 30.augusts.

¹¹ В. И. Савченко. Латышские формирования Советской Армии на фронтах Великой Отечественной войны. – Рига, 1975. – Стр.430–432; sīkāk: Reiz cēlās strēlnieks sarkanais. – Rīga, 1972. – 2.sēj. – 88.–92.lpp.

Vācijas armijas vienībām jūlija beigās atējot, korpuss, pagaidām vienas divīzijas sastāvā, 1944. gada 28. jūlija vakarā sasniedza Ošupi pie tās ietekas Dubnā.

Par tikko saformētās 308. Latviešu strēlnieku divīzijas komandieri iecēla ģenerālmajoru Voldemāru Dambergu (1899–1965), par viņa vietnieku pulkvedi Kārli Žiguru (1894–1955), par štāba priekšnieku – pulkvedi Kārli Resnoju. Par divīzijas pulku komandieriem tika norikots pulkvedis A. Ārends, majors K. Ozols, majors A. Bergs un apakšpulkvedis E. Zaharjats. Divīzijas sastāvā bija tikai ap 35% latviešu. Ap 50% kaujas sastāva bija 1926. gadā dzimušie krievu jaunieši, bet jau pēc pirmajām kaujām divīzijā sāka pienākt steigšus Latvijas austrumu rajonos mobilizētie. 1944. gada 2. jūlijā pirmie divīzijas ešloni devās uz fronti. Izkāpusi 1944. gada 17. jūlijā Neveļas stacijā, divīzija veica 270 km garu pārgājienu uz korpusa darbības rajonu, 25. jūlijā šķērsojot Latvijas robežu.

Uzsākot Madonas operāciju, 1944. gada 2. augustā ziemeļaustrumos no Līvāniem kaujā ievadīja arī 130. Latviešu strēlnieku korpusu. Korpusu pastiprināja ar pašgājējas artilērijas pulku, un tas 6. augustā ap plkst. 16.00 sasniedza Aivieksti. Tajā pašā laikā armijas kreiso flangu sedzošais 44. strēlnieku korpuss ievērojami atpalika un 22. armijas komandieris, steidzīgi ieradies korpusa komandpunktā, deva pavēli Lubānas–Madonas operācijas ietvaros pagriezt korpusu uzbrukumam uz dienvidiem, Vācijas armijas Krustpils placdarma virzienā, jo padomju 44. un 100. strēlnieku korpuss kaimiņos nespēja pārraut Vācijas armijas aizsardzību.

Krustpils operācija

Pretinieka pusē 30 km garumā (Neretas upe–Gostiņi) un 20 km platā Krustpils placdarmā aizsardzību gaitā ieņēma Vācijas armijas 24. kājnieku divīzijas pulki, kuri tikai 5. augustā bija pārvesti no Jēkabpils rajona Ziemeļsusējas pozīcijas (sk. 3. kartoshēmu).

Uzbrukumam Latviešu strēlnieku korpusu pastiprināja ar 5. tanku korpusu (pēc frontes štāba informācijas, korpusā tajās dienās bija tikai 81 tanks un 20 bruņumašīnas) un 118. atsevišķo tanku brigādi (korpusa rezervē).

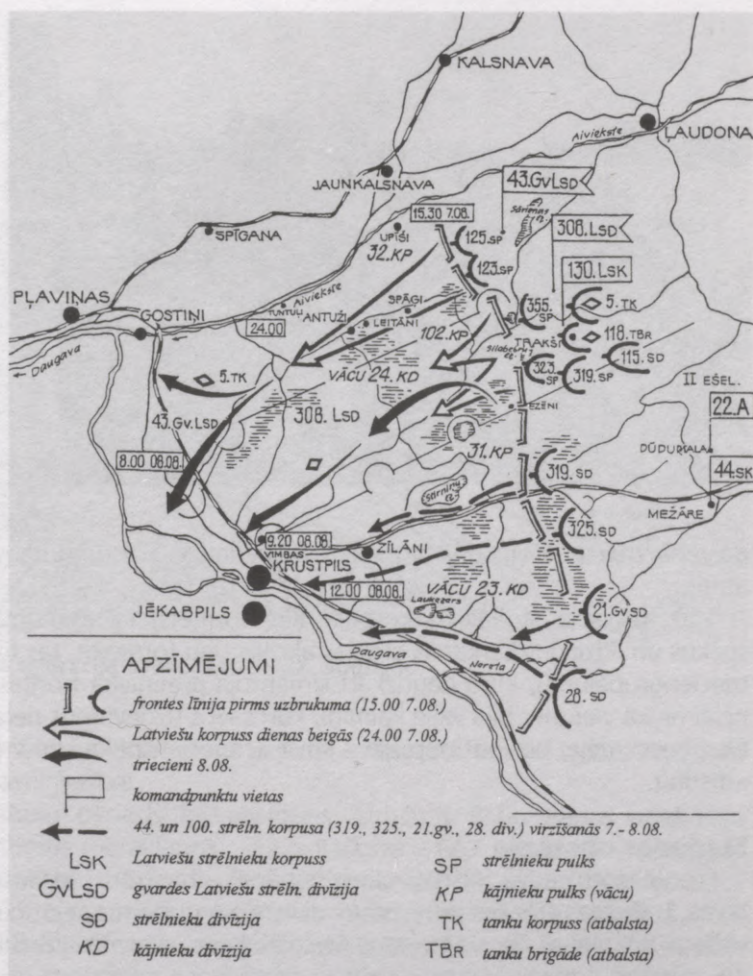
7. augustā plkst. 15.00 pēc artilērijas viesuļuguns 43. Latviešu strēlnieku gvardes divīzijas divi pulki, pastiprināti ar vienu tanku brigādi un smago tanku pulku, uzbruka gar Aiviekstes dienvidu krastu virzienā Antūži–Upjusargi ar uzdevumu dienas beigās pārtvert Daugavas dzelzceļa tiltu. Divīzijas 121. strēlnieku pulku atstāja pie Aiviekstes, sedzot korpusa kaujas joslu. Divi 308. divīzijas pulki, pastiprināti ar tanku korpusa vienu tanku un motorizēto strēlnieku brigādi, uzbruka gar Ļaudonas lielceļu Krustpils virzienā. Dienas beigās 43. divīzija tuvojās Rīgas dzelzceļam, bet 308. divīzija sasniedza Gardaunes ezeru. Naktī uz 8. augustu 43. divīzijas mobilā priekšgrupa (strēlnieku bataljons, artilērijas divīzions un divi pašgājēji lielgabali) sasniedza Rīgas dzelzceļu un plkst. 8 no rīta arī Jelgavas un Rīgas dzelzceļa tiltus, taču strēlnieku acu priekšā vācu sapieri abus tiltus uzspīdzināja.

Krustpili pilnīgi ieņēma tikai ap plkst. 12 dienā. Pēc tam tur pienāca arī citu Sarkanās armijas korpusu vienības.

Krustpils operācija ir izcils piemērs un apstiprinājums 130. Latviešu strēlnieku korpusa karotmācai.

Jau 8. augustā 130. Latviešu korpuss saņēma pavēli pārgrupēt kaujas vienības Aiviekstes forsēšanai Ūdrusala–Pūķi iecirknī, 10–15 km no Gostiņiem, un ieņemt dzelzceļa posmu starp Madonu un Pļaviņām.

Korpusa komandieris nolēma ar 43. gvardes divīziju pirmajā ešlonā dot triecienu Vilkumeža–Lielās Spiganas virzienā. Pēc divīzijas pārceļšanas tās aizsegā korpusa kreisā flangā bija paredzēts ievadīt 308. divīziju.

3. kartoshēma.
Krustpils operācija
1944. gada
7.-8. augustā.
130. Latviešu
strēlnieku korpusa
trieciens.

Pirmais trieciens 10. augusta rītā izdevās tikai 125. Latviešu strēlnieku pulkam. Blakus 121. pulkam zem spēcīgās Vācijas armijas uguns tas izdevās tikai pēc trīs stundu ugunskaucas. Sēdēt savus strēlniekus, nepārtrauktu ugunskauci vedā visi korpasa artilēristi un mīnmetējnīki. Tomēr dienas beigās abi pulki jau ieņēma placdarmu 2 km dziļumā, sasniedzot Vesetas upi. Aiz 43. gvardes divīzijas tūlīt pārceļšanos sāka 308. divīzija, paplašinot placdarmu līdz 5 km.

No 11. līdz 13. augustam placdarmā latviešiem nācās izturēt ļoti intensīvu Vācijas armijas artilērijas apšaudi, bet tās pretuzbrukumus atsita, taču kaimiņu vienībām uzbrukumā panākumu nebija un latviešu flangi palika nepiesegti. 14. augustā korpusu nomainīja un pārveda Ļaudonas rajonā jaunam uzbrukumam 17. augustā Kalsnavas–Vietalvas virzienā.

1944. gada 2.–20. augustā korpuss kaujās bija pārvarējis 21 km. Frontē iestājās klusums līdz 14. septembrim, kad sākās Sarkanās armijas Baltijas stratēģiskā uzbrukuma operācija. 1.–12. septembrī korpusu 22. armijas rezervē papildināja ar 5800 Austrumlatvijā mobilizētajiem.¹² 12. septembrī korpusu ieveda 22. armijas

¹² Turpat. – 394.–395., 398.lpp.

**Vācijas armijas
karavīri Liepnas
apkārtnē,
1944. gada vasara.**
Latvijas valsts
kinofotofono-
dokumentu arhīvs.

galvenā trieciena virzienā armijas labajā flangā uzbrukumam kopā ar 3. triecienarmiju.

130. Latviešu strēlnieku korpuss tika formēts, lai maksimāli piesaistītu vietējos spēkus un līdzekļus Sarkanās armijas akcijās. Jau formējot, tas tika veidots par spēcīgu trieciengrupējumu, kuru daudzkārt izmantoja pretinieka frontes pārraušanai. Latviešu nelaime kā vienmēr bija vājie kaimiņi, kuri savus uzdevumus neizpildīja, atpalika un ne tikai nesekmēja, bet pat nepieļāva latviešu triecienspēka izmantošanu un uzbrukuma attīstību.

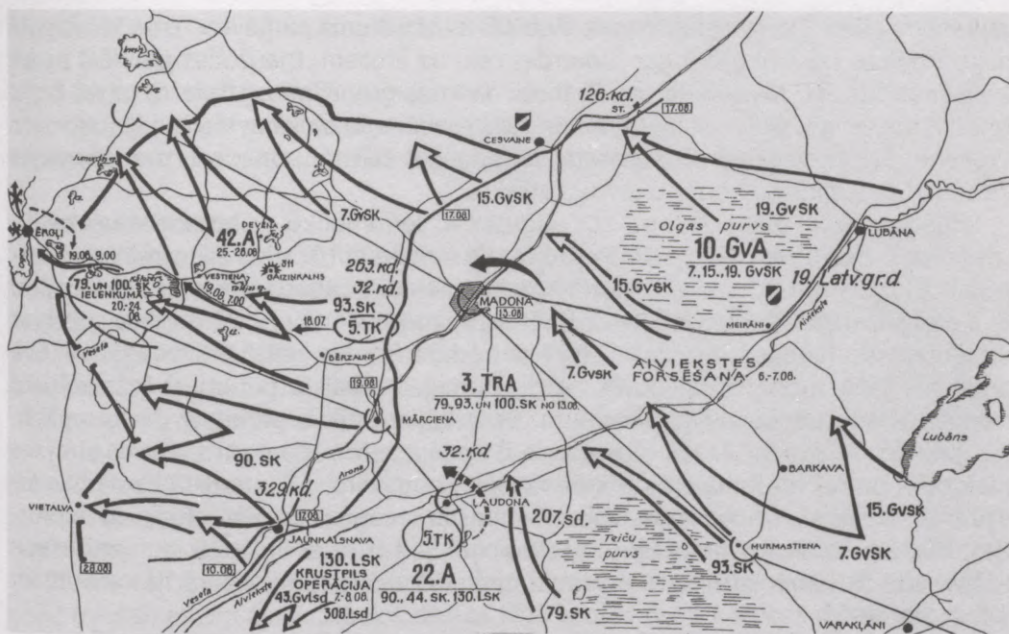
Madonas operācija

Frontes centrālajā iecirknī starp Lubānas ezeru un Vidzemes augstienēm laužās divas 2. Baltijas frontes armijas. Ar diviem korpusiem apejot Lubānas ezeru no dienvidiem un vienu no ziemeļiem, Vecpiebalgas virzienā uzbruka 2. Baltijas frontes 10. gvardes armija.

Pretinieka grupējumu Madonas virzienā veidoja tikai pāris nepārtrauktās sedzējkaucās novājinātās Vācijas armijas divīzijas. Taču šajā rajonā bija vēl viena, agrāk jau pieminēta latviešu 19. grenadieru divīzija, ar nosaukumu Štrekenbaha kaujas grupa (nosaukta vācu komandiera vārdā), kuru Dzelzavas–Lubānas rajonā papildināja un pārformēja pēc smagajām atiešanas kaujām. Šī divīzija ieņēma aizsardzības pozīcijas dienvidrietumos no Lubāna ezera ar atbalsta punktu principu.

Pēc smagām aizsardzības kaujām 1944. gada 4. augustā divīzija saņēma pavēli pulkiem naktī atrauties un atiet uz Aiviekstes upes rietumkrastu, kur tā ieņēma aizsardzības pozīcijas starp Meirāniem un Lubānu. Tomēr jau 5. augusta pusdienlaikā Sarkanās armijas korpuss forsēja Aivieksti kaimiņos pie Švāna un Liepukalniem.

Pie Meirāniem 44. pulka leģionāri ar tanku dūrēm iznīcināja sarkanarmiešu plostus ar desantu un uzbrukumu atsita. Taču leģionāri pozīcijās pie Aiviekstes tika apiesti no abiem flangiem. Nekādu rezervju nebija, un Aiviekstes pozīcijās 6. augusta vakarā saņēma pavēli naktī atrauties un atiet Cesvaines virzienā. Pēc smagām kaujām pie Aizkujas 8.–9. augustā visus pulkus atvilka uz jaunu kaujas līniju gar Madonas–Gulbenes dzelzceļu. Smagas kaujas ritēja par Cesvaines dzelzceļa staciju, kas atrodas apmēram kilometru uz austrumiem no Cesvaines. Sarkanarmieši vairākas reizes ielauzās stacijā, taču vienmēr tika no turienes izsisti. Kaut arī Cesvaini leģionāri atstāja tikai nakti uz

4. kartoshēma. Madonas operācija 1944. gada 1.–28. augustā.

12. augustu, ziņas par Cesvaines ieņemšanu jau 13. augustā tika iekļautas ziņojumā Sarkanās armijas Virspavēlniecībai.

Smagais Lubānas kauju periods bija beidzies. Lubānas Brāļu kapos apglabāja 432 kritušos sarkanarmiešus (Varakļānos – 722, Barkavā – 667, Ļaudonā – 850), bet 39 kaujās kritušos leģionārus uz Brāļu kapiem varēja pārvest tikai pēc 50 gadiem.

Madonas operācijas otro posmu ar uzbrukumu atsāka 1944.gada 17.augustā.

Triecienu uz Rīgu 2. Baltijas fronte (armiju grupa) gatavoja ar trīs lauka armiju spēkiem un 3. triecienarmiju centrā, ko pastiprināja ar diviem korpusiem, t.i., gandrīz divas reizes. Taču notikumi attīstījās pretēji PSRS Bruņoto spēku ģenerālštābā plānotajam, kas arī bija par iemeslu īsto notikumu gadiem ilgai noklusēšanai.

Notikumi Madonas operācijas gaitā ir attēloti 4. kartoshēmā.

Galveno triecienu deva 3. triecienarmijas trīs korpusu pirmā ešelona divīzijas tikai 5 km plašā joslā starp Zalgauku un Bērzauni. Uzbrukumu uzsāka 17. augustā plkst. 8.30 no rīta ar spēcīgu 35 minūšu ilgu artilērijas viesuļuguni. Ar lieliem zaudējumiem līdz dienas beigām Sarkanajai armijai izdevās pārvērsties nepilnus divus kilometrus. Tikai 18.augustā ap plkst. 21.00 21. tanku brigādei pa meža takām izdevās iziet pie Vestienas lielceļa mežā iepretim Ozolmuižai. Šī tanku brigāde 19.augusta rītā plkst. 9.00 iebrāuca Ērgļos. Tai sekoja pārējās, kur tās tika ielenktas, sašķeltas un sagrautas. Praktiski visas tanku brigādes tika iznīcinātas. Mašīnas ar benzīna dzinējiem dega kā lāpas. Vācijas armijas 185. triecienlielgabalu (pašgājēju) brigāde ziņoja pavēlniecībai, ka trīs dienu kaujās rietumos no Madonas ir iznīcinātas 108 pretinieka kaujas mašīnas. Plaši tika lietoti arī rokas prettanku šāviņi "Tanku briesmas" (*Panzerschreck*) un "Tanku dūres" (*Panzerfaust*). 24. tanku brigādei izdevās 3 km uz ziemeļiem no Ērgļiem pārvilkt pāri Ogrei četras palikušās kaujas mašīnas. Tās bija dramatiskā Sarkanarmijas 5. tanku korpusa reida beigas.

Vācijas armijas 132. divīzijas bataljons 21. augusta pievakarē no dienvidiem ielauzās tagadējā Ērgļu centrā, ieņēma visas valdošās augstienes un nogrieza atkāpšanās ceļus

sarkanarmiešiem Ogres rietumkrastā. Vienlaikus uzbrukumā pārgāja arī citas Vācijas armijas vienības no ziemeļiem gar Jumurdas ceļu uz Ērgļiem. Izlaužoties pie Kāla ezera ziemeļrietumstūra, tās atšķēla visu 3. triecienarmijas grupējumu, atspiežot to no Ērgļu lielceļa purvainajās pļavās starp Stirnu un Kāla ezeriem un bloķējot vienīgo lielceļu caur Vestienu. Šeit pusielenkumā, atgrieztas no apgādes ceļiem, nonāca 3. triecienarmijas 79. un 100. strēlnieku korpusu divīziju atliekas.¹³

Situāciju varēja glābt tikai no 10. augusta A. Jerjomenko rīcībā nodotā ģenerālleitnanta I. Sviridova (1897–1963) vadītā 42. armija (110. un 124. strēlnieku korpusi). 21. augustā 42. armijas komandpunkts ieradās Lubānā un, sākoties kaujām, tika pārcelts uz Madonu. Uzbrukumus sāka 25. augusta rītā pēc 25 minūšu spēcīgas artilērijas viesuļuguns.¹⁴ Armijas rīcībā bija nodota frontes lielkalibra smagā reaktīvā artilērija. Taču trieciens neizdevās. Vācijas armijas atbalsta punkti ar ložmetējiem valdošajās augstienēs nebija pārvarami. Uzbrucējiem nācās pāriet uz mežu un krūmu taktiku. Augstieni 311,5 (Gaiziņkalnu) apgāja zem vācu uguns, četras stundas maldoties pa tās mežainajām un krūmainajām nogāzēm. 26. augustā kaujā tika ievadīti otrie ešloni un rezerves. Vācu vienības ar smagām kaujām atgāja uz Jumurdas, Pekšēnu un Pulgošņa (Ačēnu) ezeru līniju. Šeit frontes līnija 28. augustā stabilizējās līdz Sarkanās armijas Baltijas stratēģiskās uzbrukuma operācijas sākumam 14. septembrī.

Lielākā un smagākā Sarkanās armijas frontes Baltijā (armijas grupas) Madonas operācija bija beigusies. Korpusu trieciens Rīgas virzienā nedevis cerētos panākumus, un fronte centrālajā Latvijā bija apturēta. Bez jau pieminētajiem karavīriem Aiviekstes rajonā Sarkanarmijas Brāļu kapos Madonā apglabāja 3979 kritušos, Ērgļu Brāļu kapos (Mieriņos) jau pēc kara, apvienojot visus brāļu kapus apkārtnē, apglabāja 7697 kritušos. Pavisam nesen Krievijā beidzot publicēja ilgi slēptos oficiālos datus: Madonas operācijā piedalījās 390 000 visu ieroču šķiru karavīri. Kaujās krita 14 669 karavīri. Ievainoti tika 50 737, kopējie zaudējumi bija 65 406 (16,8%) karavīri ar 2336 karavīru zaudējumiem ik dienu.¹⁵

Nesen vācu karavīru apbedījumu apkopes organizācija *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* (VDK) pēc Vācijas arhīvu datiem, sniedza informāciju par 94 781 Vācijas armijas kritušajiem un Latvijas teritorijā apbedītajiem karavīriem, no kuriem Madonas rajonā ir uzskaitīti 3079 kritušie, kas aptuveni atbilst padomju Madonas operācijas kauju zonai.¹⁶

Salīdzinot 14 669 Krievijas un 3079 Vācijas atskaitēs minētos kritušos, var aptuveni dot pretējo pušu karamākas vērtējumu, t.i., vismaz 1:4,7 (salīdzinājumam, Mores kaujas latviešu aizsardzības iecirknī vismaz 1:10). Tas arī viennozīmīgi izskaidro, kāpēc Krievijas puse faktus pilnīgi noklusēja.

Kaujas Vidzemes centrālajā augstienē Vācijas dokumentos un plašos preses izdevumos, t.sk., laikrakstā "Tēvija", tika vērtētas kā smagas kaujas Madonas telpā, šis vērtējums saglabājies daudzos Rietumos izdotajos visai nepilnīgajos kara vēstures aprakstos.

Uz pagaidām atšķelto Rīgu pa jūras ceļu pieveda visai nelielas no visu ieroču šķirām salasītas Vācijas armijas vienības, kuras tālāk pa dzelzceļu un sauszemes ceļiem pārveda galvenokārt uz Madonas rajonu un nekavējoties iesaistīja kaujās. Šajās dienās

¹³ A. Pētersons. Madonas operācija; sīkāk: Viktors Kirsanovs. Pretim uzvarai. // Laikraksts "Stars". – (Madona) 1947. g. – 23. maijs–28. septembris.

¹⁴ Turpat. – (sk. p. 10).

¹⁵ Turpat; V. Miķelsons. Mūžīgā ierindā 1941–1945. – Rīga, 1984; Военно-исторический журнал. – Москва, 1988/9. – Стр. 14–15.

¹⁶ Latvijas Brāļu kapu komitejas (BKK) 2002. gada 11. oktobra izziņa autoram.

Milgrāvi bija izkrauti 11 maršbataljoni ar 6000 vīriem un 980 tonnu munīcijas no Vācijas un Norvēģijas.¹⁷

10.augustā, kad ģenerāļa A.Jerjomenko karaspēks sasniedza Madonas–Gulbenes dzelzceļu, ģenerāļa Ivana Maslennikova (1900–1954) karaspēks Igaunijā uzsāka uzbrukumu rietumu virzienā, kurš vēlāk ieguva Tartu operācijas nosaukumu.

Alūksnes virziens

Latvijas teritorijā, uzbrūkot tieši Alūksnes virzienā, Sarkanās armijas 3. Baltijas frontes 54. armijai nekādu panākumu nebija, taču 1. triecienarmijas uzbrukums gar Latvijas ziemeļu robežu draudēja ar ielenkumu, apejot Alūksni no ziemeļiem un dienvidiem.

3. Baltijas frontes štābs tam plānoja Alūksnes vārdā nosauktu ielenkuma operāciju, kuru sāka 17. augusta rītā. Šajā dienā sākās Madonas operācijas otrais posms virzienā uz Rīgu caur Ērgļiem. Šim nolūkam ielānoja 1. triecienarmijas triju divīziju uzbrukumu, apejot Alūksni no ziemeļiem Apes virzienā. Vienlaikus uzbrukumu veica trīs divīzijas dienvidos no Alūksnes, iecirknī Auni–Otte–Upeskrogs, arī virzienā uz Api.

Alūksnes rajonā Vācijas armijas grupējumam nekādu rezervju nebija, un aizmugures nodrošinājuma vadība deva rīkojumu policijas ģenerālim Fridriham Jekelnam (1895–1946) "ar vietējiem spēkiem" nosegt Vidzemes šoseju ziemeļos no Alūksnes.

Ar trauksmes signālu F. Jekelns savāca Rīgā esošos divus kārtības dienesta bataljonus (pulkvežleitnanta J. Birzuļa un kapteiņa Ivanova) un vienu Vācijas sapieru bataljonu, ko nekavējoties pārveda Latvijas robežas rajonā ziemeļos no Apes, izveidojot Jekelna vārdā nosauktu kaujas grupu.

Šie spēki un Vācijas armijas pretuzbrukums pie Sangastes Dienvidigaunijā izjauc Alūksnes aplenkumu no ziemeļiem, bet par kauju smagumu dienvidos no Alūksnes liecina Annas ciema Ottes muižas brāļu kapos apglabātie 1043, pie Pededzes skolas–1558 un Meijeros – 480 kritušie sarkanarmieši. Draudi Alūksnei tomēr joprojām saglabājās, un naktī uz 19. augustu sākās Vācijas armijas vienību atiešana uz Gaujas pozīcijām, atstājot Alūksni. Alūksnes ielenkšana Sarkanajai armijai neizdevās.¹⁸

Pēc smagajām Ērgļu kaujām un 42. armijas izlaušanās no Gaiziņkalna līdz Jumurdas ezeram fronte Vidzemē augusta beigās stabilizējās līnijā Skrīveri–Ērgļi–Liezere–Kārdzaba–Cesvaine–Dzelzava–Ušuru ezers–Gulbene–Lejasciems–Gaujas upe. Kara vēsturē iegāja liels latviešu noturēts frontes izcilnis uz austrumiem no Liezeres līdz Lejasciemam, vairāk gan pazīstams kā Cesvaines izcilnis (sk. 4. kartoshēmu).

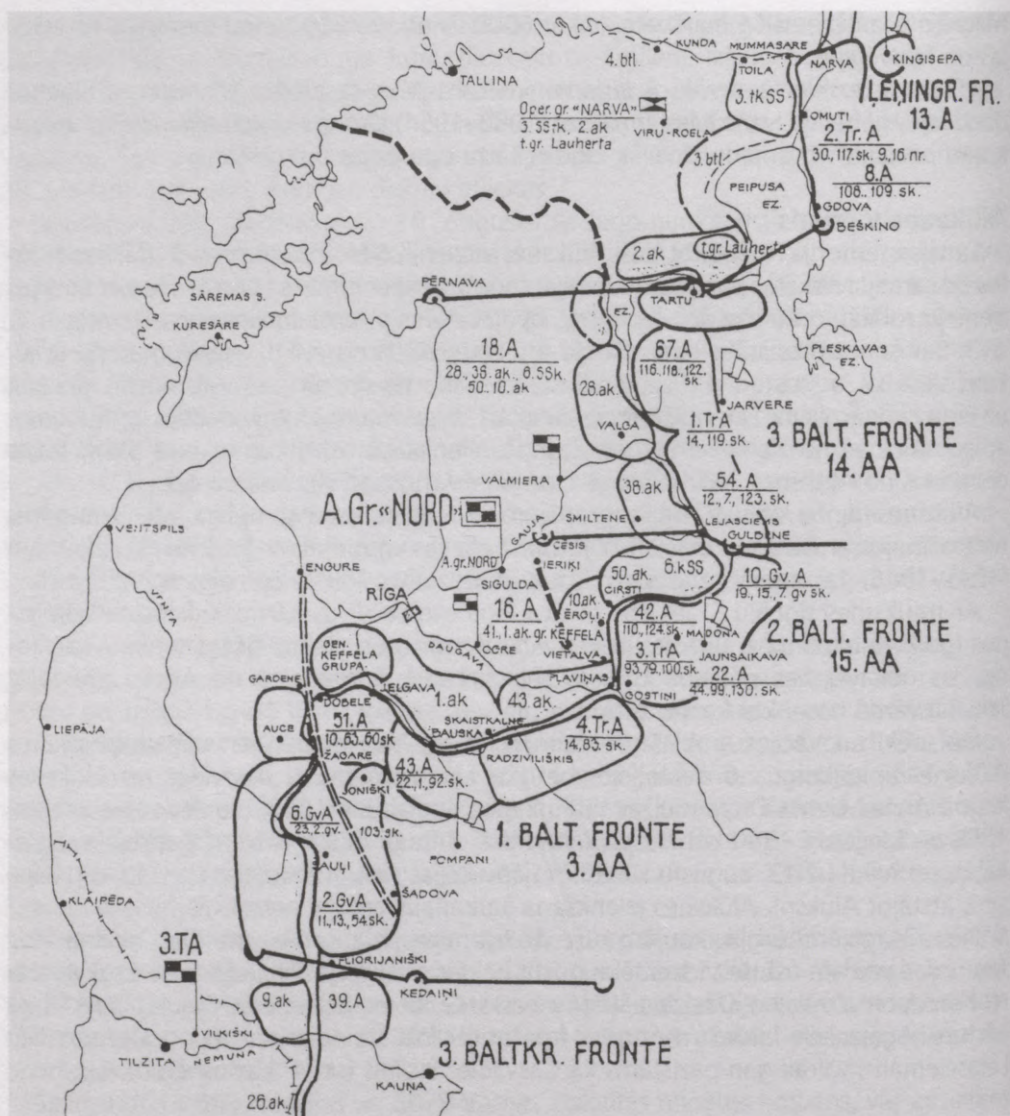
Sarkanās armijas Baltijas stratēģiskā uzbrukuma operācija un Vācijas armijas atiešanas operācija "Astere" (Aster)

1944.gada 14.septembrī Sarkanā armija uzsāka savu Baltijas stratēģisko uzbrukuma operāciju, uzbrūkot Rīgai ar trīs armiju grupējumiem (1., 2. un 3. Baltijas frontes) trīs virzienos – no Valkas, Ērgļiem un Baldones. Ar speciālu Hitlera atļauju vācu pavēlniecība sāka atiešanas operāciju "Astere", līdz 27. septembrim atstājot Igauniju un Ziemeļlatviju un atvedot armiju grupējumu uz savlaikus sagatavoto Siguldas pozīciju.

Vācijas karaspēka atiešana no Ziemeļvidzemes sākās galvenokārt 19.–20. septembrī. Divas diennaktis visi lielceļi Rīgas virzienā bija pārpildīti. Naktis atgāja galvenokārt

¹⁷ W. Haupt. Heeres-gruppe Nord. – Bad Nauheim. – 1966. – 230.–239.lpp.

¹⁸ A. Kalvo. Nemað Vabastasid Lõuna-Eesti. – Tallinn, 1976. – 78.–95.lpp. (tulkojums no krievu val.); R.Tiemann. Geschichte der 83.Inf.-Division 1939–1945. – Bad Nauheim. – 247.lpp.; C.Allmayer-Beck. Die Geschichte der 21.Inf.-Division. – München, 1990. – 454.lpp.

5. kartoshēma. Operatīvā situācija Baltijā 1944. gada 1.–14. septembrī.

karaspēks, bet gaišā diennakts laikā nepārtraukti plūda igauņu un latviešu bēgļu kolonnas. Pēc tam iestājās nomācošs, draudīgs klusums.

23. septembrī Vācijas armijas vienības atstāja pēdējo atbalsta punktu Igaunijā – Pērnavu, bet Latvijā – Strenčus, Smilteni un Jaunpiebalgu. 24. septembrī atgāja pāri Gaujai Valmierā un atstāja Rūjienu.

25. septembrī tika atstāti Ainaži, Salacgrīva, Aloja un Zilaiskalns. 26. septembrī atstāja Limbažus un Cēsis.

Ar to faktiski atiešanas operācija bija beigusies, un Vācijas armijas divīzijas ieņēma plānoto Siguldas aizsardzības pozīciju. 27. septembra rītā bija atstāts pēdējais atbalsta punkts uz Vidzemes šosejas pie Ligatnes. Visi turpmākie Sarkanās armijas mēģinājumi pārraut Vācijas armijas Siguldas aizsardzības pozīciju ar frontāliem uzbrukumiem bija neveiksmīgi.

Kauju smagums pārvietojās Nītaures–Siguldas virzienā, kur jau 26. septembrī sākās visdramatiskākā kauja Vidzemes centrā, ar ko vēsturē iegāja latviešu leģionāri.

Latviešu karavīri Vidzemes kaujās. More

1944.gadā naktī no 24. uz 25. septembri 19. divīzija atējot sasniedza Siguldas aizsardzības pozīciju un izvērsās kaujas izkārtojumā starp lielo Sudas purvu un Mores muižu, bloķējot Nītaures–Siguldas lielceļu. Kā parādīja tālākie notikumi, tas bija Sarkanarmijas galvenais uzbrukums stratēģiski svarīgā virzienā. Divīzijas kaujas izkārtojumā bija divi pulki pirmajā ešelonā, ar 44. pulku labā un 42. pulku kreisajā flangā un 43. pulku otrā ešelonā Allažu rajonā.

Sarkanās armijas vienības pienāca 26. septembrī un nekavējoties tanku atbalstā pārģāja uzbrukumā. Galveno triecienu uzbrucēji deva šaurā frontē gar Nītaures–Siguldas lielceļu caur ceļa krustojumu pie Mores skolas. Visi uzbrukumi tika atsisti. 27. septembrī uzbrukumus atjaunoja ar nepārtraukti pienākošiem jauniem spēkiem spēcīgā artilērijas un tanku atbalstā. Vairākas reizes uzbrucējiem smagās tuvciņas kaujās izdevās ielauzties leģionāru tranšējās. Taču katru reizi tie tika izsisti. Visas 44. pulka rezerves bija izsmeltas, un pēcpusdienā divīzijas vadība šeit ievadīja kaujā bataljonus no otrā ešelona 43. pulka. Šajā smagajā situācijā latviešu artilēristiem izbeidzās municija, taču viņi savas kaujas pozīcijas noturēja. Uzbrukumu vairākkārt atjaunoja naktī uz 28. septembri. No saņemtajiem gūstekņiem kļuva zināms, ka pret vienu latviešu bataljonu kaujā tika vadīti 9pretinieka bataljoni. Pēc tam, kad bija sašauti četri tanki, uzbrucēju tankisti uzbrukumā vairs netika sūtīti, bet izmantoti kā bruņoti uguns punkti kaujai no lielāka attāluma.

28. septembra rītā artilēristiem pieveda municiju, un tie ar precīzu uguni palīdzēja grenadieriem šeit neitralizēt tālākos uzbrukumus.

Pievakarē uzbrucēji mainīja trieciena virzienu un caur Sudas purvu un mežu ielauzās Kartūžos 42. pulka iecirknī. Tos izdevās izsist tikai nākamās dienas rītā, pilnīgi sagraujot Sarkano armiju. Prettriecienu veiksmīgi vadīja bataljona komandieris majors Volde-mārs Reinholds (1903–1986), kurš vēlāk saņēma Vācijas armijas augstāko apbalvojumu– Bruņinieka krustu.

Sikāki uzbrukumi notika arī 29. un 30. septembrī, taču bez iepriekšējā spēka, un tos samērā viegli atsita.¹⁹

Vācijas armijas atiešanas operācija ar segvārdu “Astere” bija beigusies veiksmīgi. 29. septembrī 19. divīzijas komandpunktā ieradās vācu 16.armijas pavēlnieks ģenerāl-pulkvedis Hilperts. Uz komandpunktu izsauca abus pulku komandierus, pulkvežleit-nantu Rūdolfu Kociņu (1907–1990) un majoru Nikolaju Galdiņu (1902–1945), kuriem ģenerālis izteica savu apbrīnu un pateicību par latviešu pulku kaujas sniegumu.²⁰

Šī piecas dienas ilgusi kauja pret lielu pārspēku tika atzīta par vissmagāko tuvciņu latviešu leģiona vēsturē.

Kā mēms liecinieks to dienu smagajām kaujām ir Mores Sarkanās armijas Brāļu kapos apglabātie 1075 kritušie un daļēji uz Nītauri pārvestie 974 tur apglabātie.

Leģionāru brāļu kapos pie Siguldas lielceļa ir apglabāti 116 to dienu kaujās kritušie.

¹⁹ Lkopkl. 5.sēj. – 55.–56.lpp.; R.Kovtuņenko. Pēdējais bastions Vidzemē. – Cēsis, 2004.

²⁰ Turpat. – 5.sēj. – 59.lpp.

Operatīvās situācijas izmaiņas Baltijā. Rīgas atstāšana. Operācija "Pērkons" (Donner)

Jau 1944. gada 22. septembrī, kad vācu karaspēks atstāja Tallinu un Sarkanās armijas uzbrukums Rīgai caur Ķekavu bija pilnīgi bloķēts, PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštābā Maskavā kļuva skaidrs, ka Vācijas armijas grupējums Ziemeļbaltijā ir izgājis no ielenkuma un tuvāko dienu laikā stratēģiskā situācija ievērojami mainīsies.

Nezaudējot cerību par Staļingradas veida kauju atkārtošānu, PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštābs 24. septembrī deva rīkojumu steidzīgi veidot jaunu karaspēka grupējumu triecienam uz Baltijas jūru Klaipēdas (Mēmeles) virzienā, lai vēlreiz bloķētu vācu ziemeļļu fronti.

To labi saprata arī Vācijas armijas analītiķi. 2.–3. oktobrī vācu Ziemeļu frontes komandpunktā bija veikti aprēķini, un 4. oktobrī tika dota pavēle operācijai "Pērkons" (*Donner*), lai pārvestu karaspēku Kurzemes placdarmā.²¹ Abas pretējās puses ļoti steigās, un šajā pašā dienā PSRS Ģenerālštābs deva pavēli uzbrukumam Klaipēdas virzienā, kas vēlāk kļuva pazīstams kā padomju Mēmeles operācija.

Visa tālākā avantūra un milzīgā trokšņošana par "Rīgas atbrīvošanu" bija politisks blefs, lai attaisnotu jau 1939. gadā sākto agresiju Baltijā.²²

Neraugoties uz stratēģisko teritoriālo zaudējumu, vērtējot no operatīvās mākslas viedokļa, Vācijas armiju grupas atiešanas operācija "Pērkons" acīmredzot bija vienīgā lielmēroga operācija šā kara vēsturē, kas tika teicami plānota un spīdoši īstenota, kad bez tiešas kaujas saskares tika veikts milzīga karaspēka – divu armiju grupējuma – manevrs.

PSRS Ģenerālštābā nespēja ne atšifrēt, ne novērtēt, ne arī traucēt Vācijas karaspēka atiešanu. Visplašākais pētījums par to pagaidām ir vācu vēsturnieka, bijušā vācu armijas grupas "Ziemeļi" virsnieka Vernera Haupta monogrāfijās "Armiju grupa Ziemeļi" un "Kurzeme".²³

No Vidzemes stratēģiskā placdarma ar vairākiem lieliem ūdensšķēršļiem – Daugavu un Lielupi – aizmugurē organizēti izveda 29 divīzijas un divas brigādes, 28 artilērijas divizionus, 190 zenitartilērijas baterijas, 68 sapieru bataljonus, visus Ostlandes civildienestus un ap 100000 bēgļu. Pavisam izveda 111007 visu veidu transportlīdzekļu, kuru atiešanu sedza pēdējā motorizētā sedzējvienība – 393. triecienlielgabalu brigāde.

Šā manevra nodrošināšanai papildus jau esošām pārceltuvēm un trīs tiltiem Rīgā isā laikā tika uzcelti vēl divi pagaidu tilti pār Daugavu starp Ogri un Rīgu, kā arī divas papildu pārceltnes pār Lielupi starp Sloku un Kalncienu.

Pavēle par grupējuma izvešanu paredzēja operāciju sākt 1944. gada 5. oktobra vakarā un pabeigt 13. oktobra rītā. Grupējuma atiešanas organizāciju un vadību uzdeva speciālam štābam, ko vadīja 215. kājnieku divīzijas komandieris ģenerālleitnants Frankēvičs (*Frankewitz*) ar 1100 vīriem, kuri nodrošināja katru dienu divu divīziju izvešanu. Atiešana notika trīs maršrutos. Kājnieku un zirgu vilkmes kolonnas – virzienā Dole–Āgenskalns–Kalnciems–Batari–Džūkste. Motorizētās kolonnas – Rīgas pontontilts–Raņķa dambis–Jūrmalas šoseja–Sloka–Tukums. Trešais maršruts no Babītes pa pussalu starp Babītes ezeru un Lielupi tika izmantots bēgļu evakuācijai uz Sloku pa speciāli uzcelto pontontiltu pār Lielupi. Vienlaikus vācu sapieri to gatavoja kā rezerves maršrutu diviem pirmajiem. No 5.oktobra visi trīs ceļi dienām un naktim bija aizņemti ar plānā

²¹ W. Haupt. Heeresgruppe Nord 1941–1945. – Bad Nauheim, 1966. – 256.–257.lpp.

²² М. И. Мельников. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз в борьбе за Европу 1939–1941 г. – Москва, 2000. – Стр. 176–256.

²³ W.Haupt. Heeresgruppe Nord 1941–1945. – Bad Nauheim, 1966.; Kurland. Die letzte Front – Schicksal für zwei Armeen. – Bad Nauheim, 1959.

Sarkanās armijas karavīri Rīgā. 1944. gada 13. oktobris. Latvijas Okupācijas muzejs.

paredzētām nepārtraukti atejošām kolonnām. Visa manevra piesegu gaisā no Rīgas līdz Tukumam nodrošināja vācu 6. zenīartilērijas divīzija.

Vienlaikus vācu ziemeļfrontes aizmugurē – Rīgā – sākās vēl viena vācu akcija. Jau 12. jūlijā ar Hitlera rīkojumu par Baltijas aizstāvēšanas organizācijas vadītāju ar ārkārtējām tiesībām bija norīkots policijas ģenerālis F. Jekelns.²⁴ Viņa vadībā 5. un 6. oktobrī Rīgā un apkārtnē notika masveidīga darbaspējīgo vīriešu tvarstīšana, ko veica galvenokārt ar vācu policijas un lauka žandarmērijas spēkiem. Ielenca veselus kvartālus. Pie uzbrauktuves uz Daugavas tiltiem no kolonnas atšķīra arī visas privātās automašīnas. Konkrētu skaitļu par šo akciju nav. Pēc aculiecinieku vērtējuma, šeit aizturēto skaits varēja būt ap 5000–6000, bet pavisam ar varu izveda ap 20 000 latviešu.²⁵ Notvertos galvenokārt caur Rīgas ostu izveda uz Austrumprūsiju.

Leģiona 19. Latviešu divīzija saņēma pavēli Siguldas pozīcijas atstāt naktī no 6. uz 7. oktobri un pārvietoties uz Džūkstes rajonu. Naktī no 9. uz 10. oktobri divīzija šķērsoja Daugavu pie Mazjumpravas (tagad Dzelmē) un, apejot Rīgu no dienvidiem, forsetā gājienā virzījās uz Kalnciemi un tālāk pulcēšanās rajonā pie Džūkstes.

Pēdējā Rīgu atstāja vācu 227. kājnieku divīzija. Aiz tās pārvietojās Vācijas armiju grupas sedzējvienība – 393. triecienlielgabalu brigāde. Plkst. 1.44 naktī uz 13. oktobri vācu sapieri tiltus uzspīdzināja.

Sarežģītākā bija Vācijas armijas 87. divīzijas atiešana pa šaurumu starp Ķīšezeru un Rīgas jūras līci. Pēdējās sedzējvienības šeit pārcēla pirms rītausmas plkst. 5.05 ar ātrgājējām triecienlaivām.²⁶

²⁴ Lkopkl. 4.sēj. – 287.lpp. (Jekelns).

²⁵ H. Strods. Zem melnbrūnā zobena. – Rīga, 1994. – 133.lpp.

²⁶ W. Haupt. Heeresgruppe Nord 1941–1945. – Bad Nauheim, 1966. – 246.–247.lpp. (87.div.)

Sagrautie tilti pār Daugavu. Rīga, 1944. gada oktobris. Latvijas Okupācijas muzejs.

Pamatīgi nokavējoties, taču ar stipru šaudīšanos, atstātajā Rīgā ienāca Sarkanarmija. Par gūstekņiem kļuva netransportējamie smagi ievainotie Vācijas armijas lauzētāji. 13. oktobrī pulksten 23.00 Maskavā ar 324 lielgabalu 24 zalvēm salūtēja Rīgas ieņēmējiem. Kaujas Pārdaugavā turpinājās vēl divas dienas līdz visu sedzējvienību evakuācijai pāri Lielupei uz Kurzemi. 13. oktobrī Vācijas armijas sedzējvienības atstāja arī Jelgavas ziemeļdaļu, atējot caur Valgundi uz Kalnciema tiltiem.

Jau 10. oktobrī dienvidos no Rīgas kaujā ievadīja Sarkanarmijas 130. Latviešu strēlnieku korpusu, kurš, atjaunojoties kaujām Siguldas pozīcijā, tika pārcelts pār Daugavu un pagriezts virzienā uz Baldoni. Dienas beigās rietumu virzienā korpuss sasniedza Vācijas armijas Ķekavas pozīciju. Naktī uz 12. oktobra vienības sāka atiešanu no Ķekavas pozīcijas. Nepārtrauktas frontes līnijas vairs nebija. 130. Latviešu strēlnieku korpusa karavīri ielauzās Vācijas armijas aizmugurē. Pretinieki virzījās paralēlos maršrutos, vedot spēcīgu savstarpēju apšaudi. 13. septembrī Vācijas armija kārtējā segpozīcijā uzbrukumu apturēja. Korpusa komandpunktā ieradās korpusa komandieris ģenerālis Detlavs Brantkalns ar jaunu uzdevumu – uzbrukt Olaines virzienā. 14. oktobrī latviešu strēlnieki pārtvēra Jelgavas šoseju un dzelzceļu.

Naktī uz 15. oktobra korpuss tika atvilks no kaujas līnijas. Frontes pavēlniecība deva rīkojumu – 130. Latviešu korpusu ievest galvaspilsētā.

15. oktobrī dienas beigās 43. Latviešu gvardes strēlnieku divīzija pa armijas pagaidu tiltu pie Doles atkal pārgāja pār Daugavu un izvietojās Šķīrotavas rajonā. Šeit viņiem pievienojās divīzijas artilēristi.

16. oktobrī plkst. 10.00 ģenerāļa Alfrēda Kalniņa (1897–1967) vadītās 43. Latviešu gvardes strēlnieku divīzijas daļas ar izvēršiem kaujas karogiem pa Lubānas šoseju pārādes maršā ienāca Rīgā.

Latviešu strēlniekiem šis bija sevišķs maršs. Šie latviešu karavīri ilgu kara gadu par spīti svešām varām bija ticējuši, cerējuši un cīnījušies par to, lai atkal atgrieztos savā Rīgā. Ilgu gadus Krievijas frontēs savu karavīra slavu spodrinājuši un daudzus cīņu

**Sarkanās armijas
karavīri pie Brīvības
pieminekļa Rīgā.
1944. gada oktobris.**
Latvijas valsts
kinofotofono-
dokumentu arhīvs.

biedrus kaujas laukos zaudējuši, latviešu strēlnieki tika uzņemti divu lielvalstu izpostītajā Rīgā.²⁷

Par nopelniem kaujas laukos divīzijai 3. novembrī tika piešķirts Rīgas goda nosaukums. 308. Latviešu strēlnieku divīziju apbalvoja ar augstāko kaujas apbalvojumu – Sarkanā Karoga ordeni, bet 130. Latviešu strēlnieku korpusu – ar karavadoņa Suvorova II pakāpes ordeni.²⁸

Latviešu korpusu uz laiku izvietoja Rīgas nomalēs ar operatīvo uzdevumu – aizsargāt Rīgas jūras līča piekrasti. Korpusa komandieris ģenerālis Detlavs Brantkalns bija norīkots par Rīgas garnizona priekšnieku un korpusa vienības vienlaikus iekļautas vācu uzspriecinātā ūdensvada atjaunošanā, katru dienu norīkojot šajos darbos ap 400 strēlnieku, pirmām kārtām no 47. Latviešu gvardes sapieru bataljona. Par atbildīgo norīkoja korpusa inženieri pulkvedi Jēkabu Kaktiņu. Ūdensvada pirmā kārtā sāka darboties jau 26. oktobrī.²⁹

Tikko ieņemtajā Latvijas teritorijā nekavējoties sākās iedzīvotāju mobilizācija. Latvijas austrumu rajonos to sāka jau 1944. gada 27. jūlijā. Krustpili steidzīgi tika izvietots 140. armijas rezerves strēlnieku pulks, kura sastāvā bija izveidots latviešu bataljons. Jau augusta beigās pulkā no 9990 mobilizētajiem 5261 (52,7%) bija latvietis. Pēc nelielas apmācības tie jau septembrī–oktobrī papildināja latviešu korpusu.

Kaut arī neviens nerāvās uz fronti un tūkstoši izvairījās no iesaukšanas, taču iesaukto bija daudz vairāk. 1944.–1945. gadā līdz kara beigām Latvijas teritorijā tika mobilizēti 57 470 vīru. Ar tiem tika papildinātas arī citas Sarkanarmijas daļas, un viņi tika izkaisīti pa visu Austrumu fronti. Informācija par tur kritušajiem latviešiem okupācijas laikā nekad netika apkopota. Taču Jāņa Riekstiņa 2004. gada pētījums liecina, ka krita vairāk nekā 10 000 vīru.³⁰ Daudz latviešu tika nosūtīts uz 14. rezerves strēlnieku brigādi Višņij Voločēkā, kur starp citiem tika izveidots arī 17. atsevišķais latviešu strēlnieku rezerves bataljons. 1945. gada martā bataljons 1500 vīru sastāvā kapteiņa I. Jansona vadībā tika pārvests uz Auci un pakļauts toreiz Baltijā izvietotajai Ļeņingradas frontes vadībai.

²⁷ Lkopkl. 4. sēj. – 287.lpp.

²⁸ H. Strods. Zem melnbrūnā zobena. – Rīga, 1994. – 133.lpp.

²⁹ W. Haupt. Heeresgruppe Nord 1941–1945. – Bad Nauheim, 1966. – 246.–247.lpp.

³⁰ Jānis Riekstiņš. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā 1944.–1945. – R., 2004. – Manuskripts. – 42.lpp.

19. latviešu divīzijas karavīri pēc atkāpšanās uz Kurzemi Irlavas pagasta "Spulģos". 1944. gada rudens. Latvijas Okupācijas muzejs.

Jāpiebilst, ka pēc poļu vadības lūguma ievērojamu skaitu poļu izcelsmes karavīru, galvenokārt no Latgales, pārcēla uz Polijas armijas (*Wojsko Polskie*) daļām. To vidū bija nākamie poļu ģenerāļi S.Olehnovičs un J.Urbanovičs.³¹

No 1944. gada oktobra un līdz kara beigām Latvija ar frontes līniju faktiski bija sadalīta divās daļās. Lielākā Latvijas daļa ar tās galvaspilsētu atkal un uz ilgiem gadiem bija boļševistiskā režīma okupācijā. Daļa bēgļu gaitās devušies Latvijas iedzīvotāju, bēgot no šausmīgā režīma, nonāca Kurzemē. Sākās kara pēdējais cēliens Kurzemē, kas pārvērtās nozīmīgā stratēģiskā placdarmā. Par to Hitleram bija savi plāni, bet latviešiem tā viennozīmīgi bija tēvutēvu zeme, par kuru viņi cīnījās ar izcilu varonību.

³¹ В. И. Савченко. Латышские формирования Советской Армии на фронтах Великой Отечественной войны. – Рига, 1975. – Стр.430–432.

Red Army's Invasion of Latvia in 1944

AIVARS PĒTERSONS

From July to October 1944 much of Latvia was a military action zone between the advancing Red Army and the retreating German Wehrmacht and other units. During this period both sides engaged in eight significant battles.

As a result of these battles the Red Army occupied most of Latvia – beginning the second occupation of the country. The front moved from the eastern border of Latvia to the western part, the strategic bridgehead of Kurzeme, which remained under German control until the end of the war.

However, efforts by the Red Army to take control of strategically important land and marine routes in the Baltic region did not succeed. In these operations there were major civilian losses and much of the economy of Latvia was destroyed.

The retreating German army demonstrated excellent organisation and battle skills, causing the Red Army to suffer 4–5 times greater losses than those of the German side.

Latvian units on both the German and the Soviet sides, both believing that they were fighting for their country, demonstrated excellent battle skills. On the German side, this is exemplified by the defence of Daugavpils, Lubāna, Cēsvaine and More. On the Red Army side – assaults on Aiviekste, Krustpils and Vietalva, and the push towards Riga south of Ērgļi (combat operations at Madona and Riga).

In order to de-emphasise their questionable battle skills, poor leadership and lack of major successes, while hiding their huge losses, the Soviet side minimised the importance of the approach to Riga and the Kurzeme bridgehead.

Latvian legionnaires who fought against Communism were falsely labelled as Nazis by the Soviets. All these events, so significant to Latvia, were hidden or falsified in the presentation of history during the years of Soviet occupation.

PSRS okupācijas administrācija Latvijā 1944. gadā

HEINRIHS STRODS

Vācijas un Krievijas kara laikā 1941.–1945. gadā cīņa par Baltiju notika starptautiskā, militārā un politiski administratīvajā plāksnē.

Latvijas otrā boļševiku okupācijas sagatavošana notika Otrā pasaules kara laikā. Pirmkārt, starptautiski – Teherānas konferencē 1943. gadā, Jaltas konferencē 1945. gadā,¹ PSRS panākot ASV un Lielbritānijas piekrišanu Hitlera–Stalīna 1939. gada 23. augusta pakta noteikto robežu saglabāšanai pēc kara Baltijā.²

Otrkārt, sabiedroto atbalsts veicināja Latvijas militāro okupāciju Sarkanarmijas lieluzbrukumā Baltijai 1944.–1945. gadā. 1944. gada 16. jūnijā Sarkanarmijai ieejot Baltijā, kas PSRS nepiederēja, tā turpināja iekarošanas karus, un VK(b)P izsludinātais Lielais Tēvijas karš zaudēja savu aizstāvēšanās kara raksturu.

Treškārt, līdz ar Latvijas okupāciju sākās tās aneksija un inkorporācija PSRS, ievēdot VK(b)P CK un LK(b)P CK PSRS izveidotu un apstiprinātu Latvijas PSR politisko un administratīvo vadību. Līdz ar to Latvijā no Maskavas pilnībā tika ieviests PSRS totalitārā komunisma modelis, labi bruņota un organizēta boļševiku vienpartijas sistēmas teroristiskā vara.³ PSRS totalitārā komunisma modelis nodrošināja absolūto vertikālo pakļautību VK(b)P CK Politbirojam, LK(b)P CK birojam neatkarīgi no cilvēku skaita, kuri pieņēma lēmumus un (ar rakstisku lēmumu, telefona zvanu, personisku sarunu “Lielajā mājā”) uzdeva tos izpildīt.

Tāpēc raksta ietvaros, pirmkārt, nepieciešams analizēt PSRS ieviestās administrācijas skaitlisko īpatnību Latvijas PSR 1944. gada administratīvā personāla sastāvā. Turklāt neatkarīgajai Latvijai, vācu nacistu okupētajai Latvijai un boļševiku okupētajai Latvijai bija savi administrācijas modeļi, kas salīdzinoši nav pētīti.

Otrkārt, šā raksta ietvaros nav iespējams noteikt, kādu daļu no VK(b)P CK administrācijas veidoja Latvijas bēgļi uz PSRS 1941. gadā, Krievijas etniskie latvieši un citu tautību PSRS pilsoņi, jo tādu datu autora rīcībā nav. Šā raksta uzdevums ir skaidrot PSRS okupācijas administrācijas ieviešanu (kopskaitu, izvietojumu pārvaldes nozarēs), tās privilēģēšanu un speciālo apgādi.

Par PSRS veikto Latvijas politisko un administratīvo okupāciju 1944. gadā PSRS vispadevigākā Latvijas PSR historiogrāfija rakstīja visai maz, darot to atturīgi un oficiālā izdevumā pēc 15 gadu ilgas apdomāšanās.

Visiem obligātā Latvijas PSR vēstures t.s. akadēmiskā kursa III sējuma atbildīgais redaktors Kārlis Straziņš (1890–1964) bija 12.nodaļas autors un vienlaikus LK(b)P CK operatīvās grupas loceklis. Viņš bija LK(b)P CK biroja apstiprināts Latvijas PSR izglītības tautas komisārs un 1944. gada vasarā ieradās Latvijā. Taču minētajā 1959. gadā izdotajā

¹ Edgars Dunsdorfs. Latvijas vēsture. – 1980. – 313.lp.

² Тегеран – Ялта – Потсдам. Сборник документов. Москва, 1971.

³ Jakovļevs grib publicēt isto vēsturi. – “Latvijas Avīze”. – 2004.g. – 3.06. – 7.lpp.

grāmatā vienā rindkopā VK(b) CK desantoperācijas tiek tikai kautrīgi pieminētas. "Tikko tika atvērta robeža," rakstīja K. Strazdiņš, "tūlīt, sekojot Padomju armijai, atbrīvotajā teritorijā 1944. gada vasarā ieradās partijas un padomju darbinieku operatīvās grupas, ko bija noorganizējusi Latvijas Komunistiskā partija un Latvijas PSR valdība."⁴ "Operatīvās grupas," tālāk rakstīja K. Strazdiņš, "rūpējās par apriņķu un pagastu izpildu komiteju un citu padomju varas orgānu darba tūlītēju atjaunošanu un ievadišanu pareizās sliedēs."⁵ Taču parādījās arī K. Strazdiņam raksturīgā viņa sākotnējā atklātība un tiešums. "Faktiski operatīvās grupas uz vietām," rakstīja K. Strazdiņš, "izpildīja padomju varas orgānu funkcijas līdz pēdējo darbības atjaunošanai."⁶

1984. gadā Latvijas Padomju enciklopēdijas iedalā "Latviešu tautas cīņa Lielā Tēvijas kara laikā 1941.–1945." tās autori Vilis Samsons (1920) un Vasilis Savčenko (1923) apgalvoja, ka LK(b)P CK 1944. gadā savus kadrus koncentrēja tuvāk frontes priekšējām līnijām. "Līdz 1944. gada vasarai," rakstīja autori, "jau bija sakomplektētas visu part[ijas] un valdības centrālo iestāžu tautas komisariātu, pilsētu un apriņķu iestāžu, kā arī daudzu citu iest[āžu] un resoru darbinieku operatīvās grupas."⁷

1986. gadā Aleksandra Drīzuļa (1920) redakcijā izdotajā trešajā un pārstrādātajā oficiālajā divsējumu "Latvijas PSR vēsturē", runājot par sociālisma celtniecību, autors V. Savčenko stāsta, ka jau "Baltijas atbrīvošanas priekšvakarā 1944. gada pavasarī LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP sāka komplektēt ar kadriem republikas tautas komisariātu un pārvalžu, arī apriņķu un pilsētu partijas un padomju darbinieku operatīvās grupas, lai, tiklīdz ienaidnieks no attiecīgās teritorijas būs padzīts, tur izvērstu darbu. Operatīvās grupas tika savlaicīgi nosūtītas uz piefrontes joslu."⁸

Tā Latvijas PSR valsts historiogrāfija atzina VK(b)P CK ar LK(b)CK palīdzību Latvijā 1944. gadā organizēto civilokupācijas operāciju, taču to neatšifrēja un nereklamēja. Arī atjaunotās Latvijas vēsturnieki jautājumu nav speciāli pētījuši. Mūsdienu krievu objektīvākie vēsturnieki "Sarkanās armijas atbrīvotāģājienu" 1944. gadā pat mācību grāmatās liek pēdīnās.⁹ Taču arī viņi tikpat kā neatļaujas analizēt boļševiku diktatūras atjaunošanu PSRS rietumu republikās un nodibināšanu Austrumeiropā un Viduseiropā. Arī trimdā šim jautājumam tikai daļēji pieskāries Ādolfs Šilde.¹⁰ Pētījumā izmantoti nepublicēti Latvijas Valsts arhīva (turpmāk LVA) un Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīva (turpmāk KVSPVA) materiāli. Darba pamatā ir Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas (LKP CK) arhīvā saglabājušies dokumenti, materiāli par Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas operatīvo grupu.¹¹ Šeit glabājas sarakste un operatīvo grupu dalībnieku LK(b)P CK apstiprināti vārdiski saraksti ar paredzamajām iestādēm un amatiem. Šie saraksti sniedz iespēju analizēt Latvijā iesūtīto operatīvo grupu skaitu, iebraukšanas laiku, kā arī viņu darbavietas. Taču mūsu rīcībā esošie dokumenti neliecina par visiem VK(b)P CK Latvijā iesūtītajiem darbiniekiem. Minētajos sarakstos nav norādīti iesūtīto 878 PSRS leTK darbinieku vārdi un uzvārdi, kā arī darbavietas. Sarakstos nav minēts neviens PSRS VDTK, "Smerša" u.c. izlūkošanas un drošības struktūru darbinieks, kā arī PSRS VDTK–leTK operatīvās grupas. Taču dokumentu pietiek jautājuma analīzes uzsākšanai. Šis darbs ir turpinājums 1994. gadā

⁴ Latvijas PSR vēsture. 3. sējums. – R., 1959. g. – 473. lpp.

⁵ Turpat. – 473. lpp.

⁶ Turpat. – 473. lpp.

⁷ Latvijas Padomju enciklopēdija. 5., 2. sēj. – R., 1984. – 230.–231. lpp.

⁸ Latvijas PSR vēsture. 2. sēj. – R., 1986. – 210. lpp.

⁹ Освободительный поход Красной Армии 1944 года. История России. Для технических вузов. // Под. рук. М. Н. Зубова, А. А. Гернобаева. – М., 2003. – 303. lpp.

¹⁰ Šilde Ādolfs. The Role of Russian Latvians in the Sovietization of Latvia. JBS– XVIII (1987).

¹¹ Материалы о составе оперативной группы ЦК КП(б) Латвии. – LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 1.–94.lp.

uzrakstītās un 1996. gadā izdotās grāmatas "Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956" I. daļā¹² un 2000. gadā publicētajā rakstā¹³ iesāktajiem pētījumiem par Latvijas otrreizējo okupāciju. Pievērsoties galvenokārt VK(b)P CK organizētajai boļševiku administrācijas ieviešanai, jāteic, ka tā Maskavai bija "iestaigāta taciņa". Šāds plāns bija izstrādāts un pieņemts PSRS visaugstākās varas – VK(b)P CK Politbiroja – līmenī.

Pēc VK(b)P XVIII kongresa 1939. gadā PSRS boļševiku vadība blakus Baltijas valstu "brālīgo boļševiku partiju" atbalstam un aģitācijai pret "buržuāziskajām valdībām" arvien lielāku uzmanību pievērsa šo zemju mierīgajai lienošajai okupācijai (iefiltrēšana, kultūras sakari), izmantojot militārā spēka draudus un militārā spēka pielietošanu. T.s. "pakta zonās", tai skaitā Baltijas valstīs, šo spēku izmantošana pēc 1939. gada 23. augusta Hitlera–Staļina pakta noslēgšanas paplašinājās. Tā īstenošana militāra uzbrukuma rezultātā Sarkanarmijas okupētajās (Rietumukraina, Rietumbaltkrievija) vai okupēt paredzētajās valstīs (Somija) norisinājās, izpildot VK(b)P CK Politbiroja vadībā izstrādātā un 1939. gada 1. oktobrī apstiprinātā sovjetizācijas plāna ietvaros.¹⁴ Ja relatīvajos miera apstākļos 1939. gadā Polijā tika īstenota liela skaita boļševiku aktīvistu iesūtīšana no PSRS un vienpartijas vienkandidāta vēlēšanu organizēšana Sarkanās armijas aizsegā, tad "Ziemas" kara laikā (1939.–1940. gadā) "Padomju Savienībai draudzīgas Oto Kūsinena tautas valdības" ar 1000 komunistiem¹⁵ instalācija viendemokrātiskajā Somijā nedeva PSRS gaidītos rezultātus. Tāpēc VK(b)P CK Politbirojam bija jāinscenē tautas masu atbalsts. 1940. gadā Sarkanarmijas durkļu aizsegā Baltijas valstīs izdevās organizēt "tautas valdības" arī pirms plašāka boļševiku desanta tikai ar okupācijas politisko (Hitlera–Staļina 1939. gada 23. augusta pakts) un militāro sagatavošanu (1939. gada septembra–oktobra bāzu līgumi) un 1940. gada jūnija galīgo militāro okupāciju. Toties otrajai boļševiku okupācijai 1944.–1945. gadā jau pirms okupācijas administrācijas ierašanās (šoreiz bez vēlēšanu inscenēšanas) bija veikta politiskā (Teherānas nolīgumi) un militārā (Sarkanarmijas uzbrukums) Baltijas valstu okupācijas sagatavošana. Taču Latvijas PSR valdības iecelšanu no Maskavas VK(b)P CK Politbirojs uzskatīja par nepietiekamu un nostiprināmu tieši ar plašu Latvijas PSR administrācijas desantu, jo zināja, ka boļševikiem Latvijā nebija atbalsta. Par to liecināja PSRS partizānu kustības neizplatīšanās, izlūkošanas materiāli, PSRS partizānu Maskavai nosūtītie tautas ienaidnieku saraksti.

Boļševiku un komjauniešu desantēšanu okupētajās zemēs VK(b)P CK Politbirojs noteica jau minētajā 1939. gada 1. oktobra lēmumā par Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas sovjetizāciju. No Sarkanarmijas toreiz demobilizēja 1800 boļševikus un 900 komjauniešus, bet no Ukrainas PSR un Baltkrievijas PSR iesūtīja vēl 2000 boļševikus un 1500 komjauniešus (1.tabula). Tie bija galvenokārt ukraiņi un baltkrievi. Šis 6200 boļševiku un komjauniešu desants lielā mērā nodrošināja "padomju varas atjaunošanu" šajās okupētajās zemēs.

¹² H.Strods. Latvijas nacionālo partizānu karš 1944.–1956. // I.d.a. – R., 1996. – 90.–156.lpp.

¹³ H.Strods. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944–1945). // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1.sēj. – R., 2000. – 189.–196.lpp.

¹⁴ VK(b)P CK Politbiroja 1939.gada 1.oktobra lēmums "Jautājumi par Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju". Pakta zona. // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2003. – R., 2004. – 15.dokuments. – 130.–130.lpp.

¹⁵ Edgars Andersons. Latvijas vēsture 1920.–1940. Ārpolitika II. – Stokholma: Daugava, 1984. – 316.–317.lp.

1.tabula.

Boļševiku partijas biedru un komjauniešu iesūtišana Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā 1939. gadā¹⁶

N.p.k.		Boļševiki		Komjaunieši		Kopā
		No Sarkanarmijas	No Ukrainas un Baltkrievijas	No Sarkanarmijas	No Ukrainas un Baltkrievijas	
1.	Rietumukrainā	1000		500		1500
2.	Rietumbaltkrievijā	800	2000	400	1500	4700

Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas sovjetizēšanas modeli VK(b)P CK Politbirojs daļēji izmantoja arī Baltijas valstīs, atjaunojot okupācijas varu atjaunošanu 1940.–1941. gadā un 1944.–1945. gadā, kaut arī situācija atšķīrās.

Gatavojoties Latvijas politiskajai okupācijai, LK(b)P CK kadru daļa P.Ļitvinova (1900–1984) un Latvijas PSR TKP VK(b)P CK vadībā veica lielu darbu boļševiku organizācijas un okupācijas valdības un pārvaldes iestāžu darbinieku uzskaitē, sagatavošanā un politiskajā pārbaudīšanā.

Personāla atlasē tika ievērotas trīs prioritātes:

- 1) VK(b)P biedrs;
- 2) pārcēlies uz dzīvi PSRS pēc 1941. gada 22. jūnija;
- 3) Latvijas iedzīvotājs vai etniskais latvietis.

Personāla sagatavošanā bija vairāki posmi:

- 1) boļševiku okupācijas varai uzticamu cilvēku atlase un uzskaitē, kuri nebija mobilizēti Sarkanarmijā;
- 2) okupācijas personāla apmācīšana;
- 3) LK(b)P CK nomenklatūras darbinieku apstiprināšana LK(b)P CK birojā;
- 4) LK(b)P CK aparāta, LK(b)P pilsētu un apriņķu komiteju sastāva izveidošana, iekļaujot cilvēkus bijušajā dzimšanas vai dzīvesvietā vai iespējami tuvu tai;
- 5) LK(b)P CK pieprasījumi VK(b)P CK palielināt boļševiku vadošo organizāciju personālu;
- 6) operatīvo grupu komplektēšana un grupu vadītāju apstiprināšana;
- 7) operatīvo grupu politiskās uzticamības pārbaude PSRS (LPSR) VDTK;
- 8) piecu operatīvo grupu nosūtīšana uz 1. un 2. Baltijas frontes aizmuguri 1944. gada jūlijā un augustā.

VK(b)P CK boļševiku desanta sagatavošana Latvijai oficiāli sākās jau 1942.–1943. gadā, negaidot ne Teherānas, ne Jaltas konferenci, formāli to uzdodot veikt LK(b)P CK birojā, bet faktiski akceptējot tikai VK(b)P CK viedokli.

Dažādosursos vairākās vietās (Ugliča, Jaroslavas apgabals; Voļškas tehnikums, Saratovas apgabals; Čkalova, Jaroslava; Kirova u.c.) sagatavoja apmēram tūkstoti partijas un padomju aparāta darbinieku.¹⁷ 1943. gada 5. maijā LK(b)P CK biroja sēdē, piedaloties biroja locekļiem Jānim Kalnbērziņam (1893–1986), Vilim Lācim (1904–1966), Arvidam Pelšem (1899–1983), Alfonam Novikam (1908–1996), Ernestam Amerikam (1897–1977) un Olgai Augustei (1896–?), LK(b)P CK nodaļas vadītājs Jānis Avotiņš

¹⁶ VK(b)P CK Politbiroja 1939.gada 1.oktobra lēmums – Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhivs (turpmāk – KVSPVA), 17.f., 3.apr., 1014.l., 57.–61.lp.; Pakta zona. Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2003. – R., 2004. – Nr. 5. – 130.–132.lpp.

¹⁷ A.Ūdre. Kadru sagatavošana atjaunošanas darbam Padomju Latvijā // Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945). – Rīga, 1966. – 418.–423.lpp.

Протокол

21

Заседания Бюро ЦК КП(б) Латвии от 5 мая 1943 г.

На заседании присутствуют: члены Бюро т.т. Каллиберзин, Лацис, Пельше, Новик, Амосик и Аугусте;

члены ЦК КП(б) Латвии: т.т. Палдынь, Ванаго, Мбловский, Валескаля. Пом. 1-го секретаря т. Маханько, Зав. отделами ЦК КП(б) Латвии т.т. Тринклер, Авотин, Кусин, Окстулис,

Председатель ЦСПС Латв. ССР тов. Путиный.

СЛУШАЛИ: об утверждении слушателей постимесячных курсов подготовки и переподготовки партийных и советских работников для Латвийской ССР. (т. Авотин.)

ПОСТАНОВИЛИ: Утвердить слушателями постимесячных курсов подготовки и переподготовки партийных и советских работников для Латвийской ССР следующих товарищей:

- 1) ВОЛШОНОК Рива Менделеевна
- 2) УШМАНИС Мильда Темисовна
- 3) КЛЯВИНЫ Людмила Васильевна
- 4) ОЙСАК Антон Антонович
- 5) ЛУКАТ Мария Яновна
- 6) ЧЕРНОБЕРСНА Гесда-Лена Михайловна
- 7) ТИХОМИРОВА Надежда Васильевна
- V 8) ШМЕКАНТ-КРАУЗЕ Катерина Яновна
- 9) БАЯР Альберт Янович
- 10) БЕРКОВИЧ Вера Хаймовна
- 11) САЛКАНС Антон Петрович
- 12) АБРАМОВИЧ Михаил Израилевич
- 13) ГАРС Жан Янович
- 14) ГОНОРСОВИЧ Елизавета Николаевич
- 15) МАКСИМОВ Петр Иванович
- 16) КРОНБЕРГ Альяне Эрнестовна
- 17) МАНЗУРОВА Мариса (или Андриса) Даниловна
- 18) РЕЙМАНИС Марга Карловна
- 19) САКС Анна Оттовна
- 20) ПАВЛОВСКИЙ С.П.
- 21) КРИСТИС Петр Янович
- 22) БУДЕ Карл Карлович
- 23) ВАТОЛИС Сильвия
- 24) АЛГОСЦИНЬ Берта
- 25) ТИРЗМАЛА Анна Петровна
- 26) БУШЕ Анна
- 27) ШМЕЛЬЯНОВА Любовь Тимофеевна
- 28) ЛУРИНЬЕ Антон Антонович
- 29) ДАНЕШЬЕ Рудольф
- 30) ВАСКИС В.С.
- 31) АБЕЛЕ Эрика Карловна
- 32) ЛЕСУВОВСКАЯ Илона
- 33) КАНДАТЕ Мильда
- 34) КАЛНИНЬ Ансис
- 35) ЦИЛИНЬЕ Артур
- 36) ДУШЕНА Марта Карловна

Latvijas komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālkomitejas biroja 1943. gada 5. maija protokols Nr. 61 par klausītāju apstiprināšanu sešu mēnešu kursos partijas un padomju darbinieku pārkvalificēšanai darbam Latvijas PSR.

(1898–1986) ziņoja, ka boļševiku partijas un padomju darbinieku sagatavošanai un pārkvalifikācijai sešu mēnešu kursus nosūtāmi 100 cilvēki.¹⁸ Birojs apstiprināja arī kursu mācībspēkus, kuri LK(b)P CK agitācijas un propagandas daļas vadītājam Jānim Ostrovam (1896–1966) bija jāsameklē piecu dienu laikā. Starp kursantiem lielākā daļa bija sievietes ar latviešu uzvārdiem vai arī kara dienestam nederīgi, bet vēlāk Latvijas PSR pazīstamas augstas amatpersonas līdz pat tautas komisāru (komiteju priekšsēdētāju) vietniekiem (Arnolds Cildermanis, Matīss Edžiņš u.c.).

Tai pašā laikā tika radītas militārās struktūras. No Kaļiņinas un Baltijas frontēm 1943. gada 20. oktobrī izveidoja pirmo un otro Baltijas fronti. Šīm frontēm bija jāveic Baltijas operācija. LK(b)P CK biroja sēdē 1944. gada 10. aprīlī pēc VK(b)P CK piekrišanas apstiprināja Latvijas PSR okupācijas valdību, lūdzot VK(b)P CK apstiprināt katru valdības locekli. VK(b)P CK loma Latvijas okupācijas valdības un operatīvo grupu veidošanā, pat neskatoties uz LK(b)P CK pretošanos atsevišķiem kandidātiem, bija daudz lielāka, nekā mēs to pašreiz zinām.

2. tabula.

LK(b)P CK biroja 1944. gada 10. aprīļa sēdē apstiprinātie Latvijas PSR valdības locekļi.¹⁹

1. Latvijas PSR iekšlietu tautas komisārs Augusts Eglītis (VK(b)P – stāžs 1914)
2. Latvijas PSR izglītības tautas komisārs Kārlis Strazdiņš (VK(b)P – stāžs 1916), komisāra vietnieks Kārlis Ratnieks (VK(b)P – stāžs 1910)
3. Latvijas PSR sociālās nodrošināšanas tautas komisārs Ieva Paldiņa (VK(b)P – stāžs 1917), tautas komisāra vietnieks Ansis Leja
4. Latvijas PSR zemkopības tautas komisārs – ?,²⁰ komisāra vietnieks Fjodors Aņišins (VK(b)P – stāžs 1927), komisāra vietnieks kadru jautājumos Marianna Ozoliņa (VK(b)P – stāžs 1928)
5. Latvijas PSR tirdzniecības tautas komisārs – ?,²¹ komisāra vietnieks Elmārs Sikko (VK(b)P – stāžs 1919)
6. Latvijas PSR TKP Valsts plāna komisijas priekšsēdētājs – ?,²² priekšsēdētāja vietnieks Jānis Veldre (VK(b)P – stāžs 1917)
7. Latvijas PSR TKP darba rezervju Galvenās pārvaldes priekšnieks Jānis Pašuškevičs (VK(b)P – stāžs 1919)

Pēc apstiprināšanas VK(b)P CK Latvijas okupācijas administrācijas vadība bija pakļauta tikai VK(b)P CK un iekļauta VK(b)P CK nomenklatūrā. Tiesības atbrīvot no darba bija arī LK(b)P CK.

1943. gada rudenī Maskavas apgabalā Pavlovo Posadā kā PSRS Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK, krieviski – NKGB) struktūrvienību izveidoja Latvijas PSR VDTK operatīvo grupu.²³ "Šī operatīvā grupa visu laiku palielinājās," rakstīja bijušais Latvijas PSR VDTK komisārs A. Noviks savās atmiņās. "Štatu ierobežojumi nepastāvēja [...] Ar frontes tuvošanos Latvijas robežām bija oficiāli noformēta Latvijas PSR VDTK, kurā es biju nozīmēts par tautas komisāru [...] Tādā veidā valsts drošības aparāts pirms atbrīvošanas sākuma bija ne tikai noorganizēts, bet sagaidīja atbrīvošanu ne jau ar tukšām rokām."²⁴

¹⁸ Протокол № 6 заседания Бюро ЦК КП(б) Латвии от 5 мая 1943 г. – LVA, 101.f., 3.apr., 2.l., 21.–23.lpp.

¹⁹ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 101.f., 3.apr., 9.l., 2.–6.lpp.

²⁰ Kandidāts vēl nebija atrasts.

²¹ Kandidāts vēl nebija atrasts.

²² Kandidāts vēl nebija atrasts.

²³ Petravičiute I. Sovietiku saugu struktūra ir funkcijās Lietuvoje (1945–1954) // Genocidas ir rezistencijs. – 1997. – Nr. 1. – 69.lpp.; Rītvars Jansons, Indulis Zālīte. LPSR Valsts drošības dienesta izveidošana un tās galvenie represīvie uzdevumi 1944.–1965.g. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sēj. – R., 2001. – 381.lpp.

²⁴ Alfona Novika lieta. – Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 81200790.l., 5.sēj., 195.–196.lpp.

Par operatīvo grupu vadītāju LK(b)P birojs iecēla Kārli Ozoliņu (1905–1987). Taču izrādījās, ka sākotnēji okupācijas administrācijā Latvijā paredzētais boļševiku skaits bija nepietiekams. Tāpēc LK(b)P CK papildus lūdza VK(b)P CK palielināt tās sastāvu par vairākiem simtiem funkcionāru.

3. tabula

Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas 1944. gada 15. maija pieprasītais štatu palielinājums²⁵

N.p.k.	Iestāde	Štata vienības	Cilvēku skaits kopā
1.	LK(b)P CK aparāts	28	līdz 200
2.	LK(b)P pilsētu, komiteju, apriņķu un rajonu komiteja	4–6	
3.	LK(b)P Rīgas pilsētas komiteja	7	
4.	LK(b)P Liepājas pilsētas komiteja	8	
5.	LK(b)P Daugavpils pilsētas komiteja	3	
6.	LK(b)P Ventspils apriņķa komiteja	2	
	Kopā:	54	254

3. tabulā redzams, ka LK(b)P CK birojs 1944. gadā nolēma lūgt VK(b)P CK palielināt boļševiku partijas algoto darbinieku skaitu par apmēram 254 cilvēkiem.

Maskavā un citos PSRS centros notika straujš Latvijas operatīvo grupu sastādīšanas un apstiprināšanas darbs. 1944. gada 15. maijā LK(b)P CK birojs J. Kalnbērziņa vadībā apstiprināja Latvijas dzelzceļa operatīvās grupas vadītāja Baufelda ziņojumu, ka viņš ir izveidojis Latvijas dzelzceļa operatīvo grupu. Birojs šo operatīvo grupu apstiprināja un uzdeva Baufeldam tos operatīvās grupas darbiniekus, kuri ietilpst LK(b)P CK nomenklatūrā, saskaņot ar LK(b)P CK kadru daļu (P. Ļitvinovs). Cik un kādi cilvēki ietilpa šajā operatīvajā grupā un kad tā ieradās Latvijā – autora rīcībā pašreiz nav datu.

LK(b)P CK sekretāram kadru jautājumos K. Ozoliņam uz Latviju nosūtāmo operatīvo grupu pārbaudei norīkoja Latvijas PSR VDTK operatīvo grupu valsts drošības komisāra A. Novika vadībā. Šajā grupā darbojās A. Novika vietnieks Jānis Vēvers (1899–1978) un jo sevišķi aktīvi Latvijas PSR VDTK operatīvās grupas 5. daļas priekšnieks valsts drošības majors Rižovs. 1944. gada 7. maija LPSR VDTK pilnīgi slepenajā ziņojumā redzams, ka astoņi operatīvās grupas locekļi, kuriem bija jāiekļaujas padomju darbā, politiski nebija pieņemami un no tās izslēdzami. Tie bija četri VK(b)P biedri²⁶ un četri bezpartijiskie.²⁷ Kā redzams no 1944. gada 4. jūlija izziņas LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam, Latvijas PSR VDTK operatīvās grupas 5. nodaļa ziņoja LK(b)P CK. Pēc 1944. gada 24. maija sevišķi slepenā pieprasījuma Nr. 05–Nr. 12 tika pārbaudīti vēl 23 nosūtāmās operatīvās grupas darbinieki, kas bija iekļauti iesniegtajā sarakstā. Starp pārbaudītajiem bijuši LPSR TKP priekšsēdētāja vietnieks K. Celovs (Cielavs), LK(b)P CK Kara daļas vadītājs E. Krūmiņš, LK(b)P CK Aģitācijas un propagandas daļas vadītāja vietnieks E. Ozoliņš, Orginstruktoru daļas darbinieks J. Turčins, K. Kauliņš u.c. Par 22 operatīvās grupas locekļiem kompromitējošu materiālu divu mēnešu un desmit dienu laikā PSRS IeTK un VDTK nav atrasti. Tomēr LK(b)P CK Aģitācijas un propagandas daļas vadītājs Jānis Ostrovs 1937. gadā un 1939. gadā ticis arestēts, bet pierādījumu trūkuma dēļ atbrīvots un rehabilitēts. Uz dokumenta J. Kalnbērziņš uzrakstījis rezolūciju "Lasīju 5.7.44. J. Kalnbērziņš".²⁸

²⁵ О структуре аппарата ЦК, Горкомов, Уромов и Райкомов КП(б) Латвии. – LVA, 101.f., 3.apr., 9.l., 18.–19.lp.

²⁶ K. Ertners, N. Tipainis, A. Grīnvalde, A. Jakuns.

²⁷ J. Blumentāls, Z. Sazanova, H. Finbergs, M. Čakste.

²⁸ LVA, 101.f., 6.apr., 5.l., 7.lp.

Головин
п/д
17.4.44. консул.

Составлено секретно.

1
14СПИСОК

лиц, намеченных на работу в Соваппарат Латвийской
ССР, подлежащих отводу.

№ п.	Фамилия, имя и отчество	Год рожд.	Партий- ность	На какую работу в Латвии намечается	Основания от- вода.	ПРИМЕЧАНИЯ
1.	ЭРТЕР Карл Мартынович	1885	кандидат ВКП/б/	Бухгалтер НКБ	Материалы Яро- славского УНКБ	
2.	ЕЛЮМЕНТАЛЬ Яков Григорьевич	1906	б/п	Зам. гл. бухгалтера Госбанка в Риге	Материалы Воло- годского УНКБ	
3.	ТИПАЙН Николай Петрович	1894	член ВКП/б/	Нач. отдела кадров Наркомпроса	Материалы УНКБ Московской обл.	
4.	САВАНОВА Зельма Яковлевна	1899	б/п	Ст. бухгалтером Наркомлегпрома	Материалы 1 Спец- отдела НКВД СССР.	
5.	ГРИВАЛД Анна Христофоров.	1895	член ВКП/б/	В Наркомюстиции	Материалы УНКБ Ивановской обл.	
6.	ЯКУМ Александр Семенов.	1895	член ВКП/б/	Управл. отделом Госбанка	Материалы Киров- ского РО НКБ гор. Москвы.	
7.	ФЛНБЕРГ Генрих Иосифович	1899	б/п	Гл. бухгалтер отд. Госбанка	Материалы Аста- ньинского РО НКБ ТАССР	
8.	ЧАКСТЕ Мартемьян Андре- евич.	1894	б/п	Начальник цеха ф-ки "Квадрат"	Материалы УНКБ Ивановской обл.	

НАЧАЛЬНИК СПЕЦГРУППЫ НКБ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
КОМССАР, ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

/ НОВИК /

"7" мая 1944 года

Latvijas PSR Valsts drošības Tautas komisariāta operatīvās grupas priekšnieka valsts
drošības komisāra Alfona Novika 1944. gada 7. maija pilnīgi slepens saraksts ar personām,
kuras jāsvitro no darbam Latvijas PSR partijas aparātā paredzēto personu saraksta.

Arī 1944. gada 10. jūlijā Latvijas PSR VDTK operatīvā grupa ziņoja, ka pārbaudīti vēl 13 operatīvās grupas darbinieki, tai skaitā LK(b)P CK sekretāra palīgs F. Sokurenko, bet kompromitējoši materiāli par viņiem nav atrasti.²⁹

Pirmo Latvijas PSR vadošo darbinieku "operatīvo grupu", kas 1944. gada 6. jūlijā izbrauca uz Pirmo Baltijas frontes rajonu, vadīja LK(b)P CK sekretārs personāla jautājumos K. Ozoliņš un LPSR Tautas Komisāru Padomes (TKP) priekšsēdētāja vietnieks K. Celovs (Cielavs). Pirmajā operatīvajā grupā, ieskaitot agrāk Latvijas virzienā iesūtītos ierēdņus, bija 172 vadošie darbinieki.

4. tabula

Latvijas PSR vadošo darbinieku pirmās grupas sastāvs 1944. gada 6. jūlijā³⁰

N.p.k.		Kopā	Tai skaitā centrālais aparāts
1.	Boļševiku partijas darbinieki	28	5
2.	Padomju aparāts	50	4
3.	Tautas komisariātu pārvaldes aparāts	51	7 ³¹
4.	Latvijas Komunistiskā jaunatnes savienība	14	2
5.	Arodbiedrību darbinieki	13	7
6.	Preses darbinieki	8	
7.	Tehniskie darbinieki (mašīnrakstītājs, šoferis, tehniskie sekretāri)	6	
	Kopā:	172	25

Tā Pirmajai Baltijas fronteī, kuru 1943.–1945. gadā komandēja armijas ģenerālis Ivans Bagramjans (1897–1982), 1944. gada 6. jūlijā sekoja 172 cilvēku liela operatīva grupa. Pirmā Baltijas fronte toreiz cīnījās galvenokārt Baltkrievijā un Lietuvā – Šauļos, Paņevēžā. Pirmās operatīvās grupas norīkošana šīs frontes aizmugurē liecināja, ka administrācijai Latvijā bija jāienāk no dienvidiem. Taču Vācijas armijas karotmāka to liedza – bija jāseko Otrajai Baltijas fronteī.

Šajā grupā uz Latviju brauca LK(b)P CK sekretārs personāllietās Latvijas PSR TKP priekšsēdētāja vietnieks K. Celovs, Latvijas PSR izglītības tautas komisārs K. Strazdiņš, Latvijas PSR mežu rūpniecības tautas komisārs Jānis Gustsons (1906), vietējās rūpniecības tautas komisāra vietnieks A. Domburs, komunālās saimniecības tautas komisārs Augusts Pumpurs (1898–1962) un vairāku citu iestāžu vadītāji ar vadošo personālu. Blakus Latvijas PSR centrālajam pārvaldes aparātam pirmajā operatīvajā grupā ietilpa arī 94 apriņķu un pilsētu pārvaldes darbinieki.

5. tabula

Latvijas PSR apriņķu un pilsētu darbinieki 1944. gada 6. jūlijā³²

N.p.k.		Skaitis
1.	Boļševiku partijas darbinieki	23
2.	Padomju darbinieki	53
3.	Kooperatīvu darbinieki	6
4.	Komjaunatnes darbinieki	12
	Kopā:	94

²⁹ LVA, 101.f., 6.apr., 5.l., 4.lp.

³⁰ LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 5.lp.

³¹ Tautas komisāri un viņu vietnieki.

³² LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 5.lp.

Tātad no 172 pirmās vadošo darbinieku grupas dalībniekiem 53 (30,19%) bija boļševiku partijas darbinieki, no kuriem 23 (43,3%) bija paredzēts darbs apriņķos un apriņķu pilsētās. Īpaši labi ar vadošo personālu bija apgādāti Austrumlatvijas apriņķi. Tā Daugavpils apriņķa operatīvajā grupā bija 32 cilvēki, Ilūkstes apriņķa grupā – 22 cilvēki.³³ 6.jūlijā no Maskavas izbrauca arī Jēkabpils, Ventspils, Tukuma un Jelgavas apriņķu vadošie darbinieki.

Otra operatīvā grupa 1944. gada 13. jūlijā arī sekoja Otrajai Baltijas fronteī, kuru 1944.–1945. gadā komandēja armijas ģenerālis Andrejs Jerjomenko (1892–1970). 1944. gada 13. jūlijā šī fronte ieņēma Idricu un Drisu, bet 15. jūlijā – Opočku un 16. jūlijā – Šķauni. Sarkanarmijas Rēzeknes–Daugavpils operācija noslēdzās 1944. gada 27.jūlijā ar Rēzeknes un Daugavpils ieņemšanu, tajā piedaloties arī Pirmajai Baltijas fronteī.

Otro LK(b)P CK vadošo darbinieku operatīvo grupu, kura 1944. gada 13. jūlijā izbrauca uz Pirmās Baltijas frontes aizmugures rajonu, vadīja LK(b)P CK sekretārs E. Ameriks.³⁴ Šajā grupā ietilpa četri cilvēki no LK(b)P CK, kā arī Latvijas PSR TKP priekšsēdētāja vietnieks R. Ķīsis (1896–1981). Taču lielāko daļu vadošo darbinieku veidoja apriņķu priekšniecība. Šeit ietilpa 19 Rēzeknes apriņķa vadošie ierēdņi ar LK(b)P Rēzeknes rajona otro sekretāru V. Rubuli priekšgalā, Ludzas apriņķa komitejas pirmais sekretārs V. Ķikuts un otrais sekretārs A. Skuteļska. Abrenes apriņķa operatīvo grupu 16 ierēdņu sastāvā vadīja LK(b)P apriņķa komitejas pirmais sekretārs A. Nikonovs (1918–1997). Mazākskaitlīgās operatīvās grupas bija Cēsu apriņķim (5 ierēdņi LK(b)P Cēsu rajona otrā sekretāra E. Ozoliņa vadībā), Ilūkstes apriņķim (5 cilvēki Ilūkstes apriņķa komitejas aģitācijas un propagandas daļas vadītāja V. Karaļuna vadībā), Jēkabpils apriņķim (6 ierēdņi LKJS Jēkabpils apriņķa komitejas sekretāra A. Strautiņa vadībā), Valkas apriņķim (7 ierēdņi Valkas apriņķa izpildkomitejas priekšsēdētāja J. Pļavnieka vadībā), Bauskas apriņķim (6 cilvēki Bauskas apriņķa izpildkomitejas priekšsēdētāja A. Proņevska vadībā).

Otrajā operatīvajā vadošo darbinieku grupā ietilpa daži Rīgas pilsētas (4), Ventspils apriņķa (2), Gulbenes pilsētas (3), Daugavpils apriņķa (3), Valmieras apriņķa (3) vadītāji. Lielākas atbildīgo darbinieku grupas bija Latvijas PSR Tirdzniecības tautas komisariātam Latvijas PSR tirdzniecības tautas komisāra vietnieka N. Balahnenko vadībā (6 ierēdņi), Latvijas PSR Finanšu tautas komisariātam (Latvijas PSR finanšu tautas komisāra vietnieka P. Ogliņa vadībā (7 ierēdņi)), Latvijas PSR Veselības tautas komisariātam (Latvijas PSR veselības tautas komisāra vietnieka M. Jofes vadībā (4 ierēdņi)), Latvijas Patērētāju biedrību savienībai I. Knopes vadībā (7 ierēdņi), Iekšlietu tautas komisariāta arhīvu pārvaldes grupai A. Radiņa vadībā (4 cilvēki), Valsts izdevniecības grupai tās priekšnieka vietnieka J. Niedres vadībā (1909–1987) (2 cilvēki) utt. Kopā otrajā LK(b)P CK vadošo darbinieku operatīvajā grupā uz Latviju devās 234 cilvēki.³⁵

Latvijas PSR vadošo darbinieku trešo grupu 317 cilvēku sastāvā vadīja LK(b)P CK trešais sekretārs E. Ameriks un Latvijas PSR TKP priekšsēdētāja vietnieks R. Ķīsis. Grupa 1944. gada 13. jūlijā devās uz Otrās Baltijas frontes aizmuguri.

³³ Turpat. – 6.lp.

³⁴ LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 14.lp.

³⁵ LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 14.–21.lp.

6. tabula.

Latvijas PSR vadošo darbinieku trešās grupas sastāvs³⁶

N.p.k.	Sastāvs	Kopskaitis	Tai skaitā vadošie darbinieki
I. LPSR vadības grupa:			
1.	Boļševiku partijas darbinieki	22	2
2.	Padomju darbinieki	67	1
3.	Tautas komisariātu un pārvalžu darbinieki	91	12 ³⁷
4.	Preses darbinieki	2	—
5.	Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības (LKSJ) darbinieki	6	1
6.	Arodbiedrību darbinieki	21	8
7.	Tehniskie darbinieki (mašīnrakstītāji, tulki, sekretāri, šoferi)	11	—
II. Apriņķu un pilsētu vadības grupa:			
8.	Rēzeknes apriņķa vadības grupa	19	—
9.	Ludzas apriņķa vadības grupa	19	—
10.	Madonas apriņķa vadības grupa	7	—
11.	Abrenes apriņķa vadības grupa	16	—
12.	Ventspils apriņķa vadības grupa	2	—
13.	Ilūkstes apriņķa vadības grupa	6	—
14.	Jēkabpils apriņķa vadības grupa	6	—
15.	Valkas apriņķa vadības grupa	7	—
16.	Gulbenes apriņķa vadības grupa	3	—
17.	Bauskas apriņķa vadības grupa	6	—
18.	Daugavpils apriņķa vadības grupa	3	—
19.	Valmieras apriņķa vadības grupa	3	—
Kopā:		317	24

6. tabulā redzams, ka trešajā grupā no 317 darbiniekiem 220 (69,4%) bija Latvijas PSR boļševiku partijas, valdības, komjaunatnes un arodbiedrību darbinieki Rīgā, bet 97 (30,6%) darbinieki – 12 apriņķu un pilsētu operatīvo grupu locekļi.

Ceturto operatīvo grupu, kas 1944. gada 15. jūlijā izbrauca Otrās Baltijas frontes rajonā, vadīja LK(b)P CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš. Tajā ietilpa 13 Latvijas PSR vadītāji – LK(b)P CK,³⁸ Latvijas PSR TKP,³⁹ LK(b)P Rīgas pilsētas un Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības vadība, kā arī daži viņu ģimenes locekļi.⁴⁰

1944. gada 26., 28. un 30. jūlijā uz Latviju devās piektā operatīvā grupa 275 cilvēku sastāvā.⁴¹ Šajā grupā ietilpa 15 LK(b)P darbinieku LK(b)P CK Agitācijas un propagandas

Vilis Lācis un Jānis Kalnbērziņš
ceļā uz Latviju 1944. gada vasarā.
Latvijas Vēstures muzejs (LVVM).

³⁶ LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 22.lp.

³⁷ Tautas komisāri, viņu vietnieki, pārvalžu priekšnieki un viņu vietnieki.

³⁸ LK(b)P CK sekretārs Jānis Kalnbērziņš, pirmais un otrais sekretārs Ivars Ļebedevs ar palīgiem F.Sokurenko un A.Vasīļevu, Vispārējās kancelejas vadītāja Ļ.Jemeljanova, tehniskā sekretāre Ilga Rozenšteina un mašīnrakstītāja E.Odžiņa.

³⁹ Latvijas PSR TKP priekšsēdētājs Vilis Lācis un LPSR TKP Lauksaimniecības nodaļas vadītājs K.Mahaņko.

⁴⁰ Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības pirmais sekretārs I.Pinksis un LKSJ Rēzeknes apriņķa otrais sekretārs V.Vesterovs.

⁴¹ Список работников Латвийской ЦСР, уехавших 26, 28 и 30 июня 1944 г. – LVA, 101.f., 6.apr., 26.–35.lpp.

daļas vadītāja J. Ostrova vadībā. Šajā grupā bija arī LK(b)P Rēzeknes apriņķa komitejas sekretārs L. Uljanovs, LK(b)P Jēkabpils apriņķa komitejas sekretāre M. Birkenfelde, LK(b)P Cēsu apriņķa komitejas sekretāre L. Zaļkalne (1899–?), LK(b)P Kuldīgas apriņķa komitejas otrais sekretārs J. Kapenieks, LK(b)P Jelgavas pilsētas komitejas sekretārs J. Straumītis, LK(b)P Bauskas apriņķa komitejas otrais sekretārs M. Bagrads.

Šajā grupā uz Rīgu devās arī Rīgas izpildkomitejas priekšsēdētājs Arnolds Deglavs (1904–1969), Jelgavas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieks R. Klekeris, Ventspils apriņķa komitejas priekšsēdētājs M. Kārklis un pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētājs E. Rozenbergs, Cēsu apriņķa izpildkomitejas priekšsēdētājs J. Bokmanis, Talsu apriņķa izpildkomitejas priekšsēdētājs J. Zommers, 26 mašīnu–traktoru staciju (MTS) direktori, prokurori, tiesneši, pat ēdnīcu pārziņi, oficianti, šoferi u.c. Spriežot pēc LK(b)P CK Kadru daļas vietnieka K. Ozoliņa izziņas, 1944. gada 26., 28. un 30. jūlijā uz atbrīvotās Latvijas PSR teritoriju nosūtīti 1143 ierēdņi, to vidū 878 (76,8%) LPSR leTK darbinieki, 14 (6,97%) centrālā aparāta un 25 (2,2%) tehniskie darbinieki.⁴²

Taču darbinieku sūtīšana no Maskavas turpinājās arī 1944. gada augustā. 1944. gada 1. augustā no Maskavas izbrauca Patērētāju biedrību savienības vadība ar priekšsēdētāju Putinu priekšgalā, 39 darbinieki Latvijas banka un 22 Finanšu ministrijas darbinieki. Vēlāk ieradās valsts mākslas ansamblis 39 cilvēku sastāvā, bet 1944. gada 7. augustā – 35 saimniecības darbinieki, atslēdznieki, galdnieki, mūrnieki un pat tipogrāfijas iesējēji. Starp iebrucējiem bija Reliģisko kultu pārvaldes priekšnieks V. Šeševs, Glavļa cenzors S. Pinls u.c.

7. tabulā redzams, ka 1944. gada 16.–31. augustā no Maskavas izbrauca 1966 LK(b)P CK iestāžu, Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes, pilsētu un apriņķu iestāžu, kā arī citu organizāciju darbinieki. Lielākā daļa no viņiem – 1533 (77,9%) izbrauca laikā no 1944. gada 26. jūlija līdz 1. augustam.⁴³ Visus no Maskavas ievedamo LK(b)P CK un Latvijas PSR pārvaldes darbinieku sarakstus apstiprinājis LK(b)P CK sekretārs LK(b)P CK Kadru daļas priekšnieka vietnieks K. Ozoliņš.

7. tabula

Latvijas K(b)P CK un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes operatīvo grupu izbraukšana uz Latviju 1944. gada augustā⁴⁴

N.p.k.	Izbraukšanas datumi no Maskavas	Cilvēku skaits
1.	1944. gada 1. augusts	397
2.	1944. gada 7. augusts	43
3.	1944. gada 8.–10. augusts	97
4.	1944. gada 11., 12. augusts	90
5.	1944. gada 14.–16. augusts	92
6.	1944. gada 17.–23. augusts	343
7.	1944. gada 24.–31. augusts	141
Kopā:		1203 (+1966)
Pavisam kopā:		3169

1944. gada jūlijā–augustā no Maskavas Latvijā tika ievesti 3169 vadošie darbinieki. Ja pieņem, ka katram darbiniekam bija caurmērā četri ģimenes locekļi un piederīgie,

⁴² Справка о составе работников уехавших 26, 28 и 30 июля 1941 г. на освобожденную территорию Латвийской ССР. – LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 36.–39.lp.

⁴³ LPE, 5., 2. – R., 1984. – 230.–231.lp.

⁴⁴ Avots: LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 40.–94.lp.

kuri ieradās vēlāk, tad kopējais pašreiz zināmais šai laikā ievesto cilvēku skaits pārsniedza 12 000, t.i., sešus pilnus pasažieru vilcienus.

1944. gada 18. jūlijā Sarkanarmijas Pirmā Baltijas fronte iegāja Latvijas teritorijā un 1944. gada 18. jūlijā ieņēma Zilupi un Šķauni, 23. jūlijā Ludzu, 25. jūlijā Dagdu, 27. jūlijā Rēzekni un Daugavpili. 1944. gada augustā Latvijas K(b)P desanta administrācija ieradās un sāka darbu Ludzā, bet vēlāk – Daugavpilī un Rīgā. 1944. gada 2. septembrī Latvijā sāka iznākt laikraksts "Cīņa". Arī radiofona darbinieki 1944. gada 1. jūnijā jauniecēltā LPSR TKP Radio informācijas un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja Jāņa Bumbiera (1890–1968) vadībā 1944. gada 11. septembrī ieradās Daugavpilī un 18. septembrī no šejienes atsāka savus raidījumus, kaut arī Rīgā vēl raidīja Latvijas radiofons.⁴⁵ LK(b)P CK vadībā un kontrolē 1944. gada 27. jūlijā sākās ielplānoto 70 000 Latvijas

Latvijas PSR IeTK
tautas komisāra
valsts drošības
pulkveža A. Sieka
1944. gada
3. augusta pilnīgi
slēpens ziņojums
Latvijas K(b)P
Centrālkomitejas
sekretāram
K. Ozoliņam par
875 IeTK darbinieku
nosūtīšanu uz
Latvijas PSR
atbrīvoto teritoriju.

СОД. СМЕР. ПО. 57

28

В ЦК КП(б) ЛАТВИИ тов. ОЗОЛИНУ — *инт*

Согласно Вашей просьбе сообщаем сведения о сотрудниках НКВД Латвийской ССР направленных на освобожденную территорию.

1. Направлено работников на освобожденную территорию Латвийской ССР. 875 человек

В том числе в освобожденные уезды:

1/ ДАУГАВПИЛС	всего — 67 человек,
в том числе оперсостава	32 — " "
технич. состава	35 — " "
2/ ЛУДЗА	всего — 25 человек
в том числе оперсостава	15 — " "
технич. состава	10 — " "
3/ РЕЗЕКНЕ	всего — 24 человека
в том числе оперсостава	13 — " "
технич. состава	11 — " "
4/ АБРЕНЕ	всего — 25 человек
в том числе оперсостава	15 — " "
технический состав	10 — " "
5/ БАУСКА	всего — 6 человек
в том числе оперсостава	6 — " "
технич. состав	— " "
6/ ЕЛГАВА	всего — 22 человека
в том числе оперсостава	13 — " "
технич. состав	9 — " "
7/ ИЛУКСТА	всего — 11 человек
в том числе оперсостава	11 — " "
технич. состав	— " "
8/ ТУКУМ	всего — 8 человек
в том числе оперсостава	8 — " "
технич. состав	— " "

2. Работники переносного аппарата, а также назначенные в другие уезды, еще не освобожденные от неманго-сталистски захватчиков используются на работе в освобожденных уездах.

ЗАМ. НАРКОМ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
ПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (С.И.Е.К.С.)

8 августа 1944 года

гор. Москва.

18 0381-1.

⁴⁵ Visvaldis Grūbe. Latvijas Radiofons no 1944. līdz 1991. gadam // Latvijas Radio – 75. – R., 2000. – 88. lpp.

iedzīvotāju mobilizācija Sarkanarmijā,⁴⁶ no kuriem aizgāja bojā 54 000. LK(b)P CK pieņēma lēmumu par Sarkanarmijas sabombardētās Rēzeknes pilsētas atjaunošanu, postījumus saucot par "vācu fašistiskajām zvēribām".⁴⁷ Latvijā 1944. gadā ievestās PSRS totalitārā komunisma režīma būtiska sastāvdaļa bija cīņa pret "šķiras ienaidniekiem", "tautas ienaidniekiem", "dzimtenes nodevējiem", ko VK(b)P CK bija uzdevusi īstenot PSRS VDTK, IeTK un Sarkanarmijas struktūrām.

Kā viena no pēdējām PSRS partizānu desantgrupām Lubānas–Madonas mežos II LPB bāzē 1944. gada jūlijā nolaidās PSRS VDTK 4. pārvaldes orggrupa, par kuru bija vienojies Latvijas PSR VDTK tautas komisārs A. Noviks un LPK štāba priekšnieks A. Sproģis.⁴⁸ Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisāra vietnieks valsts drošības pulkvedis Alberts Sieks (1899–?) 1944. gada 3. augusta pilnīgi slepenā ziņojumā LK(b)P CK operatīvās grupas vadītājam Kārlim Ozoliņam rakstīja, ka uz Latviju nosūtīja 878 čekistus,⁴⁹ t.i., veselu čekistu pulku "čekistiskai nodrošināšanai". No iesūtītajiem čekistiem 188 (21,4%) strādāja "atbrīvotajos" apriņķos, bet 690 čekisti (78,6%) līdz 1945. gada maijam darbojās Rīgā.

Sevišķas aktivitātes otrreiz okupētajā Latvijā veica Sarkanarmijas drošības un pretizlūkošanas dienests "Nāvi spiegiem" ("Smerš").⁵⁰

8. tabula

PSRS partizānu sadalījums pēc apvienošanās ar Sarkanarmiju 1944. gada jūlijā–augustā⁵¹

N.p.k.	Iestāde	Pieprasīto skaits	Piešķirto skaits	% no kopskaita
1.	Latvijas K(b)P CK	30	30	43,4
2.	LĻKJS CK	36	32	
3.	Latvijas PSR IeTK	388	392	
4.	Latvijas PSR Prokuratūra	4	44	
5.	Latvijas PSR TKP	3	3	
6.	LK(b)P Daugavpils apriņķa komiteja	22	22	49,8
7.	LK(b)P Ludzas AK un izpildkomiteja	27	27	
8.	Abrenes AK un izpildkomiteja	169	169	
9.	Madonas AK un izpildkomiteja	20	20	
10.	Valkas AK un izpildkomiteja	59	59	
11.	Valmieras AK un izpildkomiteja	60	60	
12.	Rēzeknes AK un izpildkomiteja	15	15	
13.	Jēkabpils AK un izpildkomiteja	31	31	
14.	PSRS LPSR Sakaru tautas komisariāts	32	32	
15.	Robežapsardzības karaspēks	7	7	
16.	SA Otrās Baltijas frontes "Smerš"	13	13	
17.	SA GŠ Izlūkošanas pārvalde	27	23	
18.	Uz mājām	52	52	
19.	Hospitāļos	37	37	
20.	Latvijas partizānu kustības štābs	106	106	
21.	Apriņķu kara komisariātos iesaukšanai SA	1101	1101	
	Kopā:	2239	2235	100

⁴⁶ О ходе призыва в Красную Армию военнообязанных в Лудзенском, Резекненском и Абренском уездах. (Прот. № 5 ЦК КП(б) Латвии от 7 июня 1944 г., 74–65).

⁴⁷ О восстановлении разрушенного города Резекне. (Прот. ЦК КП(б)Л от 21.XI 44. г., 86–11).

⁴⁸ Переписка с НКГБ и Смерш по кадровым вопросам 1.I 44–20.VIII 44. – LVA, 302.f., 2.apr., 61.l., 23.lp.

⁴⁹ LVA, 101.f., 6.apr., 6.l., 57.lp. Pielikumā dokuments Nr. 1.

⁵⁰ А Будков. Из истории разведки контрразведки на кануне и в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. // Учебно методическое пособие. – Орел–Курск, 2001–2002. Сикāk: Органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. – М., 1995.

⁵¹ Сведения на нелегальные запросы от наркомов и местных властей Латв. ССП о выделении в их распоряжение для постоянной работы в сети Народного хозяйства партизан ЛЦ ПД. – LVA, 302.f., 2.apr., 82.l., 29. un 37.lp.

СВЕДЕНИЯ

на поступившие запросы от Наркоматов и местных властей Латвийской ССР об выделении в их распоряжение, для использования на работах в системе Народного хозяйства, партизан Латвийского Штаба партизанского движения, вышедших из тыла врага и соединившихся с частями Красной Армии.

Наименование организаций	Количество запрошенных людей	Количество выделенных людей.
ЦК КД/б/ Латвии	30 чел	30 чел
ЦК ЛКСМ Латвии	26 "	22 "
НКВД Латвийской ССР	388 "	392 "
Прокуратура Латв. ССР	4 "	3 "
СНК Латвийской ССР	3 "	3 "
Двинскому УКОМУ	22 "	23 "
Лудзенскому УК и УИКА	27 "	27 "
Абренский УК и УИКА	169 "	169 "
Валкскому УК и УИКА	59 "	59 "
Резекненскому УК и УИКА	15 "	15 "
Екабпилскому УК и УИКА	31 "	31 "
НКВД	3 "	3 "
Управлению Наркомсвязи СССР по Латвийской ССР	32 "	32 "
Погранвойска НКВД	7 "	7 "
Итого	826 "	815 "

PSRS partizānu sadalījums darbā Latvijas PSR okupācijas varas iestādēs 1944. gada augustā.

Liels papildinājums VK(b)P CK Latvijā iesūtītajam administratīvajam aparātam bija 1944. gada jūlijā un augustā, kad līdz ar Sarkanarmiju Ludzā, Rēzeknē un citās vietās ieradās apmēram 2500 PSRS partizānu un specvienību karotāju. Kā redzams no Latvijas partizānu kustības štāba (LPKŠ) sarakstiem, 2235 vīrus norīkoja jaunā darbā, iedalot divās lielās grupās. 1944. gada pirmajā pusē jaunpienākušo 1101 (49,1%) partizānu, t.i., galvenokārt bijušos Sarkanarmijas gūstekņus, krievu bēgļus, "zaļos leģionārus", nosūtīja apriņķu kara komisāru rīcībā ieskaitīšanai Sarkanajā armijā. Turpretim 903 (40,8%) īstie pārbaudītie partizāni, kuri kā Sarkanarmijas sastāvdaļa tika desantēti vai iepludināti Latvijā, tika norīkoti atbildīgos amatos. Tādējādi no 4072 VK(b)P CK iesūtītajiem ierēdņiem 903 (22,1%), t.i., gandrīz katrs ceturtais, bija PSRS partizāns. 8. tabulā redzams, ka 62 (6,9%) PSRS partizāni aizgāja strādāt LK(b)P CK un LČKJS. 435 (48,2%) tika nosūtīti uz LK(b)P pilsētu un apriņķu komitejām un izpildkomitejām. 392 (43,4%) PSRS partizānus pārcēla pastāvīgā darbā LPSR IeTK. Tātad 1270 cilvēki Latvijas PSR okupācijas administrācijā bija čekisti (31,4%), kuriem darba bija pilnas rokas.

**Latviešu bēgļi
Vidzemē 1944. gada
vasarā.**

Pirmpublicējums.
Okupācijas muzejs.

**Latviešu bēgļi
Vidzemē pie
Aiviekstes
1944. gada vasarā.**

Pirmpublicējums.
Okupācijas muzejs.

Jau sākot ar 1943. gadu, PSRS organizēja 46 pārbaudes filtrācijas nometnes ar trīs nodaļām, līdz 1945. gadam aptverot visu Baltiju.⁵² Pārbaudes filtrācijas nometņu centrs atradās Tallinā – PFL0316, bet nodaļas – visā Baltijā. Ar 1944. gada 16. oktobra PSRS IeTK pilnīgi slepeno pavēli Nr. 001271 nodibināja Vācijas kara gūstekņu Rēzeknes nometni Nr. 291 un Daugavpils nometni Nr. 292 un apstiprināja to štatus. Nedaudz vēlāk nometnes nodibināja Kuldīgā (Nr. 351), Tukumā (Nr. 352), Pāvilostā (Nr. 353), Saldū (Nr. 354), Stendē (Nr. 355) un Ventpilī (Nr. 350). Latvijā atjaunoja arī 10 cietumus, vairākus pārsūtīšanas cietumus, desmitus iepriekšējā ieslodzījuma cietumus pilsētās un apriņķos. Visas minētās nometnes, cietumi bija pakļauti PSRS IeTK nodaļai “Latlags” (Латлар).⁵³ Krievijas Gulaga impērija okupēja Latviju. Līdz ar boļševiku okupācijas varu Latvijā tika ieviests šis totalitārās sistēmas elements – t.s. speckontingents, kas PSRS 1929.–1953. gadā veidoja 32 miljonus nosodīto, no tiem 18 miljoni atradās nometnēs.⁵⁴

⁵² Дислокация на территории Союза ССР проверочно фильтрационных лагерей и пунктов. – КРВА, Р-9408.ф., 1.апр., 28.л.

⁵³ LPSR IeM arhīvs, 1.f., 3.apr., 1-a, 4. un 5.l. (1994).

⁵⁴ А. Б. Сузов. Системный элемент советского общества в конце 20-х – начале 50-х годов – спецконтингент. // Вопросы истории. – М., 2004. – Nr. 1, 125.–134.lp.

Čekas nodrošināšanas darbu Latvijā veica PSRS leTK karaspēka 5. speciālo uzdevumu divīzija (apmēram 10000 viru) ģenerāļa Pjotra Leontjeva vadībā, kura 1944. gadā pēc pirmās un otrās Baltijas frontes virzījās Latvijā.⁵⁵ Šīs divīzijas 143. pulks, kā rakstīja savā 1944. gada 25. septembra ziņojumā no Valmieras: "Izpildīja pienākumus, atjaunojot padomju varu Sarkanarmijas atbrīvotajos rajonos."

Jāņa Riekstiņa pētījums liecina, ka, iespējams, visu šo PSRS spēka struktūru "tīrīšanas" darbību vadīja PSRS leTK–VDTK operatīvie sektori. Tikai līdz 1944. gada 1. decembrim LPSR leTK darbinieki bija arestējuši 4914 cilvēkus, bet operatīvajā uzskaitē ņēmuši 23 324 cilvēkus.⁵⁶

Latvijā tika ievesti cilvēki ar bolševistiskām vai impēriskām ilūzijām arī no 1941. gada emigrantu vidus. Kaut arī VK(b)P CK 1944. gada jūlijā–augustā iesūtīto 4072 vadošo darbinieku skaitam totalitārā komunisma valstī bija daudz lielāka nozīme nekā valsts ierēdņiem demokrātiskajā Latvijā, taču arī iesūtīto vadošo darbinieku skaits bija pietiekams, lai okupācijas pārvaldi pārņemtu savās rokās. 1931. gadā Latvijā bija 8867 (nerēķinot skolotājus, kalpotājus u. c.) valsts ierēdņi, t. i., 4,7 valsts ierēdņi uz 1000 iedzīvotājiem.⁵⁷ Tas nozīmē, ka VK(b)P CK 1944. gada jūlijā–augustā tikai pēc apstiprinātiem sarakstiem iesūtīja 45,9% valsts ierēdņu. Ja pieņem, ka 1941. gadā uz PSRS aizbēga 50 000 cilvēku, tai skaitā 12 000 latviešu, tad Latvijā 1944. gada administratīvi politiskā desanta ietvaros atgriezās katrs desmitais. Taču patiesībā lielākā daļa no okupācijas pārvaldes bija Krievijas latvieši un krievi. 1944. gada 16. augustā no plkst. 22 līdz 23.20 Josifs Staļins (1878–1953) pieņēma Antanas Snečkus (1903–1974), Jāni Kalnbērziņu, Nikolaju Karotamu (1901–1969), Klementu Gotvaldu (1896–1953),⁵⁸ sniedzot viņiem visaugstāko svētību Maskavas koloniālajā administrācijā. Maskavas okupācijas vara 1944. gadā neuzticējās nevienam cilvēkam, kurš bija atradies vācu okupētajās teritorijās, izņemot pašas iesūtītos ļaudis. Tāpēc Maskavas palīdzība "ar kadriem" no vecajām republikām turpinājās.

1945. gadā ar VK(b)P CK sekretāra savienoto republiku kompartijas jautājumos Georgija Maļenkova (1902–1988) 1945. gada 18. maija rīkojumu par Latvijas PSR TKKP priekšsēdētāja vietnieku nosūtīja Matisu Plūdoni.⁵⁹

Potenciāli nepaklausīgās neaustromslāvu minoritātes PSRS pagājušā gadsimta 30. gados iznīcināja, bet paklausīgo latviešu daļu 1944. gadā pārcēla uz Latviju VK(b)P diktatūras ārējai latviskošanai, sekojot principam – nacionāls pēc formas, sociālistisks pēc satura. Taču uzticamu latviešu bija palicis maz. Tāpēc, salīdzinot ar tūkstoti 1940.–1941. gadā Latvijas PSR iesūtīto latviešu tautības ierēdņu, 1944. gadā iesūtītās okupācijas administrācijas, īpaši PSRS partizānu rindās, bija daudz krievu.

VK(b)P CK ievestās Latvijas PSR administrācijas darbinieki, kaut arī tiem nereti bija latviešu uzvārdi, tāpat kā krievu ierēdņi, nepārvaldīja latviešu valodu. Daudzi administrācijas pārstāvji ne tikai nebija speciālisti sava darba jomā, bet sazinājās ar iedzīvotājiem ar tulku palīdzību. LK(b)P CK birojs jau 1944. gada 7. decembrī pieņēma lēmumu "Par latviešu valodas mācīšanos Latvijas PSR iestāžu, organizāciju un uzņēmumu darbiniekiem, kuri nepārvalda latviešu valodu". Šajā lēmumā bija uzdots līdz 1945. gada 1. janvārim organizēt latviešu valodas kursus divas reizes nedēļā pa divām stundām no rīta un vakaros. Tāpat LK(b)P CK birojs uzdeva Latvijas PSR Izglītības ministrijai izstrādāt

⁵⁵ H. Strods. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. I. – R., 1996.

⁵⁶ Jānis Riekstiņš. Slepnie Latvijā "tīrītāji". // Latvijas Avīze. – 2004. g. – 13. septembri. – 10. l.p.

⁵⁷ Latviešu konversācijas vārdnīca. 54. burtnīca. – Rīga, 1935. g. – 13750.–1351. sleja.

⁵⁸ Исторический журнал. – М., 1996. – Nr. 4. – 84. l.p.

⁵⁹ LVA, 155000.f., 2.apr., 3822.l., 9.l.p.

programmu un mācību grāmatu latviešu valodā. LK(b)P pilsētu, apriņķu un rajonu komitejām bija uzdots kontrolēt un sniegt palīdzību visiem, kuri mācās latviešu valodu.⁶⁰ Kaut arī šis lēmums palika uz papīra, tas liecina, ka LK(b)P ievestajai administrācijai bija jāstopas arī ar starpkultūru grūtībām.

LK(b)P CK 1944. gada rudenī veica lielu darbu administrācijas izvietojumā, apsargāšanā, uzturēšanā un privileģēšanā. Ievestās administrācijas un armijas izmitināšanai Rīgā un apriņķos izmantoja apmēram 50 000 dzīvokļus, ko bija atstājuši apmēram 200 000 bēgļi, kuri, tuvojoties Sarkanarmijai, bija devušies bēgļu gaitās uz rietumiem. Jaunā administrācija ieņēma arī nošauto ebreju dzīvokļus, kuros bija mitinājušies okupācijas varas pārstāvji. Tā kā daudziem bēgļiem dzīvokļos bija atstāta kustamā manta, uzraugi (tuvākie kaimiņi, radi u.c.) no šiem dzīvokļiem bija spiesti izvākt liekās mēbeles un izvietot Vecrīgā kādās piecās noliktavās sadalīšanai tiem, kuri ieradušies no Padomju Savienības.

1944. gadā, pastāvot kartīšu sistēmai un pārtikas trūkumam (arī bada dēļ Krievijā), svarīgu vietu ieņēma LK(b)P CK okupācijas administrācijas privileģēšana. Jau Daugavpilī 1944. gada 27. oktobrī Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālā komiteja un Latvijas PSR Ministru padome pieņēma lēmumu "Par limitu noteikšanu un pagaidu nomenklatūras apstiprināšanu uz papildu pārtiku Latvijas PSR tautas komisariātos, iestādēs, pilsētās un apriņķos".⁶¹ Kā redzams 9. tabulā, nomenklatūrā iekļāva 6665 Rīgas, apriņķu un rajonu vadošos darbiniekus, no kuriem 3973 (59,6%) bija LK(b)P aparāta darbinieki (sk. 9. tabulu). Tas nozīmēja, ka par savu rīcību nomenklatūra atbildēja tikai LK(b)P CK un kļuva par jaunu valdošo šķiru.

9. tabula

Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas pagaidu nomenklatūra 1944. gada oktobrī.⁶²

	Rīgā	%	Apriņķos, rajonos	%
I kategorija (A)	950	28,7	313	11,3
II kategorija (B)	1005	29,6	970	34,9
III kategorija	1437	42,3	1490	53,7
R-4 ⁶³	3392	100	2773	100
Kopā:	6702	—	3763	—

Atbilstoši ieņemamajam amatam nomenklatūru sadalīja trijās kategorijās, turklāt vislabākā apgāde bija pirmajai nomenklatūras kategorijai, kurai izsniedza A kategorijas (līters A) kartītes. Ar tām par palētinātu cenu speciālajos, kā tautā teica – litera –, veikalos varēja saņemt produktus un citu sadzīvē nepieciešamo. Pie pirmās grupas piederēja LK(b)P CK sekretāri, viņu vietnieki, nodaļu un sektoru vadītāji, instruktori, LK(b)P CK šifrētāji, prokuratūras priekšsēdētāji, viņu vietnieki, VLKJS sekretāri un nodaļu vadītāji, LPSR Augstākās Padomes deputāti, tautas komisāri, LPSR Tautas Komisāru Padomes vadītāji, Liepājas, Rīgas, Ventspils ostu kapteiņi.

Nomenklatūras otrās grupas darbinieki saņēma "līters B" kartītes. Viņi Rīgā (restorāns "Esplanāde" u.c.) specēdnīcās faktiski par brīvu varēja saņemt pusdienas. Pie šīs kategorijas piederēja arī vecie bolševiki ar partijas stāžu līdz 1917.gadam, bet viņu specēdnīcas sauca par veco bolševiku restorāniem.

⁶⁰ LVA, 101.f., 3.apr., 13.l., 64.lp.

⁶¹ LVA, 101.f., 3.apr., 16.l., 10. un nākamās lapas.

⁶² Временная номенклатура руководящих работников партийных, советских, комсомольских и других имеющих право на дополнительное питание. – LVA, 101.f., 3.apr., 16.l., 10.–14.lp.

⁶³ Tā dokumentā.

Nomenklatūras trešās grupas ļaudis saņēma pusdienas. Pie "R-4" piederēja zemākas kategorijas okupācijas varas ierēdņi – aprīņa izpildkomiteju nodaļu vadītāji un viņu vietnieki, aprīņa arodbiedrību komiteju instruktori, lielāko uzņēmumu grāmatveži. Tā PSRS okupācijas administrācija Latvijā bija ne tikai politiski, bet arī saimnieciski privileģēta okupācijas valdošā šķira.

10. tabula

LK(b)P CK, aprīņu un pilsētu rajonu darbinieku nomenklatūras specapgāde 1944. gada 27. oktobrī⁶⁴

	LK(b)P CK	Aprīņu un rajonu komitejas
I (A)	78	950
II (B)	50	1065
III (R-4)	35	1437
Kopā:	163	3810

VK(b)P CK okupācijas administrācijas izglītība, profesionālais līmenis un boļševiku partijas biedru īpatsvars šajā iesūtītajā kontingentā ir turpmāko pētījumu uzdevums. Taču jau tagad no LK(b)P CK dokumentiem skaidrs, ka lielākā daļa no boļševiku administrācijas nepārzināja Latvijas apstākļus un bija bez augstākās speciālās pamatizglītības – tā spēja darboties tikai ar okupētājvalsts atbalstu un Latvijas plašo kaktu propagandas spiedienu.

Tūlīt pēc LK(b)P CK ierašanās Ludzā 1944. gada 25.–26. augustā tās ideologs A. Pelše LK(b)P CK plēnumā paziņoja savu vadošā okupanta kredo, kas tika ievērots.

Mums jāsakļauj masas ap mūsu boļševistisko partiju, ap biedru Staļinu... Mums nepieciešama tēze par to, ka latviešu tauta par savu eksistenci ir parādā lielajai krievu tautai, ko nepieciešams plaši propagandēt masās. Ja Aleksandrs Nevskis 1242.gadā nebūtu sagrāvis teitoņus uz Peipusa ezera ledus, ja Ivans Bargaiss nebūtu devis sagraujošu triecienu Livonijas ordenim, pēc kura tas vairs neatzīrga, ja Latvija savā laikā nebūtu pievienota Krievijai un, beidzot, ja nebūtu lielās krievu tautas palīdzības šajā karā, tad latviešus būtu piemeklējis tāds pats liktenis, kāds bija senajiem prūšiem... Ja tu esi komunisti, ja tu esi lielās Ļeņina–Staļina partijas biedrs, tad zini, par visu tev vajag atbildēt ar Ļeņinisku darbu, ar istu staļinisku darbu.⁶⁵

LK(b)P ieņēmumu un izdevumu budžeta pētījumi LK(b)P arhīvā pierāda, ka pēckara gados VK(b)P CK savu instalēto partiju finansēja no PSRS valsts budžeta līdzekļiem, tai piešķirot līdz 98% no gada ienākumiem.⁶⁶ Latvijas PSR "vadošā un virzošā spēka" tiešie vadītāji bija VK(b)P CK nodaļa sakariem ar savienoto republiku boļševiku partijām. Ar 1946.gada 13.aprīļa VK(b)P Politbiroja lēmumu par pienākumu sadali starp VK(b)P CK sekretāriem G. Maļenkovam (1902–1988) oficiāli tika uzdota "savienoto republiku kompartiju vadība",⁶⁷ kaut arī šos pienākumus viņš izpildīja jau agrāk. Taču LK(b)P vadību tikai no Maskavas VK(b)P CK Politbirojs uzskatīja par nepietiekamu.

1944.gada 3.novembrī VK(b)P CK pieņēma lēmumu "Par Latvijas PSR partijas organizācijas uzdevumiem politiskā darba jomā". Divi LK(b)P CK plēnumi apsprieda Maskavas uzdevumus, kaut arī lielāko daļu savu uzdevumu Kremlis nemaz neprasīja apspriest, bet uzdeva nekavējoši izpildīt. Vēl visa Latvijas teritorija nebija okupēta, kad

⁶⁴ LVA, 101.f., 3.apr., 16.l., 11.–15.lp.

⁶⁵ A. Pelše. Par pasākumiem masu politiskā un kultūras, izglītības darba organizēšanā (izvilkumi no LK(b)P CK 1944.gada 25.–26.augusta plēnuma referātu stenogrammas Ludzā). – LK(b)P CK partijas arhivs, 101.f., 3.apr., 5.l., 62.–64.lp.

⁶⁶ H. Strods. Kremļa injekcijas./Mājas Viesis. – 2003.g.

⁶⁷ Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhivs, 17.f., 3.apr., 1057.l., 2.–4.lp.

Latvijas PSR vadība un 3. Baltijas frontes kara padome mitiņā Rīgā, 1944. gada 22. oktobrī.
Latvijas Kara muzejs.

1944. gada 27. decembrī V. Maļenkovs līdztekus citām valstīm – Igaunijai, Lietuvai un Moldāvijai – lūdza J. Staļinu apstiprināt VK(b)P biroju Latvijā piecu cilvēku sastāvā. Uz VK(b)P CK Latvijas biroja dibināšanas dokumenta saglabājusies rezolūcija “Izrakstu nosūtīt tikai b. Maļenkovam” liecināja, ka “Latvijas PSR partija un valdība” šo lēmumu nebija lasījusi. Par Latvijas biroja priekšsēdētāju, t.i., Maskavas vietvaldi Latvijā, apstiprināja N. Šataļinu, bet par vietnieku – F. M. Butovu, par locekļiem – A. N. Babkinu, J. E. Kalnbērziņu un V. T. Lāci. A. Butovs bija VK(b)P CK Kadru pārvaldes priekšnieka vietnieks, savukārt valsts drošības 3. ranga komisāru un vēlāk ģenerālleitnantu A. N. Babkinu ieteica L. Berija un Merkulovs kā pieredzējušu čekistu.⁶⁸ Viņš bija PSRS TKP VDTK–leTK pilnvarotais pārstāvis Latvijas PSR laikā no 1944. gada 22. marta līdz 1946. gada 10. martam.⁶⁹ LK(b)P CK otrā sekretāra pienākumus līdz 1947. gadam pildīja VK(b)P CK Latvijas biroja priekšsēdētājs.

Tātad Latvijas Komunistisko (boļševiku) partiju un tai pakļautos drošības orgānus 1944.–1947. gadā vadīja VK(b)P CK iecelts VK(b)P CK Latvijas birojs.⁷⁰ VK(b)P CK apstiprināja instrukciju biroja darbībai. Tā noteica, ka “VK(b)P CK Latvijas biroja lēmumi ir saistoši Latvijas K(b)P CK”⁷¹ (4.§). Birojam bija uzdots “enerģiska pasākumu veikšana, lai darītu galu buržuāzisko nacionālistu un citu pretpadomju elementu darbībai” (5.§). VK(b)P CK Latvijas biroja dokumentos Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvā (bijušais PSKP CK Centrālais arhīvs) saglabājušies materiāli liecina, ka birojs veica LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP (MP) tiešās vadības un kontroles funkcijas triju gadu garumā.⁷²

⁶⁸ KVSPVA, 17.f., 163.apr., 1432.l., 13.–15.lp.; publicēts “Pakta zona”. – R., 2004. – 162.–163.lpp.

⁶⁹ Кто руководил НКВД 1934–1941. – М., 1999. – 97.lpp.

⁷⁰ Pakta zona. // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2003. – R., 2004. – Dok. Nr. 29. – 163.lp.

⁷¹ Turpat. – 163.lp.

⁷² KVSPVA, 600.f.

Latvijas iedzīvotāju viedokli pret bolševiku režīma atjaunošanu 1944. gadā ļoti spilgti izteica neatkarīgās Latvijas vēstnieks ASV Alfreds Bilmanis (1887–1948).⁷³ 1944. gada oktobrī laikraksts "Evening Star" publicēja Latvijas sūtņa ASV Dr. A. Bilmāņa vēstuli, kurā viņš norādīja, ka, izņemot 150 Latvijas komunistus, visi Latvijā noraida bolševiku kundzību, kura saglabās verdzību un, iespējams, "vedīs pie pilnas iznīcības". Šo sūtņa domu apstiprināja visa Latvijas okupācijas un jo sevišķi pretošanās kustības vēsture, kaut arī netrūka malā stāvētāju un kolaborantu.

Latvijas administrācijas sagatavošana Maskavā un iesūtīšana no PSRS okupētajā Latvijā Sarkanarmijas ieroču aizsegā bija rupjš Latvijas suverenitātes un cilvēktiesību pārkāpums. Latvijas okupācija un okupācijas administrācijas ieviešana deva pilnas tiesības Latvijas tautai pretoties okupācijas administrācijai.

Kaut arī bolševiku okupācijas gados par bolševiku partijas vēsturi Latvijā uzrakstīts daudz, tomēr bolševiku partijas biedru skaits Latvijā otrās bolševiku okupācijas sākumā šajos darbos parasti tika noklusēts. Pašreiz pieejamie materiāli liecina, ka bolševiku partijas biedru skaits bija 408 biedri un 145 kandidāti, t.i., 13,7% no okupācijas administrācijas. Bolševiku partijā bija 9 (1,6%) zemnieki. 1944. gada oktobrī Latvijā bija uzskaitīti 1484 bolševiki. 1945. gada 1. janvārī, kad LK(b)P CK uzskaitē bija uzņemti okupētās Latvijas 13 apriņķos dislocētie Sarkanarmijas un okupācijas iestāžu biedri, Latvijā bija 2624 bolševiki, no kuriem 1053 (37,6%) bija latvieši. Sevišķi mazs LK(b)P latviešu bolševiku skaits bija Viļakas un Ilūkstes apriņķos (15–17%).

11. tabula

Latvijas K(b)P sastāvs 1944. gada septembrī⁷⁴

N.p.k.	Skaits	Biedri	Kandidāti	Kopā
1.	Bolševiku skaits	408	145	553
2.	Partijas organizācijas	43	3	46
3.	Jaunorganizācijas	18	–	18

Sekojojot VK(b)P CK uzdevumam, pēc gada (1945. gada 3. decembrī) LK(b)P sekretārs VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam uzrakstīja slepenu ziņojumu par VK(b)P CK 1944. gada 3. novembra lēmuma izpildi un stāvokli republikā.⁷⁵

J. Kalnbērziņš ziņoja, ka bolševiku skaits Latvijā 1944. gada 31. decembrī bija 2236 cilvēki,⁷⁶ kas bija ievesti Latvijā no PSRS.

Otrkārt, J. Kalnbērziņš skaidroja, ka gada laikā LK(b)P uzņemti 1400 bolševiku, ieskaitot ievestos un Sarkanarmiju. Tātad kopā LK(b)P būtu jābūt 3636 bolševikiem. Taču J. Kalnbērziņš ziņoja G. Maļenkovam, ka LK(b)P 1945. gada 3. decembrī esot 10 611 bolševiki. Tā kā no 10 611 bolševikiem kopā ar bijušajiem sarkanajiem partizāniem apmēram 1500 bija vietējie (14,1%), tad lielākā daļa – apmēram 9000 (85%) bolševiku bija Sarkanarmijas krievu virsnieki un karavīri. Tā arī Latvijā tika īstenots minētais Politbiroja 1939. gada 1. oktobra lēmums par ukraiņu un baltkrievu komunistu ieviešanu no Sarkanarmijas. Tikai Latvijā šis ieviedums bija krietni lielāks – nevis 3800, bet gandrīz trīs reizes lielāks – 9000.

⁷³ Latvijas PSR ārlietu ministra P. Valeskalna 1945. gada aprīļa ziņojums VK(b)P CK Latvijas orgbiroja priekšsēdētājam V. N. Šataļinam. – LVA, 270.f., 1.s apr., 129.l., 4.lp.

⁷⁴ Статистический отчет КП(б) Латвии 1944 г. – LVA, 101.f., 6.apr., 34.l., 1.lp.

⁷⁵ LVA, 101.f., 8.apr., 1.l., 186.–192.lp.

⁷⁶ Turpat. – 189.lpp.

Treškārt, J. Kalnbērziņš ziņoja, ka laukos organizētas 1432 ciema izpildkomitejas un vadītārdarbā uz laukiem nosūtīti 326 strādnieku. 1272 no izpildkomiteju darbiniekiem beiguši īslaicīgos kursus. "Lai padomju aparātu attīrītu no naidīgiem elementiem," rakstīja J. Kalnbērziņš, "LK(b)P CK pašreiz veic apriņķu kadru pārbaudi. 15 apriņķos darbs jau pabeigts. Rezultātā no padomju aparāta padzīti 157 cilvēki, sveši un tādi, kuri nepelna politisko uzticību. Viņu vietā izvirzīti jauni pārbaudīti kadri."⁷⁷

1944. gadā ievestā VK(b)P CK administrācija oficiāli bija staļiniska. Nevienam no viņiem 1944. gadā neuzstāja par Latvijas valsts atjaunošanu. Taču ilgāka vai īsāka viņu dzīve PSRS un Latvijas PSR sovjetizācija, kuru pavadīja kolonizācija un rusifikācija, veidoja apstākļus, ka tieši no Maskavas ievestajiem ierēdņiem 50.–60. gados veidojās Latvijas nacionālkomunistu kustība. Starp viņiem bija Eduards Berkļavs, Vilis Krūmiņš, Aleksandrs Nikonovs, Vilis Samsons u.c.

Impērijas nereti gājušas bojā, to provincēm attīstībā panākot impērijas centrālo daļu. Tāpēc PSRS impērijas ekspansija eiropēiskajā Baltijā, Somijā, Polijā 1939.–1940. gadā un 1944.–1945. gadā bija šai impērijai bīstama. Šo bīstamību impērija Baltijā centās novērst, iznīcinot tās eliti 1941. un 1949. gadā, kā arī mēģinot trīs nācijas izšķīdināt, tās kolonizējot ar valdītājas nācijas iecelotājiem. Taču šie procesi nespēja kavēt Baltijas eiropēiskuma atdzimšanu. Triju nāciju pamatsastāvs apstrīdēja totalitāro bezstarpnieka vienpartijas administrāciju, okupācijas varas sakrālo raksturu un impērijas nācijas dominēšanu. Boļševiku totalitārās impērijas stiprākie balsti Baltijā sāka ļodzīties pirmie, veicinot impērijas sabrukuma ķēdes reakciju.

Secināms, pirmkārt, ka Latvijas PSR okupācijas valdība pilsētu un apriņķu administrāciju VK(b)P CK sagatavoja un apmācīja Maskavā jau 1943.–1944. gadā un 1944. gada jūlijā–augustā 4000 cilvēku sastāvā iesūtīja un instalēja Latvijā un pakļāva Maskavai.

Otrkārt, VK(b)P CK administrācija Latvijā 1944. gadā tika privileģēta ne tikai saimnieciski, bet arī veidojot jaunu nomenklatūras valdošo šķiru.

Treškārt, Latvijas PSR okupācijas administrācijas vadībai 1944. gadā Maskavā nodibināja VK(b)P CK Latvijas biroju.

Ceturtkārt, Latvijas PSR 1944. gadā bija PSRS okupēta kaimiņvalsts ar koloniālu administrāciju.

⁷⁷ Turpat. – 190.lp.

Establishment of USSR Administration in Latvia in 1944

HEINRIHS STRODS

Latvia experienced three occupations in 1940, 1941 and 1944–45, two by the Communist USSR and one by the National Socialist Germany. All three totalitarian occupations took place as a result of open and secret international agreements by the major powers. In 1940, the occupation took place under the threat of military power, while in 1941 and 1944–45 it was by military invasion by two European totalitarian states – Nazi Germany and Communist USSR.

In 1940, the USSR occupation, with military backup, organized "free" elections in direct contravention of the Constitution of Latvia. Some 1000 upper level bureaucrats, trained in the USSR, were brought in.

In 1943–44, the USSR trained a complement of up to 5000 senior administrators and brought them into Latvia in 1944 right behind the military forces. These administrators constituted 45–50% of the most important bureaucrats both in cities and all counties. Some 30–40% of these administrators were members of the Soviet special forces and so-called partisans, who had participated in diversionary warfare in the area while it was under German occupation. These were in addition to the Peoples Commissariat of State Security (NKGB) operatives in the occupation army.

The research is based on archive materials of the Soviet Union Communist Party Central Committee in Moscow and those of its affiliate – the Central Committee of the Latvian Communist Party, on eyewitness accounts, as well as on other sources. It covers the formation of the administration, determination of its size, political loyalty tests and the bringing into Latvia of a number of groups in July–August 1944.

Although up to 200,000 Latvian citizens (10% of the population) had gone into exile in the West, the NKGB carried out purges, arresting up to 5000 people as politically suspect. The USSR administration in Latvia not only organised the transfer to Russia of the District of Abrene in eastern Latvia, but it also initiated rapid sovietisation in Latvia by setting up USSR structures and bringing in large numbers of USSR citizens. The new arrivals were part of the *nomenklatura* (Communist Party elite) who enjoyed political and socio-economic privileges.

Along with the establishment of the USSR occupation administration in Latvia, the USSR in 1944, in parallel with the military occupation, organised the annexation, incorporation and colonisation that continued up to 1991.

Dokumenti

4.20.186
95-940
Доклад
неисполнен
с. 10.11.87

Proletari visās valstīs, savienojieties!

**PĀDOMJU SAVIENĪBAS KOMUNISTISKĀ
PARTIJA**

**LATVIJAS KOMUNISTISKĀS PARTIJAS
CENTRĀLĀ KOMITEJA**

226190-Rīga, Kirova ielā 2

Tel. 321166

КОПИЯ

Proletarii vseh stran, soedinyaietsia!

**КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ СОВЕТСКОГО
СОЮЗА**

**ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
КОМПАРТИИ ЛАТВИИ**

226190-Рига, ул. Кирова, 2

Тел. 321166

№ _____

« _____ » ноября 19 87 г.

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС

ИН Ф О Р М А Ц И Я

о работе ЦК Компартии Латвии по срыву антиобщественных националистических проявлений 18 ноября 1987 г.

Зная, что идеологический противник решит использовать 18 ноября (день провозглашения в 1918 году временного буржуазного правительства Латвии) в провокационных целях, ЦК Компартии Латвии заблаговременно начал профилактическую работу по предотвращению возможных националистических проявлений. Конкретные её направления были рассмотрены на заседании бюро ЦК с участием первых секретарей горкомов и райкомов партии.

Извлекая уроки из событий 23 августа с.г., решили активно использовать для пропаганды весь арсенал имеющихся средств и возможностей. Главное состояло в том, чтобы довести до сознания коммунистов, партийного, комсомольского актива, всех трудящихся, что события 23 августа имели националистический, антисоветский, антирусский, прозападный характер. В этой работе приняли непосредственное участие члены бюро, ответственные работники аппарата ЦК Компартии Латвии, руководители министерств и ведомств, партийные и советские работники на местах. Особое внимание при этом обращалось на усиление работы с молодежью. В школах, профтехучилищах, техникумах и вузах было проведено по несколько специальных уроков и лекций, разъясняющих отдельные моменты установления и восстановления Советской власти в Латвии, формирования единого народнохо-

I. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas veidotā PSRS lielvalstiskā politika 1938.–1941. gadā (1.–7. dok.)	160	I. USSR Imperialistic Politics Directed by the All-Union Communist Party (Bolsheviks) 1938–1941 (Doc. 1–7)
II. Pretošanās PSRS okupācijai 1940.–1941. gadā (8.–10. dok.)	171	II. Resistance to Soviet Occupation 1940–1941 (Doc. 8–10)
III. Nacistiskās Vācijas okupācijas varmācības 1941.–1943. gadā (11.–18. dok.)	179	III. Repressive Acts of Nazi Germany 1941–1943 (Doc. 11–18)
IV. Tukuma apriņķa, Valmieras un Valkas apriņķu un pilsētu paš aizsardzības rīkojumi un pavēles 1941. gada jūlijā (19.–22. dok.)	196	IV. Self-Defence Decrees and Orders in Tukums District, Valmiera and Valka Cities and Districts July 1941 (Doc. 19–22)
V. Latvijas pilsoņi Vjatlaga soda nometnēs 1938.–1956. gadā (23.–29. dok.)	200	V. Citizens of Latvia in Vyatlag Prison Camps 1938–1956 (Doc. 23–29)
VI. PSRS okupācijas varas noziegumi Latvijā 1945.–1953. gadā (30.–33. dok.)	217	VI. Crimes Committed by USSR Occupation Power in Latvia 1945–1953 (Doc. 30–33)
VII. Latvijas iedzīvotāju masveida izvešana 1949. gada 25. martā (34.–35. dok.)	226	VII. Mass Deportation of Inhabitants of Latvia on 25 March 1949 (Doc. 34–35)
VIII. PSKP CK Prezidija, LKP CK un LPSR VDK apspriežu dokumenti 1956.–1988. gadā (36.–39. dok.)	231	VIII. Documents of Consultations among the Presidium of the Central Committee of the Communist Party of Soviet Union, the Central Committee of the Communist Party of Latvia and the KGB of Latvian SSR (Doc. 36–39)
IX. LKP CK cīņa pret ārzemju izbraukumiem (40.–42. dok.)	250	IX. Struggle of the Central Committee of the Communist Party of Latvia against Travel Abroad (Doc. 40–42)

Dokumenti

HEINRIHS STRODS

Vēsturnieku profesionālais secinājums: "Kas nav avotos, tā nav dzīvē"¹ arī šodien vēstures zinātnē ir spēkā, kaut arī okupācijas pagātnes notikumu rekonstrukcijai izmantoto vēstures primāro un sekundāro avotu klāsts paplašinājies (audio un video ieraksti, laika liecinieku atmiņu pieraksti u.c.). Taču okupācijas laiku izpētei, pirmkārt, joprojām trūkst nepieciešamo avotu (toreiz daudzus rīkojumu nodeva pa telefonu bez jebkādas dokumentācijas). Bez tam Latvijas okupācijas varu mantinieki Austrumos arī vairāk nekā desmit gadu pēc okupācijas beigām pētniekiem rūpīgi slēpj centrālo pārvaldes iestāžu arhīvus— galvenokārt savu noziegumu svarīgākās liecības. Otrkārt, vēstures pētīšanas pieredze apstiprina, ka vēsturiskos notikumus var lietišķāk attēlot un interpretēt tikai pēc zināma laika.

Ievērojot šos divus apstākļus, visās līdz šim izdotajās Gadagrāmatās mēs likām okupācijas laika vēsturei runāt pašai, runāt pašu okupācijas varu sastādītajos dokumentos. Šeit publicētie dokumenti runā noteiktu valodu un ir lielākoties pirmpublicējumi latviešu valodā. Publicētie dokumenti iegūti Latvijas, Krievijas un Vācijas arhīvos un muzejos. Tie aptver laika posmu no 1938.gada līdz 1988.gadam un liecina kā par PSRS totalitārā komunisma, tā Vācijas nacisma okupācijas laiku. Dokumenti sakārtoti deviņās hronoloģiskās un tematiskās iedaļās. Dokumenti Nr. 1–10 un 23–42 liecina par PSRS totalitārā komunisma, bet dokumenti Nr. 11–22 – par Vācijas nacistu okupācijas laiku. Dokumenti arheogrāfiski apstrādāti pēc "Jaunlaiku vēstures avotu publicēšanas noteikumiem".² Visus šeit publicētos dokumentus, izņemot Nr. 16 (Andrievs Ezergailis), 21 (Ojārs Stepens), 23–29 (V. Veremjevs), pēdējos desmit gados arhīvos sameklējis un izvēlējis šā krājuma sastādītājs. Visiem dokumentiem parindēs sniegti sastādītāja komentāri. Dokumentu publicēšana veicinās abu okupāciju varu, kā arī propagandas, cenzūras un pašcenzūras veidoto mītu pārvarēšanu un zinātniski pareiza okupācijas laika tēla veidošanu.

¹ "Quod non est in fonets, non est in mundo."

² Zur Edition Zeitgeschichtlichen Quellen.— Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland.— Stuttgart, 1975.— 136.—147.lpp.

I. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas veidotā PSRS lielvalstiskā politika 1938.–1941. gadā

1. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas Politbiroja 1938. gada 31. janvāra ļoti slepenais lēmums par neslāvu tautu ārpustiesas vajāšanas pagarināšanu.

Avots: Natālijas Gevokjanas publikācija "Pretplāni savas tautas iznīcināšanai" ("Встречные и планы по уничтожению собственного народа") // "Maskavas Ziņas" ("Московские Новости") – 1992. g. – 21.06. – Nr. 25. – 19. lp. No krievu valodas tulkojis Heinrihs Strods.

Ļoti slepeni

Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā Komiteja

1938. gada 31. janvārī
Biedram Ježovam

Izraksts no VK(b)P CK Politbiroja sēdes protokola Nr. 57

49–leTK jautājums

Atļaut lekšlietu tautas komisariātam līdz 1938. gada 15. aprīlim turpināt operāciju poļu, latviešu, vāciešu, igauņu, somu, grieķu, irāņu, harbiniešu, ķīniešu un rumāņu spiegu diversantu kontingentu sagraušanā kā ārvalstu pilsoņu, tā padomju pilsoņu starpā atbilstoši PSRS leTK pavēlēm. Saglabāt līdz 1938. gada 15. aprīlim šajā operācijā arestēto cilvēku ārpustiesas izskatīšanas kārtību neatkarīgi no pilsonības.

Uzdot PSRS leTK veikt analogisku operāciju un sagraut bulgāru un maķedoniešu kadrus – kā ārzemju pilsoņus, tā PSRS pilsoņus.

VK(b)P CK sekretārs
J. Staļins

2. dok. PSRS leTK Maskavas apgabala pārvaldes izmeklētāja valsts drošības majora A.P.Radzivilovska 1939. gada 10. aprīļa nopratināšanas protokola izraksts par latviešu pratināšanas metodēm čekas ieslodzījumā 1937.–1938. gadā.

Avots: faksimilpublikācijas rakstu un dokumentu krājumā "Butovas poligons". – Maskava, 2000. PSRS leTK Maskavas apgabala pārvaldes arhīvs. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Izraksts

No apsūdzētā A.P.Radzivilovska liecības

Tepat es jautāju Ježovam, kā praktiski realizēt viņa direktīvu par latviešu pretpadomju pagrīdes atklāšanu, viņš man atbildēja, ka par konkrētu materiālu trūkumu nav jākaunas, bet vajag izvēlēties dažus latviešus, V(b)P biedrus, un izsist no viņiem nepieciešamās liecības.

Ar šo publiku neceremonējieties, viņu lietas tiks izskatītas albuma kārtībā.¹ Jāpierāda, ka VK(b)P sastāvošie latvieši, poļi u.c. [ir] spiegi un diversanti (p. l. 305).

Izpildot šo Ježova norādījumu, es un visi citi leTK pārvaldes priekšnieki veicām vienu no vismelnākajām lietām – bez izšķirības iznīcinot katru latvieti vai citas nacionalitātes [cilvēku], kas bija VK(b)P sastāvā.

Visas liecības par viņu it kā pretpadomju darbību tika iegūtas, kā likums, spīdzināšanas rezultātā, ko plaši lietoja kā leTK centrālajā, tā arī perifērijas aparātā (p. l. 296).

¹ Beztiesas politsodišanas veids pēc PSRS leTK iesniegtajiem personu sarakstiem turpinājās arī pēckara okupācijas gados. – Red.

Frinovskis man ieteica tajos gadījumos, kad neizdodas dabūt arestēto atzišanos, notiesāt viņus uz nošaušanu pat uz netiešu liecību vai vienkārši uz nepārbaudītu aģentūras materiālu pamata (p. l. 306).

Izziņa: Radzivilovska pratināšanas protokols glabājas arhīva izmeklēšanas lietā Nr. 0975188 par bijušo Maskavas apgabala leTK pārvaldes priekšnieku Žurbenko.

Pareizi: Valsts drošības komitejas Maskavas apgabala pārvaldes specnodaļas vecākais izmeklētājs kapteinis Košeļevs.

Kopija no kopijas pareiza: /nesalasāms paraksts/

3. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas CK ģenerāļsekretāra Josifa Staļina (1879–1953) runa slepenā paplašinātā VK(b)P CK Politbiroja sēdē 1939. gada 19. augustā par PSRS ārpolitiku Eiropā, sākoties Otrajam pasaules karam.

Avots: pirmpublicējums: H. Ruffin. Deux documents. – Journal de Geneve. – 1941. 12. juillet. T. S. Bušujevas PSRS ģipšā arhīva trofeju slepenajos fondos atrastais runas teksts, kas publicēts žurnālā "Latvijas Vēsture" 1998. gadā, Nr. 4, 74.–75. lpp. Sergejs Zinovjevičs Slučs. Staļina runa, kuras nebija. // Отечественная история. – М., 2004. – Nr. 1. – 119.–122. lpp. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Jautājumā par mieru vai karu sākas mums kritiska frāze. [Tā risinājums pilnīgi atkarīgs no Padomju Savienības ieņemtās pozīcijas.] Ja mēs noslēgsim savstarpējās palīdzības (savienības) līgumu ar Franciju un Lielbritāniju (Angliju), Vācija atteiksies no Polijas un sāks meklēt "modus vivendi" ar Rietumu lielvalstīm. Tā karš tiks novērsts, bet turpmākie notikumi var pieņemt PSRS bīstamu raksturu.

Ja mēs pieņemsim Vācijas priekšlikumu, noslēgt ar to neuzbrukšanas paktu, tā, bez šaubām, uzbruks Polijai, un Francijas un Anglijas iejaukšanās šajā karā kļūs neizbēgama. /1941.–[1]/.² Rietumeiropā būs nopietni nemieri un nekārtības (nopietnas nekārtības). Pie šiem nosacījumiem (pie tādiem apstākļiem) mums būs daudzas iespējas izvairīties no piedalīšanās šajā konfliktā, un mēs varam cerēt uz mums izdevīgu iestāšanos karā (mums būs iespēja nogaidīt, kad pienāks mūsu kārta iestāties karā). [Tieši tas atbilst mūsu interesēm.] /1941.–[2]/, /1942.–[1]/.

Pēdējo divdesmit gadu pieredze rāda (pierāda), ka miera laikā Eiropā nav iespējama komunistiskā kustība, kas stipra tādā pakāpē (pietiekami stipra), lai boļševistiskā partija varētu sagrābt varu. Šīs partijas diktatūra kļūst iespējama tikai liela kara rezultātā. Mēs izdarīsim savu izvēli (Mēs izvēlējamies), un tā ir skaidra. Mums jāpieņem vācu priekšlikums un pieklājīgi jāaizsūta atpakaļ angļu–franču misija. [Nav grūti saskatīt izdevīgumu, ko mēs iegūsim, šādi rīkojoties. Mums ir acīm redzams, ka Polija tiks sagrauta, pirms Anglija un Francija būs spējīgas nākt tai palīgā.] **Pirmā priekšrocība, ko mēs iegūsim, būs Polijas iznīcināšana līdz pašai Varšavas pievārtēi, ieskaitot Ukrainas Galīciju.**

Vācija mums dod pilnīgu rīcības brīvību [trijās] Baltijas valstīs un neiebilst pret Besarābijas atjaunošanu PSRS sastāvā. Tā ir gatava atdot mums kā iespaids sfēru Rumāniju, Bulgāriju un Ungāriju. Paliek atklāts jautājums, kas saistīts ar Dienvidslāviju (attiecībā uz Dienvidslāviju)..., kura atrisinājums atkarīgs no pozīcijas, kādu ieņems Itālija; ja Itālija paliks Vācijas pusē, tad pēdējā pieprasīs no tās, lai Dienvidslāvija paliktu Vācijas ietekmes zonā; [bez tam no Dienvidslāvijas–pieeju Adrijas jūrai. Bet, ja Itālija neies kopā ar Vāciju, tad Vācija nodrošinās sev izeju uz Adrijas jūru uz Itālijas rēķina. Turklāt Dienvidslāvija tiktu iekļauta mūsu ietekmes zonā; vismaz gadījumā, ja Vācija no kara iziet kā uzvarētāja], tas būtu gadījumā, ja Vācija un Itālija iziet no kara kā uzvarētājas.

Tai pašā laikā (Taču) mums jāparedz sekas (iespējas), kādas izrietētu kā no Vācijas sakāves, tā arī no tās uzvaras (izpaušanās kā sakāves, tā uzvaras rezultātā). /1941.–[3]/. Tās sakāves dēļ neizbēgami notiks Vācijas sovjetizācija un tiks nodibināta komunistiska valdība. **Mēs nedrīkstam aizmirst, ka sovjetizācija būs Vācijas sakāve islaicīga kara rezultātā.** Anglija un Francija būs vēl pietiekami spēcīgas, lai sagrābtu (ieņemtu) Berlīni un iznīcinātu padomju Vāciju. Bet mēs nebūsim spējīgi (bet mēs laika trūkuma dēļ nebūsim spējīgi) nākt palīgā mūsu boļševistiskajiem biedriem (biedriem–boļševikiem) Vācijā.

² Piezīme: apaļajās iekavās dots precizēts tulkojums (no franču valodas), kvadrātiekvāzēs – teksts ar saturisku nozīmi, kas bija mainīts vai izlaists, salīdzinot ar Havasa aģentūras 1939. gada 28. novembra ziņojumu; vietas, kas satur vēlākaajos gados publicētos papildinājumus Havasa aģentūras izplatītajam tekstam, atzīmētas ar skaitļiem slīpajās iekavās; jaunais teksts dots treknākā iespiedumā. – Red.

Tādā kārtā mūsu uzdevums (mērķis) ir panākt, lai Vācija varētu karot (karotu) pēc iespējas ilgāk, ar mērķi panākt, (lai) Anglija un Francija būtu līdz tādai pakāpei nogurušas un novārdzinātas (līdz galējībai nogurušas), ka tās nebūtu spējīgas sagraut sovjetizēto Vāciju. Ieturot neitralitātes pozīcijas un gaidot savu stundu, PSRS sniegs palīdzību tagadējai Vācijai, apgādājot to ar izejvielām un pārtikas produktiem. Bet, pats par sevi saprotams, mūsu palīdzība nedrīkst pārsniegt zināmus apmērus, lai ne-grautu mūsu ekonomiku un nevājinātu mūsu armijas varenību.

Tai pašā laikā mums jāveic aktīva komunistiskā propaganda, sevišķi angļu–franču blokā un it īpaši Francijā. Mums jābūt gataviem uz to, ka šajā valstī kara laikā [mūsu] partija būs spiesta atteikties no legālas darbības un aiziet pagrīdē. /1942.–[2]/. Mēs zinām, ka šis darbs prasīs daudzus (daudz) upurus (lidzekļus), bet [mums bez svēršanās jāuzņemams šie upuri] mūsu franču biedri nešaubīsies (būs nelokāmi). Viņu uzdevumi pirmām kārtām būs armijas un policijas dezorganizācija un demoralizācija. Ja šis sagatavošanās darbs būs veikts vajadzīgajā formā, padomju Vācijas drošība būs nodrošināta, un tas var (un Vācija pat spēs) veicināt Francijas sovjetizāciju. /1941.–[4]/. Šo plānu realizācijai nepieciešams, lai karš turpinātos pēc iespējas ilgāk, un tieši šādā virzienā (uz to) ir jāvirza visi spēki (lidzekļi), kādi mums ir **Rietumeiropā un Balkānos**.

Izskatīsim otru pieņēmumu, t.i., Vācijas uzvaru. Daži uzskata, ka šī iespēja rada mums nopietnas (vislielākās) briesmas. Šis apgalvojums ir daļēji pamatots, bet būtu kļūdaini domāt, ka šīs briesmas būs tik tuvu un tik lielas, kā dažiem šķiet. Ja Vācija uzvarēs, no kara tā izies pārāk novājināta, lai sāktu bruņotu konfliktu ar PSRS, vismaz tuvākos desmit gadus. Tās galvenās rūpes būs uzvarētās Anglijas un Francijas novērošana, lai nepieļautu to atjaunošanos. No otras puses, uzvarošās Vācijas rīcībā būs milzīgas teritorijas, un daudzu desmitu gadu laikā tā būs aizņemta ar to "eksploatāciju" un vācu kārtības iedibināšanu tajās (ar to eksploatāciju un pielāgošanu vācu kārtībai). Acīmredzot Vācija būs ļoti (pārāk) aizņemta citās vietās, lai vērstos pret mums. /1941.–[5]/, /1942.–[3]/. Ir vēl viens apstāklis, kas kalpos mūsu drošībai. Uzvarētajā Francijā FKP (Komunistiskā partija) vienmēr būs ļoti spēcīga. Komunistiskā revolūcija neizbēgami notiks, un mēs varēsim izmantot šo apstākli, lai nāktu palīgā Francijai (komunistiskajai Francijai) un padarītu to par mūsu sabiedroto. Vēlāk arī visas tautas, kas būtu nokļuvušas uzvarošās Vācijas "aizsardzībā", kļūs par mūsu sabiedrotajām. Mums būs plašs darba lauks **pasaules revolūcijas attīstībā**.

Biedri! PSRS, darbaļaužu dzimtenes interesēs ir, lai karš izraisītos starp Reihu un kapitālistisko angļu–franču bloku. Jādara viss (un tas ir izšķiroši priekš mums), lai šis karš ilgtu pēc iespējas ilgāk, lai novārdzinātu divas (abas) puses. Tieši šā iemesla dēļ (šo iemeslu dēļ) mums jāpiekrit pakta noslēgšanai, ko mums piedāvā Vācija, un jādarbojas, lai šis kādreiz pieteiktais karš (ja tas tiks pieteikts) turpinātos maksimāli ilgu laiku. Vajadzēs pastiprināt **propagandas** darbu karojošajās pusēs, lai būtu gatavi laikam, kad karš beigsies."

[122.lpp.] – Priekšlikums tika pieņemts vienbalsīgi. Pēc tam Politbirojs pieņēma lēmumu: Komin-ternes priekšsēdētājam Manuīlskim uzdot kopā ar biedru Dimitrovu izstrādāt instrukcijas aizrobežu kompartijām. Biedri, ticiet biedram Staļinam, pasaules revolūcijas vadonim. Esiet pārliecināti, bolševis-tiski sociālistiskā revolūcija triumfēs, neskatoties uz visiem šķēršļiem. Strādājiet droši viņa vadībā. Lai dzīvo Komunistiskā Internacionāle...

4. dok. PSRS pilnvarotā pārstāvja Latvijā Ivana Zotova 1939. gada 20. septembra ziņojums PSRS ārlietu tautas komisāram V. Molotovam par ebreju stāvokli Latvijā.

Avots: Krievijas Federācijas Ārpolitikas arhīvs, 150. f., 24. apr., 38. mape, 28. l., 39.–42. lpp. Mašīnraksts krievu valodā ar I. Zotova parakstu. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Ārlietu tautas komisāram
b. Molotovam V.M.

PSRS Pilnvaroto pārstāvniecība Latvijā
1939. gada 20. septembrī

PSRS Pilnvarotā pārstāvniecība Latvijā nosūta Jums materiālu par ebreju stāvokli Latvijā līdz ar isu ievadu pie tā.

Pielikums: minētais.

PSRS pilnvarotais pārstāvis Latvijā: /paraksts/ I. Zotovs/

Ebreju stāvoklis Latvijā

levērojamu minoritāšu grupu pēc krieviem veido ebreji, skaitā 93,5 tūkst. Viņu vairākums arī pirms 1917. gada apdzīvoja šo Baltijas novadu. Ebreju iedzīvotāju skaits papildinājās uz imigrantu rēķina no dažādām valstīm. No fašisma nodibināšanas laika³ ebreju iedzīvotāju [skaits] strauji samazinās. Notiek pastiprināta ebreju emigrācija uz Ameriku⁴ un īpaši [uz] Palestīnu. Rīgā pastāv [darbojas] speciāls ebreju pārceļošanas uz Palestīnu birojs. Latvijā ebreji izkaisīti pa visiem apgabaliem un pilsētām, bet koncentrēti galvenokārt divās pilsētās: Rīgā un Daugavpilī.

Ebreju iedzīvotāju sadalījums pa pilsētām, apgabaliem, skaitā ne mazāk par vienu tūkstoti:

Rīga	43,6 tūkst.	Daugavpils	11,0 tūkst.
Liepāja	7,3 tūkst.	Rēzekne	3,3 tūkst.
Jelgava	2,0 tūkst.	Grīva	1,5 tūkst.
Krāslava	1,4 tūkst.	Ventspils	1,2 tūkst.
Krustpils	1,0 tūkst.		

Apgabalos: Vidzemē (bez Rīgas)– 2450, Kurzemē– 12002, Zemgalē– 7382, Latgalē– 28004.

No kopējā ebreju iedzīvotāju skaita laukos dzīvo tikai 6,9 tūkstoši. Ebreji – ārzemju pilsoņi – apmēram 7 tūkstoši. Puse no tiem – nansenisti.⁵ 288 cilvēki ir PSRS pilsoņi, kas ir apmēram 50% no visiem PSRS pilsoņiem Latvijā.

Uzkrītoša ir ebreju iedzīvotāju šausmīgā nabadzība. Apmēram 1/3 iedzīvotāju (apmēram 32–35 tūkst.) pārtiek no daudzo labdarības organizāciju līdzekļiem. Kā likums, visas ebreju organizācijas (labdarības, aprūpes u.c.) dibinātas pie lūgšanu namiem, un tās vada dažādas reliģiozas organizācijas (cionisti, revizionisti, ortodoksi u. c.). Ievērojama loma ebreju vidū ir rabinam – teologam un bagātīniekam Dubinam.⁶ Ievērojams komersants, pirms apvērsuma bija Saeimas loceklis, padomnieks un labdaris. [Viņam] ir savs kantoris apmeklētāju pieņemšanai. Plaši pazīstama figūra, pateicoties savām žēlastības dāvanām un šķietamajām rūpēm par ebreju iedzīvotājiem, iemantojis zināmu slavu kā vislabākais aizstāvis. Dubina daudzskaitlīgā agentūra zem rūpju un palīdzības karoga trūkcūcietējiem izplata reakcionāru mācītāju ietekmi ebreju iedzīvotājos. Pēc apvērsuma saglabājis labas attiecības ar Ulmani. Pēdējā laikā politiskā doktrīna ir: "Pacietība un paklausība." Šī lozunga propaganda ebreju iedzīvotājiem – labākais pierādījums reakcionārās virsotnes saaugšanai ar fašismu, balstoties uz beztiesības, nabadzības un ekspluatācijas pastiprināšanu. Tas nekādā ziņā nav pretrunā ar nacionāli latvisko līniju, ko visā un visur realizē fašisms, kas nācis pie varas. Notiek ebreju kapitāla izspiešana no tekstila, ādas, meža u.c. rūpniecības nozarēm, tāpat no vairumtirdzniecības, pēdējā laikā arī no mazumtirdzniecības. Valsts dienestā ebreji netiek pieņemti. Kā par brīnumu, sociāldemokrātu valdības laikā bija viens policists ebrejs, otrā dienā pēc apvērsuma viņš tika atlaists. Daudzos uzņēmumos ebreja alga ir mazāka par latviešu algu. Pēdējā laikā biežāki ir kļuvuši sodi vissīkāko iemeslu dēļ. Krautšanas ebreju kvartālos un mājās – diezgan izplatīta parādība. Valsts aparāts uztur antisemitiskos noskaņojumus latviešu [sabiedrībā]. Bieži ir publisku apvainojumu vārdos un darbos gadījumi. Ebreju iedzīvotāji ir iebaidīti, un ir pastāvīgi pauperizācijas draudi. Notiek slēpts karagājieni pret ebreju kultūru.

Apvērsuma gadā bija 100 ebreju sākumskolas, pēc tam to palika 62. Vidusskolas bija 19, tagad – 10. Kā likums, visas skolas tiek uzturētas par ebreju iedzīvotāju līdzekļiem. Studentu skaits universitātē līdz apvērsumam bija 800 cilvēku, pēc tā – puse no šā skaita. Vienīgais ebreju teātris nolemts nožēlojamai dzīvības vilkšanai.⁷

Starp ebreju organizācijām ir arī ebreju – Latvijas atbrīvošanās cīņu dalībnieku – organizācija. Biedrība veic politisku darbu, kas vērstas uz ebreju salabšanu ar Latviju. Tiek propagandēta dzimtenes, tēvzemes mīlestība un nepieciešamība iedzīvoties zemē, kura devusi patvērumu, pajumti un darbu. Bieži tiek rīkoti gājieni uz cīnītāju – ebreju, kuri krituši par Latvijas atbrīvošanu, kapavietām. Raksturīgi, ka zināma daļa ebreju cīnījās kopā ar latviešiem, mira kopā, bet, lūk, kritušie gulēt kopā nedrīkst. Ebreji apglabāti atsevišķi no latviešiem.

³ Domāts 1934. gada 15. maijs. – Red.

⁴ Pilnīgs pārspilējums, jo ASV gandrīz nevienam ebreju neuzņēma. – Red.

⁵ Politiskie emigranti bezpavalstnieki ar pilsoņiem līdzīgām tiesībām. – Red.

⁶ Mordehajs Dubins (1889–1956), Latvijas ebreju politiķis, visu četru Saeimu deputāts, 1941. gada 14. jūnijā deportēts, miris boļševiku koncentrācijas nometnē. – Red.

⁷ Ziņojumā melīgi pārspilēti Kārļa Ulmaņa valdības spaidi pret ebrejiem. – Red.

Formāli nekādi pret ebrejiem vērsti likumi (izņemot dienesta valsts iestādēs aizliegumu) nav izdoti, bet praktiski viņu interešu ierobežošana pieaug ar katru dienu. Izlaidīgi nacionālistiski elementi bieži ebrejus identificē kā komunistus, tāpēc tos esot nepieciešams iznīdēt utt.

Uz ekonomiskā, politiskā un nacionālā pazemojuma pamata ebreju vidū uzkrājas naids pret pastāvošo režīmu. Ebreju darbaļaudis ar interesi un mīlestību seko PSRS attīstībai, paužot savas simpātijas zemei, kur nav nacionālā naida un atšķirības, kur tautu brālība ir ikdienišķs kopējās dzīves likums.⁸

PSRS pilnvarotais pārstāvis Latvijā
/I.Zotovs/

5. dok. PSRS pilnvarotā pārstāvja Latvijā Ivana Zotova 1940. gada 6. janvāra ziņojums PSRS Ārlietu tautas komisariātam "Par savstarpējās palīdzības pakta izpildi starp PSRS un Latvijas Republiku".

Avots: Krievijas Federācijas Ārējās politikas arhīvs, 0150. f., 38. apr., 78. mape, 15. l., 7.–19. lpp. Mašīnraksts krievu valodā ar I. Zotova parakstu. Uz dokumenta spiedogs: "PSRS ĀM Baltijas valstu nodaļa. Slepeni. Ienāk. Nr. 71, 1940. g. 25. janvārī." 1940. gada 3. maijā izplatīti četri dokumenta noraksti: 1 – b. Molotovam, 2 – b. Potjomkinam, 3 – Baltijas valstu nodaļai, 4 – lietā. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

PSRS Pilnvarotā
pārstāvniecība Latvijā

1940. gada 6. janvārī

Pilnīgi slepeni

Par savstarpējās palīdzības pakta starp PSRS un Latvijas Republiku izpildi

1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakta un konfidencialo protokolu [pie tā] Latvijas Ulmaņa–Muntera valdība uzskata par "kara laika politiku". Latvijas valdības ierēdņi paskaidro, ka noslēgt līgumu [viņus] piespieda kara apstākļi un draudi no PSRS puses, kas bija savilkusi pie Latvijas robežām karaspēku. Ulmaņa valdības veikto pagriezienu var novērtēt kā formālu. Vadošajam, vadības, militārajam un saimniecības aparātam viņi deva instrukciju, ka attiecībām ar Padomju Savienību arī pēc līguma noslēgšanas par savstarpējo palīdzību nav jābūt siltākām un draudzīgākām kā pirms līguma noslēgšanas. Domstarpības Ministru kabinetā jautājumā par līguma ar PSRS noslēgšanu (informatīvā vēstule Nr. 147, 1939. g. 4.XII) tika ātri novērstas.

Latvieši uzskata, ka viņi ir nesuši lielu upuri. Kaut arī līgums uzsver Latvijas Republikas suverenitātes neaizskaramību, tomēr no oficiālajām aprindām vienmēr var dzirdēt, ka "mums nav viegla sveša karaspēka uzturēšanās mūsu zemē".

1939. gada 11. oktobrī Latvijas Republikas Ārlietu ministrijā notika ratifikācijas rakstu apmaiņa un attiecīgā protokola parakstīšana. No šā momenta pakts par savstarpējo palīdzību starp PSRS un Latviju stājās spēkā.

1939. gada 13. oktobrī ieradās Jūras kara flotes komisija PSRS Jūras kara flotes tautas komisāra vietnieka b. Isakova vadībā,⁹ bet dienu vēlāk – SZSA Kara komisija komkora v. Voldina vadībā. Latviešu komisijas vadība sarunās bija uzdota ģenerālim Garmanim.¹⁰

Atbraucot mūsu komisijām, [dzelzceļa] staciju ielencā pastiprinātas policijas patruļas, bet ielas virzienā uz Pilnvaroto pārstāvniecību ielencā divkāršas kājnieku un jātnieku policijas rindas.

Apmainījušās ar nepieciešamajām pieklājības vizītēm, komisijas jau nākamajā dienā uzsāka darbu.

Latvijas militārie pārstāvji pirmajā sēdē izvirzīja noteikumu: paralēli apspriest pakta 2. un 3. pantu. Mūsu komisija noraidīja latviešu ierosināto apspriešanas kārtību, aprobežojoties tikai ar to, ka pieņēma no viņiem nepieciešamā bruņojuma sarakstu, lai to nodotu Maskavai. Visā sarunu laikā latvieši visiem līdzekļiem centās ierobežot bāzu ierīkošanu valsts iekšienē un piešķirt [tām tikai] šauru Baltijas jūras piekrastes joslu. Latvijas puse neatlaidīgi pretojās. Mūsu komisija piekāpās un ierobežoja izvietojuma rajonu 5 līdz 25 km joslā gar rietumu piekrasti.

Realizējot savstarpējās palīdzības pakta, tika parakstītas šādas galvenās vienošanās:

⁸ Melīgs pārspīlējums, ka visi ebreji gaidīja PSRS okupāciju. – *Red.*

⁹ Ivans Isakovs (1894–1967), PSRS Jūras kara flotes tautas komisāra pirmais vietnieks (1939–1946). – *Red.*

¹⁰ Mārtiņš Hartmanis, kopš 1939. gada oktobra – Latvijas armijas sevišķo uzdevumu ģenerālis. – *Red.*

1. "Vienošanās protokols starp Padomju un Latvijas pavēlniecībām par pasākumiem Irbes jūras šauruma aizsardzībai";
2. "Vienošanās protokols starp Padomju un Latvijas pavēlniecībām par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības flotes bāzēšanos Ventspilī (Vindavā)";
3. "Vienošanās protokols starp Padomju un Latvijas pavēlniecībām par padomju kara kuģu bāzēšanos Liepājā (Libavā)";
4. "Vienošanās protokols starp Padomju un Latvijas pavēlniecībām par jūras aviācijas bāzēšanās nodrošināšanu";
5. "Vienošanās protokols starp Padomju un Latvijas pavēlniecībām par pastāvīgiem transporta [kuģu] reisiem zem padomju kara (ostas) karogiem starp PSRS ostām un padomju jūras spēku bāzēšanās punktiem Latvijā";
6. "Vienošanās protokols par hidrogrāfisko darbu veikšanas un to materiālu apmaiņas kārtību starp Padomju un Latvijas jūras pavēlniecībām";
7. "Vienošanās protokols starp Padomju un Latvijas jūras pavēlniecībām par trešo valstu kara kuģu vizišu kārtību Latvijas ostās, kuras ir padomju kara kuģu bāzēšanās vietas";
8. "Vienošanās protokols starp PSRS un Latvijas pavēlniecībām par kara noslēpumu saglabāšanu";
9. "Vienošanās protokols starp Strādnieku–zemnieku Sarkanās armijas un Latvijas armijas pārstāvjiem par PSRS karaspēka daļu izvietošanu Latvijas Republikas teritorijā";
10. "Vienošanās par PSRS bruņoto spēku pārvietošanu uz Latvijas Republikas teritoriju" (pielikums pie "Vienošanās protokola... par karaspēka daļu izvietošanu" Nr. 4);
11. "Komisijas sēdes protokols par jautājumu apspriešanu sakarā ar smagsvara vilcienu no PSRS pieņemšanu Latvijas dzelzceļu tīklā";
12. "Vienošanās par pasta vagona Sebeža–Liepāja kursēšanu ar [kravas] pārkraušanu Rīgā uz Ventspili".

Par godu Padomju Savienības komisijai kara ministrs Balodis¹¹ sarīkoja pusdienas, kuru laikā tautas komisāra vietnieks b. Isakovs un kara ministrs Balodis apmainījās runām. Kara ministrs, apsveicot ar sekmīgu darba pabeigšanu, paziņoja: "Kā Padomju Savienības tautām, tā arī latviešiem, kuri gadu tūkstošiem dzīvojuši tik tuvos kaimiņos, vajadzēja sakārtot daudzus tādus jautājumus, kuru atrisināšanā ir ieinteresēta kā viena, tā otra puse. Arī jūs visu nedēļu veicāt darbu, kam bija jāatrisina svarīgi jautājumi par mūsu valstu un tautu drošību un brīvību. Esmu pārliecināts, ka tieši šī vēlēšanās arvien vairāk nostiprināt mūsu valstu drošību un tautu brīvību bija tā darba pamatā, kas mūs noveda šodien šeit pie kopīga galda. Miers un drošība – mūsu tālākās sadarbības mērķis. Patstāvība un brīvība – šīs sadarbības pamats. Tā ir mūsu vadošā sistēma. Raugoties nākotnē, paceļtu tostu par PSRS tautu un tās vadoņu labklājību."

1939. gada oktobrī Liepājas ostā ienāca mūsu karakuģis "Kirov" un divi eskadras mīnu kuģi "Smetlivij" un "Stremitelnij". No Pilnvarotās pārstāvniecības puses tos sagaidīja: Pilnvarotās pārstāvniecības padomnieks b. Čičajevs,¹² otrais sekretārs b. Kovaļovs un TASS korespondents b. Jemeljanovs. Pēc obligātās goda parādīšanas eskadrai ģenerālis Dankers¹³ rīkoja brokastis eskadras pavēlniekam un komandējošajam sastāvam. Viņš teica runu, kurā apsveica eskadras pavēlnieku un padomju jūrniekus.

"Es netaisos būt pravietis un nevaru pateikt, kas, kad un no kurienes mūs apdraudēs un uzbruks, bet varu apgalvot, ka mūsu cīnītāji kausies plecu pie pleca un dos spēcīgu triecienu jebkuram ienaidniekam. Ja kāds mēģinās tagad mums uzbrukt, saņems varenu triecienu. Domāju, ka Baltijas krastu apsardzība tagad ir reāla un efektīva. Es izmantoju gadījumu pacelt tostu par tautu lielo vadoni un Padomju valsts vadītāju."

1939. gada 29. oktobrī plkst. 11 Zilupes stacijā pienāca pirmais vilciens ar PSRS karaspēka daļām. Sagaidīšanai bija nostādīta goda sardze ar orķestri. Latgales divīzijas komandieris apsveica PSRS karaspēka daļu pavēlniecību. PSRS karaspēks nostādīja goda sardzi. Orķestris izpildīja PSRS un Latvijas himnas. 30. oktobrī ešeloni nāca arī caur Indras staciju. [Te] karaspēku sagaidīja pilnvarotais pārstāvis b. I. Zotovs, kara atašejs pulkv. Vasiljevs, pirmais sekretārs b. Vetrovs un TASS korespondents b. Jemeljanovs.

Ģenerālis Klinsons¹⁴ uzrunāja pavēlniecību un sarkanarmiešu goda rotu. Runā viņš izteicās, ka vēlas, lai sarkanarmieši izvietotos Latvijā tāpat kā Padomju Savienībā, un novēlēja panākumus.

¹¹ Jānis Balodis (1881–1965), ģenerālis. – Red.

¹² Ivans Čičajevs (1896–1984), PSRS ĀTK ārējās izlūkošanas rezidents Rīgā kopš 1938. gada augusta. – Red.

¹³ Oskars Dankers (1883–1965), ģenerālis, Kurzemes divīzijas komandieris (1933–1940). – Red.

¹⁴ Rūdolfs Klinsons, ģenerālis. – Red.

27. oktobrī Ministru kabinets norīkoja pulkvedi A. Dālbergu par komisijas priekšsēdētāju Latvijas–Padomju Savienības savstarpējās palīdzības pakta 2. panta nokārtošanai. Šis pants paredz Latvijas apgādi ar kara materiāliem uz atvieglotiem noteikumiem. Kā ziņo Latvijas kara atašejs, sarunas par Latvijas armijas apgādi ar kara materiāliem Maskavā norit sekmīgi.

Saskaņā ar panākto vienošanos novembra mēnesī notika mūsu karaspēka daļu izvietošana norādītajās bāzēs.

Latvijas iestādes centās visā [mūsu] daļu pārvietošanās ceļā izolēt tās no iedzīvotājiem. Ciemos un saimniecībās, kuras atradās pie stacijām un dzelzceļa līnijām, tika nostādītas sardzes. Iedzīvotājiem bija aizliegts apmeklēt stacijas un tuvuoties dzelzceļa līnijām. Aizsargi un policija apstaigāja mājas un brīdināja iedzīvotājus, kā vajag uzvesties.

Kā redzams no pakta par savstarpējo palīdzību un papildu vienošanos protokolliem, PSRS Kara jūras flotes pavēlniecības rīcībā teritorijas un celtnes bāzēm un aerodromiem tika iznomātas Liepājā, Ventspilī, Pītagā, Ezerē, Cīravā, Durbē un citur 2722 hektāru kopplatībā. Bez tam mūsu jūras kara pavēlniecībai un SZSA pavēlniecībai minētajos rajonos tika iznomātas celtnes līdz 230 tūkst. kv. metru kopplatībā (ieskaitot dzīvojamās ēkas, kazarmas, ēdnīcas, virtuves, sardzes telpas, klubus, veikalus, ambulances, šķūņus, noliktavas u.c.). Nodotās dzīvojamās un palīgtelpas nekādi neapmierina mūsu karaspēka daļu izvietošanu. Liepājas pilsētiņā kājnieku ierindas daļas izvietotas uz divstāvu dzelzs gultām. Saspiesti un neomulīgi, bet nodarbības notiek regulāri. Vēl sliktāki apstākļi ir Ventspilī.

Mūsu Jūras kara flotes pavēlniecības un SZSA daļu pavēlniecības kontaktiem ar Latvijas iestādēm Liepājā norīkots sakaru ģenerālis Lavenieks. Rīgā sakariem norīkots Kara ministrijas sevišķu uzdevumu ģenerālis Garmanis.¹⁵ Sakarus ar tirdzniecības firmām preču iepirkšanā uztur PSRS Tirdzniecības pārstāvniecība. Principiāla rakstura jautājumus atrisina Pilnvarotā pārstāvniecība diplomātiskā ceļā. Pēdējā laikā pakta izpildes kontrolei un strīda jautājumu risināšanai izveidota jaukta komisija uz vienlīdzības principiem. No PSRS šajā komisijā ietilpst: komkors Morozovs, Pilnvarotās pārstāvniecības padomnieks b. Čičajevs un kapteinleitnants Jeremejevs. No Latvijas Republikas komisijas sastāvā iegāja: armijas pavēlniecības sevišķu uzdevumu ģenerālis M. Hartmanis, Ārlietu ministrijas līgumu departamenta direktors Kampe, Iekšlietu ministrijas Policijas un kārtības departamenta direktors A. Ausmanis. Turklāt Latvijas valdība savā atbildē atrunāja, ka patur sev tiesības nepieciešamības gadījumos pieaicināt jauktās komisijas darbā arī ekspertus. Savu darbu komisija vēl nav sākusi.

Latvijas iestāžu attieksme pret mūsu bāzēm un garnizoniem formāli ir korekta un lojāla, bet militāro un valdības ierēdņu vidū tiek kultivēts naid pret mūsu daļām un padomju tautu. Štāba informācijas daļa izsūta armijas daļām instrukcijas, saskaņā ar kurām virsnieki veic pārrunas par dzīves dārdzību PSRS, par Sarkanās armijas vājumu, par to, ka pienāks laiks, kad šīs bāzes "iegrūdisim jūrā".

Atzīstot pakta kā "piespiedu politiku kara laikam", Ulmanis pakta par savstarpējo palīdzību vērtē šādi: "Līgumā minēta arī militārā palīdzība un paredzēti Padomju Savienības garnizoni Latvijas zemē. Bet šeit nevajag aizmirst, ka šo garnizonu mērķis un uzdevums ir noteiktu punktu aizstāvēšana, bet ne visas mūsu valsts aizsardzība kopumā, kas tomēr paliek un paliks mūsu pašu armijas uzdevums. Tas ir mūsu valsti, kuras neatkarību, patstāvību un suverēnās tiesības šajā līgumā atzīst arī Padomju Savienība, citādi nevar būt. Un vispār, tikai no mums un tikai uz mums pašiem attiecas un tikai no mums atkarīgs mūsu tautas un valsts spēku un izturības kāpinājums un saglabāšana. Nekas, neviens un nekāds līgums, ne pakts nenoņems no mūsu pleciem šo pienākumu, un mēs to nevienam neatdosim, un neviens mums neatņems rīcības brīvību." Šis sagrozītais līguma mērķu tulkojums palīdz visiem PSRS un Latvijas tautas ienaidniekiem radīt naidīguma atmosfēru, novājina līguma politisko pamatojumu un savstarpējās palīdzības idejai nodara morālu kaitējumu. Presei tika dota instrukcija par līgumu rakstīt pēc iespējas mazāk. Liepājā atzīmēti gadījumi, kuros policija arestēja personas, kas centās sākt sarunas ar mūsu sarkanarmiešiem. Ir tiešu ohrankas organizētu provokāciju gadījumi.

Izkraujoties no ešelona Liepājā, caur policistu ierindu iziet cilvēks ar attītu sarkano karogu. Mūsu komandieris pieprasīja policijas ierēdnim aizvērt šo cilvēku. Citā stacijā kāds cilvēks mūsu komandieru klātbūtnē sāka kliegt: "Mūs sit, neļauj dzīvot, glābiet!" Mūsu karaspēka izvietojumos Latvijas iestādes iesūtīja lielu skaitu ohrankas aģentu, kurus vada, kā runā, Fridrihsone palīgs – Senkevičs, kurš speciāli komandēts uz Liepāju. Kazarmu tuvumā parādījās aizdomīgi tirdzniecības kioski. Daudzi cilvēki izsaka dažādus piedāvājumus, lai uzsāktu sarunas ar mūsu komandieriem, sarkanflotiešiem, sarkanarmiešiem. Pēdējā laikā sākuši rīkoties, izmantojot sievietes, kuras vilcienos apsēžas blakus mūsu cilvēkiem. Iestādes nekautrējas pārbaudīt saturu mūsu komandieru čemodānos, kas atstāti bagāžās

¹⁵ M. Hartmanis. – *Red.*

glabātāvās, dažreiz ieliekot tajos grāmatas. Ar iestāžu ziņu un pēc to iniciatīvas Latvijā tiek izplatīti nekrietni mūsu armijas, sarkanarmiešu apmelojumi. It kā sarkanarmiešiem sliktš uzturs un apģērbs, sarkanarmieši netīri, nekultūrāli. Militārpersonas instruē, lai sastopoties nesveicinātu. Padomju armija nav neko vērtā, šautenes nēsā auklās [pakārtas], tanki no finiera, sastiprināti ar stieplēm, utt., utml.

Ar mūsu garnizonu izvietojanos valdības pulcīnā iedegās sīko spekulantu tirgus kaislības. Viņi nespēj palaist garām tādu izdevīgu gadījumu nopelnīt. Valsts orgāni privātfirmām aizliedza pārdot pārtiku bez speciāli radītās Padomju karaspēka apgādes komitejas ziņas. [Šai komitejai] nodeva arī tiesības iznomāt padomju garnizonu aizņemtās zemes un celtnes. Komitejas parādīšanās bremsēja un paralizēja Tirdzniecības pārstāvniecības darbu. Firmas 10000latu naudas soda draudu dēļ pārstāja slēgt darījumus ar Tirdzniecības pārstāvniecību. Turklāt parādījās arī tendence paaugstināt pastāvošās cenas. Valdības lēmums par Valsts komitejas izveidošanu saistīja Tirdzniecības pārstāvniecības darbību. Saskaņā ar valdības uzdevumu Pilnvarotā pārstāvniecība izteica protestu, kurā norādīja uz spiedienu pret Tirdzniecības pārstāvniecību un Tirdzniecības līguma 4.punktā noteikto tā tiesību pārkāpšanu.

1939.gada 7.decembrī ģenerālsekretārs Nukša iesniedza atbildi, kurā Tirdzniecības pārstāvniecības veiktā produktu iepirkšana Latvijā mūsu garnizoniem netiek atzīta par ārējo tirdzniecību un nav paredzēta Tirdzniecības līgumā.

Ārlietu ministrijas atbildes notā dots šāds komitejas mērķu skaidrojums: "Latvijas valdības mērķis bija, izdodot likumu par apgādi un privāttiesiskiem darījumiem ar Latvijā izvietoto ārzemju karaspēku, tieši atvieglot padomju garnizonu apgādi, nostādot to uz stabiliem saimnieciskiem un organizatoriskiem pamatiem un novēršot dažādus iespējamus traucējumus, kādi varētu rasties no piegādāto preču zemās kvalitātes, nesolīdiem piegādātājiem vai nedrošas cenu konjunktūras. Latvijas valdībai tāla ir doma ar Padomju garnizonu apgādes komitejas palīdzību uzspiest padomju karaspēkam cenas, kas būtu augstākas par vietējā tirgus cenām, bet komitejai jā rūpējas, lai nepieļautu spekulatīvus paņēmienus, kā arī par to, lai neparādītos nevēlamas parādības ne Latvijas iedzīvotāju, ne Latvijas armijas apgādē pilnīgi jauno uzdevumu dēļ, kādi ir radušies sakarā ar padomju garnizonu uzturēšanu."

18.decembrī zemkopības ministrs Birznieks¹⁶ izdeva rīkojumu, ka tikai 25firmām ir atļauts slēgt darījumus ar Tirdzniecības pārstāvniecību. Vairākums no šīm firmām bija valsts [firmas]. Piemēram: "Bekona eksports", c/s "Turība", a/s "Tomsāre", Liepājas Piensaimnieku savienība, p/b "Centība", Armijas ekonomiskais veikals, Priekules p/b, a/s "Dzirnavnieks" u.c.

Valdība komitejas veidošanu skaidro kā palīdzību padomju pavēlniecībai, bet patiesībā komiteja nostādīja sevi starp Tirdzniecības pārstāvniecību un firmām un izslēdza tiešu sakaru iespēju starp konkurējošām firmām. Centienus iedzīvoties no tā rāda šāds piemērs: komiteja piedāvā kartupeļus par 8sant. kg, bet firma ir ar mieru par 6-7sant., kāpostus- par 35sant., bet solīds dārznieks- par 32sant. Firmas, kas cenšas runāt tieši ar Tirdzniecības pārstāvniecību, tiek sodītas.

Pēc tam ministrs Birznieks paziņoja pilnvarotajam pārstāvim, ka viņš ir devis instrukciju komitejai par visu pārpratumu novēršanu. Viņš apgalvoja, ka tā nav ļaunprātīga kļūda. Komitejas priekšsēdētājs ir noņemts no darba un aizstāts ar citu, lai radītu normālas attiecības. Viņš apliecināja, ka komiteja nekādus šķēršļus vairs neradīs. Centienus pārdot dārgāk sodīs pati komiteja. Komiteja apgādei palīdzēs, nevis bremzēs un traucēs. Beidzot kara ministrs sasauca apspriedi, kurā piedalījās: zemkopības ministrs Birznieks kā priekšsēdētājs, korpasa pavēlniecība un Tirdzniecības pārstāvniecība un kurā Balodis centās izskaidrot komitejas mērķus un uzdevumus. Šajā pašā apspriedē Birznieks paziņoja, ka komiteja radīta, lai palīdzētu, un šķēršļus Tirdzniecības pārstāvniecībai vairs neradīs.

Jautājums par mūsu karaspēka aizņemto zemju un celtnu nomu [ir] diezgan sarežģīts. Nekustamā īpašuma pieņemšana no Latvijas iestādēm un militārpersonām, izvietojot mūsu karaspēku, notika tīri formāli. Aktus sastādīja latviešu valodā, un tos parakstīja mūsu pārstāvji. Aktos tika norādīts, ka pieņemta tāda un tāda māja vai šķūnis ar tādu un tādu numuru plānā tādā un tādā ielā. Bet nevienā aktā nav datu par izmēriem, stāvu vai istabu skaitu, celtnu un zemes gabalu stāvokli. Pašlaik šie dati tiek restaurēti vienpusīgi un nepietiekami precīzi.

Sarunās par nomas maksu paredzamas lielas grūtības, jo latvieši nosaka augstas cenas.

Visu nomu savās rokās ņēmusi Valsts komiteja, jo visus zemes gabalus un celtnes, kas piešķirti garnizoniem, valdība it kā atpirkusi no bijušajiem īpašniekiem. Līdz pēdējam laikam nav skaidrs, kas piedalīsies sarunās. Tirdzniecības pārstāvniecības mēģinājumus sākt sarunas ar kara ministru, jo ministrija ir Liepājas kara pilsētiņas īpašnieks, Kara ministrija pāradresēja uz komiteju. Sākumā komiteja atteicās, vēlāk apstiprināja, ka nomas jautājumi tai nodoti pilnīgi, bet tai vēl nav nepieciešamo

¹⁶ Jānis Birznieks, Latvijas zemkopības ministrs. - Red.

materiālu. Pilnvarotā pārstāvniecība savā 1940. gada 8. janvāra verbālajā notā oficiāli lūdza Ārlietu ministriju apstiprināt, kas ir pilnvarots sarunām un kam pārskaitīt avansus nomas maksu dzēšanai.

1940. gada 14. janvārī Ārlietu ministrija oficiāli apstiprināja komitejas pilnvaras visos Padomju karaspēka bāzu aizņemto celtnu un [zemes] gabalu nomas jautājumos.

Koncentrējot valsts rokās visus nomas jautājumus, latvieši arī šeit rikoja kā siktirgoņi un bodnieki. Iepriekšējās sarunas parādīja, ka latvieši prasa pārāk daudz. Nav runas ne par kādiem atvieglotiem noteikumiem. Tā, piemēram: Liepājas kara pilsētiņas vērtība pēc komitejas priekšsēdētāja ziņojuma novērtēta par summu 18 000 000 [?] latu, visi pārējie [zemes] gabali un celtnes par apmēram 2 milj. latu, t.i., visu aizņemto [zemes] gabalu un celtnu vērtība novērtēta uz 20 milj. latu.

Sākumā bija paredzēts, pamatojoties uz šo vērtību, ņemt no mums 10% gadā, kas atbilst parasti pieņemtajai nomas maksai pilsētās. Liepājā nomas maksa par istabu ir 10 līdz 20 latu mēnesī. Pilsētas zemes gabali ar apbūves tiesībām netiek iznomāti. Tādu zemes gabalu pārdošanas cena svārstās no 5 līdz 50 sant. par kv. m. Lauksaimniecības rajonos praksē pastāv t.s. "paraduma normas". Nomas maksa par vienu pūrvietu vidēji ir 10 lati. Vienā hektārā skaitās 2,7 pūrvietas. T.i., jautājums par galīgo vienošanos par nomas maksu un [pirkšanas] cenu vēl tālu nav skaidrs. Pēdējais priekšlikums bija 8% no vērtības. Mūsu uzskats – piekrist maksimāli uz 4–5%.

Visu mēnesi notika sarunas par pasta vagona Sebeža–Liepāja kursēšanu mūsu garnizonu vajadzībām. Latvieši apzināti vilcināja sarunas. Piedāvāja pārāk smagus kā tehniskos, tā principiālos noteikumus.

Vienlaikus sāktas sarunas par telefona un telegrāfa sakariem karaspēka daļu vajadzībām. Tika nodibināti cieši kontakti starp Tirdzniecības pārstāvniecību un korpusa un kara jūras pavēlniecībām. Tika izstrādāta shēma, ko piedāvāja latviešiem. Tajā iekļautas nepieciešamās izmaiņas sakarā ar Sakaru tautas komisariāta jaunajiem norādījumiem. Sarunas notiek ārkārtīgi sasprindzināti. Latvieši uz katra soļa parāda savu nepiekāpību un vēlēšanos izspiest vairāk. Mēneša laikā sarunu rezultāti pagaidām nav redzami.

Secinājums:

Latvijas valdība savstarpējās palīdzības pakta nosacījumus pilda stipri negribīgi. Būtiski svarīgu jautājumu risināšana tiek vilcināta.

Organizēti tiek veikta propaganda pret PSRS un padomju garnizoniem. Sabiedrisko lietu ministrijā izveidota nodaļa pretpadomju baumu fabrikācijai, kas apgādā aizsargus ar pretpadomju tēzēm referātiem uz laukiem. Pastiprināti tiek lolota doma pavasarī "nogrūst" padomju bāzes jūrā un uz visiem laikiem "izbeigt ar krieviem". Latvijas ohranka savus labākos "specus" nosūtīja uz Liepāju un Ventspili izsekošanu un provokāciju organizēšanai.

Beidzot, valdības slepenā palīdzība poļu pārstāvjiem cilvēku nosūtīšanas organizēšanā, palīdzība baltsoņiem brīvprātīgo vervēšanā – runā par valdības aprindu naidīgumu un sabotāžu vairākos ar paktu saistītos jautājumos. Viņi uzskata par savu uzdevumu nekādā gadījumā nepiekāpties un nedot to, kas viņiem šķiet pāri savstarpējās palīdzības pakta noteikumiem. Pēc celtnu un [zemes] gabalu piešķiršanas sākumā papildus viņi negrib piešķirt nevienu māju, šķūni vai [zemes] gabalu. Acīmredzot negrib, lai mūsu daļas izvērastos plašumā, sevišķi tuvu pilsētām un apdzīvotām vietām.

Pilnvarotā pārstāvniecība uzskata par savu uzdevumu panākt virknes lielu un neatliekamu jautājumu atrisināšanu, kuri saistīti ar operatīvā un sadzīves stāvokļa uzlabošanu.

1. Tuvākā laikā atrisināt jautājumu par robežas šķērsošanas [kārtību] mūsu daļām, komandām un atsevišķām personām, kuras tiek komandētas no PSRS uz bāzēm Latvijas teritorijā un atpakaļ.
2. Paātrināt vienošanās par telefona un telegrāfa sakariem mūsu korpusa un Jūras kara flotes vajadzībām parakstīšanu.
3. Nekavējoties noslēgt vienošanos par padomju karaspēka bāzēm nodoto [zemes] gabalu un celtnu nomu.
4. Noformēt jautājumu par apgādes un municijas kravu kustību.
5. Samaksāt par karaspēka un kravu pārvietošanu uz bāzu izvietošanas vietām.
6. Panākt atļauju irēt dzīvojamo platību komandējošā sastāva ģimenēm un kara tirdzniecības darbiniekiem (ārpus bāzēm) Liepājā, Ventspilī u.c. pilsētās.
7. Papildus nomāt celtnes (dzīvojamās un palīgceltnes) Liepājā un Ventspilī ierindas komandu un komandējošā sastāva izvietošanai.
8. Panākt pilnīgu Liepājas pilsētiņas māju atbrīvošanu no latviešu iedzīvotājiem, kā arī visa tur esošā īpašuma (ūdenstornis, elektrostacija, dzelzceļa [posms], Latvijas flotes zemūdeņu bāzes, naftas tvertnes u.c.) nodošanu.

lerosināt slēgt caurbraucamo ceļu caur pilsētiņu nepiederošām personām.

Uz šiem jautājumiem jāvērs uzmanība pirmām kārtām militāro pārstāvju – kara atašeja un Jūras kara flotes pārstāvja – uzmanība. Pilnvarotā pārstāvniecība ierosina, ka nepieciešams šos pārstāvjus pieteikt Latvijas armijas štābā un lūgt viņus pievērst uzmanību minēto vajadzību apmierināšanai. Pilnvarotā pārstāvniecība mudinās Ārlietu ministriju paātrināt šo jautājumu risināšanu armijas štābā.

PSRS pilnvarotais pārstāvis Latvijā: /paraksts/ /I.Zotovs/

6. dok. PSRS aizsardzības tautas komisāra K. Vorošilova 1940. gada janvāra pavēle Baltijas valstis izvietotajam PSRS karaspēkam par sarkanarmiešu uzvedību šajās valstīs.

Avots: Krievijas Valsts kara arhivs, 4. f., 14. apr., 2621. l., 2.–6. lpp. Mašīnraksts krievu valodā. PSRS Aizsardzības tautas komisariātā saņemts 1940. gada 13. februārī, ienāk. Nr. 807–s. Uz dokumenta rezolūcija rokrakstā: “Vēlreiz bridināt visu komandējošo sastāvu.– 2. Nesalasāms.– 3. Izanalizēt ar visu karaspēka daļu personālsastāvu, bez tam reizi mēnesī nolasīt atkārtoti.– 4. Visus komandējamus iepazīstināt pret parakstu.– 5. Minētos piemērus saīsināt.”

Slepeni

PSR Savienības aizsardzības tautas komisāra

PAVĒLE

Nr. ...

1940.gada janvārī

Maskavā

Aizsardzības tautas komisariāta pavēlēs Nr. 0162, 0163 un 0164 noteikts, kā jāuzvedas Igaunijā, Latvijā un Lietuvā izvietotā mūsu karaspēka militārpersonām. Pavēlēs norādīts, ka “vietējo iedzīvotāju acīs komandējošajam un ierindas sastāvam ir jābūt organizētības, kulturālības un disciplinētības paraugam”. Tomēr daži nenosvērti elementi, vieni naivitātes dēļ, citi personīgās izlaidības dēļ, pakļaujas apkārtējās vides ietekmei un rupji pārkāpj šīs pavēles.

Konstatēts, ka tādus cilvēkus aptekā un izmanto izlūkdienestu aģenti.

Vīlcienos apsēžas blakus mūsu militārpersonām, pacienā un piedzirda restorānos, ieved mājās, piesūta sievietes. Sievietes visādos veidos cenšas saieties ar militārpersonām, raksta vēstules, zīmītes, slepus noliek reliģisko literatūru, uzaicina uz klubiem un mājās.

Vairākumā mūsu militārpersonas nepadodas provokācijām, bet tai pašā laikā ir atsevišķi gadījumi, kad dažas militārpersonas nodibina pazišanos, padodas apstrādei.

05.01. 5.strēlnieku divīzijas 336.strēlnieku pulka jaunākais leitnants P.J.Grišins patvaļīgi aizgāja uz Vīļņas pilsētu, kur, iegājis viesnīcas numurā, uzaicināja nepazīstamu sievieti un, būdams piedzēries, ar pistoles šāvienu viņu smagi ievainoja. P. J. Grišins nodots Kara tribunāla tiesai.

09.12. leitnants Fesenko un jaunākais leitnants Gordejevs no 94.artilērijas pulka kara pilsētiņas izvietojumā piedzērās, patvaļīgi aizgāja uz pilsētu, žūpoja restorānā, pēc tam noīrēja mašīnu un aizbrauca uz prieka namu, kur turpināja žūpot, un daļā atgriezās tikai 10.12. plkst. 16.

09.12. 94. artilērijas pulka finanšu daļas priekšnieks Frenkins, lietvedības daļas vadītājs Potapovs un tās pašas daļas kasieris Demidovs patvaļīgi aizgāja uz Liepājas pilsētu, kur ļļaiņoja pa restorāniem, pēc tam noīrēja mašīnu un aizbrauca pie prostitutām.

Bez tam žūpība, demoralizēšanās elementi, sakari ar ārzemniekiem ir ieguvuši sistemātisku raksturu grupai 67. strēlnieku divīzijas 94. artilērijas pulka militārpersonu. Pulka pavēlniecība (komandieris – pulkvedis Miņins, komisārs – bataljona komisārs Merzļakovs, štāba priekšnieks – kapteinis Titovs) tā vietā, lai savlaikus pārtrauktu šīs neēdības, paši piedalījās iedzeršanās, ar savu uzvedību veicināja atsevišķu komandieru žūpību un morālo pagrimumu.

Pirms izbraukšanas uz Latviju komandieris un komisārs piekomandēja sev par “adjutantu” finanšu daļas priekšnieku 2.ranga tehniku intendantu Frenkinu, kuram pēc ierašanās Latvijā jau no pirmajām dienām komisārs Merzļakovs sistemātiski deva uzdevumu sagādāt degvīnu. Pēc Merzļakova iniciatīvas viņa dzīvoklī tika rīkotas ballītes ar uzaicinātām sievietēm, kurās piedalījās arī Titovs un Frenkins.

Kapteinis Titovs un Frenkins Liepājā sistemātiski apmeklēja klubus un restorānus, kur žūpoja kopā ar latviešu virsniekiem, nepazīstamām sievietēm un privātpersonām.

29.11. 242. artilērijas pulka kara tehniķis Nikolajevs organizēja braucienu kopā ar viņam padoto jaunāko komandieri Kirjuhinu un sarkanarmieti Zavadski. Iedzeršanas beigās Nikolajevs un Zavadskis savā starpā sakāvās. Sarkanarmietis Zavadskis 05.12. patvaļīgi aizgāja uz Liepājas pilsētu, kur žūpoja restorānā ar sievietēm, un daļā atgriezās tikai 07.12.

05.12. 114. strēlnieku pulka tehniskās daļas priekšnieks Bukins, finanšu daļas priekšnieks Požilihs un darbnīcu priekšnieks Kišeņa patvaļīgi aizgāja uz Ventspils pilsētu, restorānā noīrēja numuru ar sievietēm, kur žūpoja visu nakti.

25.11. 114. strēlnieku pulka komandiera palīgs kapteinis Atamanovs un finanšu daļas priekšnieks Požilihs, būdami saimnieciskās darīšanās Ventspilī, iegāja restorānā, kur dzēra degvīnu, pēc tam stājās sakaros ar sievietēm prostitūtām.

67. strēlnieku divīzijas atsevišķā tanku bataljona komandiera palīgs vecākais leitnants Komarovskis, lai nopirktu sev pulksteni, aizņēmas naudu no Latvijas pilsoņa.

48. strēlnieku pulka sarkanarmietis K. V.Ivaškins iepazinās ar igauņu sievieti, kura uzdevās par laukstrādnieci. Ivaškins sāka aplidot viņu, dabūja no viņas fotokartīti, pēc tam tika uzaicināts pie viņas mājās, kur izrādījās, ka viņa ir liela igauņu tirgotāja meita, turklāt tirgotājs iedeva Ivaškinam naudu – 3 kronas.

Visi šie gadījumi liecina par vāji nostādītu politiskās audzināšanas darbu ar komandējošo un sarkanarmiešu sastāvu, par atsevišķu personu nenoturīgumu un izlaidību.

Vēlreiz atgādinu, ka nav pieļaujamas jebkādas satikšanās un sarunas par dzīvi un kārtību Padomju Savienībā un Sarkanajā armijā ar ārzemju pilsoņiem, vēl jo vairāk kopīgas [ar viņiem] iedzeršanas un nepiedienīga uzvešanās. Turpmāk pavēļu pārkāpējus, kuri padosies pielabināšanās [mēģinājumiem], padosies apstrādāšanai, uzskatīt kā apzinīgi ejošus pa Dzimtenes nodevības ceļu, kā zvēresta pārkāpējus.

Pavēļu:

242. artilērijas pulka kara tehniķi Nikolajevu, tā paša pulka sarkanarmieti Zavadski un 94. art. pulka jaunāko leitnantu Gordejevu par aizsardzības tautas komisāra pavēles Nr. 0163 pārkāpumu un Sarkanās armijas karavīra nosaukuma diskreditāciju nodot Kara tribunāla tiesai.

67. strēlnieku divīzijas 94. art. pulka komisāru bataljona komisāru Merzļakovu un tā paša pulka štāba priekšnieku kapteini Titovu, finanšu daļas priekšnieku 2. ranga tehniķi-intendantu Frenkinu par sistemātisku žūpošanu, Sarkanās armijas komandiera nosaukuma diskreditāciju, sakariem ar ārzemniekiem atvaļināt no Sarkanās armijas rindām.

94. art. pulka komandieri pulkvedi Miņinu par pasākumu neveikšanu dzeršanas, patvaļīgas prombūtnes novēršanai un par iedzeršanu kopā ar padotajiem atbrīvot no ieņemamā amata un komandēt kadru pārvaldes rīcībā norīkošanai zemākā postenī.

114. strēln. pulka komandiera palīgu kapteini Atamanovu, 114. str. pulka finanšu daļas priekšnieku Požilihu, tā paša pulka darbnīcu priekšnieku Kišeņu, 67. strēlnieku divīzijas atsevišķā tanku bataljona komandiera palīgu [vecāko leitnantu Komarovski] par pavēles Nr. 0163 pārkāpšanu un Sarkanās armijas komandiera nosaukuma diskreditāciju atcelt no ieņemamajiem amatiem, pazemināt katru par vienu [dienesta] pakāpi un komandēt uz PSRS jauniem norīkojumiem. 94. art. pulka lietvedības pārziņi Potapovu, tā paša pulka kasieri Demidovu un leitnantu Fesenko par pavēles Nr. 0163 pārkāpšanu, dzeršanu un Sarkanās armijas karavīra augstā nosaukuma diskreditāciju atvaļināt no Sarkanās armijas rindām.

65., 2. un 16. sevišķo strēlnieku korpusu pavēlniecībai visus, kuri manīti necienīgā uzvedībā, karavīra pienākuma un zvēresta pārkāpšanā, kā arī nenosvērtus un spējīgus izplāpāt kara noslēpumus, stingri sodīt un nekavējoties atkomandēt uz PSRS.

LKA, Kalka un BAKA Kara padomēm pret ļaunprātīgiem dzērājiem un karavīra zvēresta pārkāpējiem ierosināt iesniegumus par nodošanu Kara tribunāla tiesai.

PSRS aizsardzības tautas komisārs
Padomju Savienības maršals
K.Vorošilovs

- 7. dok.** **Sarkanarmijas Baltkrievijas Sevišķā kara apgabala karaspēka pavēlnieka armijas ģenerāļa Dmitrija Pavlova (1897–1941) dienesta pilnīgi slepens 1940. gada 21.jūnija ziņojums PSRS aizsardzības tautas komisāram PSRS maršalam Semjonam Timošenko (1895–1970) par Baltijas valstu armiju un citu aizsardzības spēku likvidešanu.**

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 33987. f., 3. apr., 1279. l., 60. lp. D. Pavlova rokraksts uz tipogrāfijā iespiestas veidlapas "BSKA karaspēka pavēlnieks". Oriģināls. Uz dokumenta atzīme: "Uzrakstīts personīgi ar roku 1 eks[emplārā] [PSRS] aizsardzības tautas komisārs 21.6.[19]40. plkst. 12.15 minūtēs."

Bez numura
1940.gada 21.jūnijā
Minskā

Pilnīgi slepeni
Sevišķi svarīgi

Lietuvas, Latvijas un Igaunijas armiju daļu atrašanos vienviet uzskatu par neiespējamu. Izskatu šādus priekšlikumus.

Pirmais. Visu triju valstu armijas atbruņot un ieročus izvest uz Pad[omju] Savienību.

Otrais. Pēc virsnieku sastāva [politiskajām] tīrīšanām un karaspēka vienību nostiprināšanas ar mūsu komandējošo sastāvu pieļauju iespēju pašā sākumā – tuvākā laikā izmantot karam Lietuvas un Igaunijas armiju ārpus BSKA, piemēram, pret rumāņiem, afgāņiem un japāņiem.

Visos gadījumos uzskatu par nepieciešamu latviešus atbruņot pilnīgi.

Trešais. Pēc tam, kad ar armijām būs pabeigts, nekavējoši (48 stundās) atbruņot visu triju valstu iedzīvotājus.

Par ieroču nenodošanu nošaut.

Uzskaitītie pasākumi jāveic tuvākajās dienās, lai būtu brīvas rokas [kara] apgabala mobilizācijas organizācijas sagatavošanas darbiem. Augstāk minēto pasākumu veikšanai BSKA sagatavot, tikai lūdzu pavēli [minētajiem] pasākumiem 36stundas pirms darbu sākuma.

Tanku karaspēka ģenerālpulkvedis

D.Pavlovs

II. Pretošanās PSRS okupācijai 1940.–1941. gadā

- 8. dok.** **Latvijas Tautas partijas 1940. gada 1. jūlija statūti.**

Avots: Latvijas Valsts arhīvs, 1936. f., 1. apr., 25231. l., 5.–1. sēj., 19.–28. lp. Mašīnraksts latviešu valodā. Atrasts 1946. gada 2. jūlija kratišanā Kārļa Dravas (1911–?) dzīvoklī Rīgā, Indrānu ielā 18, dzīv. 7. Uz katras lapas Kārļa Dravas paraksts "Atrasts manā arhīvā".

LATVIJAS TAUTAS PARTIJA

Lai nodrošinātu katra cilvēka personas cienību, vērtību un neaizskaramību, politiskās tiesības un brīvību demokrātiskā iekārtā, nodibināta Latvijas Tautas partija.

Latvijas Tautas partija apvieno visus latviešus, kas Latviju grib redzēt mūžam neatkarīgu, demokrātisku, ziedošu un stipru; kas nevar iedomāties savu dzīvi veidot un celt nekur citur kā savā tēvzemē Latvijā, kurā ir kārts mūsu šūpulis, kurā ir guldīti mūsu senči un kurā mīt viņu gars, ieražas un tikumi. Latvijas Tautas partija cīnīsies par latviešu valodu, latvisko kultūru un nodrošinās šīs vērtības uz bērnu bērniem.

Partijas uzdevumos ietilpst Latvijas strādnieku un zemnieku, iestāžu darbinieku un inteliģences apvienošana vienā apzinīgā disciplīnā, kas obligāta visiem partijas biedriem. Iekšējai iekārtai partijā atļaujami frakcionāri grupējumi, kas nav savienojami ar atkāpšanos no programmas, partijas mērķiem un lēmumiem, ka tie notikuši uz demokrātiskiem pamatiem.

Latvijas Tautas partija cīnīsies par katra cilvēka pamattiesībām, viņa neierobežotu brīvību, personības cienību, vērtību un aizsardzību, bez ticības un kārtas izšķirības. LTP centīsies radīt noteikumus, kas nodrošinās taisnīgas prasības un izkops pienākuma apziņu katrā pilntiesīgā individuā, pie tam

KOPIJA

19

LATVIJAS TAUTAS PARTIJA

Lai nodrošinātu katra cilvēka personas cienību, vērtību un neaizkaramību, politiskās tiesības un brīvību demokrātiskā iekārtā, nodibināta Latvijas tautas partija.

Latvijas tautas partija apvieno visus latviešus, kas Latvijā grib redzēt mūžam neatkarīgu, demokrātisku, ziņdošu un stipru; kas nevar iedomāties savu dzīvi veidot un celt nekur citur, kā savā tēvzemē Latvijā, kurā ir kārts mūsu šūpulis, kurā ir guldīti mūsu senči un kurā mīt viņu gars, ieražas un tikumi. Latvijas tautas partija cīnīsies par latviešu valodu, latvisko kultūru un nodrošinās šīs vērtības uz bērnu bērniem.

Partijas uzdevumos ietilpst Latvijas strādnieku un zemnieku, iestāžu darbinieku un intelligences apvienošana vienā apzinīgā disceplīnā, kas obligāta visiem partijas biedriem. Iekšējai iekārtai partijā atļaujami frakcionāri grupējumi, kas nav savienojami ar atkāpšanos no programmas, partijas mērķiem un lēmumiem, ja tie notikuši uz demokrātiskiem pamatiem.

Latvijas tautas partija cīnīsies par katra cilvēka pamattiesībām, viņa neierobežotu brīvību, personības cienību, vērtību un aizsardzību, bez ticības un kārtas izšķirības. LTP centīsies radīt noteikumus, kas nodrošinās taisnīgas prasības un izkops pienākuma apziņu katrā pilntiesīgā individā, pie tam neaizkarot personas izveidošanos un individuālo brīvību. LTP veicinās sociālo progresu un dzīves apstākļu uzlabošanu, izlietojot valsts aparātu visas tautas ekonomiskā, politiskā un sociālā stāvokļa nostiprināšanai. LTP rūpēsies, lai nepieļautu un novērstu katru nepamatotu personības aizkārums, pieejot pie visu jautājumu atrisināšanas ar prātu un cilvēciskas ētikas virskundzību. LTP ārpolitikā attīstīs draudzīgas attiecības starp nācijām uz tautu vienlīdzības un pašnoteikšanās principu pamatiem, visiem līdzekļiem aizkavējot karu.

Partija prasa no saviem biedriem pašizliedzīgi kalpot vai tautai un valstij, nekad neaizmirstot, ka brīvība veicina tīstību, brīvība ir taisnīga, jo tā ir pamatojama ar cilvēka bīskām tiesībām. Izpildot partijas programmu arvien tiks ievēroti katra pilsoņa politisko tiesību atzīšana un tiesības ar vēlētājiem priekšstāvjiem piedalīties valsts dzīvē.

Kārlis Drava
K. Drava

neaizskarot personas izveidošanos un individuālo brīvību. LTP veicinās sociālo progresu un dzīves apstākļu uzlabošanos, izlietojot valsts aparātu visas tautas ekonomiskā, politiskā un sociālā stāvokļa nostiprināšanai. LTP rūpēsies, lai nepieļautu un novērstu katru nepamatotu personības aizskārumu, pieejot pie visu jautājumu atrisināšanas ar prāta un cilvēciskas ētikas virskundzību.

LTP ārpolitikā attīstīs draudzīgas attiecības starp nācijām uz tautu vienlīdzības un pašnoteikšanās principu pamatiem, centīsies visiem līdzekļiem aizkavēt karu.

Partija prasa no saviem biedriem pašizliedzīgi kalpot savai tautai un valstij, nekad neaizmirstot, ka brīvība veicina attīstību, brīvība ir taisnīga, jo tā ir pamatojama ar cilvēka dabiskām tiesībām. Izpildot partijas programmu, arvien tiks ievērota katra pilsoņa politisko tiesību atzišana un tiesības ar vēlētiem priekšstāvjiem piedalīties valsts dzīvē.

Savu uzdevumu veikšanai Latvijas Tautas partija darbojas šādu statūtu robežās:

I. MĒRĶIS, RAJONS, TIESĪBAS UN PIENĀKUMI

1. Latvijas Tautas partija apvieno savas zemes pilsoņus cīņai par politiski suverēnu, brīvu, neatkarīgu, demokrātisku valsti, saimnieciski un kulturāli stipru latviešu tautu un nacionāli attīstītas iekārtas nostiprināšanu.

2. Šo mērķu sasniegšanai partija, ievērojot pastāvošo likumu nosacījumus:

- 1) ar saviem pārstāvjiem kandidē un cīnās, lai tie tiktu ievēlēti visās valsts un pašvaldību vēlēšanās;
- 2) ar vēlētu vai citādi likumīgi pie varas nākušu pārstāvju palīdzību izved dzīvē: a) Latvijas pilsoņos valstisku attīstību, b) darba sociālo un izglītības nodrošināšanu, c) politiskās brīvības visiem valstiskiem iedzīvotājiem uz starptautiski demokrātiskiem principiem, d) stingriem starptautiskiem tiesiskiem pamatiem nodrošina ikvienam likumīgo mantojumu un mantas neaizskaramību, ko viņš godīgā ceļā ieguvis, e) demokrātiskas vārda, preses, sapulču, ticības u.c. valstiskās elementāras brīvības;
- 3) sarīko priekšlasījumus, kursus, pārrunas, tautas sapulces, gājienus, teātra izrādes, literāras un politiskas tiesas, izstādes, koncertus, apspriedes, kongresus, konferences un citus sarīkojumus;
- 4) izdod un izplata periodiskus un neperiodiskus izdevumus;
- 5) sekmē jaunatnes audzināšanu latviskā garā valsts vadībā; aizliedzot biedrībām, organizācijām un partijām nodarboties ar jaunatnes audzināšanu;
- 6) nodibina un vada apgādus, bibliotēkas, lasītavas, grāmatu veikalus, tautas namus, klubus, kafejnīcas, ēdienu veikalus, viesnīcas, restorānus, pārstāvniecības, veikalus u.c. uzņēmumus;
- 7) organizē un uztur korus, orķestrus, dramatisks un operu trupas, tūrisma un sporta grupas, atbalsta un veicina tās;
- 8) nodibina un uztur ambulances, atpūtas namus, nometnes un citas ārstēšanas iestādes biedru un ģimenes locekļu vajadzībām;
- 9) sarīko aptaujas, izsludina sacensības, izsniedz pabalstus un prēmijas Latvijas un partijas mērķu sekmēšanai;
- 10) minēto darbu veikšanai vāc un pieņem ziedojumus, pabalstus un novēlējumus, nodibina fondus un stipendijas un citus pasākumus līdzekļu iegūšanai;
- 11) stājas sakaros ar valsts un pašvaldību iestādēm, sabiedriskām organizācijām un iesniedz tām ierosinājumus par Latvijas vēstures pētišanu un propagandu iekš- un ārzemēs;
- 12) uztur sakarus ar citu zemju organizācijām, partijām, biedrībām, piedalās kongresos, konferencēs, pastāvīgās komitejās un savienībās.

Bez minētā cīņā par neatkarīgas Latvijas patstāvību un nacionālām paražām propagandu veic ikviens partijas biedrs, pašizliedzīgi kalpojot savai tautai un valstij.

3. Partijai ir tiesības nomāt, iegūt, apgrūtināt un atsvabināt kustamus un nekustamus īpašumus, slēgt līgumus un uzņemties saistības, sūdzēt un aizstāvēties pie tiesām ar saviem pilnvarniekiem un vispār darboties juridisku personu robežās.

4. Partijas mērķu sasniegšanai ar centrālās valdes lēmumu partija savas darbības rajonā: 1) atver nodaļas, 2) ieceļ sevišķas personas partijas mērķu veicināšanai zināmā rajonā un 3) speciālu uzdevumu veikšanai partija var radīt sevišķas sekcijas. Nodaļu, pilnvarotu personu un sekciju funkcijas un darbības robežas saskaņā ar partijas mērķiem nosaka centrālā valde vai tās izstrādātas sevišķas instrukcijas, un viņas darbojas centrālās valdes uzraudzībā.

Nodaļas uzbūvi un pārvaldes kārtību nosaka šo statūtu paragrāfi 4.–8., 10.–13., 15.–26., 31. un 33.–40., bet likvidācijas gadījumā nodaļas manta pāriet partijas īpašumā. Nodaļas un sekcijas nebūda juridiskas personas tiesības.

5. Partijai, partijas nodaļām un iestādēm ir savi zīmogi. Partijas karogs ir valsts nacionālais karogs.

6. Partijas darbības rajons ir visa Latvija. Centrālās valdes sēdeklis atrodas Rīgā.

II. PARTIJAS SASTĀVS

7. Partija sastāv no:
- 1) goda biedriem,
 - 2) biedriem un
 - 3) biedriem veicinātājiem.

8. Goda biedrus uzņem partijas centrālā valde. Biedrus un biedrus veicinātājus uzņem centrālā valde, kā arī nodaļu valdes pēc savas izvēles.

9. Par partijas goda biedriem uzņem katru Latvijas Tautas partijas Saeimas deputātu, tiklīdz tas ievēlēts Saeimā, kā arī pazīstamus sabiedriskus darbiniekus – partijas biedrus, ja centrālā valde atzīst to par vēlamu. Jauno goda biedru sarakstu zināšanai stāda priekšā partijas kongresam.

10. Par partijas biedriem var būt abēja dzimuma personas, kurām ar likumu piešķirtas vēlēšanu tiesības un kuras apņēmušās atbalstīt šo statusu mērķu izpildīšanu. Ikviens biedrs pieder pie attiecīgas nodaļas, bet, kur tādas nav, iestājas pie centrālās valdes Rīgā. Pie iestāšanās valde var pieprasīt rekomendācijas.

11. Par partijas biedriem veicinātājiem var būt ikviens pilsonis, ne jaunāks par 15. dzīvības gadu. Biedriem veicinātājiem nav balsstiesību, un tos nevar ievēlēt pārvaldes orgānos. Tie darbojas šo statūtu 4. paragrāfa 2. un 3. punkta kārtībā.

12. Biedrus partijā uzņem centrālā valde un nodaļu valdes ar vienkāršu balsu vairākumu. Centrālā valde nosaka gadskārtējās biedru un biedru veicinātāju maksas, kuras nomaksājamas līdz centrālās valdes, resp., nodaļu valdes vēlēšanām.

13. Biedri izstājas no partijas, paziņojot to ar rakstu, bet kuri noteiktā laikā nav samaksājuši biedru naudu, skaitās kā izstājušies.

14. Goda biedri maksā kārtējo mēnešmaksu, kuru nosaka goda biedru vairākums saziņā ar centrālo valdi. Deputātu pilnvarām izbeidzoties, tos atsvabina no kārtējām mēneša maksām, bet tie turpina darboties goda biedra amatā.

15. Biedrus, kuri kaitē partijai un viņas interesēm vai neievēro partijas noteikumus un statūtus, centrālā valde, resp. nodaļu valde, var izslēgt no partijas. Nodaļu biedrus var izslēgt arī centrālā valde. Iemaksāto biedru naudu nav tiesības atprasīt. Izstājušies, resp., izslēgtie, biedri nebauda tiesību uz ienākumiem no partijas pasākumiem.

16. Goda biedrus var izslēgt tikai speciāla no goda biedriem ievēlēta goda biedru tiesa, kuras lēmums ir galīgs. Izstājušos un izslēgtos goda biedrus svītro no to sarakstiem, un tie nebauda tiesības uz ienākumiem no pasākumiem.

III. PARTIJAS LĪDZEKĻI

17. Partijas līdzekļi veidojas no: 1) biedru naudām, 2) goda biedru iemaksām, 3) ziedojumiem, 4) novēlējumiem, 5) ienākumiem no kapitāliem un mantām, 6) pasākumiem, 7) iespieddarbu izdevumiem, 8) izrikojumiem un 9) visādiem citiem likumīgi atļautiem ienākumiem.

18. Rēķinu un darba vešanas, kā arī pārskatu sastādīšanas, pārvaldības un rīcības kārtību par partijai piederīgiem kapitāliem, pasākumiem un visu citu mantu noteic centrālā valde vai tās apstiprinātas instrukcijas.

IV. PARTIJAS PĀRVALDE

19. Latvijas Tautas partijas darbību pārzina: 1) kongress, 2) padome, 3) centrālā valde un 4) revīzijas komisija. Nodaļu darbību pārzina: 1) centrālā valde, 2) pilna biedru sapulce, 3) valde un 4) revīzijas komisija. Visas pārvaldes orgānu sēdes ir pilntiesīgas, ja sēdēs piedalās vismaz puse no attiecīgā orgāna locekļiem. Visi jautājumi izšķirami ar vienkāršu balsu vairākumu. Balsošana notiek atklāti, bet aizklāti ar zīmītēm, ja to pieprasa arī viens no orgāna locekļiem.

A. Kongress

20. Augstākais Latvijas Tautas partijas pārvaldes orgāns ir kongress. Kārtējie kongresi tiek sasaukti ne retāk kā reizi pa trijiem gadiem, pirms katrām Saeimas vēlēšanām. Kongresus sasauc centrālā valde. Ārkārtējos kongresus sasauc uz centrālās valdes vai padomes iniciatīvas pamata, vai ne mazāk kā 3/4 pieprasījumu. Ārkārtējos kongresus sasauc divu mēnešu laikā.

21. Kongress skaitās par pilntiesīgu, ja tajā reprezentēta ne mazāk kā puse no partijas biedriem.

22. Nodaļas var sūtīt kongresā pa vienam delegātam no katriem 10 pilntiesīgiem nodaļas biedriem. No nepilniem 10 biedriem var arī sūtīt vienu delegātu. Tāpat no katriem 10 pilntiesīgiem biedriem, kas iestājušies pie centrālās valdes, centrālā valde no tiem pilnvaro vienu delegātu kongresam. Uz centrālās valdes iniciatīvu, ja tas ir iespējams, no šiem biedriem sasauc delegātu vēlēšanai speciālu sapulci un no klātesošo skaita izvēl attiecīgo delegātu skaitu, bet no nerezistentiem biedriem centrālā valde tomēr var pilnvarot attiecīgus delegātus.

Lemjošas balsstiesības kongresā bauda arī visi goda biedri un centrālās valdes locekļi, ja arī viņi nebūtu delegāti.

23. Kongresa vietu un laiku, uzrādot apspriežamos jautājumus, partijas nodaļām izziņo ar sludinājumiem partijas laikrakstā vai ar pavēstēm vismaz vienu mēnesi pirms kongresa.

24. Kongresus sasauc, lai:

- 1) noklausītos un apstiprinātu LTP darbību, pasākumu pārskatus un revīzijas komisijas ziņojumus;
- 2) pēc vajadzības no jauna caurskatītu un grozītu partijas programmu un statūtus;
- 3) noteiktu partijas turpmāko līniju pašreizējās politikas pamatjautājumus;
- 4) ievēlētu centrālo valdi, kandidātus un revīzijas komisiju un
- 5) apspriestu ziņojumus un uz vispārēju darbību attiecošos jautājumus.

25. Kongresu atklāj padomes priekšsēdētājs vai tā vietnieks, bet to vada katru reizi no delegātu vidus izvēlēta persona, kura neietilpst padomē, centrālā valdē un revīzijas komisijā.

26. Kongresa protokolu raksta centrālās valdes sekretārs vai viņa vietnieks, un to paraksta kongresa vadītājs, sekretārs un balsu skaitītāji.

B. Padome

27. Padome veidojas no goda biedriem, ja to ir vairāk par trim. No sava vidus tie izvēl padomes priekšsēdētāju un divus vietniekus. Centrālās valdes priekšsēdētājam ir jāietilpst vienā no šiem amatiem. Sēdes vada padomes priekšsēdētājs vai vietnieks, bet protokolus raksta centrālās valdes sekretārs vai vietnieks, ja arī tie nebūtu padomes locekļi.

28. Padome lemj par visām partijas politiskām lietām un darbojas bez sevišķām pilnvarām partijas kongresu starplaikos.

29. Padome organizē, ieceļ un atceļ, vada un pārbauda:

- 1) Saeimas frakcijas darbību;
- 2) frakcionāro grupējumu vadību;
- 3) centrālās valdes sastādītos pārskatus un
- 4) izrauga kandidātus vēlēšanām vai uzdod to izdarīt kādam loceklim vai komitejai.

30. Padome pārorganizējas pēc katrām Saeimas vēlēšanām. Uz tām jābūt aicinātiem visiem jauniem padomes locekļiem. Padome var pārorganizēties arī, kad tā atrod to par vajadzīgu.

31. Padome var organizēt frakcionārus grupējumus visām profesijām un ražošanas nozarēm, bet kā pirmie grupējumi vējami: strādniekiem, zemniekiem, ierēdņiem un konfesijām.

32. Padomes sēdes sasauc padomes priekšsēdētājs vai vietnieks, un tās tiek noturētas pēc vajadzības. Sēdes pilntiesīgas, ja tajās piedalās vismaz puse no goda biedru skaita.

C. Centrālā valde

33. Centrālo valdi, sastāvošu no deviņiem locekļiem no goda biedru vai biedru vidus, aizklāti balsojot ievēl delegātu sapulce uz trim gadiem. Tāpat ievēl piecus kandidātus, kuri stājas valdes locekļu vietā, tiem izstājoties. Ja kandidātu pietrūkst, tad tāds ieceļ padome.

Centrālā valde sadala amatus savā starpā un, aizklāti balsojot, ievēl: priekšsēdētāju, sekretāru, kasiieri un viņa biedrus un pārējiem pēc vajadzības piešķir amatus, kādi radušies, šos statūtus izpildot.

Centrālās valdes locekļus, kuri iztrūkst bez svarīga iemesla trijās sēdēs pēc kārtas, centrālā valde var lemt uzskatīt kā labprātīgi izstājušos un uzaicināt viņu vietā kandidātus.

34. Centrālā valde vada partijas darbību saskaņā ar likumu un statūtiem un reprezentē to bez sevišķām pilnvarām iestādēs un tiesās. Centrālā valde pārzina visus partijas un partijas saimnieciskās kārtējās darišanas, slēdz līgumus partijas vārdā, pārvalda mantu, sagatavo jautājumus un priekšlikumus padomei un kongresam, sastāda gada pārskatus un ar revīzijas komisijas un padomes ziņu ceļ priekšā kongresam, izspriež un nokārto visas tai no padomes uzdotās lietas. Pārzina visus partijas nodaļu, pilnvaroto personu, sekciju darbību, izpilda visus uzdevumus, kurus tai nosaka instrukcijas, izpilda kongresa lēmumus, izvēlas līdzekļus, lai pilnīgi sasniegtu statūtos nospraustus mērķus. Apstiprina nodaļas, sekcijas un iecel pilnvarotos, nosaka to darbības rajonus, apstiprina nodaļu un sekciju izvēlētais amata personas, pārbauda to darbību un pēc vajadzības atceļ nodaļu un sekciju valdes vai vispār tās slēdz un pārzina visas citas uz partiju attiecošās lietas. Partijas dokumentus un sarakstīšanos paraksta divi attiecīgi valdes locekļi vai to pilnvarotie.

Piezīme: līdz pirmā kongresa sanāksšanai visas centrālās valdes un padomes funkcijas izpilda partijas dibinātāji, un valdes priekšniekam ir tiesības atstādināt un iecelt jaunās centrālās valdes locekļus.

35. Centrālās valdes sēdes sasauc un vada priekšsēdētājs vai viņa prombūtnē tā vietnieks. Protokolu raksta sekretārs vai tā vietnieks. Centrālā valde uz sēdēm sanāk pēc vajadzības vai arī, ja to pieprasa viena trešdaļa no centrālās valdes locekļiem. Centrālās valdes priekšsēdētājs ir reizē arī partijas priekšnieks.

36. Revīzijas komisija pārbauda darbvedību, grāmatvedību un kasi un dod atsauksmes par darbības un kases pārskatu un budžetu.

Revīzijas komisija sastāv no trim locekļiem, kurus kongress, aizklāti balsojot, ievēl uz trim gadiem. Tāpat ievēl divus kandidātus. Revīzijas komisija sadala amatus savā starpā un izvēl priekšsēdētāju, vietnieku un sekretāru.

D. Partijas nodaļas

37. Partijas darbību uz vietām veic nodaļas. Nodaļā jābūt vismaz 10 biedriem. Nodaļu pārvalda: 1) centrālā valde, 2) nodaļu biedru sapulce, 3) valde un 4) revīzijas komisija.

38. Nodaļas biedru sapulce ir partijas nodaļas augstākais orgāns, kurš nosaka nodaļas darbību kongresa un centrālās valdes lēmumu robežās. Nodaļas sapulcei pieder tās pašas tiesības, kuras kongresam piešķirtas šo statūtu paragrāfu 20., 21., 23.–36. robežās, piemērojot tos attiecīgi nodaļas sapulcei un darbībai, cik tālu šini pantā nav noteikts kas cits. Nodaļas sapulces protokols divu nedēļu laikā iesūtāms centrālajai valdei, kurai tiesības lēmumus atcelt.

39. Nodaļas valde ir nodaļas izpildu orgāns un darbojas biedru sapulces, centrālās valdes un nodaļu instrukciju robežās. Nodaļas, kur biedru skaits nepārsniedz 20 biedrus, sapulce, aizklāti balsojot, ievēl trīs, nodaļas, kur biedru skaits pārsniedz 20, – piecus valdes locekļus. Valdes sēdes pilntiesīgas, ja tajās piedalās vismaz puse no locekļiem, to skaitā priekšsēdētājs vai vietnieks.

Valde izvēl no sava vidus priekšsēdētāju, sekretāru un kasieri un viņa biedrus, cik tālu valdes locekļu skaits to atļauj.

Valdes darbībai attiecīgi piemērojami arī šo statūtu paragrāfi 33.–35., cik tālu šini pantā nav noteikts kas cits.

40. Nodaļu revīzijas komisija ievēlama un darbojas uz šo statūtu 36. paragrāfa pamata. Tās darbība attiecas tikai uz vietējo nodaļu.

V. LIKVIDĀCIJAS KĀRTĪBA

41. Ja partija savu darbību izbeigtu, tad visa tās manta ar delegātu sapulces lēmumu vai ja to nav iespējams sasaukt, izlietojama ar centrālās valdes lēmumu pēc viņas ieskatiem. Kreditoru un debitoru prasības pieteicamas divu mēnešu laikā, skaitot no izsludināšanas dienas oficiālā laikrakstā. Pēc šā laika notecēšanas nepieteiktās prasības ir zaudējušas spēku.

Partija likvidējama arī, ja to nolemj partijas kongress ar 3/4 balsīm, bet, ja to nav iespējams sasaukt, tad ar centrālās valdes visu locekļu balsīm un ja to pieprasa oficiālas valdības iestādes.

42. Latvijas Tautas partija dibināta 1940. gada 1. jūlijā Rīgā.

Statūtu parakstītāji:

[ar roku rakstīts]: Centrālā valde 1946. [tā rokrakstā] gadam biedru naudu noteikusi Ls 1, – apmērā no biedra. Iestāšanās nauda ir Ls 1, –. LTP centrālās valdes pagaidu adrese Rīgā...

9. dok. Latvijas Tautas partijas 2800 vārdu programma 1941. gadā.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 1986. f., 1. apr., 25231. l., 5.–1. sēj., 22.–23. lp. Mašīnraksts latviešu valodā, stancilēts izdevums. Uz katras lapas Kārļa Dravas paraksts "Atrasts manā arhīvā".

Savu uzdevumu veikšanai Latvijas Tautas partija darbojas šādu statūtu robežās:

I. MĒRĶI, RAJONS, TIESĪBAS UN PIENĀKUMI

1. Latvijas Tautas partija apvieno savas zemes pilsoņus cīņai par politiski suverēnu, brīvu, neatkarīgu, demokrātisku valsti; saimnieciski un kulturāli stipru latviešu tautu un nacionāli attīstītas iekārtas nostiprināšanu.

2. Šo mērķu sasniegšanai partija, ievērojot pastāvošo likumu nosacījumus:

- 1) ar saviem pārstāvjiem kandidē un cīnās, lai tie tiktu ievēlēti visās valsts un pašvaldību vēlēšanās;
- 2) ar vēlētu vai citādi likumīgi pie varas nākušu pārstāvju palīdzību izved dzīvē: a) Latvijas pilsoņos valstisku attīstību, b) darba, sociālo un izglītības nodrošināšanu, c) politiskās brīvības visiem valstiskiem iedzīvotājiem uz starptautiski demokrātiskiem principiem, d) stingriem starptautiskiem tiesiskiem pamatiem nodrošina ikvienam likumīgo mantojumu un mantas neaizskaramību, ko viņš likumīgā ceļā ieguvis, e) demokrātiskas vārda, preses, sapulču, ticības u.c. valstiskas elementāras brīvības;
- 3) sarīko priekšlasījumus, kursus, pārrunas, tautas sapulces, gājienus, teātra izrādes, literāras un politiskas tiesas, izstādes, koncertus, apspriedes, kongresus, konferences un citus sarīkojumus;
- 4) izdod un izplata periodiskus un neperiodiskus izdevumus;
- 5) sekmē jaunatnes audzināšanu latviskā garā valsts vadībā, aizliedzot biedrībām, organizācijām un partijām nodarboties ar jaunatnes audzināšanu;
- 6) nodibina un vada apgādus, bibliotēkas, lasītavas, grāmatu veikalus, tautas namus, klubus, kafejnīcas, ēdienu veikalus, viesnīcas, restorānus, pārstāvniecības, veikalus u.c. uzņēmumus;
- 7) organizē un uztur korus, orķestrus, dramātiskas un operu trupas, tūrisma un sporta grupas, atbalsta un veicina tās;
- 8) nodibina un uztur ambulances, atpūtas namus, nometnes un citas ārstēšanas iestādes biedru un ģimenes locekļu vajadzībām;
- 9) sarīko aptaujas, izsludina sacensības, izsniedz pabalstus un prēmijas Latvijas un partijas mērķu sekmēšanai;
- 10) minēto darbu veikšanai vāc un pieņem ziedojumus, pabalstus un novēlējumus, nodibina fondus un stipendijas un citus pasākumus līdzekļu iegūšanai;
- 11) stājas sakaros ar valsts un pašvaldību iestādēm, sabiedriskām organizācijām un iesniedz tām ierosinājumus par Latvijas vēstures pētišanu un propagandu iekš- un ārzemēs;
- 12) uztur sakarus ar citu zemju organizācijām, partijām, biedrībām, piedalās kongresos, konferencēs, pastāvīgās komitejās un savienībās.

Bez minētā cīņā par neatkarīgas Latvijas patstāvību un nacionālām paražām propagandu veic ikviens partijas biedrs, paš aizliedzīgi kalpojot savai tautai un valstij.

3. Partijai ir tiesības nomāt, iegūt, apgrūtināt un atsvabināt...

[.....]

Savu uzdevumu veikšanai Latvijas Tautas partija darbojas statūtu robežās ar šādiem mērķiem:

1. Latvijas Tautas partija apvieno savas zemes pilsoņus cīņai par politiski suverēnu, brīvu, neatkarīgu, demokrātisku valsti; saimnieciski un kulturāli stipru latviešu tautu un nacionāli attīstītas iekārtas nostiprināšanu.

2. Šo mērķu sasniegšanai partija, ievērojot pastāvošo likumu nosacījumus:

- 1) ar saviem pārstāvjiem kandidē un cīnās, lai tie tiktu ievēlēti visās valsts un pašvaldību vēlēšanās;
- 2) ar vēlētu vai citādi likumīgi pie varas nākušu pārstāvju palīdzību izved dzīvē: a) Latvijas pilsoņos valstisku attīstību, b) darba, sociālo un izglītības nodrošināšanu, c) politiskās brīvības visiem valstiskiem iedzīvotājiem uz starptautiski demokrātiskiem principiem, d) stingriem starptautiskiem

tiesiskiem pamatiem nodrošina ikvienam likumīgo mantojumu un mantas neaizskaramību, ko viņš likumīgā ceļā ieguvis, e) demokrātiskas vārda, preses, sapulču, ticības u.c. valstiskas elementāras brīvības;

- 3) sarīko priekšlasījumus, kursus, pārrunas, tautas sapulces, gājienus, teātra izrādes, literāras un politiskas tiesas, izstādes, koncertus, apspriedes, kongresus, konferences un citus sarīkojumus;
- 4) izdod un izplata periodiskus un neperiodiskus izdevumus;
- 5) sekmē jaunatnes audzināšanu latviskā garā valsts vadībā, aizliedzot biedrībām, organizācijām un partijām nodarboties ar jaunatnes audzināšanu, u.c. uzdevumus.

Latvijas Tautas partijas statūtus publicēsim tuvākos mūsu laikraksta numuros.

Partijas pagaidu adrese – Rīgā, ...

10. dok. Latvijas Tautas partijas vadošā centra biedru saraksts 1941.gadā.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 1986. f., 1. apr., 25231. l., 5.–1. sēj., 30. lp. Mašīnraksts latviešu valodā. Uz dokumenta uzraksts: "Augstāk minētais saraksts rakstīts personīgi no manis un pieder man un glabājas arhīvos pretpadomju organizācijas – Latvijas Tautas partijas pagrabā, mājas Nr. 18, Indrānu ielā 7. K.Drava. 2.VII 1946.g."

V 22

1. Vīrzulis
2. Janavs

K 15

1. K.Augstkalns
2. Sviestiņš
3. Pāvelsons
4. Kreicbergs

1. Zaķis
2. A.Zaķis
3. V.Zaķis
4. J.Zaķis
5. Kronbergs
6. Z.Kronbergs
7. Švitke
8. Ansons
9. Drava
10. V. Brože 44,3
11. Kalnārs 28,35
12. Galviņš
13. Bāce
14. Vilciņš
15. Līdums
16. Jēkabsons
18. Liezeris
19. Mengots
20. Stepengagens
21. Holmanis
22. Šulcs
23. Borovska
24. Borovska
25. Borovska
26. Labrencis
27. Millers
28. Mucelāns
29. Skudra

30.

21

1. Drava
2. Brože
3. Ters
4. Bāce

5. Eveinieks	<u>Z-15</u>	<u>Kur ir?</u>
6. Millers	1. Dr. Čakste	1. I.Žigurs
7. Īzāks	2. māc. Stepenhāgens	2. J.Liezeris
8. L. Amerika		3. J.Zariņš
9. Sumskis	<u>?</u>	4. O.Vanags
10. prof. Sudrabs	1. prof. Ķikauka, Stabu 31	5. A. Sams
11. prof. Stradiņš	2. prof. Stepermanis	6. Pāvelsons-Piltiņš
12. Auniņš	3. arch. Grinbergs	7. R.Preinvalds
13. prof. Dāle	4. Kulitāns	
14. Konst. Aizups	5. M.Laizāns, Rogorkas c.	
15. Donāts Sasts	6. D.Liepiņš	
16. J.Kapits	7. J.Rācenājs	
17. Ed. Smilģis	8. J.Kreicbergs	
18. J.Mengoto	9. J. Sviestiņš	
19. Stepengagens	10. J.Kosa	
20. E. Mediņš	11. Sāps	
21. M.Ķempe (dzejniece)	12. Kušķis	
22. Siļķe (garīdznieks)	13. J.Asariņš	
23. Berta Rummece	14. prof. Švābe	
24. L.Reinholde	15. viņa sieva V. Strālerte	
25. A. Straubergs	16. agr. Saliņš	
26. I.Ķjaviņš	17. dzejn. Laimonis Akuraters	
	18. c. Phl. Elza Ābele	
	19. Dr. K.Ābele	
	20. Elza Stērste	
	21. ģen. Peniķis	

Ģen. Kurša

Augstāk minētais saraksts rakstīts personīgi no manis un pieder man un glabājās arhīvos pretpadomju organizācijas Latvijas Tautas partijas pagrabā mājas Nr. 18, Indrānu ielā 7.

2.VII.-1946.g.

III. Nacistiskās Vācijas okupācijas varmācības 1941.-1943. gadā

- 11. dok.** Vācijas Valsts politiskās policijas priekšnieka, SS valsts vadītāja Heinriha Himlera (*Heinrich Himmler*; 1900-1945) slepeni 1939. gada norādījumi par Drošības policijas un Drošības dienesta izmantošanu ārzemēs.

Avots: Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē, R-58. f., 241. l., 169.-175. lpp. Mašīnraksts vācu valodā ar šifru "Slepeni". No vācu valodas tulkojusi Maira Andževska.

Slepeni

Norādījumi Drošības policijas un Drošības dienesta (SD) izmantošanai ārzemēs

I. Vispārīgi

1. Uzdevums

Vienojoties ar armijas virspavēlniecību, rīcības grupu (vienību) un komandu¹⁷ noteikts uzdevums, kas apstiprināts armijas virspavēlniecības 31.7.1939. oficiālajā vēstulē (6.nod. - II - armijas ģenerālštābs Nr. 1299/39 korpasa štābs): "Drošības policijas rīcības komandu uzdevums ir apkarot visas

¹⁷ *Einsatzgruppen und Einsatzkommandos.* - Red.

Vācijas valstij un vāciešiem kaitīgos elementus ienaidnieka teritorijā, cīņās esošo karaspēka vienību aizmugurē.”

2. Vienota vadība

Drošības policijas rīcības grupas un rīcības komandas sastāv no Valsts slepenpolicijā, kriminālpolicijā un Drošības dienestā strādājošajiem. Visi strādājošie vienoti ir pakļauti rīcības grupu un rīcības komandu vadītājiem. Rīcības grupu vadītāji arī izlemj par atsevišķu darbinieku piesaistišanu pēc tālāk minētajiem norādījumiem.

3. Attiecības ar Vērmahtu

Ar armijas štābiem, civilpārvalžu vadītājiem, vācu civilpārvaldēm un Vācijas Kārtības policiju pastāvīgi jāsaglabā sakari. Rīcības grupu un rīcības komandu vadītāji un viņu sakaru vadītāji ir personīgi atbildīgi par to, lai šo iestāžu starpā sakaru plūsma noritētu bez traucējumiem. Rīkojumi par Drošības policijas attiecībām ar Vērmahtu ir jāievēro precīzi.

4. Personiskas attiecības

Katram rīcības grupās strādājošajam jebkurā situācijā un pret ikvienu ir jāizturas noteikti, taču korekti. Noteiktie mērķi ir jāsasniedz tā, lai pēc iespējas vairāk izvairītos no sūdzībām.

5. Sakaru nodrošināšana

Vissvarīgākā ir tūlītējā sakaru izveidošana un ilgstoša to saglabāšana. Pirms uzbrukuma un arī uzbrukuma laikā caur vistuvāk esošo Valsts slepenpolicijas iestādi jāsaglabā sakari ar Valsts slepenpolicijas pārvaldi Berlīnē. Rīcības grupām vismaz vienu reizi dienā ir jāsniedz ziņojums Drošības policijas vadītājam, kurā jāiekļauj ziņas par:

- rīcības grupas atrašanās vietu,
- paredzamo atrašanās vietu nākamajā dienā,
- īpašiem notikumiem,
- arestu skaitu (uzskaitīt īpaši svarīgu personu vārdus).

Sasniedzot mērķa atrašanās vietu, rīcības komandām nekavējoties ar visiem dotajā brīdī pieejamajiem līdzekļiem jācenšas nodibināt sakarus ar kompetento (atbilstošu) rīcības grupu. Rīcības grupām ir jāaglabā pastāvīgi sakari ar Valsts slepenpolicijas pārvaldi Berlīnē.

6. Aresti, kratīšanas un konfiskācijas

Katrā aresta gadījumā no izsniegtajām veidlapu grāmatām “Aresti” jāaizpilda formulārs ar divām kopijām katram. Oriģināls un pirmā kopija steidzami, visātrākajā veidā jānogādā rīcības komandas vadītājam, savukārt rīcības komandas vadītājam oriģināls nekavējoties jānogādā Valsts slepenpolicijas pārvaldē II D.¹⁸ Kopija paliek pie rīcības komandas vadītāja. Otrā kopija paliek veidlapu grāmatā, kuru pēc izlietošanas rīcības komandas vadītājs nodod.

Katrā konfiskācijas nodrošinājuma, kratīšanas u.c. gadījumā no izsniegtās veidlapu grāmatas “Kratīšanas” ir jāaizpilda formulārs ar divām kopijām katram. Oriģināls un pirmā kopija, tāpat kā aresta gadījumā, nekavējoties, visātrākajā veidā ir jānogādā rīcības komandas vadītājam, kurš pēc tam oriģinālu nogādā Valsts slepenpolicijas pārvaldē I F.¹⁹ Citādi jārikojas tāpat kā arestu gadījumos.

Konfiscēto priekšmetu nodošana pieņemējam iestādei rakstiski ir jāapliecina uz kratīšanas ziņojuma otrās kopijas. Pienācīga konfiscēto priekšmetu uzglabāšana un drošība ir jāveic ar īpašu rūpību.

7. Apiešanās ar arestētajām personām

Nezēlīga izturēšanās pret arestētajiem vai viņu nogalināšana ir stingri aizliegta un, ja citas personas kaut ko tādu darītu, tas ir jānovērš. Spēku drīkst lietot tikai gadījumos, lai salauztu pretestību. Arestētās personas jāievieto tam īpaši paredzētās kamerās. Rīcības grupu vadītājiem jā rūpējas par to, lai steidzami tiktu sameklēts visātrākais transports arestētajiem, kas tos nogādās vistuvāk esošajā Valsts policijas iestādē, un jālūdz, lai tiktu ziņots par arestēto personu ierašanos Valsts slepenpolicijā II D.

8. Izturēšanās pret iedzīvotājiem

Jebkāda veida ārpusdienesta kontakti ar citu tautību iedzīvotājiem ir aizliegti. Dienesta pienākumi un saistības ir jāizpilda pieklājīgi, korekti, taču ļoti noteiktā formā. Jebkurš seksuāls dabas sakars ar citas tautības sievieti vai meiteni ir noziegums pret pašu asinīm, kā arī citas tautības noniecinājums. Par šāda veida pārkāpumiem visi tiks bargi sodīti.

¹⁸ Operatīvā pārvalde. – Red.

¹⁹ Informācijas (izlūkošanas) pārvalde. – Red.

9. Saimnieciskie pakalpojumi

Norādījumi par saimnieciskās pārvaldes pakalpojumiem Valsts slepenpolīcijas izmantošanai ārēm īpašos gadījumos 13.3.1939. (S-V2 Nr. 4631-/39-251-13) vienādi attiecas gan uz Valsts slepenpolīcijā, gan Kriminālpolīcijā, gan Drošības dienestā strādājošajiem.

10. Vērmahta un Kārtības polīcijas atbalsts

Ja īpašos gadījumos rīcības grupu un komandu spēki ir nepietiekami, Kārtības polīcijas vadītājiem vai ārkārtas gadījumos jālūdz palīdzība Vērmahta vadītājiem. Šādos gadījumos akcijas lietišķā vadība gulstas uz Drošības polīcijas, Kārtības polīcijas vai militāro spēku vadītājiem.

11. Palīgpolīcijas ierēdņi

Nepieciešamības gadījumā uzticamus Vācijas un tautas vāciešus var iecelt par palīgpolīcijas ierēdņiem. Šādos gadījumos jāizmanto izdalītās veidlapas un roku lentes. Šo ierēdņu iecelšanu vada rīcības grupu vai komandu vadītāji, kuri arī ir atbildīgi par ieceltajiem palīgpolīcijas ierēdņiem.

12. Disciplinārvara

Rīcības grupas vadītājam ir tiesības smagos Drošības polīcijas prestiža graušanas dienesta pārkāpumos, kas skar Drošības polīcijā un Drošības dienestā strādājošos, veikt tūlītējus pasākumus. Viņš drīkst piespriest iepriekšēju apcietinājumu un nelielu sodu par amatnoziegumiem, nekavējoties sodīt ar disciplinārsodu metodēm, izteikt brīdinājumus un aizrādījumus. Gadījumā, ja tiek izmantota iepriekšēja apcietināšana, par to nekavējoties jāziņo Valsts slepenpolīcijas pārvaldē.

II. Valsts polīcijas darbība

Rīcības komandām visos tām ierādītajos rajonos principā ir jāievēro visi uzdevumi, kas Valsts polīcijas iestādei būtu jāveic savā rajonā, izņemot, ja ir noteikts savādāk.

1. Aresti

Ir jāapcietina tās personas, kuras ir uzskaitītas meklējamo sarakstā, Vācijas emigranti un iedzīvotāji, kuri pretojas Vācijas iestāžu veiktajiem pasākumiem vai acīmredzot ir nodomājuši pretoties un, viņaprāt, ir spējīgi organizēt nemierus. Gadījumā, ja draud briesmas, pirms apcietināšanas vadošajām personām par to būtu jāinformē civilpārvaldes priekšnieks.

2. Profilakses pasākumi

Jebkuras Vācijai naidīgas organizācijas un centienu pārtraukšana.

Viņu ēku, materiālu un iekārtu arests.

3. Nodrošinājumi

Polīcijas ēku un iekārtu, kā arī visu citu Vācijas polīcijas darbībai nepieciešamo ēku, iekārtu, aktu, kartotēku u.c. nodrošinājums.

Citu nozīmīgu ēku, iekārtu, arhīvu un dokumentu (Vācijai naidīgo apvienību, ebreju, brīvmūrnieku, marksistu, valsts iestāžu, valsts arhīvu u.c.) nodrošinājums.

III. Kriminālpolīcijas darbība

1. Visu kriminālpolīcijas iekārtu, ēku, dienesta atpazīstamības aktu (pirkstu nospiedumu lapu, personu lietu, personu aprakstu u.c.) pārņemšana.

2. Kriminālpolīcijas dienesta izpildes nodrošinājums.

3. Svešas kriminālpolīcijas darba pārraudzīšana tik ilgi, cik vien tas ir iespējams.

IV. Drošības dienestam piederīgo darbība

Drošības dienests izpilddarbībām jāpiesaista tikai briesmu gadījumā. Viņu uzdevums ir:

1) nekavējoša ziņu dienesta tīkla izbūve, pastāvošo ziņu dienesta sakaru pārņemšana ar uzticamības personām no Vācijas mazākumtautību vidus, t.i., ar zināmiem un uzticamiem cilvēkiem no vietējo vidus.

Ne mazāk svarīgi būtu pievērsties ziņu un informācijas izvērtēšanai, kā arī to ātrai un daudzsoļīgai pārraidīšanai. Kopējās akcijas darba pamatā jābalstās uz Drošības dienestā sagatavotajām objektu kartotēkām (ziņu dienesta vajadzībām nepieciešamo organizāciju, apvienību, to atrašanās vietu u.c. apkopojumiem) un subjektu kartotēkām (visu ziņu dienesta tīkla izveidei nepieciešamo uzticības personu, aģentu un aktieru apkopojums) lapām;

2) rīcības grupu vadītāju ziņojumi par visiem svarīgākajiem notikumiem, pirmām kārtām par Vērmahta dienesta un civiliestāžu rīkojumu formu un iedarbību;

3) jānodrošina pretinieka pusei konfiscēto materiālu izvērtēšana. Ir jā rūpējas par to, lai, konfiscējot arhīva materiālus, tai sekotu savāktu materiālu glabāšana; pieredze rāda, ka nepārdomāti materiālu sablīvējumi bieži sabojājuši to vērtību, kas galvenokārt attiecas tieši uz šo sakārtojuma veidu. Cik vien iespējams un arī nepieciešams, atsevišķu nozaru [materiālu] konfiskācijā un [personu] apcietināšanā, ko apstrādā tieši Drošības dienests (katolicisms, jūdaisms un brīvмўrniecība), jāpiedalās Drošības dienesta darbiniekiem;

4) citos gadījumos ievērot Drošības dienesta galvenās pārvaldes dotās īpašās pavēles, kas tiks dotas kopā ar IV nodaļas 1. un 2. apakšpunktā pieminētajiem materiāliem.

12. dok. Vācijas Valsts politiskās policijas priekšnieka, SS valsts vadītāja H.Himlera (Heinrich Himmler; 1900–1945) 1941. gada 1. maija slepena pavēle par policijas un SS pakļautību karadarbības rajonos militārajai pavēlniecībai.

Avots: Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē, R–58. f., 204. l., 305.–306. lpp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts vācu valodā. No vācu valodas tulkojusi Maira Andževska.

Noraksta noraksts

SS valsts vadītājs

Pilnīgi slepenā pavēlniecības lieta

Berlīne, 1941. gada 1. maijs
40 novilkumi
41. novilkums
3 noformējumi
1. noformējums

Saturs: Vadoņa speciālnorādījums

11 novilkumi
Prot. Nr. 10

Vienojoties ar armijas virspavēlniecību, Vadoņa doto īpašo pavēļu realizēšanai politiskās pārvaldes apgabalos esmu paredzējis augstākos SS un policijas vadītājus.

Augstāko SS un policijas vadītāju akcijas ilgumam armijas aizmugures apgabalā ar augstākā armijas virspavēlnieka piekrišanu es ierosinu:

- 1) augstākais SS un policijas vadītājs ar štābu tiks pakļauts ikviena aizmugurē esošā armijas apgabala pavēlniekam pārgājienos, uzturā un izvietojumā. Augstākajam SS un policijas vadītājam manis skaidri doto uzdevumu izpildē ir pakļautas SS un policijas vienības un Drošības policijas papildu spēki. Augstākais SS un policijas vadītājs ikreiz ziņo aizmugurē esošā armijas apgabala pavēlniecībai par manis dotajiem uzdevumiem. Armijas aizmugurē esošā apgabala pavēlnieks ir tiesīgs dot norādījumus augstākajam SS un policijas vadītājam, lai izvairītos no traucējumiem armijas operāciju un uzdevumu izpildē. Viņi rīkojas saskaņā ar visiem pārējiem norādījumiem;
- 2) iesaistītie SS un policijas spēki ir pakļauti armijas aizmugurē esošā apgabala pavēlniekam pārgājienos, uzturā un izvietojumā. Visas tiesiskās un disciplinārās lietas tiks nokārtotas ar viņu atbildību. Kamēr pavēļu un ziņojumu saņemšanai augstākajām SS un policijas vienībām nav izsniegts katrai savs radio un sakaru aparāts, aizmugurē esošā armijas apgabala pavēlnieks, cik vien tas ir iespējams no dienesta viedokļa, izsniedz atbilstošus armijas sakaru līdzekļus;
- 3) augstāko SS un policijas vadītāju pakļautībā iesaistītajiem SS un policijas spēkiem armijas aizmugurē esošajā apgabalā ir šādi uzdevumi:
 - a) saskaņā ar Drošības dienestu (SD): Drošības policijas vienībām un komandām (pavēlniecībām) uzdevumi jau ir noteikti saskaņā ar Vācijas armijas 26.3.41. vēstuli;
 - b) Kārtības policija: iesaistītās Kārtības policijas vienības, izņemot drošības vienību komandieriem taktiski pakļauto 9. motorizēto policijas bataljonu, savus uzdevumus veic pēc maniem norādījumiem. Armijas aizmugures apgabala pavēlnieks drīkst iesaistīt Kārtības policijas vienības, vienojoties ar augstākajiem SS un policijas vadītājiem, arī militārās operācijās, ja vien to pieļauj šo uzdevumu izpilde;
- 4) ieroču SS vienībām kopumā ir tādi paši uzdevumi kā Kārtības un Drošības policijas vienībām un savi īpašie uzdevumi, ko viņi saņems no manis;

- 5) armijas aizmugures apgabala pavēlnieks personīgi norīko visas SS un policijas vienības iesaistīties nepieciešamajās kaujas situācijās.

SS valsts vadītājs
/par./ H. Himlers

13.dok. Vācijas sauszemes armijas virspavēlnieka ģenerālfeldmaršala Vilhelma Keitela (Wilhelm Keitel) 1941.gada 6.jūnija dienesta direktīva par apiešanos ar politiskajiem aktivistiem (funkcionāriem) un komisāriem.

Avots: Vācijas Federālais militārais arhīvs, RW 4/577, 66.–68. lpp. Mašīnraksts vācu valodā. Uz dokumenta spiedogs: "Valdības lieta! Tikai ar virsnieku! Slepna pavēlniecības lieta." Uz dokumenta atzīme: "BDC-OKW-1613". Daļēji publicēts izdevumā "Der Krieg gegen die Sowjetunion 1941–1945. Eine Dokumentation". – Herausgegeben von Reinhardt Neurup, Berlin, 1991. – 46. lpp.

Valdības lieta!

Tikai ar virsnieku!
Slepna pavēlniecības lieta

Direktīvas par apiešanos ar politiskajiem aktivistiem (funkcionāriem) un komisāriem

I. Armijas apgabalā

1. Cīņā ar boļševismu nav jārēķinās ar ienaidnieka izturēšanos saskaņā ar cilvēcības vai tautu tiesību principiem. Sevišķi no politiskajiem funkcionāriem un komisāriem ir sagaidāma naida pilna, nežēlīga un necilvēcīga izturēšanās pret mūsu karagūstekņiem.

Karaspēka daļām ir jāapzinās, ka funkcionāri apdraud to drošību un iekaroto apgabalu mieru.

Tāpēc par nepieciešamību kļuvušie atmaksas pasākumi jāveic tūlīt un nesaudzīgi, vēršot pret personām, kuras ir pazīstamas kā aziātiski barbarisko metožu ierosinātājas un atbalstītājas, t.i., politiskajiem komisāriem.

2. Uz funkcionāriem, kuri vēršas pret karaspēka daļām, attiecas "Dekrēts par tiesas varas realizēšanu apgabalā Barbarosa". Tiek norādīts uz "Direktīvām par karaspēka daļu izturēšanos Krievijā".

3. Funkcionāri, kuri nav vainīgi naidīgās darbībās, pagaidām var palikt netraucēti. Tikai pie tālākās teritorijas pārņemšanas kļūs iespējams izšķirt, vai palikušos funkcionārus var atstāt uz vietas vai tie jānodod speciālkomandām,²⁰ ja tās pašas nespēj veikt attiecīgo pārbaudi.

4. Pie politiskajiem funkcionāriem pieder politiskie komisāri karaspēka daļās. Viņu tūlītējai atklāšanai starp gūstekņiem un nošķiršanai [no tiem] ir sevišķa nozīme, jo viņiem pirmām kārtām ir iespēja arī kā karagūstekņiem turpināt savu agitāciju. Pēc iespējas jau gūstekņu savākšanas vietās, vēlākais, tranzīta nometnēs, tie ir jāpadara nekaitīgi. Viņus var pazīt pēc tā, ka viņi uz piedurknēm nēsā sarkanu zvaigzni ar ieaustu zeltītu āmuru un sirpi.²¹ Viņi netiks uzskatīti par karavīriem. Noteikumi par karagūstekņiem neattieksies uz viņiem.

5. Gadījumos Nr. 2 un 4 jāiesniedz šis ziņojums:

a) no divīzijai pakļautas karaspēka daļas – divīzijas (Ic),²²

b) no karaspēka daļas, kas tieši pakļauta korpasa, armijas vai armijas grupas pavēlniecībai vai tanku grupai – korpasa utt. pavēlniecībai (Ic).

6. Visi augstāk minētie pasākumi nedrīkst kavēt operāciju veikšanu. Tāpēc plānveidīgas meklēšanas un tīrīšanas operācijas karaspēka daļām nav jāveic.

II. Armijas aizmugures apgabalā

Funkcionāri un komisāri, kuri aizturēti aizmugures apgabalā sakarā ar viņu darbību, ir jānodod Drošības policijas (SD) grupām vai komandām, izņemot politiskos funkcionārus karaspēka daļās.

III. Kara tiesu un lauka kara tiesu ierobežojumi

Kara tiesām un pulku utt. komandieru lauka kara tiesām nav jāuzdod veikt pasākumus, kuri paredzēti iedaļās I un II.

²⁰ Sonderkommando. – Red.

²¹ Sīkāk sk. "Die Kriegswehrmacht der UdSSR". – OKH genStdH O Qu IV Abt. Fremde Heere Ost (II) Nr. 100/41. – 1941. – 15.1. Anlage 9d – "PSRS karaspēks", Sauszemes karaspēka virspavēlniecība, Sauszemes karaspēka Ģenerālštāba mītne, IV. nodaļa Austrumu ārzemju armijas (II), 15.1.41., pielikums 9d. – Red.

²² Informācijas (izlūkošanas) nodaļa. – Red.

14. dok. Vācijas Valsts Drošības galvenās pārvaldes priekšnieka un Drošības dienesta šefa SS ģenerāļa Reinharda Heidriha (*Reinhard Heydrich*; 1904–1942) 1941. gada 2. jūlija slepena pavēle visiem augstākajiem SS un policijas vadītājiem, kā arī rīcības grupas "A" šefam SS ģenerālmajoram Dr. V.Štālekeram (*Stahlecker*) par rīcību Vācijas armijas aizmugurē bijušajā PSRS teritorijā (papildus R.Heidriha mutiskajiem norādījumiem 1941. gada 17. jūnijā Berlīnē).

Avots: Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē, R-58. f., 241. l., 314.–319. lpp. Mašīnraksta noraksts vācu valodā, ko apstiprinājis 1963. gada 2. aprīlī Dortmundes zemes tiesas vadošais ierēdnis. No vācu valodas tulkojusi Maira Andževska.

Berlīne, 1941. gada 2. jūlijs

Drošības policijas un Drošības dienesta priekšnieks

B. (Berlīne) Nr. IV-1100/41, slepena Vācijas lieta
Nr. slepena Vācijas lieta. 7/41
20 eksemplāros
Pilnīgi slepena Vācijas lieta

Kā slepena Vācijas lieta

- Augstākajam SS un policijas vadītājam un SS kājnieku ģenerālim Jekelnam (caur [armiju grupas] komandieri dienvidu Krakovā nekavējošai nodošanai tālāk).
- Augstākajam SS un policijas vadītājam un SS ģenerālleitnantam fon der Baham [v. d. Bach] (caur Valsts policijas drošības dienesta komandieri Varšavā nekavējošai nodošanai tālāk).
- Augstākajam SS un policijas vadītājam un SS ģenerālleitnantam Pricmanim [*Prützmann*] (caur Valsts policijas pārvaldi Tilzītē [*Tilsit*] nekavējošai nodošanai tālāk).
- Augstākajam SS un policijas vadītājam un SS pulkvedim Korzemanam [*Korsemann*] (caur SS pulkvedi Olendorfu [*Ohlendorff*]).

Pēc tam, kad Kārtības policijas priekšnieks Berlīnē uz pārrunām bija ielūdzis kaujās pēc "Barbarosas" [plāna] komandētos augstākos SS un policijas vadītājus, mani par to iepriekš savlaikus neinformējot, Kārtības policijas un Drošības dienesta darbības ietvaros diemžēl nespēju viņiem sniegt principiālus norādījumus.

Tālāk es koncentrētā veidā sniegšu svarīgākos norādījumus Drošības policijas un Drošības dienesta rīcības grupām un komandām ar lūgumu tos ievērot.

Iepriekšēja piezīme

Akcijas kopējais tuvākais mērķis ir politiska nomierināšana, t.i., būtībā Drošības policijas veiktā nomierināšana jauniekarosmajos apgabalos.

Galamērķis ir ekonomiskā nomierināšana.

Kad visi atbilstošie pasākumi, sasniedzot cerēto rezultātu, tiks izbeigti, kas būtībā arī ir galvenais, tie, ņemot vērā gadsimtiem ilgi nepārejošo valsts bolševistisko tēlu, ar nesaudzīgu skaudrumu īstenojami plašā apgabalā.

Turklāt pats par sevi saprotams, ka jāņem vērā atsevišķu tautību (jo īpaši baltiešu, rutēņu, ukraiņu, gruzīnu, armēņu, azerbaidžāņu u.c.) savstarpējās atšķirības un visur, kur vien tas iespējams, tās izmantojot izvirzītajam mērķim.

Politiska nomierināšana ir pirmais priekšnoteikums ekonomiskajai nomierināšanai.

1. Attiecības ar Vērmahtu

Lai novērstu visas iespējamās neskaidrības, kas varētu rasties akcijas organizatoriskajā daļā un visas Austrumu akcijas ietvaros iesaistīto Drošības policijas (Drošības dienesta) rīcības grupu un rīcības komandu lietišķo uzdevumu jomā, es vēlreiz norādu uz 26.3.1941. izdoto armijas virspavēlniecības pavēli.

2. Ziņojumu nodošana

Vācijas valsts SS vadītājam un Vācijas policijas priekšniekam nepārtraukti²³ jābūt informētam par visiem Drošības policijas un Drošības dienesta akcijas rezultātiem. Pēc Vācijas valsts SS vadītāja

²³ Pasvītots tekstā. – Red.

3. Seite

27 214

die höheren, mittleren und radikalen unteren Funktionäre der Partei, der Zentralkomitees, der Gau- und Gebietskomitees

Volkskommissare

316

Juden in Partei- und Staatsstellungen
sonstigen radikalen Elemente (Saboteure, Propagandeaure, Heckenschützen, Attentäter, Hetzer usw.)

oweit sie nicht im Einzelfall nicht oder nicht mehr benötigt werden, um Auskünfte in politischer oder wirtschaftlicher Hinsicht zu geben, die für die weiteren sicherheitspolizeilichen Maßnahmen oder für den wirtschaftlichen Wiederaufbau der besetzten Gebiete besonders wichtig sind.

Insbesondere ist Bedacht zu nehmen, daß Wirtschafts-, Gewerkschafts- und Handelsgremien nicht restlos liquidiert werden, so daß keine geeigneten Auskunftspersonen mehr vorhanden sind.

Den Selbstreinigungsversuchen antikommunistischer oder antijüdischer Kreise in den neu zu besetzenden Gebieten sind keine Hindernisse zu bereiten. Sie sind im Gegenteil, allerdings spurenlos, zu fördern, ohne daß sich diese örtlichen "Selbstschutzkreise" später auf Anordnungen oder gegebene politische Zusicherungen berufen können.

Da aus naheliegenden Gründen ein solches Vorgehen nur innerhalb der ersten Zeit der militärischen Besetzung möglich ist, haben die Einsatzgruppen der SP (SD) möglichst im Benehmen mit den militärischen Dienststellen bestrebt zu sein, in den betreffenden neu besetzten Gebieten raschestens, wenigstens mit einem Vorkommando, einzurücken.

Besonders sorgfältig ist bei Erschießungen von Ärzten und sonstigen in der Heilkunde tätigen Personen vorzugehen. Da auf dem Lande auf etwa 10 000 Einwohner an sich nur ein Arzt fällt, würde bei etwa auftretenden Epidemien durch die Erschießung von zahlreichen Ärzten ein kaum auszufüllendes Vakuum entstehen. Wenn im Einzelfalle eine Exekution erforderlich ist, ist sie selbstverständlich durchzuführen, doch muß eine genaue Überprüfung des Falles vorausgehen.

5.) Nachrichtendienst:

Sofort nach dem Einrücken ist mit dem Auf- und Ausbau eines möglichst lückenlosen Nachrichtennetzes zu beginnen, sodaß alle illegalen Neuformierungen nicht unentdeckt bleiben können. Insbesondere gilt es, verborgene Waffen-, Munitions-, Sprengstoff- und Materiallager zu entdecken.

14.dok. Vācijas Valsts Drošības galvenās pārvaldes priekšnieka un Drošības dienesta šefa SS ģenerāļa Reinharda Heidriha 1941.gada 2. jūlija slepena pavēle [3. lapa ar norādījumiem par atbalstu "pašattīrīšanās" centieniem "neatstājot pēdas", lai vēlāk "pašaizsardzībasniķu grupas nevarētu atsaukties uz tām dotiem rīkojumiem].

pavēles, lai nodrošinātu šādu pastāvīgu ziņojumu nodošanu, Vācijas Drošības galvenās pārvaldes ietvaros Drošības policijas un Drošības dienesta darbības sfēras vajadzībām es esmu ierīkojis centrālo ziņojumu nodošanas punktu, kas ir manā tiešā pakļautībā.

No šā centrālā ziņojumu nodošanas punkta, ievērojot Vācijas valsts SS vadītāja kategorisko pavēli, jāpārraida pilnīgi visi²⁴ pieprasījumi un dienesta ziņojumi. No tiem vienīgi Vācijas valsts SS vadītājs izslēdzis tādus dienesta ziņojumus, kurus personīgi un tieši pieprasa Vācijas valsts SS vadītājs. Tā kā tie ir nepieciešami situācijas kopskatam, tad arī šie dienesta ziņojumi vienlaikus ir jāpārraida uz centrālo ziņojumu nodošanas punktu.

Pilnīgai šīs Vācijas valsts SS vadītāja dotās pavēles ievērošanai jau no paša sākuma īpaša vērība būtu jāvelta vēl priekšā esošajam teritorijas paplašinājumam.

3. Noziedznieku meklēšanas pasākumi

Pamatojoties uz Vācijas Valsts galvenās drošības pārvaldes izdoto īpaši meklējamo personu sarakstu "Austrumi" (*Ost*), Drošības policijas un Drošības dienesta rīcības komandām jāveic nepieciešamie noziedznieku meklēšanas pasākumi. Saprotams, ka nebija iespējams uzskaitīt pilnīgi visas Padomju Savienībā esošās bīstamās personas, tāpēc arī bez jau minētā meklējamo saraksta ir jāveic visi meklēšanas un nāvēssoda izpildīšanas pasākumi, kas nepieciešami politiskajai nomierināšanai iekarotajos apgabalos.

4. Nāvēssoda izpildīšana

Ar nāvēssodu jāsoda visi, kuri ir:

- kominternes funkcionāri (tāpat kā profesionālie komunistiskie politiķi);
- augstākie, militārie un radikālie zemākie partijas, Centrālkomitejas, novadu un apgabalu komiteju funkcionāri;
- tautas komisāri;
- partijas un valsts iestāžu darbinieki ebreji;
- citi radikālie elementi (sabotieri, propagandisti, partizāni, atentātu izdarītāji, kūdītāji u.c.),

ja vien²⁵ viņi nav nepieciešami atsevišķos gadījumos vai vairs vispār nav vajadzīgi, lai sniegtu politiska vai ekonomiska rakstura informāciju, kas būtu īpaši svarīga tālākiem Drošības policijas pasākumiem vai arī iekaroto apgabalu ekonomiskai atjaunošanai.

Sevišķi jāņem vērā fakts, ka ekonomiskās, arodbiedrību un tirdzniecības komisijas netiktu likvidētas tā, lai vairs nepaliktu neviena piemērota persona, kas sniegtu uzziņas. Nedrīkst likt nekādas šķēršļus jaunokupējamo teritoriju antikomunistisko vai antisemitisko aprindu centieniem pašattīrīties. Tieši pretēji, tie jāveicina, protams, neatstājot pēdas²⁶, lai vēlāk šīs vietējo "pašaizsardzībasnieku" grupas nevarētu atsaukties uz tām dotiem rīkojumiem vai politiskajām garantijām.

Tā kā visai saprotamu iemeslu dēļ šāda rīcība iespējama tikai militārās okupācijas sākotnējā periodā, Drošības policijas (Drošības dienesta) rīcības grupām, cik iespējams saskaņā ar militārajām iestādēm, jācenšas uz ātrāko ieiet jaunokupētajos apgabalos, vismaz ar priekškomandām.

Īpaši rūpīgi jārikojas, nošaujot ārstus un citus veselības aprūpē strādājošus darbiniekus. Tā kā laukos uz apmēram 10 000 iedzīvotājiem ir tikai viens ārsts, epidēmiju uzliesmojumu gadījumā, nošaujot daudz ārstu, izveidotos neaizpildāms tukšums. Ja atsevišķā gadījumā ir nepieciešama nāvēssoda izpildīšana, tas arī ir jāizpilda, taču tad šis gadījums noteikti būtu precīzi jāizmeklē.

5. Ziņu dienests

Nekavējoties pēc ienākšanas apgabalā jāuzsāk pēc iespējas pilnīgāka sakaru tīkla būves un izbūves darbi tā, lai visi nelegālie jaunie formējumi nevarētu palikt neatklāti. Jo sevišķi tas attiecas uz slepenu ieroču, municijas, sprāgstvielu un materiālu noliktavu atklāšanu.

6. Materiālu nodrošinājums

Visi politiski vērtīgie materiāli ir jānodrošina un, cik drīz vien iespējams, tie drošā ceļā jānogādā noteiktajās valsts policijas iestādēs Tilsītē [*Tilsit*], Alenšteinā [*Allenstein*], Plohā [*Ploch*], komandštābos Varšavā [*Radom*] un Ļubļinā, t.i., robežu un ārējās iestādēs.

Par politiski īpaši vērtīgiem tiek uzskatīti visi kominternes, partijas, arodbiedrības, ebreju un funkcionāru materiāli.

²⁴ Pasvītrots tekstā.— *Red.*

²⁵ Pasvītrots tekstā.— *Red.*

²⁶ Pasvītrots tekstā.— *Red.*

7. Sadarbošanās ar Kārtības policiju

Attiecībā uz sadarbošanos ar Kārtības policiju es atsaucos uz Vācijas valsts SS vadītāja un Vācijas policijas priekšnieka 30.1.1940. doto pavēli Nr. I V1-658 IV/39-151: Instrukcija par sadarbošanos ar Kārtības policiju un Drošības policiju, atrodoties akcijā ārpus Vācijas teritorijas.

1. punkts:

"Drošības policijas uzdevums ir visu Vācijas un vāciešiem naidīgo elementu apkarošana kaujas vienību aizmugurē."

2. punkts:

"Tā kā šī Drošības policijas uzdevuma izpildē ir nepieciešama Kārtības policijas iesaistīšana, jāseko Drošības policijas rīcības grupas, t.i., rīcības komandas, vadītāja norādījumiem. Par nepieciešamo pasākumu veikšanu pēc dotajiem norādījumiem ir atbildīgs tikai un vienīgi iesaistīto Kārtības policijas spēku vadītājs."

3. punkts:

"Drošības policijas rīcības grupu, t.i., rīcības komandu, vadītājiem jālūdz atbildīgais Kārtības policijas vadītājs piesaistīt spēkus. Šis lūgums jāizpilda, ja pieprasīto spēku gatavība ir iespējama, nekur citur neapdraudot sabiedrisko kārtību."

4. punkts:

"Arestus, mantu konfiskācijas, pārmeklēšanas u.c. līdzīgus pasākumus Kārtības policija uzsāk tikai pēc Drošības policijas lūguma, izņemot gadījumus, kad draud briesmas un Kārtības policijas vadītājiem pirmajā nomierināšanas akcijā to nav iespējams veikt pašu spēkiem. Arī šādos gadījumos būtu jāslēdz cieši sakari ar Drošības policiju. Beidzot pirmo nomierināšanas akciju, personas, kuras briesmu draudu gadījumā patstāvīgi arestē Kārtības policija, jānodod tālāk Drošības policijai."

Lietišķu interešu labā es lūdzu, lai parūpētos par to, ka tiek saglabāti šie skaidri noteiktie atbildības noteikumi.

8. Baznīca

Neko neuzsākt pret pareizticīgās baznīcas centieniem ietekmēt cilvēku masas. Tieši pretēji, tie būtu pēc iespējas vairāk jāveicina, lai jau no paša sākuma uzstātu uz baznīcas un valsts nošķiršanas principu un novērstu vienotas baznīcas veidošanu.

Tāpat nekas nebūtu iebilstams arī pret reliģisko sektu veidošanu.

9. Valodas regulēšana

Sarkanās vienības jāuzrunā tikai un vienīgi krievu valodā, savukārt civiliedzīvotājus drikst uzrunāt viņu dzimtajā valodā. Šeit nav runa par krievu armiju, bet gan par Sarkano armiju.

Runa ir tikai par krieviem (nevis lielkrieviem), ukraiņiem (nevis mazkrieviem), baltrutēņiem (nevis baltkrieviem), kā arī par Padomju Savienību (nevis pašu Krieviju). Patiesībā Krievija ir tikai krievu apdzīvota teritorija.

Jau psiholoģiski vien ir nepareizi vienkārši noliegt visu pastāvošo. Nedrīkst teikt, ka ir jāiznīcina esošais sociālisms, bet gan: tiks radīts patiesais, īstais sociālisms, t.i., valstiski nodrošināts sociālais taisnīgums visiem darbaļaudīm.

Nacionālajā jautājumā jārikojas ar sevišķu atturību (ņemot vērā vēlāku kopējo nokārtojumu).

Pamatojoties uz ekonomiskajiem apsvērumiem, nevar būt ne runas sākuma posmā par [lauksaimniecības] kolektīvu likvidēšanu. Tāpēc zemnieki, kuru cerības par pašam sava īpašuma iegūšanu nevar piepildīt, jāapstrādā propagandistiski sevišķi prasmīgi.

/Par./ Heidrihs

lestādes zīmogs

Apstiprināts: Helmūta,
valdības sekretāre

Izdalija:

pārvaldes vadītājs

Berlīne, 1941.gada 2.jūlijs

Rīcības grupas A vadītājs, SS ģenerālmajors
Dr. Štālekērs caur Valsts policijas pārvaldi Tilzītē
tālākai nodošanai uz Gumbineni [Gumbinen]

Artilērijas kazarma

J.V.

/Paraksts nesalasāms/

Rīcības komanda 1a un rīcības komanda 1b
(sūtījums kā slepena Vācijas lieta)
SS ģenerālmajors
Dr. Štālekers

Par noraksta pareizību:
Dortmunde, 1963.gada 2.aprīlī
Zemes tiesas vadošais valstsvīrs
Zīmogs

15. dok. Ādolfa Hitlera 1941. gada 17. jūlija dekrēts par iekaroto Austrumu apgabalu policejisko nodrošinājumu.

Avots: Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē, R-58. f., 241. l., 325. lpp. Mašīnraksta noraksts vācu valodā. No vācu valodas tulkojusi Maira Andževska.

Noraksts
Vadoņa dekrēts
Par policejisko nodrošinājumu
nesen iekarotajos Austrumu apgabalos
1941.gada 17.jūlijā

I

Policejiskais nodrošinājums nesēn iekarotajos Austrumu apgabalos ir Vācijas valsts vadītāja SS un Vācijas policijas šefa pārziņā.

II

Pamatojoties uz civilpārvaldes ieviešanu šajos apgabalos, Vācijas valsts vadītājs SS un Vācijas policijas šefs ir tiesīgs atbilstoši viņam lpunktā minētajam uzdevumam valsts komisāriem izdot rīkojumus. Ja vien šie rīkojumi ir vispārīgi vai ar politisku nozīmi, ar valsts ministra²⁹ starpniecību tie jānosūta iekarotajiem Austrumu apgabaliem, taču tikai gadījumā, ja ir runa par nenoliedzami draudošām briesmām.

III

Policejiskajam nodrošinājumam katram valsts komisāram tiek norīkots augstākais SS un policijas komandieris, kurš tieši un personiski ir pakļauts valsts komisāram.

Ģenerālkomisāriem, virskomisāriem³⁰ un apgabala komisāriem papildus tiek norīkots SS un policijas vadītājs, kuri viņiem ir pakļauti kā tieši, tā personiski.

Vadoņa galvenais štābs, 1941.gada 17.jūlijā
Vadonis
/Par./ Ādolfs Hitlers
Vērmahta virspavēlniecības šefs
/Par./ Keitels
Valsts ministrs un Valsts kancelejas vadītājs
/Par./ Dr. Lammers

²⁷ A.Rozenbergs – Red.

²⁸ Hauptkommissar. – Red.

16. dok. Vācijas armijas 667. pionieru pulka komandiera pulkveža Ullerspergera [Ullersperger] 1941. gada 29. jūlija ziņojums Vācijas armijas 36. korpusa komandierim par Daugavas forsēšanu augšpus Rīgas 1941. gada 1. jūlijā un Rīgas ieņemšanu.

Avots: Vācijas Federālā arhīva militārais arhīvs (BAMA) Freiburgā, RH 24–26/64, 1.–4. lpp. Mašīnraksts vācu valodā, pirmais eksemplārs ar pulkveža Ullerspergera parakstu un spiediogu "Komandējošajam ģenerālim". Dokumentu ieguvis A. Ezerģailis. No vācu valodas tulkojusi Maira Andževska.

Pulkvedis Ullerspergers

Pulka komandpunkts 29.7.41.

667. pionieru pulka īpašām vajadzībām štāba komandieris (z. b. V.)

XXVI armijas korpusa komandējošajam ģenerāļa kungam

Atsauce uz: tālsarunu ar štāba priekšnieka kungu

Par: Ullerspergera pulka grupas Daugavas forsēšanu augšpus Rīgas

30.6. agrā rītā pēc Virspavēlniecības informēšanas ceļā uz Rīgu es nosūtīju 660. pionieru bataljonu sastāvu un man pakļauto 161. pionieru bataljonu, lai pārņemtu jau uz Rīgu nosūtīto karaspēka daļu pavēli. Vispirms Rīgas rietumu daļā es satiku tanku iznīcinātāju 563. nodaļas komandieri un II kājnieku pulka 389. nodaļas komandieri. Turklāt man tika ziņots, ka iepļānotā Rīgas rietumu daļas ķemmēšana nav iespējama, jo ģenerāļa Burdaha [Burdach] artilērija vēlējas to apšaudīt. Pēc pārrunām ar ģenerāli Burdahu arī es nācu pie slēdziena, ka ir neiespējami veikt Rīgas rietumu daļas ķemmēšanu. Ģenerālis Burdahs šo plānu bija iecerējis īstenot pēcpusdienā. Braucienā uz komandpunktu pie ģenerāļa Burdaha es uz ielām redzēju bezdarbībā nikstošas Laša [Lasch] priekšpulka daļas. Nevarēja būt ne runas par pilsētas ķemmēšanu. Es personīgi vēlējos izpētīt apstākļus augšpus Rīgas, kad pie manis pienāca armijas pionieru komandieris pulkvedis Vircs [Wirtz] un teica, ka viņam Armijas virspavēlniecības uzdevumā esot jāizpēta, cik ilgā laikā varētu tikt atjaunots uzspridzinātais Rīgas tilts. Lai veiktu izpēti darbus, viņš mani paņēma sev līdzi, tāpēc zudumā gāja mums tik dārgās stundas. Izlūkošanas gaitā pamaniju, ka Daugavas kreisajā krastā atrodas 402. velosipēdistu bataljona velosipēdisti un arī tur sadarbībā ar citiem karavīriem veica nelielas tīrīšanas akcijas, kamēr lielākā daļa Laša priekšpulka cilvēku palika nenodarbināti. Atgriežoties savā komandpunktā, satiku armijas XXVI korpusa komandējošo ģenerāli ar viņa priekšnieku. Komandējošais ģenerāļa kungs pavēlēja, ka jau pirms tam paredzētā Rīgas rietumu daļas ķemmēšana bija jāveic nekavējoties, tikmēr man tika dots [jauns] rīkojums izpētīt pāriešanas iespējas augšpus Rīgas un vispirms pāri upei sūtīt izlūku grupu, kurai jau vajadzētu atrasties pilsētas nomalē, jo komandējošais ģenerāļa kungs bija norūpējies par Laša priekšpulku, kas šķietami vēl cīnījās upes austrumu krastā. Kamēr pirmām kārtām es liku izpētīt lielo salu, kas atrodas ziemeļos no Ķekavas, turp braucot, konstatēju, ka vislabākā pāriešanas vieta tomēr būtu pie ģipša fabrikas. Pēc ātri veiktās izpēti es cerēju konstatēt, ka upes austrumu krasts varētu būt bez ienaidnieka klātbūtnes. Es tūdaļ ģipša fabrikas virzienā nokomandēju dažas triecienlaivas, pavēlēju (dažiem) latviešiem iedarbināt viņiem piederošu nelielu tvaikoni un steidzos atpakaļ uz Rīgu, dodot rīkojumu, lai komb[inētā] pionieru vienība majora Treptes [Trepte] vadībā uzsāktu un veiktu forsēšanu, kamēr cita komb[inētā] pionieru vie[nība] majora Blūma [Blum] vadībā izveidotu priekštilta nocietinājumus. Vēl es plānoju no tanku iznīcinātāja daļas likt tanku iznīcinātājus un beigās vēl likt arī forsēt II un III bataljona 389. kājnieku pulka daļām, proti, no katra viena rota un viens automātistu vads. Ģenerāļa Burdaha adj[utantu], kuru es pats diemžēl nesatiku, liku informēt par manu nodomu, cerot, ka mums vēl pievienosies vairāk spēku pēc tam, kad lēmums par forsēšanu jau būs pieņemts. Es savu plānu tūdaļ darīju zināmu virspavēlniekam, kuram viņš arī piekrita. Pionieri tika nosūtīti. Vienai rotai bija viens mirušais, kas gāja bojā apšaudes laikā pie Nomuriem. Plkst. 19.30 viņi ieradās pie ģipša fabrikas. Es pats izbraucu kopā ar savu štābu. Netālu no ģipša fabrikas sastapu armijas virspavēlnieku, kuru pavadīja arī kāds pulkvedis, kurš, kā vēlāk izrādījās, bija pulkvedis Lašs. Arī virspavēlnieks piekrita manam lēmumam un īpaši ieteica man vēl austrumu krastā cīnās esošās Laša priekšpulka daļas. Mani pakļāva ģenerāļa Burdaha komandai, kurš pēc neilga laika ieradās pāriešanas vietā un brīdī, kad sākās pāriešana, pret mani vērsa pārmetumus, ka es viens pats vai mana vienība gribot iegūt visu slavu. Šajos vārdos jutu pārmetumus nebiedriskumā; es paskaidroju, ka es tādēļ vairākas stundas pirms tam viņa adjutantiem esmu paziņojis par savu pāriešanas plānu, lai piesaistītu vairāk spēku. Jo man patiešām bija skaidrs, ka ar piecām rotām, diviem automātistu vadiem un vienu tanku iznīcinātāju rotu es Rīgu ieņemt nevaru. Mana pakļautība ģenerālim Burdaham drīz tika atcelta, un es tiku

pakļauts 1. kājnieku pulka komandierim. Man pieveda vienu rotu no III bataljona 389. pulka, vienu rotu no II bataljona es biju pats piekomandējis, vienu velosipēdistu rotu no 61. kājnieku pulka, vēlāk tai sekoja arī viss bataljons, 402. velosipēdistu bataljonu, vienu 2 cm zenītlieģabalu rotu, vienu 10 cm lieģabalu bateriju un uz rīta pusi vēl divus triecienlieģabalus. Šo samērā lielo spēku pāriešana pa lielo straumi nakti uz 1. jūliju bija teicams majora Treptes vadītā bataljona sasniegums.

Drošību nakti uz 1. jūliju nodrošināja tikai Blūma pionieru bataljons (1. un 3. pi[onieru] 161, 3. pi[onieru] 660) un tanku iznīcinātāju lieģabali. Neilgi pēc pāriešanas sākuma pretinieks bez jebkāda plāna sāka šaut ar artilēriju pāriešanas vietas tuvumā. Viņi šāva arī Rāmavas [*Ramave*] ziemeļu pusē esošās ielas apkārtnē un turklāt ilgāku laiku tā, ka Laša priekšpulka kolonnas no turienes sāka atkāpties, kā es to pats konstatēju kādā no maniem braucieniem uz 61. divīzijas komandpunktu. Arī Rīgas rietumu daļā lidoja granātas, jo īpaši 3. pi[onieru] 161. bataljonā, kas bija aiztaustījies līdz Rīgas dienvidu puses austrumu malai, nokļuva ugunslinijā un tam arī bija radušies zaudējumi. Man pašam bija savs komandpunkts pie ģipša fabrikas, un es pievedu majoram Blūmam pārgājušās karaspēka vienības kā palīgspēkus uz priekštilta nocietinājumiem. Ap pusnakti stāvoklis Rīgas dienvidu malā kļuva nedrošs, kad pret šauru 3. pi[onieru] 161. bataljona līniju krievi ar automātiem izbrauca no pilsētas smagajās automašīnās un uzbruka. Pateicoties šīs rotas enerģiskajai rīcībai, kā arī sevišķi prettanku lieģabaliem un 2 cm zenītlieģabaliem, šie uzbrukumi tika asiņaini atvaīrīti un pēc neilga laika tie beidzās. Arī artilērijas uguns drīz sāka rimties, līdz beidzot apklusā pavisam. Man jau nakts laikā kļuva skaidrs, ka pretinieks manu pāriešanas plānu ir atšifrējis un šā spiediena dēļ dodas uz austrumiem. Tomēr agrā 1. jūlija rītā manā rīcībā esošos spēkus, Blūma pi[onieru] bataljonu, es izvietāju uz rietumiem no dzelzceļa līnijas, ko pa labi no sliežu ceļa papildināja III bataljona 389. pulks, kamēr pastiprinātais 402. velosipēdistu bataljons saņēma norīkojumu Rīgas austrumu malā izrauties uz austrumiem, lai pirmām kārtām sasniegtu un nodrošinātu ielu sazarojumu pie Rumpmuižas [*Rumpuiza*], bet pēc tam ezeru šaurumu Baložos [*Bajozī*]. Iepriecinošā kārtā savu palīdzību uzbrukumā pilsētai piedāvāja pats zenītlieģabalu rotas komandieris, jo viņa uz lafetes braucošais 2 cm zenītlieģabals tam bija ļoti piemērots. To deva līdzī pa daļai Blūma bataljonam, pa daļai velosipēdistu bataljonam, kamēr pastiprinātajam III bataljona 389. pulkam bija 2 cm zenītlieģabali. Baterija ieņēma vietu un pēc vajadzības tai vajadzēja darboties pret pilsētas austrumu malu. Majora fon Bilova [v. *Bülow*] bataljons pa to laiku pārņēma pārceļšanās vietas aizsardzību, pirmām kārtām uz austrumiem un dienvidaustrumiem. Tikmēr Treptes pi[onieru] bataljonam vajadzēja turpināt pārceļšanos ar aizvien vairākām daļām.

Es pats naktī pārcēlos uz austrumu krastu, apstaigāju nodrošinājumus un centos sazināties ar majora Blūma komandpunktu. Tad vēlreiz par savu ieceri informēju 61. kājnieku divīzijas komandieri Rīgas rietumu daļā, bet pēc tam kopā ar štābu devos uz austrumu krastu un tad muižas tuvumā pretim ģipša fabrikai sapulcinātajiem komandieriem un priekšniekiem devu pavēli uzbrukumam. Priekštilta nocietinājumu veidošanas dēļ ar pi[onieru] bataljonu un vēlāk iestarpinot tam sekojošos kājnieku spēkus, vispirms vajadzēja veikt pārgrupēšanos, tāpēc paredzētais uzbrukuma laiks no plkst. 6.00 bija jāpārceļ uz plkst. 6.45. Ierindas izveidošana norisinājās ar visiem nepieciešamajiem drošības pasākumiem. Vispirms pionieri, t.i., kājnieku izlūki, tūlīt aiz viņiem uz lafetes nāca 2 cm zenītlieģabali, blakus un aiz viņiem atkal pionieri, t.i., kājnieki. Es pats ar savu štābu sekoju kādus 100 metrus aiz priekšpusē esošajām vienībām. Kad mēs bijām ielauzušies pilsētā apmēram vienu kilometru, no abām pusēm kā gaidīts papildspēks aizmugurē ieradās abi triecienlieģabali. Tādējādi mēs jutāmies pietiekami spēcīgi, lai salauztu jebkuru pretestību. Tā kā Rīgas pilsētas dienvidu daļa bija ebreju un komunistu rajons, mēs ļoti rūpīgi pārmeklējām visus māju blokus, jo tur iedzīvotāji bija vairāk nekā atturīgi.

Iepriekšējā vakarā pulkvedis Lašs paskaidroja, ka viņš 1. jūlija agrā rītā pie Rīgas gribējis ar triecienlaivām doties pār Daugavu uz austrumiem, lai glābtu savus tur esošos vīrus. Šā iemesla dēļ es pavēlēju ievērot vislielāko piesardzību, lai eventuāli pie tiltiem palikušie Laša vīri un mēs viens otru neapšaudītu, tādēļ šā paša iemesla dēļ turējos visu laiku tālu priekšā, lai nenotiktu nekā mulķīgs. Kad mēs apmēram 300 m attālumā tuvojāmies dzelzceļa tiltam, līdz tam neuzduroties ienaidniekam, es gribēju piebraukt pie tā, lai varētu dot zīmi tilta otrā pusē esošajiem, ka esam jau sasnieguši pilsētas centru. Taču, kad es vēl nebiju ticis 50 metrus no tālāk esošā priekšējā nodrošinājuma, sākās apšaušana no acīmredzot aizmirsto padomju krievu puses, kuri šāva no mājām un grāvjiem, kas daļēji bija jāiznīcina ciņā ar rokas granātām. Īpaši arī ar ātro triecienšāvēju un 2 cm zenītšāvēju iejaukšanos pretošanās tika ātri vien salauzta. Mēs aizkļuvām līdz dzelzceļa tiltam un tur atradām 69 kritušos vācu karavīrus, kuri gulēja viens otram cieši līdzās un vīrsū, kā arī veselu rindu ar sašautām automašīnām

un motocikliem un bojātiem triecienlielgabaliem, kuri atradās kā uz dzelzceļa tilta, tā arī uz ielu pārbrauktuves. Izlauzušās daļas bija gājušas apmēram 100 metrus pāri tiltam uz austrumiem. Tas bija satricēošs skats. Turpat atradās kāda vieglā automašīna ar policijas numura zīmi. Kāds ievainotais no Laša priekšpulka atradās zem tilta drupām, kuru izglāba pa ūdensceļu no pārceļšanās vietas manis nosūtītās triecienlaivas. Saskaņā ar plānu bija jāapstājas pie dzelzceļa līnijas, līdz tiktu atjaunoti sakari ar III bataljona 389. pulku. Uz ziemeļiem no abiem tiltiem, apmēram pontontilta apkaimē, ar šautenēm rokās virzījās civiliedzīvotāji, kurus mēs apšaudījām, taču tie laikam bija tikai latviešu aizsargi, arī ugunsdzēsēji vienreiz mēģināja gar krastu doties mums pretī. Drīz tika saņemti daži civiliedzīvotāji, kuru vidū bija arī bijušās Latvijas Armijas pulkvežleitnants, es viņam izvirzīju nosacījumu, ka aizsargiem jāpārņāk mūsu pusē bez ieročiem. Tajā brīdī, kad sāka zvanīt zvani, pēkšņi parādījās visi Rīgas iedzīvotāji ar sievām un bērniem. Mums tika apgalvots, ka visā pilsētas centrā nav neviena ienaidnieka. Lai atbrīvotu upes krastu, es liku virzīties uz priekšu gar krastu, kad pēkšņi no uzspridzinātā pontontilta kāda pontona sāka šaut ar automātu. Pietika tikai ar dažiem triecienlielgabala šāvieniem, lai šo pēdējo pretošanos salauztu. Krievu liķi, kuri kopā bija kādi septiņi vīri, krita gan ūdenī, gan vēlāk tika atrasti uz pontona. Kad mani bija informējis latviešu pulkvežleitnants, es pats personīgi gribēju ziņot un tādēļ triecienlaivā devos uz rietumu krastu. Kad biju nobraucis apmēram 100 metrus uz augšu gar dzelzceļa tiltu, pie manis pieteicās seši apakšvirsnieki, Laša priekšpulka karavīri, kuri tur bija paslēpušies, kad viņi sapratuši, ka uz salas vēl atrodas ienaidnieks. Viņi nezināja, ka dzelzceļa tilts tika uzspridzināts, jo viņi paši pār to bija devušies atpakaļ.

Pa to laiku, zvaniem zvanot un iedzīvotājiem gaviļējot, karaspēka vienības iegāja iekšpilsētā un saskaņā ar pavēli devās līdz pat austrumos esošajai loka līnijas daļai. Kad, pabeidzis ziņojumu 61. divīzijas komandierim, es atkal atgriezos, pie viesnīcas "Roma" kāds Rīgas pilsētas pārstāvis mani sveica kā pilsētas atbrīvotāju. Viņš vēlējās pieņemt manas pavēles, kuras man bija jāizdod sakarā ar palīgpolicijas izveidošanu, policijas stundu un veikalu slēgšanu. Pēc viņa īpašā lūguma es teicu dažus vārdus Rīgas iedzīvotājiem Latvijas Radio. Vēlāk kādā kazarmā tika atrasti vēl 15 Laša priekšpulka vīru sakropļotie liķi. Pulkveža Laša vai viņa priekšpulka daļu gājiens 1. jūlija rītā nenotika, 161. pionieru bataljona izveidotās goda sardzes pavadībā apmēram 80 kritušos apglabāja Rīgas pilsētas varoņu kapos. Lai arī Laša priekšpulks pirms tam par notiekošo bija informēts, kā ziņoja majors Blūms, uz kritušo apglabāšanu no šā priekšpulka nebija ieradies neviens pārstāvis.

Ullerspergers,

/paraksts/

pulkvedis un pulka komandieris

17. dok. Ostlandes valsts komisāra Hinriha Lozes [Hinrich Lohse] 1941. gada 18. augusta slepenā direktīva Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas ģenerālkomisāriem "Pagaidu direktīvas par apiešanos ar ebrejiem Ostlandes reihskomisariāta apgabālā".

Avots: Vācijas Federālā arhīva militārais arhīvs, RW-41/78, 6.–13.lpp. Apstiprināts noraksts mašīnrakstā vācu valodā.

Noraksts

Ostlandes valsts komisārs

II G4 38/41

Kauņa, 18.8/1941

Slepeni

Igaunijas

Latvijas

Lietuvas

Baltkrievijas ģenerālkomisāru kungiem

Pielikumā nosūtu "Pagaidu direktīvas par apiešanos ar ebrejiem valsts komisāram pakļautajā Ostlandes apgabalā". Tās ir domātas ģenerālkomisariātiem saskaņā ar civilpārvaldes pārņemšanu.

"Pagaidu direktīvas" nav domātas publicēšanai. Ģenerālkomisāriem un apgabalkomisāriem pēc iespējas ir jāizvairās no to jebkādas publicēšanas uzsaukumos un rīkojumos, bet gan jāmēģina iztikt ar mutiskiem paziņojumiem ebreju vecāko padomēm.

Līdz katra mēneša 10. datumam ir jāziņo man par izdarīto. Ģenerālkomisāriem un apgabalkomisāriem publicētie uzsaukumi un rīkojumi ir jāpievieno ziņojumam. Ziņojumā jāuzrāda iekārtoto geto un darba nometņu atrašanās vieta un aizņemto vietu skaits, atsevišķi norādot dzimumu. Turklāt īpaši jāuzskaita darbaspējīgie ebreji no 15 līdz 60 gadu vecumam.

Darba nometnes jāiekārto tā, lai pēcnācējus radīt spējīgie ebreji atrastos atsevišķās nometnēs.

Parakstījis Loze

Apstiprināts:

Parakstījis Langmarks,
valdības ierēdnis

Noraksts

Ostlandes reihskomisārs

II G 4

Slepeni

Pagaidu direktīvas par apiešanos ar ebrejiem valsts komisāram pakļautajā Ostlandes apgabalā

Ebreju jautājuma galīgajam risinājumam valsts komisāram pakļautajā Ostlandes apgabalā ir spēkā norādījumi manā uzrunā 27.7.41. Kauņā. Ja šo manu mutisko norādījumu izpildīšanā, īpaši no Drošības policijas puses, tiek veikti plašāki pasākumi, tad sekojošās pagaidu direktīvas tos neskar. Šo pagaidu direktīvu uzdevums ir noteikt ģenerālkomisāru un apgabalkomisāru minimālos pasākumus tur un tik ilgi, kur un kamēr nav iespējami plašāki pasākumi ebreju jautājuma galīgajam atrisinājumam.

- I. a) Šīm direktīvām ir pakļauti vispirms tikai tie ebreji, kuri ir Vācijas valsts, Bohēmijas un Morāvijas protektorāta, PSRS kādreizējo republiku – Polijas, Lietuvas, Latvijas, Igaunijas – vai to daļu pavalstnieki vai pilsoņi bez pavalstniecības.
- b) Pārējiem ebrejiem, kuriem ir ārvalstu pavalstniecība, pārējiem jauktu laulību piederīgajiem un ebreju laulātiem partneriem, kuri nav gatavi dalīties ebreju laulāto partneru liktenī, ir jāatsaka izdot izceļošanas atļauja no valsts komisāram pakļautā Ostlandes apgabala kā no kara apgabala. Viņi ir jāuzrauga. Šī nolūkā viņiem var: likt ik dienas reģistrēties, aizliegt mainīt dzīvesvietu vai ierādīt noteiktu dzīvokli, aizliegt atstāt pilsētas robežas, ierobežot pastaigas. Nepieciešamības gadījumā policija viņus var līdz tālākam lēmumam apcietināt.
- II. Ebrejs ir tas, kura izcelsmē, ņemot vērā rasi, ir vismaz trīs tīri ebreju vecvecāki. Bez tam ebrejs ir tas, kura izcelsmē, ņemot vērā rasi, ir viens vai divi tīri ebreju vecvecāki un
 - a) kurš pieder vai piederējis ebreju reliģiskajai kopienai vai
 - b) 20.6.41. vai vēlāk bija precējies ar personu vai dzīvoja laulībai līdzīgā kopienā ar personu, kura ir ebreju izcelsmes tādā nozīmē, kā tas norādīts direktīvās, vai arī tagad vai nākotnē stāsies šāda veida sakaros.

III. Šaubu gadījumā apgabala (pilsētas) komisārs izlemj, kā to prasa pienākuma apsvērumi, kurš ir ebrejs šo direktīvu nozīmē.

IV. Ģenerālkomisāri, tiklīdz un kamēr viņu pakļautajos apgabalos ir izveidota civilpārvalde, tūlīt dod rīkojumus par šādiem pasākumiem:

- a) saskaņā ar rīkojumu ebreji ir jāpakļauj pienākumam reģistrēties, uzrādot vārdu, uzvārdu, dzimumu, vecumu un dzīvokli. Par pamatu viņu tīrīšanai kalpos arī ebreju draudžu saraksti un uzticamu valsts iedzīvotāju izteikumi;
- b) jādod rīkojums, ka ebrejiem ir jābūt atpazīšanas zīmei – dzeltenai sešstūru zvaigznei vismaz 10 cm diametrā uz apģērba kreisajā krūšū daļā un vidū uz muguras;
- c) ebrejiem jāaizliedz:
 - 1) dzīvojamās vietas vai dzīvokļa maiņa bez apgabala (pilsētas) komisāra atļaujas;
 - 2) izmantot ietves, sabiedriskos satiksmes līdzekļus (piem., dzelzceļu, tramvaju, pasažieru tvaikoņus, ormaņus un mašīnas);
 - 3) izmantot iedzīvotāju atpūtai domātās sabiedriskās vietas un iestādījumus (piem., kūrvietas un peldētavas, parkus, apstādījumus, spēļu un sporta laukumus);
 - 4) apmeklēt teātri, kinoteātri, bibliotēkas, muzejus;
 - 5) apmeklēt visu veidu skolas,
 - 6) turēt īpašumā automašīnas un radio;
 - 7) kaut dzīvniekus pēc ebreju priekšrakstiem.

- d) Ebreju ārsti un zobārsti drīkst ārstēt un konsultēt vienīgi ebreju pacientus. Ja tiek ierīkoti geto un nometnes, tad ārsti jāizdala tajās iemītnieku aprūpei. Ebreju aptiekāriem jāļauj nepieciešamības gadījumā pildīt amata pienākumus tikai geto vai nometnēs. Aptiekas, ko līdz šim pārzināja ebreji, ir jāuztic āriešu aptiekāru uzticības personām. Ebreju veterināriem ir aizliegts pildīt amata pienākumus.
- e) Ebrejiem ir aizliegts pildīt amata pienākumus un darboties zemāk nosauktajās profesijās:
 - 1) darboties advokāta, notāra vai juridiskā konsultanta profesijā;
 - 2) piekopt banku, naudas maiņas un lombarda darījumus;
 - 3) darboties pārstāvja lomā, būt aģentam un starpniekam;
 - 4) tirgoties ar zemes gabaliem;
 - 5) nodarboties ar amatu, kas saistīts ar klejošanu.
- f) Attiecībā uz ebreju mantu (īpašumu) ir jāizdod šādi rīkojumi:

1. Vispārējie noteikumi

Ebreju iedzīvotāju manta (īpašums) ir jāapķīlā un jāfiksē. Ebrejam kā līdzšinējam tiesiskajam īpašniekam vairs nav pilnvaras rīkoties ar savu mantu (īpašumu), sākot no apķīlāšanas brīža. Tiesiskie darījumi, kuri pārkāpj šo aizliegumu, ir anulējami.

2. Pienākums reģistrēt

Ebreju iedzīvotāju visa manta (visi īpašumi) ir jāreģistrē. Reģistrēšanas laiku nosaka ģenerālkomisāri vai apgabalkomisāri. Pienākums reģistrēt mantu ir ikvienam, kura rīcībā – neesot īpašniekam, nepiederot īpašumam vai neesot īpašumam uzraudzībā – tiesiski vai reāli ir vai var būt ebreja manta (īpašums).

Pēc tā redzams, ka pienākums reģistrēt attiecas ne tikai uz ebreju kā tiesisko īpašnieku, bet arī, piem., uz ikvienu, kurš pārvalda ebreja mantu, ir paņēmis to glabāšanā vai kā citādi ieguvis.

1. pielikums

Pieteikums ir jāieraksta veidlapā pēc noteikta parauga.

Ņemot vērā vietējos apstākļus, ģenerālkomisāri nosaka pieteikuma veidu un iestādes, kurās pieteikums ir jāiesniedz.

Pieteikums ir jāsaņem pēc iespējas pie ģenerālkomisāriem. Tomēr apgabalkomisāriem ir tiesības uzdot darbu izsniegt un saņemt atpakaļ veidlapas arī iestādēm, kuras vācu civilpārvalde nav izveidojusi un neuztur. Šīm iestādēm jānosūta iesniegtie pieteikumi tālāk apgabalkomisāriem.

3. Pienākums nodot mantu

Ebreju manta (īpašums) ir jānodod pēc īpaša uzaicinājuma.

Uzaicinājums var būt vispārējā kārtībā uzsaukuma veidā vai kā rīkojums (pavēle) noteiktām atsevišķām personām.

Ģenerālkomisāri dod rīkojumu (pavēli) uzsaukuma veidā šādu priekšmetu tūlītējai nodošanai:

- a) iekšzemes un ārzemju maksāšanas līdzekļi;
- b) jebkura veida vērstpapīri un tiesas dokumenti (piem., akcijas, obligācijas, vekseli, parādzīmes, banku noguldījumu grāmatiņas, krājkares grāmatiņas);
- c) vērtslietas un dārglietas (piem., zelta un sudraba monētas un citas zelta un sudraba lietas, citi cēlmetāli, greznuma priekšmeti, dārgakmeņi u.tml.).

2. pielikums

Nodotie priekšmeti ir jāieraksta reģistrācijas grāmatā ar kārtas numuru pēc klāt pieliktā parauga divos eksemplāros (kopija). Ieraksti jāizdara iestādei, parakstoties par saņemto mantu. Iestādei nekad nevajadzētu jānosūta ierakstu kopija apgabalkomisāram.

3. pielikums

Nodotie priekšmeti ir jānosūta apgabalkomisāra kasei, kam jāgarantē to drošība. Par realizāciju būs izsludināts īpašs rīkojums.

4. Dzīves iztikas izdevumu segšanai ebreju iedzīvotājiem tiek atstāta:

- a) daļa viņu izdzīvošanai nepieciešamo mājturības priekšmetu un piederumu (piem., mēbeles, drēbes un veļa);

b) naudas summa ikvienam ebreju mājsaimniecībai piederīgajam vietējiem apstākļiem atbilstoša pabalsta likmes apjomā. Naudas summa ir jāizsniedz mēnesim uz priekšu.

V. Uzsvērti jācenšas veikt plašākus pasākumus, ievērojot vietējos, it īpaši ekonomiskos, apstākļus:

- a) lauki ir jāiztīra no ebrejiem;
- b) ebreji ir jāaizvāc no visas tirdzniecības, taču steidzami no tirdzniecības ar lauksaimniecības ražojumiem un citām pārtikas precēm;
- c) ebrejiem jāaizliedz uzturēties vietās, kurām ir ekonomiska, militāra vai garīga nozīme, peldvietas un kūrortos;
- d) ebreji pēc iespējas jākoncentrē pilsētās vai lielu pilsētu daļās, kurās jau dzīvo pārsvarā ebreju iedzīvotāji. Tur jāiekārto geto. Ebrejiem jāaizliedz atstāt geto. Geto iekšienē ebrejiem jāatstāj tikai tik daudz pārtikas produktu, bez kuriem var iztikt pārējie iedzīvotāji, taču ne vairāk kā nepieciešams trūcīgai geto iemītnieku uzturēšanai. Tas pats attiecināms uz apgādi ar citām dzīvei svarīgām precēm.

Geto iemītnieki kārtos savas iekšējās attiecības pašpārvaldē, ko uzrauga apgabala (pilsētas) komisārs vai viņa pilnvarotais. Ebrejus var norīkot iekšējam kārtības dienestam. Viņi ir jāapgādā ar gumijas rungām vai nūjām un baltiem roku apsējiem ar dzelteno ebreju zvaigzni uz labās rokas augšdelma atpazīšanai.

Lai geto noslēgtu no ārpusē, ir jāizmanto pēc iespējas policijas palīgdienests no vietējo iedzīvotāju puses. Geto var iekļūt vienīgi ar apgabalkomisāra atļauju;

- e) saskaņā ar darba pieprasījumiem darbaspējīgie ebreji ir jāiesaista spaidu darbos. Uzticamo valsts iedzīvotāju ekonomiskās intereses ebreju spaidu darbu dēļ nedrīkst ciest. Spaidu darbs jāveic darba brigādēs ārpus geto vai geto iekšienē, vai vietās, kur geto vēl nav iekārtots, arī pa vienam ārpus geto (piem., ebreju darbnīcā). Atlīdzībai nav jāatbilst padarītajam darbam, bet gan vienīgi tam, lai segtu dzīves iztikas izdevumus spaidu darbu strādniekam un viņa darbnespējīgajiem ģimenes locekļiem, ņemot vērā viņa līdzekļus skaidrā naudā. (Salīdz. IV f 4b.)

Tās privātās iestādes un personas, kuru labā tiek veikti spaidu darbi, maksā piemērotu atlīdzību apgabalkomisariāta kasē, kas savukārt atlīdzību izmaksā spaidu darbu strādniekam. Par iegūto naudas summu aprēķināšanu tiks izsludināts īpašs rīkojums.

VI. Ģenerālkomisāru ziņā ir dot savā apgabalā vienotus rīkojumus par pasākumiem, kas minēti V punktā, vai atstāt rīkojumu došanu atsevišķi apgabalkomisāru ziņā. Tāpat ģenerālkomisāri šo direktīvu ietvaros ir tiesīgi dot tuvākus rīkojumus vai pilnvarot šim nolūkam savus apgabalkomisārus.

Parakstījis Loze

Reihskomisariāts 12

Augstākie SS un policijas vadītāji 20

Ģenerālkomisārs	Igaunijā 20
	Lietuvā 20
	Latvijā 20
	Baltkrievijā 60

Krājumā 48

Apstiprināts: parakstījis Everts/Štass

Pielikums Nr. 1

Ebreju mantas (īpašuma) pieteikums

Zemāk nosauktais ebrejs (ebrejiete) – par ebreja mantu atbildīgā persona –

Pieteicēja vārds, uzvārds...

Dzīvesvieta...

Iela, mājas numurs...

Piesaka viņa (viņas) īpašumā – viņa tiesiskajā statusā – esošo ebreju mantu (īpašumu) vācu civilpārvaldei (apgabalkomisārs...) šādā sarakstā.

Es apliecinu, ka sekojošie dati ir pilnīgi un pareizi. Man ir zināms, ka par novēlotiem, nepilnīgiem un nepatiesiem datiem var tikt stingri sodīts.

Ziņu sniedzēja paraksts

I. Skaidra nauda (iekšzemes un ārzemju maksāšanas līdzekļi)

... rubļi... reihsmarkas (kreditkartes)

... (citi maksāšanas līdzekļi)

II. Zemes īpašums

Precīzs zemes gabala apzīmējums

a) pēc vietas, ielas, mājas numura:

b) zemesgrāmata vai galvasnaudas saraksts:

zemes gabala vērtība:

noslogojuma lielums:

III. Tiesības uz zemes gabaliem

1. Tiesību apzīmējums pēc prasību veida un lieluma:

2. Noslogotā zemes gabala apzīmējums pēc:

a) vietas, ielas un mājas numura:

b) zemesgrāmatas un galvasnaudas saraksta:

c) īpašnieka vārds, uzvārds:

IV. Banku kredīti, krājkasu kredīti

V. Vērtspapīri

Pielikums Nr. 2

Reģistrācijas grāmata

Mantu pieņemšanas iestādes nosaukums

Vieta

Datums

Vietas nosaukums

Ebrejs– ebrejiete – ebreju mantas īpašnieks:

Vārds, uzvārds:

Adrese:

šodien nodeva zemāk nosauktos priekšmetus.

Viņš–viņa apliecina, ka viņam–viņai ir zināms, ka par mantas novēlotu vai nepilnīgu nodošanu var tikt stingri sodīts.

Nodoto priekšmetu saraksts

Pieņemēja ierēdņa paraksts

Pielikums Nr. 3

Apgabalkomisārs

(Vietas apzīmējums)

Uzglabāšanas saraksts par noderīgajiem ebreju mantas priekšmetiem

Kārtas Nr.	Nodošanas datums	Mantu nodevēja uzvārds, vārds un adrese	Naudas summa	Citi nodoti priekšmeti
------------	------------------	---	--------------	------------------------

18.dok. Vācijas sauszemes armijas virspavēlnieka ģenerāļa Vilhelma Keitela (*Wilhelm Keitel*; 1882–1946) 1941. gada 12. septembra direktīva par apiešanos ar ebrejiem iekarotajos Austrumu apgabalos.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, P-1026. f., 1. apr., 25. l., 17. lpp. Apstiprināts mašīnraksts vācu valodā.

Pielikums "Direktīvas miera un kārtības saglabāšanas militārajai nodrošināšanai Ostlandē". Izraksts.

Vadoņa galvenā mītne
12.9.41.

Sauszemes armijas virspavēlniecība

Armijas ģenerālštābs, nod. L (IV/Qu)

Nr. 02041/41 slep.

Ebreji nesen okupētajos Austrumu apgabalos

Cīņa pret bolševismu prasa nesaudzīgu un enerģisku rīcību pirmām kārtām arī pret ebrejiem, bolševisma galvenajiem balstiem.

Tāpēc jebkāda armijas (Vērmahta) sadarbībai ar ebreju iedzīvotājiem, kuri savā attieksmē ir atklāti vai slepeni naidīgi vāciešiem, kā arī atsevišķu ebreju izmantošanai jebkādos privilēģētos armijas palīgdienestos nav jānotiek. Militārās iestādes nekādā gadījumā neizsniedz ebrejiem apliecības, kas apstiprinātu viņu izmantošanu armijas vajadzībām.

Vienīgais izņēmums ir ebreju izmantošana sevišķi noformētās darba kolonnās, kuras izmantojamās tikai vāciešu uzraudzībā.

Armijas virspavēlniecības šefs

/paraksts/ Keitels

Izraksts pareizs: kapt. /paraksts/

IV. Tukuma apriņķa, Valmieras un Valkas apriņķu un pilsētu pašaizsardzības rīkojumi un pavēles 1941. gada jūlijā

19. dok. Valmieras un Valkas pilsētu un apriņķu pašaizsardzības spēku komandiera pulkvežleitnanta Jūlija Jaunsnīķera (1895–1965) un štāba priekšnieka pulkvežleitnanta Eduarda Ozoliņa (1881–1968) 1941. gada 10. jūlija pavēle Nr. 1 par pašaizsardzības iecirkņu komandantūru nodibināšanu Valmieras pilsētā un apriņķī.

Avots: Latvijas Valsts vēstures arhivs, P-803. f., 1. l., 3. lp. un 3. lp. otrā puse. Mašīnraksts latviešu valodā ar pulkvežleitnanta J. Jaunsnīķera un pulkvežleitnanta Ozoliņa parakstiem. Uz dokumenta uzraksts ar roku "Valmieras pilsētas komandantūra".

PAVĒLE Nr. 1

Valmieras, Valkas pilsētu un apriņķu pašaizsardzības spēkiem
Valmierā, 10. jūlijā 1941. g.

§ 1

Š.g. 5. jūlijā uzņemos Valmieras, Valkas pilsētu un apriņķu pašaizsardzības spēku vadību un tīrīšanas akcijas izvešanu no komunistu bandu atliekām.

Pamats priekšraksts Nr. 35 no Latviešu št. pr-ka iztīr. akcijas no Ārpusrīgas rajona komandiera.

§ 2

Valmieras pilsētā un apriņķī nodibinātas šādas komandantūras:

1. Ainažu iecirkņa komandantūra, komandants kapt. Motmillers

letilpst: 1) Ainažu pilsēta

2) Salacgrīva

3) Ainažu pagasts

- 4) Rozēnu pagasts
- 5) Salacas pagasts
- 6) Svētciena pagasts
2. Limbažu iecirkņa komandantūra, komandants – vltņ. Švede
letilpst: 1) Limbažu pilsēta
- 2) Vilķenes pagasts
- 3) Vitrupes pagasts
- 4) Katvaru pagasts
- 5) Pociema pagasts
- 6) Tūjas pagasts
- 7) Limbažu pagasts
- 8) Lādes pagasts
- 9) Liepupes pagasts
- 10) Vainidžu pagasts
- 11) Umurgas pagasts
- 12) Nabes pagasts
- 13) Stienes pagasts
- 14) Dunties pagasts
3. Alojas iecirkņa komandantūra, komandants – vltņ. Jansons
letilpst: 1) Aloja
- 2) Alojas pagasts
- 3) Pāles pagasts
- 4) Puīķeles pagasts
4. Matīšu iecirkņa komandantūra, komandants – kpt. Būmanis
letilpst: 1) Vilzēnu pagasts
- 2) Bauņu pagasts
- 3) Ozolu pagasts
- 4) Dikļu pagasts
- 5) Jaunburtnieku pagasts
5. Mazsalacas iecirkņa komandantūra, komandants – kpt. Daugulis
letilpst: 1) Mazsalacas pilsēta
- 2) Mazsalacas pagasts
- 3) Skaņkalnes pagasts
- 4) Braslavas pagasts
- 5) Vecates pagasts
6. Rūjienas iecirkņa komandantūra, komandants – kpt. Auers
letilpst: 1) Rūjienas pilsēta
- 2) Ipiķu pagasts
- 3) Lodes pagasts
- 4) Īdus pagasts
- 5) Ternejas pagasts
- 6) Ķoņu pagasts
- 7) Naukšēnu pagasts
- 8) Rūjienas pagasts
- 9) Sējas pagasts
- 10) Jeru pagasts
7. Rencēnu iecirkņa komandantūra, komandants – ltn. Klucis
letilpst: 1) Naukšēnu pagasts
- 2) Burtnieku pagasts
8. Mazbrenģuļu iecirkņa komandantūra, komandants – ltn. Zuika
letilpst: 1) Augstrozes pagasts
- 2) Dauguļu pagasts
- 3) Mūjānu pagasts
- 4) Ķieģeļu pagasts
- 5) Vaidavas pagasts

9. Valmieras iecirkņa komandantūra, komandants – vltņ. Deibmanis

letilpst: 1) Valmieras pagasts

2) Brenguļu pagasts

3) Kauguru pagasts

4) Kocenes pagasts

5) Jaunvāles pagasts

10. Valmieras pilsētas komandantūra, komandants– kpt. Knospiņš

§ 3

Komandantu pienākumi saskaņā ar pievienoto pagaidu instrukciju.

§ 4

Visiem komandantiem katru dienu uz plkst. 08.00 un 20.00 sniegt ziņas pa pagasta telefonu Valmierā Nr. 60 vai 339 Valmieras–Valkas pilsētu un apriņķu pašaizsardzības spēku komandierim par stāvokli savos iecirkņos.

Valmieras–Valkas pilsētas un apriņķu

pašaizsardzības spēku komandieris

pulkvedis–leitnants

/Jaunsniķeris/

"10." jūlijā, 1941.g.

Štāba priekšnieks

pulkvedis–leitnants

/Ozoliņš/

20. dok. Valmieras un Valkas pilsētu un apriņķu pašaizsardzības spēku komandiera pulkvežleitnanta Jūlija Jaunsniķera un Valmieras štāba priekšnieka pulkvežleitnanta S.Kundziņa "Pagaidu instrukcija Valmieras pilsētas un apriņķa iecirkņu komandantiem 1941. gada 10. jūlijā".

Avots: LVVA P-803. f., 1. apr., 4. lp. Mašīnraksts latviešu valodā ar pulkvežleitnanta Jūlija Jaunsniķera un Valmieras štāba priekšnieka pulkvežleitnanta S. Kundziņa parakstiem.

Pagaidu instrukcija

Valmieras pilsētas un apriņķu komandantiem

I. Uzdevums

1. Komandanta uzdevums – kārtības un drošības dienesta pildīšana noteiktā iecirknī.
2. Kārtības dienestam:
 - a. jā rūpējas par likumu un rīkojumu pildīšanu;
 - b. jā aiztur komunistu aģenti un personas, kuru darbība kaitīga valsts un armijas interesēm;
 - c. jā aiztur kara vai policijas iestāžu meklējamās personas.
3. Drošības dienestam:
 - a. jā iztīra iecirknis no sarkanarmiešu un komunistu bandām;
 - b. jā noorganizē un jā vada svarīgo objektu apsardzība;
 - c. jā apkaro varbūtējie sarkano jūras vai gaisa desanti.

II. Izpildīšana

4. Komandantiem savos iecirkņos dibināt komandantūras. Komandanta vienību komplektēt no Latvijas Armijas aktīvā dienesta virsniekiem, instruktoriem un kareivjiem (pilnīgi drošiem), bet, ja to nepietīktu, papildināt ar aizsargiem. Komandas lielums 10–12 cilvēku.
5. Katrā pagastā nodibināt un vadīt aizsargu nodaļu.
6. Komandantūras komandai un aizsargiem kā pazišanās zīmi nest nacionālas krāsas lenti uz kreisās rokas, kuras apzīmogat ar pilsētas vai pagasta zīmogu, bet komandantiem ar savu parakstu izsniegt apliecības.
7. Komandantūrām savus iecirkņus iztīrīt no Sarkanarmijas atliekām, komunistu bandām, varas viriem un to līdzskrējējiem.

8. Visi, kas pieķerti pie bruņotas laupīšanas vai arī pretojas ar ieročiem rokā, nošaujami uz vietas. Par pārējiem svarīgiem komunistu varas vīriem izdarāmas pilnīgas izziņas un tās reizē ar izziņas materiāliem nosūtāmas uz Valmieru pašsardzības spēku komandiera rīcībā.
No izziņas noskaidrotiem mazsvarīgākiem bijušajiem varas vīriem dibināmas darba grupas, kuras izmantot lauku darbos – apstrādājot aizvesto lauku iedzīvotāju saimniecības, sovhozus utt., skatoties pēc apstākļiem.
9. Sarkano jūras vai gaisa desantu izsēdināšanas gadījumā apkarot tos ar rīcībā esošiem spēkiem, ziņojot uz Valmieru un vajadzības gadījumā izprasot palīdzību.
10. Svarīgāko objektu apsardzībai komandantiem norīkot nepieciešamos sargus.
11. Komandantūrai nepieciešamās telpas, satiksmes, sakarlīdzekļus un pārtiku izprasīt no vietējās pašvaldības.

1941.g. "10." jūlijā.

Nr. _____

Valmierā

Valmieras un Valkas pilsētu un apriņķu
pašsardzības spēku komandieris
pulkvedis-leitnants
/Jaunsnīķeris/

Valmieras štāba priekšnieks
pulkvedis-leitnants
/Kundziņš/

21. dok. Tukuma apriņķa priekšnieka un palīgpolicijas dienesta priekšnieka 1941. gada 18. jūlija rīkojums boļševiku okupācijas laika politisko un citu organizāciju biedriem reģistrēties Tukuma latviešu komandantūrā.

Avots: Tukuma muzejs, Nr. 556, latviešu un vācu valodā. Dokumentu ieguvis Ojārs Stepens.

Rīkojums Nr. 1

- Visiem Tukuma pilsētā dzīvojošiem iedzīvotājiem, kas sastāvējuši komunistu organizācijās, līdz š.g. 25. jūlijam jāierodas personīgi reģistrēties Tukuma latviešu komandantūrā Pils ielā Nr. 14. Komandantūrā jāreģistrējas zemāk minēto organizāciju dalībniekiem un tehniskiem darbiniekiem:
- a) Komunistiskās partijas
 - b) Komjaunatnes
 - c) Strādnieku gvardes
 - d) Mopra–Sarkanās palīdzības
 - e) Osoaviochima
 - f) Sarkanā krusta

Organizāciju dalībnieki, kuri nebūs labprātīgi reģistrējušies, tiks uzskatīti kā personas, kas turpina nelegālu politisku darbību, un tiks saukti pie atbildības pēc kara sodu likumiem.

1941.gada 18.jūlijā

Tukuma apriņķa priekšnieks
Palīgpolicijas dienesta priekšnieks

- 22. dok. Valmieras paš aizsardzības spēku komandiera pulkvežleitnanta Jūlija Jaunsnīķera 1941. gada 19. jūlija rīkojums par Valmieras pilsētas paš aizsardzības spēku darbinieku apliecību un rokas lenšu nosūtīšanu līdz ar norādījumiem par to izdalīšanu un lietošanu.**

Avots: LVVA, P-803. f., 1. apr., 1. l., 2. lp. Mašīnraksts latviešu valodā ar pulkvežleitnanta J. Jaunsnīķera parakstu.

1. rotas komandierim,
štāba vada komandierim,
izolācijas nometnes apsardzības priekšniekam,
dzelzceļa stacijas apsardzības priekšniekam,
ieroču noliktavas priekšniekam,
spēkratu pārzinim,
drošības dienesta priekšniekam,
policijas priekšniekam,
komandantam.²⁹

Nosūtī Jūsu un padoto paš aizsardzības spēku darbinieku numurētas apliecības un ar to pašu numuru apzīmētās un apzīmogatās roku lentes.

1. Līdzšinējās lentes un apliecības līdz ar to nav derīgas. Tās savācamas un atsūtāmas uz štābu.
2. Jaunās apliecības un lentes reģistrējamas un pret parakstu izsniedzamas darbiniekiem, kuri pašreiz atrodas dienestā.
3. No dienesta aizņemot, apliecība ar lenti atņemama, par nodošanu taisot paraksta atzīmi. Par aizgājušo brīviem numuriem paziņot paš aizsardzības štābā, lai uz šiem numuriem varētu reģistrēt jaunpienākušos un tajā pašā vienībā iedalītos darbiniekus.

Pielikumā: apliecības un roku lentes no Nr. 27 līdz 71.

/Jaunsnīķeris/

Valmieras paš aizsardzības spēku komandieris

V. Latvijas pilsoņi Vjatlaga soda nometnēs 1938.–1956. gadā

- 23. dok. PSRS IeTK Vjatlaga soda nometņu pārvaldes priekšnieka valsts drošības leitnanta Levinsona 1942. gada 12. februāra ziņojums VK(b)P Kirovas apgabala komitejai par stāvokli nometnēs.**

Avots: Krievijas Federācijas Kirovas apgabala Jaunākās vēstures dokumentācijas centrs, 290. f., 5. apr., 70. l., 14.–23. lp. V. Veremjeva noraksts. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

IeTK Vjatlaga pārvaldes
ziņojums

VK(b)P Kirovas apgabala komitejai par stāvokli nometnēs³⁰

1942. gada 18. februārī

[Izvilumi]

Izpildot VK(b)P Kirovas apgabala komitejas 1942. gada 14. janvāra lēmumu par PSRS IeTK Vjatlaga darbu, kā informāciju ziņoju:

1. Vjatlagam, lai izpildītu janvāra un februāra plānus, saskaņā ar apgabala komitejas lēmumu bija jāsaņem papildus esošam sastāvam 8000 cilvēku un 1000 zirgu.

²⁹ Tekstā ierakstīts ar roku. – Red.

³⁰ 1942. gadā "speckontingenta" mirstība Vjatlagā bija vairāk nekā 9000 cilvēku, t.sk. "kontrevolucionārā elementa" 7271, t.sk. latviešu – 1280. Attiecīgie dati par 1943. gadu: 5630 (neskaitot karagūstekņus), 4506 un 569. Kopā par 1942.–1945. gadu – vairāk nekā 16 000, apmēram 13 000, ne mazāk kā 1920.

2. Līdz [š.g.] 12. februārim Vjatlags ne tikai nesaņēma paredzētos cilvēkus un zirgus, bet pat no esošā [skaita] pēc valdības dekrēta atbrīvots 4181 cilvēks. Janvāra ražošanas plāna izpildei bija nepieciešami 13 174 cilvēki un 1775 zirgi, faktiski noņemnes rīcībā ir 8824 cilvēki un 849 zirgi, ražošanai trūkst 5112 cilvēki un 45 zirgi.

Nodrošinājums ar darbaspēku – 62,6%, ar vilcējspēku – 53,8%. Plāna izpildei un nodrošināšanai ar darbu tuvākajās dienās sagaidāmi apmēram 7000 mobilizētie pārvietotie-vācieši, noņemnei par katru cenu jāsaņem 1200 zirgu.

Sakarā ar nepieciešamo produktu trūkumu visa pārtika noņemnei pirmajā ceturksnī sastāv tikai no miltiem un putraimiem, jo zivju, tauku, sakņu, gaļas un kartupeļu noņemnei nav ...

Tādējādi, neskatoties uz veiktajiem pasākumiem ieslodzīto uzturēšanas un sadzīves apstākļu uzlabošanā un grupas "V" (slimie) samazināšanā par 1357 cilvēkiem, mirstība noņemnei nav samazinājusies. Mirstības dinamika: [1941.gada] novembrī nomira 389 cilvēki, decembrī – 699, [1942.gada] janvārī – 1111 cilvēki.

Neskatoties uz to, ka lielākā daļa mirstības attiecas uz invalīdiem no pienākošajiem etapiem ..., no kuriem nomira 132 cilvēki, mirstības pieaugums jāattiecina arī uz pārtikas nepietiekamību un vienveidību, kā arī uz saaukstēšanās slimībām (pietiekama un piemērota apģērba un apavu trūkums) ... Ziemas ietēra trūkuma dēļ turpinās lielas darbaspēka dikstāves un saaukstēšanās slimības ar letālu iznākumu. Saaukstēšanās slimības decembrī bija 4881 gadījumā, janvārī – 8573 gadījumos, saaukstēšanās slimības ar letālu iznākumu decembrī – 222, janvārī – 239. Ar pārtiku stāvoklis var pasliktināties jau tuvākajās dienās sakarā ar mobilizēto pārvietoto-vāciešu papildu kontingenta ierašanos, kad noņemnes skaitliskais sastāvs sasniegs 32–33 tūkstošus cilvēku.

Zīņojot augstāk minēto, lūdzu apgabala komiteju palīdzēt Vjatlagam savlaikus realizēt savu lēmumu, piešķirot ... paredzēto pārtiku, zirgus, slīdes, ietēru, lopbarību utt.

PSRS IeTK Vjatlaga pārvaldes priekšnieks
valsts drošības leitnants

/Levinsons/

24. dok. PSRS IeTK Vjatlaga soda noņemņu pārvaldes priekšnieka vietnieka valsts drošības vecākā leitnanta Zaļmarsona 1942. gada 26. februāra pavēle Nr. 59 par politisko ieslodzīto organizēšanu cīņai pret graužējiem, nosakot prēmijas par nogalinātajiem graužējiem un to ādiņām.

Avots: Krievijas Federācijas Sodū izpildīšanas pārvaldes arhīvs. Iestādes K–231 sekretariāta fonds, 141. l., 43. lp. V. Veremjeva noraksts. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pavēle

PSRS IeTK Vjatkas labošanas darbu noņemnes pārvalde

Saturs: par cīņu pret graužējiem
1942. gada 26. februārī

St. Ļesnaja

Nr. 59

1941. gadā praktizētā žurku ķeršana un to ādiņu nodošana deva pozitīvus rezultātus cīņā pret graužējiem, [tagad] to ķeršana lagpunktos³¹ nenotiek, jo lagpunktu administrācija nav novērtējusi šo darbu un nav to stimulējusi.

Pavēlu:

Atjaunot cīņu pret graužējiem, no jauna organizēt to plašos apmēros.

1. Graužēju ķeršanai lagpunktos saviem līdzekļiem izgatavot lamatas, peļu slazdus, arī cita veida lamatas.
2. Graužēju iznīcināšanas ikdienas darbam norīkot vienu divus ieslodzītos (invalīdus), ieskaitot tos uzturam pēc 2. kategorijas.
3. Līdz ar graužēju ķeršanu speciālos slazdos organizēt graužēju iznīcināšanu ne tikai ar šim uzdevumam norīkoto ieslodzīto, bet arī ar visu pārējo ieslodzīto spēkiem, paziņojot viņiem, ka par katru nodoto graužēju nekavējoties tiks izmaksāta naudas prēmija graužēju nodošanas lagpunktu noliktavās.

³¹ Noņemnes 32 nodaļas.– Red.

4. Noteikt šādu samaksu par nodotajiem grauzējiem:
 - a) par katru nodoto lielo grauzēju – 50 kap. par gabalu un par siko (ieskaitot peles) – 25 kap. par gabalu;
 - b) par katru nodoto gatavo lielā grauzēja ādiņu – 75 kap. par gabalu, bet par siko ādiņu – 40 kap. par gabalu.
5. Grauzēju pieņemšanai, pārstrādei un glabāšanai katrā lagpunktā organizēt nodošanas noliktu, ierādot šim nolūkam atbilstošas telpas. Nolikavas pārzināšanu uzdot ieslodzītajiem, kuri norikoti cīņai pret grauzējiem.
6. Ādiņu dirāšanā pārgriezt grauzēju (ādu) no apakšlūpas līdz astei un uzmanīgi noņemt ādiņas to iespējamai tālākai izmantošanai. Visas apstrādātās un izžāvētās ādiņas katra mēneša beigās nodot vispārējās apgādes nodaļas centrālajā šūšanas darbnīcā.
7. Ieslodzītos, kuri mēneša laikā nodevuši ne mazāk kā 100 lielos vai ne mazāk kā 200 sikos grauzējus, prēmēt, viņu sarakstus iesniegt man caur vispārējās apgādes nodaļu, norādot nodoto grauzēju skaitu. Vispārējās apgādes nodaļas priekšniekam [uzdot] prēmēšanai iedalīt speciālu tabakas izstrādājumu fondu.
8. Cīņas pret grauzējiem tiešo vadību uzdot lagpunktu komunālo sadzīves daļu priekšniekiem.
9. Šo pavēli izziņot visiem ieslodzītajiem.³²

PSRS ieTK Vjatlaga pārvaldes priekšnieka vietnieks
valsts drošības vec. leitnants

/Zajmarsons/

25. dok. PSRS ieTK Vjatlaga soda nometņu pārvaldes priekšnieka vietnieka valsts drošības jaunākā leitnanta Šubina 1942. gada 23. aprīļa pavēle Nr. 136 (sakarā ar VK(b)P CK un PSRS TKP lēmumu par iestāžu pašapgādes organizēšanu) ar uzdevumu politieslodzītajiem invalīdiem savākt 10 650 kilogramus zem sniega saglabājušos dzērveņu.

Avots: Krievijas Federācijas Vjatkas apgabala Sodū izpildīšanas pārvaldes iestādes K-231 – Vjatkas soda nometnes – sekretariāta fonds, 141. l., 115. lp. V. Veremjeva noraksts. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pavēle

PSRS ieTK Vjatkas labošanas darbu nometnes pārvalde

Saturs: par zemsniega dzērveņu savākšanas organizēšanu

1942. gada 23. aprīlī

St. Ļesnaja

Nr. 136

VK(b)P CK un PSRS TKP ar savu lēmumu uzdeva visām saimnieciskajām organizācijām paplašināt vietējās pārtikas bāzes, organizējot paligsaimniecības un plaši izmantot vietējās, savvaļā augošās ogas un sēnes. Tēvijas kara apstākļos vietējo resursu izmantošana iegūst sevišķu nozīmi.

Sakarā ar zemsniega dzērveņu vākšanas sezonas sākšanos
pavēlu:

1. Visos atsevišķos lagpunktos un mežizstrādes nodaļās nekavējoties organizēt zemsniega dzērveņu vākšanu. Dzērveņu vākšanu veikt nepilnvertīgajam darbaspēkam un invalīdiem.
 2. Apstiprināt minimālo dzērveņu savākšanas plānu atsevišķajiem lagpunktiem un mežizstrādes nodaļām:

2. ALP– 500 kg	10. ALP– 2500 kg
3. ALP– 500 kg	11. ALP– 400 kg
4. ALP– 150 kg	12. MIN– 200 kg
6. ALP– 1000 kg	13. MIN– 300 kg
7. ALP– 1000 kg	14. MIN– 300 kg
8. MIN – 300 kg	15. ALP– 500 kg
9. MIN– 3000 kg	
- Kopā: 10 650 kg

³² Pēdējais punkts nosvītrots.— Red.

5. Noteikt dzērveņu savākšanas normu – 2 kg cilvēkam dienā.
6. Dzērveņu savākšanas normu pārpildījušos prēmēt ar paciņām (tabaka, siļķes, zivis u.c.) par katru kg virs normas savākto ogu ar izdevumu pieskaitīšanu ogu vērtībai.
7. Ogu savākšanas darba vadību uzdot vispārējās apgādes priekšniekam b. Gendelmanam, kurš par šā darba organizēšanu ziņo man ne vēlāk kā š.g. 30. aprīlī.
8. Bruņotās apsardzes daļas priekšniekam b. Ratņikovam organizēt ogu lasītāju apsardzību tā, lai apsardze atbilstu sekmīgai ogu lasīšanai.
9. ALP³³ un MIN priekšniekiem ikdienas dispečeru apspriedēs ziņot par savākto ogu daudzumu.

PSRS IeTK Vjatlaga pārvaldes priekšnieka vietnieks
valsts drošības jaun. leitnants

/Šubins/

26. dok. PSRS IeTK Vjatlaga soda nometņu priekšnieka valsts drošības leitnanta Levinsona 1942. gada 16. jūlija pavēle Nr. 219 par politieslodzīto nodošanu tiesai, ja viņi ēdis tikko iestādītos kartupeļus vai lauku ražu.

Avots: Krievijas Federācijas Vjatkas apgabala Sodū izpildes pārvaldes sekretariāta fonds, 14. l., 175. lp.

PSRS IeTK Vjatkas labošanas darbu nometnes pārvaldes priekšnieka
pavēle

St. Ļesnaja

Nr. 219

1942. gada 16. jūlijā

Saturs: par lauku apsardzību

5. ALP apakškomandantūrā Seļhoz–1 turētie ieslodzītie Suprūns Pēteris Gordejevičs un Velikanovs Mihails Timofejevičs, atrazdamies darbā nakts maiņā aramā laukā nevis strādāja, bet nodarbojās ar kartupeļu zādzību, izrokot tos no zemes, kur tie bija iestādīti.

Ievērojot līdzīgus signālus arī no citām lauksaimniecības apakšvienībām, lai pilnīgi izskaustu kā sēklu, tā sagaidāmās ražas zādzības laukos,

pavēlu:

1. Sevišķās daļas priekšniekam b. Gendelmanam nekavējoties veikt izmeklēšanu un kartupeļu zādzībā no lauka vainīgos saukt pie kriminālās atbildības.
2. Visiem ALP, MIN, sovhozu un lauksaimniecību priekšniekiem noorganizēt laukiem diennakts apsardzību ar pārbaudītiem ieslodzītajiem un brīvīguma darbiniekiem.
3. Kadru daļas priekšniekam b. Kuzņecovam steidzīgi nokomplektēt nepieciešamo brīvīguma sargu skaitu pēc lauksaimniecības daļas pieprasījuma.
4. Visiem ALP, MIN priekšniekiem, sovhozu direktoriem un lauksaimniecības iecirkņu priekšniekiem brīdināt visus ieslodzītos, ka pret personām, kuras tiks pieķertas sēklas materiālu zādzībās no laukiem, kā arī ražas zādzībās, veikšu soda pasākumus un saukšu pie tiesas atbildības.

PSRS IeTK Vjatlaga pārvaldes priekšnieks
valsts drošības leitnants

/Levinsons/

27. dok. 26. oktobra pavēle Nr. 591 par slēpju reģistrēšanu un glabāšanu nometnēs, lai novērstu PSRS IeTK Vjatlaga soda nometņu pārvaldes priekšnieka vietas izpildītāja 1945. gada ieslodzīto bēgšanu ar slēpēm.

Avots: Krievijas Federācijas Vjatkas sodū izpildes pārvaldes iestādes K–231 (Vjatkas LDN) arhīvs, sekretariāta fonds, 32. l., 110/228. lp. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

PSRS IeTK Vjatkas labošanas darbu nometnes pārvaldes priekšnieka
pavēle Nr. 594

1945. gada 26. oktobrī

Ļesnoje ciemats

Saturs: par nometnes pārvaldes darbinieku un nometnes apakšvienību rīcībā esošo slēpju reģistrācijas un glabāšanas kārtību

³³ Atsevišķie nometnes punkti.— Red.

Lai novērstu ieslodzīto bēgšanu, izmantojot slēpes, pavēlu:

1. Visas slēpes, kas ir ALP,³⁴ MIN³⁵ un sovhozu inventārs, nekavējoties nodot militarizētās apsardzes glabāšanā.
2. Visiem nometnes pārvaldes un nometnes apakšvienību darbiniekiem, kuriem ir slēpes dienesta vai personīgām vajadzībām, tās jāreģistrē militarizētajā apsardzē pēc atrašanās vietas.
3. Konstatējot neregistrētas slēpes vai izvairīšanos no to reģistrēšanas, es uzskatišu to par valsts noziedznieku bēgšanas veicināšanu, un slēpes tiks konfiscētas.
4. Atbildīgie par slēpju reģistrāciju ir: Ļesnoje ciematā – leitnants b. Vasepins; ALP, MIN un sovhozos – militarizētās apsardzes apakšvienību komandieri.
5. Slēpju reģistrāciju pabeigt līdz 1945. gada 1.IX.– [?]

PSRS leTK Vjatlaga pārvaldes priekšnieka v.i.

/paraksts nesalasāms/

28. dok. PSRS leTK Vjatlaga soda nometņu tehniskā stāvokļa kontroles meistara Ivana Veremjeva 1949. gada 14. decembrī parakstītā saistība par valsts noslēpuma neizpaušanu līdz ar izvilkumu no PSRS APP 1947. gada 9. jūlija dekrēta par sodiem, kas viņam draud šīs saistības nepildīšanas gadījumā.

Avots: Krievijas Federācijas Vjatkas Sodū izpildīšanas pārvaldes arhivs, iestādes K-231 personāldalys fonds, 28385. I. Lappuses nenumurētas. I. Veremjeva paraksts uz iespiestas veidlapas. Tādus solījumus līdz 1990. gadam deva visi minētās nometnes jaunpieņemtie darbinieki. V. Veremjeva noraksts. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Saistība

Es, zemāk parakstījis, kontroles meistars Veremjevs Ivans Vasiljevičs, atrodoties dienestā PSRS Iekšlietu ministrijas sistēmā, apņemos glabāt visstingrākajā noslēpumā, nekādā mērā un nekādos apstākļos neizpaust jebkādas man zināmas ziņas, kas ir valsts noslēpums, kā arī ziņas, kas nav izpaužamas par PSRS leTK, leTK un milicijas orgānu darbību, par karaspēku, nometnēm, cietumiem, celtniecību, uzņēmumiem, mācību iestādēm un citiem leTK institūtiem, kā arī citas ziņas, kas ir valsts noslēpums, un ziņas, kas nav izpaužamas, kādas ir kļuvušas man zināmas sakarā ar manu darbu leTK sistēmā.

Es apņemos arī pēc atvaļināšanas no PSRS leTK sistēmas nekādā gadījumā neizpaust tiešā vai netiešā veidā, ne mutiski, ne rakstiski augstāk minētās ziņas.

Esmu brīdināts, ka par šīs saistības pārkāpšanu man draud kriminālatbildība likumā noteiktā kārtībā.

Veremjevs /pašrocīgs paraksts/

1949. gada 14. decembrī

Piezīme: šai saistībai jāglabājas līdzstrādnieka personīgajā lietā.

Lapas otrā pusē.

No PSRS APP 1947. gada 9. jūlija dekrēta:

1. Valsts noslēpumus saturošu ziņu izpaušana, ko veikušas personas, kurām šīs ziņas bija uzticētas vai kuri varēja šīs ziņas iegūt sava dienesta stāvokļa dēļ, ja šīs darbības nevar tikt kvalificētas kā Dzimtenes nodevība vai spiegošana – tiek sodīta ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz laiku no astoņiem līdz divpadsmit gadiem.
2. Militāra rakstura valsts noslēpumu saturošu ziņu izpaušana, ko veikušas militārpersonas, ja šīs darbības nav kvalificējas kā Dzimtenes nodevība vai spiegošana – tiek sodīta ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz laiku no desmit līdz divdesmit gadiem.
3. Privātpersonas, kuras izpaukušas valsts noslēpumu saturošas ziņas, ja šīs darbības nav kvalificējas kā Dzimtenes nodevība vai spiegošana – tiek sodītas ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz laiku no pieciem līdz desmit gadiem.

³⁴ Atsevišķie nometnes punkti. – Red.

³⁵ Atsevišķie nometnes punkti. – Red.

10. Amatpersonas, kuras nozaidējušas materiālus, dokumentus un izdevumus, kas satur valsts noslēpumu, ja par šīm darbībām pēc sava rakstura pēc likuma nedraud smagāks sods – tiek sodītas ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz laiku no četriem līdz astoņiem gadiem. Tas pats noziegums, ja tam ir bijušas smagas sekas – tiek sodīts ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz laiku no sešiem līdz desmit gadiem.
11. Militārpersonas, kuras nozaidējušas dokumentus ar ziņām, kas satur valsts noslēpumu, ja par šīm darbībām pēc sava rakstura nedraud pēc likuma smagāks sods – tiek sodītas ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz laiku no pieciem līdz astoņiem gadiem. Tas pats noziegums, ja tas saistīts ar sevišķi smagām sekām – tiek sodīts ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz laiku no astoņiem līdz divpadsmit gadiem.
12. Izgudrojumu, atklājumu un tehnisko pilnveidojumu, kas ir valsts noslēpums un kas veikti PSRS robežās vai PSRS pilsoņu veikti ārzemēs valsts komandējuma laikā, pieteikums vai nodošana ārzemēm, ja šie noziegumi netiek kvalificēti kā Dzimtenes nodevība vai spiegošana – tiek sodīti ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz laiku no desmit līdz piecpadsmit gadiem.

Iepazīnos: Veremjevs /paraksts/

Veremjevs Ivans Vasiljevičs

1949. gada 14. decembrī

29. dok. PSRS IeTK Galvenās nometņu pārvaldes Vjatlagā 1938.–1956. gadā ieslodzīto 2544 Latvijas pilsoņu (latviešu), kuri apzināti līdz 2002. gada 1. martam, pamatspecialitāte, nodarbošanās, sociālais stāvoklis un liktenis.

Avots: PSRS IeTK (IeM) Vjatlaga (Iestādes Nr. K-231) arhivs un speciālās uzskaites kartotēka, speciālās uzskaites fonds, jaunievesto politarestēto speckontingenta reģistrācijas grāmatas Nr. 13, 14, 15, 17 un 19. Sastādījis V.Veremjevs 2003.gadā. Šī materiāla pirmā daļa publicēta Latvijas Okupācijas muzeja Gada-grāmatā "Pakta zona" 2004.gadā. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

II. Profesionālais sastāvs (pēc galvenajām specialitātēm)

Profesijas, specialitātes	Personāliju skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
	2544	100%	1600	100%	944	100%
Aviācija, gaisa transports: t.sk. lidotāji	1 1	0,04%	1 1	0,06%	– –	–
Autotransports: t.sk. autometinātāji mehāniķi motociklisti ceļu tehniķi traktoristi šoferi	67 1 3 1 2 14 46	2,6%	41 1 2 1 – 8 29	2,6%	26 – 1 – 2 6 17	2,8%
Administratīvā pārvaldes darbība: t.sk. kantoristi	18 17	0,7%	15 14	0,9%	3 3	0,3%
Sadzīves pakalpojumi un tirdzniecība: t.sk. mucinieki oficianti frizieri podnieki pavāri drēbnieki pārdevēji	103 2 2 6 1 11 10 21	4,0%	73 1 2 1 – 6 6 14	4,6%	30 1 – 4 – 6 4 7	3,2%

Profesijas, specialitātes	Personāliju skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
kurpnieki	1		1		—	
prečziņi	43		36		7	
tirgus darbinieki	5		4		1	
pulksteņmeistari						
Ūdens transports:	25	1,0%	18	1,1%	7	0,7%
t.sk. zvejnieki	12		8		4	
jūrniecei	12		9		3	
kuģu remontnieki	1		1		—	
Pajūgu transports:	5	0,2%	2	0,1%	3	0,3%
t.sk. ratnieki	1		1		—	
seglinieki	4		1		3	
Dzelzceļa transports:	91	3,6%	53	3,3%	38	4,0%
t.sk. dzelzceļu celtnieki	1		1		—	
Izdevniecības nozare, prese, poligrāfija:	12	0,5%	8	0,5%	4	0,4%
t.sk. žurnālisti	5		4		1	
iespiedēji	1		—		1	
poligrāfisti	1		—		1	
cinkogrāfi	1		1		—	
fotogrāfi	4		3		1	
Konfesionālā darbība:	6	0,2%	4	0,3%	2	0,2%
t.sk. garīdznieki	6		4		2	
Kultūra, māksla:	10	0,4%	8	0,5%	2	0,2%
t.sk. drāmas aktieri	2		—		2	
mūziķi	7		7		—	
mākslinieki	1		1		—	
Vieglā un pārtikas rūpniecība:	59	2,3%	35	2,2%	24	2,5%
t.sk. konditori	1		1		—	
spirta deģi	1		—		1	
desinieki	3		2		1	
konditori	2		1		1	
ādmiņi	4		3		1	
audumu krāsotāji	1		1		—	
kulināri	1		—		1	
sviesta meistari	2		1		1	
dzirnavnieki	15		11		4	
kažokādu meistari	1		—		1	
piena meistari	3		2		1	
ziepju vāritāji	1		1		—	
miesnieki	6		4		2	
apavnieki	1		—		1	
maiznieki	9		5		4	
aldari	1		—		1	
pārtikas rūpniec. darbinieki	3		1		2	
cukura rūpniec. darbinieki	1		1		—	
spirta deģi	1		1		—	
tekstilnieki	1		—		1	
trikotāžas tehnologi	1		—		1	

Profesijas , specialitātes	Personāliju skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
Mežsaimniecība:	73	2,9%	51	3,2%	22	2,3%
t.sk. balķu brāķeri	4		3		1	
kokapstrādātāji	2		—		2	
mežkopji	5		5		—	
mežsargi	33		28		5	
mežziņi	19		10		9	
mežu iekārtotāji	2		1		1	
meža tehniķi	6		3		3	
meistari	1		1		—	
gateru strādnieki	1		—		1	
Medicīna, veselības						
aizsardzība:	31	1,2%	20	1,3%	11	1,2%
t.sk. ārsti	2		—		2	
feldšeri	10		6		4	
medmāsas	2		—		2	
sanitāri	1		1		—	
farmaceiti	15		13		2	
provizori	1		—		1	
ugunsdzēsēji	1		1		—	
Tiesībsargājošās iestādes:	3	0,1%	1	0,06%	2	0,2%
t.sk. policisti	3		1		2	
Ražošanas tehniskā joma:	129	5,1%	57	3,6%	72	7,6%
velmētāji	1		1		—	
skārdnieki	1		—		1	
instrumentālisti	1		—		1	
konstruktori	1		—		1	
kalēji	17		7		10	
lietuves strādnieki	1		—		1	
mehāniķi	9		4		5	
mašīnisti	8		5		3	
uzsītēji	1		—		1	
motoristi	2		—		2	
atslēdznieki	49		21		28	
tehniķi	12		7		5	
tehnologi	7		5		2	
virpotāji	14		5		9	
formētāji	1		—		1	
ķīmiķi	3		2		1	
rasētāji	1		—		1	
Izglītība, zinātne:	72	2,8%	43	2,7%	29	3,1%
t.sk. matemātiķi	1		—		1	
skolotāji	71		43		28	
Sakari:	16	0,6%	12	0,8%	4	0,4%
t.sk. montieri	1		1		—	
pastnieki	1		—		1	
pasta darbinieki	1		1		—	
radiotehniķi	2		1		1	
sakarnieki	4		3		1	
telegrāfisti	5		5		—	
telefonisti	1		1		—	

Profesijas, specialitātes	Personāliju skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
Lauksaimniecība:	73	2,9%	48	3,0%	25	2,6%
t.sk. agronomi	26		13		13	
agrotehniķi	2		2		–	
linsēklu brāķeri	1		1		–	
veterinārārsti	2		1		1	
veterinārfeldšeri	3		1		2	
lopkopji	1		1		–	
mērniki	3		2		1	
zootehniķi	5		5		–	
zemes ierīkotāji	3		3		–	
sakņkopji	4		3		1	
bišķopji	2		1		1	
dārzkopji	20		15		5	
selekcioniāri–laukkopji	1		–		1	
Celtniecība:	112	4,4%	61	3,8%	51	5,4%
t.sk. celinieki	5		3		2	
inženieri	10		7		3	
akmeņkaļi	7		5		2	
ķieģeļ[mūrnieki]	1		–		1	
krāsotāji	12		3		9	
tiltu celtnieki	1		–		1	
namdari	26		16		10	
santehniķi	2		1		1	
galdnieki	31		17		14	
celtnieki	3		1		2	
tehniki	11		6		5	
apmetēji	3		2		1	
Uzskaitē, grāmatvedība:	223	8,8%	139	8,7%	84	8,9%
t.sk. normētāji	1		–		1	
plānotāji	1		–		1	
statistiķi	1		–		1	
apdrošinātāji	1		–		1	
uzskaites darbinieki	201		130		71	
finansisti	5		2		3	
ekonomisti	13		7		6	
Enerģētika, enerģijas piegāde:	29	1,1%	17	1,1%	12	1,3%
t.sk. hidroelektrotehniķi	1		1		–	
katlinieki	1		–		1	
kurinātāji	4		2		2	
siltumtehniki	1		–		1	
elektriķi	1		1		–	
elektromašīnisti	1		1		–	
elektromehāniķi	5		4		1	
elektromontieri	5		2		3	
elektrotehniķi	10		6		4	
Jurisprudence:	43	1,7%	28	1,85%	15	1,6%
t.sk. juristi	43		28		15	
Bez specialitātes	1076	42,3	788	49,3	288	30,5%
Nav datu	244	9,6%	61	3,8%	183	19,4%
Pavisam	2544	100%	1600	100%	944	100%

III. Nodarbošanās līdz arestam

Nodarbošanās veids (pavisam 230 variantu)	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
Aviācija, gaisa transports	1	0,04%	1	0,06%	—	—
Autotransports:	46	1,8%	27	1,7%	19	2,0%
t.sk. autometinātāji	1		1		—	
krāvēji	1		—		1	
mehāniķi	9		6		3	
motociklisti	1		1		—	
ceļa tehniķi	2		—		2	
traktoristi	13		7		6	
šoferi	19		12		7	
Administratīvā vadība:	195	7,7%	131	8,2%	64	6,8%
t.sk. lietveži	1		1		—	
saimniecību vadītāji	2		—		2	
saimniecisko objektu vadītāji	3		1		2	
inspektori	3		2		1	
instruktori	3		2		1	
kancelejas darbinieki	6		3		3	
kantoristi	8		6		2	
kontrolieri	1		1		—	
valdības ministri	2		—		2	
partijas darbinieki	1		—		1	
rakstveži	1		1		—	
sekretāri	4		2		2	
kalpotāji	153		105		48	
pārdevēji	1		1		1	
uzņēmumu vadītāji	1		1		—	
ekspeditori	3		3		—	
Sadzīves pakalpojumi un tirdzn.:	119	4,7%	82	5,1%	37	3,9%
t.sk. mucinieki	1		—		1	
bufetnieki	2		2		—	
oficianti	1		1		—	
frizieri	6		3		3	
krāšņu mūrnieki	4		3		1	
pavāri	2		—		2	
drēbnieki	11		6		5	
pārdevēji	10		6		4	
amatnieki	1		—		4	
kurpnieki	9		5		4	
prečziņi	3		1		2	
Tirgotāji, tirdzn. darbinieki	65		52		13	
Pulkstenmeistari	4		3		1	
Militārā nozare	28	1,1%	16	1,3%	12	0,65%
Ūdenstransports:	26	1,0%	20	1,3%	6	0,6%
t.sk. bocmaņi	1		1		—	
dispečeri	1		1		—	
krāvēji	4		4		—	
kuģu kapteiņi	5		3		2	
mehāniķi	2		1		1	
jūrnieki	1		1		—	

Nodarbošanās veids (pavisam 230 variantu)	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
zvejnieki	11		8		3	
kuģu remontnieki	1		1		–	
Pajūgu transports:	6	0,2%	4	0,3%	2	0,2%
t.sk. važoņi	2		2		–	–
kariešu meistari	1		1		–	
ratnieki	1		1		–	
sedlinieki	2		–		2	
Mājsaimnieki	3	0,1%	1	0,06%	2	0,2%
Dzelzeļa transports:	92	3,6%	55	3,4%	37	3,9%
t.sk. staciju dežuranti	4		3		1	
dispečeri	1		–		1	
komercāģenti	1		–		1	
konduktori	5		1		–	
kurinātāji	1		1		–	
ceļa meistari	16		11		5	
ūdenssūkņu mašīnisti	1		–		1	
lokomotīvu mašīnisti	13		9		4	
mehāniķi	3		2		1	
ceļu priekšnieki	1		1		–	
dienestu priekšnieki	1		–		1	
staciju priekšnieki	13		7		6	
vagonu pārlūki	2		–		2	
lokomotīvu mašīnistu palīgi	1		–		1	
staciju priekšnieku palīgi	5		3		2	
strādnieki	7		4		3	
remontatslēdznieki	4		1		3	
vilcienu sastādītāji	5		4		1	
pārmijnieki	3		3		–	
celtnieki	2		2		–	
preču–bagāžas kasieri	3		3		–	
Izdevniecība, prese, poligrāfija:	11	0,4%	7	0,4%	4	0,4%
t.sk. žurnālisti	5		4		1	
grāmatcēvēji	1		1		–	
iespiedēji	1		–		1	
tipogrāfi	1		–		1	
fotogrāfi	3		2		1	
Konfesionālā darbība:	3	0,2%	3	0,1%	–	–
t.sk. garīdznieki	3		3		–	
Kultūra, māksla:	6		4		2	
t. sk. drāmas aktieri	2		–		2	
mūziķi	2		2		–	
mākslinieki	2		2		–	
Vieglā un pārtikas rūpniecība:	48	1,9%	30	1,9%	18	1,9%
t.sk. konditori	1		1		–	
spirta deģi	1		–		1	
virvju pinēji	1		–		1	
desinieki	5		4		1	
konditori	1		1		–	

Nodarbošanās veids (pavisam 230 variantu)	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
ādmiņi	4		3		1	
audumu krāsotāji	1		1		—	
sviesta meistari	1		—		1	
konservēšanas meistari	1		1		—	
mēbeļnieki	1		—		1	
dzirnavnieki	11		10		1	
piena pārstrādātāji	1		1		—	
ziepju vāritāji	1		1		—	
miesnieki	3		2		1	
apavnieki	1		—		1	
maiznieki	9		3		6	
pārtikas rūpn. darbinieki	1		—		1	
siernieki	1		—		1	
trikotāžnieki	1		1		—	
Mežsaimniecība:	71	2,6%	53	3,3%	18	1,9%
t.sk. baļķu brāķeri	4		3		1	
kokapstrādātāji	1		—		1	
inženieri	1		—		1	
mežsargi	30		26		4	
mežziņi	15		8		7	
mežkopji	4		4		—	
koksnes sagatavotāji	1		1		—	
meža pārlūki	3		2		1	
mežrūpnieki	3		5		1	
meža tehniķi	2		2		—	
mežu iekārtotāji	1		1		—	
gateru strādnieki	1		—		1	
strādnieki	1		1		—	
taksatori	1		—		1	
Medicīna, veselības aprūpe:	31	1,2%	18	1,1%	13	1,4%
t. sk. aptiekāri	2		2		—	
ārsti	2		—		2	
medicīnas darbinieki	7		6		1	
medmāsas	2		—		2	
sanitāri	2		1		1	
farmaceiti	8		7		1	
feldšeri	7		2		5	
provizori	1		—		1	
Ugunsdzēsība:	2	0,08%	2	0,1%	—	—
t. sk. ugunsdrošības						
dienesta pr-ks	1		1		—	
ugunsdzēsēji	1		1		—	
Tiesību aizsardz. darbība:	14	0,6%	8	0,5%	6	0,6%
t. sk. policisti	11		5		6	
muiznieki	3		3		—	
Uzņēmējdarbība:	19	0,7%	15	0,9%	4	0,6%
t. sk. uzņēmumu īpašnieki	14		11		3	
aptieku īpašnieki	1		1		—	
viesnīcu īpašnieki	2		1		1	
veikalu īpašnieki	2		2		—	

Nodarbošanās veids (pavisam 230 variantu)	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
darbnieku īpašnieki	1		1		—	
dzirnavu īpašnieki	4		2		2	
restorānu īpašnieki	1		1		—	
fabriku īpašnieki	3		3		—	
namu īpašnieki	1		1		—	
kooperatori	2		2		—	
uzņēmēji	1		1		—	
tirdzniecības namu vadītāji	1		—		1	
Ražošanas tehniskā joma:	157	6,2%	84	5,3%	73	7,7%
t. sk. skārdnieki	2		1		1	
inženieri	1		1		—	
instrumentālisti	1		—		1	
konstruktori	1		—		1	
kalēji	13		4		9	
mehāniķi	18		12		6	
uzsitēji	1		—	1	—	
motoristi	2		1		1	
strādnieki	58		36		22	
atslēdznieki	35		18		17	
tehniķi	6		4		2	
tehnologi	5		3		2	
virpotāji	10		3		7	
formētāji	1		—		1	
ķīmiķi	2		1		1	
rasētāji	1		—		1	
Izglītība, zinātne:	76	3,0%	43	2,7%	33	3,5%
t. sk. augstskolu pasniedzēji	3		1		2	
studenti	1		—		—	
skolēni	2		1		1	
skolotāji	55		33		22	
skolu darbinieki	15		8		7	
Sakari:	15	0,6%	11	0,7%	4	0,4%
t. sk. mehāniķi	1		1		—	
montieri	1		1		—	
pastnieki	1		—		1	
pasta darbinieki	1		—		1	
radiotehniķi	1		1		—	
sakarnieki	3		2		1	
telegrāfisti	4		4		—	
telefonisti	1		1		—	
tehniķi	2		1		1	
Lauksaimniecība:	832	32,7%	586	36,6%	246	26,1%
t. sk. agronomi	6		3		3	
agrotehniķi	3		3		—	
linsēklu brāķeri	2		2		—	
veterinārārsti	2		1		1	
vetteldšeri	2		—		2	
lopkopji	1		1		—	
kooperatori	1		1		—	
zemes īpašnieki	32		25		7	

Nodarbošanās veids (pavisam 230 variantu)	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
zemkopji	749		526		223	
mērnīki	6		5		1	
zemes ierīkotāji	1		1		—	
zootehniķi	3		3		—	
mehānizatori	1		1		—	
sakņu dārznieki	5		3		2	
biškopji	3		1		2	
strādnieki	3		2		1	
dārzkopji	11		8		3	
selekcioniāri-laukkopji	1		—		1	
Celtniecība:	101	4,0%	52	3,3%	49	5,2%
t. sk. betonētāji	2		1		1	
desmitnieki	1		—		1	
ceļinieki	6		3		3	
inženieri	9		6		3	
akmeņkalji	3		2		1	
krāsotāji	9		3		6	
tiltu būvētāji	1		—		1	
namdari	17		6		11	
strādnieki	9		7		2	
stiklinieki	2		1		1	
galdnieki	22		9		13	
celtnieki	7		7		—	
tehniki	11		6		5	
apmetāji	2		1		1	
Uzskaitē un grāmatvedība:	178	7,0%	109	6,8%	69	7,3%
t. sk. grāmatveži	115		73		42	
banku direktori	1		—		1	
kasieri	8		3		5	
komersanti	2		2		—	
normētāji	2		—		2	
plānotāji	8		7		1	
revidenti	1		—		1	
statistiķi	1		—		1	
apdrošinātāji	1		—		1	
rēķinveži	32		22		10	
tabelveži	2		1		1	
finansisti	1		—		1	
ekonomisti	4		1		3	
Enerģētika, energoapgāde:	30	1,2%	17	1,1%	13	1,4%
t. sk. hidroelektrotrehniķi	1		1		—	
inženieri	2		2		—	
katlinieki	2		—		2	
kurinātāji	3		2		1	
siltumtehniķi	1		—		1	
elektriķi	2		—		2	
elektromašīnisti	1		1		—	
elektromehāniķi	4		4		—	
elektromontieri	5		1		4	
elektrotehniķi	9		6		3	

Nodarbošanās veids (pavisam 230 variantu)	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
Jurisprudence:	34	1,3%	21	1,3%	13	1,4%
t. sk. advokāti	7		3		4	
izmeklētāji	3		2		1	
tiesneši	5		5		—	
notāri	2		1		1	
juristi	17		10		7	
Bez noteiktas nodarbošanās	18	0,7%	9	0,6%	9	1,0%
Nav datu	382	15,0%	191	11,9%	191	20,2%
Pavisam	2544	100%	1600	100%	944	100%

Sastādīja V.I.Veremjevs
Ļesnoje ciems, 2003. gads

IV. Sociālais stāvoklis

Sociālie dati
(sastādītāja klasifikācija)
11 varianti

Personāliju skaits

Profesijas, specialitātes	Personāliju skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti	
Strādnieki	373	14,7%	202	12,6%	171	18,1%
Zemnieki, zemkopji	808	31,8%	574	35,9%	234	24,85%
"Vidējais" slānis:	957	36,7%	622	38,9%	335	35,5%
t. sk. kalpotāji	734	28,9%	474	29,6%	260	27,5%
t. sk. civilie kalpotāji	694	27,3%	452	28,3%	242	25,6%
Militārpersonas (iesk. policiju un citas spēka struktūras)	40	1,6%	22	1,4%	18	1,9%
Uzņēmēji (privāttirgotāji, uzņēmumu īpašnieki utt.)	135	5,3%	94	5,9%	41	4,3%
Amatnieki	68	2,7%	42	2,6%	26	2,8%
Radošā intelīgenca (aktieri, mūziķi, mākslinieki utt.)	17	0,7%	9	0,6%	8	0,8%
Garīdzniecība	3	0,2%	3	0,3%	—	—
Apgādājamie	6	0,2%	2	0,1%	4	0,4%
Bez noteikta statusa	18	0,7%	9	0,6%	9	0,4%
Nav datu	382	15,0%	191	11,9%	191	20,2%
Pavisam	2544	100%	1600	100%	944	100%

"Speciālie norādījumi"

(11.grafa ierindas kartotēkas uzskaitē

Kategorija: 1941. gada jūnijā internētie, mirušie, sodītie ar ASM³⁶)

Uzskaites nominācija
41 variants

	Personāliju skaits							
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti		Sodīti ar ASM	
Kategorijas kopskaits	2288	100%	1600	100%	688	100%	114	100%
Spec. norādījumu uzskaitē ņemto kopskaits	699	30,6%	521	32,6%	178	25,9%	31	27,2%

³⁶ Augstākais soda mērs — nošaušana. — Red.

	Personāliju skaits							
	Pavisam		Izmeklēšanā		Notiesāti		Sodīti ar ASM	
Kulaki:	381	54,5%	290	55,7%	91	51,1%	12	38,7%
t. sk. kulaku bērni	4		4		—		—	
Policisti:	79	11,3%	52	10,0%	27	15,2%	8	25,8%
t. sk. cietumsargi	4		3		1		—	
Militārpersonas	77	11,0%	54	10,4%	23	12,9%	7	22,6%
t. sk. Latvijas armijas virsnieki	45		26		17		6	
Latvijas armijas apakšvirsnieki	11		9		2		1	
Latvijas armijas kaprāļi	7		7		—		—	
Latvijas armijas seržanti	7		6		1		—	
Aizsargu komandējošais sastāvs	2		1		1		—	
Latvijas armijas feldfēbeļi [?]	2		2		—		—	
Balto armiju virsnieki	1		—		1		—	
Latvijas armijas praporščiki [?]	1		1		—		—	
Latvijas armijas jefreitori [?]	1		—		1		—	
Tirgotāji:	70	10,0%	62	11,9%	8	4,5%	—	—
t. sk. kupči	6		5		1		—	
Spekulanti	3		2		1		—	
Īpašnieki:	59	8,4%	41	7,9%	18	10,1%	2	6,5%
t. sk. zemes īpašnieki	16		13		3		1	
muižnieki	6		3		3		1	
lauku māju īpašnieki	6		5		1		—	
veikalu īpašnieki	6		4		2		—	
dzirnavu īpašnieki	4		3		1		—	
fabrikanti	4		3		1		—	
rūpnieki	3		2		1		—	
uzņēmēji	3		1		2		—	
īpašnieki	3		1		2		—	
aptieku īpašnieki	1		1		—		—	
viesnicu īpašnieki	1		—		1		—	
krāsotavu īpašnieki	1		1		—		—	
ceptuvju īpašnieki	1		—		1		—	
veļas mazgātavu īpašnieki	1		1		—		—	
uzņēmumu īpašnieki	1		1		—		—	
restorānu īpašnieki	1		1		—		—	
namīpašnieki	1		1		—		—	
Ierēdņi	14	2,0%	8	1,55%	6	3,4%	1	3,2%
Personas bez noteiktas nodarbošanās	9	1,3%	6	1,2%	3	1,7%	1	3,2%
Garīdznieki	5	0,7%	5	1,0%	—	—	—	—
Ārvalstu aģenti:	2	0,3%	—	—	2	1,1%	—	—
t. sk. vācu aģenti	1		—		1		—	
Spiegi-diversanti	1		—		1		—	
Kriminālnoziedznieki–recidivisti	2	0,3%	2	0,4%	—	—	—	—
Personas bez noteiktas dzīves vietas	1	0,1%	1	0,1%	—	—	—	—

Ziņas par masu etapu ierašanos PSRS IeM Vjatkas LDN no Latvijas PSR LDK (1947.–1952. gadā)

1. Ierašanās datums: 1947. gada 16.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, Rīga
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 300 cilvēki, t. sk. sievietes: 86
 Ierindas uzskaites numuri: 97181–97480
 Nav datu par izvietošanu
2. Ierašanās datums: 1948. gada 03.01.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, IeM LDK nodaļa
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 247 cilvēki, t. sk. sievietes: 178
 Ierindas uzskaites numuri: 107222–107469
 Izvietošana pēc ierašanās: 12. lagpunkts, Imas stacija, 15. ceļš
3. Ierašanās datums: 1948. gada 03.01.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, Rīga
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 253 cilvēki, t. sk. sievietes: –
 Ierindas uzskaites numuri: 107484–107736
 Izvietošana pēc ierašanās: 12. lagpunkts, Imas stacija, 15. ceļš
4. Ierašanās datums: 1948. gada 20.03.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, Rīga
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 601 cilvēks, t. sk. sievietes: 167
 Ierindas uzskaites numuri: 109068–109668
 Izvietošana pēc ierašanās: 3. lagpunkts, stacija Mazais Sozims
5. Ierašanās datums: 1949. gada 23.05.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, IeM LDK nodaļa
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 32 cilvēki, t. sk. sievietes: 32
 Ierindas uzskaites numuri: 119052–119083
 Izvietošana pēc ierašanās: 3. lagpunkts, stacija Mazais Sozims
6. Ierašanās datums: 1949. gada 24.05.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, IeM LDK nodaļa
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 468 cilvēki, t. sk. sievietes: –
 Ierindas uzskaites numuri: 119084–119551
 Izvietošana pēc ierašanās: 6. lagpunkts, Brusņičnijas ciems
7. Ierašanās datums: 1951. gada 10.02.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, IeM LDK nodaļa, pārsūtīšanas cietums
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 189 cilvēki, t. sk. sievietes: –
 Ierindas uzskaites numuri: 132162–132350
 Izvietošana pēc ierašanās: 6. lagpunkts, Brusņičnijas ciems
8. Ierašanās datums: 1952. gada 20.04.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, IeM LDK nodaļa, pārsūtīšanas cietums
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 232 cilvēki, t. sk. sievietes: 3
 Ierindas uzskaites numuri: 141918–142149
 Izvietošana pēc ierašanās: nav datu
9. Ierašanās datums: 1952. gada 06.05.
 Etapa nosūtīšanas punkts: Latvija, IeM LDK nodaļa, pārsūtīšanas cietums
 Vjatkas LDN speciālā uzskaitē ņemto skaits – 27 cilvēki, t. sk. sievietes: 6
 Ierindas uzskaites numuri: 142189–142215
 Izvietošana pēc ierašanās: 6. lagpunkts, Brusņičnijas ciems

PAVISAM ņemti specuzskaitē: 2350 cilvēki, t.sk. 472 sievietes.

Piezīme: 1945.–1952. gadā uz PSRS IeTK–IeM Vjatkas LDN tika nogādātas notiesātās latviešu tautības un Latvijas iedzīvotāju personas arī ar etapiem no citiem reģioniem, cietumiem un nometnēm. Kopējais kategoriju personu skaits nav noskaidrots.

VI. PSRS okupācijas varas noziegumi Latvijā 1945.–1953. gadā

30. dok. Latvijas PSR izglītības tautas komisāra Kārļa Strazdiņa (1890–1964) 1945. gada 8. februāra ziņojums LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam par skolotāju arestiem Bauskas apriņķī.

Avots: LVA, 101. f., 8. apr., 3. l., 3. un 8. lp. K. Strazdiņa rokraksts ar tinti krievu valodā. Ienācis LK(b)P CK Slepenajā daļā ar Nr. 125 un Nr. 126 1945. gada 10. februārī. Uz dokumenta J. Kalnbērziņa rezolūcija: "b. Novīkam. Par cik ziņas par vietējo čekistu nevižībām ienāk no dažādiem apriņķiem. Piemēram, vietām dienā dzen arestētos pa ceļiem un ielām. Arestus uzstāšanās laikā publikas priekšā un nodarbību laikā skolā lieku priekšā pārbaudīt un ievest kārtību." 10/II–45. Paraksts /Kalnbērziņš/.

Latvijas K(b)P CK sekretāram b. Kalnbērziņam
Informativs ziņojums

Šodien pie manis ieradās Bauskas Tautas izglītības nodaļas vadītāja v. b. Linis. Viņš paziņoja, ka Bauskas apriņķī arestēti 20 skolotāji (sk. pievienoto sarakstu). Pēc viņa domām, ievērojama daļa no tiem arestēta nepamatoti, bez nopietniem iemesliem. Viņš pats gadus 20 strādā Bauskas apriņķī un labi pazīst skolotājus. Viņš nekādi nevar saprast, kāpēc arestēti tādi labi un pret vāciešiem noskaņoti skolotāji kā Hammers, Klincāre u.c. (sk. pasvītrotos un atzīmētos sarakstā). Pēc viņa stāstītā, skolotāju aresti izraisīja vecāku un citu skolotāju lielu sašutumu, daļa bērnu pārtrauca apmeklēt skolas. Daži aresti notika ļoti netaktiski pēc formas, tā, piemēram, skolotājs Hammers tika arestēts Ļeņina dienu pasākumu sagatavošanas laikā un tāpēc tiks izjaukts vakars, veltīts Ļeņina dienai. Skolotāja Klincāre tika arestēta bērnu klātbūtnē, kas izraisīja lielu sajukumu skolā. Par arestu iemeslu, motivu it kā tika izvirzīts apstāklis, ka daļa skolotāju vācu laikā vadija hitleriskās jaunatnes organizācijas (LJO).³⁷ Starp skolotājiem, kas vadija šīs organizācijas, protams, ir dažādi elementi, jo tādas organizācijas pastāvēja pie visām skolām un kāds no skolotājiem bija spiests tās vadīt. Pats b. Linis pazīstams kā godīgs un uzticams darbinieks un vecs pedagogs. Grūti, protams, teikt, cik precīzs ir viņa stāsts, bet viņā vajadzētu ieklausīties, jo viņš izsaka skolotāju masu noskaņojumu. Pēc manām domām, vajadzētu pārbaudīt, vai te nav pārspilējumu no VDK orgānu puses, vai nav pieļautas daudzas kļūdas. Izlabot tādas kļūdas vēlāk ir ļoti grūti.

Līdzīgas ziņas ienāk arī no Jelgavas apriņķa. Apriņķa TIN³⁸ vadītājs b. Veilands pavisam nospiests. No citiem apriņķiem man pagaidām ziņu nav. Rīgā viss norit samērā gludi, ar nelieliem izņēmumiem. (Rīgā no 1100 saņēma 10, Bauskā no 180 saņemti 20, apmēram tāpat arī Jelgavas apriņķī.) Citādi sataisis visādas aplamības, bet pēc tam nāksies strēbt gadiem.

Pievienoju man iesniegtos materiālus uz sešām lapām.

Paraksts: K. Strazdiņš,
izglītības tautas komisārs

Rīgā, 8./11.–45.

Bauskas apriņķa Tautas izglītības nodaļa
1945. gada 8. februārī
Nr. 183

I. T.K. Skolu pārvaldei

Papildinot savu š.g. 3. februāra rakstu, Bauskas apriņķa Tautas izglītības nodaļa ziņo, ka pēdējās dienās aizturēti un darbā nav atgriezušies šādi skolotāji:

1. Alma Kraķis – Misas Dugānes nep. v-lā,³⁹ dir.
2. Amālija Duka – Misas pag. p-lā⁴⁰
3. Milda Lauva – Īslīces pag. nep. v-lā, dir.
4. Verners Dzērve – Skaistkalnes Kruzas nep. v-lā

³⁷ LJO – Latviešu jaunatnes organizācija. – Red.

³⁸ TIN – Tautas izglītības nodaļa. – Red.

³⁹ V-lā – vidusskolā. – Tulk.

⁴⁰ P-lā – pamatskolā. – Tulk.

5. Jānis Locēns – Skaistkalnes nep. v-lā
6. Ludvigs Ķērpis – Panemūnes nep. v-lā.

Tāpat līdz šim nav atbrīvots TIN vadītājs b. Šēniņš.

Paraksts: J. Līnis

Bauskas apr. Tautas izglītības nod. vad. v.

(Sk. otrā pusē)

1. Kārlis Hammers – Svitenes nep. vid. sk. direktors
2. Līze Kirta – tās pašas skolas skolotāja
3. Milda Ruņģe – Codes pag. Bērmuižas nep. v. sk. skolot.
4. Mūrnieks – tās pašas skolas skolotājs
5. Sētiks A. – Mežotnes nep. v. sk. direktors
6. H. Sētiks – tās pašas skolas skolotājs
7. Lidija Liepa – Skaistkalnes nep. v. sk. skolotāja
8. Olga Trelle – tās pašas skolas skolotāja
9. Kliķute – Brutes pag. nep. v. sk. skolotāja
10. Klincāne – Kurmenes nep. v. sk. direktore
11. Vilipsons – Mežotnes pag. Pārupes pamatsk. pārzinis
12. Liekne – Iecavas Mežinieku nep. v. sk. skolotāja
13. Saulīte – Jaunsaulas pag. nep. v. sk., skolotāja – atbrīvota

31. dok. Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas Daugavpils apriņķa komitejas 1945. gada 21. un 22. maija sēdes protokols Nr. 27 un lēmumi par cīņu pret nacionālo partizānu uzbrukumiem.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 101. f. (LK(b)P CK arhivs), 8. apr., 63.–al. (sevišķā mape), 27.–29. lpp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā uz LK(b)P Daugavpils apriņķa komitejas veidlapas ar LK(b)P Daugavpils apriņķa komitejas sekretāra A. Ņikonova parakstu un LK(b)P Daugavpils apriņķa komitejas apaļā zīmoga Nr. 18007 nospiedumu. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Latvijas Komunistiskā (bolševiku) partija
Daugavpils apriņķa komiteja

Latvijas K(b)P Daugavpils apriņķa komitejas 1945. gada 21. un 22. maija sēdes

PROTOKOLS Nr. 27

- Piedalās: Latvijas K(b)P apriņķa komitejas locekļi b. Ņikonovs, Juhno, Avdjukevičs, Lūriņš, Moisejevs.
- Pieaicinātie: IeTK – valsts drošības majors b. Titovs, kara komisārs apakšpulkvedis Samogins, IeTK iekšējā karaspēka bataljona komandieris kapteinis b. Aleksejevs, apriņķa komitejas Propagandas un agitācijas nodaļas vadītāja b. Šaguņina, apriņķa komitejas orginstruktoru daļas vadītājs b. Assors,⁴¹ Kara nodaļas instruktors b. Meņģelis, laikraksta "Latgales Taisnība"⁴² redaktors b. Romanovskis.
- Klausījās: Par banditiskām akcijām⁴³ Daugavpils apriņķī. Ziņo IeTK apriņķa nodaļas priekšnieks valsts drošības majors b. Titovs.

Latvijas K(b)P apriņķa komiteja atzīmē, ka, sākoties pavasarim, banditiskās grupas ir aktivizējušas savu darbību. Banditisko akciju skaits ir krasi palielinājies. Notikušas vairākas iznīcinātāju bataljona cīņtāju, ciemu un padomju darbinieku un pilnvaroto desmitnieku slepkavības (zvēriskās Udrusevas ciema padomes priekšsēdētājas b. Kuzņecovas, komunistu, Tēvijas kara invalīda, kurš nupat atgriezās no slimnīcas uz Aglonas pagastu, b. Līvāna slepkavība u.c.), krejotavu izlaupīšana un izdemolēšana, 10 zirgu aizdzīšana no Asūnes MZIP.⁴⁴

⁴¹ Asars – ? – Red.

⁴² "Латгальская Правда". – Red.

⁴³ Par banditiskajām akcijām bolševiki sauca nacionālo partizānu uzbrukumus. – Red.

⁴⁴ Mašīnu un zirgu iznomāšanas punkti. – Red.

Sevišķi nepieļaujams stāvoklis izveidojies Asūnes un Rudzātu pagastos.

Šie fakti liecina par to, ka pret bandītismu apriņķī cinās slikti, LK(b)P CK 1944. gada 28. decembra un 1945. gada 16. aprīļa lēmumi tiek pildīti neapmierinoši:

- a) esošās karaspēka apakšvienības operatīvā ziņā tiek izmantotas nepietiekami, jo netiek praktizēta slēpņu, aizsprostu, piketu utt. organizācija vietās, kur varētu pārvietoties vai parādīties bandīti;
- b) iznīcinātāju nodaļas vairākos pagastos vēl nav spējīgas patstāvīgi cīnīties ar bandītu grupām savā nepietiekamā skaitliskā sastāva un galīgi neapmierinošā apbruņojuma dēļ (nav automātu un ložmetēju);
- c) iznīcinātāju bataljona cīnītāju kaujas un politiskās apmācības nav organizētas: partorgi, kuri ir pagastu iznīcinātāju nodaļu komandieru vietnieki, ar cīnītāju politisko audzināšanu nenodarbojas, politnodarbības un politinformācijas nenotiek;
- d) iznīcinātāju bataljona komandieris valsts drošības majors b. Griķis bataljonu nevada un visu darbu palaidis pašplūsmā;
- e) leTK apriņķa nodaļas aparāts līdz šim laikam nav nokomplektēts, pagastu nodaļas nav radītas, Latvijas K(b)P CK lēmums par 100 cilvēku mobilizāciju leTK apriņķa nodaļas un milicijas [orgānu] komplektācijai nav izpildīts;
- f) izskaidrošanas darbs iedzīvotāju vidū par to personu brīvprātīgo pieteikšanos, kuras gadījuma vai neapzinīguma dēļ iesaistītas bandītu grupās, tiek veikts ārkārtīgi neapmierinoši un kampaņveidīgi. Laikrakstā "Латгальская Правда" šie jautājumi netiek apgaismoti. Pilnīgi trūkst laikraksta latgaliešu valodā.

Latvijas K(b)P apriņķa komiteja nolemj:

- 1) uzdot leTK [apriņķa nodaļas] priekšniekam b. Titovam, VDTK [apriņķa nodaļas] priekšniekam b. Moisejevam un pagastu partorgiem aktivizēt cīņu pret bandītismu apriņķī, pilnā apjomā izpildīt Latvijas K(b)P CK 1945. gada 16. jūnija lēmumu: cīņai pret bandām mobilizēt visu partijas, padomju un komjaunatnes aktīvu;
- 2) par iznīcinātāju bataljona operatīvās vadības nodrošināšanu milicijas majoru Griķi atbrīvot no iznīcinātāju bataljona komandiera posteņa. Par iznīcinātāju bataljona komandieri apstiprināt valsts drošības kapteini b. Pipo un par [viņa] vietnieku politdarbā partijas apriņķa komitejas kara nodaļas instruktoru vec. leitnantu b. Meņģeli;
- 3) uzdot iznīcinātāju bataljona komandierim b. Pipo, komandiera vietniekam politdarbā b. Meņģelim un pagastu partorgiem palielināt iznīcinātāju bataljona vadu skaitlisko sastāvu līdz 50–70 cilvēkiem katrā pagastā;
- 4) uzdot apriņķa kara komisāram apakšpulkvedim b. Samaginam nodrošināt iznīcinātāju bataljona cīnītāju militāro apmācību un pabeigt to līdz š.g. 15. jūnijam;
- 5) uzdot iznīcinātāju bataljona komandierim b. Pipo un apriņķa komitejas Aģitācijas un propagandas daļas vadītājam b. Šaguņinai līdz 25. maijam izstrādāt un nosūtīt pagastu partorgiem plānus un programmas iznīcinātāju bataljona cīnītāju politmācībām un kontrolēt to izpildi;
- 6) lūgt Latvijas K(b)P CK:
 - a) uzdot iekšlietu tautas komisāram b. Eglītim nodrošināt iznīcinātāju bataljonu ar automātiskajiem ieročiem un ložmetējiem;
 - b) ierosināt leTK iekšējā karaspēka pavēlniecībai iedalīt lielākas karaspēka daļas, nodrošinot tās ar transportu un degvielu;
 - c) likt priekšā militārpersonu ģimeņu valsts nodrošināšanas pārvaldei pielīdzināt cīņā pret mūsu Dzimtenes ienaidniekiem kritušo iznīcinātāju bataljonu cīnītāju [tiesības] militārpersonu tiesībām pensiju nodrošināšanā viņu ģimenēm;
 - d) paātrināt laikraksta izdošanu latgaliešu valodā;
- 7) prasīt no leTK [apriņķa nodaļas] priekšnieka valsts drošības majora b. Titova Latvijas K(b)P CK 1945. gada 16. aprīļa lēmuma izpildi par partijas un padomju aktīva apbruņošanu ar personiskajiem ieročiem un iznīcinātāju bataljona apbruņojuma uzlabošanu;
- 8) uzdot leTK [apriņķa nodaļas] priekšniekam valsts drošības majoram b. Titovam izpildīt Latvijas K(b)P CK lēmumu par darbinieku atlasī leTK orgāniem un milicijai. B. Titovam nekavējoties atlasīt [darbiniekus] un organizēt leTK pagastu nodaļas;
- 9) uzdot Aģitācijas un propagandas daļas vadītājam b. Šaguņinai līdz 25. maijam izstrādāt plānus un konspektu iedzīvotāju sapulcēm par bandītu un citu nelegālā stāvoklī esošu personu brīvprātīgu pieteikšanos;

- 10) ierosināt laikraksta "Латгальская Правда" redaktoram b. Romanovskim līdz 25. maijam ievietot laikrakstā rakstu par personu, kuras gadījuma vai neapzinīguma dēļ nokļuvušas bandā, brīvprātīgu pieteikšanos un periodiski apgaismot šo jautājumu laikrakstā;
- 11) uzdot apriņķa patērētāju biedrībai, b. Mackevičam, nodrošināt ar uzturu iznīcinātāju bataljona cīnītājus operatīvo uzdevumu pildīšanas laikā, [kā arī] iedalīt nepieciešamos daudzumus apavu un citu rūpniecības preču, lai sniegtu palīdzību trūcīgākajiem iznīcinātāju bataljona cīnītājiem un tiem, kuri izcēlušies kaujās;
- 12) uzdot apriņķa Izpildu komitejai [b. Lūriņam] sniegt materiālu palīdzību cietušajiem iznīcinātāju bataljona cīnītājiem;
- 13) uzdot b. Pipo līdz 25. maijam iesniegt sevišķi izcēlušos iznīcinātāju bataljona cīnītāju sarakstu [apbalvošanai] ar valdības apbalvojumiem.

/Pieņemts 22. maijā plkst. 7/

Klausījās: Par uzbrukumu Asūnes pagasta izpildu komitejai.

Nolēma:

- 1) nekavējoties nosūtīt uz Asūnes pagastu leTK [apriņķa nodaļas] priekšnieku b. Titovu, VDTK [apriņķa nodaļas] priekšnieku b. Moisejevu, prokuroru Kokinu;
- 2) likt priekšā b. Titovam un leTK karaspēka bataljona komandierim b. Aleksejevam nekavējoties sākt čekistu-karaspēka operāciju Asūnes pagastā, lai to iztīrītu no banditiskajiem elementiem;
- 3) Asūnes pagasta partorgu par politiskā darba nenodrošināšanu pagastā atbrīvot no partorga pienākumiem;
- 4) par Asūnes pagasta partorgu apstiprināt Latvijas K(b)P CK apstiprināt šo lēmumu;
- 5) nosūtīt uz Asūnes pagastu aģitbrigādi b. Meņģeļa vadībā.

Latvijas K(b)P Daugavpils apriņķa komitejas sekretārs /paraksts/ /Nikonovs/
/Zimogs/

32.dok. PSRS leTK Galvenās pārvaldes cīņai pret banditismu 1945. gada 15. februāra izziņa par sarkanarmiešu banditismu Latvijā 1944. gada jūlijā–decembrī.

Avots: Krievijas Federācijas valsts arhivs Maskavā, PSRS leTK Galvenās pārvaldes cīņai pret banditismu 9478. f., 1. apr., 280. l., 13.–14. lpp. Mašīnraksts krievu valodā ar PSRS leTK Galvenās pārvaldes 2. nodaļas priekšnieka valsts drošības majora V. Golovļova parakstu. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

Izziņa

Par militārpersonu veiktajām bandītisma izpaušmēm PSRS teritorijā 1944. gada jūlijā–decembrī

1944. gada otrā pusgada laikā Padomju Savienības teritorijā (izņemot Ukrainas PSR rietumu apgabalu) reģistrēti 384 bandītisma gadījumi, ko veikušas Sarkanās armijas militārpersonas, kas ir 10,8% no visiem Padomju Savienībā reģistrētajiem bandītisma gadījumiem.

Atsevišķos apgabalos un republikās militārpersonu veikto bandītisma gadījumu procents ir ievērojami augstāks.

Tā UPSR austrumu rajonos – 56,2% (Harkovas apgabalā par 84%, Sumu apgabalā – 69,7%, Staļino – 80,9%), Latvijas PSR – 27,4%, Brjanskas apgabalā – 59,0%, Kaļiņinas – 26,6%, Smolenskas – 23,6%, Murmanskas – 100%, Ļeņingradas – 30,5%, Ivanovas – 20,0%, Uljanovskas – 39,5%, Novgorodas – 40,0%, Saratovas – 26,1% utt.

No 384 militārpersonu veiktajiem bandītisma gadījumiem:

a) bruņoti uzbrukumi valsts, kooperatīvajām, sabiedriskajām organizācijām un iestādēm – 64;

b) uzbrukumi privātpersonām un pilsoņu dzīvokļiem aplaupīšanas un citos nolūkos – 320;

Likvidējot bandītu grupas un bandītus–vieniniekus, aizturētas 648 militārpersonas (tai skaitā 111 personas no virsnieku sastāva), kuras nodarbojās ar banditismu.

Militārpersonu veikto bandītisma gadījumu dēļ nogalināti 14 cilvēki no padomju un partijas aktīva un 75 citi pilsoņi.

Tālāk minēti atsevišķi bandītisma un laupīšanu fakti.

- 6 -

ЛАТВИЙСКАЯ ССР

1. 9 октября в усадьбе "Данлис" Приуленской вол., Мадонского уезда военными служивыми было совершено убийство г-ки ПЕТЕРСОН. Установлено, что, убийство совершили военнослужащие в/части п.п. 08634.

2. 3 декабря на хуторе Силини, Вискальской вол. трое военнослужащих, приехавшие на автомашине, у гр-ки СИЛИНЫ забрали 7 овец и уехали. Принятыми мерами грабители задержаны: старшина 34 автополка 12 отд. автобригады - ЯХРЕНКО и к-цы ЛУКЬНОВ и ТУНГАТОВ.

3. В ночь с 17 на 18 ноября на хуторе Ауясма Биренской вол. группой военнослужащих 5 зап. артполка ДЕМИНУ и КУРЯЛЕВУ совершено ограбление г-ки ПРУЛЬНИИ. Грабители задержаны.

4. 22 ноября 4 военнослужащих на дороге задержали возвращавшихся с хуторов председателя Турадского БИК "а" ЛАСМАН, представителя Рижского Укома партии БУЛАН и агента по заготовкам ДРЕЛСА, положили их на землю и открыли по ним стрельбу. ДРЕЛСА ранили, ЛАСМАНУ нанесли побой и скрылись. Установлено, что эти бандиты являются военнослужащими из ВВ НКВД по охране лагеря в г. Валка. Материал передан ОКР "Смерть" 5 зап.

5. 4 декабря на хуторе Гайлини, Рокажской вол. в доме гр-на КАУЛИНЫ Эрнеста трое военнослужащих забрали продукты питания и скрылись. В этот же день эти же военнослужащие приехали на этот хутор на автомашине и приказали хозяевам на машину грузить картофель. В это время к хутору подоспела опергруппа, которую бандиты обстреляли и забрав у хозяев часы и др. вещи, переехали на хутор - Думбаки, забрали муку, сало, обстреляв хутор, на машине скрылись.

6. В октябре-ноябре и-цах группой военнослужащих в Медзульской вол., Мадонского уезда был совершен ряд ограблений. Грабители задержаны: сержант ШЕРВАКОВ - 81 СПАМ в/ч 68903, сержант КАВИШЕВ и два красноармейца.

7. 31 декабря на хуторе Берзини Пунстрепес вол., Цесисского уезда мичман РМОР К-2 ВОЛТОВ забрал двух коров и двух баранов выдал фиктивную расписку скрылся. Принятыми мерами ВОЛТОВ задержан.

8. 16 декабря в г. Рига, на улице Бривибас, группа военнослужащих Военного электромонтажа - капитан НОБОКРАМЕНЦХ, инженер-капитан ГОЛДЕНБЕРГ, старший лейтенант ЛИВАНОВ и счетовод ЕВСТАФЬЕВ нанесли ножевые

Latvijas PSR

1. 9. oktobrī Madonas apriņķa Praulienas pagasta Danlišu⁴⁵ mājās militārpersonas nogalināja pilsoni Pētersoni. Noskaidrots, ka slepkavību pastrādāja militārpersonas no k/d⁴⁶ l/p 08634.
2. 3. decembrī Viskaju pag. Siliņu mājās trīs militārpersonas atbrauca ar automašīnu, pilsoni Siliņai atņēma 7 aitas un aizbrauca. Veikto pasākumu rezultātā laupītāji aizturēti: 12. atsevišķās autobrigādes 54. autopulka staršina Jahrenko un sarkanarmieši Lukjanovs un Tungatovs.
3. Nakti no 17. uz 18. novembri Biriņu pag. Ausmas mājās militārpersonu grupa no 5. rezerves artilērijas pulka – Djomins un Kuriļevs – aplaupīja pilsoni Prauliņu. Laupītāji aizturēti.
4. 22. novembrī četras militārpersonas uz ceļa aizturēja Turaidas pagasta izpildkomitejas priekšsēdētāju Lasmani, Rīgas apriņķa komitejas pārstāvi Bulānu un sagādes agentu Drelli, noguldīja viņus zemē un sāka uz viņiem šaut. Drelli viņi ievainoja, Lasmani [?] piekāva, [pēc tam] aizbēga. Noskaidrots, ka šie bandīti ir militārpersonas no ietK iekšējā karaspēka, kas apsargā nometni Valkā. Materiāls nodots 5. rezerves artilērijas pulka "Smerša" OKP.⁴⁷
5. 4. decembrī Ropažu pag. Gailiņu mājās pils. Ernesta Kauliņa mājā trīs militārpersonas pievāca pārtikas produktus un aizgāja. Tajā pašā dienā šīs pašas militārpersonas atbrauca uz šīm mājām ar automašīnu un pavēlēja saimniekam kraut mašīnā kartupeļus. Šajā laikā pie mājām piebrauca operatīvā grupa, kuru bandīti apšāudīja un, pievākuši no saimniekiem pulksteni u.c. mantas, aizbrauca uz Dumbaku mājām un [arī tur], pievākuši miltus, speķi, apšāudīja mājas un ar mašīnu aizbēga.
6. Oktobrī–novembrī militārpersonu grupa Madonas rajona Mēdzulas pagastā izdarīja vairākas laupišanas. Laupītāji aizturēti: seržants Ščerbakovs (k/d 68903), seržants Kabiševs un divi sarkanarmieši.
7. 31. decembrī Cēsu rajona Jaunstraupes pagasta Bērziņos Sarkankarogotās Baltijas flotes mičmanis Boltovs paņēma divas govis un divus aunus un, izdevis fiktīvu kviti, nozuda. Veikto pasākumu rezultātā Boltovs aizturēts.
8. 16. decembrī Rīgā, uz Brīvības ielas, grupa militārās elektromontāžas militārpersonu – kapteinis Novokražennihs, inženierkapteinis Goldbergs, vecākais leitnants Libanovs un rēķinvedis Jevstafjevs – ar nažiem sadūra Sagādes tautas komisariāta pilnvaroto Žuzenko, viņa vietnieku Smaginu, Augstākās Tiesas advokātus Krembergu un Zariņu un Valsts bankas kontrolieri Bolotiniju. Vainīgie aizturēti.
9. Nakti uz 29. decembri Rīgā uz Brīvības ielas nogalināts patruļas vecākais jefreitors A. Z. Haņins. Slepkavas aizturēti: 85. strēlnieku divīzijas 140. rezerves strēlnieku pulka militārpersonas M. V. Mihejevs un Ašmarins.
10. 9. decembrī militārpersonu grupa aviācijas daļas vecākā leitnanta Nazarova vadībā Stalbes pagasta mājās veica virkni laupišanu. Visi šīs grupas dalībnieki aizturēti.
11. Nakti uz 18. novembri divas militārpersonas – jātnieki – Auģemu [?] mājās aplaupīja pilsoni Veru Prauliņu, pievāca vērtslietas un nozuda. Veikto pasākumu rezultātā laupītāji aizturēti: V. B. Djomins un Kuriševs no 5. rezerves artilērijas pulka. Materiāli nodoti 3. Baltijas frontes "Smerša" PIN.⁴⁸
12. Oktobrī–novembrī Madonas rajona Iršu pagasta teritorijā notika vairākas bruņotas iedzīvotāju aplaupīšanas – laupītāji pievāca alkoholiskos dzērienus, apģērbu, apavus, pulksteņus. Laupītāji aizturēti. Bandas barvedis izrādījās vecākais seržants Aleksandrs Ruļevs. Materiāls un aizturētie nodoti 2. Baltijas frontes "Smerša" PIP.⁴⁹
13. 12. novembrī Dreiliņu pagasta Sarmu mājās 4. atsevišķā gvardes izlūkbataljona seržants Šjems Rozbergs nogalināja pilsoni Freimani, paņēma no tās četras govis un nozuda. Slepkava aizturēts.
14. Valmieras rajona teritorijā 16 militārpersonas no 16. tanku brigādes nodarbojās ar laupišanām. Grupu vadīja vecākais leitnants V. Spiridonovs. Visi grupas dalībnieki aizturēti.
15. 31. decembrī robežsargu nodaļa aizturēja militārpersonas no 125. strēlnieku divīzijas 657. strēlnieku pulka, kuras nodarbojās ar iedzīvotāju aplaupīšanu. Bandas dalībnieki bija: jaunākais leitnants I. K. Ivanovs, iesauka "Boriss", leitnants Baikovs, jaunākais leitnants Vahruševs, jefreitors Kļimovs un seši sarkanarmieši ierindnieki.

⁴⁵ Iespējams, Dambišu mājās. – Red.

⁴⁶ Karaspēka daļa. – Red.

⁴⁷ "Smerša" – Armijas izlūkošanas pārvaldes Pretizlūkošanas nodaļa. – Red.

⁴⁸ Pretizlūkošanas nodaļa. – Red.

⁴⁹ Pretizlūkošanas pārvalde. – Red.

33. dok. Latvijas PSR leTK karaspēka Kara tribunāla 1946. gada 28. janvāra spriedums par LPSR leTK veiktajām nelikumīgajām cilvēku nošaušanām Viļakas apriņķī 1945. gadā.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 1986.fonds. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā.

Noraksts
Pilnīgi slepeni
Seks.

Spriedums Padomju Sociālistisko Republiku Savienības vārdā

1946. gada 26. janvārī Latvijas PSR leTK Karaspēka tribunāls slēgtā tiesas sēdē Rīgas pilsētā Kara tribunāla telpās, sastāvot no priekšsēdētāja—justīcijas majora Razuvejova, locekļiem kapteiņa Govara un kapteiņa Burceva, sekretāram esot justīcijas kapteinim Elkansoičam, bez apsūdzības un aizstāvības klātbūtnes izskatīja 296 apsūdzības lietas:

1. kapteiņa Pipo Pētera, Pētera d., dzimuša 1911. g. Luganskoje ciemā, Gordovskas rajona Staļina apgabālā, UPSR, ukraiņa, kalpotāja PSRS pilsoņa, ar vidējo izglītību, VK(b)P biedra no 1937. gada, precējušos, netiesāta, no 1941. gada 22. jūnija līdz 1942. gada martam piedalījušos Tēvijas karā, divreiz ievainota, apbalvota ar medaļu "Par Kaukāza aizstāvēšanu", "Par uzvaru pār Vāciju", strādājoša Latvijas PSR Viļakas rajonā par leTK priekšnieku,
2. Mihelsona Aleksandra, Vladimira d., dzimuša 1913. gadā Rīgas pilsētā Latvijas PSR, kalpotāja, latvieša, PSRS pilsoņa, ar pilnu vidusskolas izglītību, bezpartijiskā, precētā, netiesātā, no 1941.gada augusta līdz 1945. gada 8. aprīlim Tēvijas kara dalībnieka, četrreiz ievainota, apbalvota ar ordeni "Sarkanā Zvaigzne" un medaļām "Par kaujas nopelniem", "Par Maskavas aizstāvēšanu", strādājoša par Viļakas apriņķa pagastu daļas vadītāju,
3. Minosjana Ivana, Minosa d., 1922. gadā dzimuša Korokuhas ciemā Armēnijas PSR, kalpotāja, armēņa, PSRS pilsoņa ar vidējo izglītību, precējušos, VK(b)P biedra no 1930. gada, netiesāta, no 1941. gada jūnija līdz 1943. gada septembrim piedalījušos Lielajā Tēvijas karā, sešreiz ievainota, apbalvota ar ordeni "Sarkanā Zvaigzne", medaļām "Par Kaukāza aizsardzību", "Par kaujas nopelniem", strādājoša leTK orgānos no 1940. gada un pēdējā laikā izpildījuša Viļakas apriņķa leTK pagasta nodaļas vadītāja vietu, ir militārā dienesta pakāpe "kapteinis",
4. Mihailova Pavla Dmitrijeviča, 1911. gadā dzimuša Latvijas PSR Viļakas rajona Kukšinu ciemā, kalpotāja, krieva, PSRS pilsoņa, ir četru klašu izglītība, VK(b)P kandidāta no 1945. gada, precēta, netiesāta, no 1941. gada augusta līdz 1944. gada oktobrim Lielā Tēvijas kara dalībnieka, divreiz ievainota, apbalvota ar medaļu "Par Maskavas aizsardzību", strādājoša par Viļakas apriņķa leTK pagasta nodaļas pilnvaroto un leTK orgānos no 1944. gada 20. oktobra,
5. Koševarova Nikolaja, Timofeja d., dzimuša 1923. gadā, staņicā Zaozernaja, Ribenskas rajonā, Krasnojarskas novadā, kalpotāja, krieva, PSRS pilsoņa, sešu klašu izglītība, bezpartijiskā, precētā, netiesātā, no 1942. gada 10. jūlija līdz 28. oktobrim Tēvijas kara dalībnieka, vienreiz ievainota, kalpojoša leTK orgānos no 1944. gada 21. jūnija, strādājoša par Viļakas apriņķa leTK nodaļas OBHSS⁵⁰ operpilnvaroto, ir militārā dienesta pakāpe "jaunākais leitnants",
6. jaunākā leitnanta Fomičeva Anatolija, Stepana dēla, 1917. gadā dzimuša Saratovas apgabala Čerkaskas rajona ciemā Koļari, kalpotāja, krieva, PSRS pilsoņa, ar nepilnu vidējo izglītību, VK(b)P biedra no 1941. gada, precēta, netiesāta, kalpojoša leTK orgānos no 1944. gada jūnija, strādājoša leTK Viļakas apriņķa nodaļā par vecāko operpilnvaroto un operatīvā sektora vadītāju,
7. leitnanta Judajeva Jurija, Vasilija dēla, dzimuša 1921. gadā Tulas apgabālā, Tulas pilsētā, kalpotāja, krieva, PSRS pilsoņa, ar nepilnu vidējo izglītību, VK(b)P biedra kopš 1943. gada, neprecēta, netiesāta, leTK orgānos no 1940. gada oktobra mēneša, no 1941. gada jūnija mēneša līdz 1945. gada 8. maijam Tēvijas kara dalībnieka, divreiz ievainota, apbalvota ar ordeni "Sarkanā Zvaigzne", medaļām "Par Maskavas aizsardzību" un "Par uzvaru pār Vāciju".

Visus septiņus apsūdz noziegumos, kas paredzēti KPFSR KK 193–17.paragrāfos "b" iedaļā.

Izdibināja

Apsūdzētie Pipo, Mihelsons, Minosjans, Mihailovs, Koševarovs, Fomičevs un Judajevs, strādājot dažādos leTK vadošos amatos un leTK lektējā karaspēkā, 1945. gada jūnijā–oktobrī nodarbojās ar sava dienesta stāvokļa jaunprātīgu izmantošanu, kas izpaudās šādi:

⁵⁰ Nodaļa ciņai pret zagšanu un sabotāžu. – Red.

1. Pipo 1945. gada septembra mēneša sākumā, nepārbaudot aizdomās par banditismu aizturētā dokumentus, izdeva rīkojumu saviem padotajiem par nelikumīgu aizdomās turētā nošanu, kurš vēlāk izrādījās Sarkanarmijas N daļas sarkanarmietis Gorbunovs Aleksandrs, Filipa d., kurš atradās divas dienas patvaļīgā atvaļinājumā, bez tam Pipo ziņoja, ka viņa padotais Mihelsons nopratināšanas laikā nošāva nelikumīgi aizturēto Vizuli Annu un Laptevu (lieta, par kuru izdalīta atsevišķa izskatīšana) un 1945. gada septembra sākumā nelikumīgi nošāva divus cilvēkus, nepaziņojot par to Latvijas PSR leTK un neveica pasākumus viņu nodošanai tiesai.
2. Mihelsons 1945. gada septembra mēneša sākumā leTK pagasta nodaļā nopratināšanas laikā ar vairākiem šāvieniem no pistoles nošāva nelikumīgi aizturēto Annu Vizuli, kuru turēja aizdomās par banditisku darbību.⁵¹ 1945. gada 13. septembrī saviem nodaļas vadītājiem Mihelsons izdeva rīkojumu par aizturētā bandīta Pugača nošanu, kurš šā datuma naktī tika nošauts. 1945. gada septembrī Mihelsons kopā ar citiem aizturēja trīs cilvēkus, kurus turēja aizdomās par banditisku darbību un kuri bija aizturēti dzīvi, un ātri, tai pašā dienā, Mihelsona dienesta nolaidības dēļ visus trīs nelikumīgi nošāva leTK karaspēka un iznīcinātāju bataljona karavīri. leTK karaspēka karavīri aizturēja vēl četrus cilvēkus aizdomās par banditisku darbību, bet pēc tam par visiem nošautajiem Mihelsons sastādīja fiktīvus dokumentus par minēto deviņu cilvēku nošanu.
3. Minošjans 1945. gada 18. septembrī veiktās operācijas laikā nelikumīgi nošāva brīvprātīgi no bandas izgājušo un aizturēto Staņislavu Ločmeli, kā arī pieļāva leTK karaspēka karavīriem nelikumīgi nošaut viņa brāli Franci Ločmeli un piekaut viņu tēvu Ločmeli. Bez tam Minošjans 1945. gada 16. septembrī deva savu piekrišanu Fomičevam un citiem nelikumīgi nošaut sešus cilvēkus, kas bija aizturēti leTK pagasta nodaļā un tika turēti aizdomās par banditisku darbību. Piecus cilvēkus tajā pašā naktī piecus kilometrus no pagasta centra nošāva Mihailovs, Koševarovs, Judajevs un leTK karaspēka karavīri.
4. Fomičevs naktī uz 1945. gada 16. septembri izdeva rīkojumu saviem dienesta padotajiem nelikumīgi nošaut sešus cilvēkus, kas bija aizturēti aizdomās par banditisku darbību un tika turēti apsardzībā leTK pagasta nodaļā. Viņus tajā pašā naktī 5 km no pagasta centra nošāva Koševarovs, Mihailovs, Judajevs un leTK karaspēka karavīri, par ko Fomičevs otrajā dienā sastādīja melīgu dokumentu par nošanu iemesliem un par to ziņoja leTK apriņķa nodaļai. 1945. gada 18. septembrī operācijas izvešanas laikā Minošjans un leTK karaspēka karavīri nelikumīgi nošāva divus cilvēkus, kurus turēja aizdomās par banditismu. Fomičevs ne tikai neveica pasākumus šo arestēto nelikumīgās nošanu novēršanai, bet pēc atgriešanās pagasta nodaļā sastādīja melīgu dokumentu par divu cilvēku nošanu operācijas laikā.
5. Mihailovs un Konovalovs naktī uz 1945. gada 17. septembri pēc Fomičeva norādījuma un personiskas piekrišanas piecus kilometrus no pagasta centra mežā tieši piedalījās aizdomās par banditismu aizturēto sešu cilvēku nošanā, kuri tika turēti ieslodzījumā leTK pagasta nodaļā.
6. Judajevs, komandējot leTK karaspēka vadu naktī uz 1945. gada septembri, ne tikai atļāva Fomičevam nelikumīgi nošaut sešus cilvēkus, kurus turēja aizdomās par banditisku darbību un kuri tika turēti ieslodzījumā leTK pagasta nodaļā, bet deva rīkojumu padotajiem seržantiem un sarkanarmiešiem par nelikumīgi minēto sešu cilvēku nošanu un pats personīgi piedalījās šo cilvēku nošanā.

Kara tribunāls atzina par vainīgiem Pipo, Mihelsonu, Mihailovu, Koševarovu, Fomičevu un Judajevu par nozieguma izdarīšanu, kas paredzēts KPFSR KK 193–17. panta "b" iedaļā, ievērojot, ka Pipo, Mihelsons, Minošjans, Mihailovs, Koševarovs un Judajevs ir Lielā Tēvijas kara dalībnieki, kurā vairākkārtīgi tika ievainoti, un viņiem ir valdības apbalvojumi, kā arī ievērojot attiecībā pret visiem apsūdzētajiem konkrētās lietas apstākļus, viņu pirmo tiesājamību un nevainojamo darbu pagastā, vadoties no KPFSR Procesuālā kriminālkodeksa 319. un 320. panta

nosprida:

Mihelsonu Aleksandru, Vladimira d., Mihailovu Pavlu, Dmitrija d., Koševarovu Nikolaju, Timofejeva d., Fomičevu Anatoliju, Stepana d., – visus četrus, pamatojoties uz KPFSR KK 193–17. panta "b" punktu, sodīt ar brīvības atņemšanu labošanas darbu nometnē uz 10 gadiem katru ar tiesību zaudēšanu pēc punktiem "a", "b", "v", "g", "e" pēc KPFSR KK 31. panta pieci gadi katram, bez ipašuma konfiskācijas;

⁵¹ Tā čekisti sauca nacionālos partizānus. – Red.

Minosjanu Pavlu, Minosa d., un Judajevu Juriju, Vasilija d., – abus, pamatojoties uz KPFSR KK 193–17. panta "b" punktu, sodīt ar brīvības atņemšanu labošanas darbu nometnē uz astoņiem gadiem katru ar tiesību zaudēšanu pēc KPFSR KK 31.panta pa trim gadiem katru, bez īpašuma konfiskācijas;

Pipo Pēteri, Pētera d., balstoties uz KPFSR KK 193–17. panta "b" punktu, ar brīvības atņemšanu labošanas darbu nometnē uz sešiem gadiem ar tiesību zaudēšanu pēc KPFSR KK 31.panta "a", "b", "c", "e" punkta pamata uz diviem gadiem, bez īpašuma konfiskācijas.

Soda izciešanu Pipo, Mihelsonam, Minosjanam, Fomičevam skaitīt no 1945. gada 23. oktobra, Koševarovam – no 1945. gada 16. novembra, Mihailovam no 1945. gada 16. novembra, Judajevam no 1945.gada 11.novembra.

Atņemt sodītajiem militārās dienesta pakāpes – Pipo "kapteinis", Minosjanam "kapteinis", Koševarovam un Fomičevam "jaunākais leitnants", Judajevam "leitnants". Ierosināt PSRS Augstākās Padomes Prezidijam atņemt valdības apbalvojumus notiesātajiem Pipo – medaļas "Par Kaukāza aizsardzību", "Par uzvaru pār Vāciju", "Par kaujas nopelniem", Mihelsonam – ordeni "Sarkanā Zvaigzne", medaļas "Par Maskavas aizsardzību", "Par kaujas nopelniem", Minosjanam – ordeni "Sarkanā Zvaigzne", medaļas "Par Kaukāza aizsardzību", "Par kaujas nopelniem", Mihailovam medaļu "Par Maskavas aizsardzību", Fomičevam – 2.pakāpes Tēvijas Kara ordeni, Judajevam – ordeni "Sarkanā Zvaigzne", medaļas "Par Maskavas aizsardzību" un "Par uzvaru pār Vāciju".

Sprīdums galīgs un nav apzēlojams.

Orīģināls ar nepieciešamajiem parakstiem.

Noraksts pareizs.

Lietas priekšsēdētājs justīcijas majors Razuvajevs (paraksts)

Latvijas PSR IeTK karaspēka Kara tribunāla ģerboņzīmoga nospiedums

Pavairots 13 eks.

1946. gada 28.I dr.

VII. Latvijas iedzīvotāju masveida izvešanas 1949. gada 25. martā

34. dok. Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas 1949. gada 21. februāra izziņa, sastādīta pēc 1939. gada Latvijas lauksaimniecības skaitīšanas materiāliem Latvijas Valsts arhīvā, par Ilūkstes apriņķa Dvietes pagasta "Keklišku" saimnieka Antona Rinkeviča ieskaitīšanu kulakos.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 1986. f., 1. apr., 18392. l., 12. alp. Izziņa ir mašīnraksta formulārs ar LPSR VDM darbinieka ierakstiem ar roku. Noraksts krievu valodā ar Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas darbinieka parakstu. No krievu valodas tulkojis Heinrihs Strods.

Kopija

Izziņa

Pēc 1939.gada lauksaimniecības skaitīšanas materiāliem, kas glabājas LPSR IeM Valsts arhīvā, saimniecība

Apriņķis	Ilūkste
Pagasts	Dvieta
Viensēta	Kekliški
Viensētas īpašnieks	Rinkevičs Antons

Piederēja	
Zemes platība	36,79 ha
Zirgi	3 galvas
Govis	6 galvas
Cūkas	8 galvas

Algots darbaspēks

Gada strādnieki 3 cilvēki
2 gadu un vairāk – cilvēki (neieskaitot ganu)
2 gadu un mazāk – cilvēki
Uzņēmumi un iekārtas –

Izziņu sastādīja

LPSR VDM darbinieks
(paraksts nesalasāms)

1949. gada 21. februārī

35. dok. PSRS VDM iekšējā karaspēka 24. Prutas ar Bogdana Hmeļņicka ordeni apbalvotā strēlnieku pulka komandiera pulkveža Kapustina un štāba priekšnieka kapteiņa Britikova 1949. gada 4. aprīļa pilnīgi slepenā pavēle Madonā Nr. 00163 par pulka personālsastāva apbalvošanu par labu darbu iedzīvotāju izvešanā no Alūksnes, Viļakas, Gulbenes, Valkas, Madonas, Jēkabpils un Liepājas apriņķiem 1949. gada 25. martā.

Avots: Krievijas Valsts Kara vēstures arhivs, [ATBUA], 32916. f., 1. apr., 143. l., 52.–55. lp. Originālmašīnraksts krievu valodā ar pulkveža Kapustina un kapteiņa Britikova parakstiem. Dokuments izgatavots piecos eksemplāros. 2.–5. eksemplārs iznīcināts. Uz katras dokumenta lapas spiedogs: "Atslepenots". No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

Pavēle

VDM iekšējā karaspēka 24. Prutas ar Bogdana Hmeļņicka ordeni apbalvotajam strēlnieku pulkam

4. aprīlī 1949. g.

Nr. 00163

Madonas pils.

Saturs: par pulka veiktās operatīvās apkalpošanas operācijas rezultātiem un par personāla sastāva apbalvošanu.

Laikā no 1949. gada 20. līdz 31. martam pulks izpildīja pavēlniecības speciālu uzdevumu Latvijas PSR Alūksnes, Viļakas, Gulbenes, Valkas, Madonas, Jēkabpils un Liepājas apriņķos.

Realizējot VDM aprinķu nodaļu dotos [norādījumus], pulks operāciju veica sekmīgi. No nacionālistiskās pagrīdes un tās bruņoto bandu puses nekādu ekscesu nebija.

Neskatoties uz virknes operācijas objektu mēģinājumiem izvairīties no karaspēka, apakšvienību personālsastāvs, pateicoties prasmīgai rīcībai un čekistu attapībai, visas viltības atklāja un personas, kuras mēģināja noslēpties, aizturēja.

Operācijas laikā, neskaitot objektu izņemšanu, tika nogalināts 1 bandīts, 12 bandīti sagūstīti, izņemti 9 ieroči un 546 patronas.

Pavēlu:

Par centību kaujas uzdevuma izpildīšanā operācijas laikā:

1. apbalvot ar personīgo, pie izvērstā pulka kaujas karoga uzņemto fotokartiti:

1. ierindnieku	Meļeškovu N. M.	8. jaun. seržantu	Ahremčiku N. A.
2. jaun. seržantu	Drozdovu F. I.	9. jaun. seržantu	Kravčenko B. N.
3. jaun. seržantu	Krapivku V. V.	10. vec. seržantu	Voloseviču V. P.
4. jaun. seržantu	Kaliņinu I. I.	11. ierindnieku	Grigoroviču A. D.
5. seržantu	Savrasovu V. K.	12. ierindnieku	Čerņišovu E. I.
6. ierindnieku	Tkaču F. S.	13. ierindnieku	Ostrovski V. N.
7. seržantu	Frolovu F. M.	14. ierindnieku	Starodubcevu D. A.

2. Piešķirt īslaicīgu atvaļinājumu braucienam uz dzimteni uz 10 dienām, neskaitot ceļu:

1. vec. seržantam	Muhortovam I. A.	4. ierindniekam	Samarcevam P. A.
2. jaun. seržantam	Okulovam V. P.	5. ierindniekam	Belorukovam A.
3. ierindniekam	Krasičam I. A.	6. ierindniekam	Zaharovam N. I.

3. Izteikt pateicību:

1. majoram	Sokolovam N. D.	55. jaun. seržantam	Rešetņikovam V. P.
2. kapteinim	Gnatjukam A. E.	56. jaun. seržantam	Ivanovam A. I.
3. kapteinim	Čebanam I. I.	57. ierindniekam	Mamontovam A. A.
4. kapteinim	Kostiļevam V. G.	58. ierindniekam	Kaščenko V. P.
5. kapteinim	Mihejevam R. P.	59. jefreitoram	Ipolitovam J. S.
6. ierindniekam	Krutiņinam A. E.	60. ierindniekam	Burlaka M. P.
7. seržantam	Nasonovam A. P.	61. ierindniekam	Koritovam E. I.
8. jaun. seržantam	Šumskim V. F.	62. ierindniekam	Križanovskim
9. jaun. seržantam	Kušņiram S. A.	63. ierindniekam	Gorbunovam V. D.
10. ierindniekam	Slabogorskim V. G.	64. vec. leitnantam	Afonskim A. I.
11. jaun. seržantam	Parhomenko V. A.	65. ierindniekam	Kļimovičam
12. ierindniekam	Vodolackim I. I.	66. ierindniekam	Žumenko N. E.
13. ierindniekam	Lukogorskim I. A.	67. ierindniekam	Zikovam N. E.
14. majoram	Dolgiham G. E.	68. leitnantam	Ščokinam D. J.
15. ierindniekam	Truhiņam I. A.	69. ierindniekam	Maļcevam I. N.
16. ierindniekam	Bulatovam N. G.	70. vec. leitnantam	Jakuševam V.
17. ierindniekam	Rjapolovam A. I.	71. jaun. leitnantam	Kļeimenovam M. M.
18. ierindniekam	Orlovam L. N.	72. leitnantam	Priadko I. D.
19. ierindniekam	Bičkovam S. F.	73. med. dien. vec. leitnantam	Trubeckim P. P.
20. vec. seržantam	Vasinam G. I.	74. ierindniekam	Belocerkovičam N. V.
21. vec. seržantam	Berestovojam N. M.	75. ierindniekam	Begasam G. V.
22. ierindniekam	Šatilo I. E.	76. seržantam	Šmarajevam I. I.
23. ierindniekam	Voigačevam A. V.	77. jaun. seržantam	Govoruhinam N. E.
24. ierindniekam	Puzanovam I. N.	78. jaun. seržantam	Šestuhinam E. F.
25. ierindniekam	Baranovam I. S.	79. jaun. seržantam	Samarcevam V. F.
26. ierindniekam	Glazunovam B. J.	80. jaun. seržantam	Kondakovam A. F.
27. ierindniekam	Gurinam A. N.	81. jefreitoram	Bondarevam S. P.
28. ierindniekam	Dzeņam N. E.	82. ierindniekam	Dmitrukam V. G.
29. ierindniekam	Kašinskim G. D.	83. vec. leitnantam	Gračovam G. P.
30. ierindniekam	Serikovam D. E.	84. jefreitoram	Šepeļevam N. J.
31. ierindniekam	Svetlakovam A. N.	85. ierindniekam	Razuvajevam P. I.
32. ierindniekam	Zaiķinam P. E.	86. jaun. seržantam	Kolmogorovam D. R.
33. ierindniekam	Ivančenko G. I.	87. jaun. seržantam	Smirnovam V. S.
34. ierindniekam	Ivanovam M. N.	88. ierindniekam	Samarcevam P. M.
35. ierindniekam	Romazanovam U.	89. jaun. seržantam	Šelkopjasovam I. I.
36. ierindniekam	Volovam I. I.	90. ierindniekam	Guculam S. K.
37. vec. seržantam	Vibornovam N. V.	91. ierindniekam	Harčenko V. P.
38. ierindniekam	Samosvatovam V. M.	92. vec. leitnantam	Sorokinam L. I.
39. ierindniekam	Maksimovam M. M.	93. leitnantam	Kovajenko A. I.
40. jaun. seržantam	Nazarovam V. I.	94. leitnantam	Loveikinam I. L.
41. jefreitoram	Kopilovam A. P.	95. ierindniekam	Mitrofanovam A. I.
42. ierindniekam	Gut-Kovaļovam M. V.	96. jaun. seržantam	Jestifejevam D. N.
43. jaun. seržantam	Medvedevam N. I.	97. ierindniekam	Jasjukvevičam L. V.
44. ierindniekam	Belorukovam S. E.	98. ierindniekam	Borisam I. A.
45. ierindniekam	Hudoroško V. V.	99. jefreitoram	Dubovskim I. S.
46. ierindniekam	Babičam I. V.	100. ierindniekam	Viktofskim A. I.
47. seržantam	Golovkovam G. S.	101. ierindniekam	Šabuņam V. P.
48. ierindniekam	Romanovam N. P.	102. seržantam	Busarovam N. E.
49. ierindniekam	Kiseļevam V. V.	103. ierindniekam	Zlobičam M. V.
50. jefreitoram	Simaninam N. I.	104. vec. seržantam	Muhinam M. F.
51. ierindniekam	Biketovam M. F.	105. ierindniekam	Koroļenko I. V.
52. ierindniekam	Ļifanovam A. V.	106. ierindniekam	Novikam I. J.
53. jaun. seržantam	Tarinam A. P.	107. ierindniekam	Antonovam A. M.
54. jefreitoram	Zikovam N. J.	108. ierindniekam	Pavlovičam P. O.

109. ierindniekam Mironovam V. S.
110. ierindniekam Fedjakovam N. V.
111. ierindniekam Šilo I. V.
112. ierindniekam Pukelo P. E.
113. ierindniekam Sidorenko N. L.
114. jaun. seržantam Logačovam G. F.
115. jaun. seržantam Zaborovskim V. I.
116. jaun. seržantam Kulpanovičam S. K.
117. leitnantam Belanam S. K.
118. kapteinim Kozlovam A. I.
119. ierindniekam Mahmudovam A. S.
120. ierindniekam Ahremčikam S. A.
121. jaun. seržantam Kotikovam V. A.
122. ierindniekam Skripčenko P. N.
123. vec. leitnantam Saburzjanovam S. N.
124. vec. leitnantam Zotkinam S. M.
125. med. dien. leitnantam Aļoškinam I. S.
126. kapteinim Markovam J. P.
127. kapteinim Tesļam P. P.
128. vec. leitnantam Firsovam A. V.
129. vec. leitnantam Jacenko V. T.
130. vec. leitnantam Mihailukam I. P.
131. leitnantam Krivencovam N. M.
132. jefreitoram Smaginam P. S.
133. jefreitoram Filatovam I. N.
134. ierindniekam Kulikovam A. S.
135. ierindniekam Hohlovam M. M.
136. jefreitoram Naimušinam I. J.
137. jaun. seržantam Abdrahimovam Š. A.
138. seržantam Sidenko F. Z.
139. jaun. seržantam Mamajevam V. E.
140. jaun. seržantam Pereverevam I. A.
141. seržantam Čupriņinam F. V.
142. seržantam Gulajevam N. I.
143. jaun. seržantam Odincovam M. P.
144. jaun. seržantam Vinčovodinam A. I.
145. jaun. seržantam Svetlovam A. A.
146. jaun. seržantam Ogarenko I. M.
147. seržantam Lazurenko I. A.
148. jaun. seržantam Ponomarenko A. I.
149. jaun. seržantam Jakubovskim L. K.
150. jaun. seržantam Pjanovam I. M.
151. ierindniekam Tolčanišinam V. P.
152. jefreitoram Bočinskim M. F.
153. seržantam Artjomovam M. I.
154. leitnantam Jaškinam P. V.
155. leitnantam Ulčenko G. G.
156. vec. leitnantam Nasonovam V. S.
157. vec. leitnantam Nikolajevam A. N.
158. jaun. seržantam Podoprigroram P. K.
159. jaun. seržantam Kapcovam V. T.
160. jaun. seržantam Kolobovam I. G.
161. jaun. seržantam Ivančenko V. F.
162. jaun. seržantam Šeļepinam I. N.
163. vec. seržantam Ovsjaņņikovam E. S.
164. jaun. seržantam Ovsjukivam I. D.
165. jefreitoram Irjupinam G. J.
166. jefreitoram Meņšikovam A. I.
167. ierindniekam Taracina E. I.
168. jefreitoram Krivoručko V. T.
169. ierindniekam Manoilovam A. V.
170. leitnantam Sprudinam M. P.
171. jaun. seržantam Tkačovam N. A.
172. ierindniekam Uljaņičevam F. N.
173. ierindniekam Belikovam M. R.
174. ierindniekam Pustovanovam F. V.
175. ierindniekam Ziņinam A. M.
176. ierindniekam Tjukavinam N. V.
177. ierindniekam Sergejevam N. F.
178. ierindniekam Mokrusovam N. P.
179. ierindniekam Abramovam V. V.
180. ierindniekam Žadanovam V. P.
181. ierindniekam Sludņikovam B. A.
182. ierindniekam Markelovam A. J.
183. ierindniekam Kravčenko P. J.
184. seržantam Gončarovam P. P.
185. ierindniekam Kabanovam V. D.
186. ierindniekam Bikoveckim V. N.
187. ierindniekam Hohlovam V. A.
188. ierindniekam Ščokinam B. A.
189. ierindniekam Daņiljinam N. A.
190. seržantam Boičenko A. D.
191. ierindniekam Harkovam N. I.
192. seržantam Morozovam V. I.
193. jefreitoram Vlasovam V. I.
194. ierindniekam Sergejevam N. V.
195. leitnantam Savinam
196. ierindniekam Filipovam I. A.
197. ierindniekam Daļiņinam A. A.
198. ierindniekam Trapeznikovam N. V.
199. ierindniekam Puham V. T.
200. ierindniekam Grigorkevam U. M.
201. ierindniekam Popovam A. A.
202. seržantam Ipatovam N. N.
203. jaun. seržantam Čučkovam A. V.
204. ierindniekam Kokovkinam N. P.
205. ierindniekam Semjonovam E. I.
206. ierindniekam Tjukavinam V. N.
207. seržantam Vlasovam A. M.
208. ierindniekam Vereščaginam V. M.
209. ierindniekam Dročevam G. E.
210. ierindniekam Ščukinam P. I.
211. ierindniekam Znajevam I. V.
212. ierindniekam Pozņajevam V. P.
213. ierindniekam Peremelovskim S. S.
214. ierindniekam Čuviļinam E. P.
215. jaun. seržantam Smirnovam V. A.
216. leitnantam Frolovam A. I.
217. seržantam Ļitvinovam A. K.
218. leitnantam Rogovam
219. ierindniekam Maņinam A. I.
220. ierindniekam Kuzņecovam J. G.

221. seržantam	Novikovam P. V.	248. ierindniekam	Zenovam A. N.
222. ierindniekam	Čutkovam A. V.	249. ierindniekam	Kolodjažnijam N. P.
223. ierindniekam	Braginam	250. ierindniekam	Bogdanovam A. L.
224. ierindniekam	Zihruļinam N. A.	251. ierindniekam	Habarovam F. N.
225. ierindniekam	Zudinam P. Š.	252. ierindniekam	Kuzminam E. L.
226. ierindniekam	Mihašovam I. V.	253. ierindniekam	Laktjuhinam N. A.
227. ierindniekam	Miņinam A. I.	254. ierindniekam	Hotenkovam V. N.
228. ierindniekam	Gostevam N. J.	255. ierindniekam	Bibikovam N. I.
229. ierindniekam	Kosolapovam N. F.	256. ierindniekam	Maligninam L. A.
230. ierindniekam	Jedemskim A. J.	257. ierindniekam	Markovam A. A.
231. ierindniekam	Galaktionovam I. A.	258. ierindniekam	Abramovam A. F.
232. ierindniekam	Terentjevam N. V.	259. ierindniekam	Minkinam A. I.
233. ierindniekam	Goljikovam N. P.	260. ierindniekam	Kaminkinam G. N.
234. ierindniekam	Zikovam V. J.	261. ierindniekam	Kuzņecovam A. A.
235. ierindniekam	Vasiljevam A. D.	262. ierindniekam	Paņinam S. M.
236. ierindniekam	Gridņevam D. D.	263. ierindniekam	Rešetovam I. N.
237. ierindniekam	Astahovam V. S.	264. ierindniekam	Jakubovičam V. N.
238. ierindniekam	Šurutinam N. V.	265. ierindniekam	Kalčinam V. G.
239. ierindniekam	Subotinam I. E.	266. ierindniekam	Pavlovskim L. P.
240. ierindniekam	Molčanovam V. G.	267. ierindniekam	Ulibišeavam O. B.
241. ierindniekam	Kruglovam N. M.	268. ierindniekam	Kurbatovam M. P.
242. ierindniekam	Žolobovam L. A.	269. ierindniekam	Ubakinam E. S.
243. ierindniekam	Gračovam N. P.	270. ierindniekam	Rjuminam L. N.
244. ierindniekam	Čistikovam V. G.	271. ierindniekam	Asanovam V. E.
245. ierindniekam	Popovam A. V.	272. jaun. seržantam	Kožakovam D. V.
246. ierindniekam	Korņikovam R. A.	273. leitnantam	Vizirjako G. M.
247. ierindniekam	Borovikovam N. D.	274. jaun. seržantam	Ščerbakovam M.

4. Atcelt agrāk uzliktos disciplināros sodus:

- 1) kapteinim Pugačovam ar 18.05.48. g. pavēli Nr. 222 pulkam – "Par nedisciplinētību čekistu-kā-raspēka operācijas realizēšanas laikā" uzlikto disciplināro sodu – 5 diennaktis mājas arestā;
- 2) medicīniskā dienesta vecākajam leitnantam Kostrijukovam N. A. – ar 1.8.48.g. pavēli Nr. 334 uzlikto sodu – 3 diennaktis mājas arestā;
- 3) kapteinim Pavlovam V. P. atcelt agrāk ar 15.4.48. pavēli pulkam Nr. 170 uzlikto sodu – rājienu.

5. Pavēli izziņot visam pulka personālsastāvam, bet 4.punktu – visam pulka virsnieku sastāvam.

Pulka komandieris pulkvedis: /paraksts/ (Kapustins)

Štāba priekšnieks kapteinis: /paraksts/ (Britikovs)

Nodrukāti 5 eks.

Nr. 1 – lietā

Nr. 2–4 – SBK (strēlnieku bataljonu komandieriem)

Nr. 5 – mācību pulkam (pulka skolai)

VIII. PSKP CK Prezidija LKP CK LPSR VDK apspriežu dokumenti 1956.–1988. gadā

36. dok. Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja ģenerālmajora J. Vēvera pilnīgi slepenais ziņojums 1956. gada 5. oktobrī PSRS Valsts drošības komitejas priekšsēdētājam armijas ģenerālim I. A. Serovam (1905–1990) par LPSR VDK darbu ar aģentūru uzlabošanu kopš 1956. gada aprīļa.

Avots: LVA, 101. f., 19. apr., 79. l., 92.–120. lp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts krievu valodā uz 19. lapām, kuru 1956. gada oktobrī J. Vēvers pilnīgi slepeni nosūtījis LKP CK sekretāram J. Kalnbērziņam. Uz dokumenta ovāls spiedogs ar uzrakstu krievu valodā: "Jāatdod LKP CK slepenajā daļā. 1956. g. 6. oktobrī." Uz dokumenta rezolūcija krievu valodā: "Lasīju A. Drozdovs." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

LPSR MP VDK

6. oktobrī 1956. g.

Nr. 1/1223

Pilnīgi slepeni

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sekretāra biedram J.E. Kalnbērziņam
Rīgā

Nosūtu PSRS Ministru padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētājam armijas ģenerālim I. A. Serovam nosūtītā ziņojuma "Par pasākumiem 1956. gada aprīlī veiktās pārbaudes laikā atklāto trūkumu LPSR MP Valsts drošības komitejas darbā novēršanu" kopiju.

Pielikums: [minētais] ziņojums uz 19. lapām.

Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs ģenerālmajors /Vēvers/

Kopija

Pilnīgi slepeni

Sērija "K"

Eks. Nr. 2

PSRS Ministru padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētājam armijas ģenerālim I. A. Serovam
Maskavā

ZIŅOJUMS

Par pasākumiem 1956. gada aprīlī veiktās pārbaudes laikā atklāto trūkumu
Latvijas PSR VDK darbā novēršanai

Kā norādīts Jūsu 1956. gada 16. maija direktīvā Nr. 1232-s, galvenais trūkums Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas darbā bija nepietiekama organizētība, nepietiekams prasīgums un pašplūsma darbā ar aģentūru.

Saskaņā ar šo norādījumu, visa komitejas operatīvā sastāva uzmanība, t.sk. arī rajonu aparātos, tika koncentrēta šo nopietno trūkumu likvidēšanai.

Par savu galveno mērķi komiteja izvirzīja un centās panākt būtisku aģentūras aparāta uzlabošanu, veidojot jaunu, darba spējīgu aģentūru, kā arī, uzlabojot esošo aģentu audzināšanas darbu, pilnīgi izmantojot katra aģenta iespējas un spējas.

Lai to panāktu, katram komitejas operatīvajam darbiniekam tika uzdots sistemātiski pētīt katra aģenta iespējas, audzināt aģentus, ieaudzināt tiem izlūkošanas un pretizlūkošanas paņēmienus un spējas, turklāt vispusīgi ievērojot katra cilvēka personīgās īpašības un individuālās atšķirības.

Tāda pacietīga, rūpīga un individuāla darba ar katru aģentu rezultātā mums jau ir zināmi panākumi, atsevišķi aģenti, kuri agrāk izvairījās izmantot savas iespējas mūsu darba interesēs, tagad ar mums sāk apzinīgi sadarboties, dod nopietnus materiālus par viņiem zināmo personu naidīgo darbību.

Tā 1955. gadā komitejas 2. daļas savervētājam aģentam "Briedim" ir plaši sakari ar latviešu nacionālistiem kā Latvijā, tā arī ārzemēs; šie sakari pelna nopietnu operatīvo uzmanību. Viņš ir Biviņa – viena no fašistiskās partijas "Pērkonkrusts" vadošajiem darbiniekiem – radnieks. Pēdējais pašlaik dzīvo Rietumvācijā un sadarbojas ar amerikāņu izlūkdienestu.

Ilgāku laiku "Briedis" nesniedza mums ievēribu pelnošus materiālus, pēc tam sāka vispār izvairīties no satikšanās ar operatīvo darbinieku. Pēc vairākām nodaļas vadošo darbinieku pārrunām ar agentu pēdējais sāka apzinīgi strādāt un pašlaik tiek izmantots, pētot ārzemju izlūka Bīviņa sakarus.

1904. gadā dzimušais aģents "Bebri", ar augstāko izglītību, 1949. gadā izvairījās sadarboties ar VDK bijušā Rīgas apriņķa nodaļas darbiniekiem un pārgāja nelegālā stāvoklī, slēpās līdz 1956. gada 9. maijam, kad brīvprātīgi ieradās, atzīstot savu vainu.

Sarunā ar "Bebri" noskaidrojās, ka apriņķa nodaļas operatīvais darbinieks izvirzījis viņam neizpildāmas prasības, draudējis ar arestu, "administrējis", bijis rupjš. Baidoties no aresta, aģents sāka slēpties Jūrmalā pie saviem radniekiem un paziņām.

Ievērojot aģenta plašo paziņanos, kas bija interesantas operatīvajā ziņā, ar "Bebri" tika atjaunoti lietiski sakari, viņš aktīvi iesaistījās darbā un isā laikā deva daudzus operatīvā ziņā interesantus materiālus.

Augustā ieradās, atzīstot savu vainu, arī bijušais leM Rīgas apriņķa nodaļas aģents "Vītols", kurš dzīvoja nelegāli 10 gadus, no 1946. gada.

Kā paziņoja "Vītols" un kā redzams no viņas darba lietas materiāliem, viņa aktīvi strādāja nacionālistiskajā pagrīdē. Bandīti sāka "Vitolu" turēt aizdomās par sakariem ar leM un draudēt viņai ar izrēķināšanos. Par to viņa paziņoja leM nodaļas cīņai pret banditismu darbiniekam, tas neveica nekādus pasākumus, bet viņa, personīgi redzot kādā rajonā bandītu nošautos padomju aktivistus, nobijās un aizgāja pagrīdē [nelegālā stāvoklī].

Pašlaik "Vītols" atjauno sakarus ar viņai zināmajām nacionālistu aprindām, lai atklātu to naidīgo darbību.

Pateicoties rūpīgam audzināšanas darbam, savu attieksmi pret mūsu orgānu uzdevumiem mainījis aģents "Lapa", kurš agrāk atteicās sadarboties ar mums, bet kuram bija plaši sakari ar ievērojamajiem bijušās buržuāziskās Latvijas valsts un sabiedriskajiem darbiniekiem, kā arī inteliģences pārstāvjiem.

Audzināšanas un vadības uzlabošana deva pozitīvus rezultātus arī aģentu "Lords", "Karmena", "Bruno", "Vinogradovs", "Mendelis", "Pārups", "Ēriks", "Ridzinieks" un citu darbā.

Spraužot par mērķi ievērojamu kvalitatīvu aģentūras aparāta uzlabošanu, komiteja, rūpīgi izpētot katru aģentu, turpināja darbu aģentu atsijāšanā un to personu izslēgšanā no aģentūras sastāva, kuri pēc savām īpašībām nav piemēroti istam čekistu darbam mūsdienu apstākļos. Tādu personu klātbūtne aģentūras sastāvā nevēlīgiem darbiniekiem rada apstākļus pašapmierinātībai ar skaitliskajiem aģentūras rādītājiem, nemobilizē tos kvalitatīvai aģentūras aparāta uzlabošanai.

Laikā no š.g. 1. aprīļa līdz 1. septembrim no aģentūras sastāva Latvijas PSR izslēgti 278 cilvēki, kas nav piemēroti čekistu darbam mūsdienu apstākļos.

Galvenā uzmanība aģentūras uzlabošanas darbā tika veltīta jaunas kvalitatīvas aģentūras veidošanai. No 1956. gada 1. aprīļa līdz 1. septembrim republikā aģentūras tīklā tika iesaistīti 399 jauni aģenti un 11 rezidenti.

Aģentu vervēšana notiek, lai nodrošinātu aģentūru un konkrētus čekistu darba iecirkņus un veiktu konkrētu personu izpēti, par kuriem ir ierosinātas jaunas operatīvās lietas, ņemot vērā operatīvo situāciju republikā.

Pirmais uzdevums komitejai šajā virzienā bija un ir – veidot, audzināt un mērķtiecīgi izmantot aģentūru pretizlūkošanas darbā kā ārpus PSRS robežām, tā arī Latvijas PSR.

No visperspektīvākajiem aģentūrai savervētajiem, kurus varētu izmantot pretizlūkošanas darbā, var minēt šos:

aģenta "Priede" savervēšana, ko veica 2 (N)⁵² daļa. "Priede" – pazīstama angļu un zviedru izlūkdienesta izlūka un radista sieva. Viņas vīrs aktīvi piedalījās ārvalstu aģentu nosūtīšanā no Zviedrijas uz Latvijas PSR teritoriju 1946.–49. gadā, pašlaik brauc uz ārvalstu tirdzniecības kuģiem.

Ir plānots ar aģenta "Priede" palīdzību savervēt viņas vīru, kad viņš iebrauks kādā no Baltijas republiku ostām;

aģentu "Bruno", ar nepabeigtu augstāko izglītību, kurš pagātnē aktīvi piedalījās t.s. "Latvijas Centrālajā Padomē", savervēja 2. daļa, lai pētitu angļu izlūka Tepfera⁵³ sakarus, kurš dzīvo Zviedrijā un nodarbojas ar spiegu vervēšanu un viņu nosūtīšanu uz Latvijas PSR.

Aģentam ir tuvi sakari ar "Latvijas Centrālās Padomes" dalībniekiem Robertu Sebri un Paulu Līdaku, kuri arī dzīvo Zviedrijā un strādā angļu izlūkdienestam;

⁵² Izlūkošanas daļa. – Red.

⁵³ Verneris Tapfers (1893), ģenerālis, strādāja Zviedrijas armijas štābā. – Red.

aģentam "Siliņam", ko [arī] savervēja 2. daļa, Latvijas Mākslas akadēmijas profesoram, ir plaši sakari ar buržuāziskajiem nacionālistiem Latvijā un ievērojamiem latviešu emigrācijas darbiniekiem ārvalstīs.

Aģenta dēls dzīvo Zviedrijā un, pēc LPSR MP VDK ziņām, ir saistīts ar angļu izlūkdienestu; no "Siliņa" sakariem ar emigrantiem ievēribu pelna ārsts V. Ginters,⁵⁴ kurš Lielā Tēvijas kara laikā nodarbojās ar latviešu buržuāzisko nacionālistu pārsūtīšanu uz Zviedriju;

aģents "Elektriķis", dzimis 1905. gadā, ar nepabeigtu augstāko izglītību.

"Elektriķis" 1944. gadā tika iesaistīts kā aģents vācu izlūkdienesta organizācijas "Cepelins" darbā. Šis organizācijas rezidenta doktora Kappa (kurš pašlaik sadarbojas ar Rietumvācijas izlūkdienestu) uzdevumā 1944. gada decembrī kopā ar citiem aģentiem tika nosūtīts ar izlūkošanas uzdevumu uz Padomju Armijas aizmuguri. 1945. gadā arestēts, atmaskots kā vācu aģents un notiesāts. 1955. gadā ieradās Latvijā pēc soda izciešanas.

"Elektriķis" pazīst citus bijušos vācu izlūkdienesta "Cepelins" aģentus, kuru meklēšanā viņš tiek pašlaik izmantots.

Pēdējā laikā ir palielinājies ārzemnieku skaits, kuri apmeklē Latvijas PSR (ārzemju jūrnieki, tūristi, dažādas delegācijas, starptautisko avioliņiju Maskava–Rīga–Kopenhāgena, Maskava–Rīga–Stokholma pasažieri). Sakarā ar to tika veikti pasākumi pretizlūkošanas darba pastiprināšanai šajā virzienā.

Laikā no š. g. 1. aprīļa līdz 1. septembrim savervēti 10 jauni aģenti no personām, kurām viņu darbā ir [pastāvīgi] sakari ar ārzemniekiem – no Vissavienības kultūras sakaru biedrības, tūrisma pārvaldes, viesnīcu, kurās parasti apmetas ārzemnieki, lidostas u.c. darbiniekiem. Vienlaikus darbam norādītajās iestādēs ir nosūtīti pārbaudīti aģenti, kuri pārvalda svešvalodas. Pavisam viesnīcā, kas apkalpo ārzemniekus, lidostā, Vissavienības kultūras sakaru biedrībā un tūrisma pārvaldē pašlaik darbojas 38 aģenti.

Pēdējā laikā ārvalstu jūrnieku un viņu aizdomīgo sakaru Latvijas PSR izpētei savervēti seši jauni aģenti. Pavisam ārvalstu jūrnieku izpētei tiek izmantoti Rīgā – 20, Ventspilī – 13 aģenti.

Veicot pastiprinātu čekistu darbu ārvalstu jūrnieku vidē, saņemti signāli, kas pelna nopietnu operatīvo uzmanību.

Tā š. g. jūnijā somu tvaikoņa "Ernst-S" jūrnieki Normans Drevss un Helmutš Ganševs, abi vācu tautības, apmeklēja mūsu aģentu "Franci" (vācietis, tiek gatavots nosūtīšanai uz Rietumvāciju) viņa dzīvokli. Sarunā ar aģentu Drevss un Ganševs interesējās par viņa dzīvi PSRS, slavināja dzīves apstākļus Rietumvācijā, bet sarunas beigās paziņoja, ka, ja avots turpmāk sapratis viņus, kā tam jābūt starp vāciešiem, viņam "tiks parādīta uzticība un atbalsts ar naudu un citām lietām".

Caur aģentūru pēdējā laikā saņemti operatīvā ziņā interesanti materiāli par 20 ārvalstu jūrniekiem. Tiek pētītas iespējas dažus no viņiem savervēt.

Pētot ārvalstu jūrnieku sakarus, noskaidrotas personas, kuras lolo nodevības plānus. Visu viņu darbības tiek aktīvi pētītas.

Tā š. g. jūnijā uzsākta lieta par Baži Korizandu, dzimušu 1929. gadā, kura nodibina sakarus ar ārvalstu jūrniekiem, uzaicina viņus pie sevis dzīvoklī. Pēc saņemtajām ziņām, Bažes dzīvoklī izmanto pretinieka aģentūra ārvalstu jūrnieku aprindās, lai organizētu tikšanās ar viņus interesējošām personām.

Tāpat ir veikti pasākumi, lai likvidētu nolaidību vairākās lietās par personām, pret kurām ir aizdomas par sakariem ar ārvalstu izlūkdienestiem. Šajā nolūkā daudzās lietās–formulāros ir radīta jauna aģentūra, mērķtiecīgāk sākti izmantot agrāk strādājošie aģenti.

No dažām operatīvās uzskaites lietām iegūti materiāli, kas pelna nopietnu uzmanību.

Tā caur aģentu "Franci" saņemti materiāli, kas dod pamatu izstrādāšanas lietā–formulārā iekļautu repatrianti I. H. Kalniņu turēt aizdomās par spiegošanas darbību.

No aģenta "Zeltiņš" saņemti materiāli par to, ka sakarā ar iepriekšējo operatīvo informāciju novērojamais repatriants J. J. Vabulis, dzimis 1914. gadā, ar augstāko juridisko izglītību, atrazdamies kara laikā Zviedrijā, sadarbojies ar angļu izlūkdienestu un tā uzdevumā 1946. gadā ieradies Latvijā.

Šis pats aģents paziņoja, ka Vabulim Zviedrijā palikuši lieli naudas līdzekļi, kuru saņemšanai viņš atstājis pilnvaru savam Anglijā dzīvojošajam draugam, ar kuru viņš, Vabulis, plāno sazināties.

Patiesām, š. g. Vabulis nosūtīja vēstuli uz Angliju kādam Kalvijekam. Vai Kalvijeks ir tas draugs, par kuru Vabulis stāstīja aģentam, pagaidām nav noskaidrots.

Iepriekšējās pārbaudes lietā ņemts uzskaitē 1956. gada augustā atbraukušais repatriants no Rietumvācijas Baltijas vācietis I. O. Bauers, dzimis 1923. gadā. Bauers par sevi sniedza vairākas izdomātas ziņas.

⁵⁴ Valdemārs Ginters (1899–1979), vēstures doktors, arheologs. – Red.

Tā, piemēram, viņš paziņoja, ka dzimis 1917. gadā, izbraucis no Latvijas 1941. gadā, kaut gan ir dzimis 1923. gadā un kopā ar māti un citiem ģimenes locekļiem repatriējās uz Vāciju 1939. gadā.

Tālāk Bauers stāstīja, ka pagātnē viņš bijis oficiāls vācu pretizlūkošanas darbinieks, viņš ieņēmis no daļas I-C aviācijā priekšnieka amatu Rumānijas frontē virsleitnanta pakāpē, ka pēc kara viņu it kā turot aizdomās par piederību padomju izlūkošanas orgāniem, arestējis amerikāņu CIC un viņš astoņus gadus pavadījis cietumā.

Kā paziņoja Bauers, Rietumvācijā viņam palikusi sieva, vāciete pēc tautības, cēlusies no bagātas ģimenes, kura arī atbraukšot uz PSRS, tikko viņš iekārtosies darbā.

Aktivizēts darbs lietās-formulāros par Švarenoku, Pastnieku, Dzelmi, Hausmani, sakarā ar kurām veikta aģentu vervēšana ("Paziņa", "Bērziņš", "Urbuls" un "Imants"), kā arī citās lietās.

Pēdējo četru mēnešu laikā veikti vairāki aktīvi pasākumi, lai ieviestu mūsu aģentus pretinieka izlūkošanas un pretizlūkošanas orgānos. Šie pasākumu plāni tikai pēc jūsu apstiprinājuma tika realizēti praksē. Šai nolūkā tika izmantoti mūsu aģentu braucieni tūristu un citās delegācijās uz Zviedriju, Somiju, Norvēģiju, ASV un Rietumvāciju, kas deva vairākus interesantus pieturas punktus tālākām iespējām nākotnē.

Pagājušajā periodā panākta zināma atdzīvošanās valsts noziedznieku meklēšanas darbā.

Laikā no 1956. gada 1. aprīļa līdz 1. septembrim konstatēti 59 meklētie valsts noziedznieki, brīvprātīgi padevās – 66; aizturētas 12 nelegāli dzīvojošas personas. No konstatēto un brīvprātīgi padevušos skaita kā vācu okupācijas laikā veiktās padomju cilvēku spīdzināšanas un apšaušanas dalībnieki arestēti četri cilvēki.

Brīvprātīgi padevušos skaitā: bijušās bandītu grupas "Kanādas pieciši" vadītājs Rozentāls, agrāk sagrauto bandu dalībnieki Dārznieks, Ostrovskis, Eniņš un Kuprišs. Pie bandītiem un nelegālistiem izņemti 104 stobri šaujamieroču, tai skaitā divi ložmetēji un 13 automāti.

Izmantošanai meklēšanas pasākumos komitejas 2. daļa savervēja 16 jaunus aģentus.

Komiteja lielu vērību veltīja to personu naidīgās darbības noskaidrošanai, kuri atgriezušies no ieslodzījuma sakarā ar amnestiju vai pēc soda izciešanas par agrāk pastrādātajiem kontrrevolucionāriem noziegumiem. Šīs personas pašlaik republikā parāda sevi kā visnaidīgākās, kā pilsētā, tā arī uz laukiem.

Līdz 1956. gada 15. augustam republikā bija atgriezušās 13 400 tādas personas.

Šo personu novērošanai tiek izmantoti 94 aģenti, kuri savā laikā sodīti par pretpadomju darbību un pašlaik ir atgriezušies no ieslodzījuma. No šīm mērķim jaunsavervētajiem var norādīt uz šādiem aģentiem:

aģents "Petrovs", ko 1956. gada jūnijā savervēja Ērgļu rajona aparāts. Atrodoties labošanas darbu nometnē, "Petrovs" bija tuvu pazīstams ar vairākiem ievērojamiem latviešu nacionālistiem. Šie pēdējie arī šajā laikā atgriezās no ieslodzījuma, un aģents uztur ar viņiem sakarus;

komitejas 4. daļa savervēja aģentu "Sportistu" – luterāņu baznīcas mācītāja palīgu.

Tēvijas kara laikā "Sportistu" savervēja vācu izlūkdienests, un viņš tika atstāts graujošai darbībai padomju karaspēka aizmugurē. Līdz 1946. gadam viņš atradās nelegālā stāvoklī. 1949. gadā par sadarbošanos ar vāciešiem viņu arestēja un notiesāja. 1955. gadā pēc amnestijas viņš atgriezās no labošanas darbu nometnes, atjaunoja plašus sakarus ar garīdzniekiem, kuri atgriezās no ieslodzījuma, bauda viņu uzticību un autoritāti.

Strādājot ar mums, "Sportists" isā laikā iesniedza nozīmīgus materiālus par to luterāņu garīdznieku naidīguma izpausmēm, kuri atgriezušies no ieslodzījuma.

aģents "Karpovs", dzimis 1919. gadā, ar augstāko izglītību. Buržuāziskās iekārtas laikā Latvijā bija nacionālistiskās [krievu] studentu korporācijas "Rutenia" biedrs, apgrozījās starp aktīviem "HTC"⁵⁵ biedriem. Šī biedrošanās turpinājās arī vācu okupācijas laikā Latvijā.

"Karpovam" ir sakari ar bijušajiem "HTC" biedriem, kuri atgriezušies no ieslodzījuma vietām. Daži no viņa paziņām pašlaik atrodas ārzemēs.

Uzlabojot aģentu darbu starp personām, kuras atgriezušās no ieslodzījuma, tiek noskaidroti viņu naidīgās aktivitātes centieni. Šajā sakarā tiek novērots un operatīvi pārbaudīts 161 cilvēks.

No Liepājas pilsētas aparāta izstrādājamās lietas-formulāra redzams, ka, atgriežies no ieslodzījuma, bijušais hitleriskās armijas atsevišķā triecienbataljona komandieris majors Laumanis veic pasākumus, lai atjaunotu sakarus ar latviešu nacionālistiem, galvenokārt ar personām, kuras atgriezušās no ieslodzījuma vietām.

⁵⁵ Nacionālie Tēvijas sargi. – Red.

Vēstulē, sūtītai uz Vorkutas pilsētu kādai Bērziņai, kura notiesāta par piedalīšanos pagrīdes pretpadomju organizācijā, Laumanis paziņo, ka viņš veicis braucienu pa Latviju, ar kura rezultātiem viņš ir apmierināts, ka tautas balss skan skaļi un pareizi, tautas kodols vesels un "atrodas uz pareizā ceļa".

Bijušais ievērojamais fašistiskās partijas "Pērkonkrusts" darbinieks Ernests Plaķis, dzim. 1897. gadā, divreiz sodīts par pretpadomju darbību, pēc atgriešanās no ieslodzījuma ierosina jautājumu par dziļi konspirētas, organizētas nacionālistiskās darbības nepieciešamību.

Plaķis paziņoja aģentam, ka "tagad nepieciešams izstrādāt ideoloģisku platformu, uz kuras varētu balstīties latviešu tauta". Pēc Plaķa domām, "latviešu nacionālistiem nevajadzētu pieļaut to kļūdu, kādu pieļāvusi latviešu buržuāzija šā gadsimta sākumā, nedodot latviešu tautai neko ideoloģiski saistošu, kā dēļ latviešu jaunatne toreiz nokļuvusi marksistu ietekmē".

Atgriezušies no ieslodzījuma, latviešu sociāldemokrātiskās partijas līderi Menders, Būmeisters un Lorencs joprojām paliek ārkārtīgi naidīgi noskaņoti pret padomju varu.

Augustā Menderu, Būmeistaru un Lorencu apmeklēja Zviedrijas sociāldemokrātiskās avīzes korespondents Lundbergs, kurš ieradās Rīgā kopā ar Zviedrijas karaflotes eskadru draudzības vizītē.

Menders un Lorencs sniedza Lundbergam izkropļotas, tendenciozas ziņas par politisko un ekonomisko stāvokli Latvijā; par ieslodzīto stāvokli nometnēs; par Padomju Savienības politiku nacionālajā jautājumā Latvijas PSR utt. Viņi ar minēto korespondentu nosūtīja vēstules Zviedrijā dzīvojošajam latviešu sociāldemokrātu līderim – "ārzemju Komitejas" priekšsēdētājam – Bruno Kalniņam, cerot nodibināt ciešākus sakarus ar Rietumu sociāldemokrātiem.

Aplūkojamā laika periodā tika veikti pasākumi aģentūras operatīvā darba aktivizācijai, lai atklātu [padomju varai] naidīgā garīdzniecības un baznīcas sektantu aktīva pretpadomju darbību.

Šajā nolūkā laikā no 1956. gada 1. aprīļa līdz 1. septembrim komiteja un tās perifērijas orgāni savervēja 37 aģentus.

No pēdējā laikā saņemtajiem aģentu materiāliem konstatēts, ka katoļu baznīcas augstākās amatpersonas – metropolīts Springovičs, bīskapi Strods un Dulbinskis –, atgriezušās no ieslodzījuma, ievērojami aktivizēja darbu, lai palielinātu katoļu baznīcas ietekmi uz ticīgajiem, sevišķi jaunatnē.

Atšķirībā no iepriekšējiem gadiem tā saucamo "bīskapu kanonisko vizitāciju" skaits šajā vasarā divas trīs reizes pārsniedz tādu vizitāciju skaitu iepriekšējos gados.

Strods un Dulbinskis savos sprediķos uzsver Vatikāna nozīmi katoļu baznīcas dzīvē, pieprasa no ticīgajiem uzticību Romas Pāvestam, par ko agrāk viņi sprediķos nepieminēja.

1955.–56. gadā Latvijā pēc soda izciešanas atgriezās 76 garīdznieki, kuri bija notiesāti par kontrevolucionāru darbību. Vairāki no viņiem turpina pretpadomju darbību. Pamatojoties uz to, seši cilvēki no tiem garīdzniekiem, kuri atgriezušies no ieslodzījuma, uzņemti uzskaitē un novērošanā.

Atskaides periodā savervēti trīs aģenti no katoļu garīgā semināra klausītājiem, kuri 1954. gadā iesaukti dienestā Padomju armijā. Pēc dienesta armijā viņi atkal tiks ieskaitīti seminārā.

Pretizlūkošanas darbs uzņēmumos, kas saistīti ar aizsardzības produkcijas izlaidi, pārbaudes brīdī bija uz zema līmeņa. Periodā pēc pārbaudes šā darba līmenis paaugstinājies.

Šajā nolūkā savervēti 12 aģenti no to uzņēmumu inženiertehniskajiem darbiniekiem un speciālistiem–praktiķiem, kuriem ir sevišķi liela nozīme republikas tautas saimniecībā vai kuri ir saistīti ar aizsardzības produkcijas izlaidi. Šie [aģenti] labi pārzina ražošanas īpatnības un strādājošo personālsastāvu – strādniekus, ITR⁵⁶ un kalpotājus.

Uzlabojoties esošās aģentūras darbam, pēdējā laikā saņemti materiāli par neapmierinošo stāvokli Rīgas TEC,⁵⁷ rūpnīcā "VEF" un citur. Pēc šiem materiāliem veikti profilaktiska rakstura pasākumi.

Pagājušā laika periodā nopietna vērība tika pievērsta jautājumam par čekistu darba organizāciju starp zvejniekiem.

No jauna savervēti 28 aģenti no zvejniekiem, izveidotas vairākas rezidentūras. No aģentiem saņemti signāli par dažu zvejnieku nodevīgajiem nolūkiem; ar veiktajiem profilaktiskajiem pasākumiem šie nolūki novērsti.

Pārbaudē tika atzīmēta virkne trūkumu ārējās novērošanas dienestā un aģentūras orientācijā. Lai novērstu šos trūkumus, 7. daļas vadošais sastāvs sāka vairāk uzmanības veltīt ārējās novērošanas posteņu organizācijai, paaugstināja prasības izlūkiem un maiņu vecākajiem, veica pasākumus operatīvās tehnikas (radio un fotoaparātūras) labākai izmantošanai. Tādējādi ārējās novērošanas dienestā

⁵⁶ Inženiertehniskie darbinieki. – Red.

⁵⁷ Termoelektrocentrāle. – Red.

samazinājās objektu "pazaudēšanas" un caurlaišanas gadījumi. Ja pirmajos 1956. gada trīs mēnešos tādu gadījumu bija seši, tad tiem sekojošajos piecos mēnešos tādu gadījumu bija trīs.

Uzlabojās slepenā fotografēšana. No pēdējos piecos mēnešos fiksētajiem objektu tikšanās gadījumiem ar viņu sakariem-personām nofotografēti 60% gadījumu.

Realizējot ārējo novērošanu, izlūki tagad izmanto ne tikai radiosignālus, bet arī mikrofonu, ko līdz šim lietoja ārkārtīgi reti. Tomēr jāatzīmē, ka esošās divas radiostacijas "Kazbek-110", kas ļauj izmantot mikrofonu, nevar apmierināt ārējās novērošanas dienesta vajadzības.

36% visu konstatāciju, kas tika veiktas pēc pārbaudes, izpildītas ar aģentu palīdzību, kamēr 1955. gadā šis skaitlis bija tikai 23,4%. Palielinājās katra operatīvā darbinieka katru dienu izpildāmo uzdevumu skaits.

Periodā no 1956. gada 1. aprīļa līdz 1. septembrim konstatācijas mērķiem tika savervēti 23 aģenti.

Šajā laikā veikts zināms darbs Latvijas PSR čekistu kadru lietīšķās kvalifikācijas, kā arī viņu vispārējās izglītības līmeņa paaugstināšanā.

Vēl pagājušā mācību gada sākumā tika organizēts eksternāts centrālā aparāta darbiniekiem, lai sagatavotos eksāmeniem gatavības apliecības saņemšanai. Pēc mācību gada beigām eksāmenus gatavības apliecības saņemšanai nokārtoja 40 komitejas darbinieki; 17 operatīvie darbinieki beidza vispārīzglītojošo kursu un nokārtoja eksāmenus gatavības apliecības saņemšanai PSRS MP VDK skolā Viļņā; 88 cilvēki (no tiem 37 operatīvie darbinieki) mācījās vakara vidusskolās; 87 cilvēki, no tiem 28 operatīvie darbinieki, mācījās augstāko mācību iestāžu neklātienes nodaļās.

1956. gada 1. aprīli komitejas galvenajās operatīvajās daļās darbinieki ar vidējo un augstāko izglītību veidoja 83,2%, tā paša gada 1. septembrī – 97,5% no kopējā darbinieku skaita.

Perifērijas orgānos šie skaitļi bija attiecīgi 80,3% un 91,5%.

Tika veikti pasākumi darbinieku, sevišķi operatīvo, kvalitatīvā sastāva paaugstināšanai.

Atskaides periodā kā nespējīgi atlaisti seši cilvēki.

Pirmā nodaļa pastiprināta ar trim kvalificētiem darbiniekiem, kuriem ir augstākā izglītība un kuri prot latviešu valodu. Uz darbinieku ar augstāko juridisko izglītību rēķina pastiprināta izmeklēšanas daļa. Par šīs daļas priekšnieku izvirzīts 4. daļas nodaļas priekšnieks b. Vītols, kurš beidz Latvijas Valsts universitātes Juridiskās fakultātes neklātienes nodaļu.

5. nodaļā nomainīti trīs darbinieki bez tehniskās izglītības ar darbiniekiem, kuriem ir tehniskā izglītība, divi no tiem prot latviešu valodu.

Uz komitejas nodaļām un perifērijas orgāniem nosūtīts 21 operatīvais darbinieks, kurš ieradies pēc čekistu skolu beigšanas, no tiem 15 cilvēki prot latviešu valodu.

Šā gada jūnijā VDK Augstāko skolu beidza trīs cilvēki, bet pārkvalifikācijas skolu – deviņi cilvēki. 1956. gadā uz mācībām Augstākajā skolā nosūtīti trīs darbinieki – latvieši, uz pārkvalifikācijas skolu – četri cilvēki.

Darbinieku, latviešu valodas nepratēju, apmācībai no mācību gada sākuma tiks organizētas trīs mācību grupas latviešu valodas apgūšanai, pa desmit cilvēkiem katrā.

Atskaides periodā tika veikti pasākumi disciplīnas nostiprināšanai visos komitejas posmos, konkrētāk tika izvirzītas prasības katram darbiniekam, lielāka uzmanība tika pievērsta operatīvās disciplīnas līmenim.

Jautājums par operatīvo disciplīnu tiks apspriests kādā no republikas Valsts drošības komitejas sēdēm tuvākajā laikā.

Latvijas Valsts drošības komiteja atskaides periodā veica pasākumus [arī] rajonu aparātu darba vadības un kontroles uzlabošanai. Iesniegti priekšlikumi rajonu aparātu skaitliskā sastāva samazināšanai un to darba ar aģentūru uzlabošanai. Šie priekšlikumi pēc Jūsu apstiprinājuma tagad tiek realizēti.

Lai sniegtu praktisku palīdzību, uz daudzu rajonu un pilsētu nodaļām izbrauca komitejas nodaļu vadošie un viskvalificētākie darbinieki.

Tā VDK priekšsēdētāja vietnieks b. Ziediņš ilgāku laiku atradās komandējumā, sniedzot palīdzību Gulbenes rajona aparātam; 4. daļas priekšnieka vietnieks b. Voronins visu vasaru bija komandējumā Gaujienas, Cesvaines un Madonas rajonos, lai palīdzētu rajonu aparātiem bandītu grupas "Pansa" atlieku meklēšanā.

2. daļas darba jomā tika sniegta praktiska palīdzība ar daļas darbinieku izbraukumiem uz vietām 15 pilsētu un rajonu aparātiem; 4. daļa tādu palīdzību sniedza 28 pilsētu un rajonu aparātiem, 5. daļa – astoņiem orgāniem.

Atsevišķi perifērijas orgānu darbinieki tika izsaukti ar operatīvās uzskaites lietām uz VDK daļām, kur, pēc šo lietu materiālu rūpīgas analīzes, tika doti norādījumi un sniegta palīdzība turpmāko pasākumu veikšanai šajās lietās.

Laikā no š. g. maija līdz augustam veikta visa darba pārbaude Kārsavas, Dagdas, Ilūkstes rajona aparātos. VDK pilnvarotā Kārsavas rajonā atskaitī 1956. gada 25. maijā uzklusēja komitejas sēdē.

Atsevišķos jautājumos tika pārbaudīti VDK pilnvaroto aparāti Daugavpils, Ventspils, Liepājas un Jelgavas pilsētās, kā arī Ogres, Talsu, Limbažu, Kuldīgas, Alsungas, Tukuma un citos rajonos.

Būtu nepareizi un [pat] kaitīgi paziņot, ka visi trūkumi darbā, kurus atklāja pārbaude un uz kuriem norādījāt Jūs, ir jau novērsti. To pilnīgai likvidēšanai un novēršanai ir nepieciešams rūpīgs, ilgstošs un neatlaidīgs ikdienas darbs.

Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komiteja redz šos trūkumus, kritiski apsver un novērtē savu darbu un veic visus no tās atkarīgos pasākumus trūkumu novēršanai, čekistu darba uzlabošanai atbilstoši PSRS Ministru padomes Valsts drošības komitejas prasībām un operatīvajiem apstākļiem republikā.

Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs
ģenerālmajors /paraksts/ (Vēvers)

"5." oktobrī 1956.g.

Rīgā

Kopija pareiza: LPSR MP VDK priekšsēdētāja inspekcijas priekšnieks
pulkvedis /paraksts/ (Sirovatskis)

26904

37. dok. PSKP CK Prezidija 1959. gada 1. jūlija sēdes stenogrāfiskais pieraksts, apspriežot PSKP CK sekretāra N. A. Muhtdinova (1917–?) "Informāciju par braucienu uz Latviju".

Avots: Krievijas Jauno laiku vēstures arhīvs, 3. f., (PSKP CK Prezidijs), 12. apr., 997. l., 1.–69. lpp. Mašīnraksts krievu valodā. Nelabota stenogramma. Publicēta "PSKP CK Prezidijs 1954.–1964." // 1.sēj. "Sēžu protokolu melnraksti." – M., 2003. – 356.–387. lpp. Krievu valodā. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Nr. 198.

PSKP CK Prezidija sēdes "Par N.A.Muhtdinova informāciju par braucienu uz Latviju" un b. Šikina informāciju "Par Azerbaidžānas partorganizācijas darba pārbaudes rezultātiem".⁵⁸

Sakarā ar b. Muhtdinova uzstāšanos attiecībā pret republikāniskās jaunatnes avīzes "Čiņa" vadītāju.⁵⁹ Hruščovs. Tie ir kadri, kuri veido jaunatnes sabiedrisko domu. Tas taču ir republikāniskās jaunatnes avīzes sekretārs.

Hruščovs. Ulmanis, viņš miris, viņš var zārkā mierīgi gulēt, viņa lieta Latvijā turpinās.⁶⁰ Bet kā tad pirmais VCK priekšnieks bija Peters⁶¹ – tas bija lielisks boļševiks. Savā laikā Ļeņins norīkoja viņu par Ārkārtējās komisijas vadītāju. Peters pats stāstīja Maskavā: es pats ne velna nesapratu, atnācu pie Ļeņina un saku: nezinu, ar ko sākt. Bet Ļeņins viņam atbild: "Aizejiet uz tirgu, pats paklausieties citus, pastaigājiet šurpu turpu, vajag paklausīties, ko runā mūsu ienaidnieki, un cīnīties pret viņiem." Peters ar šo sāka savu darbību Ļeņina vadībā.

Mikojans. Arī izlūkošanā piedalījās un pavēlnieki bija latvieši, piemēram, Alksnis un citi.

Vorošilovs. Grūti uzskaitīt, bija tūkstošiem latviešu.

Hruščovs. Es Rīgā uzstājos mitiņā lietussargu laikā.⁶² Pienāca sieviņa, turēja man virs galvas lietussargu. Bet, kad es beidzu runu, viņa saka: "Jūs mani aizmirsāt, es no Baumana rajona, es jūs pazīstu no Maskavas, kad jūs bijāt rajona komitejas sekretārs, es esmu vecs partijas biedrs." Tā teica latviete. (Sakarā ar Zivorsa dzejoļa ievietošanu).⁶³

⁵⁸ Šeit publicēta nelabotās stenogrammas daļa par Latviju. – Red.

⁵⁹ "Čiņa" – dienas laikraksts, LKP CK, LPSR AP un MP orgāns. – Red.

⁶⁰ Kārlis Ulmanis (1877–1942), valstsvīrs, Latviešu Zemnieku savienības priekšsēdētājs, Latvijas Valsts prezidents (1936–1940) un vairākkārtējs ministru prezidents. – Red.

⁶¹ Jēkabs Peters (1886–1938), Viskrievijas Ārkārtējās komisijas kolēģijas loceklis (1917), VĀK priekšsēdētāja vietnieks un Revolucionārā tribunāla priekšsēdētājs (1918–1919). – Red.

⁶² PSRS un VDK mitiņš 1959. gada 11. jūnijā.

⁶³ Neatsifrēts uzvārds. – Red.

Hruščovs. Sodija – parādīja virišķību, bet turēt un ievēlēt, izrādīt tādām uzticību – tas ir politisks akums. (Sakarā ar to, ka Latvijā pēdējos 2–3 gados atgriezās 32 tūkstoši latviešu, to skaitā pazīstamais Latviešu Sociāldemokrātijas līderis Mengels, kurš nesen uzstājās ar kļūdaino pozīciju slavināšanu nacionālajā jautājumā⁶⁴.)

Hruščovs. Viņš citādi nevar, tāpēc ka viņš realizē savu politiku, viņam ir savs cilvēks valdībā.⁶⁵

Hruščovs. Par nožēlošanu, tā ir ne tikai Latvijā. Runā, ka Lietuvā esot veseli poļu rajoni, kuros dzīvo poļi, bet [to] vadībā tikai lietuvieši, krievus nekur neizvirza, tikai par miličiem. Milicijā iesaista krievus, kad [kādu] arestē, tad vajag krievus minēt, sak, redziet, ko krievi dara. Es to saku aktivitātes labā. Pie b. Sņečkus lietas nav labāk kā pie latviešiem. Un arī Igaunijā nav labāk kā pie latviešiem. Tāpēc vajag pieiet paškritiski. Tur nav nekādas traģēdijas. Viss nokārtosies, viss būs pie vietas, bet patiesību teikt un celt jaudis cīņai pret to vajag.

No vietas: Pareizi.

Hruščovs. Vārds b. Kalnbērziņam. Lūk, es sastopos ar savu brāli. Biedri Kalnbērziņ, tu man [esi] brālis, bet partija ir visdārgākā.

Kalnbērziņš. Biedri, es piekritu asajam un principiālajam Latvijas Kompartijas CK biroja pieļauto kļūdu vērtējumam un secinājumiem, ko izdara b. Hruščovs Rīgā, kad viņš izlasīja ziņojumu.⁶⁶

Hruščovs. Žēl, ka izlasīju to pirms izbraukšanas, tad būtu pamatīga saruna un būtu vairāk labuma.

Kalnbērziņš. Biedrs Hruščovs izteica pareizas piezīmes. Es piekritu arī biedram Muhtdinovam, kurš uzstājās pie mums Latvijas Kompartijas CK birojā un arī šeit šodien PSKP CK Prezidija sēdē.

Es personīgi esmu ļoti vainīgs, vairāk nekā biedri, ar kuriem mēs kopā strādājam. No viņiem daudz kas atkarīgs, [lai] mani palabotu un novirzītu mani uz pareizā ceļa. Ja es to nespēju saviem spēkiem, vajadzēja vērsties Prezidijā, un mums sniegtu vajadzīgo palīdzību. Es neatrodu nekādu attaisnojumu. Es domāju divas nakts pirms šīs sēdes un neatradu attaisnojumu, kādu iemeslu dēļ mēs nebijām vajadzīgajā līmenī nacionālās politikas īstenošanā, utt.

Man tika dota liela partijas kongresa, CK, Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Prezidija uzticība.

Kā man būt tālāk? Man uzticējās un mani [augstu] vērtēja. Uzskatu, ka spēju īstenot partijas līniju un būt līmenī. Bet šo uzticību es neattaisnoju, neskatoties uz savu uzticību partijai. Tāpēc esmu pelnījis visbargāko partijas sodu un secinājumus. Es daudzus gadus esmu partijā, partijā sastāvu no 1917. gada, par sekretāru strādāju 20 gadus. Daudzos etapos un šķiru kaujās kāvos ar Padomju varas ienaidniekiem, komunisma ienaidniekiem, un ne tik slikti. Es attaisnoju partijas uzticību un izturēju visādas ņirgāšanās, kādas bija par mani buržuāziskajā Latvijā un ohrankā.⁶⁷ To visu es pacietu, iznācu no cietuma un varēju biedriem droši skatīties acīs, jo es nepadevos.

Mūs visus izaudzina partija un padomju vara. Bet buržuāziskajā Latvijā mēs visi dzīvojām dažādi. Es daudzus gadus strādāju pagrīdē, daudzus gadus nakšņoju mežā, no buržuāziskās varas nekādas dāvanas nesaņēmu, bija tikai vajāšanas un ņirgāšanās.

Biedram Lācim kā rakstniekam bija cits stāvoklis buržuāziskajā Latvijā. Lācis bija iekšlietu ministrs pagaidu valdībā,⁶⁸ viņš 300 cilvēkus izlaida no cietumiem, no šā brīža es iepazīnos ar Lāci un, lūk, jau 20 gadus mēs ar viņu kopā strādājam.

Es nevarētu teikt, ka Lācis kaut kur bijis svārstīgs. Kad fašisti atņēma mūsu republiku, mēs ar Lāci kopā dažādās Padomju Savienības vietās uz vienas lāviņas nakšņojām. Frontē viņš palīdzēja stiprināt mūsu spēkus. Viņš nesvārstījās kara laikā, ka, lūk, neuzvarēsim, jo ienaidnieks spēcīgs. Tāpēc es uzskatu, ka Lācis visos šajos notikumos bija līmenī. Tai pašā laikā viņš kā mākslinieks dažreiz parādīja nepastāvīgumu atsevišķu jautājumu risināšanā.

Hruščovs. Jūs uzskatāt, ka tas ir viņa kā mākslinieka trūkums?

Kalnbērziņš. Es runāju par mūsu Ministru padomes priekšsēdētāju. Kas attiecas uz Berklavu, Pizānu, Krūmiņu, viņi dzīvoja buržuāziskajā Latvijā, mācījās, ieguva tur vidējo izglītību un par revolucionāro

⁶⁴ Frīcis Menders (1885–1971), Latvijas Saeimas deputāts (1922–1984). – *Red.*

⁶⁵ Iespējams, N. Hruščovs domāja Eduardu Berklavu. – *Red.*

⁶⁶ Baltijas Kara apgabala Politdaļas priekšnieka ģenerāļa Djomika ziņojums par buržuāziskā nacionālisma atdzimšanu Latvijas PSR, ko ģenerāļa adjutants iesniedza N. Hruščovam iepriekšējā vakarā pirms aizbraukšanas no Rīgas. (Eduards Berklaivs. Zināt un neaizmirst. – R., 1998. – 196. lpp.) – *Red.*

⁶⁷ Jānis Kalnbērziņš 1936. gadā nelegāli ieradās Latvijā, vadīja LKP Rīgas organizāciju, bet 1937. gadā viņu kooptēja LKP Pagaidu sekretariātā un viņš vadīja bolševiku pagrīdes darbu Latvijā. 1939. gada jūlijā arestēts. Atbrīvots no cietuma pēc Latvijas pilnīgas bolševiku okupācijas 1940. gada 21. jūnijā. – *Red.*

⁶⁸ Vilis Lācis bija iekšlietu ministrs VK(b)CK Politbiroja apstiprinātā, 1940. gada 20. jūnijā bolševiku okupācijas varas izveidotajā Latvijas Tautas valdībā. No cietumiem atbrīvoja 223 bolševikus. – *Red.*

darbu arī sēdēja cietumos. Pirmo rūdījumu šie jaunie cilvēki dabūja karā, partizānu cīņā, partijas un komjaunatnes darbā armijā. Te viņi izauga. Padomju varas sākumā viņi bija ļoti jauni, protams, nebija nekādi Latvijas celtniecības kadri. Protams, pēc kara viņi izvirzījās kā ieņēmušie atbildīgus amatus armijā, pēc tam tika nosūtīti uz neklātienes mācībām partijas skolā, pēc tam viņi tika izvirzīti. Es par to runāju tāpēc, ka biedrs Hruščovs teica, ka Kalnbērziņš izvirzījies. Bija pamats izvirzīt.

Līdz 1956. gadam nekādu pārpratumu nebija. Mēs sīvi cīnījāmies pret banditismu. No mežiem izdzinām 32000 bandītus,⁶⁹ atņēmām ieročus, pēc tam atjaunojām izpostīto saimniecību, veicām kolektivizāciju. 1956. gadā, kad ārzemēs pacēlās asi jautājumi, parādījās daži negludumi, notika studentu akcijas.⁷⁰

Tajā laikā notika Igaunijas CK Plēnums par ideoloģiskiem jautājumiem,⁷¹ kurā bija klāt Krūmiņš. Pēc atgriešanās Rīgā viņš ziņoja par šo plēnumu un galvenokārt izcēla kļūdainos izteikumus šajā plēnumā, kurā daži biedri uzstājās un teica, ka somi radniecīgāki [igauņiem] nekā krievi, utt. Viņš toreiz izvirzīja jautājumu, ka mūsu republikā nacionālais jautājums nav atrisināts, kaut gan pirms tam nevienš cilvēks, ne augšās, ne apakšās, tādu jautājumu nepacēla.

Un tad viņi ar Berklavu pāri bija kādā no biroja sēdēm. Pirms sēdes [viņš] ienāca manā kabinetā un sāka uzstāt, brukt virsū mums, vecajiem, ka pie mums republikā maz runā latviešu valodā, ka maz tiek izvirzīti latviešu kadri. Šajā sēdē uzstājās CK sekretāri un visi kā viens deva pretsparu, norādot, ka [viņš] uzstājies nepareizi.

Es neatceros, kādā sakarā es atbraucu uz Maskavu un mēs visi trīs – es, Lācis un Ozoliņš – iegājām pie jums. Tas bija pirmais gadījums, līdz šim laikam tas nebija noticis. Mēs pastāstījām jums, ka jaunie kadri uzbrūk vecajiem. Protams, arī jums tas bija jaunums. Jūs teicāt: "Kāpēc nobijāties no kritikas? Strādājiet un audziniet jaunatni pareizā garā."

Pēc tam sākās cits liels notikums: cīņa ar antipartijisko grupu,⁷² problēma ar Žukovu.⁷³ Visu šo notikumu laikā Krūmiņš un Berklavs rīkojās pareizi, kopā ar mums izskaidroja plēnuma lēmumu pareizību un modribas nepieciešamību. Daļa no biroja sākumā uztraucās, bet pēc tam, kad sāka uzstāties, ienāca vesela sērija jautājumu par valodu, kā arī citas uzstāšanās.

Acīmredzot mana kļūda ir tā, ka es šā jautājuma antipartijiskā nostādījuma liekulību nesapratu un sapratu tikai tagad, kad jūs mūs pakritizējāt, atvadoties no Rīgas. Es sapratu, uz kuriem tas viss velk, sapratu jautājuma nostādni un pie kā tas viss var novest.

Mums bija CK biroja sēde, kurā bija klāt biedrs Muhtdinovs. Biroja sēde noritēja asi. Neuzstājās visi vienādi, bet nebija neviena cilvēka, kas nenosodītu Berklavu, Krūmiņu, Bisenieku. Pēc tam strādāja komisija.

Es uzskatu, ka pēc šā jautājuma apspriešanas būs nepieciešams nostiprināt biroju, svārstīgos izslēgt, atcelt no darba un pārcelt zemākā amatā, lai aug. Birojā nepieciešams iesaistīt jaunus spēkus, galvenokārt krievu biedrus, jo tāds aktīvs mums ir. Viņi arī agrāk strādāja pie mums CK.

Mums ir Sovnarhoza priekšsēdētāja vietnieks biedrs Ļitvinovs. Savā laikā viņš bija sekretārs, viņš ir labs biedrs, ļoti pieredzējis partijas darbinieks.

Hruščovs: Sanitārus slimnīcās tagad ņemsi?

Kalnbērziņš: Jā, šodien man ziņoja par šo jautājumu. Stāvokli izlabojām arī pierakstīšanās jautājumā.⁷⁴

Hruščovs: Nelaiķis Ščadenko prata jokot. Kad Kulīkam piešķīra pakāpi, bet viņš ne sevišķi [labi] izturējās pret to, [viņš] saka, tu tagad maršals, tevi ievietos slimnīcā, un te vienkāršs cilvēks taisīs tev klizmu. Tu par to padomāji? Tagad, to pārfrazējot, ja latvieti ievietos slimnīcā, kā krievs varēs taisīt viņam klizmu?

Kalnbērziņš: Varēs. Es apliecinu plēnuma locekļiem, ka ar to palīdzību, kādu jūs mums sniedzāt, mēs Latvijā spēsim izlabot stāvokli.

⁶⁹ Pēc PSRS un Latvijas PSR spēka struktūru datiem, Latvijas nacionālo partizānu karā 1944.–1956. gadā piedalījās apmēram 20000 nacionālo partizānu, kurus boļševiku cenzūras literatūrā un propagandā sauca par bandītiem. – *Red.*

⁷⁰ Ungārijas revolūcija un Polijas kareivji 1956.gadā. 1956.gada 4.novembrī PSKP CK Prezidijs apsprieda studentu nemierus. – *Red.*

⁷¹ 1956.gada oktobra beigas. – *Red.*

⁷² Maļenkova, Kaganoviča un Molotova antipartijiskās grupas nosodišana PSKP CK plēnumā par mēģinājumu atņemt varu N.Hruščovam. – *Red.*

⁷³ Georgijs Žukovs (1896–1974), Padomju Savienības maršals. 1957. gada oktobrī atbrīvots no PSRS aizsardzības tautas komisāra amata un izslēgts no PSKP CK Prezidija par bonapartismu un izkropļojumiem armijas disciplīnas praksē. – *Red.*

⁷⁴ Latvijas nacionālkomunistu mēģinājumi ierobežot galvenokārt ekonomisko migrāciju no citām PSRS republikām Latvijā. – *Red.*

Hruščovs: Vārds tiek dots biedram Lācim.

Lācis: Es pilnīgi pievienojos tam, ko teica biedrs Kalnbērziņš, vērtējot stāvokli, vērtējot notikumus, kuri notika pie mums republikā.

No savas puses vēlos teikt, ka es nejūtos nevainīgs, jo galvenā figūra, kas būtu jānosoda visvairāk, ir Berkļavs, kurš bija mans vietnieks.

Mani valdzina dažas viņa pozitīvās īpašības, jo viņa biogrāfija līdz šiem notikumiem ir nevainojama: viņš bija Polijā, sēdēja cietumā, karoja, pēc tam mācījās, beidza Augstāko partijas skolu, viņu gribēja atstāt PSKP CK aparātā. Viņam ir gribasspēks, mil darbu, nav slikts organizators. Un, kad es pirmo reizi lūdzu viņu sev par vietnieku, viņš strādāja labi, par šo periodu nebija pārmetumu. Pēc tam viņu ievēlēja par [partijas] pilsētas komitejas sekretāru. Jau tur sākās dažas lietas, kuras vajadzēja analizēt. Bet tādu asumu nebija. Kad Krūmiņš, kurš bija mans vietnieks, aizgāja uz CK, es lūdzu par manu vietnieku norīkot Berkļavu. Viņš atgriezās un strādāja ļoti labi. Ja viņa darbā būtu bijuši tikai trūkumi, tad viņu varētu divās dienās atmāskot un novākt.

Bet pēc tam sākās šīs kļūdas, viena, otra, trešā. Ja būtu tikai viena kļūda, tas vēl nebūtu nekas, bet, kad pēc vienas, otras kļūdas seko trešā, tam jau ir cita kvalitāte. Ar ko izskaidrot to, kāpēc tā notika?

Hruščovs: Tas noderēs jums jūsu mākslas darbos.

Lācis: Laikam gan. 1953.gadā, kad Berija sāka pretstatīt [sanaidot] partiju ar tautu...

Hruščovs: Viņš gatavoja asinspirti.

Lācis: Paldies Dievam, ka pēc divām nedēļām jau bija cits plēnums,⁷⁵ kas to izbeidza. Bet tas ne daudz sacēla putekļus arī latviešos, kas gan drīz nomierinājās.

Hruščovs: Ārēji nomierinājās.

Lācis: Jāsaka atklāti, ka Ungārijas notikumi⁷⁶ sacēla daudz putekļu kā inteliģencē, tā arī jaunatnē, kas tūlīt neizprata, kas tie ir par notikumiem, uzskatīja, ka tā ir revolūcija, un tikai pēc tam tika skaidribā. Te jāsaka, ka mūsu nacionālisti pacēla galvas pat līdz tam, ka draudēja: "Ja pie mums būs tāds stāvoklis, pakāsim, nošausim." Nācās dažus nolikt pie vietas. Un te dažiem mūsu biedriem parādījās rūpes saistībā ar Ungārijas notikumiem, lai pie mums nekad tādu asumu nevarētu būt, ka jārēķinās ar visiem faktoriem.

Ko vēl var teikt par Berkļavu? Viņš viens to nevarēja izdarīt. Bet viņš ar savu gribu, savu enerģiju prata ietekmēt, uzstādīja jautājumus, viņš vienmēr bija apbruņots ar oficiālām izziņām, tāpēc viņam dažreiz izdevās piemānīt.

Par dažiem biedra Muhtdinova minētajiem pārmetumiem. Es negribu attaisnoties, bet skaidribas labad teikšu, kāpēc 1963.gadā bija likums par bezmaksas izglītību.⁷⁷

Mēs gatavojām šo jautājumu sesijai, un tajā laikā vajadzēja notikt arī Krievijas Federācijas sesijai,⁷⁸ kam vajadzēja notikt pirms mūsu sesijas. Bija projekts, un šajā projektā bija ierakstīts par mācību grāmatu izdalīšanu bez maksas. Mēs uzskatījām, ka, ja Krievijas Federācija, pati lielākā republika Padomju Savienībā, tā dara, tad mēs varam to kopēt. Krievijas Federācija savu sesiju atlika, un mēs pieļāvām misēkli.

Balss: Mums projektā tas nebija.

Lācis: Mums izglītība līdz šim laikam ir vienpadsmitgadīga, bet, tā kā mācību laiks tiek pagarināts par vienu gadu,⁷⁹ tad mēs pamatojāmies uz to.

Hruščovs: Pārējās republikas ir tādā pašā stāvoklī.

Lācis: Jautājums skaidrs, bet tā iznāca. Attiecībā par pierakstīšanos. Ministru padome pieņēma lēmumu, un mēs izskatījām šo lēmumu. Šajā lēmumā nav nekā tāda, kas mūs pamudinātu uz izkropļojumiem. Šodien Ministru padome Rīgā izskata šo jautājumu un pieņem jaunu lēmumu. Veco lēmumu vajag atcelt. Mēs nevaram ieviest nekādus ierobežojumus, bet jāņem vērā tas, ka uz mums ir ļoti liels spiediens. Pie mums brauc no dažādām vietām un ne vienmēr labvēlīgs kontingents. Brauc

⁷⁵ PSKP CK 1957. gada 2.–7. jūnija plēnums, kurā G.Maļenkovs referēja par L.Berijas noziedzīgo darbību. – Red.

⁷⁶ Ungārijas revolūcija 1956. gadā. – Red.

⁷⁷ Latvijas PSR AP 5. sasaukuma 1. sesija 1959. gada 16.–17. martā pieņēma lēmumu "Par skolas un dzīves sakaru nostiprināšanu un par tautas izglītības sistēmas attīstību Latvijas PSR". Lēmums paredzēja vispārējās obligātās septiņgadīgās izglītības vietā republikā ieviest obligāto astoņgadīgo izglītību un ar 1962./1963. gadu ieviest šo skolēnu apgādi ar bezmaksas mācību grāmatām. Šo lēmumu PSKP CK plēnumā 1959. gada 24.–29. jūnijā kritizēja N. Hruščovs kā nesavlaicīgu. – Red.

⁷⁸ KPFSR AP sesija notika 1959. gada 16.–19. aprīlī. – Red.

⁷⁹ Tāpēc, ka Latvijas un Igaunijas PSR skolās blakus republikas valodai mācīja krievu valodu, vienu svešvalodu, kā arī republikas vēsturi un ģeogrāfiju. – Red.

arī parazitiskais elements, kura mums jau tā pietiek. Kaut ko vajag mainīt, bet mēs jau notikumu gaitā kaut ko izlabojam.

Te biedrs Kalnbērziņš teica vairāk, nekā vajadzīgs. Es biedru Kalnbērziņu pazistu 19 gadus. Tas ir visuzticamākais cilvēks. Viņš rīkojās partijas interesēs. Kļūdas mēdz būt. Mani buržuāziskie nacionālisti nokristīja par Kvislingu.⁸⁰ Bija vēstule no Kopenhāģenas, no Dānijas no viena latvieša, kurš raksta: "Jūs zināt, kas notika ar Kvislingu, esiet tam gatavs arī jūs." Bet es nebaidos. Es varu apsolīt vienu, tas, kas notika, neatkārtosies. CK iejaucās savlaicīgi. Pie mums šī lieta pagaidām nav izaugusi plašumā, slimība pagaidām nav izplatījusies.

Esmu gatavs pieņemt jebkuru sodu, kāds man tiks uzlikts. Es to uzskatīšu par pareizu un taisnīgu. Es attaisnošu uzticību un vairāk nekādas kļūdas neatkārtošu.

Krūmiņš:⁸¹ Savā dzīvē es divdesmit gadus strādāju komjaunatnes darbā, tai skaitā arī kara gados. Protams, pašlaik man ir ļoti nepatīkami. Pat komjaunatnes darba 12 gadu laikā es nesaņēmu nekādus pārmērumus sakarā ar politiskās līnijas realizēšanu. Šeit atrodas daudzi biedri, kuri strādāja komjaunatnes darbā tajā laikā un ar kuriem esmu labi pazīstams, ar kuriem es biju dažādos apstākļos, ārzemēs utt.

Attiecībā uz dažādu ļoti nepatīkamu parādību cēloņiem, par kuriem [te] tika ziņots. 1953. gadā – es negribu pārspīlēt 1953. gada nozīmi –, bet tālākie notikumi radija sarežģītu situāciju. 1953. gadā es strādāju CK. Šajā laikā biedrs Kalnbērziņš aizbrauca uz Maskavu, viņš nebija faktiski visas šīs dienas. Es šajā laikā strādāju, nepieļāvu nevienu nopietnu kļūdu šajās smagajās dienās. Nācās šajā laikā reaģēt ne tikai uz jaunatnes, bet arī dažu vecu partijas biedru ļoti nepareizām darbībām, kuri [piemēram] izmeta rakstāmmašīnas ar krievu šriftu, izsvieda portretus.⁸²

1954. gadā es patiešām biju plēnumā, par kuru runāja biedrs Kalnbērziņš. Vēl nebija nekādu, ne Ungārijas, ne Polijas,⁸³ notikumu, bet es patiešām, atgriežoties no šā plēnuma, zināmā mērā sabiezinaju krāsas, kad informēju [par to], runāju par vietējo kadru izvirzīšanas nenovērtēšanu. Turklāt man jāsaka, ka ārpus CK sienām nekādās lielās un plašās sapulcēs vai cilvēku grupās es nekad šo jautājumu nepieminēju. Kāpēc es toreiz runāju? Tāpēc, ka pēc manas toreizējās izpratnes šķita nepareizi, ka lielās apspriedēs, sapulcēs, kurās 90% dalībnieku runāja latviešu valodā, mēs, kā likums, strādājām krievu valodā. Tā tas bija lielās republikāniskās sēdēs. Es neesmu pret krievu valodu, gribu tikai teikt, ka tajā plēnumā, ko izraisīja Berklaivs rīcība, es ilgi domāju, iekams uzstāties šajā plēnumā.⁸⁴ Es runāju par krievu valodas lielo nozīmi, un, ja mēs no tās atteiksimies, mēs pazaudēsim visu to, ko esam ieguvuši šajos gados.

Hruščovs: Saprotiet mani pareizi. Es daudzus gadus strādāju Ukrainā. Mani Ukrainā mīl, bet es – krievu cilvēks, ukraiņu valodu saprotu, bet runāt ukraiņu valodā nevaru. Bet es vienmēr pieprasīju no tiem, kuri zina ukraiņu valodu, lai viņi uzstātos ukraiņu valodā, un nosodīju viņus, ja viņi to nedarīja. Es to uzskatu par pareizu, jo krievi saprot ukraiņu valodu. Pie jums ir citādi. Starpība starp krievu un latviešu valodām ir liela. Tāpēc es uzskatu, ka arī priekš jums latviešu valoda ir valsts valoda. Kad mītiņā fabrikā biedrs Kalnbērziņš uzstājās krievu valodā, es iekšēji viņu nosodīju, jo vajadzēja uzstāties latviešu valodā.⁸⁵

[Krūmiņš – dokumentā izlaidums].

(..) Vajadzētu uzstāties latviešu valodā. Arī mītiņā b. Lācis jautāja man, kādā valodā labāk uzstāties, [viņš] saka – man ir viena, i otra runa ir sagatavota. Es viņam atbildēju: "Protams, labāk uzstāties latviešu valodā."

Nu, bet, ja kritizēt organizatorisko pusi, tad jāsaka – nepareizi, ja referents uzstājas latviešu valodā, bet man blakus nosēdina krievu. Ja nosēdinātu latvieti, kas zina arī krievu valodu, viņš varētu man pārtulkot. Bet te iznāca, ka es Lācim aplaudēju avansā, kaut arī es vēl šodien nezinu, par ko viņš runāja, aplaudēju palaujoties – reiz Lācis runā, tāpat neko sliktu pret partiju neteiks. Tā ir organizatoriskā puse, bet tai ir liela nozīme. Acīmredzot zāli vajadzēja nokomplektēt ar austiņām, lai uzstāšanās laikā varētu organizēt vienlaicīgu [sinhrono] tulkojumu. Protams, šī lietas puse ir izlabojama, bet pie

⁸⁰ Vidvuds Kvislings (1887–1945), Norvēģijas valdības premjerministrs nacistu okupācijas laikā. Pēc Norvēģijas atbrīvošanas nošauts. Kvislinga vārds ir sinonims nodevībai. – Red.

⁸¹ Vilis Krūmiņš (1919–2000) – Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības sekretārs, Latvijas Komunistiskās Partijas Centrālās komitejas otrais sekretārs (1953–1956; 1958–1960), Latvijas Dabas muzeja direktors (1962–1999).

⁸² Acīmredzot destalinizācijas periodā. – Red.

⁸³ Ungārijas revolūcija un Polijas nemieri 1956.gadā. – Red.

⁸⁴ Latvijas KP CK 1959. gada 20.–21. jūnija un 7.–8. jūnija plēnums. (Eduards Berklaivs. Zināt un neaizmirst. – R., 1998. – 199. – 248.lpp.) – Red.

⁸⁵ PSRS un VDK draudzības mītiņi 1959. gada 10. jūnijā VEF. – Red.

jums nacionālistiskie elementi izmantoja šo momentu: nezini, sak, šāds un tāds, mūsu valodu, tā tev vajag, sēdi kā ēzēlis.

Vai tā ir komunistiska pieeja? Lieta nav tā, kurš zina vai nezina latviešu valodu. Jūs visi zināt, ka krievu valoda tagad ieguvusi starptautisku nozīmi. Es negribu aizvainot latviešus, bet pat amerikāņi, kuri mācās valodas, pirmajā vietā liek krievu valodu. Un tas nav nejauši, jo tās nozīme pieaugs vēl vairāk, tā iegūs ne tikai nacionālo nozīmi, bet arī starptautisko, komunistisko. Tas ir jāsaprot. Ja tu esi pret krievu valodu, tu esi pret krievi. Krievi veica Oktobra revolūciju, sekmīgi veica kopā ar visu tautu slaveno pēcrevolūcijas laiku un sasniedza tādas virsotnes, kādas būs grūti sasniegt citiem. Bet te apspļauda krievu kultūru, krievu valodu. Lai ir atļauts jautāt: ar ko tu ej? Par ko tu un kas tu [esi]? Zi-līte jūru neaizdedzinās, bet krievi paši sevi var aizstāvēt. Pamēģiniet noslēgties savā Latvijā, jūsu inteliģence to tūlīt sajūtīs. Kādas ir latviešu rakstnieku tirāžas? Ja jūsu darbus izdotu tikai Latvijas robežās un neiespiestu krievu valodā, bet tikai latviešu valodā, kas mums būtu?

Mikojans: Cik tautas [cilvēku] lasītu Lāci?

Hruščovs: Kad es uzstājos plēnumā,⁸⁶ es nepabeidzu vienu domu. Kad Staļins uzstājās dzelzceļa darbnīcās,⁸⁷ viņš runāja krievu valodā. Gruzīni sāka protestēt un pieprasīja, lai viņš runātu gruzīnu valodā. Jūs jau zināt, kāds ass prāts bija Staļinam, un viņš teica tiem: "Jūs ko, pret krievu valodu? Ja jūs būsi pret krievu valodu, kur jūs varēsiet iet (domājot inteliģenci) ārpus Gruzijas." Bet šeit pie jums ir inteliģences pārprodukcija, jūs esat ierobežoti.

Tā ir jūsu laime, ka jūs zināt krievu valodu un varat strādāt gan Ukrainā, gan Uzbekijā, gan Tatārijā. Tikai viena pati Padomju Savienības teritorija spēs uztvert milzīgu inteliģences daudzumu. Kāpēc inteliģence – krievi, ukraiņi, baltkrievi, latvieši – brauc uz Ameriku, nezinot angļu valodu? Viņi tomēr var tur lietot savas spējas.

Lūk, jūs redzat komjaunisti, labu cilvēku. Tagad viņš nožēlo. Viņš nav slikts cilvēks un nav ienaidnieks. Es piekritu biedram Kalnbērziņam, piekritu biedram Lācim un viņa vietniekam. Viņš pret mani atņirdza zobus un saka: es biju pagriņē, nāvei acīs skatījos. Jūs esat vainīgi, ka jāvāt jaunatnei pakļīst [uz neceļiem]. Es neuzskatu viņu par ienaidnieku. Mums vajag dziedināt, nevis iznīcināt. Varbūt ar nātrēm, varbūt ar kaut ko citu, latvieši paši atradis mājas līdzekļus ārstēšanai, kādi mājas līdzekļi iedarbojas dziedinoši. Es esmu pret organizatoriskiem secinājumiem. Mēs viņus varam atgriezt un nostiprināt partijas pozīcijās. Nu, bet, ja cīnīties, tad mēs neapstāsimies arī kompartijas izformēšanas priekšā. Mēs atradisim cilvēkus. Principu jautājumos mēs esam nepielūdzami un nekādus darījumus mēs ne ar vienu neslēgsim. Nevienš nedomā, ka to vajadzētu darīt, tas būtu mulķīgi pārspīlēt mūsu ienaidnieku spēkus. Es domāju, ka paši latvieši tiks galā ar šo stāvokli un izlabos to.

Krūmiņš: Es uzskatu, ka jautājums par valodu un kadriem pacelts no trim pozīcijām. No vienas puses, cilvēki negribēja aizskart cilvēces jūtas, bet citi to pacēla no tīri ekonomiskām pozīcijām.

Hruščovs: Pareizi.

Krūmiņš: Lai iegūtu lētu autoritāti, un trešie, atklāti naidīgie elementi. Kas attiecas uz mani, tad man jāapliecina, ka es ne savā darbā ar kadriem, ne kādās uzstāšanās gadījumā nekad neapvainoju cilvēku cieņu, tautību. Kas attiecas uz Berklavu, man pārmeta sakarus ar viņu. Man jāsaka, ka Berklavs pacēlās no karjerista pozīcijām. Tai laikā, kad pie mums risinājās cīņa pret banditismu, mēs ar viņu bijām dažādās situācijās. Bet pēc tam, kad laiki pie mums mainījās, viņš sāka strādāt partijas pilsētas komitejā un viņam likās, ka viņš ir tajā darbā, kādā viņam jābūt. Viņš pacēla šo jautājumu partijas kongresā, saņēma skaļus aplausus un republikā runāja, ka viņš ir vienīgais cilvēks utt. Viņam tas iepatīkās, un [viņa] tālākā darbība bija ar zināmu aprēķinu, lai to apstiprinātu, ka viņš ņem vērā jebkādas cilvēka vajadzības [vairāk] nekā jebkurš cits republikā.

Man jāsaka, ka to veicināja vairāki iemesli. Es toreiz vēl nebiju otrais sekretārs, bet republikā plaši runāja, ka Berklavs tūlīt, tūlīt būs partijas CK sekretārs. Par to man jautāja rajonos.

Es domāju, ka šo runu cēlonis ir biedrs Kalnbērziņš. Domāju, ka ir nevietā tik bieži atkārtot: es ilgi nestrādāšu, esmu vecs, jānāk jaunajiem. Es to dzirdēju daudzreiz. Faktiski jau sākās zināma amatu dalīšana, priekšlaicīga amatu dalīšana. Tajā laikā izrādījās, ka Berklavs ir vispiemērotākā figūra. Bija runas arī par to, ka Lācis aiziet no darba.

Par manu darbību. Attiecībā uz Berklavu es, tiesa, ne visai enerģiskā formā, pacēlu jautājumu birojā. Man jāsaka, ka es biedru Kalnbērziņu ļoti cienu, viņš faktiski mani ievadīja darbā, bet divreiz, kad šis jautājums tika apspriests birojā, viņš klusēja.

⁸⁶ PSKP CK 1958. gada 15.–19. decembra plēnums ("Pravda", 1958. gada 16. decembrī). – Red.

⁸⁷ J. Staļina uzstāšanās Tbilisī Aizkaukāza dzelzceļa darbnīcā 1900. gada 1.–15. augusta streika laikā. – Red.

Es no savas puses varu apliecināt, ka, lai arī kur es strādātu, es godīgi pūlēšos [partijas labā], ņemot vērā principiālās kļūdas un savu raksturu. Es apsolu, ka noteikti labošu.

Ozoliņš.⁸⁸ Man, biedri, jāsaka, ka nacionālais jautājums Latvijā nepastāv, nekāda nacionālā jautājuma tautā pie mums nav.

Hruščovs: Apgalvojums nepareizs, ir.

Ozoliņš: Tāds ir atsevišķās grupās, virsotnē. Pie mums vecā inteliģence – mēs ļoti daudz runājam par veco inteliģenci – mācījās šeit un pazīst visus Maskavas un Ļeņingradas zinātniekus.

Hruščovs: Ukraiņi laikam pazīst, bija tāds rakstnieks Hvalivjijs. Tas bija nacionālists, bet laikam visi ukraiņi zina, ka pēc tautības viņš bija krievs, bet bija ukraiņu nacionālists. Viņu vēlāk nošāva. Viņš kādreiz sarakstīja grāmatiņu, kurā aprakstīja Maskavu. Viņš rakstīja, burtiski, "noplukusi Maskava" un ka, lūk, Ukrainai jāorientējas nevis uz Maskavu, bet uz Rietumiem. Tā kā nacionālais jautājums ir. Tas ir visasākais un dzīvotspējīgākais jautājums.

Ozoliņš: Plašās masās tas nav tādā veidā, kā tas parādījās vadībā. Dažādu tautību cilvēki strādā kopā, un nevar apgalvot, ka rūpniecās pastāvētu nacionālais jautājums. Tāda nav. Bet, lūk, "augšās", sevišķi no tās inteliģences, kura izauga Ulmaņa laikā, ir tādas izpausmes. Mēs patiešām izrādījāmies politiski aklī un varbūt kaut kādā mērā arī saslīmām ar nacionālismu, inficējāmies no šīs inteliģences daļas. To mēs neredzējām, izrādījāmies politiski aklī. Es domāju, ka tas tā, jo mēs izskatījām šo jautājumu birojā un izrādījāmies aklī, līdz kamēr pienāca ziņojums. Mēs nesapratām šīs parādības dziļumu.

Es domāju, tā kā mēs jau izskatījām šo jautājumu un vēl izskatīsim to plēnumā,⁸⁹ mūsu partijas organizācija pratis tikt galā ar savām kļūdām un nokārtos stāvokli.

Es nedomāju, ka visa partijas organizācija inficēta ar nacionālismu, tā nav; nacionālisms manāms tikai vienā iedzīvotāju daļā, bet vislielākais mūsu vadības trūkums – tā nepamanīja, ka tāda parādība ir, un ar savu klusēšanu to atbalstīja. Te izpaudās mūsu galvenais politiskais aklums, bet šo aklumu mēs varam likvidēt un kļūt redzīgi. Es apliecinu, ka mēs to izdarīsim, stāvokli uzlabosim, bet par savām kļūdām [mums] jāsaņem pēc nopelniem.

Birojā tika izteikts uzskats, ka nepieciešams reorganizēt biroja sastāvu. Par to jāpadomā un jāsaņem jūsu padoms. Bija arī tādi izteikumi, ka biroja sastāvā vajadzētu nevis piecus, bet tikai trīs sekretārus. Es domāju, tas būtu pareizi – vadība būtu koncentrētāka. Otrkārt, pats birojs ir izaudzis ļoti plašs un faktiski pārvērties par runātavu. Varbūt šajā ziņā vajadzētu veikt pasākumus, lai mūsu birojs būtu efektīvāks. Varbūt to nevajag realizēt tūlīt, bet ar laiku šādus pasākumus vajag veikt.⁹⁰

Visas pārējās kļūdas, ko mēs pieļāvām – par kadriem, ideoloģiskajā darbā, rūpniecībā, lauksaimniecībā –, ir labojamas pie viena noteikuma, ja mēs iedziļināsimies visos jautājumos, kā nākas. Par mani un citiem biedriem jāsaka, ka līdz šim laikam mēs ne vienmēr iedziļinājāmies šajos jautājumos. Kaut vai jautājumā par kadriem: kad apstiprina kadrus, mēs saņemam informāciju, bet, kad ņņem – neesaņemam; pareizi ņņem vai ne – nezinām. Tā nedrīkst. Tāda prakse bija, bet to vajag izlabot.

Par ideoloģiskajiem jautājumiem. Šis iecirknis pie mums faktiski atstāts bez uzmanības, netika vadīts, kā pienākas. Mēs pieņemām likumu, un neviens nebrauca uz CK apspriest šo likumu. Tas nav pareizi. Atbraucām tikai tad, kad likums bija pieņemts, bet bija jau par vēlu.⁹¹

Tāpat rūpniecības jautājums – te mēs nezinām visu labi. Piemēram, mēs ceļam kuģu remonta rūpniecību, mums jau ir divas rūpnīcas, bet mēs vēl trešo iesākām, ieguldījām lielu naudu, bet tagad celtniecību apturējām. Tā nedrīkst.

Par lauksaimniecību. Mēs visi zinām un saprotam, ka kukurūza mums ir vajadzīga, bet vai mēs nopietni izturējamies pret kukurūzu? Tā pie mums iznāk dārga. Ja attieksme būtu nopietna, sāktu saimniekot, kā nākas, tā nebūtu dārga un mums derētu. Bet mēs zinājām tikai vienu – vairāk un vairāk.

Tā nav vadība. To vajag atklāti atzīt, ka mēs līdz šim tikai pavirši vadījām darbu un neiedziļinājāmies visos jautājumos.

Vai mēs pratisim izlabot stāvokli? Jā, pratisim. Ja nepratisim mēs, jāsameklē cilvēki, kuri izlabos stāvokli.

⁸⁸ Kārlis Ozoliņš (1905–1987) – Latvijas Komunistiskās partijas nelegālists. Laikraksta "Cīņa" redaktors 1941, 1944–1951. g. Latvijas PSR Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks (1951–1952), Latvijas PSR Augstākās Padomes priekšsēdētājs (1952–1959).

⁸⁹ LKP CK 1959. gada augusta plēnums apsprieda PSKP CK 1959. gada jūnija plēnuma rezultātus, bet 1959. gada novembra plēnums apsprieda jautājumu par jaunatnes audzināšanas darba uzlabošanu. – Red.

⁹⁰ LKP CK 1959. gada novembra plēnums un LKP XVII kongress 1960. gada februārī apstiprināja piecus sekretārus. – Red.

⁹¹ Latvijas PSR AP lēmums "Par sakaru nostiprināšanu starp skolu un dzīvi" pieņemts 1959. gada 17. martā (sk. 20. un 21. piezīmi). – Red.

Hruščovs: Kas vēl vēlas izteikties?

Mikoļans: Piekritam iepriekš teiktajam.

Hruščovs: Es izteicu savu viedokli. Man sākumā bija vēlēšanās veikt organizatorisku iejaukšanos. Es uzskatu, ka to darīt nevajag. Pirmkārt, biedrs Kalnbērziņš ir visvainīgākais. Mēs viņu zinām vislabāk, viņš ir absolūti nevainojams komunisti, bet varbūt izpaudās gadu skaits, vecuma nozīme. Viņš nav vadības organizējošais serdenis. Šajā jautājumā viņš jūt savu vājumu un par to runā.

Pareizi biedrs Krūmiņš atzīmēja, ka pat CK sekretārs atzīst, ka ir vecs, aiziet [no darba], un tāpēc nepieciešams sākt atlasīt citu, kas varētu būt sekretārs. Tā ir neatliekama lieta. Es pēc sava rakstura jūtu, ka biedrs Kalnbērziņš nav organizējošais darbinieks, viņam ir "tētiņa" stāvoklis, viņš ir labs cilvēks.

Vadītājam ir jābūt vadītājam, bet biedram Kalnbērziņam ir trūkumi. Es kādreiz izteicu savu personīgo viedokli biedram Kalnbērziņam un uzskatīju, ka varbūt ne pašlaik, bet biedru Kalnbērziņu vajag atbrīvot no sekretāra pienākumiem. Viņam sekretāra darbs neveiksies, jo dzīve tagad prasa citu pieeju. Protams, gadi neļaus biedram Kalnbērziņam izvērsties un parādīt sevi.

Bet mēs uzskatām, ka biedrs Kalnbērziņš ir mūsu atbalsta cienīgs un viņam jā saglabā savs stāvoklis Kompartijas un valsts vadībā. Kādā lomā, par to vajadzēs padomāt, varbūt ne tagad, tagad to darīt nevajag.

Ignatovs: Pareizi.

Hruščovs: Organizatoriskos secinājumus varbūt nevajag izdarīt, saglabāt visu vadību. Lai tie cilvēki, kuri pieļāva kļūdas, piedalās to izlabošanā. Pirmkārt, tie ir jauni ļaudis. Ja mēs viņus tūlīt padzīsim, mēs traumēsim viņus.

Mikoļans: Bet, ja nākotnē nelabosies, tad atbrīvot.

Hruščovs: Jā. Šie bija labākie no kadriem, kuri izvirzīti no latviešiem. Es uzskatu, ka tā būs labāk.

Balsis: Pareizi.

Hruščovs: To varētu izmantot aizrobežu ienaidnieki, tāpēc to darīt nevajag. Vajag labot un iesaistīt cittautiešus vadībā.⁹² Tad mums vajadzētu nacionāli nodalīties, bet tā nav komunistiskā pieeja. Tas sagrautu Savienību un nāktos noslēgties nacionālo republiku robežās. Jābūt komunistiem, un es uzskatu, ka nepieciešams nostiprināt savienību, šo mūsu lielo iekarojumu un mūsu valsts spēku. Tātad cilvēku pārvietošanās (Padomju) Savienības robežās būs. Tāpēc nevajag diskreditēt citas tautības. Redzējumam jābūt ne no nacionālā, bet no komunistiskā redzes punkta.

Pieejai jābūt idejiskai un komunistiskai. Ja tie ir labi kadri, viņus vajag izmantot neatkarīgi no tautības. Mācieties no krieviem un ukraiņiem. Ukraiņi par pirmo sekretāru dabūja biedru Kiričenko. Pašlaik viņiem ievēlēts Podgornijs. Visu laiku tur bija vai nu polis, vai krievis, kad es tur strādāju, vai ebrejs, kad tur bija Kaganovičs. Kosiors – polis, es – krievis, bet ukraiņi ar lielu cieņu izturējās kā pret Kaganoviču, tā pret Kosioru, es negribu spēlēt kautrību, bet es jutu lielisku attieksmi pret mani, un es nekad nejutu ukraiņu vidū, ka es, lūk, krievis. Un arī tagad atbraucu uz Ukrainu un jūtu, ka esmu atbraucis savā vidē. Ārzemēs, tikšanās reizēs, man jautā, bet kas jūs esat – krievis vai ukraiņis? Es saku: gan krievis, gan ukraiņis. Bet tagad arī uzbeki, kļuva arī albāņi.⁹³ Pirmām kārtām mēs esam komunisti un tāpēc mums jābūt savējiem visās tautās, ja tās pieņem komunismu, ja neuzskata, ka tām ar visiem jācinās, un uzskata, ka pirmām kārtām jācinās savas tautas iekšienē pret komunisma ienaidniekiem. Tā komunistu stāvokli nosaka viņa loma.

Ja mēs pieiesim no šādām pozīcijām, mēs iekarosim uzticību. Kad es strādāju Donbasā,⁹⁴ mani izsauca uz Ukrainas CK un jautāja, kurp nosūtīt. Kaganovičs paņēma mani uz Kijevu. Bija iemesls. Radās situācija: tur bija apgabala komitejas sekretārs, ar kuru viņam nekas neizdevās. Es toreiz teicu, lai nosūta mani kaut kur, piemēram, uz Lugansku. Kaganovičs lika priekšā: vai negribat uz Kijevu vai Odesu. Odesā bija neproletāriska organizācija, bet Donbasā, Dņepropetrovskā, Harkovā bija spēcīgs šķiriskais sastāvs. Es saku, iešu uz Kijevu. Es Kijevā nostrādāju divus gadus, pēc tam aizgāju mācīties. Labāku attieksmi pret mani nevaru vēlēt. Lieliska attieksme bija, jo ukraiņi mani cienīja. Tur bija daudz ebreju. Man bija lieliskas attiecības ar viņiem un arī tagad man ir daudz pazīstamu ebreju.

Tāpēc es uzskatu, lai latvieši paši izlemj. Vēlāk mēs vēl ar jums satiksīsimies. Ja man atklāti jāsaka, es teiktu, ka ne tūlīt, bet kaut kad labi būtu norīkot biedru Kalnbērziņu varbūt par Augstākās

⁹² LKP XVII kongresā 1960. gada februārī par LKP CK otro sekretāru ievēlēja PSKP CK aparāta darbinieku M. Gribovu (1960–1963). – Red.

⁹³ N. Hruščovs 1952. gada 25.05.–4.06. viesojās Albānijā un 1959. gada 30. maijā viņam piešķīra Tirānas pilsētas goda pilsoņa nosaukumu. – Red.

⁹⁴ N. Hruščovs bija Donbasā, Harkovā, Kijevā 1921.–1929. gadā. – Red.

Padomes priekšsēdētāju.⁹⁵ Tagad šo posteni ieņem Ozoliņš, bet vienmēr kadri jāpārvieto tā, lai tas būtu racionālāk un politiski izdevīgāk. Bet par sekretāru jāpadomā. Starp latviešiem ir kadri. Bet ne tagad. Tā ir perspektīva, bet šo perspektīvu nevajag novilcināt, jo process notiks un tas neveicinās vadības saliedētību, atkal cilās jautājumu: bet kurš?

Man minēja propagandas sekretāru latvieti Peļši. Es personīgi viņu nepazīstu, no vadības es pazīstu tikai trīs latviešus. Ja viņš patiešām ir labs, varbūt varam orientēties uz viņu. Man teica, ka viņš ir neaptraipīts cilvēks, vienmēr ieņēmis principiālu pozīciju. Bet par to jums jāpadomā pašiem.

Es droši apgalvoju, ka biedrs Kalnbērziņš mani pareizi sapratis un neapvainosies uz mani par patiesību, bet es no apvainošanās nebaidos. Es pret biedru Kalnbērziņu vienmēr izturējos un arī tagad izturos nevainojami. Viņam ir nevis ideoloģiskas kļūdas, bet vecuma, bet tās var pārāugt un kļūt principiāli politiskas. Ja runā atklāti, tad pašlaik Latvijā īsta pirmā sekretāra nav. Biedrs Kalnbērziņš nav sekretārs, viņš neorganizē cilvēkus, turklāt viņš nepretendē uz šo lomu, dabīgi, ka veci vienmēr meklē, kur aiziet, kur ir klusāk, kur ir vieglāk. Bet te mēs paši viņu atbalstījām, ievēlējām, turklāt cienīgi ievēlējām par CK Prezidija locekļa kandidātu. Jūs neapvainojāties uz mani, biedri Kalnbērziņ?

Kalnbērziņš: Nē.

Hruščovs: Protams, iznāk tā – apvainojies vai neapvainojies, bet reiz CK sekretārs tā saka...

Mikojans: Pareizi runā.

Hruščovs: Kad es biju Rīgā, man bija noskaņojums dragāt, bet pēc tam atlidoju šurp, padomāju – laiks nogludināja asos iespaidus – parunāju ar biedriem un pēc tam piezvanīju biedram Kalnbērziņam un izteicu viņam savu viedokli. Es arī tagad stāvu tajās pašās pozīcijās – nav vērts kropļot cilvēkus, bet galvenais, apkaunosim paši sevi, ka Latvijā pielāvējam tādu stāvokli. Esmu pārliecināts, ka partijā un tautā absolūtais latviešu vairākums stāv partijas un komunistiskās pozīcijās, viņi cīnīsies par Padomju Savienību un mums nevajag mākslīgi pasniegt ienaidniekiem dāvanu, lai viņi varētu runāt par kaut kādu krīzi nacionālajā politikā. Tas būtu nepareizi, ar šo mēs tikai radītu sev pašiem mākslīgu krīzi. Mēs visu sagremosim, pārdzivosim, un sevišķas pūles tam nebūs vajadzīgas. Bet tagad mēs mazdrusciņ, it kā pirti, izsautējām, ar suku un notīrījām nevajadzīgo saskapstējumu, atvērām poras, lai organizisms normāli elpotu. Pareizi?

Balsis: Pareizi.

38. dok. Latvijas PSR MP Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja Longina Avdjukeviča (1916) 1964. gada 27. jūlija izziņa Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāram Augustam Vosam par Brāļu kapiem Rīgā.

Avots: Latvijas Valsts arhīvs, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas 101. f., 27. apr., 88. l., 55.–56. lp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts krievu valodā. Uz dokumenta ovāls spiedogs ar uzrakstu krievu valodā: "Jāatdod LKP CK Sevišķā sektora slepenajā daļā. Nr. 704, 20.08.64. g." Rezolūcijas krievu valodā: "Iepazīnos 1964. g. 24.VIII." Paraksts nesalasāms. "Materiāls izmantots PSKP Centrālajai Komitejai nosūtītai izziņai." Paraksts nesalasāms. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sekretāram b. A. E. Vosam Rīgā

Izziņa

Par Rīgas Brāļu kapiem

Tagadējo Brāļu kapu teritorija bija prieku sils, kas atradās netālu no kara hospitāļa ārpus veco dažādu reliģisko konfesiju kapu robežām.

1914.–1915. gadā šajā silā hospitāļa administrācija sāka apglabāt cara armijas kareivjus, kuri nomira no Pirmajā pasaules kara frontēs gūtajiem ievainojumiem.

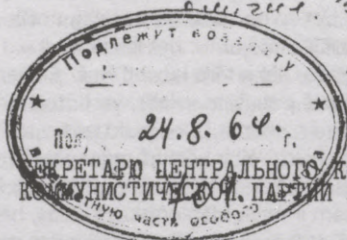
1915. gadā, kad risinājās kaujas Rīgas pievārtē, hospitālī sāka ievest kareivjus vairākumā no latviešu strēlnieku pulkiem. Tā kā šajā kapsētā tika apglabāti latviešu kareivji, to sistemātiski sāka apmeklēt kritušo radnieki, un tā kļuva par piemiņas vietu, ko bieži apmeklēja rīdzinieki.

Nodibinoties Latvijā buržuāziskajam režīmam, nacionālisma ideologi latviešu strēlnieku apglabāšanu Brāļu kapos izmantoja kā līdzekli nacionālistisko noskaņojumu uzkurināšanai, kapsētu afišēja kā sevišķi nacionālu latviešu piemiņas vietu.

⁹⁵ J. Kalnbērziņu 1959. gada 27. novembrī apstiprināja par LPSR AP priekšsēdētāju, bet K. Ozoliņu – par viņa vietnieku. – Red.

Копия

— 34

СЕКРЕТНО

Экз. № 3

тов. ВОСС А.Э.

г. Рига

СПРАВКАКОПИЈА

о Братском кладбище в Риге

Территория нынешнего Братского кладбища представляла из себя сосновый бор, который находился недалеко от военного госпиталя за чертой старых кладбищ различных религиозных конфессий.

В 1914–1915 годах в этом бору администрация госпиталя начала хоронить солдат царской армии, которые умирали от ран, полученных на фронтах первой мировой войны.

В 1915 году, когда шли бои на подступах к Риге, в госпиталь стали поступать солдаты в большинстве своём из рядов латышских стрелковых полков. Ввиду захоронения на этом кладбище солдат латышей, его систематически стали посещать родственники павших, и оно превратилось в памятное место, часто посещаемое рижанами.

С установлением в Латвии буржуазного режима идеологи национализма захоронение на Братском кладбище латышских стрелков использовали как средство раздувания националистических настроений, афашизации кладбища как места сугубо национального, латышского скорбного места.

На Братском кладбище буржуазное правительство начало хоронить военнослужащих, участников боёв за установление буржуазного режима в Латвии, причём националисты подчёркивали, что солдаты буржуазной Латвии являются преемниками латышских стрелков.

Захоронение после провозглашения буржуазной Латвии на этом кладбище так называемых националистами "героев освободительной борьбы" носило ярко выраженный националистический характер.

38. dok. Latvijas PSR MP Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja Longina Avdjukeviča 1964. gada 27. jūlija izziņa Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāram Augustam Vosam par Brāļu kapiem Rīgā [pirmā lapa].

Brāļu kapos buržuāziskā valdība sāka apglabāt militārpersonas, kauju dalībniekus par buržuāziskā režīma nodibināšanu Latvijā, turklāt nacionālisti uzsvēra, ka buržuāziskās Latvijas karavīri ir latviešu strēlnieku pēcteči. Nacionālistu tā dēvēto "atbrīvošanās cīņu varoņu" apglabāšanai šajā kapsētā pēc buržuāziskās Latvijas deklarēšanas bija spilgti izteikts nacionālistisks raksturs.

Vēlāk šajā kapsētā apglabāja mirušos ģenerāļus un virsniekus, kuriem bija nopelni cīņā par buržuāzisko Latviju, galvenokārt augstāko komandējošo sastāvu un Lāčplēša Kara ordeņa kavalierus. Tika dibināta biedrība "Brāļu kapi", kas bija cieši saistīta ar toreizējo kara ministriju un saņēma valsts subsidijas. Ar biedrību "Brāļu kapi" cieši sadarbojās studentu korporācijas.

Divdesmitajos gados tika izsludināts konkurss par labāko kapsētas arhitektonisko noformējumu, kura uzvarētājs izrādījās arhitektūras profesors Kārlis Zāle-Zālītis. 1923. gadā pēc konkursa Zāle-Zālītis⁹⁶ sāka veidot Brāļu kapu arhitektūru. Istenota tikai daļa no viņa projekta.

Kad bija veikts kapsētas arhitektoniskais noformējums, tā tika plaši reklamēta kā svētceļojumu vieta, turklāt arhitektūras skaistums pievilka ne tikai nacionālistiski noskaņotos cilvēkus, bet arī lielu daļu darbaļaužu, tūristus utt.

Brāļu kapi arī tagad ir vieta, uz kuru tiecas nacionālistiskie elementi, pat parastās dienās var redzēt noliktus ziedus uz tādu reakcionāru buržuāziskās Latvijas ģenerāļu kapiem kā Radziņš, Simansons u.c. Katru gadu 18. novembrī⁹⁷ un sevišķi mirušo piemiņas dienās tur ir visai daudz apmeklētāju. Atsevišķi elementi uz tā saucamo "atbrīvošanās cīņu varoņu" kapiem liek aizdedzinātas sveces un dzīvos ziedus, kuru krāsu salikums atgādina buržuāziskās Latvijas karogu. Te 1959. gadā un vēlāk tika veikti divi pārdroši nacionālistiska rakstura incidenti: tika izkārts buržuāziskās Latvijas karogs un ar mesto skābes pudeli tika sadedzināts panno, ar kuru Padomju Latvijas gada dienā bija aizklāta tā saucamās "sērojošās mātes Latvijas" figūra. 1963. gadā Valsts Aviācijas inženieru institūta students Javoišs, kurš radiomastā izkāra buržuāziskās Latvijas karogu, aizejot uz šo noziegumu, atstāja mājās zīdīti, kurā lūdzta viņa bojāejas gadījumā apglabāt viņu Brāļu kapos.

1941. gadā vācu fašistiskie iebrucēji kopā ar latviešu nacionālistiem pie "sērojošās mātes Latvijas" kājām apglabāja viņu atrastās buržuāziskās Latvijas ģenerāļa Goppera mirstīgās atliekas.⁹⁸ (Kādreiz Goppers bija viens no Savinkova sacelšanās vadītājiem, Latvijas skautu organizācijas vadītājs. Padomju orgāni notiesāja viņu un piesprieda augstāko soda mēru. Tagad uzraksts uz viņa kapa iznīcināts.)

Brāļu kapos buržuāziskās Latvijas laikā daudzu ģenerāļu un virsnieku skaitā tika apglabāti:

1. Zālītis Jānis – pirmais kara ministrs Ulmaņa pagaidu valdībā. Valdošās nacionālistiskās valdības aprindas atzīmēja viņu kā vienu no latviešu strēlnieku bataljonu organizatoriem, kā cilvēku, kurš uz saviem pleciem iznesis buržuāziskās Latvijas armijas organizācijas un pilnveidošanas grūtības. Miris 1919. gadā.
2. Radziņš Pēteris – bijušais ģenerālis, no 1919. gada bija buržuāziskās Latvijas armijas štāba priekšnieks, daudzu operatīvo plānu autors cīņā pret Padomju armijas daļām Latgalē un citos Latvijas rajonos, no 1924. gada komandēja armiju, pēc tam bija virsnieku kursu priekšnieks. Apbalvots ar diviem Lāčplēša ordeņiem, Triju Zvaigžņu ordeni un citiem.
3. Simansons Dāvids – bijušais ģenerālis, 1919. gadā bija buržuāziskās Latvijas armijas virspavēlnieks, kādu laiku bija aizsardzības ministrs, pēc tam Augstākās kara tiesas loceklis, Aizsardzības ministrijas izmeklēšanas komitejas priekšnieks. Par kauju vadišanu pret Padomju armiju apbalvots ar Lāčplēša ordeni.
4. Deglavs Viktors – bijušais pulkvedis, Latvijas militārais pārstāvis Lietuvā, žurnāla "Aizsargs" redaktors, par aktīvu piedalīšanos kaujās par buržuāzisko Latviju pie Lodes un Zemgalē apbalvots ar Lāčplēša un Triju Zvaigžņu ordeņiem.
5. Zemītāns Jorgis – bijušais pulkvedis, piedalījies buržuāziskās Latvijas armijas formēšanā, bija Latvijas militārais pārstāvis Igaunijā, vēlāk Ziemeļu armijas un Rīgas flotes komandieris,⁹⁹ darbojās dažādās militārās komisijās un kara tiesā. Par militāro spēku organizāciju Vidzemē un to vadību cīņās pret jauno Padomju armiju un par buržuāzisko Latviju apbalvots ar Lāčplēša ordeni.
6. Bolšteins Ludvigs – bijušais ģenerālis, Liepājā saformēto buržuāziskās armijas daļu priekšnieks, Kalpaka bataljona adjutants, Baloža brigādes štāba priekšnieks, 9. Rēzeknes pulka komandieris, aizsargu priekšnieks, vēlākā robežapsardzības karaspēka komandieris. Par aktīvu dalību cīņās par

⁹⁶ Kārlis Zāle (1888–1942). – Red.

⁹⁷ 1918. gada 18. novembris – Latvijas valsts pasludināšanas diena. – Red.

⁹⁸ Ģenerālis Kārlis Goppers (1876–1941), boļševiku spīdzināts un nošauts 1941. gadā. – Red.

⁹⁹ Rīgas frontes komandieris. – Red.

buržuāzisko Latviju pie Tukuma un Smārdes apbalvots ar Lāčplēša ordeni, vēlāk ar virkni citu ordeņu.

7. Audze Alfrēds – bijušais pulkvedis, 1919. gadā iestājās Kalpaka bataljona Studentu rotā, kuras sastāvā piedalījās kaujās pret Padomju armiju Kurzēmē un Latgalē, no 1928. gada bija divīzijas štāba priekšnieks. Apbalvots ar Lāčplēša ordeni.
8. Grundmanis Nikolajs – bijušais kapteinis, Kalpaka bataljona Studentu rotas komandieris, piedalījies kaujās par buržuāzisko Latviju, kurās krita. Apbalvots ar Lāčplēša ordeni.
9. Misiņš Augusts – bijušais ģenerālis, 1918. gadā bija galvenā štāba priekšnieks, pēc tam armijas inspektors, 1920. gadā atvaļināts. Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni un virkni citu.
10. Bruņinieks Paulis – bijušais pulkvedis, komandēja pirmo studentu bataljonu, apbalvots ar Lāčplēša ordeni un virkni citu ordeņu.

Paraksts: Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs (Avdjukevičs)

1964.gada 27.jūlijā

Nr. 1/2063

39. dok. Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāra Borisa Pugo 1987. gada 20. novembra ziņojums PSKP Centrālajai Komitejai par LKP CK darbu nacionālo izpausmju sagraušanai 1987. gada 18. novembrī.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 101. f., 59. apr., 108. l., 100.–104. lp. Oriģinālmašīnraksts uz LKP CK veidlapas ar B.Pugo parakstu. Otrs eksemplārs iznīcināts 1987. gada 20. novembrī. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Kopija

1987. gada ... novembrī
PSKP Centrālajai Komitejai

Informācija

Par Latvijas Komunistiskās partijas CK darbu pretsabiedrisko nacionālo izpausmju izjaukšanā
1987. gada 18. novembrī

Zinot, ka ideoloģiskais pretinieks nolems izmantot 18.novembri (buržuāziskās Latvijas Pagaidu valdības proklamēšanas gadadienu) provokatīvos nolūkos, Latvijas Komunistiskās partijas CK savlaicīgi sāka profilaktisko darbu, lai novērstu iespējamās nacionālās izpausmes. Darba konkrētie virzieni tika izskatīti CK biroja sēdē ar partijas pilsētu un rajonu komiteju pirmo sekretāru piedalīšanos.

Ievērojot š.g. 23. augusta notikumu pieredzi,¹⁰⁰ nolēma aktīvi izmantot propagandai visu esošo līdzekļu un iespēju arsenālu. Galvenais bija novest līdz komunistu, partijas un komjaunatnes aktīva, visu darbaļaužu apziņai, ka 23. augusta notikumiem bija nacionālistisks, pretpadomju, pretkrievu, prorietumniecisks raksturs. Šajā darbā tieši piedalījās biroja locekļi, atbildīgie Latvijas Komunistiskās partijas CK aparāta darbinieki, ministriju un resoru vadītāji, vietējie partijas un padomju darbinieki. Sevišķa vērība tika veltīta darba ar jaunatni pastiprināšanai. Skolās, profesionāli tehniskajās mācību iestādēs, tehnikumos un augstskolās tika noturētas pa vairākām speciālām stundām un lekcijām katrā, kurās tika izskaidroti atsevišķi Padomju varas nodibināšanas un atjaunošanas momenti Latvijā, valsts vienotā tautsaimnieciskā kompleksa formēšanas, draudzības un savstarpējās palīdzības, vienlīdzīgu starpnacionālo attiecību momenti. Tika organizēti teorētiskie semināri–apspriedes mācību iestāžu vadītājiem, pirmām kārtām sabiedrisko disciplīnu pasniedzējiem.

Notika CK pirmā sekretāra, citu republikas vadītāju tikšanās ar rakstnieku, mākslinieku, žurnālistu savienību locekļiem, citu radošās inteliģences grupu, Valsts televīzijas un radio, jaunatnes un studentu pārstāvjiem.

Pastiprināta uzmanība literatūras par Latvijas vēsturi publicēšanai – pirmām kārtām par revolūcionārajiem notikumiem republikas teritorijā 1917. gadā, par leģendārajiem sarkanajiem latviešu strēlniekiem. Pavisam izdoti, turklāt divās valodās, 15 nosaukumi.

¹⁰⁰ Demonstrācija pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 23. augustā – 1939. gada 23. augusta Molotova–Ribentropa pakta parakstīšanas gadadienā. – Red.

Centrālais pasākums bija pēc deputātu grupas priekšlikuma republikas Augstākās Padomes sesijā 13. novembrī pieņemtais Paziņojums sakarā ar ASV kongresa bezprecedenta aicinājumu atzīmēt "neatkarīgās Latvijas dienu" – 18. novembri.

Saistībā ar Paziņojumu partijas organizācijas izvērša lielu darbu, vērstu uz to, lai paši darbaļaudis noteikti protestētu pret ASV provokatīvo iejaukšanos mūsu iekšējās lietās. Jau Paziņojuma pieņemšanas dienā daudzos darba kolektīvos notika plaši mītiņi tā atbalstam. Tam sekojošajās dienās visur republikā notika mītiņi un sapulces. Tajās tika izteikta Padomju Latvijas darba tautas vienotā griba nepieļaut iejaukšanos savā dzīvē, skaļi atskanēja prasība [valsts] varai – veikt stingrus pasākumus, lai nepieļautu nekādus pretpadomju izlēcienus 18. novembrī ne Rīgā, ne kādā citā republikas apdzīvotā vietā.

Paziņojumu vienbalsīgi atbalstīja Republikāniskā sieviešu padome, Kara un darba veterānu padome, jaunatnes organizācijas, kas savāca vairāk nekā 50 tūkst. parakstu pret amerikāņu iejaukšanos Latvijas PSR iekšējās lietās.

Liels propagandistisks efekts bija akcijai, iesniedzot Paziņojumu ASV vēstniecībai Maskavā, kas plaši tika atspoguļota presē.

18. novembra priekšvakarā Latvijas televīzija translēja Latvijas Komunistiskās partijas CK pirmā sekretāra tikšanos ar studējošo jaunatni, kuras laikā tika noteikti nosodīti provokatīvie Rietumu aicinājumi 18. novembrī veikt Padomju Latvijai naidīgas akcijas; tika pārraidīta Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja uzruna ar nepārprotamu brīdinājumu uz ekstrēmām darbībām noskaņotajiem elementiem.

Mūsu mērķis bija, lai visi, bez izņēmuma, iedzīvotāju slāņi skaidri saprastu, ka nekādi pronacionālistiskie manifesti 18. novembrī nenotiks, tie tiks pārtraukti noteikti un visur.

Lielu darbu veica partijas organizācijas Rīgā, lai izveidotu speciālu sešus tūkstošus lielu друžņu – komunistu un komjauniešu – vienību viņu politiskajā un organizatoriski psihiskajā sagatavošanā.

Visai efektīvi pasākumi veikti Latvijas PSR Valsts drošības komitejas spēkiem. Tie palīdzēja dezorganizēt, neitralizēt t.s. grupu "Helsinki-86", noorganizēt šīs grupas vadītāja Grantīņa pozitīvu uzstāšanos televīzijā. [Viņš] norobežojās no saviem domu biedriem un aicināja viņus nepiedalīties paredzētajās pretsabiedriskajās akcijās.

Precīzi darbojās arī leM orgāni. Tie droši nobloķēja noteiktās sapulcēsšanās vietas, kuras norādīja aizrobežu radiopropaganda.

Kopā ar partijas pirmorganizācijām VDK un leM dienesti veica lielu individuālu darbu ar tiem, kuri gatavojās [piedalīties] pretsabiedriskajās izpausmēs.

Visu profilaktisko pasākumu kulminācija bija visas pilsētas protesta mītiņš pret amerikāņu iejaukšanos suverēnas republikas iekšējās lietās. Mītiņš notika 18. novembra vakarā Latviešu sarkano strēlnieku laukumā Rīgas centrā. Tajā piedalījās vairāk nekā 10 tūkst. strādnieku un kalpotāju, kultūras darbinieki, republikas Augstākās un vietējo padomju deputāti.

Šajās dienās bija aktīva masu informācijas līdzekļu loma. Labu palīdzību mums sniedza Centrālā televīzija – tās pārraides programmā "Vremja" ("Laiks"), ko sagatavoja no republikas materiāliem, bija operatīvas un visai derīgas.

Netika atstāti bez uzmanības arī ārzemju žurnālisti. Viņiem tika noorganizēta preses konference ar neformālo apvienību vadītājiem, kuri visi atbalstīja republikas parlamenta deputātu Paziņojumu.

Ar vienotām partijās, padomju, komjaunatnes un tiesību aizsargāšanas iestāžu darbībām naidīgās intrigas tika izjauktas.

Tai pašā laikā mums neizdevās atrisināt visas problēmas. Nakti uz 18. novembri virknē rajonu tika izkārti auduma [gabali], kas imitēja buržuāziskās Latvijas karogu, bija atsevišķi nacionālistiska, anti-krieviska rakstura uzraksti, pastkastītēs atrasti kopskaitā daži desmiti provokatīva satura lapiņu. Dažādās iestādēs atskanēja [telefona] zvani ar draudiem uzspriecināt telpas. Taču partijas komiteju, VDK, leM, padomju orgānu darbinieki neļāva radīt nervozus apstākļus, noteikti pārtrauca baumas, cilvēkiem deva pārliecību, ka nekādi lieli prettiesiski akti nenotiks.

Par sīko huligānismu nācās aizturēt 21 cilvēku. Svarīgi uzsvērt, ka starp viņiem nav neviena studenta vai skolēna. Visi aizturētie – mazkvalificēti strādnieki.

Pamatojoties uz veiktā darba analīzi, tiks veikti papildu pasākumi darbaļaužu, strādājošās un skolā jaunatnes, visu republikas iedzīvotāju internacionālās un patriotiskās audzināšanas pastiprināšanai. Šie jautājumi tiks pamatīgi apspriesti Latvijas Komunistiskās partijas CK plēnumā, partijas pilsētu un rajonu komiteju plēnumos, pašlaik notiekošajās partijas [organizāciju] sapulcēs.

Uzskatām, ka būtu svarīgi informēt amerikāņu [varas] iestādes par Latvijas PSR Augstākās Pado-
mes Paziņojumu.

Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs
/paraksts/ B.Pugo

20.11.87.

Rokrakstā: otrs eksemplārs iznīcināts

20.11.87. /paraksts/

IX. LKP CK cīņa pret ārzemju izbraukumiem

40. dok. Statistiskie dati par Latvijas Komunistiskās partijas CK aizrobežu kuģošanas jūrnieku kadru komisijas darbu 1985. gadā.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 101. f., (LKP CK arhivs), 57. apr., 256. l., 36.–37. lp. Mašīnraksts krievu valo-
dā ar atzīmi "Slepeni" un nesalasāmām divu personu vizām. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni

Statistiskie dati par Latvijas Komunistiskās partijas CK aizrobežu kuģošanas kadru
komisijas darbu 1985.gadā

Cilv.

I. Izskatīti ieteikumi, pavisam	4399
t. sk. 1. pielaidēm aizrobežu kuģošanai	2286
2. pielaižu anulēšanai	67
3. pielaižu pārformēšanai	1827
4. krasta darbinieku periodiskiem braucieniem jūrā	112
5 ieteiktajiem aizrobežu komandējumiem	107
5.a t.sk. viņu sievām	31
II. Pielaiesti aizrobežu kuģošanai, pavisam	1802
t.sk. 1. PSKP biedri	243
2. VĻKJS biedri	1230
3. Speciālo skolu (jūras, upju, zivkopības mācību iestāžu un profesionāli tehnisko mācību iestāžu) absolventi	521
III. Pielaide atteikta, pavisam	494
t.sk. 1. lietpratības [kompetences] dēļ	64
2. režīma apsvērumu dēļ	79
3. morāli politisku apsvērumu dēļ	298
4. alkoholisko dzērienu lietošanas dēļ	49
5. citu iemeslu dēļ	4
IV. Atstādināti no aizrobežu kuģošanas, pavisam	167
t.sk. 1. PSKP biedri	52
2. VĻKJS biedri	9
3. no pārformēto skaita	95
4. par uzvedības ārzemēs noteikumu pārkāpumiem	18
5. par muitas noteikumu pārkāpumiem	29
6. par darba disciplīnas pārkāpumiem	1
7. par sabiedriskās kārtības pārkāpumiem	1
8. par spirtoto dzērienu pārmērīgu lietošanu	39
9. morāli politisku iemeslu dēļ	76
10. citu iemeslu dēļ	3
V. Pielaiesti aizrobežu kuģošanā, pavisam	16211
t.sk. 1. PSKP biedri	4713

2. VĻKJS biedri	5294
3. līdz 5gadiem	9118
4. no 5 līdz 10gadiem	5648
5. vairāk nekā 10gadus	2447
VI. Ārzemju komandējumu izskatīšana atcelta, pavisam	7
t. sk. 1. režīma apsvērumu dēļ	4
2. morāli politisku apsvērumu dēļ	3
VII. Atteikti ārzemju komandējumi, pavisam	6
t.sk. 1. režīma apsvērumu dēļ	2
2. morāli politiska rakstura dēļ	4

41. dok. LKP CK sekretāra, LKP CK Izbraukumu komisijas priekšsēdētāja A.Gorbunova slepenais ziņojums 1988. gada 21. janvārī PSKP CK par šīs komisijas paveikto darbu 1987. gadā.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 101. f., 61. apr., 116. l., 5.–10. lp. Oriģinālmāšinraksts krievu valodā ar atzīmi: "Slepeni". Nr. 64s ar A.Gorbunova parakstu un divām nesalasāmām vizām. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Kopija
Nr. 64s

1988. gada 21. janvārī
Slepeni

PSKP CK nodaļa darbam ar ārzemju kadriem un izbraucieniem uz ārzemēm

Par Latvijas Komunistiskās partijas CK komisijas darbam ar izbraucieniem uz ārzemēm
paveikto 1987. gadā

1987. gadā Latvijas Komunistiskās partijas CK Izbraukumu komisija veica sava darba pārkārtošanu. Tas aktivizējās pēc tam, kad PSKP CK sekretariāts pieņēma lēmumu "Par vienotas kārtības noteikšanu padomju pilsoņu izbraucieniem uz sociālistiskajām zemēm un sadarbības pilnveidošanu ar viņiem pa vietējo sakaru līnijām".

Ministrijām, resoriem, radošām savienībām, uzņēmumiem un iestādēm, kā arī partijas, arodbiedrību, komjaunatnes un citām republikas organizācijām tika piešķirtas tiesības pastāvīgi nosūtīt delegācijas un atsevišķus darbiniekus uz visām sociālistiskajām valstīm uz laiku līdz vienam gadam. Šo ārzemju komandējumu dokumentu noformēšana pēc augstākminēto organizāciju pieteikumiem uzdota Latvijas PSR Ārlietu ministrijai.

Vienkāršota dokumentu noformēšana tūristiem, kuri izbrauc uz sociālistiskajām valstīm. Šie jautājumi vairs nav jāizskata Izbraukumu komisijā, bet [tūristu] izbraukšanas dokumentu noformēšana notiek Latvijas PSR IeM Vīzu un ārzemnieku reģistrācijas nodaļā pēc organizāciju–nosūtītāju pieteikumiem.

Komisija galveno vērību veltīja pārejas īstenošanai uz pilnīgāku dokumentu noformēšanas sistēmu, braucienu organizācijas uzlabošanu, ārzemju komandējumu rezultativitātes nodrošināšanu.

Komisijas sēdēs tika apspriesta Latvijas PSR Ārlietu ministrijas informācija par darbu izbraukšanas dokumentu noformēšanā uzņēmumu pārstāvjiem uz tiešo sakaru pamata un uz vietējo partijas orgānu draudzīgo sakaru plāniem jaunajos apstākļos.

Izskatīts Latvijas LKJS CK Starptautiskā jaunatnes tūrisma biroja "Sputnik" ("Ceļabiedrs") darbs tūristu grupu sagatavošanā un nosūtīšanā uz ārzemēm, kā arī grupu vadītāju atlasē. Grupu komplektēšanā nepietiekami tika ievērotas darba kolektīvu vēlēšanās, šajā jautājumā nepietiekama ir komjaunatnes pilsētu un rajonu komiteju, komjaunatnes pirmorganizāciju atbildība. Bija trūkumi specializēto tūristu grupu un viena profila grupu komplektācijā. Šajā jautājumā komisija izteica virkni rekomendāciju.

Komisijas sēdē izskatīts jautājums par ražošanas apvienības "Rīgas elektromašīnu rūpnīca" (RER) darbu ārējo sakaru izmantošanā ražošanas efektivitātes paaugstināšanai. Atzīmēts, ka apvienībā nav radīta darba sistēma, lai katrs aizrobežu brauciens būtu efektīvs. Iesniegtā informācija par zinātniski

tehniskajiem sasniegumiem radniecīgos uzņēmumos ne vienmēr satur praktiskus priekšlikumus aizrobežu pieredzes izmantošanā, palaikam trūkst efektīva braucienu rezultātā iesniegto priekšlikumu ieviešanas kontrole. Apvienības "RER" saimnieciskajiem vadītājiem, partijas un arodbiedrību komitejām ierosināts novērst trūkumus, veikt pasākumus ārējo sakaru efektivitātes paaugstināšanai.

Kontroles kārtībā komisija noklausījās Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes atskaiti par strādnieku un speciālistu atlasī, sagatavošanu un nosūtīšanu uz ārzemēm bezvalūtas apmaiņas kārtībā. Pagājušajā gadā darbs šajā virzienā manāmi aktivizējies. Lielāka uzmanība tika pievērsta šīs tūristu kategorijas kvalitatīvajam sastāvam, kas ļāva dziļāk, profesionālāk izpētīt apmeklēto uzņēmumu pozitīvo pieredzi ar mērķi ieviest šo pieredzi republikas uzņēmumos. Tā uzņēmumā "Hadj" (UTR) izpētīta un paredzēta ieviešanai ražošanā apvienībā "Svetotehnika" palaišanas-regulēšanas aparāta konstrukcija, kas ļauj ietaupīt līdz 20% dinamo tērauda un vara tinumu vadu.

Pēc republikas veiktajiem propagandas pasākumiem PSRS dienu Grieķijā ietvaros komisijas sēdē noklausījās grupas vadītāja, avīzes "Čiņa" redaktora vietnieka O. Gerta atskaiti. Speciālā tūristu grupa sevi pozitīvi parādīja uzturēšanās laikā Grieķijā. Kontakta padziļināšanā svarīga loma bija grupas tikšanās un pārrunām ar sabiedrību, partiju un valsts darbiniekiem, zinātniekiem, dažādu Grieķijas organizāciju pārstāvjiem, arī Padomju Latvijas mākslinieku izstādei, koncertiem. Kopumā PSRS dienu Grieķijā pasākumi atstāja pozitīvu ietekmi uz draudzīgo sakaru nostiprināšanu starp divām valstīm. Šajā sakarā pēc Grieķijas puses priekšlikuma 1987. gada decembrī tika sarīkotas Grieķijas dienas Rīgā.

Izpētīta Latvijas Komunistiskās partijas Ogres rajona komitejas ārštata komisijas darba prakse. Līdz ar ikdienas izbraukšanas lietu izskatīšanu rajona komitejas komisija izpēta un iesniedz apspriešanai jautājumus, kas saistīti ar kadru norikojumiem aizrobežu braucienos. Tā, piemēram, izpētīts kolhoza "Lāčplēsis" partijas komitejas un arodkomitejas darbs draudzīgo sakaru ar VDR organizēšanā un personu izmantošanā, kuras ir bijušas aizrobežu tūristu un dienesta braucienos, darba kolektīva audzināšanas pasākumos. Atzīmēts, ka partijas rajona komitejai vajadzētu paaugstināt prasīgumu pret partijas un saimnieciskajiem vadītājiem par izsniegto raksturojumu-rekomendāciju objektivitāti braucieniem uz kapitālistiskajām valstīm, kā arī partijas pirmorganizācijām veicināt cienīgu darbinieku nosūtīšanu uz ārzemēm.

1987. gada laikā notika 49 komisijas sēdes, kurās izskatītas apmēram 16 tūkst. izbraukumu lietas, kas ir par 4,5 tūkst. mazāk nekā 1986. gadā, jo dokumentu noformēšana izbraukšanai uz sociālistiskajām valstīm, sākot ar 1987. gada trešā ceturkšņa vidu, notiek bez to izskatīšanas Latvijas Komunistiskās partijas CK.

Pozitīvi tika izlemti 84% izskatīto lietu, 15% saņēma rekomendējoša rakstura lēmumus, ko nosūtīja uz PSKP CK nodaļu darbam ar ārzemju kadriem un izbraucieniem uz ārzemēm. Noraidošo lēmumu bija 1% (1986. gadā – 2%).

65% lēmumu pieņemti par tūristu braucieniem, 1% – par vietējo partijas orgānu līniju, 10% – par izbraukumiem praksē, 4% – personīgās lietās.

1987. gadā daži izbraucēji uz ārzemēm pieļāva dažus nenožīmīgus pārkāpumus, kuri tika izskatīti uz vietas. Fiksēts viens muitas noteikumu pārkāpums. PSRS Valsts "Intūrista" komitejas Rīgas apvienības darbiniece R. A. Kaša centās izvest pāri robežai 46 amerikāņu dolārus. Nauda tika konfiscēta, par šo pārkāpumu R. A. Kaša atlaista no darba.

Pirms termiņa atkomandēts uz PSRS Jēkabpils pārvietojamās mehanizētās kolonnas strādnieks V. D. Barhatovs, ko uz Gvinejas Republiku bija komandējusi PSRS Speciālās celtniecības un montāžas ministrija. V. D. Barhatova nodarījums – materiālo vērtību zādzība un to realizēšana Gvinejas pilsoņiem iedzīvošanās nolūkā – apspriests partijas pirmorganizācijā, ar partijas Jēkabpils rajona komitejas biroja lēmumu viņš izslēgts no PSKP biedru [rindām].

Kopumā tūristi un komandētie aiz robežām izturējās ar cieņu, augstu turēja padomju pilsoņa godu.

Izbraukumu komisijas darba rezultātus 18. janvārī apsprieda tās sēdē, februārī tie tiks izskatīti Latvijas Komunistiskās partijas sekretariātā.

Pielikums: uz 2 lapām.

Latvijas Komunistiskās partijas CK Izbraukumu komisijas priekšsēdētājs /paraksts/ A. Gorbunovs

42. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas otrā sekretāra Vitālija So-bojeva (1940) 1988. gada 27. janvāra slepenais ziņojums Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai par aģitācijas un propagandas darbu iedzīvotāju vidū, lai novērstu centienus izbraukt uz ārzemēm uz pastā-vīgu dzīvi.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 101. f. (LKP CK arhivs), 61. apr., 116. l., 25.–35. lpp. Mašīnraksts krievu valodā ar V. Sobojeva parakstu un atzīmi "Slepeni" uz LKP CK veidlapas. Uz dokumenta atzīme rokrakstā: "Pārraidīts pa augstfrekvences sakaru kanālu (B4 – PSRS valdības sakari – H. S.) 1988. gada 27. janvārī. No-raidīja N. Puškina. Pieņēma Savickaja." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Padomju Savienības Komunistiskā partija
Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja

Slepeni

PSKP Centrālajai Komitejai

Par PSKP CK Politbiroja 1987. gada 22. augusta lēmumu "Par darbu padomju iedzīvotāju daļas tendenču izbraukt uz pastāvīgu dzīvi aiz robežām pārvarēšanā un informatīvās propagandas darbu ar tautiešiem un padomju pilsoņiem ārzemēs". Minēto PSKP CK lēmumu izskatīja Latvijas Komunistiskās partijas CK birojs 1987. gada oktobrī, tā lēmumi uzlika par pienākumu partijas pilsētu un rajonu komitejām organizēt sistemātisku darbu, lai izpētītu un likvidētu cēloņus, kuri mudina zināmu daļu republikas iedzīvotāju atstāt dzimteni.

Par vienu no galvenajiem virzieniem šajā darbā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja uzskata darbaļaužu internacionālās un patriotiskās audzināšanas pastiprināšanu. Šai nolūkā ir izstrādāts un tiek īstenots kompleksais pasākumu plāns 1987.–1990. gadam; 1988. gada janvārī notika republikāniskā apspriede, šā gada pirmajā pusgadā plānots sasaukt Latvijas Komunistiskās partijas CK plēnumu. Partijas pirmorganizācijās un darba kolektīvos praktizē regulāras saimniecisko darbinieku, partijas komiteju un biroju sekretāru, arodkomiteju priekšsēdētāju atskaite par viņu personīgo dalību idejiski politiskajā audzināšanā.

Paplašinās studentu apmaiņu ar ārvalstīm mācību un ražošanas praksē [jomās], kā arī republikas augstāko mācību iestāžu mācību spēku – pasniedzēju – stažēšanās un viņu kvalifikācijas paaugstināšana.

1987. gadā aiz robežām praksē bija 67 studentu grupas ar 670 studentiem, 1988. gadā paredzēta apmaiņu paplašināšana starp republikas un sociālistisko valstu augstākajām mācību iestādēm, kā arī ar dažām kapitālistisko valstu (Somija, VFR) mācību iestādēm. Tiek studētas iespējas organizēt republikas zinātnieku sadarbību ar Grācas (Austrija) universitāti, Helsinku Politehnisko institūtu, Teksasas Tehnisko universitāti.

Izanalizēts CK, partijas pilsētu un rajonu komiteju, padomju, arodbiedrību, komjaunatnes un saimniecisko organizāciju nomenklatūras kadru nacionālais sastāvs. Tiek veikti konkrēti pasākumi, lai nodrošinātu republikā dzīvojošo nāciju un tautību pienācīgu pārstāvniecību visās sabiedriski politiskās struktūrās, partijas un valsts aparāta formēšanā.

Uzmanīgāka ir kļuvusi attieksme pret ebreju tautības personām, starp kurām ir visvairāk to, kuri vēlas izbraukt uz ārzemēm (pēdējos desmit gados no aizbraucējiem uz ārzemēm ebreji veido 96,5%). Palielinājusies viņu pārstāvniecība partijas, padomju orgānos, saimniecisko vadītāju vidū. Republikā la-bi pazīstami tādi vadītāji kā I. Z. Gerčikovs, r/a "Dzintars" vadītājs, partijas Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komitejas biroja loceklis M. G. Malkiels, sanatorijas "Jaunķemeri" galvenais ārsts, Latvijas Komu-nistiskās partijas Jūrmalas pilsētas komitejas biroja loceklis, medicīnas zinātņu kandidāts, Latvijas PSR nopelniem bagātais ārsts, un citi. Daudz ebreju tautības pārstāvju ir radošās inteligences vidū, piem., Krievu drāmas teātra galvenais režisors Latvijas PSR Tautas mākslinieks A. F. Kacs. 1988. gada janvārī par nopelniem Padomju Latvijas muzikālās mākslas attīstībā Latvijas PSR Tautas mākslinieka goda no-saukums piešķirts Valsts filharmonijas kamerorķestra galvenajam diriģentam T. B. Lifšicam.

Republikas ebreju iedzīvotāju vidū ir 12,2% komunistu, kamēr vidēji no visiem iedzīvotājiem komunistu ir 6,8%.

Cita tautība, kuras atsevišķi pārstāvji izsaka vēlēšanos izbraukt uz ārzemēm, ir vācieši. Taču pagājušo des-mit gadu laikā no Latvijas uz ārzemēm izbrauca tikai 14 vācieši, kas veido 0,2% no visiem aizbraucējiem.

Ar šīs tautības pārstāvjiem tiek veikts mērķtiecīgs darbs. Partijas biedru skaits starp tiem veido 6,1%, kas aptuveni atbilst vidējam līmenim republikā. Tiek pievērsta nepieciešamā uzmanība šīs tautības personu pārstāvniecībai vadītāju korpusā. Piem., 1986. gadā rūpnīcas "RAF" direktora ama-tā tika ievēlēts V. D. Boserts.

1987. gadā izbraukšanas atļauju saņēma 397 Latvijas PSR iedzīvotāji, no tiem 371 – uz kapitālistiskajām valstīm un 25 cilvēki – uz sociālistiskajām valstīm. Tas ir par 260 cilvēkiem vairāk nekā 1986. gadā, taču 1,6 reizes mazāk nekā vidēji gadā pēdējos desmit gados.

Izbraucēju skaita palielināšanās 1987. gadā notika galvenokārt saistībā ar izmaiņām izbraukšanas kārtībā uz Izraēlu (pie jebkura attāla radnieka) un sakarā ar [to] izbraucēju skaita palielināšanos (22), kuri izbrauca pēc iestāžu lēmuma, bez uzaicinājuma.¹⁰¹

No 1987. gada augusta atļauju izbraukšanai ārpus PSRS robežām saņēma 185 Latvijas PSR iedzīvotāji. Galvenie izbraukšanas motīvi: ģimeņu atkalapvienošanās, pie tuviem radniekiem.

No jauna iesniegti 43 izbraukšanas lūgumi (neatļautie 1987. gadā), t.sk. 40 – uz kapitālistiskajām valstīm. No izbraukšanas vīzām 1987. gadā atteicās septiņi cilvēki, kuri jau bija saņēmuši atļaujas. No 1977. līdz 1986. gadam uz ārzemēm izbrauca pavisam 108 latvieši jeb 1,1% no visiem šajā periodā izbraukušajiem.

1987. gadā saistībā ar t.s. "Helsinki-86" grupas darbību nedaudz pieauga latviešu skaits, kuri atstāja PSRS (8 ģimenes).

Lai samazinātu republikas iedzīvotāju daļas emigrācijas noskaņojumu, partijas, padomju, komjaunatnes organizācijas, saimnieciskie vadītāji, darba kolektīvi veic darbu, lai noskaidrotu personas, kuras tiecas izbraukt uz ārzemēm. Ar visiem grupas "Helsinki-86" locekļiem vairākkārt tika veiktas individuālas pārrunas un kolektīvas apspriešanas, par viņu pretpadomju darbību plaši tika stāstīts presē, ar viņiem profilaktisku darbu veica republikas VDK. Lai atveseļotu situāciju republikā, nacionālistiski noskaņoto personu izbraukšanai uz ārzemēm šķēršļi netika celti.

Augstāk minētā lēmuma izpildīšanai veicamais darbs saistās arī ar nobriedušu sociālu problēmu risināšanu.

Visās republikas iekšlietu nodaļās regulāri tiek veikts izskaidrojošs kontrpropagandas darbs ar [tām] pilsoņu kategorijām, kuras vēlas atstāt PSRS.

Latvijas Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs apstiprināja plānu, kurā paredzēts izmantot jaunas darba formas, paredzēts paplašināt emigrantu vidē patriotiskos noskaņojumus.¹⁰² Šajā nolūkā 1988. gadā paredzēts nosūtīt [uz] viesizrādēm latviešu emigrantu centros radošos [mākslas] kolektīvus: Valmieras kultūras nama deju kolektīvu "Gauja", kori "Dzintars", Jāņa Raiņa vārdā nosauktā Dailles teātra aktieru trupu u.c. Bez tam, lai veiktu informācijas darbu ģimenēs un auditorijās pārkārtošanās ("perestroikas") jautājumos, par jauno pieeju padomju starptautiskajā politikā un ekonomikā, par latviešu kultūras attīstību, uz emigrantu centriem plānots nosūtīt vadošus republikas sabiedriskos un kultūras darbiniekus.

Vienlaikus paredzēts uzņemt republikā progresīvos kultūras darbiniekus no emigrantu aprindām (rakstniekus, gleznotājus, [grāmatu] izdevējus u.c.). 1987. gada decembrī Latvijas Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs paplašinātā plēnumā piedalījās ārzemēs radītās apvienības "Ave sol-Kanāda" vadītājs. 1988. gada jūlijā sarīkojamā folkloras festivālā "Baltika-88" paredzēta folkloras grupas no Zviedrijas un ansambļa "Kolibrī" no Kanādas piedalīšanās.

Šajā gadā paredzēts uzaicināt uz Rīgu jauno filologu grupu, lai pārtulkotu latviešu autoru literāros darbus angļu valodā un piedalītos starptautiskā tulkotāju seminārā.

Paredzēts no ārzemēs dzīvojošajiem latviešiem nokomplektēt klausītāju kontingentu latviešu valodas kursiem, ko Latvijas Valsts universitāte organizēs 1989. gadā.

Savu darbu ar tautiešiem ārzemēs aktivizējis arī Kultūras fonds.

Tai pašā laikā norādītā PSKP CK lēmuma izpildes gaitā ne vienmēr izdodas darba kolektīvos atklāt tos, kuri vēlas atstāt PSRS. Kontrpropagandas pasākumiem vēl nav ofensīvas raksturs. Pagaidām nav atrisināts jautājums par Latvijas Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs tiesisko statusu, struktūru un štatiem.

Emigrācijas tieksmes zināmā republikas iedzīvotāju daļā izraisa arī vēl sastopamie sliktas apgādes ar pārtiku un pirmās nepieciešamības precēm gadījumi, grūtības ar dzīvokļu nodrošināšanu, pieaugošā propagandistiskā Rietumu radiostaciju darbība.

Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs

V.Soboļevs /paraksts/

[Rokrakstā] Noraidīts ar AF 27.01.88

Pieņēma: Savickaja

Pārraidīja: N. Puškina

¹⁰¹ Nosūtīti darbam ārzemēs ar PSRS MP VDK lēmumu. – Red.

¹⁰² T.i., veidot Latvijas okupācijai labvēlīgu noskaņojumu. – Red.

Muzeja darbs

Kurta Fridrihsona akvarelis "Chloja" darināts ieslodzījumā Omskas apgabalā 20. gs. 50. gadu sākumā.

leskats muzeja krājumos un jaunieguvumos 2003.–2004. gadā

INESE DREIMANE

Latvijas Okupācijas muzeja krātuves jauniegūto materiālu pārskatā saglabāts līdzšinējais izkārtojums. Visas tematiskās grupas pārstāvētas apmēram vienādi. Iespēju robežās publicēti interesantāko materiālu un priekšmetu attēli. Atmiņas izceļas ar saistošu saturu, tādēļ citāti publicēti vairākkārt. Fotografiju tematiskā grupā nozīmīgi ir attēli par robežsargiem Otrā pasaules kara laikā. Pārskatā iekļautās vēstules un atmiņas satur informāciju ne vien par latviešiem, bet arī citu tautību pārstāvjiem, kuri kļuva par vienas vai otras totalitārās lielvaras upuriem.

I. PRIEKŠMETI

1. Sedziņas, kas izšūtas nelegālās dzīves laikā (2).

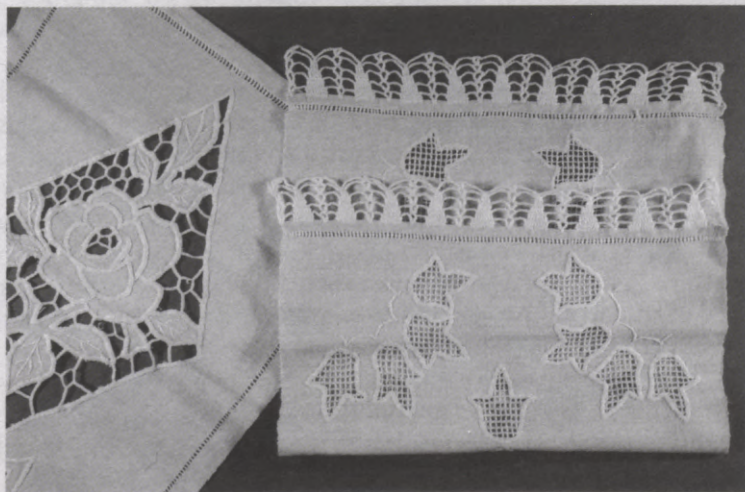
Iegūšanas datums: 2003. gada 1. decembris. Dāvinājis Viktors Kukņa (1923).

Izmēri: 97,4 x 34,8 cm; 57 x 35 cm.

Materiāls: lina audums, balts diegs, rišeljē izšuvuma tehnika, tamborējums.

Raksturojums: Viktors Kukņa no Ilūkstes apriņķa Aknīstes pagasta "Kadiķu" mājām pirmo reizi ar nelegālu dzīvi iepazinās nacistu okupācijas periodā, lai izvairītos no mobilizācijas. Viņš slēpās gan Aknīstes pagasta "Skārdupes" mājās pie onkuļa, gan pie citiem radiem.

Izšūtas lina auduma
sedziņas. Darinājis
nelegāli dzīvojošais
Viktors Kukņa
Aknīstes pag.
"Miklaušu" mājās
20. gs. 40. gadu
beigās vai 50. gadu
sākumā.

1949. gadā atkal radās nepieciešamība slēpties, lai izvairītos no 25. marta deportācijas. V. Kukņa kopā ar savu radnieku Jāni Miķēnu pārgāja nelegālā stāvoklī. Sākotnēji abi dzīvoja "Kadiķos", bet vēlāk ierīkoja slēptuvi "Miklaušu" mājās. Partizānu kustībā un aktīvās cīņās V. Kukņa un J. Miķēns neiesaistījās, tomēr arī nelegālā dzīve bija grūtību un riska pilna: "Kas to nav piedzīvojis, tas nesaprātis šīs mokas. Pirmajā bunkurā, kur noslāpām, neatceros, kā mūs izvilka, atdzīvināja. Otrajā laimējās – čekisti, mūs meklējot, uz vāka uzsvieda sienu un neatrada. Bija arī mežs, kas glāba. [...] Tik apvainojot, kad to neatzina, sakot – ko nu, tur jau jūs dzīvojāt kā sanatorijā."

V. Kukņa bija apveltīts ar mākslinieka dotībām. Lai īsinātu laiku slēptuvē, viņš darināja rokdarbus, kuru vidū bija gan kokgriezumi, gan divas izšūtas sedziņas. Tās veidotas no gaiši pelēka lina auduma un izšūtas rišeljē tehnikā, kā arī ar "cauro vīli". Vienai no sedziņām galos ir tamborēti ornamenta. Uz tās izšūti ziedu zvaniņi, bet vidū – ornamentēts kvadrāts. Otra sedziņa ir garāka, tās vidū ir puķe ar astoņām izšūtām ziedlapām, bet katrā malā – liels rozes zieds ar lapām. Sarežģītais darbs veikts ar lielu rūpību un pacietību. Izšūšanai nepieciešamos materiālus – audumu un diegus – V. Kukņa ieguva no atbalstītājiem.

1956. gadā V. Kukņa pārtrauca slēpšanos. Viņš devās uz Jēkabpili, kur dzīvoja viņa vecāki, un pieteicās čekā. Izmeklētājs Antons Valters (1927) noticeja V. Kukņas stāstam, ka viņš nav pārgājis nelegālā stāvoklī, bet dzīvojis pie mātes. Pēc tam V. Kukņa iekārtojās darbā autoskolā. Savus nelegālās dzīves laikā tapušos kokgriezumus un rokdarbus V. Kukņa ilgus gadus nevienam nerādīja.

2. Alumīnija katliņš no Mordovijas nometnes.

Iegūšanas datums: 2004. gada 7. maijs. Dāvinājis Edvīns Rozenfelds (1934).

Izmēri: augstums – 9,7 cm; diametrs – 13 cm; rokturis – 14 x 3 cm.

Materiāls: alumīnijs.

Raksturojums: 1949. gada pavasarī, apmēram ap Lieldienu laiku, Tukuma apriņķa Vecmoku pagasta mežā, netālu no "Podnieku" mājām pieci pusaudži meklēja klusāku vietu, kur varētu slepus šaudīties ar trofeju ieročiem. Viens no viņiem bija Edvīns Rozenfelds, kura vecāki Veronika (1914–1997) un Reinhards Rozenfeldi bija rentnieki "Podniekos". Negaidīti no meža iznāca divi bruņoti vīrieši vācu armijas maskēšanās tērpos un zēnus aizturēja. Piedraudējuši, ka par ieroču glabāšanu draud sods, viņi tos atņēma. Pēc tam zēnus pa vienam "nopratināja". E. Rozenfelds ievēroja, ka vīrietim pie šķiltavām piestiprināti pieclatnieki, un tas viesā uzticību. Svešie atzinās, ka esot nacionālie partizāni un viņiem nepieciešama palīdzība. Tādēļ viņi lūdza atsūtīt vecākus uz tikšanos mežā. Vēlāk izrādījās, ka pārējiem zēniem bija izteikts tāds pats lūgums.

Tās pašas dienas vakarā E. Rozenfelda vecāki ieradās uz norunāto tikšanos. Vienā no partizāniem V. Rozenfelde atpazīna savu skolas biedru Aleksandru Lindermani. Otrs uzdevās par Strautu no Tumes pagasta. Apmēram līdz 1949. gada jūnija vidum E. Rozenfelds kopā ar tēvu nesa uz norunātu vietu mežā pārtiku un reizēm satikās ar partizāniem. Pēc tam sakari pārtrūka, bet, sākot ar 1949. gada septembri, sākās vietējo iedzīvotāju aresti. E. Rozenfelda vecākus apcietināja 12. oktobrī. "Partizāni" izrādījās čekas aģenti, kuri par savu agrāko nelegālo darbību bija arestēti un piekrituši sadarboties. Savu brīvību viņi izpirka, ievilinādami lamātās patriotiski noskaņotus cilvēkus. Piemēram, Rozenfeldu ģimene 1948. gada janvārī bija palīdzējusi ar pārtiku un pajumti kādai nacionālo partizānu grupai. Iespējams, tie bija Visvalža Brizgas ("Kārļa Kraujas") (1926–1950) vadītie ģimenes grupas cīnītāji.

Visiem arestētajiem, to skaitā E. Rozenfelda vecākiem, piesprieda 10 gadus ieslodzījumā. E. Rozenfeldu savā ģimenē pieņēma tēva brāļa atraitne.

V. Rozenfelde sodu izcieta vairākās nomētēs, arī Taišetā un Mordovijā. No ieslodzījuma viņa atgriezās 1954. gada decembrī, līdz atvezdama alumīnija katliņu ar rokturi. Nav zināms, vai tas ir rūpnīcas darinājums vai arī kāds amatnieks to izgatavoja V. Rozenfeldes vajadzībām. Zināms, ka katliņu V. Rozenfelde iegādājās Mordovijas nomētē, kad ieslodzījuma laiks jau gāja uz beigām.

Sodu izcieta arī R. Rozenfelds. Pēc tautības viņš bija vācietis, tādēļ Vācijā dzīvojošie radi vairākas reizes sūtīja viņa ģimenei izsaukumus. Diemžēl bijušajiem ieslodzītajiem izbraukšanas atļaujas netika dotas. Pēdējais izsaukums pienāca 1988. gadā, un šoreiz padomju varas iestādes Rozenfeldu lūgumu uzklausīja. 1989. gada vasarā viņi emigrēja uz Vāciju.

3. Mājas apstākļos pēckara gados izgatavoti reliģiski priekšmeti (15).

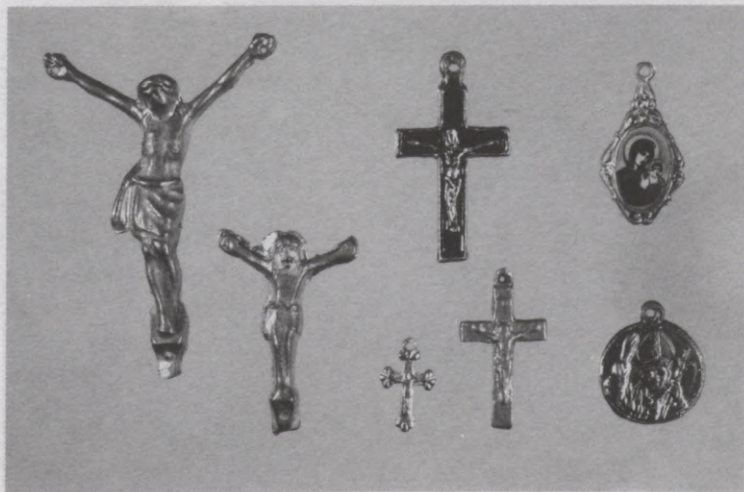
legūšanas datums: 2003. gada 15. septembris un 4. novembris. Dāvinājis Andrejs Ancāns (1955).

Izmēri: dažādi.

Materiāls: metāls, koks, plastmasa.

Raksturojums: liturģiskie priekšmeti un reliģiskā literatūra Latvijā pēckara gados oficiāli nebija pieejama un to izgatavošanu un izplatīšanu apkaroja. Tomēr ticīgiem cilvēkiem, īpaši katoļiem un pareizticīgajiem, reliģisko pienākumu pildīšanai bija nepieciešami krucifiksi, svētbildes vai ikonas, rožukroņi, kā arī medaljoni ar Kristus, Dievmātes vai svēto attēliem. Šo lietu esamība mājās vai nēsāšana apliecināja, ka konkrētais cilvēks ir pārliecināts kristietis, kurš ievēro rituālus un veic reliģiskos pienākumus. Turklāt daudziem cilvēkiem komunistu okupētajā Latvijā nebija iespēju apmeklēt baznīcu gan ieņemamā amata dēļ, gan tādēļ, ka draudzes tika likvidētas, bet kulta celtnes kļuva par noliktavām vai zirgu stalliem.

Okupācijas muzeja rīcībā nonākušie reliģiskie priekšmeti tapuši dažādos laikos. Ap 20. gs. 50. gadiem mājas apstākļos darināti miniatūrie metāla krucifiksi un Krustā sistā Jēzus figūras. To latgaliskais nosaukums ir "mūka" (no vārdiem "moka", "mokas").

Mājas apstākļos darināti katoļu reliģiskie piederumi. Izgatavoti Latvijā un Lietuvā pēc Otrā pasaules kara.

Šādus priekšmetus izgatavoja, izkausējot metālu un ielejot to iepriekš sagatavotās formās. Nav zināms, kas izgatavojis minētos reliģiskos priekšmetus, taču tie, iespējams, tapuši Latvijā.

Vēlākajos gados lielu daļu liturģisko priekšmetu Latvijā nelegālā ceļā ievada no Lietuvas vai Polijas, kur tos tāpat darināja privātpersonas. Krucifikss ar pamatni izgatavots 1981. gadā Paņevēžā, un tā autors ir lietuvietis Vladas Ščerbinskas. Savukārt sirds formas plastmasas medaljons dzeltenā krāsā darināts Kauņā pagājušā gadsimta 60. gadu beigās vai 70. gadu sākumā. Turpat izgatavoti arī vairāki citi medalljoni.

Lietuvā liturģiskie piederumi bija brīvāk pieejami, īpaši baznīcās vai reliģisku svētku laikā. Nereti tur tos iegādājās Latvijas iedzīvotāji un atveda uz dzimteni, lai lietotu paši vai dotu citiem, kuriem tie bija nepieciešami. Bija arī gadījumi, kad ārpus Latvijas pēc pasūtījuma izgatavoja lielāku daudzumu reliģisko priekšmetu, kurus vēlāk slepeni ievada un, domājams, tikpat slepeni arī izplatīja ticīgo vidū.

4. Piemiņas zīme Latvijas nacionālajiem partizāniem, kas uzstādīta un nopostīta 1994. gadā Vijciemā.

Iegūšanas datums: 2004. gada 19. jūnijs. Dāvinājis Arvids Šķēle.

Izmēri: 130 x 63 cm.

Materiāls: koks.

Raksturojums: Ziemeļvidzeme pēckara gados piederēja pie tiem Latvijas novadiem, kuros bija spēcīga un labi izveidota nacionālo partizānu kustība. Pie pazīstamākajiem grupu komandieriem minami Kārlis Mūsiņš (1919–1955), Arsēnijs Dreijalts (1918–1952), Aleksandrs Sarja (1911–1950), Kārlis Rusovs (1916), Elmārs Ginds (1913–1946) un daudzi citi. Viņu vadībā kopš 1944. gada beigām līdz 1954. gadam cīnījās Ziemeļvidzemes patrioti, kuriem komunistu okupācijas režīms nebija pieņemams.

Partizānu karam beidzoties, ilgu gadu vienīgi ļaužu atmiņās un nostāstos dzīvoja atmiņas par tiem, kuri savus labākos gadus un pat dzīvību atdeva, cīnoties par Latvijas brīvību. Bija jāpaiet vairāk nekā 40 gadiem, lai atkal varētu nosaukt vārdos Latvijas varoņus un atmest okupantu uzspiesto nacionālā partizāna apzīmējumu – “bandīts”.

1994. gada 22. jūnijā Vijciemā uzstādīja piemiņas zīmi kritušajiem nacionālajiem partizāniem. To paveica patriotiski noskaņotie Ziemeļvidzemes iedzīvotāji un bijušie

Piemiņas zīme
“Kritušo nacionālo
partizānu piemiņai”.
Uzstādīta Vijciemā
1994. gada
22. jūnijā, bet tā
paša gada rudenī
nopostīta.

partizānu atbalstītāji ar atjaunotās Aizsargu organizācijas atbalstu. Datums nebija izvēlēts nejauši – neatkarīgās Latvijas laikā 22. jūniju atzīmēja kā Varoņu piemiņas dienu, un šo tradīciju atjaunoja 90. gados. Piemiņas zīmi darināja no koka pēc senlatviešu parauga. Uz tās bija veltījums "Kritušo nacionālo partizānu piemiņai". To novietoja netālu no Vijciema luterāņu baznīcas.

Laikam jau rētas dzīst slikti ... Piemiņas zīme savā vietā atradās tikai dažus mēnešus, jo rudenī nezināmi nolieši to salauza un izmeta atkritumu kaudzē. Vainīgie līdz šai dienai nav noskaidroti, bet nav grūti iedomāties, *kam* traucēja atgādinājums par nacionālajiem partizāniem un viņiem veltīta piemiņas zīme. Tiem, ar kuriem viņi savulaik cīnījās – okupācijas režīma atbalstītājiem un viņu pēctečiem. Varbūt kāds domāja šādi "izravēt" arī partizānus no jaušu sirdīm un atmiņām? Tas nav iespējams. Atmiņa ir mūžīga, tā nebeidzas. Un piemiņas zīmi noteikti reiz atjaunos.

II. MĀKSLAS DARBI

1. Lonijas Grauzes portreti (2). Zīmējis Jānis Budulis 1946.–1947. gadā.

legūšanas datums: 2004. gada 27. aprīlis. Dāvinājusi Lonija Lūse (1925).

Izmēri: 23,7 x 17,5 cm; 15,5 x 13,1 cm.

Materiāls: papīrs, parastais zīmulis, akvareļi.

Raksturojums: Latviešu leģiona kara ziņotājs Jānis Budulis (1917–1951) Otrā pasaules kara beigās sagaidīja Talsos, jo kopš 1944. gada decembra strādāja par laikraksta "Talsu Vārds" redaktoru. Apzinādamies, ka padomju okupācijas režīmā arests

Lonijas Grauzes portreti (2). Zīmējis nelegāli dzīvojošais Jānis Budulis 1946.–1947. gadā.

un ieslodzījums ir neizbēgams, J. Budulis pārgāja nelegālā stāvoklī. Patvērumu viņš atrada Talsu apriņķa Stendes pagasta "Vecgraužos" pie savas draudzenes Lonijas Grauzes (1925). Ar uzticamu cilvēku palīdzību J. Budulim izdevās iegūt dokumentus ar svešu vārdu. Līdz 1948. gada augustam viņš periodiski dzīvoja gan "Vecgraužos", gan Rīgā un Siguldas pagastā. Nelegālajās gaitās L. Grauze vienmēr bija viņam līdzās. Visilgāk – no 1946. gada oktobra līdz 1947. gada novembrim abi kopā nodzīvoja Rīgā, Jelgavas ielā 24, kur L. Grauzei bija izdevies noīrēt dzīvokli. Arī viņai nācās pāriet nelegālā stāvoklī, jo izsekošana un aresta draudi neatkāpās ne mirkli. Tika pratināti gan radi, gan paziņas, taču godīgu cilvēku bija vairāk nekā nodevēju. Abus nelegālistus atrada un 1948. gada 28. augustā arestēja Rīgas apriņķa Krimuldas pagastā pie attāla J. Buduļa radnieka. Pratināšanas vilkās gandrīz gadu, un 1949. gada 27. augustā PSRS IeTK Sevišķā apspriedē notiesāja J. Buduli uz 25 gadiem ieslodzījumā. Nometnē nokļuva arī L. Grauze. Viņa atgriezās dzimtenē, taču J. Budulis atbrīvošanas dienu nesagaidīja. Viņš slimoja ar plaušu tuberkulozi, kas tolaik pat labos apstākļos bija grūti ārstējama. J. Budulis mira 1951. gada 11. jūlijā "Ozerlaga" slimnīcā.

L. Grauzei palika atmiņas par mīloto cilvēku un divi portreti, kurus J. Budulis darinājis abu kopīgajās nelegālajās gaitās. Visticamāk, tie tapuši, dzīvojot Jelgavas ielas dzīvoklī. Pirmajā L. Grauze redzama, sēžot pretstatā, ar smaidu sejā un augstu, tiem laikiem modernu cepuri galvā. J. Budulis izmantojis pelēku papīru, uz kura zīmējis ar parasto zīmuli un balto krāsu. Otrs portrets ir mazāks, taču krāsās un ieturēts brūnos toņos. L. Grauze sēž profilā, nedaudz noliekusi galvu. Viņa izskatās iegrimusi pārdomās. Iespējams, par pagātni vai nezināmo nākotni.

2. Akvareļi, kurus ieslodzījumā zīmējis Kurts Fridrihsons 1951.–1956. gadā (1493).

legūšanas datums: 2003. gada 2. aprīlis. Dāvinājusi Gundega Repše (1960).

Izmēri: dažādi.

Materiāls: papīrs, akvareļkrāsas.

Raksturojums: gleznotāju Kurtu Fridrihsonu (1911–1991) arestēja 1951. gada 4. janvārī par līdzdalību t. s. "Franču grupā". Tajā bija apvienojušies mākslinieki, aktieri, literāti, tulkotāji u. c. kultūras cilvēki, kuriem uzspiestie sociālistiskā reālisma standarti gan ikdienā, gan mākslā šķita nepieņemami. Kopš 1947. gada viņi regulāri sapulcējās, lai paralēli pašmāju kultūras norisēm apspriestu ārzemju autoru un mākslinieku darbus, apmainītos ar informāciju un dalītos pieredzē. Ikviens pasākumu dalībnieks garīgi bagātinājās un izglitojās, jo regulāri tika rīkoti priekšlasījumi, pēc kuriem sekoja debates.

Diemžēl tas bija laiks, kad totalitārajai Padomju Savienībai bija izdevies uzvarēt karu, un tā visiem spēkiem centās uzvarēt, apspiest un pakļaut arī cilvēku prātus un domas. Nevarēja būt nekā jaunāka, kā interesēties par Rietumu kultūru un tās izcilajām personībām. "Padomju cilvēka" uztverē visam bija jābūt vienkāršam, monumentālam un nesatricināmam kā Tautu tēva pieminekļa metam. Gleznotājs nedrīkst šķiesties ar krāsām un gleznot "buržuāziskus" sižetus, bet dzejnieka un rakstnieka darba lauks ir kolhoza puiša pirmās mīlestības – traktora – labo īpašību raksturošana.

Nepakļāvīgos sodīja – atlaida no darba, nežēlīgi kritizēja, draudēja ar represijām. Reizēm tas līdzēja, bet ne vienmēr. Tad komunistu okupācijas vara lietoja spēku. K. Fridrihsons nebija vienīgais, kuru skāra arests. Par līdzdalību "Franču grupā" notiesāja

**Kurta Frīdrihsona akvareļi (2).
Darināti ieslodzījumā Omskas
apgabalā 20. gs. 50. gadu
sākumā.**

12 latviešu kultūras darbiniekus, to skaitā dzejnieci Elzu Stērsti (1885–1976) un tulkotāju Maiju Silmali (1924–1973).

K. Frīdrihsonam piesprieda 25 gadus ieslodzījumā. Sodu viņš izcieta Omskas apgabalā (KPFSR). Nometnes režīms un atmosfēra mākslinieku nesalauza, un viņš izmantoja jebkuru iespēju gleznot. Laikā no 1951. līdz 1956. gadam tapa 1493 neliela formāta akvareļi. Mākslinieka dzīvesbiedre Zenta sūtīja uz nometni papīru un krāsas, taču nereti nācās izmantot arī ietinamo papīru, ogļu putekļus, sodrējus vai saberztu ķieģeli sarkanās krāsas iegūšanai. K. Frīdrihsons zīmēja gan portretu skices, gan ainavas, gan paša izdomātu ciklu ar Austrumu motīviem.

Lielākā daļa darbu ir bez nosaukumiem, taču ne visi. Piemēram, jaunās sievietes portretam dots nosaukums "Chloja" (sk. nodaļas priekšlapā). Tā varēja būt gan iecere literāra darba ilustrācijai, gan arī mākslinieka sapņu tēls. Akvareļi "Vasara 1950" attēlota Austrumu sieviete ar mazu zēnu no aizmugures. Šādi redzams, ka viņas melnie mati sapīti daudzās bizītēs, ko apņēm lakatiņš. Savukārt darbā bez nosaukuma uzgleznota Latvijas ainava: zilas debesis, koki un lauku mājas tālumā, zaļš lauks un pelēks lielceļš. Uz tā stāv tumšās drēbēs tērpta sieviete un raugās māju virzienā. Varbūt tās ir viņas mājas, līdz kurām ejams tāls ceļš? Darbs skaidri pauž paša K. Frīdrihsona ilgas pēc dzimtenes un tuviniekiem.

K. Frīdrihsons Latvijā atgriezās 1957. gadā. Viņš turpināja gleznot, ilustrēja grāmatas, veidoja skatuves noformējumu teātra izrādēm. Viņš palika mākslinieks līdz pēdējai dienai. Atšķirīgs un nesalauzts.

III. DOKUMENTI UN IESPIEDDARBI

1. Paziņojums tuviniekiem par Jāņa Stroda nāvi Austrumu frontē 1942. gadā.

legūšanas datums: 2004. gada 6. februāris. Dāvinājis Antons Jaško.

Izmēri: 33 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts, paraksts.

Raksturojums:

Latviešu aizsardzības vienību sakaru virsnieks K.d.O.L. štābā 1942. g. 24. septembrī. Nr. 11664 Rīgā.

Cienijamais Stroda kungs! Paziņoju, ka Jūsu dēls Jānis Strods, brīvprātīgi sastāvēt Latviešu aizsardzības vienību dienestā, – š. g. 18. augustā miris no gūtiem ievainojumiem Austrumu frontē, cīņā pret boļševikiem.

Mirušā varoņa cīņas biedru vārdā izsaku savu līdzjūtību Jūsu skumjās. Atbalstam Jūsu turpmākai dzīvei lūdzu griezties Latviešu aizsardzības vienību štābā Rīgā, Annas ielā Nr. 2.

Administratīvās daļas priekšnieka v., kapteinis Galdiņš

Jānis Strods (?–1942) karoja Ļeņingradas frontē 21. kārtības bataljona sastāvā. Vis-smagākās kaujas notika 1942. gada jūlijā, un šajā laikā vairāki latviešu karavīri krita vai tika ievainoti. Sākot ar augustu, situācija kļuva mierīgāka – notika atsevišķi izlūku reidi, kā arī sīkas sadursmes ar pretinieku. Precīzus J. Stroda nāves apstākļus un vietu noskaidrot nebija iespējams. Zināms vienīgi tas, ka Ilūkstes apriņķa Bebreņu pagasta "Mežgaļu" māju saimnieks Jāzeps Strods savu dēlu no kara nesagaidīja ...

Dokumenti par latviešu karavīru līdzdalību policijas bataljonos joprojām ir reti sastopami. Daudzi, baidoties no represijām, tos pēc kara iznīcināja vai rūpīgi slēpa. Okupācijas muzejs ir pateicīgs tā dāvinātājam un cer arī uz citu cilvēku atsaucību.

2. Dokumenti par mobilizēšanu nocietinājumu būves darbos 1944. gada vasarā. (3).

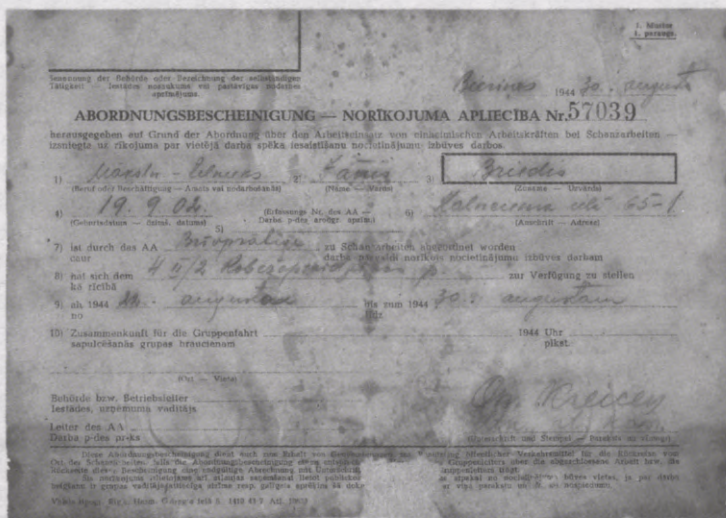
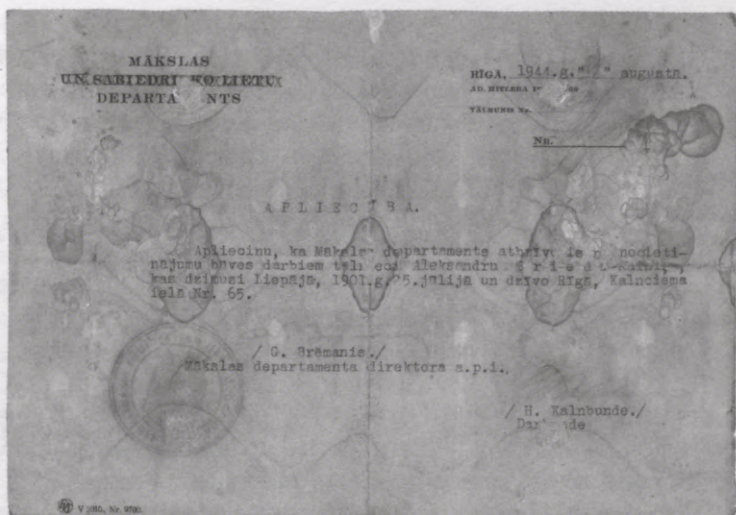
legūšanas datums: 2003. gada 22. augusts. Dāvinājis Juris Kaksis.

Izmēri: 14,7 x 21 cm (2); 15,2 x 21,2 cm.

Materiāls: veidlapas, rokraksts.

Raksturojums: 1944. gada vasarā, kad Sarkanā armija iebruka Latvijas teritorijā, tika izsludināta totāla mobilizācija. Iesaukumam pakļāva praktiski visus vīriešus, arī tādus, kuri līdz šim bija atbrīvoti no aktīvā karadienesta. Sievietēm, pusaudžiem, kā arī pagaidām nemobilizētiem vīriešiem "Totālais karš" nozīmēja iesaistīšanu nocietinājumu darbos. Visbiežāk cilvēkiem lika rakt garus un dziļus prettanku grāvjus, nosprostot ceļu posmus u. tml., lai kavētu Sarkanās armijas pārvietošanos. Tas bija obligāts pasākums, no kura izvairīties bija ļoti grūti, pat bīstami. Par to draudēja arests un ieslodzīšana koncentrācijas nometnē. Bija gadījumi, kad cilvēkus sodīja ar nāvi par dezertēšanu no nocietinājumu darbiem.

Neraugoties uz to, ka nocietinājumu būves darbos iesaistīja ļoti daudzus Latvijas iedzīvotājus, šie notikumi nav pētīti. Okupācijas muzejs pirmo reizi saņēmis dāvinājumu ar trim oficiāliem dokumentiem par mobilizāciju nocietinājumu būves darbos. Tie atrasti tēlnieces Aleksandras Briedes (1901–1992) dārzā, paslēpti stikla burkā. Papīra stāvoklis bija ļoti slikts, taču, ņemot vērā, ka muzejā tādu līdz šim nebija, dokumenti ti-
ka restaurēti.

**Apliecības (2) par
iesaistišanu
nocietinājumū
būves darbos.
Izdotas 1944. gada
augusta beigās.**

Pirmais dokuments ir norikojuma apliecība Nr. 57039, kas izdota 1944. gada 30. augustā. Tajā teikts, ka tēlnieks Jānis Briedis (1902–1953) caur Darba pārvaldi brīvprātīgi bijis iesaistīts nocietinājumu izbūves darbos Bierīnos no 1944. gada 22. augusta līdz 30. augustam. Dokumentu parakstījis "An. Kreicers Lt. rt. kom.", tātad militārpersona. Diemžēl precīzāku ziņu trūkst, jo daļa teksta un zīmoga attēls nebija atjaunojami.

Nākamā ir apliecināta, kuru 1944. gada augustā J. Briedim izsniedzis 6. Latviešu robežapsardzības pulka komandieris. Tā apstiprina, ka uzrādītājs tiešām nodarbināts ierakumu darbos un ir derīga līdz 1944. gada 29. augustam. Mašīnraksta teksts saglabājies ļoti labi, bet ar tinti rakstītais – padzisis. Nesalasāms ir izdošanas datums un Robežapsardzības pulka komandiera paraksts.

Nocietinājumu darbos mobilizēja arī tēlnieci Aleksandru Briedi, bet viņa tika no tiem atbrīvota, par ko liecina dokuments: "Mākslas departaments. Rīgā, 1944. g. 28. augustā. Apliecinu, ka Mākslas departaments atbrīvojis no nocietinājumu būves darbiem tēlnieci Aleksandru Briedi-Kalniņu, kas dzimusi Liepājā, 1901. g. 25. jūlijā un dzīvo

Rīgā, Kalnciema ielā Nr. 65." Dokumentu parakstīja Mākslas departamenta direktora vietas izpildītājs Gerhards Brēmanis (1910–?) un darbvede H. Kalnbunde. Jāpiebilst, ka iestādes agrākais nosaukums bijis "Mākslas un sabiedrisko lietu departaments", tomēr tas ticis mainīts. Taupības nolūkos jaunas veidlapas netika izgatavotas, bet jau esošajās izsvītroti "liekie" vārdi. Attēlā tas labi redzams. Saskatāms arī zīmogs.

3. Latvijas pagaidu pase. Izdota Libekā 1945. gada 29. augustā.

legūšanas datums: 2003. gada 5. novembris. Dāvinājis Voldemārs Kondrāts (1920).

Izmēri: 29,6 x 20,8 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts, fotogrāfija, zīmogs.

Raksturojums: latviešu karavīrs Voldemārs Kondrāts no Cēsu apriņķa Liepas pagasta kara beigas sagaidīja Vācijā. 1945. gada maijā kopā ar citiem gūstekņiem V. Kondrāts nonāca Putlosas noietnē angļu okupācijas zonā. Tur viņš bija ieslodzīts līdz 1945. gada augusta beigām, bet tad pārcēlās uz Libeku.

1945. gada 29. augustā Latvijas Nacionālā komiteja Libekā izsniedza V. Kondrātam Latvijas pagaidu pasi. Pases noformējums bija attiecīgajam laikam un iespējām atbilstošs. Uz vienkāršas papīra lapas ar rakstāmmašīnu drukāti V. Kondrāta personīgie dati un pielīmēta fotogrāfija. Dokumentu parakstījis V. Kondrāts un "Latvijas Nacionālās komitejas" ģenerālpilnvarotais Jānis Miežis. Par pamatu minētā dokumenta izsniegšanai kalpojusi V. Kondrāta Latvijas Republikas pase.

Šobrīd nav zināms, vai Latvijas pagaidu pases saņēma tikai bijušie karavīri vai arī civilpersonas, kuras devās bēgļu gaitās. Trūkst arī informācijas par to kopējo skaitu. Iespējams, kāda Gadagrāmatas lasītāja rīcībā arī ir šāds dokuments vai tuvākas ziņas par to.

IV. FOTOGRĀFIJAS

Latvijas armijas karavīrs Heinrihs Baums, kuru nogalināja Ostroviešu noietnē 1941. gada 28. jūnijā. Fotografēts Gulbenē 1941. gada vasaras sākumā.

1. Latvijas armijas karavīrs Heinrihs Baums, kurš nogalināts Ostroviešu noietnē 1941. gada 28. jūnijā.

legūšanas datums: 2004. gada 29. aprīlis.

Dāvinājis Irēna Orbe.

Izmēri: 13,3 x 8,7 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: drīz pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā Latvijas armiju pārveidoja par Sarkanās armijas 24. teritoriālo korpusu. Viens no tiem, kurš šādi "kļuva par sarkanarmieti", bija autotanku brigādes sakaru rotas kareivis Heinrihs Baums (?–1941). Fotogrāfijā viņš redzams bijušās Latvijas armijas formas tērpā, bet ar sarkano zvaigzni pie cepures un Sarkanās armijas atšķirības zīmēm. Viņa dienesta pakāpe pēc Latvijas armijas standartiem bija kaprālis, bet Sarkanajā armijā – jaunākais seržants.

Fotogrāfija tapusi Gulbenē 1941. gada vasarā. Ir pamats apgalvot, ka tas ir pēdējais H. Bauma fotoattēls. 1941. gada 28. jūnijā armijas vasaras nometnē Ostroviešos viņu nogalināja. Tobrīd vācu armija jau cīnījās Latvijas teritorijā, un Sarkanās armijas daļas stihiski atkāpās. Lai teritoriālā korpasa karavīri nevarētu aizbēgt un izvairīties no atkāpšanās uz Krieviju, čekisti viņus stingri uzraudzīja un apsargāja. Mazāko aizdomu gadījumā viņi karavīrus nošāva bez tiesas. Precīzi H. Bauma bojāejas apstākļi pagaidām nav noskaidroti, taču visticamāk viņu nogalināja par mēģinājumu slēpties, lai paliktu Latvijā. Kopumā pēc Sarkanās armijas izdzišanas no Latvijas Ostroviešu nometnes tuvumā atrada 14 karavīru liķus ar šautām brūcēm pakausī, sitienu pēdām un durkļu radītiem ievainojumiem. Tas liecina par spīdzināšanu un tai sekojušo beztiesas nošaušanu. H. Baums bija to 10 karavīru vidū, kurus izdevās atpazīt.

2. Latviešu robežsargi Krievijas pierobežā 1943. un 1944. gadā (3).

Iegūšanas datums: 2003. gada 5. novembris. Dāvinājis Voldemārs Kondrāts (1920).

Izmēri: 6,5 x 8,7 cm (2); 5,4 x 8 cm (1).

Materiāls: fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

Raksturojums: Latvijas-PSRS robežu nacistu okupācijas periodā rūpīgi apsargāja, sākot jau ar 1941. gada vasaru, un turpināja visu Otrā pasaules kara laiku. No Krievijas pāri robežai regulāri centās iekļūt komunistiskie diversanti un sarkano partizānu izlūku grupas. Diversanti parasti maskējās par mežstrādniekiem vai ubagotājiem, tādēļ arī šim kontingentam robežsargi pievērsa uzmanību. Notika "kustība" arī pretējā virzienā – ieguvuši vajadzīgās ziņas, izlūki centās atgriezties frontes otrā pusē.

Ludzas apriņķī robežapsardzes funkcijas veica Ludzas 273. bataljona karavīri. Okupācijas muzeja rīcībā nonākušas 17 fotogrāfijas, daļā no kurām attēlots robežsargu postenis Ludzas apriņķa Goliševas pagasta Sobku sādžā 1944. gada sākumā. Robežu šajā vietā sargāja jau Latvijas brīvvalsts laikā, taču tolaik sardzēm bija citi nosaukumi. Nacistu okupācijas laikā posteņus un tā sauktos atbalsta punktus dēvēja sādžu vārdos. Lielākā daļa bijušo robežsargu bija represēti, bet kara laikā dienotie agrākos nosaukumus nezināja.

Gadagrāmatas lasītājiem piedāvāti divi fotoattēli, kuru autors ir Voldemārs Kondrāts. Viens no tiem tapis 1943. gada nogalē. Tajā redzamā ēka būvēta pagājušā gadsimta

Ludzas apriņķa
Goliševas pagasta
Sobku sādžas
robežsargu postenis
1943. gada ziemā.
Uzraksts otrā pusē:
"Sobku atb. punkts.
1943. g. ziemā.
Latvijas laika
robežsargu mitnē.
Sobki, Ludzas apr.
1943. ziemā."
Fotografējis
Voldemārs Kondrāts.

Robežsargi Sobkos pirms došanās reidā. Uzraksts otrā pusē: "Sobkos 1944. g. 23. II Pirms došanās ienaidnieku meklējot." Fotografējis Voldemārs Kondrāts.

30. gadu beigās kā Latvijas brīvvalsts robežsardzes rotas nometne. Kara laikā to dēvēja par Sobku atbalsta punktu, kas atradās ~2 km attālumā no bijušās Latvijas–PSRS robežas. Redzams kara gados būvēts gulbaļķu nocietinājums, kas aizsargāja robežsargu mītni no pretinieka uzbrukumiem. Attēlā redzami arī seši robežsargi. Fotografijas otrā pusē rakstīts: "Sobku atb. punkts. 1943. g. ziemā. Latvijas laika robežsargu mītnē. Sobki, Ludzas apr. 1943 ziemā."

Nākamais attēls paskaidrots: "Sobkos 1944. g. 23. II. Pirms došanās ienaidnieku meklējot." Tajā redzami 12 bruņoti robežsargi kamanās. Acīmredzot viņi saņēmuši ziņas par PSRS partizāniem un gatavojas pretuzbrukumam. Neraugoties uz līdzšinējo komunistisko propagandu, liela daļa Latvijas pierobežas iedzīvotāju pret partizāniem īpašas simpātijas nejuta, tādēļ vērsās pie robežsargiem pēc palīdzības.

Dienests bijušajā Latvijas–PSRS pierobežā nacistu okupācijas gados bija atbildīgs un bīstams. Sākot ar 1943. gadu, bieži notika sadursmes ar sarkano partizānu vienībām, kas darbojās gan Latvijas teritorijā, gan ienāca no Baltkrievijas un Krievijas. Daudzi robežsargi krita vai tika smagi ievainoti, savukārt pēc kara čeka vērta pret viņiem nežēlīgas represijas.

3. Latviešu ārsts Visvaldis Ledus (1917–2003) savā darba vietā – izsūtījumā Krasnojarskas apgabalā.

Iegūšanas datums: 2004. gada 22. marts. Dāvinājusi Valija Ledus.

Izmēri: 6 x 8,5 cm; 8,4 x 11,2 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

Raksturojums: 1943. gada 15. februārī Visvaldis Ledus beidza Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāti un ieguva ārsta diplomu. Līdz 1943. gada maijam viņš turpināja darbu Rīgas 1. ķirurģiskajā slimnīcā, bet pēc tam tika iesaukts Latviešu leģionā. Frontes hospitāljos V. Ledus veica ķirurga asistenta pienākumus.

Pēc kapitulācijas V. Ledus strādāja par Kuldīgas slimnīcas direktoru, vienlaikus būdams vietējās poliklinikas terapeits un apriņķa vecākais sanitārais inspektors. 1946. gada 13. jūnijā V. Ledu arestēja, jo atklājās, ka viņš dienējis leģionā. Apsūdzībā uzrādīti

Ārsts Visvaldis
Ledus Krasnojarskas
novada Jarcevas
rajona
Podkamennaja–
Tunguskas ciemā pie
slimnīcas, kurā viņš
strādāja pēc
atbrīvošanas no
ieslodzījuma.
Fotografēts
1954. gadā.

arī "sakari ar pretvalstisku organizāciju". V. Ledus tika sodīts ar pieciem gadiem ieslodzījumā. Arī nometnēs viņš lielākoties veica mediķa pienākumus.

Soda termiņš beidzās 1951. gada jūnijā, taču Latvijā atgriezties bija aizliegts. V. Ledum bija atļauts dzīvot Krasnojarskas novadā, un sākotnēji viņš strādāja kīeģeļu rūpnīcā. Pateicoties savai uzņēmībai, V. Ledus saņēma atļauju pārcelties uz Jarcevas rajona Podkamennaja–Tunguskas ciemu un strādāt par ārstu un slimnīcas vadītāju. Šo amatu viņš ieņēma līdz 1954. gada septembrim, kad beidzās nometinājuma termiņš. Šajā laikā viņš iemantoja apkārtnējo iedzīvotāju cieņu, jo bija labs ārsts un ar gādību izturējās pret visiem slimniekiem. Jūtami paaugstinājās arī slimnīcas sniegto medicīnisko pakalpojumu kvalitāte un dažādu slimību profilakses līmenis. 1954. gada septembrī V. Ledus atgriezās Latvijā.

No viņa darba gadiem Podkamennaja–Tunguskā saglabājušās piecas fotogrāfijas. Vienā no tām V. Ledus redzams ārsta halātā 1954. gadā. Aizmugurē redzamā koka ēka ir viņa darba vieta – slimnīca.

V. ATMIŅAS

1. Olitas Vermkes (*Wermke*), dzimušas Zēvaldes, atmiņas "Starp divām valodām un tautām" (5 lpp.).

Iegūšanas datums: 2004. gada 14. maijs. Dāvinājusi Olita Vermke (1930).

Izmēri: 29,7 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: Olitas Vermkes atmiņās atspoguļota baltvāciešu repatriācija, kuru viņa piedzīvojusi, vēl būdama maza meitene. Līdz ar to skatījums uz lietām un notikumiem atšķiras no pieauguša cilvēka izpratnes. Bērni vieglāk pielāgojas jauniem apstākļiem un spēj iekļauties nepazīstamās situācijās, taču šie pārdzīvojumi daudz spilgtāk paliek atmiņā.

Olitas vecākiem Kuldīgā piederēja tekstilpreču veikals. Viņas tēvs Alfrēds Zēvalds bija vācietis, bet māte Marija – latviete. Pirmajā repatriācijas vilnī 1939. gadā viņi palika

Latvijā. 1940. gadā situācija mainījās: "Pēc tam mani sauca "buržuju bērns" un tik daudz draudzenes kā līdz šim vairs skolā nebija. Tēvs nedrīkstēja vairs strādāt un mamma palika mazākā pārdevēja svešā veikalā." 1940. gada nogalē Alfrēdam Zēvaldam radās iespēja iekļaut savu ģimeni repatriantu sarakstos, taču par to bija jāmaksā. Lai savāktu nepieciešamo summu, ģimenei bija jāšķiras no vērtslietām.

1941. gada 13. februārī bija paredzēta kuģa atiešana no Liepājas ostas, un Zēvaldu ģimene gatavojās braucienam. Olitas māti uz ielas pēkšņi aizturēja milicis un pavēlēja sekot. Māte atgriezās vēlu naktī: "[...] Viņa līdz tam tur milicijas stacijā tūkstošreiz sacīja, ka negrib no vīra šķirties un ar mani palikt Latvijā. Faktiski pēdējā minūtē viņu atļaida – mēs gājām uz veco tirgus laukumu, kur kamaniņas ar zirdziņu jau gaidīja." Aizbraucēju vidū bija vairākas baltvācu ģimenes, un viņu aizbraukšanu vēroja liels ļaužu pulks. Attieksme un emocijas bija daudzveidīgas: "[...] No vienas puses mums uzsauca, lai "braucam pie velna", un tie kļiedza sliktus bargus vārdus. Bet no otrās puses dzirdējām šņukstēšanu un ka ir žēl no mums tagad šķirties. [...] Un rīta agrumā bijām kuģostā, kur mums rādīja kravas kuģi "Robert Möhring", kas bija mūsu jaunā dzīvesvieta nākošās dienās."

Uz kuģa cilvēku bija ļoti daudz, un atmosfēra bija nomācoša. Olitai izdevās uzkāpt uz kuģa klāja, kur viens no matrožiem atļāva viņai ieelpot svaigu gaisu. Tā kā pārvietošanās pa kuģi bija aizliegta, meiteni paslēpa zem glābšanas laivas. "Tā man iznāca ko dzirdēt, ko īsti nesapratu un par ko "vēlāk" nedrīkstēja runāt: kuģis bija sabojāts un kuģinieki strīdējās, kas to darījis – vāci vai krievi ..." Jūras brauciens beidzās Gotenhāfenā (Gdīnā), taču tam sekoja brauciens ar vilcienu līdz Klicas (*Klütz*) stacijai Meklenburgā (Vācijā). Pārceļotājus, vairāk nekā 200 cilvēkus, iemitināja viesnīcas svinību zālē, pavēlot mantas novietot uz skatuves. Zālē bija novietotas lielas dzelzs krāsnis, kuras patīkami sildīja. Aiznākamajā naktī izcēlās ugunsgrēks. Ļaudis bija panikā, jo īpaši tādēļ, ka visi vēlējās glābt savas mantas, taču tās atradās uz skatuves un nebija viegli aizsniedzamas. Ugunsgrēkā viens no repatriantiem gāja bojā.

Vietējie iedzīvotāji juta līdzīgu baltvāciešu ģimenēm un piekrita tos izmitināt savās mājās. Nedaudz vēlāk visus pārvietoja uz vecas muižas telpām. Olitas tēvs kopā ar Blūmentritu un Jurevicu ģimenēm centās noskaidrot personas, kas vainīgas pie notikušās nelaimes. "Tikai to neviens no valsts vīriem negribēja zināt un par to runāt. No tēva runām zinu, ka tas bij izdomāts, lai paliktu tikai dārgās lietas, kad cilvēki būtu miruši – tie zelta, sidraba un porcelāna dārgumi un, protams, vāciešiem Latvijā iedotā nauda, lai tā nenāktu krievu rokās." Izmeklēšana nesevoja, notikušo noklusēja, bet Zēvalds, Blūmentritus un Jurevicus "izolēja", pavēlot viņiem aizbraukt. Viņi apmetās Neibukovā, kur dzīvoja vietējā sporta zālē. Ēdienu varēja saņemt vietējā pansionātā, taču tas bieži vien bija negaršīgs. Bērniem bija iespēja aiziet uz kaimiņu pilsētām, kur labsirdīgi maiznieki mēdza reizēm iedot bulciņas vai mazu baltmaizes klaipiņu. "Es gan raudāju un kaunējos ubagot – bet tā kā visi to darīja, gāju arī es līdz citiem bērniem: tiem jau deva, pieaugušos trieca ārā un lamāja, ka neviens (?) tos neesot saucis Vācijā ..."

Dzīves sākumposms Vācijā Olitai palicis atmiņā kā grūtību laiks. Baltvāciešu izruņa atšķīrās no Meklenburgas vietējās izloksnes, un tas bija par iemeslu apkārtējo bērnu izsmieklam. Fakts, ka Olitas māte nebija vāciete, arī sagādāja problēmas, jo meiteni uzskatīja par zemākas kārtas cilvēku. Šajā situācijā Olitas sirdī līdzās bēdām par nepelnītajām pārestībām dzima lepnums par to, ka viņa ir latviete. Un tas saglabājās arī turpmāk.

1941. gada jūlijā Olitas tēvs sāka strādāt Heinkela lidmašīnu būves rūpnīcā Rostokā, kur bija nodarbināti cilvēki no dažādām valstīm. Zēvaldu ģimene iekārtojās uz dzīvi

netālu esošajās strādnieku kopmītnēs, kur dzīvoja vēl sešpadsmit latviešu un divas igauņu pārceļotāju ģimenes. Pamazām cilvēki pārvarēja neierasto apstākļu un šaurības radītās problēmas, sadraudzējās savā starpā un jutās kā viena ģimene. Olitai vienīgās problēmas joprojām radīja vācu valodas izloksņu atšķirība un apstākļi skolā. Augusti Latvijas demokrātiskajā sabiedrībā, meitene nespēja pieņemt nacistu teoriju par vācu tautas pārkumu, ko skolotāji "potēja" bērniem. Kara klātbūtne pirmoreiz tika izjauta 1942. gada Lieldienās, kad angļu aviācija četras reizes bombardēja Rostoku. "Mēs, bērni, atradām arī skrejlapas, kur bija rakstīts, ka katru gadu Lieldienās Rostoka dabūs olas no debesīm, un no tā baidījāties nākošo reizi."

Olitas pusmāsa bija repatriējusies jau 1939. gadā. Viņas vīrs piedāvāja A. Zēvaldam pārcelties uz Ļublinu (Polija) un mēģināt tur atrast darbu. A. Zēvalds piekrita, un uz laiku ģimene tika šķirta. Olita palika pie pusmāsas Hohenzalcā (kādreizējā Polijas teritorijā), lai sagaidītu tēvu, bet māte atgriezās Rostokā. Tēvs vairākas reizes aicināja sievu un meitu doties pie viņa uz Ļublinu, taču pats neieradās. M. Zēvalde nespēja saprast, kādēļ vīrs pats neorganizē ģimenes pārcelšanos. Tikai 1943. gada jūlijā viņi satikās Ļublinā un noskaidroja visus pārpratumus. Olitas tēvs bija kļuvis par liecinieku ebreju iznīcināšanai, kas nacistu okupētajās teritorijās notika atklāti, taču no "Lielvācijas" iedzīvotājiem šo informāciju slēpa. "No viņa [A. Zēvalda] gribēja, lai iesēdās židu veikalā, kura īpašnieku pašlaik nogalināja – un tā kā viņš to nedarīja, viņš priekš vāciešiem bij nelabs." A. Zēvaldam liedza iespēju izbraukt ārpus bijušās Polijas teritorijas, lai viņš neizstāstītu par notikušo citiem.

A. Zēvalds Ļublinā paša spēkiem iekārtoja nelielu veikaliņu, un ģimenei bija iztika. Pilsētā dzīvoja vācu tautības pārceļotāji no dažādām valstīm. Visi bija zaudējuši dzimteni, centās iesakņoties jaunos apstākļos, tādēļ valdīja saskaņa gan pieaugušo, gan bērnu starpā. "[...] No Baltijas valstīm visvairākie, tad no Melnūras krastiem un no Kroācijas, bet arī no Rietumvācijas sabumbotām pilsētām. Sakarā ar to mēs skolēni ļoti labi sapratāmies un bieži visi kā viens pretojāmies, kad skolotāji bij pastingri vai mums kas nepatika." Olita sadraudzējās ar poļu meitenēm, un visas kopīgi apmeklēja kino. A. Zēvaldu arī cienīja poļu iedzīvotāju vidū, jo viņš neuzsvēra savu "augsto rasi" un nepaze-moja citus.

Kara beigās Sarkanās armijas uzbrukuma laikā pazuda Olitas tēvs. "Līdz 1949. g. nezinaļu, kas toreiz notika – tad atnāca tēvs no Krievijas, kur viņš visu laiku bij tulkotājs bijis. Ne kā kara gūsteknis, bet par pateicību, jo viņu toreiz nenošāva kā citus, kas Ļublinā nāca gūstā. Un par to viņš pateicās ne tikai pie poļu iedzīvotājiem, bet arī pie krieviem, kas poļiem ticējuši, ka viņš nekad neko jaunu nav darijis." Olita ar māti nedevās tālāk uz rietumiem, bet atgriezās iepriekšējā dzīvesvietā – strādnieku kopmītnēs, kur laimīgi sagaidīja kara beigas. Olita bija pārliecināta, ka tēvs viņas meklēs tieši tur. Pēc tam dzīve pamazām ievirzījās normālā gultnē.

Smagākais un nepatīkamākais, kas palicis Olitas atmiņā par laiku no 1940. gada līdz 1945. gadam, bija bailes un piespiedu klusēšana. "Kā bērns nesapratu domas maiņas pie agrākiem draugiem, kas negribēja tālāk latviešu draugus pazīt. Un nesapratu, kādēļ pazīstamie pazuda un kas krievu valdniekiem to teica, kas labs un kas slikts. [...] Un bija jāklusē, kad nakti dzirdēju čukstēšanu par abažūru no cilvēka ādas. Tāpat arī toreiz 1944. g. Vasarassvētkos, kur divi vācu virsnieki apmeklēja mūsu un viņas aicinājumu, ņemt no viņas ēdienu un kūkām tie atbildēja, ka ir paēduši pie poļiem, jo tie bija aizvesti no svētku ēdieniem un nošauti ... Klusēšana tad ir kā akmenis, kas kaklā aug."

Tas bija laiks, kad daudzviet nacisma un komunisma terora plosītajā pasaulē nedrīkstēja runāt par visu un ar visiem. Nacismu sagrāva, un par tā noziegumiem tiek atklāti

runāts vēl šodien. Ar komunisma noziegumu atklātu nosodišanu gan tik gludi neiet ... Pārāk daudzi vēl klusē.

2. Lūcijas Vickopas, dzimušas Bulles, atmiņas par komunistu represijām pret viņas ģimeni (9 lpp.).

legūšanas datums: 2004. gada 30. marts. Dāvinājusi Veronika Igaune.

Izmēri: 29,7 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: Aizputes apriņķa Klosteres pagasta "Upenieku" māju saimnieks Jānis Bullis (?–1979) savulaik dienēja strēlniekos un piedalījās Latvijas atbrīvošanas cīņās. Latvijas brīvvalsts laikā viņš kopā ar sievu Elizabeti (?–1961) apsaimniekoja jauniegtos 16 ha zemes un audzināja četrus bērnus. Ģimene nebija sevišķi bagāta, bet trūkumā arī nedzīvoja. Vecākā meita Lūcija (1922–1997) no 1939. gada strādāja Klosteres pagasta valdē.

Pēc 1940. gada 17. jūnija nācās saskarties ar bailēm un neziņu, jo naktīs sāka pazust cilvēki. Lielākoties tie bija vīrieši, un pēc aresta neviens par viņiem neko neuzzināja. "Viens konkrēts gadījums bija šāds, ka, braucot no toreizējās Aizputes apriņķa izpildu komitejas, divu amatpersonu (Klosteres pag. izpildu kom. pr-ja un Zemes ierīcības komit. pr-tāja) starpā alkohola reibumā radies strīds un kautiņš. Tā rezultātā pie Pētera baznīcas Klosterē Zemes ierīcības komit. pr-tājs atradās miris. Nākošā naktī no 6 Klosteres pagasta mājām aizveda ģimenes galvas, atstājot neziņā sievas un bērnus."

Otrā pasaules kara laikā L. Vickopas brāli (vārds nav minēts) iesauca Latviešu leģiona 15. divīzijā. Viņš karoja Vācijā, kur pēc ievainošanas mira. Vēlāk ģimene saņēma ziņu, ka dēls apbedīts Goslārā (Vācija).

Pēc 1945. gada 9. maija, kad Sarkanā armija bija "atbrīvojusi" arī Kurzemi, terors un represijas atsākās ar jaunu spar. Jāni Bulli uz neilgu laiku arestēja jau pirmajā filtrācijas vilnī 1945. gada maijā. Drīz pēc viņa atgriešanās uz pratināšanu aizveda L. Vickopu. Tēvs, ieraugot, ka pēc meitas nakts laikā ieradušies bruņoti karavīri, āva kājas un solījās iet līdzi. Viņa rīcība bija saprotama, jo sarkanarmiešu vardarbība pret sievietēm Kurzemes iedzīvotājiem bija labi zināma. Viens no arestētājiem atpogājis kreklus un pārmetis krustu, šādi apliecinot, ka jaunajai sievietei ceļā nekas jauns nenotiks.

L. Vickopa atgriezās mājās, taču 1945. gada jūnijā kā "aktīvu vāciešu atbalstītāju" otrreiz arestēja tēvu. Kopā ar citiem pagasta vīriešiem viņu divas nedēļas turēja apcietinājumā Gudeniekos, bet pēc tam aizveda uz Liepāju. Tur L. Vickopai izdevās tēvu atrast, taču pietuvoties nožogotajai vietai un iedot kaut ko ēdamu bija aizliegts. Piederīgi gaidīja vairākas dienas, jo klīda runas, ka gūstekņus vedīs projām no Latvijas. Šo ziņu apstiprināja arī kāds frizieris, kurš bija izsaukts uz cietumu. Atgriežoties viņš gāja garām L. Vickopai un it kā pie sevis teica: "Ja tā frizē, tad drīz izsūtīs." Atklāti sarunāties ar kādu no gaidošajiem viņam bija aizliegts ...

Pie cietuma piebrauca garš lopu vagonu sastāvs. Lai nokļūtu cietumam tuvāk un redzētu savus piederīgos, daudzi lida pa vagona apakšu. Kāda veca sieviete, kura meklēja savu dēlu, acīmredzot nespēkā pakrita un gāja bojā zem vilciena riteņiem. Vagonos vispirms ienesa dēlus un ierīkoja nāras. "Un tad sākās! Kolonnā pa četri, elkoņos saķērušies, lai nevarētu māt ardievas pa gabalu aizdzītiem piederīgiem, karavīru un vilku sugas suņu apsargātus dzina cilvēkus bālām dzeltenām sejām. [...] Ceturtā kolonnā ieraudzīju tēvu un iekliedzos, cik spēju, lai pārkliedzētu citu izmisuma saucienus. [...] Tēvs

izrāva roku no blakus ejošā elkoņa un noņēma cepuri, par to viņam rīdija virsū suni, bet es paspēju ieraudzīt kaili nodzīto galvu un bālo seju.”

Tēva prombūtnes laikā L. Vickopu atkal veda uz pratināšanām. Viens no iemesliem bija viņas darbs Klosteres pagasta valdē, taču apsūdzēja arī nacionālo partizānu atbalstīšanā. Pagasta izpildkomitejas darbinieki aprakstīja ģimenei piederošo īpašumu un daļu konfiscēja. No 16 ha zemes palika tikai 5 ha, zirgs, govys un cūka. Pie viena paziņoja, ka Bullu ģimene ierakstīta “kaitnieku” sarakstos. Tas nozīmēja nodokļu un izstrādes normu paaugstināšanu.

Labības kulšanas laikā 1945. gada rudenī L. Vickopu un viņas māti terorizēja pagasta un rajona izpildkomiteju priekšsēdētāji, kuri “uzraudzīja” kulšanas darbus. Viņu “darbs” gan aprobežojās vienīgi ar piedzeršanos un uzmākšanos sievietēm. Pateicoties uzticamu kaimiņu atbalstam, izdevās noslēpt nelielu daudzumu labības, jo nākamajā dienā visu kūlumu konfiscēja un aizveda.

Ļaudis baumoja, ka arestēto ģimenes locekļiem draud izsūtīšana. L. Vickopa ar māti, māsas un brāli, kā arī citi pagasta iedzīvotāji naktis mēdza pavadīt ārpus mājas. Katram bija arī sagatavota mugursoma ar līdzīgu ģimenes mantām.

Vēlā 1945. gada rudens naktī ieradās divi bruņoti karavīri kopā ar vietējiem kolaborantiem, lai arestētu Elizabeti Bulli. Ar šausmām L. Vickopa atceras mazā brāļa un māsas vaimanas, kā arī mātes izmisumu. “Mammu aizveda tumšā naktī ar čīkstošiem ratiem. Tomēr pēc 2 nedēļām viņa atgriezās no Aizputes un piekļāvēja pie mūsu loga. Kļāvējiens un mātes balss man visu mūžu skan ausīs kā kāds bezgala laimīgs mirklis. Bērni, es tā esmu, viņa sauca, lai mēs nenobītos, jo zināja, ka šādi nakts kļāvējiņi mūs satrauc.” Mātes prombūtnes laikā konfiscēja zirgu, ratus, ragavas un jauno aizjūgu.

“Tēvs, kuru apcietināja kā spēcīgu, stiprās drēbēs tērptu vīru, atgriezās pēc 10 mēnešiem galīgi novārdzīis, vecā vatenī, kailām kājām – iepampušām novalkātos apavos.” Viņš bija smagi slimis ar cingu, tāpēc kājas bija klātas ar augoņiem, bet zobi bija jāizrauj. Ārsts brīdināja, ka jābūt uzmanīgam ar ēdienu, jo pārēšanās varot būt liktenīga. Tēvs ļoti maz stāstīja par Vorkutas nometnē (Komi APSR) piedzīvoto, jo par to draudējās atkārtots arests. “To gan stāstīja, ka viņi ēduši turnepšu zupu un reiz atvestas sasaļušas briežu zarnas, kuras pavārs vispirms izspārdījis ar zābaku, tad sametis katlā un vīri ēduši kā lielu delikatesi [...] Tēva stiprās, brūnās vadmalas drēbes ātri nolaupītas, jo sevišķi kāri turienes sargi bijuši uz krāsotām, tumšām drēbēm.” Vienīgo vēstuli, kuru viņš bija mēģinājis nosūtīt, ģimene nesaņēma. Mirstība ieslodzīto vidū bija liela, bet viņu ģimenēm par to neviens nepaziņoja. Vēl šodien daudzi nezina, kur palika viņu tēvi, brāļi un dēli, kurus aizveda no mājām 1945. gadā... Vēlākos gados L. Vickopa uzzināja, ka tēvs atzīts par aktīvu vāciešu atbalstītāju, jo meita strādājusi pagasta valdē, bet dēls nav atgriezies no vācu armijas ...

Pēc J. Bulla atgriešanās L. Vickopu aizsūtīja darbā pie koku pludināšanas, jo uz 5 ha zemes esot pārāk daudz strādnieku ... Arī vajāšanas turpinājās. L. Vickopa čekistiem gan Aizputē, gan Rīgā noliedza, ka būtu atbalstījusi nacionālos partizānus, jo bija palīdzējusi tikai kara bēgļiem. “Čekā mani fiziski neiespaidoja, vienīgi katru reizi iznāca sastapties ar uzmākšanos. Bēgu galdam riņķi un, tā kā fiziski biju diezgan spēcīga, tad man vienmēr izdevās izkļūt sveikā. Šos paņēmienus pielietoja krievi. [...]” Izmeklētāji runāja krievu valodā, tādēļ klāt bija tulks. Kādā pratināšanā Stabu ielā viņa palūdza nolasīt savas iepriekšējās liecības. Izrādījās, ka ar tulku “gādību” protokolos rakstīts pavisam kas cits, nekā L. Vickopa teikusi. Ar lielām grūtībām viņai izdevās panākt, ka turpmāk lietu izmeklē latviešu čekists. Pateicoties šim cilvēkam, kura vārda nav zināms,

L. Vickopa atgriezās mājās. Tomēr veselība bija iedragāta: "[...] Pēc tam saslimu ar nevienu, mani mocīja sajūta, ka galva dalās divās daļās. Noslimoju vairāk kā mēnesi."

1950. gadā ar izpildkomitejas rīkojumu L. Vickopas ģimenei atņēma atlikušos 5 ha zemes, bet pašus padzina no mājas. Vecāki pārcēlās uz Basu pagastu pie mātes brāļa. "Tur mammu uzņēma kolhozā un iedeva kolhozniekam pienākošos zemes gabalu, bet kaitnieku nosaukums un paaugstinātie nodokļi un nodevas nāca līdzī. Turpinājās arī izputināšana un amatpersonu terors.

3. Apolinārijs Plotkāns. "Neaizmirsti, ko komunisms nodarīja dzimtenei. Neparasts dzīves stāsts" (38 lpp.).

Iegūšanas datums: 2004. gada 15. aprīlis. Dāvinājis Apolinārijs Plotkāns (1920).

Izmēri: 29,7 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, datorteksts.

Raksturojums: Apolinārijs Plotkāns piedzima Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Kozusolā 1920. gada 5. oktobrī. Kopā ģimenē bija septiņi bērni. Bērība pagāja, palīdzot vecākiem darbos, bet vēlāk, strādājot pašam. Tēvs Benedikts Plotkāns (1879–1951) bija atzīts linu kulstišanas speciālists, tādēļ labi pelnīja. 1939. gadā tika uzsākta jaunas mājas celtniecība. "Par palīgu bija Bārtuļu Trukšāns Jezups, kuru Ulmanis bija apžēlojis un izlaidis no cietuma un kurš 1940. gadā kļuva par Rēzeknes čekas priekšnieku." Diemžēl 1941. gadā celtniecības darbi apstājās. Pēc vecāku izsūtīšanas 1949. gada 25. martā atlikušos celtniecības materiālus izlaupīja.

Nacistu okupācijas periodā leģionā iesauca četrus A. Plotkāna brāļus, bet viņš pats 1944. gadā divus mēnešus dienēja Kozusolas robežapsardzes kordonā.

1944. gada jūlija beigās A. Plotkāns kopā ar brāli Vladislavu (?–1953) savās mājās tika arestēti. A. Plotkāns vispirms nonāca filtrācijas nometnē Čerepovecā, bet no 1945. gada vasaras – Ļubercos netālu no Maskavas. Pārvietojot uz šo nometni, ieslodzītajiem teica, ka viņus atbrīvos: "Daži ticēja un vēl lēģeri moldāvi mācīja mūs maršēt, lai, cauri Maskavai soļojot, mēs labi izskatītos. Bet kā gar vārtu sardzi izgājām, tā viņu gars sabruka. Tur stāvēja šautenēm bruņotu zaldātu žogs līdz lopu vagonam. [...] Ļubercē tas moldāvu vadītājs pakārās, jo nepārcieta tādu apmulķošanu." Filtrācijas nometnēs ieslodzītos dzina smagā darbā un slikti baroja. Mirstība bija liela. Sekoja pārvietošana uz Potjmas nometni. Tur A. Plotkāns saslima ar plaušu karsoni un izdzīvoja, tikai pateicoties latviešu feldšeru gādībai. 1946. gada rudenī viņš atgriezās mājās: "Tā apmēram beidzās tā saucamā gosproverka, kad paņēma cilvēkus no mājām, kaut arī ne ar vārdiem, ne darbiem būtu ko izdarījis."

Tajā laikā Plotkānu ģimene jau bija ieskaitīta kulaku sarakstos un mocījās ar neizpildāmajām nodevām. "[...] Par ciema padomes priekšsēdētāju bija paglupais Spīrku Maklakovs, kuru tauta sauca par Gubašlopu. [...] Četrdesmit pirmajā gadā bija šāvis uz svētbildi, teica, Dievu nošāvis, tagad Dieva nav. Vācu laikā viņš bija aizbēdzis uz Krieviju." Pateicoties priekšsēdētāja Maklakova "gādībai", A. Plotkānu reģistrēja ciema padomes teritorijā, liedzot iespēju mainīt dzīves vietu. Ieslodzītajiem vidū pastāvīgi tika veicināta nepatika un naidis pret vācu armijā karojušajiem, bijušajiem ieslodzītajiem un tiem, kuri Latvijas brīvvalsts laikā ar savu darbu bija nodrošinājuši augstāku dzīves līmeni. A. Plotkāna atmiņās daudzviet pieminēta regulāra ņirgāšanās, pat piekaušanas un nošaušanas mēģinājumi. Kad par sevi atgādināja filtrācijas nometnē iegūtais kuņģa jēlums, gandrīz nebija iespējams tikt uz slimnīcu. Zirgi bija kolhoza īpašumā, un iedzīvotāji tos varēja izmantot tikai ar īpašām atļaujām.

1948. gada rudenī A. Plotkānu brīdināja par gaidāmo arestu. Neilgu laiku viņš dzīvoja pie radiem Blidenē, kā arī Rīgā. Pēc atgriešanās mājās 1948. gada novembrī izrādījās, ka par nodevu neizpildišanu konfiscēti visi lopi. "Staļina pakalpiņi izlaupīja visu, ko tēvs Benedikts rūpējoties par septiņiem bērniem, ar smagu darbu bija sagādājis. Linus kulstīt tēvs gāja arī pie tiem, kuri vēlāk tēvu slimu iznesa un ielika ragavās, lai aizvestu nezināmā tēlumā ar mazu sainīti rokās." Aizvien stiprāk bija jūtams naidis starp cilvēkiem. Agrāk nepazitās nesaskaņas starp latviešiem un krieviem kļuva par ikdienišķu parādību, kas izpaudās kautiņos. Par aizstāvēšanos pret piedzērušu kaušļu uzbrukumu A. Plotkāna brāli Danielu notiesāja uz diviem gadiem un četriem mēnešiem cietumā. Komunistiskās šķiru ideoloģijas apmulsināti, tā saucamie "padomju aktivisti" bija gatavi apmelot jebkuru. Tādēļ apkārtņē izplatījās baumas, ka A. Plotkāns nodedzinājis padomju aktivista Izidora Maklakova šķūni. Tur atradās iedzīvotājiem atņemtās mantas un lauksaimniecības inventārs. "Bārtuļu Francis teica, lai labāk nerādoties, mani ar visiem sūdiem grib samalt." Īpaši agresīvi bija agrākie sarkanie partizāni, kuri, pārliecināti par savu "taisnību", nesodīti terorizēja iedzīvotājus.

Bailes no aresta pieauga. 1949. gada 24. marta vakarā A. Plotkāns aizgāja no mājām. Nevienš neiedomājās, ka represijas varētu skart arī vecākus. "No rīta atnāca māsa Mihalina, kura dzīvoja blakus mājās, un pateica, ka tēvs un māte aizvesti. Laikam Teodora ģimene bija redzējusi, kādi tur bija Staļina un Novika pakalpiņi. Tur bija tas pats Gubašļops, Petrucānu Novožilovs Moduss, Maklakova Apaļors, kuram tēvs linus kulstīja, arī Kaļvu Metrika – skolotāja. Tēvu iznesuši, jo viņš gulēja gultā un teica, ka neiešot. [...] Tēvs un māte tika izvesti uz Tomskas apgabala Truskavecu." Benedikts Plotkāns mira izsūtījumā, jo pēc iekšējo orgānu sastiepuma nesaņēma ārsta palīdzību. Māte Jadviga Plotkāne (1890–1976) atgriezās Latvijā 1954. vai 1955. gadā un nodzīvoja līdz 86 gadu vecumam. Pārciest izsūtījumu viņai palīdzēja bērnu sūtītās paciņas.

Deportāciju dienā sākās A. Plotkāna un vairāku citu iedzīvotāju partizānu gaitas. Līdz 1950. gada vasarai mežā ieradās A. Plotkāna brālis Vladislavs, kuru čeka vajāja, Vladislavs Iguls (?–1950), Bronislavs Klešņiks (1923–?), Vladislavs Klešņiks (1926) un Aleksandrīna Klešņika (1923), kā arī vairāki citi. Pārsvarā tie bija gados jauni cilvēki. Lielākā daļa no viņiem partizānu gaitas izvēlējās, lai netiktu arestēti vai izsūtīti. Nelegālu dzīvi uzsāka arī Šalamaginu ģimene piecu cilvēku sastāvā. Grupai pievienojās trīs krievu taučības nelegālisti, kuri A. Plotkānam radīja aizdomas, jo aicināja uz laupīšanām.

Diemžēl jauniešiem trūka jebkādas saprašanas par nelegālu dzīvi, kā arī konspirācijas iemaņu. Nesaprotamu iemeslu dēļ grupa 1950. gada vasarā sadalījās un daļa jauniešu pārcēlās uz Krivandas mežu. 1950. gada 6. jūlijā viņus kāds pamanīja un nodeva. Čekistu uzbrukuma laikā krita partizāni Konstantīns Klešņiks (1921–1950), Valentīns Logušņiks (1927–1950), Vladislavs Iguls un krievs "Ivans" (1922–1950). Nošāva arī 13 gadus veco Vitāliju Igulu, kurš todien bija viesojies pie brāļa Vladislava. Apcietināja Vladislavu Klešņiku un ievainoto Aleksandrīnu Klešņiku.

Pēc traģiskā notikuma Šalamaginu ģimene aizgāja dzīvot citur, jo turēja aizdomās krievu nelegālistus. Pēdējās šaubas izgaiss, kad viņi centās pārējos partizānus pierunāt nogalināt A. Plotkānu. Nodevējus nošāva. Vēlāk partizāni sodīja arī divus agrākos kaiņus, kuri centās iedzīvoties, izlaupot Šalamaginu mājas.

1950. gada augustā grupai pievienojās arī Vladislava un Aleksandras Klešņiku vecāki – māte Agata (?–1953) un tēvs Vladislavs (?–1951). Regulārās pratināšanas čekā viņu dzīvi bija padarījušas neizturamu. 1951. gads kopīgi ar Šalamaginu ģimeni tika sagaidīts purvā uzceltā bunkurā Krievijas teritorijā, netālu no robežas. "Pie mums dzīvoja kaķene. Kā tik gājām no mājīņas ārā, tā viņa līdzī. Sēdēja uz pleca un uzmanīgi

vēroja katru troksnīti mežā." Oktāvija (1915) Šalamagina gatavoja partizāniem garšīgus ēdienus, bet viņas māte Marija (?–1953) izārstēja A. Plotkāna kājas ekzēmu.

1951. gada augustā nodevības rezultātā tika nošauts Vladislavs Klešņiks, vecākais. Viņa atraitne Agata meklēja patvērumu ārpus meža, taču radi, to skaitā pašas meita, baidījās viņu pieņemt. A. Plotkāna nogādāja sievieti atpakaļ grupā: "Kā gāju, tā atradu Agatu uz ciņa sēžam ar mazu veikšēiti rokā. Visu izstāstīja, noraudāja, ka viņu neņēma, lai lien kur grib." Grupa katru gadu cēla jaunu ziemas bunkuru, to rūpīgi iekārtojot: "Pie mums viss bija tīrs un nemanāms. Iekšā bija vieta malkai visai ziemai, produktiem, ūdens aka, tualete un plīts. [...] Mājas virsa bija labi nomaskēta ar paegļiem un mazām eglītēm, kuras atnesām no citas vietas un ierakām. Zem viena kadiķa ierīkojām lodziņu ap 30 centimetrus kvadrātā."

1953. gada 4. martā mežsargs nejauši atklāja partizānu bunkuru. Viņš tika aizturēts, taču zvērēja nenodot. Mežinieki viņam noticeja un atlaida. Diemžēl šis cilvēks izrādījās nodevējs. 6. martā bunkuru aplenca un sākās čekistu uzbrukums. Septiņiem gados jaunajiem partizāniem izdevās aiziet, bet Agata Klešņika, Ignats Šalamagins (?–1953) un viņa sieva Marija palika uz vietas. Čekisti iemeta bunkurā rokas granātas...

1953. gadā viens pēc otra krita vai tika arestēti gandrīz visi atlikušie partizāni. Modestu Šalamaginu (1921) ar māsu Oktāviju arestēja 1953. gada 12. septembrī. Nākamajā dienā nodevības rezultātā nošāva viņu vecāko brāli Eduardu (1907–1953). A. Plotkāna brāli Vladislavu nošāva 1953. gada 12. oktobrī Kreņevas sādžas rajonā. Viņš bija devies noskaidrot, kas noticis ar brāli. Naktī no 1953. gada 3. decembra uz 4. decembri Zitišķu sādžā arestēja Bronislavu Klešniku.

A. Plotkāna nelegālās gaitas beidzās 1953. gada 4. oktobrī. Slimā kuņģa mocīts, viņš devās uz Ciblas pagastu pie pazīstamas vecmātes, lai izlūgtos zāles. "Čekisti šo laikam bija piesaistījuši uz nedarbiem. [...] Piedāvāja konfektes, kuras paņēmu, un kaut kādu tableti. [...] Mana mēle palika stīva, parunāt nevarēja. Šī mani vadīja pa koridoru un tad es izslēdzos. Atjēdzos tikai uz lieveņa, kad biju uz vēdera zemē noguldīts. [...] Tad mani nesa pa rudzu rugājiem ar kājām pa priekšu." Vēlākajos gados minētā sieviete ļoti nožēloja savu rīcību. Lai labotu savu vainu, viņa vēstulēs lūdza A. Plotkānam piedošanu un regulāri sūtīja pārtiku un zāles.

Tiesa notika Rīgā 1954. gada 25. martā. Uz apsūdzēto sola sēdēja A. Plotkāns, Bronislavs Klešņiks, Oktāvija un Modests Šalamagins. Vairāki pieaicinātie liecinieki kļūda, jo kaunējās teikt melus, kādus bija stāstījuši savās pirmstiesas liecībās. "Nolasot spriedumu, Bronkam piesprieda augstāko sodu un viņam turpat tiesas zālē galva kļuva balta. Man ar Modestu iedeva pa 25 gadiem un 5 gadus aizliegums iebraukt Latvijā, bet Tavei 10 gadus." Pēdējais no viņiem, Vitālijs Plotkāns labprātīgi iznāca no meža 1955. gadā un tika notiesāts uz 10 gadiem ieslodzījumā.

Nometnēs A. Plotkāns atradās līdz 1966. gadam, izciezdams sodu Vorkutā (Komi APSR) un Mordovijā. Pēc atgriešanās pierakstīties Latvijā nebija iespējams, tādēļ A. Plotkāns pārcēlās uz Igauniju. Nedaudz vēlāk viņš iepazinās ar nākamo sievu Natāliju, un 1967. gada 11. februārī Rīgā abi apprecējās. "Kāzas dzērām Jēkabpils ielā, mazā istabā, kur tomēr salida ap 40 cilvēki. Vienās dziesmās ritēja un dejoja virtuvē. Muzikants bija Smelters Francis, ar kuru kopā bijām Mordovijā un kurš mani ar akordeona skaņām bija izvadījis pa zonas vārtiem." Pēc kāzām A. Plotkāns atgriezās Latvijā un iekārtojās darbā uzņēmumā "Dailrade", kur strādāja līdz pensijai.

1992. gadā A. Plotkāns un Vladislavs Klešņiks kopā ar Ludzas zemessargiem uzsāka Agatas Klešņikas, Marijas Šalamaginas un Ignata Šalamagina mirstīgo atlieku meklēšanu. Nogalinātos atrada 1993. gada maijā: "Kauli bija apbērti ar nedaudz zemes un

saglabājušies. Ludzā pie māsas meitas Volodze [Vladislavs Klešņiks] sarīkoja apbedīšanas ceremoniju. Mazā zārkā salikām visus kauliņus. Es nesu krustu. Tad ar katoļu dekāna dievvārdiem un zemessargu zalvēn apglabājām kritušos Latvijas zemē kādus sešus kilometrus aiz Ludzas, kur dzīvoja Volodzes vecākā māsa.”

Atmiņas precīzi parāda traģisko situāciju pēckara okupētajā Latvijā. Komunistu amatpersonu patvaļa, smagās “kulaku” nodevas, prasmīgi uzkurinātais naidis starp sociālajiem slāņiem un tautībām, bailes par savu dzīvību un brīvību daudzus spieda meklēt patvērumu mežā. Grūtības sagādā vienīgi daudzo personu vārdu saīsinājumi, kas sarežģī informācijas uztveršanu.

Diemžēl nevar teikt, ka “karš būtu beidzies”. 2003. gadā tika izdota Ignata Zariņa grāmata “Nepaliec Tēvzemei parādā” (izdevusi Latgales Kultūras centra izdevniecība Rēzeknē). Tās trešajā nodaļā “Maksa par bailēm” (167.–316. lpp.) nežēlīgi izsmieta Plotkānu, Klešņiku un Šalamaginu ģimeņu traģēdiju un nacionālo partizānu kustību kā tāda. Autors nav kaunējies piesaukt Dieva vārdu, kritizējot cilvēkus, kurus totalitāras lielvalsts represijas piespieda uzsākt nelegālu dzīvi. Šādu grāmatu parādīšanās tikai lieku reizi apliecina, ka dažāda ranga un līmeņa “vēsturisko analfabētu” mums netrūkst ...

VI. VĒSTULES, DIENASGRĀMATAS UN LITERĀRI DARBI

1. Vēstule “Manas mātes brālis Izraels Lipperts”.

legūšanas datums: 2004. gada 26. janvāris. Dāvinājusi Ada Krāmere (1921).

Izmēri: 29,6 x 20,9 cm.

Materiāls: papīrs, datorraksts.

Raksturojums: vēstules autore Ada Krāmere, rakstot Okupācijas muzejam vēstuli, bija pārliecināta, ka viņas tēvoča Izraels Lipperta (1894–1943?) personība un dzīves stāsts pelna uzmanību. Iepazīstoties ar vēstules saturu, nācās vien piekrist.

Izraels bija trešais bērns Luisa Lipperta un Hanas Paulas Meierovicas ģimenē. Hana Paula bija Latvijas pirmā ārlietu ministra Z. Meierovica (1887–1925) māsiņa.

Kopš bērnības I. Lipperts bija jautrs un dzīvespriecīgs, kā arī apveltīts ar muzikālām dotībām. Pirmā pasaules kara laikā viņš cīnījās cariskās Krievijas armijā un nokļuva vācu gūstā.

Atgriezies I. Lipperts iestājās Latvijas armijā: “Pēc kara Izraels cīnījās par Latvijas atbrīvošanu no cara un pret boļševikiem. Latvija to ļoti cienīja un vairakkārt pēc 1918. gada iedeva viņam zemes gabalus.”

Vēstulē minēts, ka I. Lipperts, braucot ar divriteni, pēkšņi zaudējis redzi. Iespējams, tās bija ievainojuma vai kādas slimības sekas. Par laimi, aklums bija īslaicīgs. Pēc izveseļošanās I. Lipperts apprecējās ar Idu Brinkenhofu (?–1943?) un viņiem piedzima divi bērni – Markuss (?–1943?) un Rachila (?–1943?). I. Lipperts spēlēja mežragu un citus mūzikas instrumentus un bieži uzstājās sabiedriskos un kultūras pasākumos. “Kad viņš piedalījās, kā toreiz bija pieņemts, militārās parādēs un mūs, bērnus, redzēja ielas malā, viņš vienmēr mums smaidīja.”

Diemžēl laimīgā dzīve ilgi neturpinājās. Komunistu režīms neieredzēja uzņēmīgus un izglītotus cilvēkus, bet nacistu režīms – ebrejus: “Pirmajā Pasaules karā, vāciešiem okupējot Liepāju, ebreji viņus sveicināja ar ziediem un sālsmaizi. Toreizējais Krievu cars – Nikolajs II bija ļoti asiņains antisemīts un cilvēku nīdējs. 1941 gadā fašistiem okupējot pēc ilgām cīņām Liepāju, viņi 1943 gadā iznīcināja visus ebrejus, nošaujot viņus

Jūrmalā – Šķedos.” Šeit vēstules autore nav precīza, jo masveidīgās ebreju slepkavības Liepājā notika 1941. gada beigās un 1942. gada sākumā. Tomēr iznīcināšana turpinājās arī pēc tam.

I. Lipperts bija nodarbināts vāciešu labā kā kvalificēts amatnieks. Šis statuss, ko apliecināja attiecīgs dokuments, deva cilvēkam nelielas garantijas, ka viņu neiznīcinās. Diemžēl tas neattiecās uz ģimenes locekļiem, kuri neskaitījās kvalificēti strādnieki. “Reiz viņam [I. Lippertam] paziņoja ka fašisti saņēma viņa ģimeni. “Bet man taču ir Ausweis” viņš izsaucās un aizskrēja glābt savu ģimeni. Nevienš no viņiem nepalika dzīvs.” Acīmredzot, nespēdams glābt savu sievu un bērnus no nošaušanas, I. Lipperts izvēlējās mirt kopā ar viņiem.

Dzīvu palikušo tuvinieku un radu atmiņās I. Lipperts palicis kā labs mūziķis, dziedātājs un komunikabls cilvēks. Nenoliedzami, viņš bija arī Latvijas patriots. Līdzīgi savam radniekam Z. Meierovicam un daudziem citiem, kuru vairs nav mūsu vidū.

2. Moiseja Smirnova (1907–1948) vēstules no Kurskas apgabala Fatežas nometnes 1945. gadā (2).

legūšanas datums: 2004. gada 16. februāris. Dāvinājusi Anna Čuriļina

Izmēri: 23 x 16,1 cm; 22,9 x 15,6 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts (krievu v.).

Raksturojums: Rēzeknes apriņķa Galēnu pagasta krievu skolas direktoru vectīcībnieku Moiseju Smirnovu čekisti arestēja 1944. gada 22. augustā. Viņu apsūdzēja “dzimtenes nodevībā” un “vāciešu atbalstīšanā”. Pirmajos pēckara gados šo apsūdzību varēja “izpelnīties” ikviens. Šajā gadījumā vienlaicīgi notiesāja daudzus Latgales krievu skolu direktorus, kuri ieņēma šo amatu arī nacistu okupācijas periodā. Visiem, ieskaitot M. Smirnovu, piesprieda 10 gadus ieslodzījumā.

M. Smirnovs sodu izcietā Kurskas apgabala Fatežas nometnē (KPFSSR). Sarakste ar tuviniekiem bija regulāra, taču līdz mūsu dienām saglabājušās divas vēstules, kuras 1945. gada 9. augustā un 20. oktobrī sūtītas uz Rīgu mātai Darjai Timofejevai un viņas vīram Ferapontam. Šīs vēstules sniedz ieskatu M. Smirnova ieslodzījuma ikdienā, domās un pārdzīvojumos. Turpinājumā minētie vēstulju fragmenti tulkoti no krievu valodas.

Ieslodzītie strādāja Maskavas–Harkovas šosejas būvniecībā. M. Smirnovs 1945. gada vasarā bija nodarbināts akmeņu smalcināšanā. Darba diena bija sadalīta divās maiņās, un M. Smirnovs strādāja no plkst. 13.00 līdz 20.00. Pirms tam divus mēnešus viņš veica galdnieka darbus šosejas sargu mājai. Vēlāk, 1945. gada oktobrī, bija jārok noteikgrāvji un jākrauj smiltis. Grūtības M. Smirnovam sagādāja sāpošā mugura, jo viņš slimoja ar īšiasu, kuru jau 1942. gadā bija ārstējis Ķemeru sanatorijā. Parādījās arī citas smagā darbā iegūtas kaites: “Miļo māsiņ, tu interesējies par manu veselību. Kāja man nesāp; protams, tā baidās no caurvēja, bet man ir siltas apakšbikses, drīz saņemšu vātētās bikses.”

Tuvinieki iespēju robežās sūtīja M. Smirnovam paciņas, taču bieži vien viņš tās nesaņēma. Ieslodzītajiem bija iespēja saņemt ierobežotus naudas sūtījumus: “Paciņās drīkst sūtīt arī naudu līdz 150 rbļ. Vairāk par 150 rbļ. sūtīt nedrīkst, to [naudu] neizsniedz, bet ieskaita personīgajā rēķinā.” Būdam izglītots cilvēks, M. Smirnovs nevarēja samierināties ar vienvēidīgo nometnes dzīvi un informācijas trūkumu. Zinādam, ka grāmatas saņemt nevarēs, M. Smirnovs lūdza avīzes un žurnālus. Diemžēl vēstulēs lasāms, ka arī šī paciņa viņu nerasniedza. Būdam smēķētājs, viņš izjuta arī tabakas trūkumu: “Sūtiet

man avīzes kā solijāt un pīpējamo. [...] Sūti ne tikai papirosus, bet labāk pat tabaku, vai nu fabrikas vai vēl labāk pašaudzēto, bet tikai stipru. To visu, protams, iespēju robežās."

M. Smirnovs bieži domāja par dzimtenē palikušajiem tuviniekiem un vēlējās saņemt ziņas par viņu gaitām. Viņš pārdzīvoja, ka nav atstāts Rīgā soda izciešanai. "Rīgā es būtu panācis pat tikšanos ar jums. Lai gan, arī no Rīgas mani jebkurā brīdī var pārsviest uz mūsu plašās Savienības attālākām vietām." Vēstulju saturs liecina, ka M. Smirnova ģimenes locekļi savā starpā bija draudzīgi un uzturēja labas attiecības. Viņu likteņi M. Smirnovam, pat noietnē esot, nebija vienaldzīgi: "Es lieliski saprotu, ka tev [Darjai Timofejevai] ir smagi atstāt vecākus, bet tīci, man nav ne kripatiņas vieglāk. Es par to, t. i. par vecākiem domāju ļoti daudz un man nedod mieru doma, ka es viņus varbūt vairs neredzēšu." Okupācija un karš bija skāris visu viņa ģimeni, par ko liecina 1945. gada 20. oktobra vēstules saturs: "Es saprotu arī māsas Irinas dzīvi, bet ko var padarīt: interesanti, vai tiešām cilvēkus, kuri pazudināja Jegoru, nav arestējušas varas iestādes? Es ļoti daudz pārdomāju arī par brāļa Dimas likteni. Bet mani mierina doma, ka viņš gāja bojā kaujas laukā ar vāciešiem, izseniem krievu tautas ienaidniekiem. Varbūt arī viņš ir dzīvs, bet laiks jau bija viņam tādā gadījumā atsaukties. [...] Tu man neko neesi rakstījusi, ka Feraponts ievainots Tēvijas karā, bet tagad raksti, ka viņš ir II grupas invalids."

Tālākais M. Smirnova liktenis ir maz zināms, bet traģisks. Pamazām viņš ieslodzījuma kļuva akls, tādēļ pēdējo vēstuli apmēram 1948. gadā vairs nav rakstījis pats, bet lūdzis ieslodzījuma biedram. Šī vēstule nav saglabājusies. M. Smirnovs mira 1948. gada beigās vai 1949. gada sākumā. Pēc Staļina nāves ģimene saņēma paziņojumu par viņa nāvi, taču tās cēlonis un miršanas vieta nebija norādīta.

3. Pasaku grāmatiņas (2), kuras ieslodzījumā darinājis Paulis Birzulis (1913–1990), veltot savai sievai un bērniem.

Iegūšanas datums: 2004. gada 19. aprīlis. Dāvinājusi Elga Iesaliņa (1943).

Izmēri: 14,2 x 21,4 cm.

Materiāls: papīrs, tinte, tuša, rokraksts.

Raksturojums: Palsmanes un Aumeisteru luterāņu draudžu mācītājs Paulis Birzulis kopš 1945. gada pavasara bija Aleksandra Sarjas (1911–1950) un Arsēnija Dreijalta (1918–1952) nacionālo partizānu grupu sakarnieks. Viņš apgādāja partizānus ar medikamentiem un papīru nelegālo avižu "Tālavas Taure" un "Dzintarzeme" izdošanai, sniedza regulāru informāciju par jaunākajiem notikumiem un veica vairākus nopietnus partizānu uzdevumus. Piemēram, 1945. gada oktobrī P. Birzulis devās uz Smiltenes slimnīcu, lai sagādātu ārstu smagi ievainotajam igauņu partizānam Alfrēdam Kērmānam (1922). Operāciju pie partizānu atbalstītājiem Gaujienas pagasta "Sikancu" mājās sekmīgi veica ārste Lidija Roze (1917).

1946. gada 26. jūnijā P. Birzuli apcietināja. Neizturējis mocības, viņa vārdu bija nosaucis cits partizānu atbalstītājs ... LPSR IeTK karaspēka Kara tribunāls 1946. gada 17. oktobrī piesprieda P. Birzulim 10 gadus ieslodzījumā un 5 gadus bez tiesībām. Apcietināja un tiesāja arī viņa sievu Valdu (1915–2000), kurai piesprieda 5 gadus ieslodzījumā un 3 gadus bez tiesībām. Latvijā viņi atgriezās 20. gs. 50. gadu vidū.

Mājās palika P. Birzuļa bērni: 3 gadus vecā Elga un 5 gadus vecais Andris (1941). Viņus audzināja vecāmāte Vīrešu pagastā. Domādams par bērniem, kā arī par sievu, P. Birzulis, atrazdamies ieslodzījumā Daugavgrīvā, 1947. gada jūnijā izgatavoja divas

Rolfs velk ragaviņas ziemā. Ilustrāciju paša sacerētājam grāmatai "Manas bērnības pelēkais draugs" zīmējis Paulis Birzulis ieslodzījumā 1947. gada jūnijā.

stāstu grāmatiņas, kuras pats arī ilustrēja. Šajos darbos skaidri redzamas gan viņa literārās, gan mākslinieka dotības. Aizkustina emocionālais un labestīgais stāstījums, kas īpaši piemērots bērniem.

Viens no stāstiem – "Manas bērnības pelēkais draugs" vēsta par suni Rolfu, kurš P. Birzulim piederēja bērnībā. Zīmējumi darināti ar melnu tušu un atrodami gandrīz katrā grāmatiņas lappusē. Spriežot pēc ieraksta, grāmatiņa tapusi 1947. gada 17. jūnijā, bet tās izgatavošana noteikti prasīja vairāk laika. Iespējams, šajā datumā tā bija gatava. Rolfs bijis jaunākais no trim vilku sugas kucēniem, un viņu paturēja P. Birzuļa ģimene. Pelēkais kamoliņš izauga par gudru, uzticamu un skaistu dzīvnieku, kurš astoņus gadus bija P. Birzuļa labākais draugs. Pārsvārā zēns ar suni satikās skolas brīvlaikā un kopīgi pavadīja laiku pastaigās un rotaļās. Ziemās Rolfs vilka uz mežu ragaviņas ar nelieliem lietaskokiem. Vasarās un rudenos abi ar P. Birzuli nakšņoja pagalmā uzceltā telti, sargājot ābolus. "Liels draugs Rolfs bija arī mājas zirgiem, un nereti tam, ar kuru es visbiežāk mēdzu braukāt, līdzī ņemot arī suni, viņš draudzīgi nolaizīja samtaino purnu." Kādā ziemā Rolfs paveica īstu varoņdarbu. Zirgs, vārdā Osmanis, būdams iejūgts kamnās, iegāzās dziļi piesnigušā grāvī un nespēja piecelties. Suns sapratis, ka palīdzēt varēs tikai cilvēki, ilgi skraidījis starp māju un ceļa līkumu, līdz saimnieki sapratuši, ka noticis kas slikti. Diemžēl ar Rolfu notika nelaime – viņš uzskrēja virsū plaujmašīnas izkāptij un zaudēja kreisās priekškājas pēdu. Pateicoties rūpīgai kopšanai, suns palika dzīvs un izveselojās, bet turpmāk kliboja. Kopīgās garās pastaigas un pārgājieni bija beigušies: "Ik reizes kad kur izbraucu, viņš skumjām acīm mani pavadīja, it kā sacīt gribēdams: "Mans laiks nu ir beidzies, kad es tev visur līdzī varēju skriet!" " Pēc nelaimes Rolfs nodzīvoja vēl apmēram četrus gadus, pamazām novecodams. Tomēr P. Birzuļa atgriešanos mājās nu jau no studijām viņš vienmēr gaidīja, paiedamies pretī, cik spēki atļāva. Skumja bija tā diena, kad Rolfs pretī vairs neiznāca ...

Otrā grāmatiņā ietvertas pasakas: "Baltais porcelāna zilonītis", "Miega pelīte" un "Kā zirneklis tiesāja biti un dunduru". Tās sarakstītas no 1947. gada 25. jūnija līdz 27. jūnijam, tātad katru dienu pa vienai. Atšķirībā no iepriekšējās grāmatiņas, šoreiz zīmējumi ir krāsaini, taču mazāki, jo krāsas bija jātaupa. Arī papīru nācās izmantot taupīgi, par ko dažās vietās liecina sīkākš rokraksts un mazākas rindu atstarpes. Pasaciņas vēltas bērniem Andrim un Elgai. Pasakā par miega pelīti teikts, ka abi saņēmuši krietnu

vajadzēja bērniem atvērt saldo miegdziesmu. Tas nebija
viesis darbs, jo bērni bija tik daudz, bet laiks – parvaram
nāvē: mēnā vakara stundā, tas bija jāpārda visiem ma-
xajiem, guļotājiem miegdziesmu jāizdala.
Bet vēlāk tas bija tāds reizes, kad mēnēt gāja viņai tālāk.
Bet vai tad mēnēt nāvē? Viņi varēja nāvē pēdējo pārtu?
Daudz reizes doberim priekšā bija aizklājusies bērna mākonu
tega. Tad vēl mēnēt stari lauzās, lai, cauri, izkodu mi-
nāstiet zemes virsu. Bija arī reizes, kad viņam bija jābūt
zemes otrā pusē, ar tās dobumiem katrām nāvē, jo
arī tur bija bērni un cilvēki. Toties, kad viņi viņi spēja sa-
ņemam nāvēm nāvē stunda pār zemi, tad viņi nāvē-
dās no patērtības, pelītes, jākajā darbā. Tad viņi kļuvi-
ierpauzēt cauri loka puri, itabās, kur guļāt vajadzēja at-
nāvē, mazajiem cilvēkiem, un stariem apgaismoja cēlu
baltā, lai, lai, lai.
Daudz bija mēnēt
nāvē, mēnēt mēnēt
mēnēt mēnēt.
Ja tu nāvē nāvē,
bet nāvē nāvē,
kā mēnēt nāvē,
Daudz bija mēnēt
kā nāvē. Daudz
tas bija tāds
jāvē nāvē, lai
nāvē nāvē, lai
nāvē nāvē, lai
nāvē nāvē, lai
nāvē nāvē, lai

Ilustrācija no paša
sacerētās pasakas
"Miega pelite".
Zīmējis Paulis
Birzulis ieslodzījumā
1947. gada jūnijā.

porciju salda miega, jo dienā bijuši čakli un paklausīgi. Stāstīnā par kukaiņu tiesas prāvu izmantotie termini "es tevi uz vietas arestēšu", "izmeklēšanas gaita", "atzīsties vaj-sirdīgi, tad sods būs mazāks", "piesprieda nāves sodu" liecina par P. Birzula personīgo pieredzi.

Noslēdzot stāstu par savu pelēko draugu Rolfu, P. Birzulis novēlēja tuviniekiem: "Mani mīlie, krājiet savu bērnības dienu skaistākās atmiņas un glabāiet tās – būs laiks, būs nebaltas dienas vēlākā dzīvē, kad viņas – šīs zeltaino dienu atmiņas – būs nepie-ciešamas, lai apstarotu uz nezināmu brīdi vai laiku tumsas pielijušo dzīves teku." Šis novēlējums ir patiess. Ja ir labais, ko atcerēties, daudz ko iespējams pārciest.

A Sampling of Museum Collections and Recent Acquisitions 2003–2004

INESE DREIMANE

The sampling follows the outline established in previous Yearbooks. All thematic groups are represented approximately equally. Illustrations of the most interesting materials and objects are provided. The most significant parts of memoirs are cited verbatim. Among the photographs, pictures of border guards during World War II are especially notable. Letters and memoirs include information not only about ethnic Latvians but also people of other ethnic groups in Latvia who became victims of one or the other totalitarian occupying power.

The first group – objects – presents linen needlework made by Viktors Kukņa in the early 1950s while hiding from Soviet authorities. Veronika Rozenfelde, sent to a prison camp in Mordovia for supporting national partisans brought back an aluminium bowl when she was released in 1954. Fifteen Catholic liturgical items – crucifixes, medallions, etc. – were surreptitiously made at home during the second Soviet occupation. A wooden memorial to national partisans in Vīciems was erected on 22 June 1994 and was vandalised by unknown persons later that fall.

Two small portraits depicting Lonija Grauze were made in 1946 or 1947 by her friend Jānis Budulis, while hiding from the authorities. The three water colours by the renowned artist Kurts Fridrihsons (one of them on the front page of the chapter) are a small sampling of the 1493 items the Museum has received as a gift from the Fridrihsons' family. The artist made them while imprisoned in a Gulag camp in the Omsk District in the early 1950s.

Four personal documents originate from the German occupation period. One of them is a standard announcement of the death of Jānis Strods, soldier of the 21st Order Police Battalion, at the Eastern Front on 18 August 1942. Two restored documents deal with recruitment of the sculptors Jānis and Aleksandra Briedis to build defence fortifications in August 1944. A temporary passport of the Republic of Latvia was issued to the soldier Voldemārs Kondrāts in Lübeck, Germany, on 29 August 1945.

The photograph of Corporal Heinrihs Baums in former Latvian Army uniform with Red Army insignia may be his last. Baums, a soldier in the Latvian Army, became a soldier in the Red Army when Latvia was occupied in 1940. The picture was made in the summer of 1941, before he and several other Latvian soldiers were killed by Soviet Interior Ministry agents in the Red Army camp at Ostroviesi on 28 June 1941, as the Red Army was fleeing before the German onslaught. Two photographs depict soldiers of the 273rd Battalion of Ludza, who were assigned to guard the Latvian–Russian border in the village of Sobki. The last shows Dr. Visvaldis Ledus in the Podkamennay–Tungusk Village in the Krasnoyarsk Region where he was exiled and worked as hospital director after his release from a Gulag prison camp in the early 1950s.

Three memoirs constitute the next group of materials. Olita Wermke recounts her Baltic–German family's emigration to Germany in 1941 and the family's experiences during wartime. Lūcija Vickopa recounts the repressions her family had to endure at the hands of the communists in the latter half of the 1940s. Her father was arrested, and the family's property confiscated. Vickopa herself had to endure regular interrogations, as a result of which her health suffered. National partisan Apolinārijs Plotkāns recounts the tragic fate of the partisans and other "illegals" in Eastern Latvia in 1949 and the early 1950s.

Three letters and two literary works constitute the last part. Ada Krāmere's letter recounts the life of her uncle Izraels Liperts from World War I and his participation in the Latvian Liberation War to his death during the Holocaust in Liepāja ca. 1943. Two letters were written by the former director of a Russian elementary school in the Rēzekne District in Eastern Latvia. The letters, addressed to his sister and her husband, were written from a hard labour prison camp in Russia. He died in prison in late 1948 or early 1949. Two little handwritten and illustrated storey books were a gift of the Lutheran pastor Pauls Birzulis to his small children. Birzulis was sentenced in 1946 for supporting national partisans. The storey books were written in prison in 1947.

Muzeja darbs 2004. gadā

VALTERS NOLLENDORFS

Okupācijas muzeja ieiešana otrajā gadu desmitā nav nozīmējusi nedz darba apjomu, nedz ritma nostabilizēšanos. Taisni otrādi – 2004. gads no muzeja saimes prasījis vairāk darba, bet devis arī lielāku pārlicību, ka to arvien vairāk novērtē.

Svarīgākie notikumi un sasniegumi 2004. gadā:

- Muzeja apmeklētāju skaits turpinājis pieaugt. No gandrīz 55 000 2003. gadā tas pārsniedzis 65 000 (+ 18%) ar pieaugošu tendenci.
- Muzeja ēkas nākotnes jautājums 2004. gada gaitā bija principā atrisināts, Kultūras ministrijai un Rīgas domei vienojoties, ka muzeja ēka nonāks valsts īpašumā, kas to savukārt ir gatava nodot Okupācijas muzeja fondam.
- Apstiprināts muzeja 4 gadu attīstības plāns un sākusies muzeja nākotnes nama plānošana, vadoties no arhitekta Birkerta 2001. gadā iecerētās paplašināšanas vizijas.
- Valsts finansējums muzejam sasniedzis visu laiku augstāko summu LVL 75 500, kas ir apmēram 1/3 budžeta, ieskaitot sēklas finansējumu nākotnes nama plānošanas darbu sākšanai.
- Muzeju apmeklējušas 57 oficiālas ārzemju viesu delegācijas un liels skaits ārzemju žurnālistu. Muzejs lietots vairāk nekā 10 ārzemju televīzijas raidījumu sagatavošanai.
- Paplašinājusies muzeja starptautiskā sadarbība ar citiem muzejiem, zinātniskām un sabiedriskām organizācijām. Muzeja darbinieki bieži aicināti sniegt referātus starptautiskās konferencēs.
- Muzejā izstādīta pirmā starptautiskā izstāde un ar to saistīta konference sadarbībā ar Bolcmaņa Kara seku pētniecības institūtu Grācā "Austrieši Padomju Savienībā 1945–1956". Savukārt sadarbībā ar jauno Francijas kultūras centru Rīgā muzejs sagatavojis izstādi centra telpās "Franču grupa un mākslinieks Kurts Fridrihsons".
- Muzeja ceļojošās izstādes izstādītas Latvijā, Vācijā, ASV, Ukrainā, Moldovā, Anglijā. Sevišķi jāatzīmē, ka Vācijā 2004 gadā notikušas 8 izstādes, galvenokārt ar Konrāda Adenauera fonda atbalstu.
- Izglītības programma vadījusi 28 seminārus vēstures skolotājiem un 244 ekskursijas un nodarbības skolēnu grupām ar 4620 skolniekiem. Ceļojošā izstāde izstādīta 27 vietās Latvijā; to apmeklējuši ap 3500 skolēni un citi

Gruzijas prezidents Mihails Saakašvili parakstās muzeja viesu grāmatā 2004. gada 14. oktobri. OMF.

apmeklētāji. Sarīkota pirmā vasaras nometne skolēniem. Izdots jauns mācību materiālu komplekts par komunismu.

- Sagatavota 20 minūšu informatīva video filma par Okupācijas muzeja darbu.

Muzeja administrācija

Muzeja attīstību un izaugsmi pēdējos gados nenoliedzami ietekmējusi stabilitāte vadībā un personāla sastāvā. Nav bijis izmaiņu muzeja nozaru vadībā, un tikai nedaudz mainījies darbinieku sastāvs. Muzeja direktore ir Gundega Michele; viņas vietnieki: Taiga Kokneviča zinātniskā darbā, Jānis Krūmiņš saimniecības darbā, Valters Nollendorfs attīstības lietās. Muzeja kurators ir Ojārs Stepens, Krātuves vadītāja ir Taiga Kokneviča, Audio un kinofonofoto krātuvi vada Andrejs Feldmanis, Izglītības programmu – leva Gundare, Pētniecības programmu – Heinrihs Strods, Piemiņas vietu programmu – Richards Pētersons.

Kopējais darbinieku skaits palicis stabils. 2004. gadā tas bija 45 (2002. gadā – 44, 2003. gadā – 46), no tiem pilna laika darbinieki 19; daļējā slodzē – 26. Muzeja administratīvo darbinieku un speciālistu skaits bija 23 (2003. gadā – 22); pārējie klasificēti kā tehniskie darbinieki.

Nelielās darbinieku sastāva maiņas daudzos gadījumos notikušas, jauniem darbiniekiem nākot no muzeja gidu vidus. Tā Andris Justs iesaistījies Izglītības programmas darbā, nomainot Imeldu Mūrnieci, un Ilze Kuduliņa kļuva par Sabiedrisko attiecību koordinatori Ineses Misānes vietā. Šādā veidā muzeja darbinieku saime atjaunojas iespējami organiski ar ļaudīm, kas jau guvuši pieredzi muzeja darbā. Tas ir viens iemesls, kāpēc gidu sagatavošanai muzejs pievērš sevišķu uzmanību. Katrs muzeja gids prot vismaz vienu svešvalodu, viņu rūpīgi sagatavo darbam ar okupācijas laika vēsturi un muzeja materiāliem, kā arī laiku pa laikam turpina papildināt viņu zināšanas. 2004. gadā Izglītības programma novadījusi 5 jauno gidu apmācības sesijas, apmācot 17 cilvēkus. Notikuši arī 3 apmācību semināri strādājošiem gidiem.

Īpaši jāatzīmē muzeja brīvprātīgo darbinieku pienesums. 2004. gadā brīvprātīgos darbus veica Rita Drone, Dagnija un Aivars Staško, Dzintra Bungs, Maija Sinka, Jānis Priedkalns un Valters Nollendorfs. Galvenie darbības virzieni – tulkošana no latviešu valodas uz angļu valodu un otrādi; ceļojošās izstādes sagatavošana; rediģēšanas darbi. Sevišķi jāizceļ Maijas Sinkas enerģiskais darbs, izkārtējot ceļojošās izstādes Vācijā un ar savām arhitektes zināšanām iesaistoties muzeja nākotnes nama veidošanas projektā. Dzintra Bungs ar savām svešvalodu zināšanām pieredzi starptautiskās ceļojošās izstādes gides darbā iesaistījusies ārvalstu delegāciju uzņemšanā. Viņa turpina arī darbu pie ceļojošās izstādes.

Fakts, ka muzeja darbinieku skaits palicis stabils liecina, ka par 18% pieaugušais muzeja apmeklētāju skaits 2004. gadā (no 55 000 līdz 65 000) apkalpots efektīgi ar apmēram to pašu darbinieku skaitu. Muzeja vadība gan nobažījies, ka, apmeklētāju skaitam pieaugot, būs nepieciešams darbinieku skaitu palielināt. Tai pašā laikā katra pēdējā telpas iespēja, ieskaitot pagraba telpas ar neapmierinošu ventilāciju, ir izmantota. Vairākiem darbiniekiem jādalās darba vietām, ieskaitot muzeja 18 datorus. Šo gandrīz neiespējamo situāciju atviegloja doma, ka pēc trim gadiem muzejam būs paplašinātas telpas, kurās normatīviem atbilstošas darba vietas būs nodrošinātas visiem darbiniekiem. Viņi arī aktīvi iesaistījušies muzeja nākotnes nama iekštelpu plānošanā.

Muzeja budžets 2004. gadā sākās ar iespēju, ka jāsaimnieko taupīgāk nekā agrākos gados, jo no valsts budžeta sākotnēji piešķīra tikai LVL 22 000, kas bija par LVL 39 000

Latvijas Republikas
kultūras ministre un
OMF padomes
locekle Helēna
Demakova uzrunā
izstādes "Okupācijas
muzeja
jauniegvumi"
atklāšanas un
2003. gada
Gadagrāmatas
atvēršanas
sarīkojumu 2004.
gada 26. martā.
Aizmugurē muzeja
direktore Gundega
Michele. OMF.

mazāk nekā 2003. gadā. Situāciju palīdzēja izlīdzināt sekmīgas ziedojumu vākšanas kampaņas ASV un Kanādā, kā arī uzlabotā kapitāla tirgus situācija. Salīdzinot ar 2003. gadu, kad uzklāja muzeja jauno jumtu un atklāja piemiņas zīmi pie bijušā Čekas nama, 2004. gadā nebija ne paredzētu, ne neparedzētu kapitālizdevumu. Tomēr līdz pat rudenim nebija skaidrs, vai izdosies atjaunot valsts piešķirumu agrāko pāris gadu līmeni. Jaunās Kultūras ministres un OMF padomes locekles Helēnas Demakovas iestāšanās par Okupācijas muzeja finansējumu un Saeimas labvēlība gada beigās valsts finansējumu paaugstināja uz LVL 75 500, kas ir līdz šim lielākā summa muzejam no valsts līdzekļiem. Gadu muzejs nobeidza ar LVL 233 000 ienākumos un LVL 224 000 izdevumos. Sekmīgi strādājuši muzeja saimnieciskie pasākumi – publikāciju programma un grāmatu galds. Visi pārskati un revidentu atzinums liecina, ka muzejs finansiāli darbojas atbildīgi un taupīgi.

Muzeja apmeklētāji

Muzeja apmeklētāju pieaugumu no apājiem 55 000 uz 65 000 iespējams izskaidrot vairākos veidos. Muzeja novietojums palīdz apmeklētājam, kurš ieradies Rīgā uz vienu dienu un kuram nav laika doties uz vietu ārpus Rīgas tiešā centra. Muzeja informācija ir pieejama visos Latvijas ceļvežos. Ceļveži un cita tūristiem pieejama informācija nereti iesaka muzeja apmeklējumu kā vienu no svarīgākajiem Rīgā. Svarīga noteikti ir Latvijas uzņemšana NATO un Eiropas Savienībā. Svarīgs ir fakts, ka Okupācijas muzejs ir vienīgais Rīgā, kur informācija pieejama vairākās svešvalodās. Lielu lomu spēlē muzeja gidi, kas labi prot svešvalodas un ir apmācīti izskaidrot okupācijas laika vēstures komplicētās nianšes. Palīdz papildu informācija par muzeja priekšmetiem melnajās mapēs. Melnajās mapēs muzeja teksti pieejami arī franču un spāņu valodā. 2004. gadā muzejs ar Verneru Rūtenberga piemiņai ziedotiem līdzekļiem un Latviešu fonda piešķirumu iegādājās modernus audio gidus. Tie jau 2005. gadā atļaus muzeja apmeklētājam ar ekspozīciju iepazīties dažādās svešvalodās.

Kā 2003. gadā rudenī, tā arī 2004. gadā vasarā notika kontrolēta apmeklētāju aptauja (sk. Ilzes Kuduliņas rakstu). Apmeklētāju profils 2004. gada aptaujā bija nedaudz atšķirīgs no 2003. gada aptaujas, bet visumā aptaujas rezultāti liecina, ka vairākums

NATO militāro komiteju locekļu grupa muzejā 2004. gada 12. septembrī. Vada Valters Nollendorfs. Delegācijas 100 dalībnieki muzeju apmeklēja divās grupās. OMF.

apmeklētāju ir ārzemnieki un ka viņi ir apmierināti vai ļoti apmierināti par muzeja apmeklējumu. Salīdzinājumā ar 2003. gadu samazinājusies jaunāku cilvēku un Latvijas iedzīvotāju proporcija muzeja apmeklētāju vidū, ko izskaidro ar aptaujas veikšanas laiku. 2005. gada aptauja paredzēta ziemas mēnešos, tā noskaidrojot apmeklētāju profilu vēl trūkstošajā laika posmā.

Laikam jau sakarā ar Latvijas uzņemšanu NATO un Eiropas Savienībā atkal palielināties gan oficiālo valsts viesu apmeklējumu, gan arī preses un citu publisko mediju apmeklējumu skaits. Reģistrēti 57 oficiālie apmeklējumi. Augstākie viesi bija Gruzijas prezidents Mihails Saakašvili un Vācijas prezidents Horsts Kēlers. Citu apmeklētāju vidū pieminami daudzu valstu parlamentārieši, valdību pārstāvji un vēstnieki, kā arī daudzas NATO un citu valstu bruņoto spēku delegācijas. Lielākā no militārajām grupām bija NATO militāro komiteju locekļi, ap 100 cilvēku, NATO sanāksmes laikā 12. septembrī. Pieaug arī vēsturnieku, studiju grupu, sabiedrisku organizāciju un fondu apmeklējumi. Sevišķi pieaugusi preses un citu publisko mediju interese.

Apmeklētājus muzejā piesaista arī dažādi muzeja sarīkojumi, kas atsevišķas telpas trūkuma dēļ parasti notiek ekspozīcijas zālē. Parastie sarīkojumu veidi ir izstāžu atklāšana, grāmatu prezentācijas un piemiņas brīži, kas saistās ar 25. martu, 14. jūniju un 18. novembri. 2004. gadā notikuši 19 šādi sarīkojumi, viens no tiem sakarā ar "Franču grupas un mākslinieka Kurta Fridrihsona" izstādes atklāšanu Franču kultūras institūta telpās. Turpinās Laura Gundara lugas "Pieskaries baltajam lācim" izrādes muzeja dzīlajā pagrabā.

Muzejs kļuvis arī par iecienītu uzzīņu avotu. Te filmējušas un intervējušas televīzijas grupas no Latvijas, Anglijas, ASV, Austrālijas, Beļģijas, Holandes, Japānas, Korejas, Kanādas, Portugāles, Somijas, Vācijas un citām valstīm. Oficiāli reģistrētas 35 dažādas

Daugavas vanadžu koris 2004. gada 25. marta piemiņas sarīkojumā muzejā. OMF.

oficiālas intervijas Latvijas un ārvalstu presei, radio un televīzijas programmām. Te nav ieskaitītas daudzas neformālas tiešas vai pa telefonu sniegtas intervijas un izziņas.

Muzeja vēstures informatīvais darbs arī audzis. Tā 2004. gadā registrētas vismaz 667 konsultācijas par vēstures jautājumiem. Muzeja krātuves uzņēmušas 795 apmeklētājus, no kuriem 76 meklējušas ziņas par piederīgajiem. Sniegtas konsultācijas skolēniem un skolēnu grupām par vēstures pētniecības projektiem.

Muzeja starptautiskā ceļojošā izstāde jau kļuvusi par pastāvīgu institūciju, kuras nolūks informēt ārzemju publiku par okupācijas laiku un Latvijas atgriešanos Eiropā un brīvajā pasaulē. Pagājušajā gadā izstāde bijusi redzama ASV. Lielbritānijā un Vācijā. Divi Vācijas vajadzībām sagatavotie izstādes komplekti apciemojuši astoņas Vācijas pilsētas. Pirmo izstādi maijā Berlīnes *Abgeordnetenhaus* telpās tiešā bijušā Berlīnes mūra un Gestapo centrāles pagraba drupu tuvumā atklāja Berlīnes zemes Landtāga prezidents Valters Mompers (*Walter Momper*) un izstādes patrons Bundestāga deputāts Markus Mekels (*Meckel*). Latviju citu starpā pārstāvēja kultūras ministre Helēna Demakova un bijušais aizsardzības ministrs Ģirts Valdis Kristovskis, kas savā amata laikā palīdzēja izstādei nolīdzināt ceļu uz Vāciju. Par izstādes ceļošanu Vācijā tālāku rūpi uzņēmies Konrāda Adenauera fonds. Kā sevišķs pasākums jāmin Latvijas vēstnieka Kijevā iniciatīva Ukrainas un Moldovas iedzīvotājus iepazīstināt ar izstādes Latvijas versiju, kas domāta skolām un izskaidrota latviešu, angļu un krievu valodā.

Ekspozīcija un izstādes

Muzeja galvenās ekspozīcijas veidošana ilga no 1993. līdz 1998. gadam. Kopš pirmā posma atklāšanas pagājuši vairāk nekā 10 gadi, kuru laikā ar jauniem pētījumiem

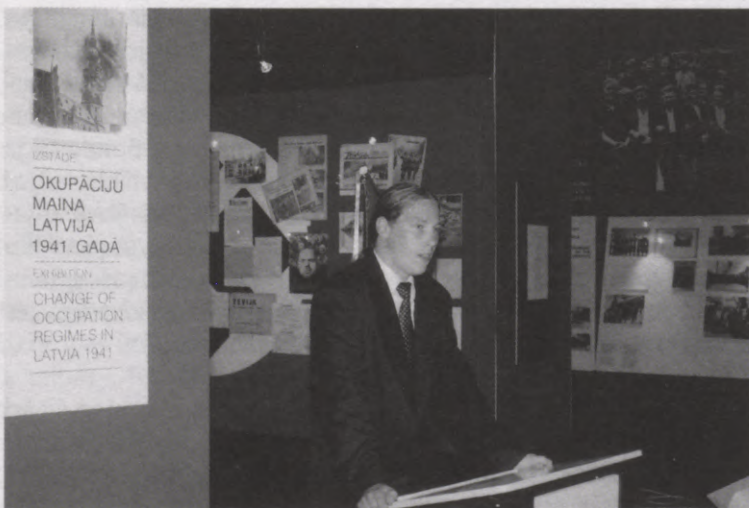
Izstādes "Okupācijas muzeja jaunieguvumi 2002–2004" kuratore Aija Ventaskraste uzrunā izstādes atklāšanas sarīkojuma dalībniekus 2004. gada 26. martā. OMF.

precizēta vēsturiskā informācija un muzeja krājumi papildinājušies ar jauniem materiāliem. Tāpēc muzeja kurators un viņa darbinieki pakāpeniski uzlabo un papildina ekspozīcijas standus. 2004. gadā nobeidza pirmā padomju laika, Baigā gada, uzlabojumus. Visu gadu ritējis darbs pie nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas perioda uzlabojumu, papildinājumu un pārkārtojumu plānošanas. Šis ir periods, par kuru mūsdienu sabiedrībā Latvijā un ārvalstīs valda krasi atšķirīgi uzskati. Šis ir arī periods, par kuru pēdējos gados veikti daudzi pētījumi un iegūti materiāli, kuru pirms 10 gadiem muzeja rīcībā nebija. Paredzēts, ka šī perioda standu uzlabošana un papildināšana beigsies 2005. gadā.

Tematiskās izstādes papildina pastāvīgajā ekspozīcijā apskatītās tēmas, iepazīstina muzeja apmeklētājus ar okupācijas laika liecībām un muzeja jaunieguvumiem. 2004. gadā muzejā notika 10 šādas mazāka formāta izstādes – gan nelielajā ekspozīcijas telpā augšstāvā, gan arī muzeja vestibīlā. Lielākās tematiskās izstādes 2004. gadā:

- Krasnojarskas novads. Ustjeņiseja. Ziemeļu platums 70°, Austrumu garums 83°. 1941. gadā deportētā Jāņa Kauliņa fotogrāfijas. Šī izstāde vēlāk bija apskatāma Džūkstes pagasta novadpētniecības muzejā.
- Okupācijas muzeja jaunieguvumi 2002–2004.
- Okupāciju maiņa Latvijā 1941. gadā.
- Austrieši Padomju Savienībā 1945–1956.

Pēdējā atzīmējama kā sevišķs notikums, jo tā tapa sadarbībā ar Bolcmaņa (*Boltzmann*) Kara seku pētišanas institūtu Grācā Austrijā. Tās atklāšanā notika neliela konference, kurā piedalījās institūta līdzstrādnieki un Latvijas speciālisti par izstādes tēmu. Šis bija tikai iesākums līdzīgai starptautiskai sadarbībai nākotnē. Ar Francijas Kultūras

Izstādes "Okupāciju maiņa Latvijā 1941. gadā" kurators Kārlis Briedis uzrunā izstādes atklāšanas sarīkojuma dalībniekus 2004. gada 2. jūlijā. OMF.

Izstādes "Austrieši Padomju Savienībā 1945–1956" kopskats. OMF.

centra finansiālu atbalstu muzeja sagatavotā izstāde "Franču grupa un mākslinieks Kurts Fridrihsons" bija izstādīta jaunajā Francijas kultūras centrā Rīgā. Vairāki līdzīgi nākotnes pasākumi ir plānošanas stadijā.

Sešas mazākas izstādes, galvenokārt t.s. "Mēneša priekšmeti" notika vestibīlā.

Kuratora darbam padomu sniedz un to atbalsta administratīvā Kuratorijas komiteja, kas tiekas vismaz reizi mēnesī.

Muzeja krātuves

Galvenā krātuve. Muzeja krātuvēs uzglabāto vienību skaits 2004. gada beigās sasniedza 34 021, kas ir par 4 223 vairāk nekā 2003. gada beigās. Pārskata gadā reģistrētas 2 357 vienības, no tām t.s. pamatkrājumā 1 995. Tas liecina, ka vēl arvien muzejā ienāk vairāk materiālu nekā tos iespējams apstrādāt. Apstrādāšanas kapacitāti var palielināt tikai lielāks apmācītu darbinieku un datoru skaits, kā arī telpas viņu novietošanai, kas patlabanējos muzeja apstākļos nav iespējams.

Krājumus galvenokārt papildina ar dāvinājumiem, bet muzejs izmanto iespējas sevišķi interesantus materiālus pirkt. Tā, piemēram, 2004. gadā muzejam bija iespēja nopirkt PSRS leklīti tautas komisariāta (Čekas) darbinieka formas tērpa daļas. Citu interesantu ieguvumu vidū 2004. gadā bija pulkveža Aleksandra Plensnera Latvijā uzglabātais arhīvs un daudzi nozīmīgi dokumenti no Daugavas Vanagu Centrālās Valdes Latviešu leģiona arhīva Lielbritānijā. Krājumu papildināšanu un iepirkumus pārtrauga administratīva Krājumu papildināšanas komiteja.

Par to, ka muzeja krājums nav tikai glabāšanai, liecina tā izmantojums 2004. gadā. Kopā izmantota 4701 vienība (13,8%), to skaitā 1649 galvenajai ekspozīcijai un izstādēm, 2493 pētniecībai un 241 publikācijām. Salīdzinot ar 2003. gadu krātuves materiālu izlietojums pieaudzis.

Video un kinofonofoto krātuve 2004. gadā papildināta ar 71 videoliecību un 10 videoreportāžām. Krātuve sadarbībā ar citiem muzeja darbiniekiem sagatavojusi 20 minūšu video filmu par muzeja darbu. Filma pieejama vairākos formātos. Krātuves iespējas sagatavot un rediģēt video materiālus nākotnē ievērojami uzlabos jaunās datorizētās video rediģēšanas iekārtas.

Fotonegativu krātuve Kārļa Brieža pārraudzībā papildināta ar nepilnu tūkstoti vienību. Jaunieguvumu vidū izceļas Jāzepa Eidusa kolekcija ar vairāk nekā 500 negatīviem no Vorkutas apgabala, kur Eidusu kā "angļu spiegu" ieslodzīja Halmerju nometnē 1952. gadā.

Muzeja programmas

Izglītības programma pārskata gadā bijusi sevišķi aktīva un ražīga. Skolotāju tālākizglītība ir vēl arvien viens no svarīgākajiem Izglītības programmas uzdevumiem, un 2004. gadā sarīkoti 28 semināri, 12 no tiem muzejā, pārējie ārpus muzeja, parasti rajonu centros. 14 semināri rīkoti, lai iepazīstinātu skolotājus ar Izglītības programmas jauno mācību materiālu komplektu "Komunisms" un tā pielietošanas metodoloģiju.

Ievērojami pieaudzis pieprasījums pēc skolēnu ekskursijām un nodarbībām muzejā. 2004. gadā muzeja tās sarīkotas 244 audzēkņu grupām ar 4620 skolēniem, kas ir par 64 grupām un gandrīz 1000 skolēniem vairāk nekā 2003. gadā. Skolēnu grupu ekskursijas un nodarbības galvenokārt vada muzeja apmācītie gidi. Vispopulārākā nodarbību tēma bijusi "Deportācijas," ko pieprasījušas 105 grupas. Izstrādātas divas jaunas nodarbību tēmas: "Totalitārisms" un "Cilvēktiesības un okupācija," kas papildina jau agrāk pieejamās tematiskās nodarbības.

2004. gadā notika 13 lekciju un divu filmu izrāžu cikls skolotājiem un skolēniem par okupācijas vēstures tēmām. Atšķirībā no 2003. gada tas notika četras sestdienas pēc kārtas, un to apmeklēja caurmērā 42 klausītāji.

Nu jau par tradīciju kļuvuši Izglītības programmas rīkotie skolēnu konkursi. 2004. gada jaunums bija skolēnu pētnieciska vasaras nometne, kurā piedalījās 20 divu konkursu uzvarētāji. Pašu rīkotāju un skolēnu vērtējumā tā izdevusies tik labi, ka Izglītības programma plāno nometni rīkot arī turpmākajās vasarās.

Izglītības programmas vadītāja Ieva Gundare vada skolotāju semināru muzejā. OMF.

Liels darbs 2004. gadā nobeidzās ar mācību materiālu komplekta "Komunisms" izdošanu 1200 eksemplāros, ko palīdzēja finansēt Amerikas Latviešu Apvienības Kultūras fonds, Latviešu Nacionālā Padome Lielbritānijā un Anglijas Latviešu Izglītības Fonds. Šie ir pavairojami materiāli, kas ar skolotāju semināru starpniecību par brīvu nokļūst visās Latvijas skolās. 2004. gadā šādā veidā bija jau izplatīta puse metiena. Saziņai ar skolotājiem efektīgi darbojas Izglītības programmas apkārtraksts "Iepziņas". Ir arī izstrādāts pamats IP mājas lapai.

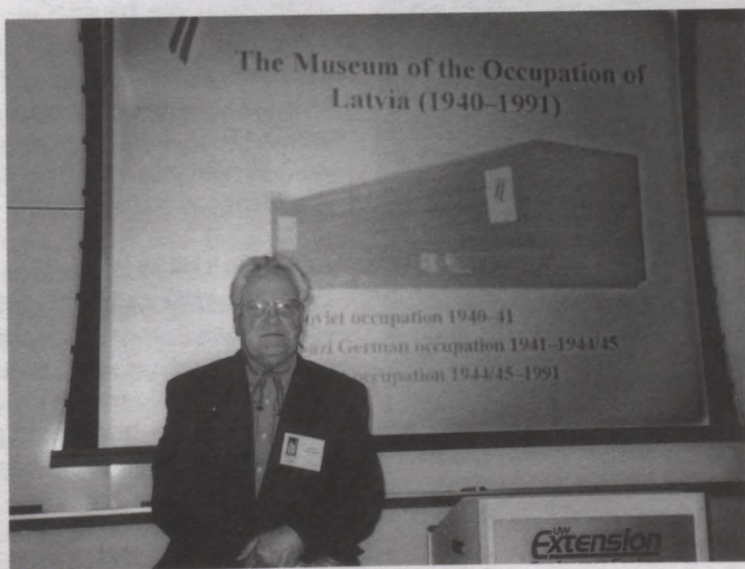
Turpinās ceļojošās izstādes divu komplektu gaitas Latvijas skolās. 2004. gadā tā izstādīta 27 vietās, un ar to nodarbojušies vai to apskatījuši ap 3 500 skolēni un intereenti. Skolotāji parasti izstādi izmanto nodarbībās ar saviem skolēniem. Jāpiezīmē, ka viens šīs izstādes komplekts 2004. gada vasarā ar Latvijas vēstniecības gādību bija izstādīts trīs vietās Ukrainā un vienā vietā Moldovā (viena no trim izstādes valodām ir krievu). Vienu eksemplāru sagatavoja konferences vajadzībām Viskonsinas Universitātē Madisonā. Tas pēc tam tika izstādīts un lietots latviešu papildskolu skolēnu nodarbībās Čikāgā un Minneapolē. Izstādes materiāli nodoti tālākai lietošanai Amerikas Latviešu Apvienības Izglītības nozarei.

Danute Dūra Izglītības programmā pēc maģistra darba nobeigšanas tagad strādā pilnu laiku. Divus mēnešus viņai bija iespēja papildināties Aiovas (*Iowa*) Universitātes vasaras kursos pedagoģijā, vēsturē un muzeoloģijā, kā arī pilnveidot savas angļu valodas zināšanas. Par ceļojošo izstādi rūpējas Andris Justs.

Pētniecības programmas galvenais uzdevums ir Gadagrāmatas sagatavošana. 2003. gada 332 lappušu biezās grāmatas tēma bija "Pakta zona", un ar to iepazīstināja publiku 26. martā. Savos pirmajos piecos gados Gadagrāmata izpelnījusies atzinību kā nopietns zinātnisku rakstu, muzeja darba pārskatu un laikmeta dokumentu krājums.

Pētniecības programma veic arī svarīgu darbu muzejā, piedaloties publikāciju izvērtēšanas un recenzēšanas darbos, sniedzot padomus un ieteikumus ekspozīcijas izveidošanai un uzlabošanai. 2004. gadā Pētniecības programma rīkojusi astoņus

Valters Nollendorfs
referē par
Okupācijas muzeja
izglītības darbu
starptautiskā
izglītības
konferencē
Viskonsinas
Universitātē
Madisonā
2004. gada
13. martā.
Andra Nollendorfa.

Muzeja ekspozīcijas kurators Ojārs Stepens sarunā ar Bolcmaņa institūta līdzstrādnieku Pēteri Ruggenthaleru (*Peter Ruggenthaler*) izstādes "Austrieši Padomju Savienībā 1945–1956" atklāšanas konferences laikā 2004. gada 6. novembrī. OMF.

Mācītājs Guntis Kalme Piemiņas vietu programmas rīkotajā piemiņas brīdī pie Meža kapu Baltajiem krustiem 2004. gada 6. jūlijā. OMF.

seminārus muzeja darbiniekiem. Turpina pieaugt un paplašināties Pētniecības programmas starptautiskā sadarbība, 2004. gadā gan ar Austrijas, gan arī ar Lietuvas un Igaunijas pētniekiem.

Formāli Pētniecības programmai ir divi darbinieki – Heinrihs Strods un Uldis Neiburgs. Taču ar pētniecību muzejā nodarbojas arī citi muzeja darbinieki, lielā daļa no tiem – vēsturnieki. Divi muzeja darbinieki, Heinrihs Strods un Valters Nollendorfs turpina darbu Latvijas Vēsturnieku komisijā. Heinrihs Strods vada komisijas apakškomisiju par otro padomju okupāciju no 1944./45. gada. Valters Nollendorfs 2004. gadā veica komplicēto rediģēšanas darbu pirmajam komisijas rakstu krājumam angļu valodā, "The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991", kurā ievietoti divi Heinriha Stroda un viens Ulža Neiburga zinātniskais raksts. Neiburgs attīstījis daudzpusīgu un aktīvu zinātnisku darbu, ieskaitot vēstures izskaidrošanu plašākai publikai "Latvijas Avīzes" piektdienas žurnālā "Mājas Viests". Muzeja vēsturnieki aizvadītajā gadā publicējuši 23 zinātniskus darbus un nolasījuši 14 referātus zinātniskās konferencēs Latvijā un ārzemēs. 2004. gadā pieprasīti bijuši referāti par muzeju, tā pedagogisko un publiskās vēstures darbu.

Piemiņas vietu programmas darbs 2004. gadā bijis mazāk intensīvs nekā 2003. gadā, kad tas vainagojās ar piemiņas zīmes "Melnais sliekšnis" iekārtošanu pie bijušā Čekas nama Rīgā. Turpinājies piemiņas vietu apzināšanas darbs, un programma iesaistījusies Meža kapu Balto krustu saglabāšanas un atjaunošanas kampaņā. Programmas ierosinājumā 6. jūlijā notika Baigā gada upuriem veltītais piemiņas brīdis pie Baltajiem krustiem. Šādu piemiņas brīžus iecerēts turpināt katru gadu.

Sabiedriskās attiecības. Andas Līces redakcijā 2004. gadā publicēti divi "Okupācijas muzeja apkārtraksta" numuri. Apkārtraksts informē par jaunāko muzeja darbā un publicē muzeja atbalstītāju un ziedotāju vārdus. Precīza ziedotāju sarakstu publicēšana izrādījusies par sarežģītu uzdevumu,

un muzejs strādā pie vienotas datorizētas ziedotāju datu bāzes, lai censtos novērst problēmas.

Publiskās informēšanas un reklāmas darbu vada Ilze Kuduliņa. Par publisko informāciju gādā ne tikai muzeja informatīvās lapiņas četrās valodās, bet arī sludinājumi

tūristiem domātās publikācijās, informācija par muzeja darbu presē un citos medijos. Regulāri ziņojumi par muzeja darbu un paziņojumi presei tiek izplatīti Latvijas un ārzemju latviešu presē. Publiskās informācijas vajadzībām kalpo arī muzeja mājas lapa <http://www.occupationmuseum.lv/>, kuru tagad periodiski papildina ar jaunāko informāciju.

Grāmatu galds un muzeja publikācijas. Grāmatu galds Edītes Uzticas rūpīgajā vadībā turpinājis darboties ar ienākumiem, piedāvājot muzeja apmeklētājiem grāmatas par okupācijas laika tēmām gan latviešu valodā, gan svešvalodās un dažādus suvenīrus. Grāmatu galds ir arī vieta, kur var iegādāties visas muzeja publikācijas.

Bez Gadagrāmatas, kas bija lielākā muzeja publikācija 2004. gadā, muzejs izdeva divas brošūras, kas kalpo informatīviem nolūkiem svešvalodās. Vācijas ceļojošai izstādei iespiests ilustrēts vadonis vācu valodā: "Lettland kehrt zurück nach Europa: von der Okkupation zur Freiheit" (32. lpp.). Informācijai angļu valodā par okupācijas faktu ar Zaļo un Zemnieku savienības frakcijas sagādāto Saeimas atbalstu izdota ilustrēta 40 lappušu brošūra: "Occupation: Three Occupations 1940–1991: Soviet and Nazi Take-Overs and their Consequences". Turpinājies arī darbs pie muzeja sagatavotajiem informatīvajiem materiāliem angļu valodā: "Briefing Papers."

Muzeja ēka un tās nākotne

Muzeja darbam paplašinoties un iegūstot arvien jaunas dimensijas, arvien akūtāks kļūst muzeja ēkas paplašināšanas jautājums. 2004. šajā ziņā var iezīmēties kā izšķirošs.

Ja 2003. gads beidzās ar Saeimas pirmajā lasījumā apstiprināto likumprojektu par Okupācijas muzeju, 2004. beidzās ar konkrētu vienošanos starp Kultūras ministriju un Rīgas domi par ēkas un tai piederošās zemes nodošanu valstij, lai tā to savukārt varētu nodot Okupācijas muzeja fondam (OMF). Izšķiroša nozīme bija jaunās Kultūras ministres un OMF padomes locekles Helēnas Demakovas aktīvajai rīcībai. Sarunās ar Rīgas domes priekšsēdētāju Gundaru Bojāru panākta vienošanās, ka Rīgas dome nodos muzeja ēku un zemi valstij. Valsts savukārt Rīgas domei nodos Krievu drāmas teātra ēku un zemi Rīgas domei.

Saeimā iesniegtā likumprojekta garā turpinātas sarunas par arhitekta Gunāra Birkerta iecerētās ēkas piebūves finansēšanu no valsts līdzekļiem. Tieši šim nolūkam 2004. gada budžeta papildinājumu apspriešanas gaitā Saeima apstiprināja Zaļo un Zemnieku savienības frakcijas ieteikumu piešķirt LVL 7 000 plānošanas uzsākšanai.

Turpinājās sadarbība ar arhitektu Birkertu un viņa pilnvaroto vietējo arhitektu Daini Šmitu Rīgā. Ievērojot muzeja attīstību un pieaugošās telpu vajadzības pēdējos gados, Birkerta sākotnējo ieceri paplašināja uz Grēcinieku ielas pusi. Par Saeimas piešķirtajiem līdzekļiem nolīga Daiņa Šmita biroju plānošanas darbu uzsākšanai. Izstrādāts topogrāfiskais plāns un veikti nepieciešamie ģeoloģiskie urbumi. Šmits arī izstrādājis projektēšanas un būvdarbu grafiku, vadoties no OMF apstiprinātā stratēģiskā attīstības plāna.

Arhitekts Gunārs Birkerts iepazīstina ar savu viziju Okupācijas muzeja paplašināšanai 2001. gada 16. augustā. OMF.

Stratēģisko plānu muzeja attīstībai gada sākumā apstiprināja OMF padomes sēde. Tas paredz nobeigt muzeja ēkas piebūves un pārbūves darbus līdz 2008. gadam, kad muzejs svinēs savu 15 gadu jubileju. Plānā paredzēta arī ekspozīcijas pārveidošana un modernizēšana, kā arī darba, sabiedrisko telpu, glabātuvju un darbnīcu iekārtošana. Plānošanas darbus veica OMF Attīstības komiteja Valtera Nollendorfa vadībā. 2004. gadam nospraustie mērķi ir principā sasniegti, lai gan ar vairāku mēnešu nobīdi, kas nebija atkarīga ne no OMF nedz arī muzeja. Gada beigās Attīstības komiteja bija izstrādājusi "Nākotnes nama (NN) projektu", kas paredz izveidot darba grupas un nolīgt darbiniekus, lai plānotu, savstarpēji saskaņotu un veiktu nepieciešamos nākotnes nama celtniecības un iekārtošanas darbus.

Plānojot un veidojot savu nākotnes namu, muzejs apzinās, ka nākošo 3–5 gadu laikā nepieciešams saspringts darbs un papildu līdzekļi, gan no ziedotājiem, gan valsts, lai ieceres piepildītos.

- Muzeja iesāktajam darbam jāturpinās, pie tam rēķinoties ar pieaugošiem darba apjomiem un budžeta vajadzībām.
- Lai gan muzeja darbinieki ar savām zināšanām un pieredzi būs iesaistīti ekspozīcijas un ēkas plānošanas darbos, būs nepieciešams izpildei piesaistīt papildu speciālistus un citus darbiniekus, kas savukārt prasīs papildu līdzekļus.
- Pārveidotās un modernizētās ekspozīcijas izveidošana, darba, sabiedrisko un krātuvju telpu iekārtošana prasīs ievērojamus ieguldījumus.

Tāpēc 2005. gadā paredzēts sākt plašu "Nākotnes nama" piecu gadu ieguldījumu vākšanas kampaņu. Atšķirībā no ziedojumiem, kas nodrošina muzeja darbu un kas būs vajadzīgi arī turpmāk, ieguldījumi "Nākotnes namam" būs ilgtermiņa nodrošinājums muzeja nākotnei. Pirmo ieguldījumu muzeja nākotnei jau devis arhitekts Gunārs Birkerts, ziedojot savus ievērojamus pakalpojumus muzeja plānošanā. Viens stūrakmens ieguldījumu kampaņai būs muzeja ēkas un zemes nonākšana OMF un līdz ar to muzeja īpašumā, kas pieliks punktu sešu gadu neziņai par muzeja nākotni tagadējā ēkā. Otrs stūrakmens būs valsts pieaugošais atbalsts muzeja darbam un ieguldījums nākotnes nama izveidošanā. Trešais – muzeja vienpadsmit darba gadus pierādītā profesionalitāte un uzkrātais sabiedrības uzticības kredīts. Ceturtais – muzeja atbalstītāju ticība ilgu laiku nedrošajai muzeja nākotnei un uzticība veiktajam un vēl veicamajam darbam. Projektētās muzeja ēkas piebūves un pārbūves izmaksas ir ap LVL 1 500 000, ko segs Latvijas valsts. Projektētais sabiedrības ieguldījums muzeja iekārtošanai – puse no tā, LVL 750 000. Ja rēķina jau ieguldītos līdzekļus muzeja darbam un attīstībai kopš 1993. gada, projekta nobeiguma laikā sabiedrības un valsts devums būs apmēram līdzīgs.

Svarīgi atzīmēt šīs partnerattiecības, kas laika gaitā muzejam pamazām izveidojušās ar Latvijas valsts institūcijām. Tās palīdz veidot jaunu sadarbības modeli starp nevalstisku organizāciju un valsti, kas noderēs kā piemērs tālākai valsts un sabiedrības sadarbības attīstībai. Ir svarīgi atcerēties, ka muzeja sākuma gados gandrīz viss atbalsts muzeja darbam nāca no sabiedrības. Tie bija trimdas latvieši, kas ticēja muzeja idejai un dāsni ziedoja tā izveidošanai par augstas klases muzeju. Tie bija Latvijas latvieši, kuri apzinājās, cik svarīga ir grūtās vēstures liecību un atmiņas saglabāšana un upuru pieminēšana, kuri uzticēja muzejam savas liecības, dokumentus un piemiņas lietas un ieguldīja savu darbu muzeja veidošanā.

Ja ilgu laiku daudzi valsts vadītāji tikai apliecināja un īsti neapzinājās, kādas valstij svarīgas funkcijas muzejs veic un kā tas izmantojams valsts labā, tagad jau par tām šaubas vai noraidoša attieksme ir tikai Latvijai nedraudzīgām aprindām Latvijā un ārvalstīs.

Iestāšanās NATO un Eiropas Savienībā palīdzējusi arī Latvijai izprast muzeja nozīmi vēstures izskaidrošanā un vēsturiskās apziņas veidošanā. Tās ir svarīgas daudzu nesenās vēstures muzeju funkcijas rietumos. Savukārt valstij ir svarīgi palīdzēt uzturēt muzeju, kas darbojas neatkarīgi no valsts politikas nesenās vēstures jautājumos, kas pagājušā gadsimta otrajā pusē bija pakļauta svešu varu ideoloģijām, propagandai un vēstures viltojumiem. Tikai uz neatkarīgas vēstures pētniecības un izskaidrošanas pamatiem var veidoties noturīga vēsturiska apziņa par notikušo gan Latvijā, gan pasaulē. Te vēl ilgs un liels darbs priekšā, bet jaunās partnerattiecības starp sabiedrību un valsti to padara ne tikai iespējamu, bet – ticamu.

Okupācijas muzeja fonds

2004. gads varētu būt pēdējais, ko muzeja īpašnieks un juridiskais pārvaldītājs Okupācijas muzeja fonds (OMF) beidz ar šo nosaukumu. Jaunie Latvijas sabiedrisko organizāciju likumi šķiet liedz organizācijai darboties zem fonda nosaukuma. Statūtu grozījumi jau pārrunāti divās OMF padomes sēdēs, un 2005. gada vidū izšķirsies ne vien fonda jaunais nosaukums, bet saskaņā ar likumu arī organizācijas struktūra. Skaidrs ir tikai, ka principā nemainīsies organizācijas mērķis "izveidot un uzturēt Latvijas Okupācijas muzeju". Muzejs jau tagad darbojas uz atsevišķa nolikuma pamata, ko saskaņos ar jaunajiem statūtiem.

OMF padome ir fonda augstākais lēmējs orgāns. 2004. gadā notika divas OMF padomes sēdes: 10. un 11. janvārī, 31. jūlijā un 1. augustā. Padomes locekļi šajā gadā bija: Daina Albertiņa, Inese Birzniece, Pēteris Bolšaitis, Dzintra Bungs, Inta Bušmane, Ojārs Celle, Ilze Daliņa, Helēna Demakova, Kārlis Druva, Franks Gordons, Taiga Kokneviča, Juris Krūmiņš, Paulis Lazda, Andrejs Ozoliņš, Vaira Paegle, Juris Petričeks, Egons Piķelis, Andrejs Plakans, Jānis Priedkalns, Silvija Rūtenberga, Ivars Silārs, Maija Sinka, Dagnija Staško, Vilis Vārsbergs, Elga Zālīte, Gundega Feldmane-Zāns, Anna Žigure.

Okupācijas muzeja fonda padomes locekļi un dalībnieki 2004. gada 10. un 11. janvāra padomes sēdē. Sēž no kreisās: Pēteris Bolšaitis, Egons Piķelis, Helēna Demakova, Anna Žigure, Gundega Michele, Franks Gordons. Stāv no kreisās: Valters Nollendorfs, Dzintra Bungs, Edvards Anderss (viesis), Andrejs Ozoliņš, Paulis Lazda, Taiga Kokneviča, Inta Bušmane, Ojārs Celle, Vaira Paegle, Vilis Vārsbergs, Daina Albertiņa, Maija Sinka, Dagnija Staško, Juris Petričeks, Silvija Rūtenberga.

Padomes vadībā darbojās Anna Žigure (priekšsēde), Helēna Demakova (priekšsēdes vietniece), Taiga Kokneviča (sekretāre), Pēteris Bolšaitis (finansu direktors) un Jānis Priedkalns (valdes priekšsēdis, *ex officio*).

OMF valdes uzdevumos ietilpst muzeja darba pārraudzība. Valdē 2004. gadā darbojās: Jānis Priedkalns (priekšsēdis), Ojārs Celle (priekšsēža vietnieks), Inta Bušmane (sekretāre), Anna Žigure (padomes priekšsēde, *ex officio*), Dzintra Bungs un Juris Petričeks.

Work of the Museum in 2004

VALTERS NOLLENDORFS

The museum continued to grow and develop at a rapid pace in 2004. The most significant achievements are listed:

- Growth of attendance from 55,000 in 2003 to 65,000 in 2004, with a steadily upward tendency.
- Agreement in principle between the Ministry of Culture and the Riga City Council to transfer property rights of the Museum building and its land to the state with the understanding that the state will then transfer the title to the Occupation Museum Foundation.
- Approval of the Museum's 4-year development plan and beginning of planning the Museums "Future Home" according to the expansion and rebuilding ideas presented to the Museum by the renowned Architect Gunnar Birkerts in 2001, as recently adapted to current needs of the Museum.
- The co-financing of the Museum by the state has reached its highest level yet at 75,000 lats, including seed money for planning the new addition and reconstruction.
- Growing interest in the Museum by official foreign delegations and journalists. In 2004 the Museum hosted 57 official visits, gave many interviews to journalists and was included in more than ten foreign TV broadcasts.
- Expanding international cooperation with other museums, scholarly and social organisations and participation of museum staff members in international conferences and projects.
- The first international exhibition and conference in cooperation with the Boltzmann Institute for Research of Consequences of War in Graz, Austria: "Austrians in the Soviet Union 1945–1956". The Museum's exhibition at the newly opened French Cultural Center in Riga: "The French Group and the Artist Kurts Fridrihsons," a group of artists, writers and intellectuals sentenced for up to 25 years in the Gulag in 1951.
- The Museum's international travelling exhibition's continued travels in Latvia, Germany, USA, Ukraine, Moldova and Great Britain. In Germany, eight exhibitions took place in 2004, many with the support of the Konrad Adenauer Foundation.
- The Education Programme's 28 teacher seminars and 244 school group visits in the Museum with 4620 students participating. The Program's travelling exhibition visited 27 school centres in Latvia with an estimated attendance of 3500. A summer history camp for secondary school students and publication of a new interactive set of materials for teaching Communism.
- Preparation of a 20-minute informative video program about the work of the Museum of the Occupation.

The Museum's personnel experienced only slight changes, and despite early worries that the state's contribution might be much smaller than in preceding years, the budget year ended with a surplus. Experienced personnel and good working relationships have resulted in effective work, so that even the increased flow of visitors could be taken care of without hiring and training more than a few additional guides. The only limitation that the Museum is experiencing is the lack of office and storage space in the old building.

The main exhibition is being gradually refurbished and updated. A pattern of changing thematic exhibitions and displays continues. International cooperation has resulted in the first foreign exhibition in the Museum and the Museum's first venture outside the Museum at the new French Cultural Centre in Riga.

The collections continue to grow faster than the Museum's present capacity to catalogue them. With few exceptions, the Museums programmes have continued along patterns established in preceding years. The one notable exception in 2004 was the Education Programme, which experienced notable growth in school visits and introduced a number of innovations, including a successful summer camp for history contest winners.

The most hopeful developments, however, have to do with the Museums future. The year 2004 may be the turning point, which will result in an expanded and refurbished modern facility by 2008. The uncertainty of the building's future has been resolved by an agreement between the Riga City Council and the Ministry of Culture to return the building and its land to the state, which, in turn, has promised to give title to the property to the Occupation Museum Foundation. The state has also indicated its intention to provide funds for building an addition as envisioned by the renowned architect Gunnar Birkerts. Some funding has already been made available, so that planning for the addition, for a modernised exhibition and utilisation of additional space has already begun. These plans mean that in the next few years additional personnel will have to be hired to take care of the extra workload without interrupting the Museum's regular activities. Significant additional investments will be needed to modernise the exhibition, to provide furniture and equipment for expanded public areas and offices and to build qualitative storage areas for the collections and library. Therefore, in addition to raising funds for continued operation of the Museum, a major five-year fundraising campaign is planned with a goal to establish a LVL 750 000 fund for investment in the Museum's future home.

The Occupation Museum Foundation may have to undergo certain changes in its structure because of a new law governing social organizations in Latvia. It may no longer be allowed to call itself a "foundation", but the 2004 discussions by OMF Board indicate that there will be no change in the organisation's goals to run and finance the Occupation Museum. The Museum will continue to function under the Occupation Museum Bylaws, which define its goals, its duties and responsibilities, structure and operation.

Muzeja apmeklētāju izpēte 2004. gadā

ILZE KUDULIŅA

Apmeklētāju izpētes nepieciešamība un norise

Apmeklētāju izpēte ir viena no iespējām, kā spriest par muzeja darba kvalitāti un efektivitāti muzeja mērķu sasniegšanā. Tā sniedz priekšstatu ne tikai par galvenajām muzeja apmeklētājus raksturojošajām iezīmēm, bet arī par likumsakarībām, kas pastāv starp šīm iezīmēm un motivāciju apmeklēt muzeju un muzeja vērtējumu.

Šogad gadskārtējā muzeja apmeklētāju aptauja notika no 24. maija līdz 31. jūlijam. Aptaujas laiks bija izvēlēts, pamatojoties uz pieredzi, ka vasaras mēnešos ir vislielākais muzeja apmeklētāju skaits un tādējādi tā ir aktīvākā muzeja darba sezona. Šogad anketēšanas laikā muzeju apmeklēja 17 763 cilvēki, t. i., par 8% vairāk nekā šajā laikā pagājušajā gadā. Apmeklētāju skaits arvien pieaug. Arī tas ir viens no muzeja nozīmes un tā darbības kvalitātes rādītājiem.

Lai izpētes rezultāti būtu objektīvi un patiesi, svarīga ir izlases reprezentativitāte jeb pārstāvniecība. Kopumā, ņemot vērā anketēšanas ilgumu un aptaujāto apmeklētāju skaitu, veiktās aptaujas rezultāti uzskatāmi par pietiekami pārstāvnieciskiem un ticamiem, lai būtu iespējams izdarīt secinājumus par visu muzeja apmeklētāju kopumu.

No visiem muzeja apmeklētājiem nejaušās izlases veidā, t. i., cenšoties aptaujāt katru divdesmito apmeklētāju, anketas aizpildīja 530 cilvēki. Jāuzsver, ka netika aptaujāti oficiālo delegāciju pārstāvji un bieži vien arī apmeklētāji grupās, kuri izmantoja gida pakalpojumus, lai neaizkavētu vienu vai dažus no grupas locekļiem, tādējādi kavējot visu grupu.

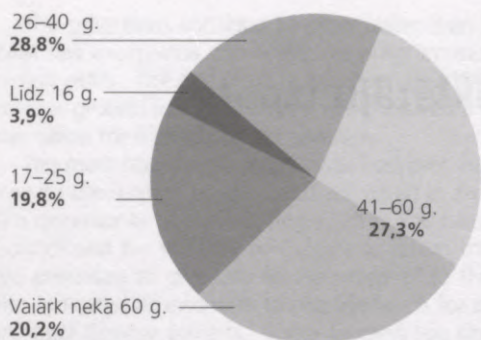
Lai noskaidrotu muzeja nozīmes un tā darbības kvalitātes rādītāju izmaiņas, 2004. gada aptaujā iegūtie dati analizē salīdzināti ar 2003. gada aptaujas rezultātiem. 2003. gadā aptauja muzejā notika no augusta līdz novembrim, aptaujājot 416 respondentus. Ar tās rezultātiem, kā arī ar detalizētāku apmeklētāju izpētes metodoloģijas skaidrojumu var iepazīties Ineses Misānes rakstā "Okupācijas muzeja apmeklētāju izpēte 2003. gadā" Okupācijas muzeja Gadagrāmatā 2003.

Ilze Kuduliņa. OMF.

Apmeklētāju izpētes rezultāti

Aptaujā iegūtā informācija ir ļoti plaša, tādēļ analizē sniegta būtiskākā, proti – informācija, kas atklāj muzeja apmeklētāju galvenās iezīmes, lai varētu spriest, kādi

1. diagramma.

Apmeklētāju sadalījums pēc vecuma.

Apmēram vienlīdzīgs apmeklētāju skaits ir vecumā no 26 līdz 40 gadiem un vecumā no 41 līdz 60 gadiem. Kopā tie veido vairāk par pusi no visiem apmeklētājiem jeb 56,1%. Tāpat līdzīgs apmeklētāju daudzums ir vecumā virs 60 gadiem un no 17 līdz 25 gadiem, katrai grupai veidojot aptuveni piekto daļu no respondentu kopuma. Jaunāki par 17 gadiem ir tikai 4% respondentu. Salīdzinot ar 2003. gada aptaujas rezultātiem, redzams, ka apmeklētāju skaits vecumā no 17 līdz 25 gadiem iepriekšējā aptaujā bija par 12% lielāks nekā šā gada respondentu skaits šajā vecuma grupā. Savukārt šā gada aptaujā par apmēram 7% ir pieaudzis respondentu skaits gan vecuma grupā no 41 līdz 60 gadiem, gan to, kuriem vairāk nekā 60 gadu.

Analizējot aptaujāto apmeklētāju dzimuma piederību, redzams, ka vīriešu ir par 12% vairāk, tātad 44% no atbildējušiem ir sievietes un 56% – vīrieši. Šāda dzimumu attiecība bija vērojama arī iepriekšējā apmeklētāju izpētē, kas ļauj secināt, ka tendence vīriešiem muzeju apmeklēt vairāk nekā sievietēm ir diezgan pastāvīga un varētu būt neatkarīga no izpētes veikšanas laika.

Svarīgi noskaidrot arī apmeklētāju izglītības līmeni – 75% respondentiem ir augstākā izglītība. Salīdzinot ar iepriekšējā gada aptauju, izglītības rādītājs ir augstāks, proti, 67% iepriekšējās aptaujas respondentu norādīja, ka tiem ir augstākā izglītība. Šī atšķirība visticamāk rodas aptaujas norises laika dēļ, jo līdz ar jauna mācību gada sākumu septembrī strauji pieaug gan pamatskolas, gan vidusskolas skolēnu kā muzeja apmeklētāju skaits. Parasti tie ir skolēni no piektās līdz divpadsmitajai klasei, kas gidu vai muzeja izglītības programmas darbinieku vadībā iepazīstas ar muzeja ekspozīcijā attēlotajiem vēstures notikumiem un kopsakarībām.

Muzeju apmeklē visdažādāko profesiju un nodarbinātības nozaru pārstāvji. Aptaujā saņemtās atbildes aptver 84 dažādas nodarbošanās. (Skatīt 2. diagrammu.)

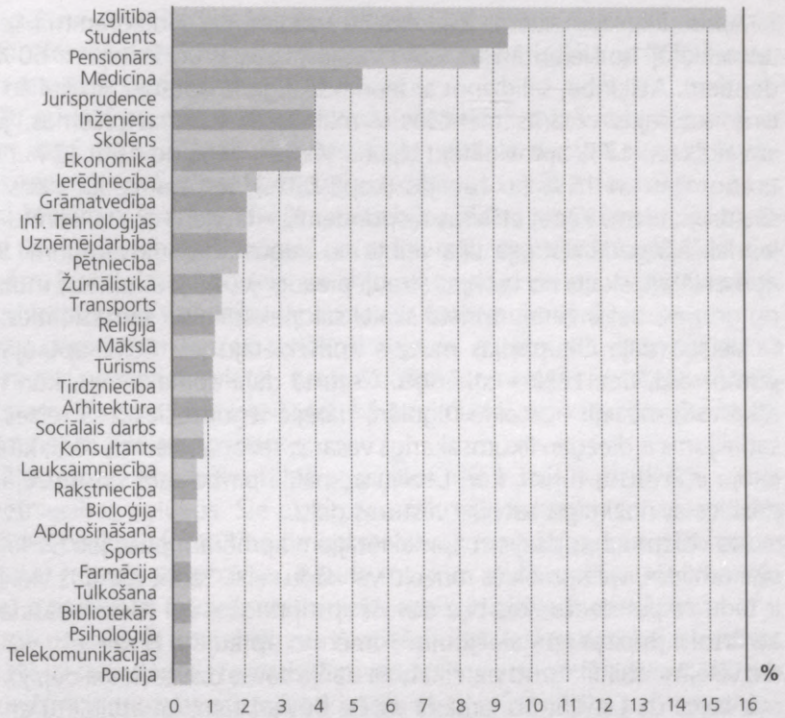
Grafikā attēlotas tās apmeklētāju nodarbošanās, kas minētas vismaz trīs reizes. Arī no šīm vēl var izdalīt astoņas lielākās kategorijas, kurās respondentu skaits ir salīdzinoši lielāks par citām un pārsniedz 3%, t. i., izglītības sektorā strādājošie (16%), studenti (9%), pensionāri (9%), medicīnas darbinieki (5%), juristi (4%), skolēni (4%), inženieri (4%), ekonomikas nozarē strādājošie (4%). Kopumā jāsecina, ka muzeja piedāvājums ir saistošs ne tikai profesionālā ziņā, bet vienkārši cilvēciskā, jo zināšanas par vēsturi un vēstures notikumu izpratne ir viens no faktoriem cilvēka vērtību sistēmas veidošanā, dodot kritērijus tagadnes un nākotnes rīcības izvērtēšanai.

No aptaujātajiem visvairāk apmeklētāju bija no Lielbritānijas – 17%, ASV – 16%, Vācijas – 13%, kā arī no Latvijas – 8% un Somijas – 6%. (Skatīt 3. diagrammu.)

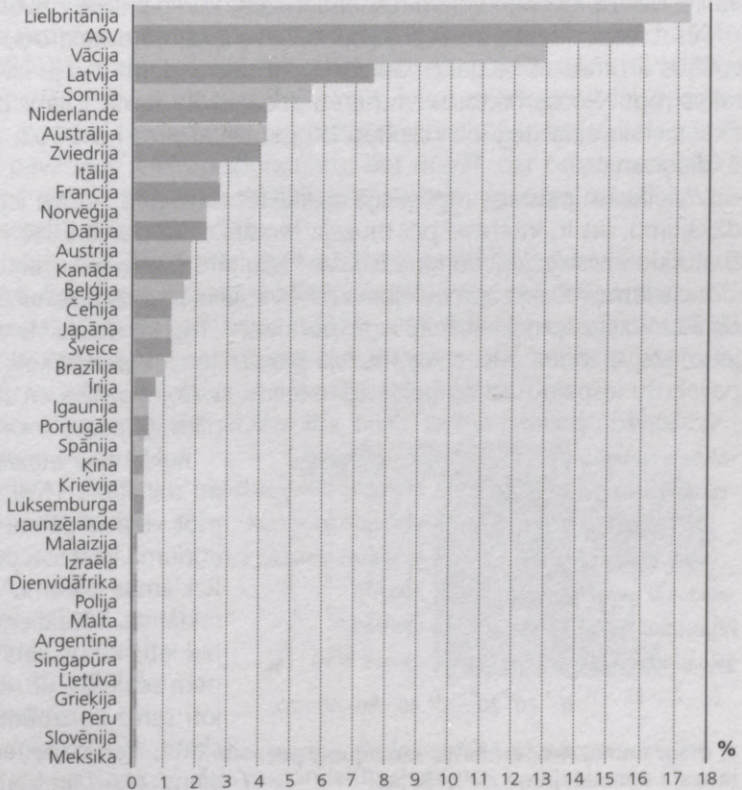
apmeklētāji muzejā viesojas visbiežāk un kādi muzejā iegriežas ļoti reti vai neiegriežas vispār. Vispirms analizēti respondentu demogrāfiskie dati – vecums, dzimums, izglītība, nodarbošanās un dzīvesvieta. Tālāk noskaidrota respondentu motivācija apmeklēt muzeju un tā vērtējums attiecībā uz ekspozīciju, darbiniekiem, telpām u. c., ņemot vērā arī ierosinājumus muzeja darba papildināšanai.

No aptaujā iegūtajiem datiem redzams, ka gandrīz vienlīdzīgi ir pārstāvētas vecuma grupas intervālā, sākot ar 17 gadu vecumu. (Skatīt 1. diagrammu.)

2. diagramma.
Respondentu
sadalījums pēc
nodarbošanās.

3. diagramma.
Respondentu
sadalījums pēc
dzīvesvietas.

Aptaujātie apmeklētāji bija no 39 valstīm, taču diagrammā redzams, ka muzeja apmeklētāji no Lielbritānijas, ASV, Vācijas, Latvijas un Somijas ir 60% no visiem respondentiem. Atšķirība, salīdzinot ar iepriekšējā gada aptauju, ir tikai šo valstu secībā. Jāsecina, ka šajos vasaras mēnešos ir mainījušās tūrisma plūsmas, jo pagājušajā gadā visvairāk jeb 17% apmeklētāju bija no Vācijas, 14% no ASV, 12% no Lielbritānijas, 9% no Somijas un 15% no Latvijas (kopā 67%). Iespējams, ka viens no galvenajiem izskaidrojumiem, kādēļ atšķiras respondentu – latviešu skaits, varētu būt nosacījums, ka iepriekšējā gadā aptauja tika veikta no augusta līdz novembrim. Sākot ar septembri, apmeklētāju skaits no Latvijas strauji pieaug, jo, kā jau minēts, muzejā atgriežas skolēnu grupas, bet ārzemju tūristu skaits sāk pakāpeniski samazināties.

Lielākā daļa Okupācijas muzeja apmeklētāju jeb 88% aptaujāto muzejā viesojās pirmo reizi, bet 12% – atkārtoti. Ceturtā daļa apmeklētāju, kuri muzejā iegriezušies atkārtoti, muzeju apmeklē regulāri, pārējie iegriezušies 2–5 reizes. Šāds apmeklētāju sadalījums ir diezgan likumsakarīgs vasaras sezonai, ņemot vērā, ka lielākā daļa apmeklētāju ir ārvalstu tūristi, kuri Latviju apmeklē pirmo reizi un muzejā saskata iespēju iepazīties ar nozīmīgu Latvijas vēstures daļu.

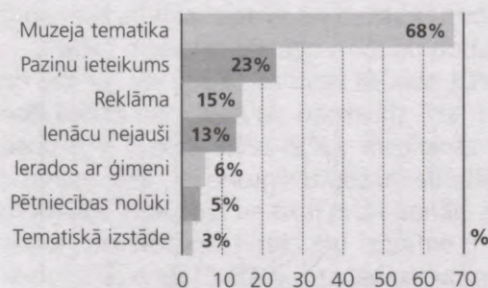
No visiem aptaujātajiem apmeklētājiem apmēram puse jeb 51% respondentu nevarēja atbildēt, vai apmeklēs muzeju vēl kādu reizi. Tāpat gandrīz vienāds procentu skaits ir tādu respondentu, kas bija devuši apstiprinošas vai noliedzošas atbildes attiecībā uz atkārtotu muzeja apmeklējumu. Tomēr no aptaujāto piezīmēm var secināt, ka tie, kuri izvēlējās atbildi "grūti pateikt", to darīja savas dzīvesvietas dēļ, jo nezina, vai vēl kādreiz ceļos uz Latviju. Šis iemesls varēja būt arī tam, lai atbildētu ar "nē". Jāatzīmē, ka visvairāk apmeklētāju, kuri atbildējuši, ka muzeju apmeklēs vēlreiz, ir no Latvijas. Šādu atbildi devuši 75% no visiem respondentiem, kuri par savu dzīvesvietu uzrādījuši Latviju.

Pētot respondentu motivāciju apmeklēt muzeju, noskaidrots, kas pamudinājis iedzīvotājus un tūristus to darīt. Jāpiebilst, ka respondenti varēja izvēlēties un atzīmēt vairākus motivējošos faktorus un nereti atklājās, ka motivācija ir bijusi kompleksa, nevis tikai viena veida. Iegūtie rezultāti būtiski neatšķiras no 2003. gada aptaujas. (Skatīt 4. diagrammu.)

Vislielākais īpatsvars motivācijā apmeklēt muzeju ir vēlmei iepazīties ar muzeja piedāvājumu, tas ir, interesei par muzeja tematiku. Tā domā 68% respondentu. Jāteic, ka šī atbilde ir visbiežākā kombinācijā ar kādu citu motivējošu faktoru.

Liela loma muzeja apmeklējuma motivācijā ir arī pažiņu ieteikumiem. Šā iemesla mudināti muzeju apmeklējuši 23% respondentu. Tas, ka cilvēki viens otram iesaka apmeklēt muzeju, liecina par to, ka muzeja piedāvājums ir pietiekami kvalitatīvs un atstāj tik paliekošu iespaidu, lai apmeklētājs ieteiktu un to iepazīties arī saviem draugiem, paziņām, ģimenes locekļiem vai kolēģiem.

Reklāma ir mazāk efektīva, jo tās ietekmi min tikai 15% aptaujāto. Tomēr, ņemot vērā reklāmai izlietos līdzekļus, tā kopumā jāatzīst par diezgan veiksmīgu. Reklāmas ietekme var būt arī netieša. Par reklāmas līdzekļiem tiek izdoti arī muzeja bukleti, kurus liela daļa apmeklētāju paņem sev līdzi, un to tālāko izplatību būtu ļoti sarežģīti izpētīt. Tomēr ir pamats uzskatīt, ka līdzpaņemts muzeja букlets ir viens no faktoriem, kas personai ļauj

4. diagramma. Respondentu sadalījums pēc muzeja apmeklējuma motivācijas.

saglabāt iespaidus par muzeju, lai ieteiktu to apmeklēt arī citiem. Tādējādi reklāmai, kaut arī pastarpināti, tomēr noteikti ir zināma loma tajā respondentu grupā, kuriem muzeju apmeklēt ir ieteikuši paziņas.

Aptaujas rezultāti arī ļauj secināt, ka reklāma daudz lielākā mērā iedarbojusies uz tiem apmeklētājiem, kuri muzejā ienākuši pirmo reizi, nekā uz tiem, kuri muzeju apmeklē atkārtoti. Šis secinājums liecina, ka muzeja reklāma ir vairāk informējoša, nevis atgādinoša. Muzeja reklāmas stratēģijā lielāka vieta būtu jāatvēl atgādinošai vai motivējošai reklāmai, lai tie, kuri ir ienākuši muzejā jau vienu reizi, atgrieztos kopā ar savām ģimenēm vai paziņām, kā arī, lai pirmo reizi ienāktu arī tie, kuri zina par muzeja eksistenci, bet nav raduši iespēju vai vajadzību iepazīties ar muzeja piedāvājumu.

13% respondentu norāda, ka muzejā ienākuši nejauši, garām ejot. Domājams, ka liela nozīme šeit ir muzeja atrašanās vietai, proti, Vecrīgā – pa ceļam ierastajiem Vecrīgas tūrisma maršrutiem. Tūrisma gida ieteikumu kā papildu vai pamata iemeslu muzeja apmeklējumam minējuši 2% respondentu.

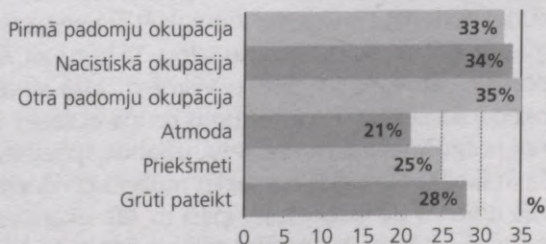
Tikai 6% aptaujāto muzejā ieradušies kopā ar ģimeni. Vēl mazāk – proti, 5% – muzeju apmeklējuši pētniecības nolūkos. Šie pieci procenti gan neatspoguļo visu muzeja kā pētniecības iestādes potenciālu. Būtībā tie aptver tikai tos cilvēkus, kuri pētniecības nolūkos iepazinušies ar muzeja ekspozīciju, bet ne tos, kuri saviem pētījumiem izmantojuši muzeja arhīvu materiālus, muzeja vēsturnieku konsultācijas un publikācijas.

Vismazākā ietekme uz muzeja apmeklējuma motivāciju ir bijusi tematiskajai izstādei. To norādījuši tikai 3% respondentu. Tematiskās izstādes ir viens no līdzekļiem, kā palielināt apmeklētāju vēlmi iegriezties muzejā atkārtoti, tādēļ informācijai par tematiskajām izstādēm jābūt plaši pieejamai (varbūt ne tikai latviešu, bet arī ārzemju publikai), kā arī jānodrošina ne tikai reklāmas informējošā, bet arī atgādinošā loma.

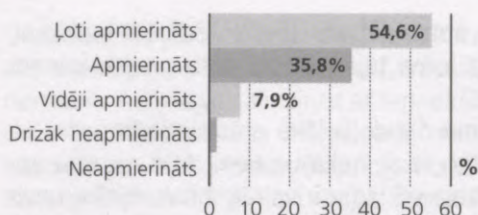
Laiks, ko trīs ceturtdaļas respondentu pavada muzejā, ilgst no pusstundas līdz divām stundām. Visvairāk (48%) ir tādu apmeklētāju, kas muzejā pavada vienu līdz divas stundas. Spriežot pēc novērojumiem, tas atbilst laikam, kas nepieciešams, lai iepazītos ar muzeja ekspozīciju, un ir arī biežākais gidu vadīto ekskursiju ilgums. Vairāk par divām stundām muzejā pavadījuši 14% respondentu, bet mazāk par pusstundu – tikai 11%. Jāpiebilst, ka ir arī tādi muzeja apmeklētāji, kuri muzejā atgriežas nākamajā dienā, lai turpinātu iesākto ekspozīcijas apskati.

Pētījumā noskaidrots arī, cik apmierināti apmeklētāji ir ar muzejā pavadīto laiku un kā viņi muzeju vērtē. Analizējot muzeja apmeklētāju atbildes par visinteresantāko muzeja pamatekspozīcijas daļu, tas ir, par pirmo padomju okupāciju, nacistu okupāciju, otro padomju okupāciju, Atmodu un ekspozīcijā izstādītajiem priekšmetiem, redzams, ka visas daļas ir gandrīz vienlīdz interesantas. (Skatīt 5. diagrammu.)

Tomēr par visinteresantākajām daļām atzītas trīs, proti, pirmā padomju okupācija – 33%, nacistu okupācija – 34% un otrā padomju okupācija – 35%. Salīdzinoši mazāk respondentu par visinteresantākajām atzinuši ekspozīcijas daļas par Atmodu un priekšmetiem, attiecīgi 21% un 25%. Izvēlēties nav varējuši 28% respondentu un devuši atbildi "grūti pateikt", citi savukārt ir atzīmējuši visas ekspozīcijas daļas kā visinteresantākās, kaut arī šāda

5. diagramma. Interesantākā pamatekspozīcijas daļa respondentu skatījumā.

6. diagramma. Respondentu apmierinātība ar muzeja apmeklējumu.

iespēja nebija paredzēta. Iespējams, ka daļa no tiem, kuri atzīmējuši atbildi variantu "grūti pateikt", arī būtu atzīmējuši visas ekspozīcijas daļas kā visinteresantākās, attiecīgi paaugstinot iepriekš minētos rādītājus. Lai vēl papildinātu muzeja piedāvājumu, apmeklētāji aicina veidot vairāk tādu objektu kā baraka.

Respondentu apmierinātība ar muzeju atbilst gaidītajai, proti, kopumā 91% mu-

zeja apmeklētāju ir vai nu apmierināti, vai ļoti apmierināti ar muzeja apmeklējumu. No tiem vairākums jeb 55% respondentu ir ļoti apmierināti. Tikai divi respondenti ir neapmierināti ar muzeja apmeklējumu. (Skatīt 6. diagrammu.)

Apmierinātība ar muzeja apmeklējumu kopumā ir par 9% palielinājusies, salīdzinot ar iepriekšējās aptaujas rezultātiem, kur apmierināti vai ļoti apmierināti ar muzeja apmeklējumu bija 82% respondentu.

Sīkāk analizējot muzeju, respondenti vērtēja atsevišķi muzeja personālu, grāmatu veikaliņu jeb "grāmatu galdu", muzeja telpas, pamatekspozīciju un tematisko izstādi, kā arī gidus. No iegūtajiem datiem var secināt, ka ar muzeja pamatekspozīciju apmierināti 62% respondentu. Tāpat lielāko daļu respondentu apmierina muzeja personāls (72%) un telpas (65%). Daudz neviennozīmīgāks ir vērtējums par tematisko izstādi, gidiem un grāmatu galdu. Arī attiecībā uz tiem respondentu vērtējums ir pozitīvs. Attiecīgi apmierināti ar tiem ir 39%, 33% un 22% respondentu. Tomēr jāpiebilst, ka liela daļa respondentu devuši atbildi "grūti pateikt". Pirmkārt, īpaši izteikta šī situācija ir, vērtējot grāmatu galdu. Tas var būt skaidrojams ar faktu, ka daudzi apmeklētāji ar grāmatu galda piedāvājumu iepazīstas pēc tam, kad ir apskatījuši ekspozīciju, taču anketa tiek aizpildīta ekspozīcijas apskates beigās. Līdz ar to 48% respondentu, šķiet, nebija paspējuši grāmatu galda piedāvājumu apskatīt. Otrkārt, ja mēs šo pašu modeli attiecinām uz gidiem, iespējams, ka 52% aptaujāto apmeklētāju vestibila gidu uzskatīja par personālu un gida pakalpojumus nevarēja novērtēt, jo nebija piedalījušies gidu vadītajās ekskursijās. Treškārt, tematiskās izstādes vērtējumu varētu būt ietekmējis ekspozīcijas zāles izkārtojums, proti, tematiskā izstāde pārtrauc pamatekspozīciju un tādējādi ir grūti orientēties un atšķirt tematisko izstādi no pamatekspozīcijas. Domājams, ka tāpēc to nevarēja novērtēt 35% aptaujāto.

Nemot vērā augsto apmierinātību ar muzeja piedāvājumu, liela daļa respondentu nekādus ierosinājumus vai izmaiņas muzeja darbā neieteica, bet tieši pretēji – īpaši norādīja, ka neko mainīt nevēlas. Tomēr lielākā daļa no ierosinājumiem, kas tika pausti, attiecās uz iespējām iegūt informāciju kādā citā, ne tikai rakstītā veidā, proti, ar video vai audio materiālu palīdzību. Apmeklētāji ieteica rādīt gan dokumentālās, gan mākslas filmas un pat atvēlēt tam īpašu telpu. Tā būtu arī viena no iespējām papildināt muzeja ekspozīciju, atbildot to cilvēku vēlmēm, kuri vēlas plašāku informāciju par "īsto dzīvi" okupāciju laikā. Otra ieteikumu grupa attiecās uz apmeklētāju ērtībām muzejā, ierosinot nodrošināt vairāk sēdvietu, uzlabot apgaismojumu, izveidot kafejnīcu, kā arī nodrošināt labākas iespējas apmeklēt muzeju cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Ir arī ieteikumi, kas attiecas uz ekspozīciju, īpaši uz tās iekārtojumu, jo vairāki apmeklētāji uzsver, ka ir grūti orientēties ekspozīcijas zālē un līdz ar to arī izsekot notikumu hronoloģiskai secībai.

Pārsvarā respondentu minētie ieteikumi nepārsteidz, un muzeja administrācija apzina to īstenošanas iespējas. Jau tagad notiek darbs ar audio gidu izveides projektu,

ekspozīcijas teksti ir tulkoti vēl vairāk valodās, tematiskās izstādes iespēju robežās tiek papildinātas ar video materiāliem, kā arī tiek meklētas iespējas realizēt daudzas citas idejas, kā muzeju modernizēt un paaugstināt sniegtā piedāvājuma kvalitāti. Diemžēl atvēlēt atsevišķu telpu tematiskajai izstādei, video demonstrēšanai, kafejnīcai u. tml. pagaidām liedz nepietiekamā muzeja telpu platība.

Apmeklētāju izpētes rezultāti kopumā ļauj secināt, ka muzeja auditorija ir daudzpusīga un tajā iespējams identificēt dažādas grupas, no kurām daudzas ir līdzvērtīgas, un tikai ar nelielu pārsvaru kāda dominē pār citu. Tas ir ļoti pozitīvs rādītājs, ņemot vērā muzeja tematiku un vēstures izpratnes nozīmi neatkarīgi no cilvēka vecuma, dzimuma, valstiskās piederības vai izvēlētas nodarbošanās.

Nākamā apmeklētāju aptauja ir plānota ziemas un pavasara mēnešos, lai gūtu statistiski apstiprinātu priekšstatu par muzeja apmeklētājiem ne tikai aktīvajā tūrisma sezonā, bet visa gada laikā. Iegūto datu salīdzinājums ar iepriekšējo aptauju rezultātiem ļauj iegūt pilnīgāku izpratni par apmeklētāju kopumu un tā izmaiņām. Kā šī analīze parādīja – atšķiras apmeklētāju struktūra vasaras sākumā un rudens mēnešos.

Profiling Museum Visitors in 2004

ILZE KUDULIŅA

The annual survey of visitors in 2004 took place from 24 May to 31 July. Of the 17,763 visitors during this time approximately every twentieth was asked to fill out a questionnaire. Altogether 530 questionnaires were obtained. The data obtained were compared to those obtained in 2003. They provide essential information about the main characteristics of Museum visitors, their motivation for visiting and their opinion about the Museum.

By age, the entire spectrum is well represented. About 20% represent the younger and the older groups: those above 60 and between 17 and 25. The age group 26 to 40 constitutes 29% and the group 41 to 60 – 27%. Younger than 17 are only 4%. As compared to 2003, the number of older visitors has increased. Men dominate with 56% of the visitors. 84 different professions and occupations are represented. 75% of the visitors have received higher education.

The respondents come from 39 countries. 17% of the visitors came from Great Britain, 16% from the USA, 13% from Germany. Latvians constituted 8%, Finns 6%. These major national groups made up 60% of all visitors. The major visitor countries were the same as in 2003 but showed a different distribution.

First time visitors predominated heavily with 88%. About half could not say whether they would visit the Museum again. Those responding either positively or negatively were split about equally. Of Latvian respondents, however, 75% indicated that they would visit the Museum again.

Most visitors (68%) cite their interest in the Museum's topic as the main reason for their visit. This response usually is given in conjunction with another reason. Thus 23% came on the recommendation of acquaintances. Advertising is mentioned by 15%, but advertising may not only play a direct but an intermediate role in drawing attention to the Museum. Slightly fewer (13%) indicate that they dropped by incidentally, which may indicate the importance of the Museum's location. Only 6% came with family, and 5% for research purposes. The temporary exhibitions were mentioned only by 3%.

Three quarters of the respondents indicate that they spent from half an hour to two hours in the Museum. Most (48%) spent between one and two hours. Over two hours – 14%; only 11% less than half an hour.

The three major parts of the exhibition – the first Soviet occupation, the Nazi occupation and the second Soviet occupation received an almost equal rating as the most interesting – from 33% to 35%. The displayed objects were mentioned by 25%. The part dealing with national renewal was checked by 21%, but 28% of the respondents could not decide on a specific favourite area, and many checked all possible answers.

Over a half of the visitors (55%) indicated that they are very satisfied with the Museum; 36 say they are satisfied. Among improvements suggested are increased use of audio-visual sources of information and more conveniences for the visitors. Useful suggestions were also made about the arrangement of the exhibition.

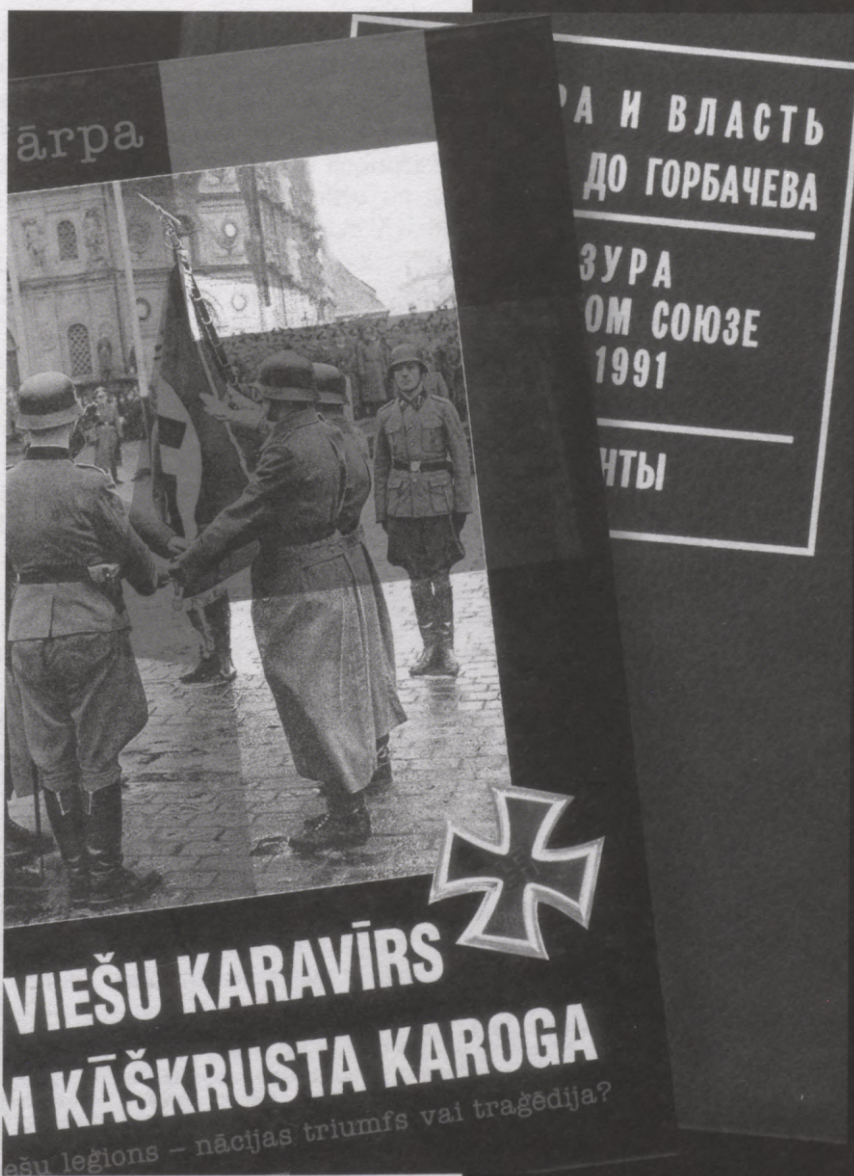
The survey brought out clearly that the visitor structure in the summer differs from that in the fall, when the 2003 survey was made. In the fall, more young people, including school groups, and more visitors from Latvia come to the Museum. On the other hand, there is a decrease in the numbers of foreign tourists.

It can be concluded that the Museum attracts visitors of very diverse backgrounds. Although various groups can be identified, none tends to predominate.

The next survey is planned for the winter and spring months to obtain a composite profile visitors the year round.

Recenzijas

IV

ВЬЕШУ КАРАВИРС

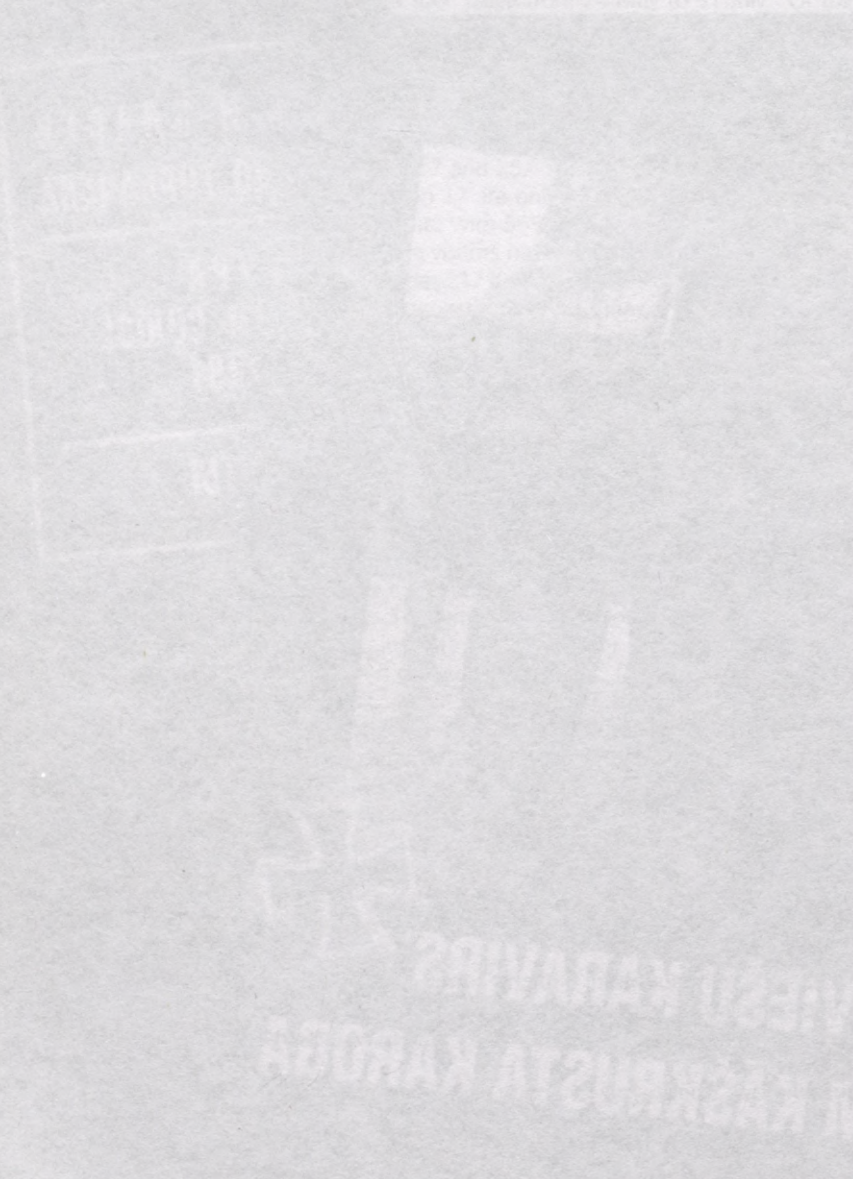
М КАШКРУСТА КАРОГА

Вьешу легионс — нацийас триумфс vai трагедия?

IV

Receizijaz
4002 of stonew musical

Nopietns pētījums vai plaģiātiska kompilācija par Latviešu leģionu?

ULDIS NEIBURGS

Igors Vārpa. Latviešu karavīrs zem kāšķrusta karoga:
Latviešu leģions – nācijas triumfs vai traģēdija? – Rīga: Nordik,
2003. – 624 lpp.

2004. gada sākumā Latvijas grāmatu veikalos parādījās civilās aviācijas lidotāja un militārās vēstures publicista Igora Vārpa grāmata "Latviešu karavīrs zem kāšķrusta karoga". Grāmata tapusi izdevniecības "Nordik" paspārnē ar Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas finansiālu atbalstu un ar politiskās apvienības "Tēvzemei un Brīvībai"/LNNK un vairāku privātpersonu dažāda veida palīdzību. Tās prezentācija un tikšanās ar autoru notika 2004. gada 10. martā Rīgā, grāmatu namā "Valters un Rapa". Grāmatas sākotnējo tirāžu, atbilstoši leģiona tēmas pieprasījumam sabiedrībā, samērā īsā laikā izpirka, un tagad tā jau ir piedzīvojusi atkārtotu izdevumu. Grāmatas autors I. Vārpa militārās vēstures interesentu aprindās līdz šim bija pazīstams ar publikācijām Latviešu strēlnieku apvienības izdevumā "Latviešu Strēlnieks" (1990–1998).¹

Darba ievadā I. Vārpa ir centies paust savu attieksmi pret Latviešu leģionu, kas ir neviennozīmīga un diskutējama. Viņš uzsver, ka latviešu tautas lielākās daļas nostāja pret leģiona izveidošanu bija visnotaļ negatīva, taču tajā pašā laikā atzīst, ka latviešu virsnieku un ierindnieku vidū vairākums bija godīgi cilvēki, turklāt visās kaujās, it īpaši Latvijas teritorijā, latviešu karavīri ir cīnījušies izcili varonīgi. Grāmatas autors uzskata, ka visā nacistu okupācijas periodā vācieši pret latviešiem vienā ziņā esot bijuši godīgi, neradot pat ilūzijas par Latvijas brīvības atgūšanu, par neatkarību nemaz nerunājot. Vienlaikus viņš raksta, ka Latviešu leģiona organizatori, zinādami vāciešu nostāju un to, ka karš tiks zaudēts, tomēr runājuši par iluzorām uzvaras iespējām un latviešu nacionālo mērķu piepildīšanu, taču arī atzīst, ka Latvijas Zemes pašpārvaldei ir bijis grūti pretoties vācu iestāžu centieniem iesaistīt latviešu karavīrus vācu bruņotajos spēkos. I. Vārpa norāda, ka Latviešu leģiona formēšana bija viena no traģiskākajām lappusēm mūsu tautas vēsturē, uzskata, ka tas bijis "vācu nacisma rafinētākais noziedzības darbs

¹ Sk., piemēram, Vārpa I. Pulkveža Aperāta kaujas grupas traģēdija. // Latviešu Strēlnieks. – 1993. – Nr. 6; Vārpa I. Latviešu karavīru pēdējās cīņas Berlīnē. // Latviešu Strēlnieks. – 1993. – Nr. 7; Vārpa I. Mores kaujas. // Latviešu Strēlnieks. – 1993. – Nr. 9; Vārpa I. Latviešu leģiona cīņas Vācijā. // Latviešu Strēlnieks. – 1994. – Nr. 5, 6; Latviešu leģiona 19. divīzijas cīņas Vidzemē. // Latviešu Strēlnieks. – 1994. – Nr. 7, 8; Vārpa I. Latviešu karavīru cīņas 1944. gada jūlijā pie Jelgavas. // Latviešu Strēlnieks. – 1994. – Nr. 9, 10; Vārpa I. Vai visi nacionālie partizāni bija nacionāli. // Latviešu Strēlnieks. – 1995. – Nr. 9; Vārpa I. Leitnanta Rubēna bataljons nepadevās. // Latviešu Strēlnieks. – 1996. – Nr. 4, 5; Vārpa I. Latviešu kārtības dienesta bataljoni. // Latviešu Strēlnieks. – 1997. – Nr. 5–12, 1998. – Nr. 1–3 u.c.

Otrajā pasaules karā" (kas tādā gadījumā bija holokausts? – U. N.), un pauž pārliecību, ka sabiedrība ir tiesīga zināt patiesību par šo "vēl diezgan balto (šķiet, ka tomēr pēdējos gados tieši leģiona tēma ir viena no visvairāk sabiedrībā diskutētajām! – U. N.) vēstures lappusi".²

Grāmatas ievadam seko 12 pamatnodaļas: "Kāškrusts pār Latviju", "Latviešu kārtības dienesta un policijas bataljoni", "Latviešu policijas pulki", "Latviešu SS robežapsardzības pulki", "Dažādas atsevišķas un papildu vienības", "Latviešu SS brīvprātīgo leģiona izveidošana", "19. (2. latviešu) ieroču SS grenadieru divīzija", "15. (1. latviešu) ieroču SS grenadieru divīzija", "Latviešu karavīri vācu militārajās vienībās", "Latviešu aviācijas vienības vācu Gaisa spēkos", "Kurelieši", "Latviešu karavīri uzvarētāju gūstā". Tās papildina lielākoties jau citos izdevumos publicētas 75 fotogrāfijas, 9 dokumenti un 15 kartes, kā arī 11 pielikumi, kas dokumentē nacistiskās Vācijas bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā iesaistīto latviešu karavīru kopskaitu, vienību struktūru un komplektāciju, augstāko virsnieku un ar augstākajiem Vācijas militārajiem apbalvojumiem godalgoto latviešu karavīru personālsastāvu, paskaidrojumus par ieroču SS dienesta pakāpēm un to lietošanu latviešu valodā, īsu informāciju par 16. martu kā latviešu leģionāru piemiņas dienu, kā arī Latvijas Republikas 6. Saeimas 1998. gada 29. oktobra "Deklarāciju par latviešu leģionāriem Otrajā pasaules karā". Vēl pievienots grāmatā minēto personu rādītājs un izmantotās literatūras saraksts.

Diemžēl, no profesionāla vēsturnieka viedokļa raugoties, neiespējami ir piekrist apgāda "Nordik" šī izdevuma reklāmas informācijā paustajam vēstījumam, ka "grāmata ir vērtīgs informācijas avots visiem **nopietniem** [sic! – U. N.] vēstures interesentiem – studentiem, skolotājiem, vēsturniekiem, politiķiem". Pārlietu pretenciozs un patiesībai tikai daļēji atbilstošs ir arī konstatējums, ka autors ir atklājis leģiona formēšanas mehānismu, savā darbā "izmantojot gan ārvalstu, gan padomju vēsturnieku darbus, vācu okupācijas laika presi, emigrācijā [sic! – U. N.] dzīvojošo latviešu vēsturnieku un kauju dalībnieku liecības, kā arī leģiona arhīva un Krievijas Federālā drošības dienesta Centrālā arhīva slepenību zaudējošos VDK dokumentus".

Šāda veida apgalvojumi ir absolūti nezinātniski un lasītājus maldinoši. Runājot par čekas dokumentiem, grāmatas beigās krievu valodā ir sniegti atsevišķu šo dokumentu nosaukumi, no kuriem gan nekļūst skaidrs, vai tie ir jau publicēti dažādos Krievijas militārās vēstures izdevumos vai arī līdz šim vēstures pētniecībā nav izmantoti. Būtu tikai loģiski, ja autors būtu sniedzis elementāru šo vēstures avotu edīciju un norādi, no kādiem arhīva fondiem tie gūti. Grāmatas tekstā atsaucies uz šiem dokumentiem diemžēl nav atrodamas, kas ļauj domāt, ka autors uz tiem norādījis, lai radītu labāku iespaidu par savas grāmatas zinātnisko līmeni. Vēl lielākā mērā tas sakāms par Latviešu leģiona arhīva materiālu izmantošanu. Rodas pat jautājums, vai grāmatas autors vispār saprot, ko nozīmē jēdziens "leģiona arhīvs", kādā veidā šis arhīvs ir veidojies un kur tas pašlaik atrodas? Ja I. Vārpa patiešām būtu pētījis Latviešu leģiona (Daugavas Vanagu Centrālās Valdes) arhīva un kartotēkas³ dokumentus, kas glabājas Hūvera institūtā Stanfordā, ASV (no 2004. gada Hūvera institūta LCK dokumentu kolekcija mikrofilmētā veidā ir

² Vārpa I. Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga... – 5.–7. lpp.

³ Par šo tēmu sk.: Laiks, Telpa, Ļaudis. II daļa. / Red. A.J. Bērziņš. – Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā Valde, 1976. – 177.–200.lpp.; Laiks, Telpa, Ļaudis. V daļa. / Red. A. Liepiņa. – Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā Valde, 1995. – 267.–270., 304.–306.lpp.; Linde V. Latviešu leģiona kartotēka datorā. // Brīvā Latvija. – 1998. – 14.–20. marts; Balteņa S. Vēstures liecības Daugavas Vanagu Vācijas mitnē "Bērzaine". // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV. – Rīga, 2003. – 273.–278. lpp.; Balodis I. Leģiona arhīva mājvieta Kara muzejā. // Brīvā Latvija. – 2004. – 10.–16. jūlijs; Zeltiņa I. Latviešu leģiona arhīvam jauna mājvieta – Latvijas Kara muzejs. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. V. – Rīga, 2004. – 208.–211. lpp. u.c.

pieejama arī Latvijas Valsts arhīvā. – U. N), DV CV ģenerālsekretāra arhīvā Bradfordā, Lielbritānijā, un Daugavas Vanagu Vācijā mītnē “Bērzainē” (pēdējie – no 2004. gada – Latvijas Kara muzejā. – U. N.),⁴ tad šīs grāmatas saturs būtu pavisam citāds. Grāmatas autors nav izmantojis arī tepat Rīgā pieejamos Latvijas Valsts vēstures arhīva un Latvijas Valsts arhīva fondus,⁵ nemaz nerunājot par Vācijas Federālā arhīva Berlīnē un Vācijas Militārā arhīva Freiburgā dokumentiem par Latviešu leģiona vēstures tematiku.

Pēc savas būtības recenzējamā grāmata nav novatorisks pētījums par Latviešu leģiona vēsturi, bet gan galvenokārt bijušo leģiona virsnieku un organizācijas “Daugavas Vanagi” autoru 60.–70. gados trimdā izdoto darbu (A. Silgailis “Latviešu leģions”, vairāksējumu dokumentu un atmiņu krājums “Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā” u. c.), kā arī 90. gados klajā nākušo atsevišķu vēstures pētīnieku (H. Biezais, A. Ezergailis, H. Strods, T. Vilciņš u. c.) publikāciju vistiešākā kompilācija, kas ļauj konstatēt pat klaju plaģiātismu,⁶ kā arī zināmu vēstures avotu un

⁴ Sk. Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford, “15. Ieroču SS grenadieru divīzija”, Box. 1–17, “Latviešu Centrālā komiteja” (t. sk. dokumenti par latviešu policijas un militārajām vienībām – Box. 98–111, 122–186); Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 2395. fonds “Latviešu Centrālās komitejas bēgļu dzīves arhīvs” (t. sk. dokumenti par latviešu policijas un militārajām vienībām – mikrofilmu ruļļi nr. 150–162, 173–186); DV Centrālās valdes ģenerālsekretāra arhīvs Bradfordā, Lielbritānijā, 44 kastes; “Daugavas Vanagu” Vācijā leģiona arhīvs Latvijas Kara muzejā, 81 vienība (18069 priekšmeti) u. c.

⁵ Sk. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), P 71. fonds “Latviešu SS brīvprātīgo leģions”, P 72. fonds “2. latviešu brīvprātīgo brigāde”, P 80. fonds “Vācu bruņoto spēku pavēlnieks Ostlandē”, P 180. fonds “SS karaspēka pārvaldes “Ostland” apgādības virsnieks” (t.sk. 1. apraksts, 1.–9093. lieta, 2. apraksts, 1.–134. lieta – Leģionāru personīgās lietas ar ziņām par viņu ģimenes sastāvu, 5. apraksts, 1.–757. lieta – Leģionāru pabalstu izmaksas lapas, 3. apr., 485.–492. lieta – Leģionāru uzskaites kartītes) u. c.; Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 1701. fonds “Dokumenti par XX gadsimtā represētajiem Latvijas iedzīvotājiem”, 1. apraksts, 207.–242. lieta – leģionāru aptaujas anketas, uzskaites kartītes, sarakste u. c., 1821. fonds “PSRS IeTK pārbaudes un filtrācijas punktos un nometnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personu lietas”, 1831. fonds “Otrajā pasaules kara vācu armijā dienējušo Latvijas iedzīvotāju dokumentu kopiju kolekcija no ārzemju arhīviem”, 1986. fonds “LPSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas” u. c.

⁶ Sk. salīdzināšanai: “Šim sevišķajam goda viesim vēl pirms kāpšanas uz kuģa Jekelns, parādīdams latviešu ģenerālim godu, kāds tam pienākas, paziņoja, ka nošauti viņa štāba virsnieki. Tā bija dāvana, ko Jekelns pasniedz Kurelim pa ceļam uz reihu. Lielāks cinisms ir grūti iedomājams. AINU padara traģikomisku trešais ģenerālis – Bangerskis, kas, tērpies SS grupenfirera uniformā ar nāves galvu pie cepures, Dancigā saņēma Jekelna sevišķo goda viesi, kas bija tērpies Latvijas armijas ģenerāļa uniformā” (Biezais H. Kurelieši. Nacionālās pretestības liecinieki. – Itaka, 1991. – 135. lpp.) un “Šim “sevišķajam goda viesim” vēl pirms kāpšanas uz kuģa F. Jekelns paziņoja, ka iepriekšējā dienā nošauti viņa štāba virsnieki. Tā bija sava veida “dāvana”, ko F. Jekelns pasniedza J. Kurelim pa ceļam uz reihu. Lielāku cinismu ir grūti iedomāties. Šo ainu traģikomisku padarīja R. Bangerskis, kas, tērpies SS grupenfirera uniformā ar nāves galvu pie cepures, Dancigā sagaidīja F. Jekelna “sevišķo goda viesi”, kas bija tērpies Latvijas armijas ģenerāļa uniformā!” (Vārpa I. Latviešu karavīrs zem kāšķrusta karoga..., 531.–532. lpp.); “Šajos 50 tūkstošos ietilpst gūstā kritušie frontes cīnītāji un to rezerves Kurzemē, kā arī ievainotie karavīri slimnīcās. Šai skaitā ir pakāpeniski ilgākā laikā Latvijā varas iestāžu rokās nonākušie leģionāri – nacionālie partizāni un nelegālisti. Te ieskaitīti arī dezertieri no leģiona, kuri gandrīz visi arī tika ieslodzīti gulaga nometnēs, leģionāri, kas pēc kara tika izdoti no Itālijā un Francijā esošajām gūstekņu nometnēm, kā arī repatrianti no nometnēm angļu un amerikāņu pārziņā. Arī tie solītās mājupatgriešanās vietā uz dažādiem laikposmiem nonāca padomju vergu darba un nāves nometnēs” (Vilciņš T. Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Sociālais aspekts. // Latvijas Arhīvi. – 1994. – Nr. 2. – 32.–33. lpp.) un “Šajos 50 tūkstošos ietilpa gūstā kritušie 19. (2. latviešu) ieroču SS grenadieru divīzijas cīnītāji un tās rezerves Kurzemē, ievainotie latviešu karavīri slimnīcā, kā arī dažas rikākas Vācijas armijas latviešu vienības. Šajā skaitā ir arī ilgākā laikā pakāpeniski Latvijā padomju varas iestāžu rokās nonākušie leģionāri – nacionālie partizāni un nelegālisti. Te ieskaitīti arī dezertieri no leģiona, kuri laika gaitā gandrīz visi tika ieslodzīti Gulaga nometnēs, leģionāri, kas pēc kara tika izdoti no Itālijā un Francijā esošajām gūstekņu nometnēm, kā arī repatrianti no angļu un amerikāņu pārziņātajām nometnēm. Arī viņi solītās mājup atgriešanās vietā uz dažādu laikposmu nonāca padomju vergu darba un nāves nometnēs” (Vārpa I. Latviešu karavīrs zem kāšķrusta karoga... – 549. lpp.); “Latvijā 16. martu kā Latviešu leģiona piemiņas dienu pirmoreiz publiski atzīmēja 1990. gadā, kad Latvija vēl bija sociālistiska padomju republika, respektīvi, Padomju Savienības sastāvdaļa. Jēdzienu “Latviešu leģions” “Daugavas Vanagu” organizācija saprot tai nozīmē, ka apzīmējums “latviešu leģionāri” ietver sevi ne tikai latviešu ieroču SS divīzijām piederīgos, bet arī visas pārējās latviešu militārpersonas, kuras Otrā pasaules kara laikā piedalījās cīņā pret boļševismu” (Kangeris K. Piezīmes pie jautājumu kompleksa “Latviešu leģions”. // Latviešu leģions: Varoņi, nacisti vai upuri? – Rīga, 1998. – 120. lpp.) un “Latvijā 16. martu kā Latviešu leģiona piemiņas dienu pirmoreiz publiski atzīmēja 1990. gadā, kad Latvija vēl bija sociālistiska padomju republika, respektīvi, Padomju Savienības sastāvdaļa. Jēdzienu “Latviešu leģions” “Daugavas Vanagu” organizācija saprot plašākā nozīmē: apzīmējums “latviešu leģionāri” ietver sevi ne tikai pie latviešu ieroču SS divīzijām piederīgos, bet arī visas pārējās latviešu militārpersonas, kas Otrā pasaules kara laikā piedalījās cīņā pret boļševismu” (Vārpa I. Latviešu karavīrs zem kāšķrusta karoga... – 596. lpp.) u. c.

literatūras – nacistu okupācijas laika latviešu preses⁷ un padomju historiogrāfijas⁸ – nekritisku izmantošanu.

I. Vārpa pilnībā ir ignorējis virkni Latvijas profesionālu vēsturnieku pētījumu un dokumentu publikāciju par daudziem svarīgiem Latvijas Otrā pasaules kara vēstures jautājumiem (kolaborācija, holokausts, policijas bataljoni, leģions u. c.), kas pēdējos gados ir publicēti nopietnos akadēmiskos izdevumos ("Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti", "Latvijas Vēsture", "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls", "Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata", "Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata" u. c.)⁹, un autoram bija pieejami. I. Vārpa izpratni par līdz šim Latviešu leģiona tematikai veltīto vēstures literatūru spilgti parāda grāmatas nobeigumā ievietotais izmantotās literatūras saraksts, kur blakus grāmatām un rakstiem periodikā latviešu valodā ir norādīti arī padomju laika izdevumi, kurus, ņemot vērā to ideoloģisko un bieži vien dezinformatīvo saturu, loģiski būtu bijis sniegt atsevišķi un dot vismaz elementāru to saturisko vērtējumu. Tagad "vienā katlā" ir "sabērti" gan nopietni pētījumi (piem., H. Biezais, A. Ezergailis u. c.), gan klaji propagandas izdevumi (LPSR Kultūras sakaru komitejas paspārnē tapušie "Kas ir

⁷ It īpaši tas sakāms par I. Vārpa aprakstīto latviešu nacionālo partizānu darbību 1941. gada vasarā, kuras objektīva izpēte nav iespējama, tikai nekritiski pārņemot "Tēvijā" un citos vācu okupācijas laika preses izdevumos publicētos aprakstus. Mūsdienās par notikumiem Latvijā 1941. gada jūnijā–jūlijā ir pieejami daudz nopietnāki pētījumi. Sk. Biezais H. Nacionālie partizāni. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1992. – Nr. 4. – 132.–143. lpp.; Ezergailis A. Pašaizsardzības komandantu loma holokaustā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.: Latvija Otrajā pasaules karā. – Rīga. – 2000. – 243.–251. lpp.; Ezergailis A. Vācu laiki 1941–1945. Atbrīvošana, brīvprātība, pašaizsardzība, atriebība // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata. 2002. Varas patvaļa. – Rīga, 2003. – 161.–172. lpp.; Stephens O. Nacionālsociālistiskās Vācijas vietējās varas politika okupētajā Latvijā (1941–1945). // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata. 2000. Komunistu un nacistu jūgā. – Rīga, 2001. – 57.–86. lpp.; Strods H. Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs–5. jūlijs). // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata. 2001. Nācija gūstā. – Rīga. – 2002. – 31.–93. lpp.; Strods H. Pirmā bolševiku okupācijas gada darbinieku un padomju varas atbalstītāju liktenis 1941.–1945. gadā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sēj.: Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945. – Rīga, 2004. – 72.–82. lpp.; Pavlovičs J. Okupācijas varu maiņa Valmieras apriņķī 1941. gada vasarā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 8. sēj.: Holokausta izpētes jautājumi Latvijā. – Rīga, 2003. – 299.–323. lpp.; Pavlovičs J. Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1949. gadā. – Rīga, 2004. – 143.–168. lpp.; Pavlovičs J. Okupācijas varu maiņas īpatnības Liepājā un tās tuvākajā apkārtnē: aktīvās karadarbības faktoru analīze. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sēj.: Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945. – Rīga, 2004. – 108.–116. lpp.; Pavlovičs J. Nacistiskās Vācijas okupācijas karaspēks Latvijā – ienākšanas hronoloģijas precizēšana. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2004. – Nr. 3. – 94.–113. lpp. u. c.

⁸ Piemēram, I. Vārpa bez jebkādiem pierādījumiem atkārtoti "slavenākajā" čekas inspirētajā padomju propagandas izdevumā "Kas ir Daugavas Vanagi" (1962) un citur nepatiesi apgalvoto par Latviešu leģiona ģenerālinspektora Rūdolfa Bangerska adjutanta leitnanta Jāņa Zēģera tiešu līdzdalību cietumnieku nošaušanā Smiltēnē (Rīgā) 1942. gada 23. oktobrī un 21. novembrī (decembrī) un atļaujas nosaukt viņu par leģiona štābā iefiltrētu SD ziņotāju (211. lpp.). Tajā pašā laikā bijušo LPSR VDK un LPSR Kultūras sakaru komitejas darbinieku Imanta Lešinska un Kārļa Kalniņa liecības, kā arī LR SAB TSDC vadītāja Induļa Zālītes pētījumi pierāda J. Zēģera lietas safabricēto raksturu. Sk. Lešinskis I. Kalpiņas gadi. // Latvija Šodien. – 1986. – 66. lpp.; Zālīte I. Kultūras sakari – caurums dzelzs aizkarā. 1998. 25.08. // <http://vip.latnet.lv/LPRA/caurums.html> u. c.

⁹ Sk. Kangeris K. Nacionālsociālistiskās Vācijas militārajos formējumos iesaistītie Latvijas iedzīvotāji: skaita problēma. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000. – 137.–156. lpp.; Kangeris K. Latviešu policijas slēgtās vienības – *Lettsche Schutzmannschafts-Battalion*: pētniecības problēmas un bataljonu formēšanas priekšvēsture // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.: Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – Rīga, 2001. – 195.–224. lpp.; Viksne R. Arāja komandas dalībnieks pēc padomju tiesas prāvu materiāliem: sociālais stāvoklis, izglītība, iestāšanās motīvi, piespriestais sods. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.: Holokausta izpētes problēmas Latvijā. – Rīga, 2001. – 350.–383. lpp.; Neiburgs U. Latviešu leģions – pagātne un mūsdienas. // Latvijas Vēsture. – 2000. – Nr. 3. – 103.–109. lpp.; Jēkabsons Ē., Neiburgs U., Zellis K. Latviešu karavīri Vācijas militārajā dienestā Polijā 1942.–1945. gadā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. – Rīga. – 2002. – 179.–218. lpp.; Feldmanis I. Latvija vācu okupācijas laikā (1941–1945): aktuālās izpētes problēmas. // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga. – 2001. – 173.–185. lpp.; Feldmanis I. Latviešu un citu nevācu tautību ieroču SS vienības Otrajā pasaules karā: kopīgais un atšķirīgais. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. – Rīga, 2002. – 165.–178. lpp.; Zunda A. Vācu okupācijas varas politika Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā. // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga, 2001. – 186.–207. lpp.; Zunda A. Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. – Rīga, 2002. – 141.–164. lpp. u. c.

Daugavas Vanagi", "No SS un SD līdz..." u. c.) un tamlīdzīgi. Nebūt ne visas autora norādītās grāmatas angļu, vācu un krievu valodā lasītājam var palīdzēt labāk izprast grāmatā apskatīto tematiku, turklāt vairāki Rietumeiropā un ASV,¹⁰ kā arī pat Krievijā¹¹ izdotie darbi, kuros varam atrast dažādas norādes un informāciju par latviešu karavīriem Vācijas bruņotajos spēkos Otrā pasaules kara laikā, autoram acīmredzot nav bijuši zināmi. Daudz plašāka un sistemātiskāka varēja būt arī līdz šim trimdā un pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijā publicēto bijušo leģionāru atmiņu izmantošana un analīze, nemaz nerunājot par pēdējos gados leģiona tematikai veltītajiem daudzajiem rakstiem Latvijas periodikā.

Klaja necieņa pret profesionālu vēsturnieku vairākus gadus ilgu rūpīgu pētniecības darbu arhīvos ir arī I. Vārpa grāmatas pielikumā sniegtais biogrāfiskais pārskats "Latvijas armijas augstākie virsnieki, kuri Otrajā pasaules karā Vācijas bruņoto spēku sastāvā bija iesaistīti cīņā pret Sarkano armiju vai arī bija dažādos militāros posteņos".¹² Tā saturs pilnībā ir pārņemts no 1999. gadā izdotās vēsturnieku Ērika Jēkabsona un Valtera Ščerbinska sastādītās biogrāfiskās vārdnīcas "Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940", taču, absolūti nekaunoties, I. Vārpa nav uzskatījis par vajadzīgu uz to atsaukties. Šajā gadījumā viņš ir vienīgi norādījis, ka minētajā grāmatā ir teikts, ka Vācijas armijas sastāvā ir piedalījušies 140 (I. Vārpa sarakstā minēti 139. – U. N.) augstākie Latvijas armijas virsnieki, no kuriem bojā gājuši desmit. Šāda autora pieeja caurvij visu grāmatas saturu, kurā ar atsevišķiem izņēmumiem dominē tendence citu autoru darbos ietverto informāciju un sniegtās atziņas uzdot par savējām.

Novērtējot grāmatu kopumā, diemžēl jākonstatē – tās vienīgais pozitīvais devums ir tas, ka jau līdz šim zināma un publicēta informācija par latviešu karavīriem Vācijas bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā šeit ir apkopota vienkopus. Tādējādi lasītājam, kuram nav pieejami daudzie I. Vārpa pārrakstītie vēstures literatūras oriģinālizdevumi, šī ir laba iespēja vienā vairāk nekā 600 lappuses biezā grāmatā iegūt apjoma ziņā vērienīgu informāciju par šo Latvijas Otrā pasaules kara vēstures vēl līdz šim diezgan pretrunīgi vērtēto lappusi. Kaut arī I. Vārpa zināmā mērā šo materiālu ir centies sistematizēt, vienlaikus viņš turpina atkārtot agrākās neprecizitātes, mītus un aizspriedumus par leģiona problemātiku. Līdz ar to, šis izteikti kompilatīvā rakstura darbs absolūti neko nedod vēstures akadēmiskajā pētniecībā un pēc sava satura neatbilst grāmatas autora un izdevēju pretenciozībai. Izdevniecība "Nordik", kas līdz šim ir laidusi klajā patiešām virkni augstvērtīgu vēstures izdevumu,¹³ ar šīs grāmatas izdošanu šo veiksmīgi uz

¹⁰ Sk. Hausser P. Waffen-SS im Einsatz. – Göttingen, 1953; Steiner F. Die Freiwillige: Idee und Opfergang. – Göttingen, 1958; Klietmann K. G. Die Waffen-SS: Eine Dokumentation. – Osnäbruck, 1965; Stein G. H. Geschichte der Waffen-SS. – Düsseldorf, 1967; Keegan, John. Waffen-SS: The Asphalt Soldiers. – New York, 1970; Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder 1941–1944: Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. – Helsinki, 1973; Schill P. Die Geschichte der lettischen Waffen-SS. – Ettlingen, 1977; Kratschmer E. G. Die Ritterkreuzträger der Waffen-SS. – Oldendorf, 1982; Wegner B. Hitlers politische Soldaten: Die Waffen-SS. – Paderborn, 1985; Neulen H.W. An deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS. – München, 1985; Haupt W. Das war Kurland: Die sechs Kurlandschlachten aus der Sicht der Divisionen. – Friedberg, 1987; Littlejohn D. Foreign Legions of the Third Reich. – Vol. 4 – San Jose, 1987; Niepold G. Panzer – operationen "Doppelkopf" und "Cäsar": Kurland – sommer 44. – Bonn, 1987; Munoz A. J. Hitlers Eastern Legions. – Vol. 1: The Baltic Schutzmannschaft 1941–1945. – Bayside, New York, 1998; Baltis M.K. The Latvian Legion: Selected Documents. – Toronto, 1999; Kurowski F. Bridgehead Kurland: The Six Epic Battles of Heeresgruppe Kurland. – Winnipeg, 2002; Agte P. Europas Freiwillige der Waffen-SS. – Munin Verlag, [b.g.] u.c.

¹¹ Sk. Дробязко С. Карашук А. Вторая Мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в Вермахте, полиции и СС. – Москва, 2000. – 48 с.; Кирсанов Н., Дробязко С. Великая Отечественная война 1941–1945 гг.: Национальные и добровольческие формирования по разным сторонам фронта. // Отечественная история. – 2001. – № 6. – С. 60–75 u.c.

¹² Vārpa I. Latviešu karavīrs zem kāšķrusta karoga... – 563.–585. lpp.

¹³ Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940. Biogrāfiskā vārdnīca. – Rīga: Nordik, 1998.; Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums. – Rīga: Nordik, 1999.; Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918.–1998. – Rīga: Nordik, 1999. u.c.

sāktu tradīciju diemžēl nav turpinājusi. Šajā gadījumā acīmredzot ar leģiona tematikas nenoliedzamo popularitāti Latvijas sabiedrībā saistītie komerciālie apsvērumi ir guvuši virsroku pār tādu būtisku katra izdevuma raksturlielumu kā saturisko kvalitāti. Iespējams, ka to uzlabot būtu jāvusi arī profesionālāka, ar Latvijas Otrā pasaules kara vēstures pētniecību ciešāk saistīta grāmatas zinātniskā redaktora izvēle. Arī Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas sniegtais finansiālais atbalsts šā darba tapšanā labāk būtu nodērējis citu – daudz nopietnāku izdevumu veidošanai.

Serious Research or a Plagiarised Compilation about the Latvian Legion?

ULDIS NEIBURGS

Early in 2004, the 624-page book *Latviešu karavīrs zem kāšķrusta karoga* (Latvian Soldier under the Swastika) appeared on the market. The author, Igors Vārpa, is a civil aviation pilot and an amateur military historian. The work consists of 12 chapters: "The Swastika over Latvia," "Latvian Police Battalions," "Latvian Police Regiments," "Latvian SS Border Guard Regiments," "Detached and Additional Units," "Formation of the Latvian SS Volunteer Legion," "19th (2nd Latvian) SS Grenadier Division," "15th (1st Latvian) SS Grenadier Division," "Latvian Soldiers in other German Military Units," "Latvian Aviation Units in the German Air Force," "Kurelians," "Latvian Soldiers as POWs." Unfortunately the book under review is not an original study of the history of the Latvian Legion. It is mostly a direct compilation, including unattributed quotes, of previously published works of former officers of the Legion and authors of the Latvian war veterans' organization Daugavas Vanagi, which appeared in exile in the 1960s and 1970s, as well as later research publications, in the 1990s. Worse, the bibliography and the compilation uncritically includes several Soviet sources and even propaganda. In the meanwhile, Vārpa has ignored not only a number of foreign sources but also an array of recent studies by professional Latvian historians and document publications concerning many issues important for the history of Latvia during World War II (collaboration, the Holocaust, the police battalions, the Legion and others). This material has been published in serious scholarly publications and thus was readily available to the author. The only advantage of this book is the reasonably systematized assembly of previously known material about Latvian soldiers in the German Armed Forces during World War II under one cover. For those unable to obtain the original literature, the book affords an opportunity to read second hand about this rather controversial historical period of Latvia during World War II. At the same time Vārpa continues to repeat the earlier inaccuracies, myths and prejudices concerning the Latvian Legion.

Boļševistiskā cenzūra

HEINRIHS STRODS

Kultūra un vara no Staļina līdz Gorbačovam.
Cenzūra Padomju Savienībā 1917.–1991. Dokumenti. –
Maskava, 2004, 576 lpp., krievu valodā¹

Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas (VK(b)P CK) fiziskās un garīgās apspiešanas direktīvu tiešo izpildītāju PSRS Iekšlietu tautas komisariāta – Valsts drošības tautas komisariāta – Valsts drošības komitejas (leTK–VDTK–VDK) darbības bija vienas no visslepenākajām Padomju Savienībā. Tāpēc PSRS VDK arhīvi piecpadsmit gadus pēc PSRS sabrukuma joprojām ir slepeni. Arī PSRS VDK filiāles – PSRS Galvenās literatūras pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai (Glavļita) – arhīvu materiālu iznīcināšana notika periodiski. Tā 1952. gadā, pārņemot PSRS Glavļita priekšnieka amatu, Omeļčenko pieņemšanas–nodošanas aktā speciāli atzīmēts, ka nekādi arhīva materiāli nav saņemti. PSRS Galvenās literatūras pārvaldes arhīvi katru gadu tika iznīcināti arī turpmāk (piemēram, politisko cenzoru svitrojumi, skaņu plates u. c.), bet pilnībā viss slepenais materiāls iznīcināts 1990.–1991. gadā. Taču Glavļita arhīva paliekas ir pieejamas Maskavā, tāpat kā Rīgā (arodbiedrības sēdes, daži grāmatvedības dokumenti).² Izņemot, protams, darbinieku personāllaktus,³ kuru izmantošanai nepieciešamas īpašas atļaujas, ko ārzemniekiem, sekojot padomju tradīcijām, neizsniedz.

Šo iemeslu dēļ boļševiku cenzūras vēstures dokumentēšanā un pētīšanā vērojamas vairākas iezīmes – pirmkārt, darbi uzsākti ārzemēs.⁴ Otrkārt, tie sākumā balstīti uz publicētajiem materiāliem. Treškārt, arī 2004. gadā avotu nepieejamības dēļ tie publicēti nepabeigti. Ceturtkārt, tiek izdoti galvenokārt dokumentu krājumi. Pie ceturtās grupas pieder arī šeit apskatāmais dokumentu krājums "Kultūra un vara no Staļina līdz Gorbačovam".

Dokumentu krājumu sagatavojis J. M. Lotmana krievu un padomju kultūras institūts Rūras universitātē Bohumā kopā ar Vācijas Federālo arhīvu agentūru. Dokumentu krājumu (kopā 459 dokumenti) sastādījis A. V. Blūms un komentējis V. G. Volovņikovs. Dokumentu krājuma sastādītāji izmantojuši septiņus Sanktpēterburgas un Maskavas

КУЛЬТУРА И ВЛАСТЬ
ОТ СТАЛИНА ДО ГОРБАЧЕВА

ЦЕНЗУРА
В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ
1917–1991

ДОКУМЕНТЫ

¹ Культура и власть от Сталина до Горбачева. Цензура в Советском Союзе 1917–1991. Документы. – Составитель А. В. Блюм. Комментарии В. Г. Воловников. – Москва; Росскэн, 2004. – 575. lpp. – 1000 eks.

² Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (KFVA), 9425. f., 1.–2. apr.

³ Turpat. – 3. apr.

⁴ Dirk Kretschmer. Die sowjetische Kulturpolitik 1970–1985. Von verwalteter und selbstverwalteter Kultur. Analyse und Dokumentation. – Bochum, 1993.

arhīvus un sešas publikācijas, kā arī preses izdevumus. Dokumenti hronoloģiski sadalīti trīs daļās – pirmā – 1917.–1929.,⁵ otrā – 1930.–1953.⁶ un trešā – 1953.–1991.⁷ Dokumentu krājumā ietilpinātas liecības, arī par cenzūras nodibināšanos un veidošanos līdz Latvijas okupācijai. Šie materiāli ir ļoti svarīgi, lai saprastu cenzūras darbību Latvijā. Daudzi dokumenti bija spēkā 1940.–1991. gadā. Ievadā autori atzīst, ka šeit publicētie dokumenti “dažādu iemeslu dēļ” ir šo pētnieku *arheoloģiskie* atradumi, kas sniedz tikai jautājuma sākotnēju rekonstrukciju.⁸

Dokumentu krājumu ievada V. I. Ļeņina 1917. gada 27. oktobrī parakstītais “Tautas Komisāru Padomes dekrēts par presi” (dokuments Nr. 1), kurš aizliedza preses izdevumus, kuri aicināja pretoties strādnieku zemnieku valdībai, radija jukas, apmelojoši izkropļojot faktus un aicinot uz pretošanos.⁹ Savu dekrētu V. I. Ļeņins paskaidrojis 1917. gada 4. (17) novembra Viskrievijas Centrālās izpildkomitejas lēmumā: “Tā saucamās “preses brīvības atjaunošana”, t. i., tipogrāfijas un papīra nodošanai kapitālistiem – tautas apziņas saindētājiem būtu noteikts [...] kontrrevolucionārs raksturs [...] Pieciešot šādu avižu pastāvēšanu, nozīmē pārtraukt būt par sociālistu.”¹⁰ V. I. Ļeņins lika pamatus visiem tālākajiem aizliegumiem un boļševiku vardarbībai pret literatūru un presi. 1921. gadā ieviesa iepriekšējo cenzūru,¹¹ bet 1922. gadā boļševiki nodibināja Galveno literatūras un izdevniecību pārvaldi (Glavlitu),¹² aizņemoties šo nosaukumu no imperatora Aleksandra II 1865. gada 13. septembra dekrēta. Laikā no 1922. līdz 1927. gadam pašas boļševiku partijas izdevumi no iepriekšējās cenzūras uz laiku bija atbrīvoti.

Pēc cenzūras lēmuma grāmatas no apgrozības izņēma PSRS Galvenā politiskā pārvalde, kura tās padarīja lasīšanai nederīgas un pēc tam pārdeva papīra rūpnīcām pēc pašas noteiktajām cenām.¹³ Tā jau 1923. gadā bija aizliegts izdot un izplatīt “par bulvāra darbu virzienu” E. Kalmana opereti “Silva”,¹⁴ nerunājot jau par visiem krievu emigrantu izdevumiem, kuri bija “kaitīgi”. Tādi 1923. gadā bija atsevišķi Marka Tvena, M. Saltikova–Ščedrina, A. Puškina u. c. darbi.¹⁵ VK(b)P cenzūra aptvēra visu PSRS dzīvi. “Visu mākslinieka zīmēto, tēlnieka veidoto, amatnieka apstrādāto – visu apstiprināja cenzors,” atceras bijušais cenzors N. Maksimenko. “Sākot no bezvainīgām klusajām dabām līdz vadoņu portretiem, stājofortiem, gravīrām, bērnu spēlītiņām, pītiem groziņiem un vīzēm, bērnu zīmējumu izstādēm, teātru reklāmām un programmām, ielūgumu kartēm utt. Neskaitāmas klusās dabas, kuras iepirka klubi, ēdnīcas, atpūtas nami, slimnīcas, sanatorijas, visi mākslīgie ceriņi un puķenes, visiem otrā pusē bija neliels ap-lītis ar cenzora individuālo numuru.”¹⁶

1938. gada 1. janvārā “Nolikumā par PSRS Tautas Komisāru Padomes galveno cenzūras pārvaldi” noteikts, ka pārvalde veic politiski ideoloģisko pirmscenzūru un pēccenzūru, presē, mākslas, mūzikas, demokrātiskos un horeogrāfiskos izpildījumos, kā arī cirka un estrādes uzstāšanās un kinofilmās novēršot “uzskatus un idejas, kas vērstas pret PSRS sociālistisko iekārtu, pret VK(b)P politiku, padomju varu un marksisma–ļeņinisma

⁵ 3.–174. lpp.

⁶ 175.–370. lpp.

⁷ 371.–556. lpp.

⁸ 16. lpp.

⁹ 3.–4. lpp.

¹⁰ Pravda. – 1917. gada 5. (18.) novembrī.

¹¹ Dok. Nr. 15.

¹² Положение о Главлите. – Dok. Nr. 26.

¹³ Dok. Nr. 38.

¹⁴ Dok. Nr. 43.–45.

¹⁵ Dok. Nr. 48.

¹⁶ Н. Максименко. Записки бывшего цензора // Звезда. – 1997. – Nr. 10. – 143. lpp.

pamatiem".¹⁷ Tikai Vācijas–Krievijas kara laikā 4585 cenzori pārbaudīja un atļāva iespiest 2 233 862 izdevumus, bet aizliedza 82 161 materiālu, tai skaitā 17 047 politisku apsvērumu dēļ.¹⁸

Jau 1924. gadā Glavlīts aizliedza PSRS Rietumeiropas modernās dejas – fokstrotu, šimmi, tustepu u. c., kas "pēc būtības atgādina dzimumakta salonimitāciju",¹⁹ un uzdeva "pietiekami attīstītiem partijas biedriem" kontrolēt sienas avīzes.²⁰ Roberts Pelše (1880–1955), kurš iedalīja visus dramaturgus proletāriskos, neproletāriskos un līdzskrējējos, 1925. gadā kā Glavlīta Galvenās repertuāra komisijas priekšsēdētāja vietnieks uzdeva bolševiku organizācijām kontrolēt P. Ščegoļeva un A. Tolstoja lugas "Imperatries savvērestība" uzvedumus,²¹ kā arī rediģēt apmēram 40 18.–19. gs. operu tekstus²² un tēlus.²³ Ar 1927. gada 27. novembra rīkojumu ieviesa Glavlīta pilnvarotos izdevniecības un radio,²⁴ kas uz vietas veica politisko cenzūru, nosakot jautājumus, par ko nedrīkst ne rakstīt, ne raidīt.²⁵ Kā 1929. gada 5. oktobrī PSRS Tautas komisāru padome ziņoja A. Lunačarskim, Glavlīts neļauj publicēt apmēram trešdaļu A. Čehova darbu.²⁶ Nedrīkstēja neko rakstīt par PSRS cietumiem un ieslodzījumu vietām, par Kremli un tā topogrāfiju, par stāvokli bolševiku partijā, par pašnāvībām.

Arī 19. gs. 30. gados turpinājās VK(b)P cīņa pret "fokstrotismu", kurš "caur skaņu platēm iespīezas strādnieku sadzīvē". Tāpēc PSRS izglītības tautas komisārs A. Lunačarskis ieteica fokstrotas vietā radīt "pašu proletāriešu dejas".²⁷

Par Glavlīta pilnvarotajiem jau 1931. gadā kļuva visi izdevniecību vadītāji, turklāt viens vietnieks nodarbojās tikai ar politisko cenzoru vadīšanu izdevniecībās.²⁸ Visi Glavlīta priekšnieki, nodaļu vadītāji un atbildīgie cenzori bija VK(b)P biedri, kaut arī viņiem nereti bija tikai sākumskolas izglītība, toties piemita bolševistiskā modrība.

Politiskie cenzori šaubu gadījumos nosūtīja manuskriptus papildu ekspertīzei VK(b)P (PSKP) vai PSRS VDTK (VDK) vadībai.²⁹ PSRS VDK vadība savukārt vēl 1965. gadā visus specpārvietotos uzskatīja par aktīviem cīnītājiem pret padomju iekārtu.³⁰

Glavlīts blakus apkārtrakstiem, pavēlēm publicēja trīs slepenus izdevumus:

1. "Glavlīta biļetens", kuru sākotnēji izsūtīja VK(b)P CK locekļiem;
2. Novecojušo un izņemamo grāmatu saraksti;
3. Datu uzskaitījums, kurus aizliegts publicēt presē, radio, televīzijā.

Ar 1948. gadu Glavlīts pēc saskaņošanas ar VK(b)P CK Aģitācijas un propagandas pārvaldi sāka izdot "Apvienotus no apgrozības izņemamo grāmatu sarakstus". Pirmajā alfabētiskajā sarakstā iekļāva apmēram 10 000 aizliegto grāmatu. 1949. gadā tika izdoti trīs šādu grāmatu papildu saraksti. Šajā gadā bija izdoti arī "Krievu valodā ārzemēs izdoto izņemamo grāmatu kopsaraksti". Grāmatu iznīcināšana PSRS pastiprinājās. Tikai 1949. gada trešajā ceturksnī no bibliotēkām bija izņemtas 286 452 grāmatas, tai skaitā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā – 55 359 (19,3%) grāmatas.³¹

¹⁷ Dok. 227., 267. lpp.

¹⁸ Dok. 269., 326.–327. lpp.

¹⁹ Циркуляр Главлита по местным органам. – Dok. Nr. 57, 80. lpp.

²⁰ Dok. Nr. 60, 83. lpp.

²¹ Dok. Nr. 67, 85. lpp.

²² Dok. Nr. 68, 86.–87. lpp.

²³ Dok. Nr. 71, 91. lpp.

²⁴ Dok. Nr. 122, 132. lpp.

²⁵ Dok. Nr. 125, 134.–135. lpp.

²⁶ Dok. Nr. 156, 164. lpp.

²⁷ Dok. Nr. 166, 178. lpp.

²⁸ Dok. Nr. 359, 422. lpp.

²⁹ Dok. Nr. 363, 426.–427. lpp.

³⁰ Dok. Nr. 184, 206. lpp.

³¹ Dok. Nr. 300, 357. lpp.

Arvien stingrāk darbojās arī krievu klasiskās literatūras priekšcenzūra. Pat Ļ. N. Tolstoja pilnajā jubilejas izdevumā 1947. gadā Glavlīts neļāva iekļaut deviņus darbus (345 lappuses teksta, ieteicot tos izdot 2000 eksemplāros, vēlāk izplatot fundamentālo bibliotēku vajadzībām).³² 1941. gadā VK(b)P CK Aģitācijas un propagandas pārvalde aizliedza publicēt Ernesta Hemingveja (1894–1961) romānu "Kam skanēja zvans".³³ Grāmata ar ievērojamiem saīsinājumiem krievu valodā iznāca tikai 1968. gadā.

Arvien pastiprinājās bibliotēku grāmatu kontrole. 1946. gadā VK(b)P CK pārbaudīja 24 202 bibliotēkas, kurās atrada apmēram 900 000 aizliegto autoru grāmatu vai kuras bija tautas ienaidnieku citāti vai fotogrāfijas, kā arī viņus slavējoši raksti. Latvijas Universitātes bibliotēkā lasītājiem izsniedza "Mūsdienu arhivu 1921–1940", kurā slavēja fašismu, un citus līdzīgus izdevumus.³⁴

1952. gada 12. oktobrī Glavlīts noteica, ka periodika, kas izdota pirms 1939. gada, izsniedzama tikai zinātniskajiem darbiniekiem zinātnisko tēmu izstrādāšanai ar bibliotēkas direktora iekreizēju atļauju.³⁵ Šinī nolūkā lielākajās bibliotēkās blakus specfondiem izveidoja ierobežotās izmantošanas fondus, kuriem pieeja bija ārkārtīgi ierobežota. 1953. gada 27. augustā Glavlīts deva rīkojumu izņemt no apgrozības grupu portretus, gleznas, reprodukcijas, diapozitīvus, diafilmas, kurās redzams L. Berija. Eļļas gleznas uz audekla aizliedza izstādīt līdz to izlabošanai.³⁶ PSRS cenzūras prakse līdz pat 20. gs. 80. gadiem paredzēja gleznu izlabošanu, t. i., nevēlamo personu aizkrāsošanu kolektīvajos portretos, muzeju ekspozīcijās. Tā 20. gs. 60. gadu sākumā veica Staļina portreta ietušēšanu. "Tautas ienaidnieku" portretus iznīcināja fotogrāfijās, kinohronikās u. c.³⁷

VK(b)P totalitārās diktatūras valstī cenzūra aptvēra visas dzīves nozares, sevišķi uzmanību veltot ideoloģijai, saimniecībai, kultūrai, bet jo īpaši – literatūrai, kam pastāvīgi plānveidīgi VK(b)P CK vadībā uzbruka PSRS valsts orgāni (sevišķi PSRS VDK) un valsts cenzūra. Sākotnēji iecerēta boļševiku domāšanas veida radišanai, cenzūra ieguva arvien jaunas funkcijas, nostiprinājās un reizē ar kontroles un aizliegšanas pienākumiem sāka izpildīt arī denuncēšanas un sodīšanas funkcijas, pārvēršoties sava veida PSRS VDK V nodaļā, kas cīnījās pret inteliģenci. Dokumentu krājums liecina, ka pirmos ziņojumus par arestēto rakstnieku publikācijām Padomju rakstnieku savienības Ārlietu komisija nosūtīja VK(b)P CK Aģitācijas un propagandas pārvaldei jau 1940. gada 9. decembrī.³⁸ Tas liecināja, ka PSRS VDK kontrolētā Ārlietu komisija sekoja Latvijas PSR izdevumiem vismaz krievu valodā.

Visai raksturīgs politiskās denuncēšanas raksts ir Latvijas PSR Glavlīta priekšnieka A. Agafonova 1968. gada 25. decembra ziņojums PSRS Glavlīta priekšniekam P. Romanovam par latviešu rakstnieka Alberta Bela 1968. gada 9. decembra uzstāšanos Latvijas Rakstnieku savienības kopsapulcē, kurā piedalījās apmēram 500 cilvēku. A. Bels esot teicis, ka mēs dzīvojam tanku laikmetā, bet rakstnieki nav pietiekami orientēti, jo pat laikraksts "Izvestija" vienu dienu Dubčeku nosaucot par nodevēju, bet otrā dienā – par draugu. A. Bels aicinājis likvidēt cenzūru kā dzimtlaiku palieku, jo arī dzimtbūšana Latvijā atcelta 40 gadus agrāk nekā Krievijā.³⁹ Tāpat kā par VDK, arī par cenzūru padomijā nedrīkstēja runāt, vismazāk publiski. Tāpēc P. Romanovs tūlīt nosūtīja plašāku ziņojumu PSKP CK par A. Bela uzbrukumu cenzūrai.

³² Dok. Nr. 293, 349. lpp.

³³ Dok. Nr. 255, 309.–310. lpp.

³⁴ Dok. Nr. 289, 345. lpp.

³⁵ Dok. Nr. 309, 365. lpp.

³⁶ "Запрещения демонстрировать до их исправления". – Dok. Nr. 312, 371. lpp.

³⁷ David King. Retuschen. Foto- und Kinomanipulationen in der Sowjetunion. – Hamburg. 1997.

³⁸ Dok. Nr. 248, 302. lpp.

³⁹ Dok. Nr. 367, 431.–433. lpp.

Cenzūra bija atbildīga par okupācijas laika literatūras smago un traģisko stāvokli. Šis stāvoklis, pirmkārt, izpaudās rakstnieku, dzejnieku, žurnālistu darbu iznīcināšanā vai sakroplošanā, otrkārt, autoru fiziskā iznīcināšanā, politiskā sodīšanā un padarīšanā par garīgiem un fiziskiem invalīdiem politiskās katorgās. Treškārt, politiskās represijas izpaudās aizliegumos vai ierobežojumos rakstīt. Šos literatūras vajāšanas darbus veikuši boļševiku partijas un boļševiku kultūras ģenerāļi (trešie sekretāri), kuru uzdevumus izpildīja PSRS leTK–VDTK–VDK ģenerāļi, ministri, lieli un mazi priekšnieki. Kā redzams šajā dokumentu krājumā, viņi izdeva rindu lēmumu, pavēļu, cirkulāru sarakstu, vēstuļu, ziņojumu utt., kuri noteica ne tikai literatūras saturu, bet arī formu, pat atsevišķus izteicienus. Lasot šos cenzūras dokumentus, kļūst skaidrs, kā veidojās daudz cietusi, boļševiku izkropļotā kultūra, kā īstenoja vardarbību pret sabiedrisko morāli, ētiku, to iznīcinot.

VK(b)P cenzūra krita līdz ar PSRS sabrukumu. Tā tika likvidēta 1991. gada 22. novembrī ar Krievijas Federācijas preses un informācijas ministra pavēli.⁴⁰

Dokumentu krājums, pie kura tā sastādītājs un dokumentu komentētājs strādājuši vairākus gadus, ir visai bagāts, daudzpusīgs dokumentāls pierādījums VK(b)P CK veiktajai iedzīvotāju garīgajai apspiešanai un iedzīvotāju uzskatu kroplošanai. Publicētie dokumenti pierāda, ka no kontroles iestādes cenzūra ar laiku pārvērtās par politisko denuncētāju iestādi, no kā cieta ne tikai literatūras, zinātnes, žurnālistu darbi, bet arī paši autori, ieskaitot viņu politiskās represijas un nāvi. PSRS cenzūra bija svarīga boļševiku totalitārā režīma izpausmes forma. Bez šā dokumentu krājuma izmantošanas neviena literatūras, žurnālistikas, mākslas un zinātnes vēsture nebūs pilnvērtīga arī Latvijā. Šis dokumentu krājums ļauj izsekot un vērtēt to boļševiku okupācijas sistēmu, kura veidojās PSRS un kura, sasniegusi spēka gadus, Latviju okupēja 1940. gadā.

Taču dokumentu krājumam ir satura un arheogrāfiskā noformējuma trūkumi. Dokumentu krājums balstās galvenokārt uz Ļeņingradas (Sanktpēterburgas) arhīviem. Galvenais trūkums ir PSRS Glavlita arhīva neizmantošana, kas glabājas Maskavā, Krievijas Federācijas Valsts arhīvā. Otrkārt, visai neveiksmīga ir krājuma autoru atkāpšanās no parasto arhīvu nosaukumu šifru izmantošanas, septiņus izmantotos arhīvus aizstājot ar alfabēta burtiem. Trūkst arī ievietotā dokumenta fiziskā stāvokļa raksturojums (oriģināls, noraksts, mašīnraksts, rokraksts, iespieddarbs). Darbā sniegti plaši dokumentu komentāri, kas nereti pārsniedz parasto komentāru apjomu un patiesībā ir patstāvīgi pētījumi. Taču nereti nav publicēts dokumenta autors, adresāts, atzīmes uz dokumenta un tā ceļš lietvedībā. Neraugoties uz arheogrāfiskās apstrādes trūkumiem, tas ir svarīgs avotu krājums, lai izprastu Latvijas boļševiku okupāciju. Garīgā čeka (Gulags II) ietekmēja visu dzīvi arī Latvijas PSR, bet tā vēl jāpēta. Varmācība iedvesa bailes, savukārt bailes radija verdzību.

⁴⁰ Dok. Nr. 459, 556. lpp.

Bolshevik Censorship

HEINRIHS STRODS

The book under review is a Russian-language document collection about censorship in the Soviet Union from 1917 to 1991. It is noted that censorship was carried out in the name of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) by the USSR Main Literature Agency (Glavlit), which was an agency of the KGB under its various earlier guises. Censorship was so secret that censorship materials were regularly destroyed, including the final elimination of documents in 1990–91. This fact helps to explain why the work has been begun abroad; why it is to some extent based on already published material; and why mostly incomplete document collections have been published. The collection of 459 documents under review was prepared by the J.M. Lotman Institute of Russian and Soviet Culture at the Ruhr University in Bochum. The collection is divided into three chronological sections: 1917–1929; 1930–1953; 1953–1991.

The reviewer discusses in detail various censorship methods and mechanisms described in the documents and relates them to the situation in Soviet-occupied Latvia in 1940–41 and 1944–1991. The all-pervasive and intrusive nature of censorship of all artistic and publication forms and control of libraries is noted, including censorship and expurgation of classical Russian literature. At times censorship became a tool for denunciation. In Latvia, the case of the novelist Alberts Bels is pointed out. Bels was denounced for having noted contradictory statements put out by the authorities concerning the reform Communist Czechoslovakian leadership and called for the abolishment of censorship in a meeting of the Latvian Writers' Union in December 1968.

The reviewer criticises shortcomings in the archeographic description of the documents, including the physical condition of the documents. He also criticises that the documents are primarily based on Leningrad (i.e. St. Petersburg) archives and considers the failure to use the main Glavlit archive in the Archive of the Russian Federation in Moscow a major shortcoming. He nevertheless considers the collection valuable enough to suggest it as an indispensable source for future studies of literature, journalism, history of art and science in Latvia.

P. Stučkas, F. Roziņa, P. Dages, J. Jansona un J. Bērziņa darbība marksistiskās filozofijas propagandā un aizstāvēšanā Latvijā. Analizējot marksistiski leņiniskās filozofijas cīņas gaitu pret revizionismu, reformismu un buržuāzisko ideoloģiju, V. Steinbergs parāda tādu preses orgānu kā «Auseklis», «Latviešu Strādnieks», «Sociāldemokrāts» lomu zinātniskā sociālisma ideju propagandā. Kā nozīmīgākos momentus marksistiski leņiniskās filozofiskās domas attīstībā XX gs. sākumā Latvijā V. Steinbergs atzīmē sekojošos: cīņu pret revizionismu, par dialektiskā materiālisma propagandu, aktīvu cīņu par marksistiski leņinisko revolūcijas teoriju un tās pielietošanu konkrētos Latvijas apstākļos, par nacionāla jautājuma marksistiski leņinisku izpratni. Pie tam V. Steinbergs norāda, ka savā cīņā pret revizionismu latviešu marksisti neloķāmi sekoja V. I. Leņinam, kas vadīja cīņu pret marksisma revīziju ne tikai Krievijā, bet arī starptautiskajā arēnā. Autors sniedz arī jaunus materiālus par to, kā Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti V. I. Leņina vadībā cīnījās par jauna tipa partijas radišanu. Marksistiski leņiniskās filozofijas ideju izplatīšanās Latvijā bija likumsakarīgs process, kuru noteica konkrēti vēsturiski šķiru cīņas apstākļi. P. Stučkas, F. Roziņa, J. Jansona, P. Dages, J. Bērziņa darbība filozofijas jomā tāpēc arī visumā bija sekmīga, ka tā saskanēja ar sabiedriskās attīstības pamatprasībām un bija virzīta uz svarīgāko sociālo jautājumu atrisināšanu.

Sliktāks ir stāvoklis ar XIX gs. otrās puses un XX gs. sākuma Latvijas vēstures avotu publicēšanu. Nepieciešamība pēc tās nobriedusi jau sen. Vācu un latviešu buržuāzisko vēsturnieku dokumentu publikācijas nespēj apmierināt mūsdienu zinātnes prasības un bez tam sen kļuvušas par bibliogrāfisku retumu. Tomēr šodien varam nosaukt tikai trīs — tiesa, visai vērtīgas dokumentālu materiālu publikācijas, kas attiecas uz šo Latvijas vēstures periodu. Tas ir materiālu krājums «Proletāriskā revolūcija Latvijā», dokumentālu materiālu izdevums par revolucionāro demokrātu P. Balodi un senatora N. Manaseina atskaites kopijas par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās 1882. un 1883. g.

Pirmajā publikācijā²⁶⁴ ietilpināti daudzveidīgi materiāli — atmiņas un izraksti no tālaika (galvenokārt sociāldemokrātiskās) periodikas, arhivu dokumenti un tiesas prāvu protokoli, proklamācijas un izdevumi, kas atspoguļo jaunstrāvnieku darbību, latviešu

²⁶⁴ Proletāriskā revolūcija Latvijā, 1. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP vēstures materiāli. [M.], 1924. VI, 780 lpp.

V

Forum2

Par genocīdu pret latviešiem: trīs viedokļi

METJŪ (MATĪSS) KOTTS

Termins "genocīds" ir ticis ļoti politizēts kopš tā laika, kad tiesībnieks Rafaels Lemkins (*Raphael Lemkin*) to ieviesa starptautiskajā aprītē tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām. Varētu šķist – konstatēt, ka noticis vai vēl notiek genocīds, būtu diezgan vienkārši – definīcija un ANO konvencijas taču pastāv jau kopš 1948. gada! Tomēr pēdējo desmitgadu pieredze diemžēl liecina pretējo: vai tas būtu par notikumiem bijušajā Dienvidslāvijā, vai Ruandā, vai nupat Sudānā – starptautiskā sabiedrība un tās valdību pārstāvji izrādās nespējīgi vienoties par to, vai notikumi uzskatāmi par genocīdu, kamēr tas nav jau par vēlu un traģēdija skārusi simtiem ģimeņu dzīves.

Arī vēsturiskā kontekstā genocīda fakta konstatējums ir politizēts jautājums. Lai gan maz ir nopietnu, izglītotu cilvēku, kuri noliedz, ka nacistu holokausts pret Eiropas ebreju kopienām būtu paraugs genocīdam modernajos laikos, taču ir virkne citu masu represiju pret atsevišķām tautām un etniskām grupām, par kurām vēl notiek asas diskusijas par to, vai pret viņām bija vērsti genocīds. Vai turku rīcība pret armēņiem 1915. gadā, vācu koloniālā režīma nežēlības pret herero cilti, gadu simteņu ilga tirdzniecība ar melno afrikāņu vergiem, indiāņu cilšu nomatīnāšana rezervātos Ziemeļamerikā vai traģēdija Otrā pasaules kara laikā, ko čigāni savā valodā dēvē par "Porrajmos" (t. i., "lielā aprišana"), arī bija genocīds? Vēl vairāk – vai okupācijas laikā bija padomju genocīds pret latviešiem Latvijā?

Par šo pēdējo jautājumu bijuši emocionāli strīdi. Var uzskatīt, ka Latvijas Republikas oficiālā nostāja – genocīds bijis, jo LR Prokuratūra ir ierosinājusi krimināllietas un arī uzvarējusi tiesas prāvas pret bijušo padomju represīvo instanču darbiniekiem, tai skaitā Alfonu Noviku, apsūdzot viņus pēc attiecīgajiem LR Kriminālkodeksa un vēlāk LR Krimināllikuma pantiem par "genocīdu pret Latvijas tautu".

Arī tautas atmiņā 1941. un 1949. gada padomju represijas pret Latvijas civiliedzīvotājiem un pretestības kustības dalībniekiem lielākoties tiek uzskatītas par genocīdu. Tas redzams mūsu tautas sēru un piemiņas dienu oficiālos nosaukumos.

Šajā ziņā arī vēsturnieki nav izņēmumi; pats kādā zinātniskajā publikācijā esmu izteicis domu, ka bija padomju genocīds pret latviešiem.¹ Varēju justies par šo secinājumu drošs, jo biju labā kompānijā. 2000. gadā Viļņā pretkomunistiskā kongresa laikā, kurā piedalījās dalībnieki no 25 valstīm, tostarp arī es, pieņēma rezolūciju, kurā aicināja starptautisko sabiedrību novērtēt arī komunistu noziegumus kā genocīdu.² Francūzis Stefans Kurtuā (*Stéphane Courtois*) savā ievadā slavenajai "Komunisma melnajai grāmatai" lika saprast, ka komunisma noziegumi pret daudzām tautām lielā mērā uzskatāmi par genocīdu pēc šā jēdziena plašākās definīcijas.³

Tomēr starp zinātniekiem arī nav vienprātības par šo jautājumu, un nereti debatēs par to neiztiek bez emocijām. Piemēram, kad Igaunijā dzimušais jaunais vēsturnieks Antons Veiss-Vents (*Anton Weiss-Wendt*) Baltijas studiju konferencē Tartu 2001. gadā uztājās ar referātu ar izaicinošo tēzi, ka padomju genocīda Baltijā nebija, klausītāji – tostarp arī dažs labs cienijams zinātnieks – neiztika bez asām replikām no zāles. Gaisotne šajā konferences sesijā bija neomulīgi asa un konfrontatīva.

¹ Strods H. Kott M. The File on Operation Priboi: A Re-Assessment of the Mass Deportations of 1949. // Journal of Baltic Studies. – 2002. – Vol. 33. – No. 1. – 29. lpp.

² Rezolūcijas teksts, sk.: Anti-Communist Congress and Proceedings of the International Public Tribunal in Vilnius "Evaluation of the Crimes of Communism", 2000. / Sast. A. Anušauskas. – Vilnius, 2002. – 483. lpp.

³ Courtois S. Werth N. u. c. The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression. – Cambridge, Mass. and London, 1999. – 8. lpp.

Uz ko balstīts uzskats, ka bija padomju genocīds pret latviešiem? Zinātniski runājot, vai ir dokumentāls pamats šādam secinājumam?

Pēdējo gadu historiogrāfijā vērojama tendence saistīt staliniskās masu represijas Baltijā 20. gs. 40. gados ar t. s. Lielo teroru PSRS 30. gadu otrajā pusē. Latvijā ar šo jautājumu vairākus gadus nodarbojās Aivars Beika, kura pētījums iespiests Okupācijas muzeja Gadagrāmatas pirmajā (1999. gada) numurā.⁴

Liels solis uz priekšu historiogrāfijas ziņā šķiet arī Krievijas "Memoriāla" pētnieku Nikitas Ohotina un Arsenija Roginska publicētās dokumentālās liecības par t. s. "latviešu operāciju" 1937.–1938. gadā. Pirmo reizi publiskoti divi dokumenti, kas atrasti Krievijas arhīvos un kas liecina par pavēli arestēt un iznīcināt PSRS dzīvojošos latviešus kā spieģus.⁵

Šī operācija bija tikai viena no virknes līdzīgu čekas terora operāciju, kas bija vērstas pret minoritātēm, kuras turēja aizdomās par izlūkošanu savas etniskās dzimtenes labā. Šajā drūmajā laikā līdzīgās operācijās cieta arī poļi, vācieši, somi, t. s. "harbinieši" u. c. Upuru vaina bija viņu tautība: kā izskaitļoja amerikāņu vēsturnieks Terijs Mārtins (*Terry Martin*), Lielā terora gados latvietim PSRS bija lielāka varbūtība tikt nošautam nekā ierindas padomju pilsonim.⁶

Tātad ir pamats uzskatīt, ka Staļins ar Ježova palīdzību izvērsa teroru pret latviešiem kā latviešu tautas locekļiem. Apstiprinājums, ka šāda politika pastāvēja līdz pat Latvijas okupācijas sākumam 1940. gadā, būtu dokuments, ko faksimila veidā publicēja Okupācijas muzeja Gadagrāmatas 1999. gada numurā. Tā ir 1993. gadā Krievijā izdota Elgas Melgas reabilitācijas apliecība, kurā uzrādīts, ka pamatojums arestam 1940. gadā bija viņas tautība – "latviete".⁷

Tiktāl viss it kā būtu skaidrs: staliniskais režīms ne vien represēja t. s. "sociāli bīstamos elementus", uz kuriem genocīda burtiskā definīcija ANO konvencijā tā kā nebūtu attiecināma, bet arī atsevišķu tautību pārstāvjus. Latviešus. Tātad – genocīds.

Bet vai tikai Padomju Savienības apoloģēti un Latvijas nelabvēļi varētu teikt, ka šai historiogrāfijai ir arī savas vājās vietas, kas varētu radīt pretargumentus tēzei par padomju genocīdu pret latviešiem? Ceru, ka nē, jo pašam pēdējā laikā radās šaubas, vai esošās historiogrāfijas interpretācijas spēj pilnīgi pārliecināt kritiski domājošu cilvēku.

2004. gada 27. un 28. maijā piedalījās kādā konferencē Sigtunā, Zviedrijā. Konferences rīkotāji bija divas Zviedrijas valsts finansētas darba grupas – viena, kas veicināja pētniecību par nacisma noziegumiem, otra – par komunisma noziegumiem. Atzīmējot šo abu grupu darbības noslēgumu, tika nolemts rīkot konferenci par kutelīgu (vismaz Rietumu akadēmiskajās aprindās) jautājumu: vai un cik lielā mērā nacisms un komunisms ir salīdzināmi? Uzstāties ar referātiem aicināja ne vien jaunos pētniekus, kuru zinātnisko darbību bija atbalstījusi darba grupa, bet arī vairākus starptautiska mēroga ekspertus.

Konferences otrajā dienā noklausījos referātu, ko nolasīja francūzis Nikolā Verts (*Nicholas Werth*), viens no iepriekšminētās "Komunisma melnās grāmatas" līdzautoriem. Verts savā priekšlasījumā galvenokārt izklāstīja jaunāko informāciju un interpretācijas par Lielo teroru 20. gs. 30. gados. Īpaši mani interesēja tā daļa, kur Verts runāja par jau minētajām "nacionālajām operācijām", jo tās saistītas ar jautājumu par padomju genocīdu pret latviešiem. Smagu triecienu šai historiogrāfijai deva Verts, rakstot: "Jāuzsver viens ievērojams aspekts sakarā ar "nacionālām operācijām": līdz 1938. gada maijam šķiet, ka leTK vadībā īpaši neinteresējās par arestēto etnisko izcelsmi; šādu informāciju par nacionalitāti un etnisko izcelsmi vāca sistemātiskā veidā tikai no 1938. gada septembra."⁸ Izrādās, ka t. s. "poļu operācijas", kas bija lielākā no "nacionālajām operācijām", upuri (laikā no 1938. gada septembra līdz novembrim) pēc tautības dalījās šādi: poļi – 55% no kopskaita, baltkrievi – 15%, ukraiņi – 13%, krievi – 9%, ebreji 4%.⁹ Verts arī pievērsa uzmanību faktam, ka "vācu operācijas" gaitā arestēti samērā maz vāciešu no tās vietas, kur viņu bija visvairāk – t. i., Pievolgas Autonomajā Republikā.¹⁰

⁴ Beika A. Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri. // Okupācijas muzeja Gadagrāmata. – 1999. – 43.–89. lpp. Šā izdevuma tēma bija "Genocīda politika un prakse" un tajā publicēti pētījumi par padomju represijām.

⁵ Охотин Н., Рогинский А. "Латышская операция" 1937–1938 годов: архивный комментарий. // 30 октября. – 2000. – № 4. – 5. lpp.

⁶ Martin T. The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. // Journal of Modern History. – 1998. – Vol. 70. – No. 4. – 856. lpp.

⁷ Beika A. Latvieši ... – 64. lpp.

⁸ Šis citāts un turpmākā informācija ņemti no Verta nepublicētā referāta pilnā teksta, ko viņš atļāva izplatīt konferences dalībniekiem.

⁹ Verta avots: Петров Н. В., Рогинский А. В. Польская операция НКВД 1937–1938 гг. // Репрессии против поляков и польских граждан. / Ред. А. Е. Гурьянов. – Москва, 1997. – 37. lpp.

¹⁰ Verta avots: Герман А. История Республики немцев Поволжья. – Москва, 1996. – 223.–229. lpp.

Tālāk Verts konstatēja: "Acimredzot tautība kā tāda nebija galvenais kritērijs, kā tas izrādās divus vai trīs gadus vēlāk, kad veselas etniskās grupas deportēja [...] 1937.–1938. gadā staļiniskā vadība un leTK medija visus, kuriem varētu būt jebkādi kontakti vai "iedomājamas saiknes" ar naidīgām svešām valstīm – it sevišķi ar Poliju, Vāciju vai Japānu."

Vertu gan nevarētu uzskatīt par cilvēku, kurš vēlētos noklusēt komunisma noziegumus, runājot arī par Latviju. Un tomēr, ar šo referātu viņš lika man apsvērt, ka atsaukties uz "latviešu operāciju" kā stūrakmeni pierādījumam par padomju genocīdu pret latviešiem nav vienkārši. Piemēram, "poļu operācija", kuras mērķis nebija tik daudz iznīcināt Padomijā dzīvojošos poļus, cik iznīcināt visus tos, kuriem bija jebkāda saistība – īsta vai iedomāta – ar "fašistisko" un "revanšistisko" Poliju, mazāk izskatās pēc genocīda, salīdzinot ar Staļina spiegu mānijas uzkurināto paranoju. Gala rezultāts var būt satricēošs kādai etniskai kopienai – "poļu operācijā" gāja bojā apmēram piektā daļa PSRS poļu – bet nodoms varētu arī nebūt genocīds, kā tas bija Hitleram ar ebrejiem.

Pārskatot pieejamo informāciju, aina par "latviešu operāciju" sāk līdzināties Verta minētajam par poļiem. Ohotins un Roginskis raksta: "Nevar neminēt dažus precizējumus: pa latviešu līniju arestēti ne tikai latvieši; kā latviešu spieģus ņēma ciet gan poļus, gan krievus, gan vāciešus, gan ebrejus. [...] Tā 1938. gada martā tautas komisāra vietnieks M[ihails] Frinovskis pārmeta Sverdlovskas leTK administrācijas priekšniekam Dmitrijevam par to, ka latviešu operācijā arestēti 237 cilvēki, no kuriem latviešu ir 12 cilvēki."¹¹ Un tas esot noticis par spīti tam, ka Ježovs savās instrukcijās vietējiem čekas orgāniem specifiski minēja, ka arestējami latvieši.¹² Vai tad vienlaikus nevarēja būt arī citi pretrunīgi norādījumi par to, kas jāarestē šajās "nacionālajās operācijās"?

Mārtins apgalvo, ka staļiniskās vadības varmācīgā rīcībā pret minoritātēm PSRS Lielā terora laikmetā var saskatīt genocīda iezīmes (*verged on genocidal*), bet ka tas nebija genocīds.¹³ To lasot pirms pāris gadiem, man šī Mārtina atziņa šķita nepilnīgs situācijas novērtējums.¹⁴ Tagad, uz klausot Vertu, kārtējo reizi redzu, ka vēsturē vienmēr iespējamās dažādas interpretācijas, lai kā mēs gribētu, ka mūsu interpretācija būtu tā vienīgā pareizā.

Starplaikā arī Okupācijas muzejs zināmā mērā mainījis savu nostāju jautājumā par padomju genocīdu pret latviešiem. Muzeja grāmatas "Latvijas Okupācijas muzejs" angļu izdevumā konstatēts, ka par padomju genocīdu pret latviešiem var runāt tikai "nosacīti".¹⁵ Jautājums tomēr atstāts atklāts.

Nevar noliegt, ka Padomju Savienības komunistiskais režīms, it sevišķi – bet ne tikai – Staļina valdīšanas laikā, brutālā un noziedzīgā veidā vērsās ar represijām pret atsevišķām tautām un etniskām grupām. Sekas šo represiju upuriem bija katastrofāli traģiskas – vai nolūkā šīs grupas pilnībā iznīcināt vai ne, taču tūkstošiem gāja bojā. Britu vēsturnieks Saimons Sebags Montefiori (*Simon Sebag Montefiore*) tieši un atklāti raksta: "Katrai no šīm tautām šī [t. i., masu deportācijas un citas represijas] bija pastardiena, kas līdzinājās holokaustam."¹⁶ Cilvēciskā līdzjūtība, morālā domāšana un vēsturiskā apziņa vedina uz to, ka pret latviešiem padomju vara pastrādāja noziegumus, ko pienāktos dēvēt par genocīdu. Bet kritiski domājošs cilvēks, pirms nonākot pie galīgā secinājuma, arī prasīs vairāk informācijas, nekā pašreiz ir mūsu rīcībā.

Vai nebūtu laiks mūsu vēsturniekiem turpināt pētīt šo tēmu, lai gūtu atbildi jautājumam par genocīdu?

IRĒNE ŠNEIDERE

Lasot Metjū Kotta pārdomas par jēdziena "genocīds" pielietošanu attiecībā uz padomju represijām pret latviešiem, mani pārņēma divaina sajūta: vienlaicīgi gribas piekrist un oponent ne tikai pašam autoram, bet arī viņa varoņiem.

Pilnīgi piekritu divām M. Kotta izteiktām pamattēzēm. Pirmā: esošā historiogrāfija tomēr nespēj "pilnīgi pārliecināt *kritiski domājošo* cilvēku" par padomju genocīdu pret latviešiem. Otrā: par viedokļu

¹¹ Охотин, Рогинский. "Латышская операция" ... – 5. lpp.

¹² Turpat.

¹³ Martin. Origins. – 822. lpp.

¹⁴ Strods, Kott. The File ... – 29. lpp.

¹⁵ Latvijas Okupācijas muzejs: Latvija zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas varas 1940–1991: Muzeum of the Occupation of Latvia... / Red. Valters Nollendorfs. – Rīga, 2002. – 108. lpp. (Sk. tekstu Nollendorfa rakstā zemāk).

¹⁶ Montefiore S. S. Stalin: The Court of the Red Tsar. – London, 2004. – 483. lpp. (citēts pēc brošētā izdevuma).

dažādību zinātnieku vidū un izteikto atziņu neviennozīmīgu – pārāk emocionālu – uztveri profesionāļu vidū, nerunājot jau par sabiedrību kopumā. Gribētu atzīmēt vēl vienu, manuprāt, būtisku aspektu. Jautājums ir pārāk politizēts, turklāt kā no Krievijas, tā arī Baltijas valstu puses. Rodas iespaids, ka tas, kurš kaut vai apšaubā jēdziena "genocīds" pielietošanu attiecībā uz Latviju, Lietuvu un Igauniju padomju okupācijas gados, kļūst par sava veida "tautas ienaidnieku".

Praktiski vienlaicīgi ar Baltijas studiju konferenci Tartu, ko apraksta M. Kotts, Rīgā 2001. gada jūnijā notika Latvijas Vēsturnieku komisijas organizētā konference "1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci". Visi referenti no Latvijas (ne vien vēsturnieki, bet arī juristi, demogrāfi, ekonomisti) vienprātīgi konstatēja, ka 1940.–1941. gadā tika īstenots genocīds. Vienīgi atšķirās genocīda objekts. Atsevišķi referenti apgalvoja, ka "1941. gada 14. jūnija deportāciju un tās radītās sekas var uzskatīt par valdošās komunistu partijas un PSRS varas iestāžu *genocīdu pret latviešu tautu*".¹⁷ Savukārt jurists L. Muciņš uzsēva: "Novērtējot terora un represiju apmērus, kā arī ievērojot potenciālo upuru segregāciju, varam secināt, ka *pret Latvijas tautu realizēts genocīds*".¹⁸

Sašutuma vilni izraisīja divu Krievijas pārstāvju – Natālijas Lebedevas un Pāvela Poļana – apgalvojums, ka Polijas un Baltijas iedzīvotāju 1939.–1941. gada deportācija uz PSRS ir noziegums pret cilvēci, taču tas nav genocīds.¹⁹ Abas puses – gan jēdziena "genocīds" lietošanas aizstāvji, tā arī pretinieki – protams, atsaucas uz Apvienoto Nāciju organizācijas (ANO) 1948. gada 9. decembrī pieņemto "Konvenciju par genocīda novēršanu un sodu par to". Vēl agrāk – 1946. gada 11. decembrī ANO pieņēma speciālu Rezolūciju par genocīdu.

Pilnīgi piekritu M. Kotta izteiktai neizpratnei par to, ka Konvencija, kas pastāv jau kopš 1948. gada (tā stājās spēkā 1950. gada oktobrī) un tur sniegtā definīcija tomēr nespēj atrisināt būtiskāko problēmu: kas ir uzskatāms par genocīdu un kas nav. Manuprāt, atbilde ir meklējama tieši konvencijas tapšanas laikā. Jēdziens "genocīds" pēc Dr. Lemkina ieteikuma tika plaši izmantots jau Nirnbergas starptautiskā tribunāla laikā, raksturojot *nacistiskās Vācijas kara noziegumus*.²⁰ S. Lemkina genocīda izpratne balstījās vienīgi uz nacistiskās Vācijas pieredzi. Tieši tāpēc 1948. gada konvencija ar jēdzienu "genocīds" apzīmē jebkuru darbību, kas izdarīta nolūkā pilnīgi vai daļēji iznīcināt *nacionālu, etnisku, rasu vai reliģisku grupu*. Ja mēs runājam par hitlerisko Vāciju, tad ar šo grupu pārskaitījumu, pret kurām visās sākās vērsās režims, pilnīgi pietiek.

Taču jautājums paliek ar jēdziena "pilnīga vai daļēja iznīcināšana" izpratni. Daži autori kā genocīda kritēriju izvirza upuru skaitu. J. Karasins salīdzina bojā gājušo Tukuma ebreju skaitu 1941. gada 14. jūnija deportācijas rezultātā un holokausta laikā. Padomju koncentrācijas nometnes un izsūtījumu pārdzīvoja 70% represēto, bet holokaustu – tikai 2 procenti. Balstoties uz šiem skaitļiem, autors secina: "Protams, katra nevainīga cilvēka bojāeja – tās ir neremdināmas sāpes, bet skaitļi 70% un 2% arī runā paši par sevi un neprasa īpašus komentārus, pat ja tie attiecas tikai uz vienas nelielas pilsētas ebrejiem. Un tiem, kuri salīdzina padomju varas veikto deportāciju uz Sibīriju ar visaptverošu ebreju iznīcināšanu holokausta laikā, varbūt derētu iepazīties ar abiem sarakstiem (1941. gada 14. jūnijā deportēto un holokausta laikā bojā gājušo Tukuma ebreju saraksti. – I. Š.) un mēģināt palūkoties tajos no šī apraksta autora pozīcijām".²¹ Šāda, uz skaitļiem balstīta argumentācija ir diezgan izplatīta.

Padomju režīma represijas bija daudz plašākas un to upuru skaits pārsniedza represiju un genocīda upuru skaitu nacistiskajā Vācijā. Nevienam nevar noliegt, ka Padomju Savienībā Staļina valdīšanas laikā, tāpat kā Vācijā Hitlera laikā, tika īstenots genocīds pret nacionālām un etniskām grupām (te pirmkārt jau būtu jāmin holokausts Vācijā un tās okupētajās teritorijās, čigānu iznīcināšana un Otrā pasaules kara laikā PSRS deportētās tautas). Ja analizē represijas Padomju Savienībā, tad tās raksturo ne vien vērienīgums, bet arī tas, ka tur tika pilnīgi vai daļēji iznīcinātas veselas iedzīvotāju sociālās grupas (muižniecība, tirgotāji, turīgie zemnieki (t.s. "kulaki"), garīdznieki utt.). Domāju, ka pilnīgi pamatoti var runāt par PSRS īstenoto "sociālo genocīdu" (nevajag jaukt ar "šķirisko"), kaut gan šāds jēdziens starptautiskās tiesībās nepastāv.

¹⁷ Sk., piemēram: Riekstiņš J. 1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.). – Rīga, 2002. – 31. lpp.

¹⁸ Muciņš L. Represēto personu tiesiskā rehabilitācija Latvijā pēc 1990. gada: tās rezultāti un perspektīva // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci ..., 129. lpp.

¹⁹ Lebedeva N. The Deportation of the Polish and Baltic Population to the USSR in 1939–1941: Common and Peculiar // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci ..., 62. lpp.

²⁰ Blacks Law Dictionary. Sixth edition. – St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1990. – P. 694, 695.

²¹ Karasins J. Otrā pasaules kara sākums un nacistiskās okupācijas periods // Holokausta izpēte Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.). – Rīga, 2004. – 398. lpp.

Padomju Savienībā tika iznīcināta (pilnīgi vai daļēji) ne tikai Krievijas impērija, bet arī pašas PSRS elite visplašākā šī vārda nozīmē (politiskā, ekonomiskā, kultūras, militāra, akadēmiskā u.c.). Visas šini valstī dzīvojošās tautas (pirmkārt jau pamatnācija – krievi) zaudēja aktīvākos, izglītotākos, uzņēmīgākos cilvēkus. Šī prakse bija pārnesta uzreiz pēc okupācijas 1940. gada vasarā arī uz Latviju. L. Muciņam ir pilnīga taisnība – cieta *visa Latvijas tauta*, turklāt tās elite. Skolotājs attāļajā Latgales pagastā noteikti ir pieskaitāms pie šī pagasta elites.

Padomju režīma īstenotās represijas (tai skaitā masu deportācija) bija Latvijas (kā valsts un līdz ar to iedzīvotāju kopuma) sovjetizācijas "ierocis". N. Lebedeva par 1939.–1941. gada deportācijām raksta: "Tātad, plānojot un veicot deportācijas, PSRS varmācīgi inkorporētajā Rietumukrainā, Rietumbaltkrievijā, Lietuvā, Latvijā un Igaunijā bija daudz kopēja. Visas deportācijas tika sagatavotas un īstenotas, balstoties uz lēmumiem, kurus rūpīgi izstrādāja padomju (domāts VK(b)P CK. – I. Š.) Politbirojs, kas bija viens no svarīgākajiem elementiem šo teritoriju sovjetizācijā. Deportācijas bija cieši saistītas ar pasākumiem, kuru mērķis bija sagraut valsts tiesisko, sociāli ekonomisko, nacionālo, kulturālo un morālo pamatu un varmācīgi uzspiest padomju kārtību anektētajās teritorijās. Pilnīgi identiskas bija deportāciju organizēšanas un īstenošanas metodes".²²

Kā tad var nosaukt to, kas notika Latvijā un citās Baltijas valstīs 1940.–1941. gadā un arī pēc Otrā pasaules kara beigām? Genocīds? Vai izejot no 1948. gada Konvencijas gara, mēs varam tik plaši traktēt jēdzienu "genocīds"? Genocīds pret latviešiem vai pret Latvijas tautu? Stingri pieturoties minētās Konvencijas definējumam, genocīds var būt vienīgi pret nacionālām vai etniskām grupām, nevis kādas valsts iedzīvotājiem. Var turpināt uzdot jautājumus.

Zināmus soļus jēdziena "genocīds" piemērošanai mūsu valsts vēsturiskai pieredzei (praksei) padomju okupācijas apstākļos ir spēruši juristi. Latvijas Republikas Krimināllikuma IX nodaļas "Noziegumi pret cilvēci, mieru, kara noziegumi, genocīds" 71. pants satur genocīda definējumu. Par genocīdu tiek uzskatīta darbība nolūkā pilnīgi vai daļēji iznīcināt ne tikai nacionālu, etnisku un rases grupu (kā 1948. gada Konvencijā), bet arī "sociālu, noteiktas kopīgas pārliecības vai ticības cilvēku grupu".²³

Vai šis papildinājums atrisina problēmu? Domāju, nē. Risinājums ir meklējams, manuprāt, starptautiski autoritatīvas organizācijas īpaša dokumenta pieņemšanā, kurā ne vienkārši būtu nosodīts Padomju Savienībā valdošais režīms, bet arī juridiski precīzi definēta tā īstenotā politika.

Kaut gan vai vispār būtu iespējams vēstures daudzveidību "iespiest" juridiskās formulās? Taču, manuprāt, cita ceļa nav.

Tieši 21. gadsimta realitātes dēļ, kad vairs neviens cilvēks pasaulē nevar justies pilnīgi pasargāts no starptautiskā terora, gribot negribot dienas kārtībā arvien skaidrāk iezīmējas jautājumi par cilvēka tiesībām un brīvību un visu, kas to ierobežo vai apdraud. Cik lielā mērā ir attaisnota cilvēka tiesību un brīvību ierobežošana vai arī to pilnīga ignorance pat "viscēlākā" mērķa (PSRS gadījumā – komunisma celtniecības) sasniegšanas vārdā?

Arī uz šo jautājumu būtu godīgi jāatbild un ne jau no staļinisma cietušajām Baltijas vai Austrumeiropas valstu valdībām un sabiedrībām, bet gan vecajām Rietumu demokrātijām. Tās līdz pat šim brīdim nevar atzīt kaut vai to, ka Otrā pasaules karā vienu masu slepkavībās vainīgo diktatoru uzveica ar otru vēl nežēlīgāku diktatora palīdzību.

Kā redzat, M. Kotts sāka ar politiku, bet man ar to pašu politiku jābeidz ...

VALTERS NOLLENDORFS

Pirms nu jau gadiem divdesmit, divdesmit pieciem, nevaru atcerēties – kura organizācija, Amerikas latviešus aicināja parakstīt petīciju par padomju genocīdu pret latviešu tautu. Atceros, ka parakstu lapa ar petīcijas tekstu gāja no rokas rokā kādā Kanādas dziesmu svētku sarīkojumā Toronto. Izlasīju tur rakstīto un atzinu, ka nevaru to pēc labākās apziņas parakstīt. Izpelnījos nosodošu skatu no kaimiņa, kas man petīciju bija sniedzis. Centos paskaidrot, ka esmu vienisprātis par briesmām, kas draud latviešu tautas eksistencei Latvijā, bet ka šo apdraudējumu grūti vienādot ar, piemēram, Pola Pota briesmu darbiem Kambodžā – briesmīgāko masveida slepkavību. Apdraudējums mūsu tautai tai laikā bija citādas dabas. Šaubījos, vai labākais veids uz to vērst pasaules uzmanību bija atkārtot jau toreiz vietā un nevietā lietoto vārdu "genocīds." Petīciju kā pārspilējumu varētu vienkārši neievērot,

²² Lebedeva, 62. lpp.

²³ Krimināllikums. – Rīga, 2000. – 25. lpp.

līdz ar to neievērojot to, kas patiešām ar daudz rafinētākām metodēm nekā Staļina laikā notika Latvijā. Lai nu kā, nezinu, kas beigās notika ar šo petīciju. Manuprāt galu galā efektīgākas izrādījās metodes, ko izmantoja trimdas jaunākā paaudze 1970. un 1980. gados, lietojot par pamatu galvenokārt 1975. gada Helsinku deklarācijas t.s. "cilvēktiesību groza" pārkāpumus okupētajā Latvijā.

Kā klasificēt to, kas notika ar latviešu tautu ilgaļā okupācijas laikā? Ir skaidrs, ka gan Krievijas komunistiem, gan Vācijas nacistiem latviešu tautas neatkarības centieni bija šķērslis savu imperiālo mērķu īstenošanā. Tāpēc gan vieniem, gan otriem bija svarīgi – ja ne iznīcināt latviešu tautu fiziski, tad iznīdēt jebkādu iespēju, ka tauta būtu atkal spējīga pretendēt uz nācijas statusu un atjaunot savu neatkarīgu valsti. Vai tas bija genocīds klasiskajā šā vārda izpratnē?

Nacistu rasistiskajā kvalifikācijas sistēmā latvieši nebija gan pilnīgi iznīdējamo vidū kā ebreji un čigāni, bet nebija arī pilnīgi vērtīgo vidū. Viņus noteikti varēja – lietot. Okupācijas muzejā izstādītās ar roku zīmētās "Ostlandes telpiskā izvietojuma skices" fotokopija, kuras oriģināls atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, skaidri parāda nacistu domāšanas virzienu – kolonizēt Baltijas valstis, Baltkrieviju, kā arī Krievijas rietumus gar Latvijas un Igaunijas robežu līdz Ladogas ezeram, ieskaitot Ļeņingradu. Vācu okupantu prakse – izmantot latviešus un viņu patriotiskās jūtas, bet vienlaikus nepieļaut nekādas neatkarības izpausmes – pasvīturo šī domāšanas virziena reālpolitisko aspektu. Ja nacistiskā Vācija būtu uzvarējusi, vai šodien vēl pastāvētu latviešu tauta? Droši vien – savā elementārā nozīmē kā *plebs*, vienkāršie ļautiņi. Tiem gan, kā klaušu laikos, paliktu sava mantotā kultūra un valoda, bet tikai pakārtotā nozīmē bez tiesībām un pretenzijām uz līdzvērtību valdošajā ģermāņu kultūrā un politikā. Tautas Atmoda 19. gadu simtenī vāciešiem kļuva bīstama taisni tādēļ, ka latvieši pretendēja uz līdzvērtību bez ģermanizēšanās, kas noveda pie nācijas izveidošanās un savas valsts nodibināšanas. Lai īstenotu savus plānus, nacistiem būtu vispirms jāiznīcina vai jāneitralizē latviešu elite, to kooptējot un ģermanizējot un tādejādi atstājot tautu bez neatkarīgas garīgas un politiskas vadības. Tendences būt neatkarīgiem un līdzvērtīgiem apspiesti. Tautai neļautu brīvi attīstīties, un tā nikuļotu. Procesu pasteidzinātu vācu "vadošās šķiras" un citu kolonistu nometināšana Latvijā un tai pašā laikā latviešu izklaidēšana ārpus savas dzīves telpas.

Padomju komunisti piekopa līdzīgu nacionālo politiku. Pirmajā okupācijas gadā sākās mērķtiecīga nacionālās elites iznīcināšana – aresti, ieslodzījums, deportācija, nonāvēšana. Tai pašā laikā noritēja kooptācija – latviešu elites locekļu iesaistīšana savu mērķu sasniegšanai ar kolaborācijas palīdzību. Šie procesi ātros tempos turpinājās otrās okupācijas sākumā, kad liela daļa atlikušās latviešu elites bija paglābusies Rietumos un padomju kooptēto vietējo eliti papildināja pārkrievojot latviešu komunistu kadri no Austrumiem. Tos papildināja iesūtītie Maskavas organizatori un pārraugi. Latvijas komunistiskā elite vai nu bija krieviska, vai arī tai bija jāklūst un tā kļuva krieviska. Tā sauktā "filtrācija" no vienas un militāristu nometināšana no otras puses gādāja par jau tā traumētās sabiedrības destabilizēšanu. Izšķiroša šai procesā bija otrā masveida deportācija, kas iznīcināja vēl tradicionālo latviešu zemniecību un latvisko lauku sabiedriskās struktūras. Tā principā pielika punktu arī bruņotajai pretestībai. Tauta bija nospiesta ceļos. Un tomēr ... Vēlākajos gados, kad beidzās masveida vardarbība, sākās cita veida pretošanās krieviskajai hegemonijai Latvijā. Tā bija ne tikai apspiestās tautas, bet arī it kā jau kooptētās jaunās padomju elites garīgā pretošanās, kas beigās izrādījās noturīgāka par pašu padomju komunismu un tā mērķiem. Jautājums tomēr manuprāt – cik ilgi vēl tas būtu turpinājies, jo, kā rāda Baltkrievijas piemērs, vēl vienas paaudzes laiks varētu būt bijis liktenīgs.

Jāievēro viena nianse. Ja bija skaidrs, ka vācu politika bija rasistiska un paredzēja "Jauno Eiropu" veidot vācu vadībā, padomju komunistu politika Krievijas imperiālistisko mērķu īstenošanu piesedza ar "zinātniskā komunisma" un "proletāriskā internacionālisma" ideoloģiju. Krieviskais tādejādi it kā nebija "nacionālistisks", bet "internacionāls" un tādejādi kalpoja it kā augstāku ideālistisku mērķu sasniegšanai. Iznīcināšanas politika it kā nevērās pret kādu specifisku tautu – galu galā deportēja arī igauņus, lietuviešus, austrumpoļus, moldāvus un citus, bet gan it kā pret šķiras ienaidniekiem. Praktiski, protams, gala rezultāts būtu bijis tas pats – tauta bez savas neatkarīgas garīgas un politiskas vadības – lēni, bet droši pakļauta pārkrievošanas un sovjetizācijas procesiem, nikuļošanai un beigās savas identitātes zaudēšanai anonīmajā *homo sovieticus* masā.

Vai to var saukt par genocīdu? Manuprāt, apstākļos, kad ar šo jēdzienu apzīmē fizisku nacionālas, etniskas, rases vai reliģiskas grupas iznīcināšanu, labāks termins šādai pakāpeniskai tautas garīgai pakļaušanai un iznīcināšanai ir "etnocīds". Šī procesa atsevišķus posmus noteikti var klasificēt kā noziegumus pret cilvēci vai tajos konstatēt genocīda pazīmes. Padomju masveida deportācijas nozīmē klasificējamās kā noziegumi pret cilvēci. Bet pastāvošā 1948. gada Apvienoto Nāciju genocīda

definīcija manuprāt tikai nosacīti ļauj deportācijas nosaukt par genocīdu. Genocīda jēdziens gan noteikti attiecināms uz ebreju *kā tādu* masveida iznīcināšanu. Ļoti iespējams, ka šī genocīda definīcija, kas radusies savā laikā un apstākļos, pelnījusi nopietnu revīziju, paredzot, ka bez nacionālām, etniskām, rases un reliģiskām grupām genocīds attiecināms arī uz politiskām un socioekonomiskām grupām. Tad tajā būtu iekļauta gan komunistu cīņa šķiru cīņā vispār, gan arī cīņa pret kulakiem. Bet 1948. gadā tas varbūt neienāca prātā vai arī – nebija vēlams.

Uzskatu, ka mūsu atsaukšanās uz 1948. gada konvenciju tās toreizējā redakcijā un vārda "genocīds" pārāk neapdomīga lietošana un attiecināšana uz nodarījumiem, kam tikai nosacīti piemīt genocīda pazīmes devalvē pašu jēdzienu, to padarot it kā nenožīmīgu. Tas pats attiecināms uz centieniem līdzīgi devalvēt jēdzienu "holokausts", to attiecinot uz padomju noziegumiem. Atstāsim holokaustu tiem, pret kuriem tas bija vērst – ebrejiem. Bet bez holokausta bija arī citi nacistu noziegumi pret cilvēci, kas daudz lielākā mērā atbilst komunistu noziegumiem. Taču arī šo noziegumu salīdzināšanu komunisma apoloģēti vēl arvien uzskata par nacistu noziegumu mīkstināšanu, tai pašā laikā automātiski mīkstinot komunistisko noziegumu smagumu. Sašutums un protesti par Sandras Kalnietes 2004. gada Leipcigas grāmatu izstādē pieminēto nacistiskās un komunistiskās varas vienlīdz kriminālo raksturu ir labs piemērs, cik vēl daudz darāms, lai Rietumu apziņā sāktu veidoties izpratne par komunismu kā otru 20. gadsimta lielo ļaunumu, kas līdzās nacistam ir nosodāms un noraidāms. Skaidra terminoloģija un pārliecināša komunisma noziegumu un citu nodarījumu dokumentācija manuprāt ir vienīgais veids, kā mainīt pasaules vēsturisko apziņu, kas pēc kara gados veidota un veidojusies, šos noziegumus vai nu noklusējot, noliedzot vai nosedzot ar nacistu noziegumiem.

Gatavojot tekstus grāmatai *Latvijas Okupācijas muzejs: Latvija zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas varas 1940–1991*, es 2001. gadā sarakstīju komentāru par latviešu genocīdu. Drīzumā jāgatavo grāmatas jauns izdevums. Pārlasot, ko rakstīju tad, un pārdomājot, ko rakstīt tagad, secinu, ka principā var palikt, kā ir.

Vai bija latviešu genocīds?

Daudz kas atkarīgs no definīcijas. Šaura genocīda definīcija iekļauj tikai fizisku kādas nacionālas vai etniskas grupas iznīcināšanu. Šajā definīcijā holokausts bija genocīds, jo Hitlera "galīgais risinājums" paredzēja pilnīgu ebreju likvidāciju. Vai to var attiecināt arī uz latviešiem padomju varas laikā? Atbilde ir – nosacīti. Lai gan lielās Staļina laika "tīrīšanas" 1937./1938. gadā minēja latviešus un citas tautības, piemēram, poļus, padomju okupācijas politika Latvijā, vismaz savās publiskajās izpausmēs sekoja padomju politikai un praksei Padomju Savienībā, vērstoties pret neuzticamiem politiskiem un sabiedriskiem elementiem. Pakļautajās tautās šī politika iekļāva nacionālās elites vajāšanu un iedzīvotāju masveida izsūtīšanu no dzimtās vides apstākļos, kas nebija labvēlīgi izdzīvošanai. Dzimtajās zemēs izsūtītos atvietoja un pamatiedzīvotāju koncentrāciju atšķaidīja ieceļotāji no citiem Padomju Savienības apgabaliem, t. i., sava veida kolonizācija. Gala rezultātā bija jārodas jaunam radījumam krieviski runājošām, savas saknes zaudējušām un kulturāli vienveidīgam "padomju cilvēkam". Šī politika un prakse netieši, bet efektīvi apdraudēja arī latviešu fizisko un nacionālo pārdzīvošanu savā dzimtenē.

Lietojot plašāko definīciju, kas atrodama Apvienoto Nāciju Organizācijas 1948. gada 9. decembra "Konvencijas par genocīda nozieguma novēršanu un sodīšanu" 2. pantā, jau labāk iespējams padomju politiku un praksi Latvijā vērtēt kā genocīdu: "Šajā konvencijā genocīds nozīmē jebkuru no sekojošām rīcībām, kas veiktas nolūkā iznīcināt pilnībā vai daļēji nacionālu, etnisku, rases vai reliģisku grupu kā tādu: a) nogalinot grupai piederīgos; b) nodarot grupai piederīgajiem smagus miesas vai garīgas bojājumus; c) apzināti uzspiežot grupai dzīves apstākļus ar aprēķinu, lai novestu pie grupas pilnīgas vai daļējas iznīcināšanas; d) ieviest noteikumus ar nolūku aizkavēt dzimstību grupā". Taču pat šī definīcija liekas tikai paplašinām dažādus fiziskās iznīcināšanas veidus. Tā neapsver iespēju, ka kādu nacionālu, etnisku vai reliģisku grupu "kā tādu" var arī iznīcināt, iznīcinot kulturālās un sabiedriskās īpašības, kas to kā būtisku vienību atšķir no citām. Padomju politika un prakse iesākumā ar brutālu varu, vēlāk – pielietojot sovjetizācijas un rusifikācijas metodes, apdraudēja latviešu nāciju ar abiem iznīcināšanas veidiem.

Par Bjorna M. Feldera rakstu 2003. Gadagrāmātā

Björn M. Felder, "Die Spreu vom Weizen trennen... Die Lettische Kartei – Pērkonkrusts im SD Lettland 1941–1943", 47–68.

ARTURS NEPARTS

Sākot šīs piezīmes, vispirms būtu jāatzīst, ka visā šajā pasākumā ir vismaz viens vājuma punkts – svešvalodas zināšanas. Liekas, ka ne autoram ir tik labas latviešu valodas zināšanas, lai no tās avotiem varētu uzrakstīt precīzu un kompetentu darbu par izvēlēto tematu, ne arī man, šo piezīmju rakstītājam, ir pietiekamas vācu valodas zināšanas, lai kritiski un kompetenti izteiktos par šajā valodā rakstīto. Bet, ja nu man tas ir jādara, tad lai autors un lasītāji ņem par labu, kā man tas ir izdevies.

Vispirms man ir iebildumi pret vārda "Mitrēvica" rakstību. Nezinu, kā burtā "c" vietā radies burts "č", bet tam tā nevajadzētu būt. Vārdā "Mitrēvics" burts "c" rakstāms bez mikstinājuma.

Otrkārt, mani traucē un pat kaitina uzticība, kādu tagadnes rakstītāji dod okupācijas tiesu un policijas darbinieku rakstītiem protokoliem jeb, kā viņus mēdz saukt, dokumentiem. Manuprāt, šie diktīti vietā būtu Reigana "doktrīna" – "Trust, but verify." Tā kā Mitrēvicu pazinu personīgi, tad daži viņam pierakstīti liecinājumi man šķiet ļoti neraksturīgi viņam.

Treškārt, diktīti būtu derējis, ja autors pirms vai pēc sava pilnā teksta būtu devis savu saīsinājumu pilnu tekstu oriģinālā un vācu valodā. Tas būtu labi – ir praktiski, ir formāli.

Citādi savas piezīmes esmu izteicis autora teksta secībā, pievienotā kopijā, attiecīgā lappusē atzīmējot skarto tekstu un tam pievienojot piezīmes secības numuru pēc kārtas.

1. Noteikti apšaubu, ka no V. Rutka citētā vai no Rikarda citādi teiktā var secināt, ka Rikards būtu vaimanājis (*jammerte*) par savu likteni. Pirmkārt, cietumā V. Rutks bija Rikardam jautājies, kas notika ar "Tautas Balss" cilvēkiem un ne LK apsūdzētiem, un uz to Rikards esot, kā man paskaidroja V. Rutks telefona sarunā, teicis, ka "vismaz vadītājiem varētu draudēt nāvēssods (ja notiktu tā, kā Lange to vēlas)". Iekavās minēto V. Rutks pievienoja mūsu telefona sarunā kā Rikarda teikto. Otrkārt, ne es, ne Rutks nedomājam, ka Rikards jebkad būtu vaimanājis par savu likteni. Ja nu autors to tomēr vēlas apgalvot, tad viņam būtu jāgādā tam arī nepārprotami pamatojumi.

2. Teksts un apgalvojums par nošaušanām no Termiņa cietuma, kura tuvumā es dzīvoju, autoram, manuprāt, ir ar konkrētiem pierādījumiem jāpamato vai arī jāsvītro. Ar "pliku" apgalvojumu vien nepietiek, ja šim darbam grib dot zinātnisku nozīmi.

3. Autora teiktā tulkojums no atzīmētā teksta 2. lpp. ir šāds: "Latviešu sadarbība ar nacionālsoc. okupantiem tiks vienmēr uzskatīta kopsakarībā (sakārta kopā) ar holokaustu. Darbi, kas uz to attiecas, tikko pieskaras latviešu neatkarības vēsturei un neiet nacionālos motīvus (iemeslos, nolūkos). Rietumnieciskie raksti, kuriem bieži (visbiežāk, parasti) trūkst latviešu apstākļu un priekšvēstures zināšanas, samierinās (iekrīt) ar polemizāciju vai apmierinās bez dziļākas (detalizētas) avotu izpētes. Vēl vienmēr trūkst latviešu civilpārvaldes vēsture formātā par "Ģenerāldirektoriem", tāpat arī kā kritisks apraksts par latviešu "leģionu", kuru korigē (labo, maina) emigrācijas literatūras mītu attēlojums (tēls). Nepastāv nekādas debātes (diskusijas, argumenti, pārrunas) ar labā spārna radikālajām starpkaralaika organizācijām kā Pērkonkrusts vai daudzajām citām mazajām aktīvajām "nacionālisma" sašķeltajām grupām un viņu ietekmi uz sadarbību ar Hitlera Vāciju."

Savas piezīmes pie augšminētā teksta esmu sadalījis trīs daļās un tās atzīmējis pievienotā kopijā. Šīs piezīmes būtu šādas:

a) Nedomāju, ka latviešu sadarbība ar vācu okupantiem šā vārda plašākā nozīmē tiks vienmēr, arī nākotnē, skatīta kopsakarībā ar holokaustu, jo holokausts laika tecējumā un notikumos bija tikai neliela, kaut ļoti nozīmīga un svarīga, daļa vācu okupācijā. Bet, ja autors tā domā, tad tam būtu jādomā arī pārliecinoši pamatojumi, kādus es diemžēl nevaru saskatīt. Tāpat es arī nedomāju, ka

Dr. A. Ezergaila nīprā rakstīšana un zināmā mērā "vienvirziena domāšana", kas autora minēto ieskatu it kā uzspiedusi tagadnes rakstītājiem, ir ar "saules mūžu".

5., 6. un 7. atsaucies avotus nepārzinu un tādēļ par tur minēto nevaru izteikties. Bet es diezgan labi pārzinu reālos apstākļus, esmu šo to arī lasījis un man ir zināma pieredze, kuras daudziem trūkst. To ņemot vērā, es autora teiktajam par latviešu vēstures, nacionālo motīvu un vietējo apstākļu nezināšanu, kā arī par dziļākas izpētes trūkumu vēlētos pievienoties.

b) Personīgi ar dalītām jūtām raugos uz autora apgalvojumu, ka vēl arvien nav vēstures formāta kritiska apraksta par ģenerāldirektoru iestādījumu un leģionu. Tiesa, ka formālu darbu par šiem tematiem vēl nav. Bet tajā pašā laikā, šķiet, ka pamatots ir arī jautājums, vai ir jau pienācis laiks, kad to varētu izdarīt objektīvi un lietišķi. Tomēr nevar arī noliegt, ka par to rakstītu un publicētu dokumentu ir daudz. Šādos apstākļos autora teiktais – "kuru emigrācijas literatūras mītu attēlojums korigē", liekas, nav izdomāts līdz galam. Kā var korigēt to, kā nav? Un, ja runā par mītu attēlojumu, tad bez šā mīta vārdā saukšanas vai vismaz kādiem piemēriem tā liekas vairāk tāda neatbildīga runāšana, ne ziniska rakstīšana.

c) Še vispirms rodas jautājums, ko autors saprot ar vārdu "sadarbība" (*Kollaboration*) un kur tā parādās ar Hitlera Vāciju – vai tāda vispār bija? Kādēļ vispār kādām debatēm būtu jābūt un kas ir šīs sašķeltās grupas? Diemžēl šē atkal liekas, ka autors mēģina runāt par lietām, par kurām runāt nez vai ir pamats, jo, manuprāt, nekāda sadarbība šā vārda formālā un reālā nozīmē, lai par to runātu zinātnieki, ar hitlerisko Vāciju nav bijusi. Nevaru arī iedomāties, kuras, bez Pērkonkrusta, būtu tās mazās, aktīvās, nacionālisma vai nacionālās pirmskara laika sašķeltās grupas, kam būtu vajadzējis debatēt.

Manā uztverē mēģināšana izdzīvot zem Jaunas okupācijas varas nav sinonīms sadarbībai ar šīs okupācijas varu tās centrā.

4. Tulkojums no pirmiem trīs teikumiem 3. lpp. pēc virsraksta "Die Pērkonkrusts–Bewegung", ir šāds: "Latviešu labā spārna radikāļu ciešā sadarbība ar vācu nacionālsociālistu pirmā kārtā neliekas nekāds pārsteigums. Šis fenomens bija visā Eiropā. Bet īstenībā vācieši, īpaši baltvācieši, blakus židiem bija Pērkonkrusta nāvīgākais ienaidnieks." Mana piezīme šim tekstam ir – ja autors apgalvo par kādu ciešu latviešu labā spārna radikāļu kopdarbību ar vācu nacionālsociālistiem, tad viņam būtu jādod pamatojums šim apgalvojumam – kuri no latviešiem bija tie, kas cieši sadarbojās, un ar kuriem vācu nacionālsociālistiem un kā šī sadarbība izpaudās. Bez šiem pamatojumiem tāda runāšana nav attaisnojama.

Cik personīgi zinu, tad nevienai latviešu organizētai vienībai nekāda, ko zinātniski varētu saukt par sadarbību, ar vācu nacionālsociālistu oficiāliem iestādījumiem nav bijusi. Arī par to, kā tas bija Eiropā, autoram būtu jādod kāds pierādījums vai piemērs. Cik zinu, tad vācieši uzskatīja, ka nacionālsociālisms nav "eksportprece", un kādu būtisku sadarbību ar citām tautām nemeklēja. Cits jautājums ir par to, ka Vācijas Ārlietu dienests centās izmantot tautu dabisko instinktu par savu primāro vietu savā zemē, kas uzliesmoja Eiropā kā reakcija komunistu internacionālismam. Vācu doma bija vājināt Eiropas liberālās valdības. Latvijā tomēr šī aktivitāte izpaudās vairāk, lai radikalizētu mūsu vāciešus nacionālsociālisma virzienā, kas ietvēra arī rasismu. Operēt to stāvokli ieņēma Ulmaņa valdība. – Arī paša autora minētais par pērkonkrustiešu nostāju pret baltvāciešiem, kas patiesi tāda bija, liecina par būtisko, kas ir pretrunā ar augstāk minēto "kopdarbību".

5. Autora minētais (3. lpp. 4. rindā no apakšas), ka Gustavs Celmiņš būtu kāda Kalpaka ordeņa nesējs, ir nepatīss, jo šāda ordeņa vispār nav. G. Celmiņš bija gan Lāčplēša Kara ordeņa Nr. 787 kavalieris.

6. 5. lpp. otrā rindā no augšas "Lettonika" būtu rakstāma kā "Lettonia".

7. 6. lpp. 9. rindā no apakšas autors apgalvo, ka organizācija (Pērkonkrusts) būtu atkal atļauta. Ja tas tā būtu bijis, tad par to būtu jādod arī kāds pierādījums. Cik personīgi atceros, tad vācieši ne Pērkonkrusta, ne arī kādu citu agrāko organizāciju darbībai nekad nekādu atļauju nedeva.

8. 7. lpp. otro teikumu varētu tulkot: "Viņš bija arī pirmkārt (pagaidām) īstēnais Latviešu kartotēkas vadītājs." Cik zinu, Gustavs Celmiņš nekad tāds nav bijis, vismaz oficiālā nozīmē ne. Ja autors to apgalvo, tad tam nepieciešama vismaz informācija par pamatojumu šādam apgalvojumam, kas diemžēl nav dota.

9. 8. lpp. 7. rindā no apakšas pēc vārda "genauso" tekstu varētu tulkot šādi: "Tāpat sakarnieki bija saimniecībā un presē, kuri, vairāk vai mazāk stipri, bija Pērkonkrusta propagandistu rokās. (Mitrēvics) Cieši sakari bija arī ar latviešu policiju un latviešu leģionu, kā ar Robertu Osī, Rīgas policijas vadītāju, un Arturu Silgaili, vēlāk leģiona štābā (Mitrēvics). Politiski līdzās Dankeram, no visiem pārējiem Alfrēds Valdmanis, tieslietu ģenerāldirektors, savtīgu iemeslu dēļ stāvēja Pērkonkrustam tuvu."

Vispirms vēlos vērst uzmanību uz to, ka vārds "cieši" ir ļoti relatīvs jēdziens un ne tāds, ko Mitrēvics bieži lietoju. It kā Mitrēvica teiktais apgalvojums, ka ziņotāji bija Pērkoņkrusta propagandistu rokās, manuprāt, vairāk izklausās kā padomju pratinātāju redakcija. LK, tāpat kā citas ziņu vācēju organizācijas, bija ieinteresēta iegūt iespējami precīzas un objektīvas ziņas un tādēļ nebija pamata kaut kādi ietekmēt ziņotājus. Cits jautājums ir par ziņām, kas tika dotas tālāk. Neapšaubu un pat domāju, ka šīs ziņas tika zināmā mērā "uzfrizētas" tā, lai, vismaz pēc šo ziņu tālākdevēju domām, tās būtu labvēlīgas latviešiem un pērkoņkrustiešiem.

R. Osis, manuprāt, bija karjerists, kurš "ar visiem mīļi runājās". A. Silgailis bija ar augstāku intelektu, kurš ārēji nekad nebija noraidošs, bet vienmēr domāja savu domu. Nešaubos, ka LK ar viņu iestādījumiem bija sakari, bet šaubos, ka šie sakarnieki bija Osis un Silgailis personīgi. – Arī šai teksta daļai vairāk pamatojumu nenāktu par jaunu.

10. 10. lpp. trīspadsmitajā rindā no augšas pēc atsaucē 43 divos sekojošos teikumos: man nav skaidrs, kas ir tas konkrētais fakts, kas autoram liek manu ieskatu par sūdzības rakstīto vērtēt par naidu. Pamatojums šādam apgalvojumam ir vairāk nekā nepieciešams, jo sevišķi apstākļos, kad autors nekur nemin, ka viņam būtu kāda zināšana par vielu, uz ko mans atzinums attiecas. Ir, protams, iespējams, ka autoru ir skārusi tā mistiskā pārliecība, ka šīs lietas tik vienkāršas nav un nevar būt un ka to nezināt un nesaprast ir naivitāte. Diemžēl ne nepamatoju apgalvojumu, ne kādas mistiskas pārliecības izteikšana nav tas, ko sagaida no darba, par kuru ir vēlēšanās, lai to kvalificētu par zinātnisku. Bet, tā kā man ir pārliecība, ka autors viņa minētās domās nav vienīgais, tad lai man atļauts atkārtot, ka, cik man zināms, tad LK galvenais uzdevums bija izmeklēt no latviešiem ienākušās sūdzības un dot par tām savus slēdzienus, kā arī sakopot informāciju par personām, par kurām tā tiktu pieprasīta. Ja kādam ir ziņas un pierādījumi par kaut ko vairāk nekā galveno uzdevumu, tad būtu ļoti apsveicami, ja tas tiktu celts gaismā, nevis tikai miglaini par to runāts. Blakus saviem galvenajiem uzdevumiem LK sagatavoja arī pārskatu par apstākļiem un notikumiem Latvijā un par BBC radio raidījumiem, kas viss notika ar vācu ziņu, bet diezgan daudz arī bez tās.

11. Attiecībā uz apzīmēto tekstu 10. lpp. 10. rindā no apakšas pēc vārda "Tatsächlich" vēlos piebilst, ka šie minētie "dūmi" jau nav gluži bez savas "uguns". Bet tajā pašā laikā mums jāsaprot, ka šie strādāja cilvēki ar visām cilvēku vajībām, kā visur citur. Katrs savam darbam, liekas, uzspieda arī savas individualitātes zīmogu. Vēlos tomēr arī uzsvērt:

a) ka Rikardam bija pārāk maz laika, lai viņš varētu atļauties bieži rakstīt spriedumus par atsevišķām personām, kaut bija gadījumi, kad, liekas, viņš to darīja;

b) ka par vairākām lietām notika dažos gadījumos diezgan lielas debates un lēmumam šādos gadījumos bija "consent" raksturs.

12. Es nezinu, kas rakstījis 11. lpp. 11. rindā no augšas minētajā dokumentā, bet, manuprāt, nav gluži pieņemams apgalvojums par pārspīlēto veidu pērkoņkrustiešu apgalvojumā attiecībā uz latviešu paš aizsardzības vienību lomu zemes atbrīvošanā 1941. gada jūnija pēdējā nedēļā, nedodot nekādu piemēru vai priekšstatu par to, kā tas izpaudies gan no pērkoņkrustiešu, gan no viņu apgalvojuma apšaubītāju viedokļa.

13. 12. lpp. 13. rindā no augšas minētā 55. atsaucē attiecas uz manu atmiņu II–2. un ne II–3. lpp. Nepareizi ir autoram teikt, ka es būtu meklējis darbu LK. Es to nemeklēju, bet gan gāju tikai palīgā Dž. Raudziņam, kad viņš mani uz to aicināja. Labu laiku par darīto nekādu atlīdzību nesaņēmu.

14. Pārpratuma novēršanai vēlos piebilst, ka 13. lpp. pirmā par. pēdējais teikums: "Beide hielten Kontakt zur LK58" (domāts Dž. Raudziņš un A. Neparts) gluži neatbilst patiesībai un savās atmiņās tā arī neesmu teicis. Par Dž. Raudziņa kontaktiem nezinu, bet personīgi pēc aiziešanas no LK 1941. gada oktobrī ne ar Rikardu, ne ar viņa vadīto iestādījumu vairs nekādu kontaktu neuzturēju. Mani kontakti bija personīgi ar Albinu Sietiņsonu, Fredi Launagu un Mitrēvicu. Ar pēdējo vairāk sakarā ar BBC raidījumiem. Citādi gan par LK es gluži "tumsā" arī nebiju.

15. Vēlos vērst autora uzmanību uz pretrunu viņa apgalvojumā par Vagulānu, kas atrodams 14. lpp. 5. rindā no apakšas teikumā: "Er erlangte traurige Berührung als kurzzeitige Polizeichef von Mitau, der die Stadt "judenfrei" machte." Tās pašas A. Ezergaila grāmatas ("Holocaust") un 67. atsaucē minētā raksta 162. lpp. otrā par. pēdējā teikumā A. Ezergailis saka: "The cause for the suddenness of the fall, however, may also be found in Vagulan's final article in which he did unmistakably indicate that it was the Germans who killed the Jelgava Jews." Tātad ne Vagulāns.

16. Neņemos sīkāk tulkot un analizēt tekstu, kas sākas 15. lpp. otrā par. ar vārdiem "Rikards, kam..." un beidzas 16. lpp. ar pirmo par. Nav mans pienākums pierādīt neatbilstīgu rakstīšanu. Bet daži piemēri:

a) autors piemin gan, ka A. Ezergailis min Rikardu kā vienu no iespējamajiem latviešu "SD-Komandos" vadītājiem, bet nemin šā paša A. Ezergaila raksta 37. atsaucē par Rikardu minēto, kas tiem, kuri labi papētījuši toreizējos apstākļus, nozīmē pavisam ko citu. Tajās dienās tie, ar kuriem sadarbojās G. Celmiņš un Štālekers, bija "uz nažiem";

b) tas, ka kādi studentu korporācijas locekļi vai pārkoņkrustieši ir darījuši kaut ko peļamu, nedod nevienam tiesības vazāt tam līdzīgu visu organizāciju. Tas, manuprāt, ir elementārs taisnības apziņas trūkums;

c) ne Heinrichs Urķis, ne kāds cits Latviešu kartotēkā nevienu korporāciju nereprezentēja ("Neben der 'Selonija' waren auch 'Livonija' und die 'Talavija' in der LK vertreten 74");

d) absolūti nosodāms ir tas, ka autors ar saviem "inuendo" mēģina par līdzvainīgiem "holocaustā" padarīt Gustavu Celmiņu, LK darbiniekus un pašu LK. Vai tā patiesi zinātniski raksta par pagātni?

17. 16. lpp. teikumā, pēc kura ir 77. atsaucē, teiktais neatbilst patiesībai. Nekad es neesmu ne zinājis, ne teicis, ne rakstījis, ka Rikards divas reizes nedēļā ieradās ar ziņojumu pie Langes.

18. Liekas, ka nekādu skaidrību un nozīmi nedod 17. lpp. pēdējā par. un 18. lpp. minētais, kas ietver skaitļus 12,4% un 76 000. Lai procentiem būtu kāda nozīme un tos varētu pārbaudīt, būtu nepieciešams minēt laiku, par kādu šie procenti minēti, un skaitlis, uz ko tie attiecas. Pie 76 000 ir vēlēšanās piebilst, ka A. Ezergailis tā laika žīdu skaitu Latvijā vērtē uz 66 000, kas uzdots viņa grāmatas "The Holocaust..." 58. lpp., ar izsmelošu paskaidrojumu 1. atsaucē. Nesaprotams, kādā sakarā rakstīts otrais teikums 18. lpp., kas tulkojumā skanētu: "Vienīgā kritiskā žīdu slepkavošanas pieminēšana, kas saistās ar LK." Ko autors ar šo apgalvojumu grib teikt? Kā autors žīdu slepkavošanu saista ar LK?

19. Nepareizs ir apgalvojums 19. lpp. 12. rindā no apakšas: "Džems Raudziņš, auch ein Pērkoņkrusts-Aktivists, der...". Džems Raudziņš nebija ne pārkoņkrustietis, ne arī šīs organizācijas aktivists, bet gan viens no visaktīvākajiem un labāk informētajiem latviešu pretestības kustības dalībniekiem. Viņš sadarbojās ar katru, izņemot komunistus (bet viņš neatteicās runāt arī ar tiem), kas kaut ko darīja vai vēlējās darīt pret okupācijas varu un par latviešu tautas un valsts interesēm. Savā personīgā pārliecībā viņš bija praktisks demokrāts, ne teorētiķis, pēc izglītības universitāti beidzis jurists, kurš bija dzimis Kīnā.

20. Pilnīgi nepatiess ir autora apgalvojums 20. lpp. pēdējā teikumā, kur arī Arnolds Bērziņš un A. Ēlerts ir "nošāvuši neattaisnojamu buku" – viņi ir teikuši, ka Latviešu jauno virsnieku apvienība ir LK "meitas" organizācija. Šīs organizācijas priekšnieks bija pltn. Jānis Kalniņš (arī tautsaimnieks), kas stāvēja tuvu plkv. Vilim Janumam un pretēji Pērkoņkrustam bija pret lēģiona dibināšanu. Tie bija laiki, kad arī Jauno virsnieku apvienībai bija jādara tā, kā var, un nevarēja darīt tā, kā grib. Starp citu, Arnolds Bērziņš un Arnis Ziemeļis nav divas personas, bet Ziemeļis ir segvārds Bērziņam Latviešu Nacionālistu Savienībā.

21. Liekas, ka nepareizs ir apgalvojums par Latvijas Centrālo padomi 20. lpp. 11./12. rindā no apakšas, ka it kā pēc K. Čakstes apcietināšanas LCP būtu tikpat kā likvidēta. Ja nemaldos, tad LCP turpināja darboties līdz pat 1951. gadam.

22. Nedomāju, ka apgalvojums 20. lpp. 2./3. rindā no apakšas ir gluži pareizs, nosaucot Fredi Lau-nagu par "agentu". Šim apgalvojumam derētu pamatojums, uz ko tas balstīts. Personīgi biju ar F. Launagu diezgan tuvos sakaros, arī ASV, un domāju, ka viņš bija darbinieks ASV valdības dienestā. Arī Fredis Launags nekad oficiāli nav bijis Pērkoņkrusta loceklis.

23. Šķiet, ka latviešiem varētu būt iebildumi pret internacionālā termina "collaborate" lietošanu, īpaši sarunā ar cittautiešiem, kā, piemēram, "Latvian Collaboration", kā tas arī lietots autora raksta 20. lpp. 105. atsaucē. Vārdam "collaborate" angļu valodā otrā nozīme ir: "to cooperate with or willingly assist an enemy of one's country and esp. an occupying force" (Webster Collegiate Dictionary, Tenth Edition, 1998). Mūsu zemē kopdarbībai ar vienu no okupācijas varām bija pavisam citi motīvi un nepieciešamība, nekā tas bija citās okupētās zemēs rietumu Eiropā, un tas bez pārpratumiem būtu jāsaprot katram, kad mēs par to runājam un rakstām. Mums diemžēl šim gadījumam nav ne piemērota vārda, ne izteiksmes. Bet tā, protams, nav autora vaina.

24. 21. lpp. 14. rindā no augšas teikumu, kas sākas ar vārdiem "Die Sondergruppe R..." un tiem sekojošo, varētu tulkot: "Sondergruppe R uzņēmas uz sevi savus pašu tautiešus izlasīt un izspiegot. Viņi neizvairījās arī savus domubiedrus pretestības kustībā nodot." Šiem smagi apvainojošajiem apgalvojumiem diemžēl autors nedod nekādu pamatojumu, nedz avotu. Tas, manuprāt, rakstā ar zinātniskām pretenzijām ir nepiedodami. Tāpat es nezinu nevienu gadījumu reālā dzīvē, kad autora teiktais būtu noticis. Man ir pieredze, kad ir noticis gluži pretējais, bet šē nav vieta, kur tas būtu stāstāms. Liekas, ka šādai neatbildīgai autora runāšanai ir tikai viena atbilde, kā amerikāņim uzsaucot: "Put up, or shut up!"

25. Pie teksta 21. lpp., kas 12. rindā no apakšas sākas ar vārdiem "Die nationalistischen..." un ko varētu tulkot "Nacionālistu pretestības kustības grupas bija no pārkonkrustiešiem ideoloģiski un ar personām (cilvēkiem) iefiltrētas (cauraustas). Tas nozīmē, ka ekstrēmā gadījumā arī antisemitists varēja būt pretestībā un par to tika ieslodzīts koncentrācijas nometnē. Istenībā nacionālās pagrīdes lapas, pretēji komunistiskajām, židu un komunistu masu slepkavības nemaz nepieminēja", es vēlētos piebilst sekojošo:

a) manuprāt, nepatīss ir autora apgalvojums, ka latviešu pretestības kustība būtu bijusi iefiltrēta ar Pērkonkrusta ideoloģiju un cilvēkiem. Es pat gribētu teikt, ka nospiedošs vairākums no pretestības kustības organizācijām un dalībniekiem cīnījās par savas tautas un valsts brīvības atjaunošanu Rietumu demokrātiju izpratnē. Pērkonkrusts, šķiet vienīgais domāja, kaut to arī skaļi neteica, par vadonības principa vadību neatkarīgā Latvijas valstī. Ne Brīvā Latvija (J. Lauva, V. Neimanis, J. Platais u. c.), ne Latviešu Nacionālistu savienība, kas izdeva nozīmīgo nelegālo laikrakstu "Tautas Balss" (A. Čaupals, A. Kaminskis, V. Rutks, A. Bērziņš u. c.), ne Latvijas Centrālā padome (P. Kalniņš, K. Čakste, A. Klīve u. c.), ne Latviešu Nacionālā partija (V. Dāniels, F. Sīpols, A. Neparts u. c.), ne arī par kādu citu varētu teikt, ka tās būtu Pērkonkrusta iefiltrētas, un nav arī nekādu pierādījumu, ka Pērkonkrusts pēc tā būtu centies. Un pat autors pats, kā tas neattaisnojami bieži viņa rakstā ir atgadijies, savam apgalvojumam nekādus pamatojumus nedod. Tā nu šis autora apgalvojums kļūst vairāk par tādu "mūsdienu mītu";

b) nemaz nebija vajadzīgs ekstrēms gadījums, lai antisemīts darbotos pretestības kustībā un tiktu ieslodzīts koncentrācijas nometnē. Latvijā pirmais boļševiku okupācijas laiks bija pārāk reljefi cilvēka brīvību un cieņu aizskarošs. Tas radīja ne tikai pretestības kustības dalībniekus, bet arī daudzus jaunus antisemitus – pamatoti vai nepamatoti, bet tāda bija vēstures patiesība, kuru, agrāk vai vēlāk, mēs vairs nevarēsim noklusēt. Šajā laikā kā vecie, tā jaunie antisemīti blakus citiem savas tautas piederīgiem kļuva par cīnītājiem pret krieviem un vāciešiem. Tas nav nekāds izņēmums vai mistika, bet tikai reāla un cilvēcīga parādība, un arī ceļā uz koncentrācijas nometni antisemitisms nebija nekāds aizsprosts;

c) ir tiesa, ko autors saka par nacionālās pagrīdes izdevumiem, kaut cilvēku izsūtīšana uz Vāciju un to apšaušana ir minēta, bet ne tā, kā patiesi tā Latvijā notika. Dabīgs liekas jautājums: Kādēļ? Neesmu ne vēsturnieks, ne arī citādi kāds zinātnieks, lai uz šo jautājumu kompetenti atbildētu, bet mana pārlicība ir, ka notikumi pirmā krievu okupācijas gadā bija tik reljefi un reizē arī tik cilvēcīgi neattaisnojami, ka padarīja latviešus vienaldzīgus pret to, kas vēlāk notika ar židiem un komunistiem. Un tomēr es neesmu dzirdējis nevienu latvieti, kurš būtu atzinis par pareizu vācu rīcību ar židiem; es esmu redzējis neskaitāmas reizes, kad latvieši meta maizi un citas uzturvielas židiem, kaut par to varēja nonākt KZ nometnē; es neesmu redzējis nevienu gadījumu, kad kāds no iedzīvotājiem būtu nelietīgi izturējies pret židiem, kad viņiem bija jāiet pa ielas renstelēm, drīzāk palīdzēja; bet tajā pašā laikā man nav arī nekāda pamata teikt, ka no manis neredzētas nelietības neviens pret židiem arī nepastrādāja. Nepieciešams, manuprāt, ir arī pateikt, ka nav nevienas Latvijas laika organizācijas, ieskaitot Pērkonkrustu, un neviena latviešu iestādījuma vācu okupācijas laikā, kam būtu kāds sakars ar holokaustu. Latviešu sabiedrība tomēr, neskatoties uz to, kas bija noticis krievu okupācijas gadā, nekad nezaudēja cieņu pret cilvēka elementārām vērtībām un viņa dzīvību, kaut arī par to aktīvi necīnījās un neiestājās.

Ja autors apgalvo, ka komunistiskā pagrīde rakstīja par masu slepkavībām, tad būtu nepieciešams uzrādīt arī avotus un kur tie atrodami.

Nobeigumā ir vēlēšanās teikt, ka šie aplūkoto darbs rāda, ka autors ir ielicis daudz laika un pūļu, lai šo darbu uzrakstītu. Manuprāt, daudzās vietās ir pateikta patiesība, kas trūkst viena otra latviešu rakstītāja darbā.

Bet medaļas otrā puse ir tā, ka pārāk daudzi apgalvojumi ir izteikti bez jebkādiem pamatojumiem, daļa no apgalvojumiem ir noteikti – vainojot paviršību vai ko citu – nepatiesi. Beidzot – autors diemžēl ir parādījis zināmu pietātes trūkumu pret cilvēkiem, kuri vairs nevar sevi aizstāvēt, bet kuri apskatītā laika posmā ir daudz darijuši un arī cietuši, aizskarot viņus ar nepilnīgi izmeklētu un tikai varbūtēju faktu pieminēšanu, to skaidri nedarot zināmu lasītājam.

Nav ne mans uzdevums, ne mana kvalifikācija to darīt, bet es tomēr skaidrības labad pievienošu savus "piecus santimus".

Manuprāt, lai šo darbu atzītu par zinātnisku pētījumu, tas būtu pilnīgi jāpārstrādā un no jauna jāpārskata kādai kompetentai personai – tikai ne man.

BJÖRN M. FELDER

Jan Philipp Reemtsma, Head of the Institute for Social Research in Hamburg, recently remarked that "Der Zeitzeuge ist der natürliche Feind des Historikers". In other words: A historical witness is the natural enemy of the historian. Probably Reemtsma was thinking about the subjective perspective of each witness who was and is involved in historical events. But it also must be considered that testimonies are significant for any historian, simply because they are sometimes the only source available. Nevertheless, it starts to become problematic if witnesses intend to influence historical and especially political discussions. This was the case during Cold War, which both sides tended to see as a struggle between "good" and "evil". At that time the opponent always was a "liar", its evidence was always forged: Only one's own point of view was the truth.

I do highly respect Mr. Neparts for his traumatic experiences in the terrible times of the 20th century. Mr. Neparts' testimonies about these events are quite unique for Latvian historiography. During the Cold War, most people chose sides. The Cold War is over now, but I think Mr. Neparts is still trapped in the paradigm of the Cold War. His comment to my article is more the pamphlet of a cold warrior than the helpful correction of an eyewitness. By accident Mr. Neparts has read only an earlier version of my article, which was not meant to be published. This circumstance may be confusing to the reader. And therefore I do not see any reason to comment on his remarks in detail. Mr. Neparts already has found most of the expected answers and the sources of my evidence in my published text. But I will refer to his intention and I will try to do this in a much more polite manner than he did. During the Cold War it was common to blame the opponent for any crime and not to criticise in any way one's own side. Latvian emigrants in Germany or in USA, who had served in the Latvian Police or the Latvian Legion, never mentioned the Holocaust. Nor did Soviet historians ever mention Soviet deportations, the Soviet terror or any atrocities against the civil population committed by Soviet partisans or the Red Army. Certainly this was not only due to the political circumstances, but also to the possibility of legal persecution, which was feared by some of the emigrants. Arguing in this Cold War tradition, Mr. Neparts claims that first of all there had never been anything like "collaboration" in Latvia and second, that there had never been a "connection" between any Latvian institution during Second World War and the Holocaust. Mr. Neparts is wrong – which is simply obvious. Most contemporary historians support the theses that the genocide of the European Jews was invented and organized by Germany's National Socialists and was only "exported" to Latvia. But it is evident that by orders of the SD the reorganized Latvian Police was arresting Latvian Jews in July and August 1941 and delivering the captured victims to the killers of the "Einsatzgruppen". This is well known in the case of northern Kurland by a document from Karlis Lobe himself,¹ police leader of this region, and was recently also confirmed for the case of Daugavpils and Latgale by the British historian Geoffrey Swain.² Though the Latvians acted on Nazi orders and did so very reluctantly, I would call this more than a "sakars" (connection). I call this an involvement. Also the Pērkonkrusts Organisation had been involved at the very beginning of July 1941. At that time Stahlecker, head of the "Einsatzgruppe A", started to establish "pogrom units" made up of locals, which later became the infamous Arājs unit. The Pērkonkrusts supported Stahlecker in this task. For this I found evidence in documents recently released by the National Archives in Washington, D. C. Leonids Brombergs, a Latvian policeman at that time, mentioned this in his curriculum vita for the CIA in the late 40ies. A former policeman, he joined Roberts Stiglics, who was rebuilding the Riga police forces at the beginning of July 1941. At the same time members of the SD, together with Pērkonkrusts leaders like Šilde, were looking for a commander for a special unit "to kill Jews and communists", as Brombergs wrote. They had asked Brombergs to perform this task, but he turned them down. Another man, also a former policeman didn't: Viktors Arājs.³ After the war Arājs probably didn't mention Šilde at his trial in Hamburg because he wanted to protect him. Šilde was also living in Germany. This story is only one piece of the picture about the involvement of the Pērkonkrusts organization during the early days of July 1941. On the front page of the newspaper "Tēvija" on 4th of July, 1941 the "Pērkonkrusts Organization" called all former members to register at its reopened headquarters at Valdemāra iela 19.

¹ Letter from Lobe, 24.04.04: LVVA P-82/1/1, 13.

² Swain Geoffrey: Between Stalin and Hitler. Class war and race war on the Dvina, 1940–46, London, New York, 2004, p. 47ff.

³ United States National Archives, Washington D. C.: RG 263 (CIA Personal Files), Box 8, Folder Leonids Brombergs [without pagination].

This appeal was printed just below the well-known call for the Arājs Commando on the same page: those interested were called to meet at Valdemāra iela 19.⁴ This was where Arājs and the Pērkonkrustieši shared a big corner house. Celmiņš, Šilde and others stayed there until the end of July,⁵ before they moved to the Latvian Society as I mention in my article. Of course this does not mean that the Holocaust in Latvia was organized by the Pērkonkrusts, but its leaders had indeed been active in helping organize "pogrom squads" for the SD. Offering this help to the Nazi occupation power was a bid to gain greater influence and power themselves. Still it is hard to say if they also considered that the "Einsatzgruppen" were planning the murder of Latvian Jews at this time. The segregation of Jews from the rest of Latvian society was also part of their ideology and, after the Soviet atrocities, mass killing seemed to be a proper political instrument of "ethnic cleansing". The genocide was perpetrated by the units of the "Einsatzgruppe". The Arājs group was under the command of the "Sicherheitspolizei". Pērkonkrusts never had any influence on this, even if more than a few of its members and former members had joined the SD. In this particular action they were simply being used by the SD to recruit personnel.

In my view, history should describe and analyze historical events and try to understand them. History which seeks only to create and support some version of national identity is not real history. Especially in the Latvian case, the historiography suffered from this disease for 60 years. Like in other post Soviet states, propaganda and myth dominated historical discourse. Only in the last 15 years has the situation in Latvia recovered. Reading Mr. Neparts' remarks I got the impression that he did not understand my ideas about the shifting patterns and contradictory character of "collaboration" and "resistance" at all. He is not only a Cold Warrior who sees only black and white. Mr. Neparts also has an individual, ground-level perspective. His view covers only a small part of the whole panorama. Latvian society today should inform itself about the past in every dimension, as painful as this sometimes might be. It is important to do research about Nazi and Soviet politics, terror and genocide, whether they are committed or suffered by ethnic Germans, Latvians, Russians, Jews or whom ever. Writing history means hearing all sides, considering every aspect of politics, culture and identity that influences the behavior of people and their political articulation. Professional historians try to take as much data into account as possible and connect the dots. One can only regret it when the resulting history offends someone. But that doesn't change the historical record.

The *Yearbook of the Museum of Occupation*, which is very important for Latvian history, has now published several of Mr. Neparts' comments on different issues. I doubt that such "discussions" will contribute significantly to historical understanding. Personally I would prefer discussing and debating themes like "collaboration" with Latvian historians. I think there should be more communication between Latvian and foreign historians. It is not enough to do this only once a year at the Conference of the Commission of Latvian Historians. There should be more frequent opportunity. An extensive and interconnected European History will require a scholarly European discourse.

⁴ Tēvija, 04.07.1941.

⁵ Letter from A. Šilde to J. Skuja, 19.07.1941: LVVA, P-1023/1/83, 437.

Par Pāvela Koķa rakstu 2003. Gadagrāmatā

Pāvels Koķis, Kā padomju laikā falsificēja vēsturi.
Janis Jansons (Brauns) pret Ļeņinu", 69–83

ANATOLIJS BĪRONS

Sakarā ar to, ka muzeja 2003. gada Gadagrāmatā ir publicēts Pāvela Koķa raksts ar skanīgo nosaukumu "Kā padomju laikā falsificēja vēsturi, Janis Jansons (Brauns) pret Ļeņinu", gribu vērst Jūsu uzmanību uz šajā rakstā pieļauto negodīgo informāciju par A. Bīronu un V. Dorošenko grāmatu "Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā" un autora neprofesionālo pieeju.

Pāvels Koķis no 1966. gada līdz 1971. gadam bija Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta filozofijas un socioloģijas sektora vadītājs, 1965. gadā Maskavā aizstāvēja filozofijas zinātņu kandidāta disertāciju par Pētera Stučkas vēsturiskā materiālisma un zinātniskā komunisma problēmu izstrādāšanu un aizstāvēšanu. 1967. gadā viņš krievu valodā publicēja grāmatu par filozofiskām problēmām Pētera Stučkas rakstos. 70. gadu sākumā viņš vērsās pie Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas, lai tā pārvērtē vēsturnieku un filozofu darbos izteiktu viedokli par Jani Jansonu (Braunu) un viņa attiecībām ar krievu lieliniekiem un V. Ļeņinu.

Man negribas izteikties par visu problēmu kopumā, jo Jansona (Brauna) politiskā darbība ir sarežģīta un bieži vien pretrunīga.

Man gribētos vērst Jūsu uzmanību uz sekojošo. Gribu aprunāties tikai par manu iepriekš pieminēto grāmatu. Rakstā (81. lpp.) greznotais vāka attēls un tas 104. lpp. ar nelieliem P. Koķa komentāriem. Rakstā grāmata ne reizi nav pieminēta un arī nav analizēta, un lasītājam var rasties iespaids, ka tas ir galvenais avots, pret ko P. Koķis vērsās.

Parasti gan ievieto to darbu fotouzņēmumus, pret ko tiek vēsta pamatotā kritika, un tiek dota darba analīze.

Objektivitātes dēļ šeit varētu ievietot nevis manas (līdzautors V. Dorošenko) grāmatas vāku, bet gan Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu 1. sējuma vāka fotouzņēmumu, ko P. Koķis citē vairākās vietās. Tas būtu arī zinātniski objektīvi, jo J. Jansonu (Braunu) rakstā raksturo kā partijas darbinieku.

Pilnīgas objektivitātes dēļ varētu ievietot arī 1931.–1939. gadā izdotās Latviešu konversācijas vārdnīcas 7. sējuma 19393. sleju, kur rakstīts: "Pasaules karam izceļoties, J. Jansons (Brauns) aizbrauca uz Angliju, kur iestājās krievu lielinieku grupā. Sociāldemokrātu partijā Jansons (Brauns) mēģināja uzturēt vienību, cenždamies samierināt lieliniekus ar maziniekiem, pats beigās pievienodamies pirmiem."

Raksta autors bija Andrejs Upīts, kas par J. Jansonu (Braunu) 1930. gadā publicēja apjomīgu grāmatu (sk. Andrejs Upīts. J. Jansons–Brauns. Dzīve un darbs. – Rīga, 1930.)

P. Koķis komentāros sava raksta 81. lpp. apgalvo: "A. Bīrona un V. Dorošenko pētījumā "Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā" Janis Jansons (Brauns) atzīts par "ļeņinisma atbalstītāju"."

Bet šāda apgalvojuma nav ne manā grāmatā, ne arī tās 104. lpp.

Precizitātes dēļ citēsim rindas no manas grāmatas 104. lpp., kur tiek pieminēts J. Jansons (Brauns): "[...] P. Stučkas, Fr. Roziņa, P. Dauges, J. Jansona un J. Bērziņa darbība marksistiskās filozofijas propagandā un aizstāvēšanā Latvijā" un "[...] P. Stučkas, Fr. Roziņa, J. Jansona, P. Dauges, J. Bērziņa darbība filozofijas jomā tāpēc arī visumā bija sekmīga, jo tā saskanēja ar sabiedriskās attīstības pamatprasībām un bija virzīta uz svarīgāko sociālo jautājumu atrisināšanu."

Tātad šeit ir runa par J. Jansonu (Braunu) darbību marksistiskās filozofijas propagandā un aizstāvēšanā un ne par ko citu.

Bet kas tad par J. Jansonu (Braunu) vēl ir teikts grāmatā? 96. lpp. tiek atzīmēta īpaša P. Stučkas un J. Jansona (Brauna) darbu nozīme par "Jaunās strāvas" darbību. "Īpaši nozīmīgi ir "Jaunai strāvai" veltītie P. Stučkas un J. Jansona (Brauna) raksti."

98. lpp. J. Jansons (Brauns) tiek atzīmēts līdzās tādiem izcilām progresīvās filozofiskās un sabiedriski politiskās domas pārstāvjiem Latvijā kā E. Veidenbaums, P. Stučka, Fr. Roziņš, Rainis (J. Pliekšāns), P. Dauge.

"Parādīta Latvijas progresīvās filozofiskās un sabiedriski politiskās domas izcilāko pārstāvju – E. Veidenbauma, P. Stučkas, Fr. Roziņa, Raiņa (J. Pliekšāna), P. Dauges, J. Jansona (Brauna) – teorētiskā darbība XIX gs. beigās."

113. lpp. tiek kritizēta J. Jansona (Brauna) grāmata "Baltijas revolūcija", kurā 1905. gada notikumi laukos tiek atspoguļoti spilgtāk nekā pilsētās. "Latvijas revolūcijas vēsturiskā drāma esot izvērsusies nevis uz ielu barikādēm, bet gan uz baronu līgzdu kūpošajām drupām un krāsmatām." (J. Jansons (Brauns). Baltijas revolūcija, 1. – R., 1912. – 16. lpp.)

132. lpp. tiek analizēta J. Ripas un I. Apines monogrāfija "Jaunie revolucionārie uzplūdi Latvijā 1910.–1914." (Rīga, 1964. – 234 lpp.) un tiek konstatēts: "Pareizi atspoguļota J. Jansona (Brauna) nostāja, šī godīgā revolucionāra svārstības."

Pārejos gadījumos J. Jansona (Brauna) vārds monogrāfijā parādās tikai citu publikāciju virsrakstos.

Kopumā J. Jansona vārds tiek minēts grāmatā 10. lpp. (vairāk nekā 15 reizes).¹

Tādējādi nekas līdzīgs "Jeņinisma atbalstītājam" A. Birona un V. Dorošenko grāmatā nav. Bet P. Koķa formula "J. Jansons (Brauns) – Jeņinisma atbalstītājs" ir tikai iedoma un fantāzija, jo šeit ir runa par J. Jansona (Brauna) darbību marksisma filosofijas propagandā.

Ļoti vienpusīgi "tiek apgaismota" arī 1975. gada 25. jūnijā notikusi diskusija. Nav nekas teikts par akadēmiķu P. Valeskalna, A. Grigūļa, J. Kalniņa, katedras vadītāju P. Laizāna, P. Zeiles, zinātņu kandidātu L. Dribinu un Vincenta Karajūna paustiem uzskatiem.

Bet no manas runas patvaļīgi "izrauts" tikai viens, turklāt nebūt ne galvenais, izteiciens, jo savā runā es pakāvējos pie J. Jansona (Brauna) uzskatiem par 1905. gada revolūcijas cēloņiem, virzošiem spēkiem, sociāldemokrātijas vadošās lomas² un Pirmo pasaules karu (imperialistiskā kara pārvēršana pilsoņu karā vai "karš karam").³ Nav uzrādīts avots, no kura smeltas ziņas par diskusijas gaitu: paliek neskaidrs, vai tās ir atmiņas, personiskās piezīmes vai oficiāla stenogramma?

Jansons (Brauns), līdzīgi arī P. Stučka, bija personības, kuras bija spējīgas ieņemt savu pozīciju tajā vai citādā politiskajā jautājumā. No vienas epizodes vai dzīves posma nevar izdarīt tālejošus secinājumus.

Tādējādi mani apvairo pilnīgi nepatiesi un pieraksta man to, kas nav manos darbos.

Nemot vērā P. Koķa pilnīgu neprofesionalitāti, lūdzu, publicējiet manas kritiskās piezīmes nākamajā Gadagrāmatā.

Beigās vēl reizi aicinu diskusiju organizēšanā ievērot maksimālu precizitāti un nekarot kā Dons Kihots ar vēja dzirnavām.

PĀVELS KOĶIS

No Latvijas ZA korespondētājlocekļa Anatolija Birona teiktā var saprast, ka, vērtējot J. Jansona (Brauna) politisko orientāciju, viņš iesaka ņemt vērā arī Andreja Upiša rakstus par J. Jansonu (Braunu). A. Birona izvairās atzīt vai noraidīt manus atklātos arhivu dokumentus, kas liecina par J. Jansona (Brauna) asi negatīvo attieksmi pret V. Ļeņinu un viņa lielinieku partiju.

Andrejs Upīts, protams, ir autoritāte, bet "autoritāšu" atziņas, vai tās būtu rakstnieku vai vēsturnieku, filosofu vai Komunistiskās partijas CK izteiktas, nevar pretstatīt kā objektīvu patiesības kritēriju dokumentētajiem faktiem. Arī es uzticējos "autoritāšu" teiktajam līdz 1972. gadam. Tad es sāpīgi sadūros ar "autoritāšu" falsifikācijām, mainīju savu viedokli un kopš tā laika ilgu gadu nepublicēju.

Pats Anatolijs Bīrons, kā to var spriest no viņa raksta, kurā viņš sīkumaini aizstāv savu historiogrāfiju, vēl joprojām atrodas veco padomju laiku valgu varā. Ar saraustītajiem citātiem no savas un V. Dorošenko grāmatas 104. lappuses Anatolijs Bīrons pūlas iestāstīt lasītājiem, ka šajā lappusē nav rakstīts tas, kas tajā īstenībā ir pateikts. Visā 104. lpp. kontekstā J. Jansons (Brauns) gaiši un skaidri tiek atzīts par latviešu revolucionāru marksistu – ierakstīts vienā līnijā ar P. Stučku, F. Roziņu, P. Daugi un J. Bērziņu, kuri cīnījās par marksistiski Jeņinisko filosofiju un "nelokāmi sekoja V. I. Ļeņinam, kas vadīja cīņu pret marksisma revīziju...". Tā jau arī ir nepārprotama "Jeņinisma" atbalstīšana. "Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmatā 2003" līdzīgs komentārs 81. lappusē nebūt nav dots kā citāts no A. Birona un V. Dorošenko grāmatas 104. lpp., bet kā secinājums, kas izriet no teksta minētajā lappusē.

1975. gadā 25. jūnijā apspriedē LKP CK Partijas vēstures institūtā Anatolijs Bīrons kopā ar citiem zinātnes ekspertiem aizstāvēja Latvijas Komunistiskās partijas CK 1972. gada biroja lēmumu par J. Jansonu (Braunu) un atbalsta priekšlikumus par manu rakstu nepublicēšanu, jo tie pauda pretējus uzskatus.

¹ Sk. A. Bīrons, V. Dorošenko. Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā. – Rīga, 1966. – 249 lpp.; J. Jansons (Brauns) J. 96–98, 103, 104, 106, 111–113, 132, 226, 229.

² Jansons (Brauns) J. 96–98, 103, 104, 106, 111–113, 226, 229. Прибалтике предисловие к русскому изданию В. Кнориня. – Издательство "Прометей", Москва, 1924. – 236 стр.

³ Latvijas Sociāldemokrātijas kara laikā. – "Cīņa". – 195. – 135/138. Brošūra Valkas organizāc. izd., 1917., 35. lpp.

Autori Authors

Anatolijs Birons

Vēsturnieks. Latvijas Zinātņu akadēmijas
korespondētājloceklis

Anatolijs Birons

Historian. Corresponding Member,
Latvian Academy of Sciences

Arūns Bubnis

Ph. D. Lietuvas Vēstures institūta
vecākais pētnieks, Viļņa

Arūnas Bubnys

Ph. D. Senior Researcher at the Lithuanian
Institute of History, Vilnius

Inese Dreimane

Vēstures maģistre. Okupācijas
muzeja vēsturniece

Inese Dreimane

M. A. in History. Staff Historian,
Museum of the Occupation

Bjorns M. Felders

Vēstures maģistrs un doktorands
Tibingenas Eberharda-Karla Universitātē, Vācijā

Björn M. Felder

M. A. in History and Doctoral Candidate,
Eberhard-Karls Universität, Tübingen, Germany

Tomass Hio

Vēsturnieks. Igaunijas Starptautiskās
noziedzumu pret cilvēci izmeklēšanas
komisijas izpildsekretārs un
Pētniecības grupas vadītājs

Toomas Hiio

Historian. Executive Secretary and Head
of the Research Team of the Estonian
International Commission for the Investigation
of Crimes Against Humanity

Pēteris Kāsiks

Vēsturnieks. Igaunijas Starptautiskās
noziedzumu pret cilvēci izmeklēšanas komisijas
Pētniecības grupas loceklis

Peeter Kaasik

Historian. Member of the Research Team of
the Estonian International Commission for the
Investigation of Crimes Against Humanity

Kārlis Kangeris

Vēstures doktors. Stokholmas Universitātes
Baltijas studiju katedras pētnieks. Latvijas
Vēsturnieku komisijas loceklis

Kārlis Kangeris

Dr. of History. Researcher, Department of
Baltic Studies, Stockholm University. Member
of the Commission of the Historians of Latvia

Pāvels Koķis

Filozofs. Latvijas Universitātes emeritētais
filozofijas docents

Pāvels Koķis

Philosopher. Docent Emeritus of Philosophy,
University of Latvia

Matiss Kotts

Vēstures maģistrs un doktorands
Oksfordas Universitātē. Upsalas
Universitātes līdzstrādnieks

Matthew Kott

M. A. in History and Doctoral Candidate,
University of Oxford. Staff Member of
Uppsala University

Ilze Kuduliņa

Okupācijas muzeja sabiedrisko lietu
koordinatore

Ilze Kuduliņa

Coordinator of Public Relations,
Museum of the Occupation

Anda Lice

Dzejniece un esejiste.
Okupācijas muzeja līdzstrādniece

Uldis Neiburgs

Vēstures maģistrs un doktorands
Latvijas Universitātē. Okupācijas muzeja
vēsturnieks

Arturs Neparts

Publicists. Latviešu nacionālās pretošanās
kustības (1940–1945) dalībnieks

Aivars Niglass

Vēsturnieks. Igaunijas Starptautiskās
noziedzumu pret cilvēci izmeklēšanas komisijas
Pētniecības grupas loceklis

Valters Nollendorfs

Ph. D. Viskonsinas Universitātes Madisonā,
ASV, emeritētais ģermānistikas profesors.
Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis.
Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis.
Okupācijas muzeja direktores vietnieks
muzeja attīstības lietās

Aivars Pētersons

Pulkvežleitnants. Latvijas Nacionālās
Aizsardzības akadēmijas vadošais pētnieks

Ojārs Stepens

Vēstures maģistrs. Okupācijas muzeja
ekspozīcijas kurators

Heinrihs Strods

Habilitētais vēstures doktors. Latvijas
Universitātes emeritētais vēstures profesors.
Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis.
Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis.
Okupācijas muzeja Pētniecības
programmas vadītājs

Irēne Šneidere

Vēstures doktore. Latvijas Universitātes
Latvijas Vēstures institūta Padomju
un nacistiskā režīma pētniecības nodaļas
vadītāja. Latvijas Vēsturnieku
komisijas locekle

Anda Lice

Poet and essayist. Staff Member,
Museum of the Occupation

Uldis Neiburgs

M. A. in History and Doctoral Candidate,
University of Latvia. Staff Historian,
Museum of the Occupation

Arturs Neparts

Publicist. Participant of the Latvian National
Resistance Movement (1940–1945)

Aivar Niglas

Historian. Member of the Research Team of
the Estonian International Commission for the
Investigation of Crimes Against Humanity

Valters Nollendorfs

Ph. D. Professor Emeritus of German,
University of Wisconsin-Madison, USA.
Foreign Member, Latvian Academy of Sciences.
Member of the Commission of the Historians
of Latvia. Deputy Director of Development,
Museum of the Occupation

Aivars Pētersons

Lieutenant Colonel. Senior Researcher, Latvian
National Defence Academy

Ojārs Stepens

M. A. in History. Exposition Curator,
Museum of the Occupation

Heinrihs Strods

Dr. habil. of History. Professor Emeritus
of History, University of Latvia. Honorary
Member, Latvian Academy of Sciences.
Member of the Commission of the Historians
of Latvia. Director of Research Programme,
Museum of the Occupation

Irēne Šneidere

Dr. of History. Section Head, History of Soviet
and National Socialist Regimes, Latvian
Institute of History, University of Latvia.
Member of the Commission of the
Historians of Latvia

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309064399

Ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas štāba priekšnieka kapteiņa Kristapa Upelnieka 1944. gada 13. novembra rīkojums. Izdots dienu pirms vācu SS un SD vienības likvidēja kureliešus Ventspils rajona Puzes pagasta "Stiklos" 1944. gada 14. novembrī. Pirmpublicējums. OMF krājumi, Gunāra Tamsona mape.

Order issued by Captain Kristaps Upelnieks, Chief of Staff of the detachment of General Kurelis, on 13 November 1944, a day before the detachment was liquidated by the German SS and SD units in "Stikli," Puze Township, Ventspils District, on 14 November 1944. The document calls for speeded up interrogation of witnesses; evaluation and possible discharge of unfit soldiers; continual patrolling of the forests and pursuit of bandits. Document from Museum Collection.

Ls. 5,77

(Vienības saīsināts nosaukums)

Stiklas

(Vieta)

Nr.

19

g.

13. XT

plk.

09.00

Karte 1:

lp.

V. V. Stenderam

Līdz pat pabeigtiem darbiem no pra-
tinašām pārējo apzīmēto lētā un pro-
toreus atbilst šādam. Izstāt grupas
karotņu nosaukumu un pēdēji un
reģistrācijā pazīst uzskaitā un
beidzas. Reizē ar šādu iz-
sēdējiem (bez pārsūtīšanas) atbī-
stami uz šādu. — Mēs izskaidrojam
un baidīti vajadzīga jāizdara pa-
stāstīti un par šādu ierakstiem
ar vācīsi.

Pielikumā: apmērojumā

Kpt. Kuperis

Lasīt: T. r. k.
A. v. k.
T. v. k.

Sapemts 19

14

g.

V. K. K.

plk.

len. Nr.

2005-5
268

Uz pirmā vāka. 1944./45. gada ziemā kritušā Sarkanās armijas 43. gvardes Latviešu strēlnieku divīzijas 125. gvardes pulka karavīra mirstīgās atliekas. Atradusi meklēšanas vienība "Leģenda" Saldus rajona Zvārdes pagastā pie "Bramaņu" mājām 2003. gadā. *Viktora Duka foto.*

Front cover. Mortal remains of a soldier of the 125th Guard Regiment of the 43rd Latvian Riflemen's Guard Division of the Red Army fallen in the winter of 1944/45. The remains were found by the recovery group "Legend" near the "Bramaņi" farm in Zvārde Township, Saldus District in 2003. *Photo by Viktors Duka.*

Uz aizmugurējā vāka. 1944./45. gada ziemā kritušā Vācijas armijas 205. kājnieku divīzijas karavīra bruņucepure. Atradusi meklēšanas vienība "Leģenda" Saldus rajona Pampāļu pagastā pie Zaņas upes 2003. gadā. *Viktora Duka foto.*

Back cover. Helmet of a German soldier of the Wehrmacht 205th Infantry Division fallen in the winter of 1944/45. The helmet was found by the recovery group "Legend" near the Zaņa River in the Pampāļi Township, Saldus District in 2003. *Photo by Viktors Duka.*